

Şeyhülislâm Karaçelebizâde

ABDÜLAZİZ EFENDİ

(Hayatı-Eserleri-Vakıfları)

Doç. Dr. Ali İhsan KARATAŞ

**Bursa Büyükşehir Belediyesi Kitaplığı / Şeyhülislâm Karaçelebizâde
ABDÜLAZİZ EFENDİ (Hayatı-Eserleri-Vakıfları)**

Proje Koordinatörleri / Aziz Elbas, Ahmet Erdönmez

Proje Yürütücüsü / Bursa Araştırmaları Merkezi
www.bursaarastirmalarimerkezi.org

Yazar / Doç. Dr. Ali İhsan Karataş

Kapak Tasarım / Yakup Şahiner

Ön kapak resmi: Abdülaziz Efendi'nin imzasını taşıyan fetvası ve Ulucami yanındaki çinili çeşme.

Arka kapak resmi: Abdülaziz Efendi'nin çeşmelerinden birine air orifinal kitabe.

ISBN / 978-605-9968-41-6

Basım Yılı ve Yeri / 1. Baskı; Mayıs 2015, Star Matbaacılık / Bursa

BURSA
KÜLTÜR A.Ş.

Yapım / © 2015 Bursa Kültür A.Ş. Bu kitabın tüm yayın hakları Bursa Kültür A.Ş.'ye aittir. Yazılı izin olmadan kısmen ya da tamamen yeniden basılamaz.

Dağıtım / Bursa Kültür A.Ş. - Merinos Atatürk Kongre Kültür Merkezi B Kapısı Osmangazi-Bursa/Türkiye

Tel: + 90 224 253 26 46 Faks: + 90 224 253 14 85 info@bursakultur.com /
www.bursakultur.com

İÇİNDEKİLER

SUNUM	7
ÖNSÖZ	9

BİRİNCİ BÖLÜM

HAYATI VE ESERLERİ

I- HAYATI	13
A- ATALARI VE AİLESİ	13
1- Hüsameddin Hüseyin Efendi (Büyük Dedesi)	13
2- Hicri Mehmed Efendi (Dedesi)	16
3- Hüsameddin Hüseyin Efendi (Babası)	17
4- Zuhûrî Mehmed Efendi (Ağabeyi)	19
5- Mahmud Efendi (Yeğeni)	21
6- Annesi, Hanımı ve Çocukları	22
B- EĞİTİMİ, GÖREVLERİ VE VEFATI	24
1- Çocukluk ve Gençliği	24
2- Müderrislik Görevleri	26
3- Kadılık Görevleri	27
4- Kadıaskerlik ve Şeyhülislâmlık Görevleri	28
C- KARAKTERİ VE SİYASÎ HADİSELERDEKİ ROLÜ	29
1- Karakteri	29
2- Siyasî Hadiselerdeki Rolü ve Neticeleri	33
a- Fatih Camii Vak'ası ve Bursa'ya Sürgünü	33
b- IV. Murad Devri: Yağ Kıtlığı ve Kıbrıs'a Sürgünü	34
c- Sultan İbrahim'in Tahttan İndirilmesi	41
d- IV. Mehmed Devri: Cinci Hoca Meselesi	46
e- Kösem Sultan ile Mücadelesi	48
f- Osmanlı Tarihinde Bir İlk: Fetva Payesi Alışı	52
g- Şeyhülislâm Olması ve An'aneleri İhyası	56
h- Esnaf İhtilali, Ağalarla Beraberliği, Sakız ve Bursa Sürgünü	62
II- ESERLERİ	75
A- TARİH	76
1- Ravzatü'l-Ebrâr	76
2- Zeyl-i Ravzatü'l-Ebrâr	79

3- Süleymannâme	82
4- Zafernâme	82
B- SİYER	84
1- Mir'âtü's-Safâ.....	84
2- Hilyetü'l-Enbiyâ	84
3- Fevâyihu'n-Nebeviyye fî Siyeri'l-Mustafaviyye.....	84
4- Siyer-i Kâzerûnî Tercümesi.....	85
C- EDEBİYAT	86
1- Gülşen-i Niyâz.....	86
2- Divan	87
3- Münâca'ât	87
4- Risâle-i Kalemîyye	88
D- FIKİH	88
1- Nefahâtü'l-üns fî Şerhi Ravzati'l-Kuds	88
2- Hallü'l-İştibâh an Ukûdi'l-Eşbâh	88
3- Kitâbu'l-Elgâz fî Fıkhî'l-Hanefî	89
4- El-Kâfî	89
5- Fetâvâ	89
E- TEFSİR	89
Risâletün fî-Kavli'l-Beyzâvî ve li'l-Mu'teber Tahsîs Hâze'l- Hükm	89
F- AHLAK	90
Ahlâk-ı Muhsini Tercümesi	90

İKİNCİ BÖLÜM

VAKIFLARI

I- TARİHİ SÜREÇTE VAKIFLAR VE VAKFİYELER	93
A- VAKIFLAR	93
B- VAKFİYELER	97
II- ABDÜLAZİZ EFENDİ'NİN VAKIFLARI	100
A- VAKFİYELERİ	101
B- VAKFETTİĞİ MÜLKLER	114
C- MÜLKLERİN İŞLETİLMESİ	117
1- Gayrimenkullerin İşletilmesi	117
2- Paranın İşletilmesi	119
D- VAKIFLARIN GELİRLERİ	122
E- VAKIFLARIN GİDERLERİ	126
1- Kira Giderleri.....	127

2- Tamir Giderleri	129
3- Görevli Ücretleri.....	131
4- Malzeme Alımı	134
5- Sosyal Hizmetler İçin Harcamalar.....	135
F- VAKIF GÖREVLİLERİ	136
1- Vakıf Yöneticileri	139
a- Müteveli.....	139
b- Câbi	144
c- Kâtib	145
d- Nâzır	146
e- Kadı	150
2- Diğer Görevliler.....	151
G- VAKIFLARIN HİZMET ALANLARI.....	154
1- Din Hizmetleri	155
a- Cami-Mescit Hizmetleri	155
a1-Bursa'daki Camiler.....	157
a1.1- İshak Şâh Camii	157
a1.2- Ulucami	160
a1.3- Diğer Camiler.....	163
a2- Bursa Dışındaki Camiler	165
a2.1- Büyük Cami.....	166
a2.2- Küçük Cami.....	168
a2.3- Kozluören Köyü Camii	169
b- Dua Hizmeti	172
2- Eğitim-Öğretim.....	174
a- Sıbyan Mektebi.....	175
b- Dersiâm (Cami Dersleri)	179
c- Hâfız-ı Kütüb (Kütüphane Hizmeti)	181
3- Sosyal Hizmetler	182
a- Haremeyn Hizmetleri.....	182
b- Köle Âzadı.....	186
c- Avarız Vakıfları.....	188
d- Fukaraya Yardım.....	190
4- Belediye ve Bayındırlık Hizmetleri.....	192
5- Su Hizmetleri.....	194
a- İslâm Dini ve Türklerde Su.....	194
b- Su vakıfları	196

c- Bursa Suları	199
d- Bursa'da Su vakıfları	203
e- Abdülaziz Efendi'nin Su vakfı	204
H- ŞÜHÛDU'L-HÂL	226
İ- MUHASEBE KAYDI.....	231

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VAKIFLARLA İLGİLİ FETVALARI

FETVA KİTABI VE VAKIFLARLA İLGİLİ KISMI	237
Kitâbu'l-Vakf.....	237
Fi'l-Vakfi'l-Küffâr	248
Fî Tasarrufâtî'l-Mütevellî	249
Fî Zamâni'l-Mütevellî ve 'Ademihi ve Yemînihi	258
Fi'l-Vezâif ve'r-Rakabe	265
Fi'ş-Şart.....	276
Fi'l-İcâreti'l-Mu' Accele ve'l-Müeccele.....	292
Mesâil-i Şettâ Fi'l-Vakf	299
SONUÇ	305
KAYNAKLAR.....	309
EKLER.....	323
Fetvâ ve İmzası	323
Vakıflarının Muhasebe Kaydı	324
Çeşme Kitâbesi	325
Cevrî Çelebi'nin Abdülaziz Efendi İle İlgili Manzumesi	326
Vakfiyeler ve Okunuşları	329
Vakfiye 1.....	329
Vakfiye 2.....	355
Vakfiye 3.....	363
Vakfiye 4.....	371
Vakfiye 5.....	385
Vakfiye 6.....	389
DİZİN	395

SUNUM

Osmanlı Devleti'nde ilme ve ilim adamlarına verilen değer ilmî hayatın gelişmesini sağlamıştır. Özellikle ilk başkent olması hasebiyle diğer pek çok konuda olduğu gibi ilmî hayat da Bursa'da kurumsallaşmıştır. Fethin hemen akabinde Bursa'da ilmî müesseseler kurulunca ülke sınırlarını aşacak şekilde ilim adamlarının hareketliliği yaşanmıştır. Nitekim XIV. ve XV. asırlarda Osmanlı ilim adamları kendilerini daha iyi yetiştirmek için Mısır, Suriye, İran ve diğer Orta doğu ülkeleriyle Mâveraünnehir taraflarına gitmişlerdir. Ancak bu durum Osmanlı şehirleri birer ilim merkezi haline geldiği için XV. yüzyılın ikinci yarısından sonra değişmeye başlamıştır. İşte bu esnada Bursa, barındırdığı medrese, tekke ve zaviye gibi müesseseleri sayesinde birçok yerli ve yabancı ilim adamını kendine çekmiştir. Gerek dışarıya gidip ihtisas yaparak dönen âlimlerin gayretleri, gerekse içeride yetişen ulemanın ilmî faaliyetleri devletin kısa sürede yalnızca coğrafi, iktisadî ve askerî alanlarda değil aynı zamanda ilmî hayatta da yükselmesini sağlamıştır.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda, yükselişinde, tarihi süreçteki idaresinde Bursalı bazı meşhur aile ve ilim adamlarının önemli bir yeri vardır. Bunlar arasında Karaçelebizâdeler olarak bilinen aileye mensup ilim adamları da dikkat çekmektedir. Bu aileye mensup pek çok kişi müderrislik, kadılık ve kadıaskerlik gibi özellikle ilmiye sınıfında görev almışlardır. Onlardan biri olan Abdülaziz Efendi ise ilmiye sınıfının en üst noktası olan şeyhülislâmlık makamına kadar yükselmiştir.

Şeyhülislâm Abdülaziz Efendi XVII. asırda Uludağ'dan getirttiği suyu şehrin değişik yerlerine dağıtarak yaklaşık elli yerde çeşme yaptırmış ve su hizmetlerinin devamı için pek çok yerdeki mülkünü vakfetmiştir. Söz konusu çeşmeler asırlarca Bursalılara hizmet vermiştir. Bu yüzden Bursalılar onu daha ziyade su getiren ve çeşme yaptıran hayırsever olarak tanımışlardır. Ancak Doç. Dr. Ali İhsan KARATAŞ'ın elinizdeki bu eserinden de anlaşılacağı üzere Abdülaziz Efendi yalnızca su hizmetleriyle değil, din, eğitim-öğretim, sosyal ve belediye hizmetleriyle ilgili de çok sayıda vakıf kurmuştur. Yine bu çalışmadan Abdülaziz Efen-

di'nin farklı konularda çok sayıda eser kaleme aldığı, devletin değişik kademelerinde görevler yaptığı ve tarihte zikri geçen bazı siyasî hadiselerde de etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Arşiv kayıtları kullanılarak ve büyük bir emek verilerek hazırlanan ***Şeyhülislâm Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi (Hayatı, Eserleri ve Vakıfları)*** adlı bu eser, gerek ülkemizin gerekse Bursa'mızın ilmî ve kültürel hayatına önemli katkı sağlayacaktır. Bu vesileyle Abdülaziz Efendi'yi daha yakından tanımamızı sağlayan ve bu güzel eseri kültür dünyamıza kazandıran Sayın Doç. Dr. Ali İhsan KARATAŞ'a teşekkür ediyor, benzer çalışmaların daha da çoğalmasını diliyorum.

Recep ALTEPE

Bursa Büyükşehir Belediye Başkanı

ÖNSÖZ

Pek çok devlette olduğu gibi Osmanlı Devleti tarihinde de hizmetleriyle ön plana çıkan bazı aileler vardır. Karaçelebizâde ailesi bunlardan biridir. Fatih Sultan Mehmed zamanında devlet erkânı arasına dâhil olan bu aile mensupları, özellikle ilmiye sınıfında asırlarca etkin rol oynamış ve önemli hizmetlerde bulunmuşlardır. Söz konusu aileden pek çok müderris, kadı, kadıasker ve şeyhülislâm yetişmiştir. Bunlar arasında en dikkat çeken ve adından en çok bahsedilen kişi Abdülaziz Efendi'dir.

Abdülaziz Efendi, iyi bir eğitimden sonra genç yaşta müderrisliğe başladı, pek çok medresede bu vazifeyi ifa ettikten sonra değişik yerlerde kadılıklarda bulundu. Rumeli kadıaskeri iken Osmanlı tarihinde bir ilk olarak şeyhülislamlık payesini aldı ve bir müddet sonra da şeyhülislam oldu.

Abdülaziz Efendi, karakteri itibarıyla hiddetli tavırları, sert uygulamaları, iğneleyici söz ve yazıları olan biridir. Devrinin aksaklıklarını her fırsatta dile getirmiş, padişahlar da dâhil olmak üzere her kademesindeki devlet erkânını hicvetmekten geri durmamıştır. Onun bu özellikleri sevenleri kadar sevmeyenlerinin de sayısını artırmış, hayatı boyunca bazen görevden azl, bazen sürgün edilmesine yol açmış, hatta hakkında idam kararı verilmesine bile sebep olmuştur. Çağdaşları, her şeye rağmen Abdülaziz Efendi'nin ilmî kabiliyeti, pratik zekâsı ve hayırseverliği konusunda hemfikirdir.

Osmanlı dönemiyle ilgili biyografi kaynaklarında Abdülaziz Efendi'nin hayatı ve eserleri hakkında malumat bulunmaktadır. Ayrıca onun telif ettiği eserlerle ilgili de Yüksek Lisans ve Doktora seviyesinde çok sayıda akademik çalışma yapılmıştır. Ancak hayırseverliğiyle bilinen Abdülaziz Efendi'nin en büyük eserlerinden kabul edilen vakıflarıyla ilgili ufak tefek bilgiler verilmekle birlikte kapsamlı bir araştırma yapılmamıştır. Söz konusu eksikliğin giderilmesi amacıyla bu çalışmamız onun vakıflarının incelenmesine tahsis edilmiştir.

Bu çalışmayla özellikle su hizmetlerine yönelik vakıfları konusunda meşhur olan Abdülaziz Efendi'nin yalnızca bu hususta değil, dinî, ilmî, ictimâî ve beledî hizmetlere yönelik daha pek çok hayratı gün yüzüne çıkarılmıştır.

İncelememiz üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Abdülaziz Efendi'nin hayatı, ataları ve yakın akrabası, görevleri, siyasî hadiselerdeki rolü ve eserleri ele alınmıştır.

İkinci bölümde, çalışmamızın asıl konusunu oluşturan vakıfları, bu vakıfların mülkleri, gelirleri, giderleri ve hizmet alanları gibi hususlar incelenmiştir.

Üçüncü bölümde ise kendisine ait fetva kitabında yer alan vakıflarla ilgili fetvalara yer verilmiştir.

Eserin ekler kısmında orijinal vakfiye fotokopileri ve okunuşları verilmiştir.

Eserin yazımı aşamasında gerekli düzeltmeleri yapan ve kıymetli tavsiyeleriyle hatalarımın en aza inmesini sağlayan muhterem hocalarım Prof. Dr. Osman ÇETİN ve Prof. Dr. Mehmed YALAR ile değerli meslektaşım Yard. Doç. Dr. Saadet MAYDAER'e teşekkürü bir borç bilirim. Her zaman olduğu gibi bu eserin yazılması aşamasında da maddî manevî desteklerini esirgemeyen çok değerli aileme muhabbet ve teşekkürlerimi ifade etmek isterim. Ayrıca kitabımızın basımını gerçekleştirerek okuyucuyla buluşmasına vesile olan Bursa Büyükşehir Belediyesi Başkanı Recep ALTEPE'ye, Kültür AŞ. Müdürü Aziz ELBAS'a ve Bursa Araştırma Merkezi çalışanlarına teşekkür ederim.

Ali İhsan KARATAŞ

Bursa 2015

BİRİNCİ BÖLÜM
HAYATI ve ESERLERİ

I- HAYATI

A- ATALARI VE AİLESİ

Osmanlı Devleti'nin otuz üçüncü şeyhülislâmı ve zamanının önemli ilim ve devlet adamlarından olan Abdülaziz Efendi, Fatih Sultan Mehmed devri ulemasından Hüsameddin Hüseyin b. Abdurrahman Efendi'nin neslindedir. Hüsameddin Efendi'nin, Hicrî Muhyiddin Mehmed Efendi adında bir oğlu vardı. O da babası gibi devrinin önemli âlimlerindedir. Hicrî Mehmed Efendi'nin de bir oğlu olmuştu ve ona babasının ismi olan Hüsameddin Hüseyin adını vermişti. Abdülaziz Efendi'nin babası olan bu ikinci Hüsameddin Efendi kadıaskerliğe kadar yükselmiştir. Karaçelebizâdeler lakabıyla meşhur olan bu aileden pek çok âlim ve devlet adamı çıkmıştır. Bunların arasında adından en çok bahsettiren kişi hiç şüphesiz Abdülaziz Efendi'dir. Abdülaziz Efendi'nin hayatına geçmeden önce bu aileyi daha iyi tanıma bakımından dedeleri ve yakın çevresinden kısaca bahsetmek yerinde olacaktır.

1- Hüsameddin Hüseyin Efendi (Büyük Dedesi)

Abdülaziz Efendi'nin büyük dedesi Hüsameddin Hüseyin Efendi, Fatih Sultan Mehmed devri vezirlerinden Mehmed Paşa'nın kardeşidir. Fatih Sultan Mehmed zamanında sadrazamlık yapan biri Karamanî (Nişancı) diğeri Rum lakaplarıyla tanınan iki Mehmed Paşa vardır. Abdülaziz Efendi ile ilgili bilgi verilen bazı eserlerde Hüsameddin Hüseyin Efendi'nin Karamanî Mehmed Paşa,¹ bazılarında ise Rum Mehmed Pa-

¹ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî Yahud Tezkire-i Meşâhîr-i Osmâniyye*, Matbaa-i Amire, 1308, c. 4, s. 105; Ahmed Refik, *Âlimler ve Sanatkârlar*, İstanbul 1924, s. 151; M.C. Şahabettin Tekindağ, "Mehmed Paşa, Karamanî". *İA*, MEB Yayınları, c. 7, s. 590; Nevzat Kaya, *Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi, Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli (Tahlil ve Metin)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2003, s. XIII.

şa'nın² kardeşi olduğu zikredilmektedir. Ancak onun bir vakfiyesinde “Sultan Mehmed Hân Gâzi hazretlerinin uhde-i saltanat-ı kâhirelerinde mesned-i vezâretde mürebbi' nişîn olub Mahmiye-i Üsküdâr'da câmi ve medrese ve imâreti olan 'ammi mükerrerleri Merhûm Rum Mehmed Paşa evkâfının” ifadesi bulunmaktadır.³ Üsküdar'da zikredilen yapıları ve bunlarla ilgili vakıfları te'sis eden kişinin ise Karamanî Mehmed Paşa değil Rum Mehmed Paşa olduğu bilinmektedir.⁴ Zaten vakfiyede de açıkça “Rum” ifadesi kullanılmıştır. Dolayısıyla Abdülaziz Efendi'nin atalarının Karamanî Mehmed Paşa'ya değil Rum Mehmed Paşa'ya dayandığı anlaşılmaktadır. Karamani Mehmed Paşa'nın soyu Mevlânâ Celaleddin Rûmi'ye dayanırken Rum Mehmed Paşa'nın kesin olmamakla birlikte İstanbul'un fethi sırasında Müslüman olan ve Fatih'in güvenini kazanarak sadrazamlığa kadar yükselen bir şahıs olduğu tahmin edilmektedir.⁵

Hüsameddin Hüseyin Efendi'nin, Mehmed Paşa'nın kardeşi mi yoksa kölesi mi olduğu hususu da tartışmalıdır. Pek çok yerde onun Mehmed Paşa'nın kardeşi olduğu zikredilmekle⁶ birlikte bazı kaynaklarda kardeşi değil kölesi olduğu belirtilmektedir.⁷ Ancak Abdülaziz Efendi'nin vakfiyesinde, Mehmed Paşa'nın vakfiyesinden açıkça biraderim dediği “ömrüm sâ'ide olmazsa ber-vech-i meşrutiyet batnen ba'de batnin vakfıma müteveli olan birâderim Mevlânâ Hüsâmeddin Efendi

² İsmail Belig, *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Dânişverân-ı Nâdiredân*, Hüdâvendigâr Matbaası 1287. s. 315.

³ B.Ş.S., (Bursa Şer'iyye Sicilleri) B119/48b-49a; İstanbul'daki vakıfların mütevelliliğini üstlendiğini ve vakfa ait paraları teslim aldığını gösteren bir belgede de Rum Mehmed Paşa ismi geçmektedir. *İstanbul Kadı Sicilleri, Rumeli Sadâreti Mahkemesi, 56 Numaralı Sicil (H. 1042-1043 / M. 1633)*, (Ed: C. Yılmaz), (Haz: H. Kılıç-Y. Karaca ve diğerleri), İSAM Yayınları, İstanbul 2011, c. 14, s. 194-195.

⁴ Tuğba Erzincan, “Rum Mehmed Paşa Külliyesi”, *DİA*, c. 35, s. 228-230.

⁵ Mehmed Süreyya, *Sicill-i 'Osmânî*, c. 4, s. 105; Tekindağ, “Mehmed Paşa, Karamanî”, *İA*, c. 7, s. 588; Hedda Reindl Kiel, “Rum Mehmed Paşa”, *DİA*, c. 35, s. 226-227.

⁶ İsmail Belig, *Güldeste*, s. 315; Mehmed Süreyyâ: *Sicill-i 'Osmânî*, c. 2, s. 111.

⁷ Mecdî Mehmed Efendi, *Hadâiku's-Şakâik*, (*Şakâik-i Numâniye ve Zeyilleri III*), (Neşre Haz: Abdülkadir Özcan), Çağrı Yayınları, İstanbul 1989, s. 495.

bâ‘dehü evlâdı” kısmının alıntı yapılması ve Mehmed Paşa’dan “*ammi mükerrerleri*” olarak söz edilmesi⁸ onun Mehmed Paşa’nın kardeşi olduğunu göstermektedir. Söz konusu bilgi hatalarının vakfiyeler vesilesiyle düzeltilmesi, bu tür vesikaların tarih araştırmalarındaki önemini göstermektedir.

İlim ve faziletiyle temayüz eden ve talebeliği yıllarında Kemal Paşazâde’ye sınıf arkadaşı olan Hüsameddin Efendi, Çelebi Sultan Mehmed devri ulemâsından Niğdeli Kara Yakûb b. İdris b. Abdullah’ın kızıyla evlenmiştir.⁹ *Mesâbih* ve *Hidâye Şerhi*’ne hâşiye yazan ve *İşrâküt-Tevârîh* adlı eseri olan Kara Yakub, devrinin mühim âlimlerindendir.¹⁰ Hüsameddin Efendi’nin nesline Karaçelebizâde nisbesinin verilmesi onun Kara Yakub’a damat olması sebebiyledir.¹¹

Zamanının ulemâsından ders alan, Efdalzâde, Müeyyedzâde ve Hocazâde’nin hizmetlerinde bulunarak yetişen Hüsameddin Efendi, Kütahya’da Mevlânâ Vâcid, Bursa’da Kaplıca, Yıldırım Bayezid ve Sultâniyye, Amasya’da Bayezid Han ve Sahn-ı Semân medreselerinde müderrislik görevlerinden sonra Bursa ve Edirne kadılığı yaptı, kadılıktan ma‘zul olduktan sonra Fatih Medresesi’nde müderris iken 926 (1519-20) yılında vefât etti.¹²

Muhtelif hâşiye ve risâleler kaleme alan Hüsameddin Efendi hakkında Mecdî Mehmed Efendi “*ol fâzıl-ı fazîlet-i iştîmâl kemâl-i iştîğâl ile meşğûl olub fazl u kemâlin müntehâsına ve ‘ulûm-i ‘âliyyenin zirve-i ‘ülyâsına vâsıl ve mütevâsıl oldu. Hüsn-i hulkla mu‘âşeret ve lütf-u müvâsenet üzere olub âdâb-ı hamîde ve ahlâk-ı pesendîde ile benâm-ı enâm ve emsel-i işbâh ve ikfâ oldu*” ifadelerini yazmıştır.¹³

⁸ B.Ş.S., B119/48b-49a.

⁹ İsmail Belîğ, *Güldeste*, s. 315; Ahmet Refik, *Âlimler ve Sanatkârlar*, s. 151.

¹⁰ Mecdî Mehmed Efendi, *Hadâiku’ş-Şakâik*, s. 84; İsmail Belîğ, *Güldeste*, s. 315; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1333, c. 1, s. 397.

¹¹ Ahmet Refik, *Âlimler ve Sanatkârlar*, s. 123.

¹² Mecdî Mehmed Efendi, *Hadâiku’ş-Şakâik*, s. 391.

¹³ Mecdî Mehmed Efendi, *Hadâiku’ş-Şakâik*, s. 391.

2- Hicri Mehmed Efendi (Dedesı)

Şairliğıyle bilinen ve şiirlerinde Hicrî mahlasını kullanan Mehmed Efendi, Hüsameddin Hüseyin Efendi'nin oğlu olup Bursa'da doğmuştur. "Karaçelebizâde" unvanı babasının Kara Ya'kub Efendi'ye intisabından dolayı Hicrî Efendi ile başlamıştır.¹⁴

Mehmed Efendi, Taşköprülüzâde İsmüddîn Ahmed'in babası Muslihiddîn Mustafa, Hüsameddin Efendi ve Fenârî Muhyiddîn Efendilerin nezaretinde yetişti, Kemal Paşazâde'nin Edirne Sultan Bâyezid Han Medresesi'nde müderrisliğı sırasında ona muîd oldu ve ondan mülazemet aldıktan sonra Bursa, Kütahya, Amasya, Manisa ve Edirne'de bulunan pek çok medresede müderrislik yaptı. Daha sonra Şam ve Bursa kadılığıyla görevlendirilen Mehmed Efendi Bursa kadısı iken azledildi ve önce Bursa Muradiye Medresesi, ardından da İstanbul'da Ayasofya ve Semâniyye medreselerinden birisine yeniden müderris olarak tayin edildi. Bir süre sonra yeniden kadılığa döndü ve Bursa, Edirne ve İstanbul kadılıklarında bulundu. İstanbul kadılığı sırasında 965 (1557) tarihinde vefat eden Mehmed Efendi, Edirne Kapısı dışındaki Emir Buhârî Dergâhı civarında, hocası Kemal Paşazâde'nin kabrinin yanına defnedildi. Kabri, sağlam bir hâlde durmaktadır.¹⁵

Abdülaziz Efendi, *Ravzatu'l-Ebrâr* adlı eserinde dedesi Hicri Mehmed Efendi'nin vefatından "*Cedd-i emcedi Karaçelebi Mevlânâ*

¹⁴ Şemseddin Sâmî, *Kâmûsu'l-A'lâm*, Mihran Matbaası, İstanbul 1306, c. 4, s. 4732; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, c. 2, s. 111; Ahmed Refik, *Âlimler ve Sanatkârlar*, s. 152; Kaya, *Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli*, s. XIII-XIV.

¹⁵ Mecdî Mehmed Efendi, *Hadâiku's-Şakâik*, 495; İsmail Belig, *Güldeste*, s. 520; Şemseddin Sâmî, *Kâmûsu'l-A'lâm*, c. 6, s. 4732; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, c. 2, s. 111; Kınalızâde Hasan Çelebî, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, (Haz. İbrahim Kutluk), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989, c. 2, s. 1059; Kamil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, Bursa Yazma ve Eski Eserler Kütüphanesi, No:4519-4522, c. 3, s. 230; Ömer Zülfe, *Hecri Kara Çelebî Muhyî'd-dîn Mehmed (ö. 1557) Divan*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü e-kitap, İstanbul 2010, s. 19-20; Yunus Kaplan, "Bursalı Divan Şairi Hicrî ve Şiirleri", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (TAED), (2010), sy, 43, s. 232.

Muhyiddîn Mehmed Dârü's-Saltana'da murabba'-nişîn-i mesned-i kazâ ve câlis-i mahfel-i hükm ü imzâ iken 'azm-i zıyâfet-hâne-i dârü's-selâm ve üstâdları Kemâl Paşazâde merhûm civârında hatt-ı rihâl-i karâr u ârâm eyledi. Fî Rebî'ü'l-evvel sene 965"¹⁶ ifadelerini kullanmıştır. Vefatına şu beyit tarih düşürülmüştür.¹⁷

Çeküp bir âh târîh-i vefâtın
Dediler hicret-i Hicrî Efendi.

Vefatına kimin tarafından yazıldığı bilinmeyen başka mısralar da vardır. “*Visâle irdi âyet buldı Hicri*” mısrası bunlardan biridir.¹⁸

Hicrî Mehmed Efendi'nin, fıkıh, tefsir, kelam, hadis, tarih, edebiyat ve benzeri ilimlerde telif ettiği eserleri vardır. *Vâkı'ât-ı Karaçelebî*,¹⁹ *Sefînetü'd-Dürer*, *Risâle fî'l-Vakf*, *Risâle fî Mes'eleti'l-Vasî*, *Yevme Ye'tî Ba'du Âyâtî Rabbike*, *Ta'lîka 'Alâ Kavli Te'âlâ*, *Gül-i Sad-berg*, *Vakfet-i Kara Çelebî*, *el-Cevâhirü'l-Ma'neviyye*, *Hâşiye-i Kara Çelebî* adlı risale ve kitaplar onun eserleri arasındadır.²⁰

3- Hüsameddin Hüseyin Efendi (Babası)

Hicri Mehmed Efendi'nin oğludur. 940 (1533) senesinde babası Kütahya'da Vâcidiyye Medresesi'nde müderris iken doğdu. Çocukluk ve gençlik yıllarında pek çok âlimden ders almanın yanında babasından mülazım oldu ve ardından yirmi beş akçe yevmiye ile Edirne'de Halebiyye, otuz akçe yevmiye ile Eski Cami, daha sonra kırk akçe yev-

¹⁶ İbrahim Özgül, *Kara Çelebi-Zâde Abdülaziz Efendi'nin Ravzatü'l-Ebrâr Adlı Eseri (1299–1648)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2010, s. 125.

¹⁷ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütübi Ve'l-Fünûn*, Beyrut, ts., c. 1, s. 819; Tarih düşürme bakımından beyitin tahlili için bkz: Zülfe, *Hecri Kara Çelebî Muhyi'd-dîn Mehmed (ö. 1557) Divan*, s. 21.

¹⁸ Yunus Kaplan, “Bursalı Divan Şairi Hicrî ve Şiirleri”, s. 232.

¹⁹ Şükrü Özen, “Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. 3, sy. 5, 2005, s. 355.

²⁰ Eserlerin tam listesi, bazı özellikleri ve yazma nüshalarının hangi kütüphanelerde bulunduğu hakkında bkz. Zülfe, *Hecri Kara Çelebî Muhyi'd-dîn Mehmed (ö. 1557) Divan*, s. 21-22.

miye ile Taşlık Medresesi olarak bilinen Ali Bey medreselerinde müderrislik yaptı. 973 (1565) senesinde elli akçeli medreselerde müderrislik yapmaya başladı. 979 (1571) yılında Hoca Sadeddin Efendi yerine Bursa Sultâniyye Medresesi, 981 (1573)'de Arabzâde Efendi yerine Sahn-ı Semân'da müderrislik vazifesini ifa etti. 982 (1574) senesi Zilhicce ayında Bahâeddin Efendi yerine Süleymâniye medreselerinden birinde görev yapmaya başladı. 984 (1576) yılında Edirne, aynı yıl Şam, 986'da (1578) Mısır Kahire'de kadılıklarda bulundu. 989'de (1581) kadılıktan ayrıldı. 993 (1585) senesinde vefat eden Hasan Efendi yerine Edirne Kadısı oldu. Aynı sene Dökmecizâde yerine İstanbul kadılığına atandı. 997'da (1589) Dökmecizâde Efendi yerine Anadolu kadıaskerliğine tayin edildi. 999 (1591) yılında Zekeriya Efendi yerine Rumeli kadıaskeri oldu. 1006 (1597) senesinde mütekâid olarak Bursa'da ikâmet etmeye başladı. Bursa'da ikamet ederken iki yüz akçe yevmiye ile Sultâniyye Medresesi'nde de müderrislik vazifesini ifa etti. 1007 (1598) yılında Bursa yakınlarında Cevizabad Köyü'ndeki çiftliğinde iken ansızın vefat etti ve Emir Sultan'ın batı kapısı tarafındaki hazireye defnedildi.²¹ Kabri günümüzde sağlam ve mezar taşı okunabilir durumdadır.

Abdülaziz Efendi, bir eserinde babasından bahsettiği bir yerde onun Bursa'da inzivâ hayatındayken elindeki Kur'an'ı-Kerimle kütüphanesine doğru giderken birden bire vefat ettiğini şu ifadelerle kaydetmiştir: *“Sadâret-i Rûm'dan sonra devlet-i penc-rûze-i dünyâ-yı bî-bekaya püşt-pâ-zen-i istignâ olup Burusa'da uzlet-güzîn-i künc-i inzivâ olan vâlidî ve seyyidi Kara Çelebi-zâde Mevlânâ Hüsâme'd-dîn Efendi sinn-i muhammer-i 'azîzi ekser i'mâr-ı ümmet-i merhûme nisâbına vâsıl olmuş idi ki, mushaf-ı şerif âgüşlerinde kitâbhânelerine teveccüh üzere iken füc'eten intikal ve mahfel-i kuddise irtihâl edip hazret-i Emîr kuddise*

²¹ Nev'izâde Atâî, *Hadâiku'l-Hakâik fî-Tekmileti's-Şakâik*, İstanbul 1268, s. 416-417; Mecdi Mehmed Efendi, *Hadâiku's-Şakâik*, s. 495-496; Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, (haz. Z. Kurşun, S.A. Kahraman, Y. Dağlı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1998, c. 2, s. 35; İsmail Belig, *Güldeste*, s. 315-316.

sırrehu'l-hatîr- câmi'i nerdübânı başında mütevârî-i hâk-i fenâ ve hûşecîn-i harman-ı du'â oldular. Gark-ı deryâ-yı rahmet et yâ Rabb"²²

Hüsameddin Hüseyin Efendi'nin *Şerh-i Hidâye* ve *Miftâh*'a ta'likatı ve fıkhi meselelerle ilgili mecmuası vardır.²³ Yazma eserler arasında Hüsam Çelebi'nin olarak gösterilen *Risâle fî Mes'ele'ti'l-Velâ* adlı risale Hüsameddin Efendi'ye aittir.²⁴ Bursa ve ilçelerinde vakıfları vardır. Abdülaziz Efendi de babasının vakıflarına bazı ilaveler yapmıştır. Bu konuda ileride daha ayrıntılı bilgi verilecektir.

4- Zuhûrî Mehmed Efendi (Ağabeyi)

Karaçelebizâde Hüsameddin Hüseyin Efendi'nin iki oğlundan birisi Abdülaziz Efendi, diğeri de Abdülaziz Efendi'nin yetişmesinde de önemli katkısı olan Mehmed Efendi'dir. Mehmed Efendi, 970 (1562-63) yılında doğdu. İlk eğitimini babasından ikmal ettikten sonra Şeyhülislâm Çivizâde'nin hizmetlerinde bulundu ve ondan mülazemet aldıktan sonra ilk olarak otuz akçe yevmiye ile Papazoğlu Medresesi'nde müderrisliğe başladı. Daha sonra kırk akçe yevmiye ile Perviz Efendi Medresesi'nde görev yaptı. 997 (1589) yılında hâriç medreselerinde görev yapmak üzere terfî etti. 998 (1590) yılında şeyhülislâm olan Yahya Efendi'nin yerine Ali Paşa-yı Atık Medresesi, 1001 (1593)'te Mes'ud Efendi yerine İsmihân Sultan, 1004 (1595) senesinde ise Nişancızâde, ardından Sahn-ı Semân, 1006'da (1597) Şehzâde, 1007 (1598) senesinde ise Süleymâniye medreselerinde müderrislik yaptı. Uzun yıllar ifa ettiği müderrislik vazifesinden sonra 1009 (1600) yılında Haleb kadısı oldu. Bir yıl sonra 1010 (1601) senesinde Kudüs kadılığı teklif edilse de o bunu kabul etmeyerek bir müddet inziva hayatı yaşadı. 1011 (1602) yılı Rebû'l-evvel ayında Abdurrahman Efendi yerine Şam kadılığına tayin edildi. Aynı yılın Receb ayında ise Kahire kadılığı görevini üstlendi.

²² İbrahim Özgül, *Ravzatü'l-Ebrâr*, s. X.

²³ Mecdî Mehmed Efendi, *Hadâiku's-Şakâik*, s. 495; Atâî, *Hadâiku'l-Hakâik*, s. 416-417; İsmail Belig, *Güldeste*, s. 315-316.

²⁴ Levent Öztürk, "Hüsam Çelebi (ö. 926/1520)'nin Hayatı ve Eserleri", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.3, 2001, s. 466.

1012 (1603) yılında Abdürrahim Efendi yerine Bursa kadılığına tayin edilip 1014 (1605) yılında bu görevden ma'zul olan Mehmed Efendi, 1015'te (1606) Edirne, 1019'da (1610) İstanbul kadısı oldu. 1020'de (1611) azledildi. 1023 (1614) yılında Anadolu, 1029 (1620) yılında ise Rumeli kadıaskerliğine tayin edildi. 1030 (1626) yılında emekli olan Mehmed Efendi'ye Dimetoka Kazası arpalık olarak verildi. 1035 (1625-26) senesinde Şerif Efendi yerine ikinci defa kadıaskerliğe getirildi. Aynı yılın Şevval ayında mütekâid oldu. 28 Receb 1041 (19 Şubat 1632) tarihinde Çeşmi Efendi yerine üçüncü defa Rumeli kadıaskerliğiyle görevlendirildi. 6 Zilhicce 1042 (14 Haziran 1633) tarihinde vefat etti ve Ebu Eyyub el-Ensârî türbesinin yakınlarına defnedildi.²⁵

Karaçelebizâde Mehmed Efendi, Zuhûrî mahlasıyla şiirler yazmıştır. Bu yüzden pek çok yerde onun adı Zuhûrî Mehmed Efendi olarak zikredilmektedir. Mürettep divanı vardır.²⁶

Bursa'da Setbaşı'nda inşa ettirdiği caminin yanına bir mektep yaptırmış, cami ve mektep başta olmak üzere pek çok hayır hizmeti için vakıflar te'sis etmiştir.²⁷

Evliya Çelebi, Mehmed Efendi'den bahsederken onun taundan öldüğünü, cenazesinin Fatih Camii'nde kılındığını, Eyüp'te defnedildiğini, yetmiş yerde hayır eserlerinin olduğunu ve kendisinin de ondan çok iyilikler gördüğünü belirtmiştir.²⁸

²⁵ Atâî, *Hadâiku'l-Hakâik*, s. 750-753; Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, (Haz. Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006, c. 1, s.123-124, 200; Naîmâ Mustafa Efendi, *Târîh-i Na'îmâ (Ravzatü'l-Hüseyn Fî Hulâsati Ahbâri'l-Hafikayn)*, (Haz: Mehmet İpşirli), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007, c. 2, s. 752; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, c. 4, s.155.

²⁶ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, c. 4, s. 155; Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c. 2, s. 302.

²⁷ Atâî, *Hadâiku'l-Hakâik*, s. 752; Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, c. 3, s. 257.

²⁸ Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, c. 1, s. 200.

5- Mahmud Efendi (Yeğeni)

Abdülaziz Efendi'nin çağdaşı olması ve eserlerinde adından bahsetmesi sebebiyle hakkında bilgi verilmesi uygun olacak kişilerden biri de kendisinden üç yaş büyük olan yeğeni Mahmud Efendi'dir. 997 (1589) yılında doğan Mahmud Efendi, Abdülaziz Efendi'nin ağabeyi Zuhûrî Mehmed Efendi'nin oğludur. Doğuşundan itibaren ilmiye mensuplarının yoğun olduğu bir ortamda büyümesi sebebiyle iyi derecede ilim tahsil etti ve Şeyhülislâm Ebu'l-Meyâmin Mustafa Efendi'den mülâzemet alarak ilk önce kırk akçe yevmiye ile İstavroz'da Abdullah Ağa Medresesi, 1020 (1611) yılında Kara Halil yerine Koca Mustafa Paşa Medresesi, 1022'de (1613) Rum Mehmed Paşa Medresesi, 1023'te (1614) Mustafa Ağa Medresesi, 1025 (1616) senesinde ise Sahn-ı Semân medreselerinden birinde müderrislik yaptı. Aynı sene babasıyla birlikte Hacca gitti. 1026 (1617) senesinde Edirne'de Dâru'l-Hadis'e müderris oldu. 1027'de (1618) Haseki Sultan Medresesi, 1028'de (1619) Yavuz Sultan Selim Medresesi müderrisliğine, aynı yıl içerisinde Süleymâniye medreselerinden birine tayin edildi. 1031 (1622) yılında Yenişehir kadılığına atandı. 1032 (1623) yılında azledilen Mahmud Efendi 1034 (1625) tarihinde Şam kadılığına tayin edildi. Ancak görev yerine gitmeden aynı ayın yirmi dördüncü günü Mekke Kadısı Minkârî Ömer Efendi'nin vefatı üzerine Mekke Kadısı olarak vazifelendirildi. 1035 (1625-26) yılında tayin edildiği Mısır Kahire kadılığında 1036'da (1626) azledildi ve 1039 (1629) senesinde Çivizâde Şeyh Mehmed Efendi yerine Edirne kadılığına tayin edildi. 1040'da (1630) azledildi ve Safer 1044 (Ağustos 1634) senesinde amcası Abdülaziz Efendi yerine İstanbul kadılığıyla vazifelendirildi. 1045 (1635)'te Anadolu kadıaskerliği görevine getirildi ve bir yıl sonra 1046'da (1636-37) bu görevden azledildi. 1054 (1644) senesinde ise Rumeli kadıaskerliğine tayin edildi. 1055 (1645) yılında emekliye sevk edildi. 1056'da (1646) Bahâî Mehmed Efendi yerine ikinci defa Rumeli kadıaskeri oldu. 1057 (1648) başlarında azledildi ve Şevval 1062'de (Eylül 1652) Galata kadısı oldu. Zilkade 1063'te (Ekim 1653) vefat etti ve evinin yakınlarında inşa ettiği medresenin haziresine

defnedildi. Kendisi gibi ulemadan olan Osman Efendi adında bir oğlu vardır.²⁹

6- Annesi, Hanımı ve Çocukları

Kaynaklarda Abdülaziz Efendi'nin babası ve diğer atalarından bahsedilirken annesinin kim olduğundan söz edilmemektedir. Ancak vakfiyelerinden annesinin isminin Müşerrefe Hâtûn olduğunu öğrenmekteyiz. Zira ileride de bahsedileceği üzere vakfiyesinde camide her gün bir cüz okunmasını, bu şekilde her ay tamamlanacak olan hatmin sevabının annesi Müşerrefe Hâtûn'un ruhuna hibe edilmesini istemiştir.³⁰

Abdülaziz Efendi, *Tacu't-Tevârih* müellifi Şeyhülislâm Hoca Sadeddin Efendi'nin oğlu Şeyhülislâm Hoca Hoca Mehmed Efendi'nin kızıyla evlidir.³¹ Kaynaklarda çocuklarıyla ilgili bilgilere de tesadüf edilememiştir. Yine vakfiyelerinde özellikle vakıflarına atadığı nâzırları kendi evladından seçtiği görülmektedir. Nâzırlık görevine damatlarından birinin, onlardan sonra kızlarının erkek evlatlarından birinin, sonra onların evladından birinin vazifelendirilmesi, nesillerinin kesilmesinden sonra ise zamanın kadısının bir nâzır tayin etmesini şartlarına dâhil etmiştir.³² Vakfiyelerdeki bu ifadelerden Abdülaziz Efendi'nin erkek evladı olmadığı için nazırlık görevini damatlarından birine verdiği anlaşılmaktadır. Eğer erkek evladı olsaydı vakıflarında onlara da görev tevcih ederdi. Damat kelimesini de çoğul olarak kullandığına göre birden fazla kızının olduğu anlaşılmaktadır. Ancak kaç kızının olduğu hakkında malumat sahibi olamamaktayız. Kızlarından biri meşhur tarihçi İsaîde ile evli-

²⁹ Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâiyü'l-Fudalâ (Şakâik-i Numâniye ve Zeyilleri III)*, (Neşre Haz: Abdülkadir Özcan) Çağrı Yayınları İstanbul 1989, c. 1, s. 211-212; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, c. 4, s. 320.

³⁰ “Ve imâm-ı mezbûr huzûrunda beher yevm 'ala't-terfîb bir cüz-i şerîf tilâvet ve sevâbını vâlidem merhûme Müşerrefe hâtûn rûhuna hîbe eyleyüb ğalle-i vakfdan yevm-i iki akçe vazîfeye mutasarrıf ola.” B.Ş.S., B119/60b-63a.

³¹ Kaya, *Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli*, s. XV.

³² “Ve dâmâdlarımın aslah ve evra'ı yevmi üç akçe vazîfe ile nâzır olub ba'dehüm kızlarımın evlâd-ı zükûrundan esenn ve erşedi batnen ba'de batnin mâ te'âkabû ile'l-inkirâz vazîfe-i mezbûre ile nâzır ola. Ba'de'l-inkirâz vazîfe-i mezkûre asl-ı vakfa zamm oluna.” B.Ş.S., B119/60b-63a.

dir.³³ Naîmâ'nın eserinde geçen bir ifadeden diğer bir damadının da önceden Aydın ve Saruhan sancaklarında muhassıl-ı emvâl olup 1056 (1646) yılında Yenişehir mevleviyetine nail olan Guzelhisarî Râ'îzâde Efendi olduğu anlaşılmaktadır.³⁴

Karaçelebizâde ailesi içerisinde daha sonraki dönemlerde de gerek devlet erkânı gerekse ilmiye mensubu olan pek çok şahıs çıkmıştır. Şair Nedim anne tarafından bu aileye mensuptur. Abdülaziz Efendi'nin yeğeni Mahmud Efendi'nin kızı, Sultan İbrahim dönemi kadıaskerlerinden Mülakkab Muslihiddin Efendi ile evlenmişti. Bu evlilikten dünyaya gelen Mehmed Efendi, Nedim'in babasıdır.³⁵

Biyografi eserlerinde haklarında bilgi verilen Hamdi Mehmed Efendi, Ebülfazl Mahmud Efendi'nin oğlu Osman Efendi, Derviş Mustafa Efendi³⁶ ve Aziz Ahmed Paşa, Karaçelebizâde ailesine mensup diğer bazı şahıslardır. Devletin değişik kademelerindeki görevlerinden sonra 1226 (1811) yılında vezirlik rütbesiyle Trabzon, sonra Hüdavendigar ve İzmit Valisi olan Aziz Ahmed Paşa, Bursa'da Abdülaziz Efendi'nin vakıflarının nazırlığını üstlendi ve vakfa ait cami ve çeşmeleri tamir ettirdi. 6 Muharrem 1229 (29 Aralık 1813) gecesi vefat etti ve Abdülaziz Efendi'nin yanına defnedildi.³⁷

Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere Abdülaziz Efendi'nin dedesi, babası, kardeşi ve yeğeni gibi yakınları pek çok yerde müderrislik ve kadılık yapmışlar, Anadolu ve Rumeli kadıaskerliğine kadar yükselmişlerdir. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nde ilmiye sınıfında yükselmenin belli bir hiyerarşisi vardı. İlmiye mensupları müder-

³³ Uşşakizâde, İbrahim Hasib Efendi, *Zeyl-i Şakâik*, (haz. Hans Joachim Kissling), Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1965, *Zeyl-i Şakâik*, s. 194; İsâzâde, *İsâ-zâde Tarihi*, (Metin ve Tahlil), (Neşre Haz: Ziya Yılmaz), İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1996, , s. XXIV.

³⁴ Naîmâ, *Târîh-i Na'îmâ*, c. 3, s. 1097.

³⁵ Ahmet Refik, *Âlimler ve Sanatkârlar*, s. 152.

³⁶ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, c. 2, s. 246, 332; c. 3, s. 419; c. 4, s. 320.

³⁷ Gazzizâde Abdülatif Efendi, *Hülâsatü'l-Vefeyât*, Bursa Yazma ve Eski Eserler Kütüphanesi, Genel no: 2162 s. 23b-24a; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, c. 3, s. 468.

risliklerden sonra kadılıklar, kadılıklardan sonra da önce Anadolu, sonra da Rumeli kadıaskerliği sırasına göre terfi ettiriliyordu. Rumeli kadıaskerliğinden ise şeyhülislâmlığa geçilmekteydi. Bahsi geçen Karaçelebizâde ailesi mensuplarının pek çoğu Rumeli kadıaskerliğine kadar yükselmişler ve her biri ilmiye sınıfının en üst noktası olan Şeyhülislâmlık görevini alabilecek duruma gelmişlerdir. Bununla birlikte bu aile içinden bu makama gelen ilk ve tek şahıs Abdülaziz Efendi'dir.

B- EĞİTİMİ, GÖREVLERİ VE VEFATI

1- Çocukluk ve Gençliği

Hüseyin Hüsameddin Efendi öldüğünde geride iki oğlu kalmıştı. Bunlardan biri Abdülaziz Efendi diğeri de Zuhûrî Mehmed Efendi'dir. 1000 (1592) yılının sonlarında Bursa'da dünyaya gelen Abdülaziz Efendi, babasının vefatı sırasında henüz altı yaşındaydı. Eserine kaydettiği "*vâlid-i emced-i sa'îd gavte-hâr-ı deryâ-yı rahmet-i Rabb-ı Mecîd oldukda bu fakîr ancak altı yaşında olup*" ifadesiyle de bizzat kendisi bu hususu belirtmiştir.³⁸ Kendisinden otuz yaş büyük olan Ağabeyi Mehmed Efendi ise otuz altı yaşındaydı. Ailenin diğer mensuplarında olduğu gibi Abdülaziz Efendi için de Karaçelebizâde ifadesi kullanılmıştır.

Çocuk yaşta babasından ayrı düşen Abdülaziz Efendi, ağabeyi Mehmed Efendi'nin himayesine verildi. Bu yüzden onun çocukluk ve gençlik dönemindeki hocası ve mürebbii Mehmed Efendi'dir.³⁹ Mehmed Efendi nezaretinde en güzel şekilde terbiye edilmiş ve çok iyi bir eğitim görmüş olmasına rağmen Abdülaziz Efendi'nin ağabeyinin bazı davranışlarından memnun olmadığı ve ona kırgın olduğu anlaşılmaktadır. "*Zeyl-i Ravzatü'l Ebrâr*" adlı eserinde babasının varlıklı biri olması sebebiyle büyük miktarda miras bıraktığını, yaşının küçük olması sebebiyle ağabeyinin kendine vasi olduğunu, erginlik çağına kadar söz konusu

³⁸ Kaya, *Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli*, s. 161.

³⁹ İsmail Belig, *Güldeste*, s. 318; Fâik Reşâd, *Eslâf*, Âlem Matbaası, İstanbul 1311, s. 206.

servetten istifade edemediğini, bülüğ çağına geldiğinde ise kendisine ancak iki yüz altmış altın verildiğini, üstelik yabancılara bile reva görül-meyen eziyetlere maruz kaldığını belirterek Mehmed Efendi'nin mirası gereği gibi korumadığı ve kendisine zulmettiğinden dert yanımıştır.⁴⁰

Yeğeni Mahmud Efendi'den de şikâyetçi olan Abdülaziz Efendi, onun Allah'tan korkmayan, halktan utanmayan birisi olduğunu, kendisine yapılan eziyette babası Mehmed Efendi'yi de geçtiğini ve ona rahmet okuttuğunu belirtmiştir.⁴¹ İkbâl devirlerinde yeğenine çok yardım ve iyilik ettiğini, ancak onun bir kere bile ismini hayırla yâd etmediğini, hatırını sormadığını, üstelik Bursa'da sürgünde iken yeğenin kendisi için “*Bursa'da huzur içinde yaşıyor. İstanbul'a gelmesine gerek yok. Zira gelirse yarattığı gereği rahat durmaz. Biz bu durumdan hicâb duyarız.*” dediğini zikrederek kırıncılığını belirtmiş ve onun için oldukça ağır sözler sarf etmiştir.⁴² Öyle ki yeğenin vefatına tarih düşürmek

⁴⁰ “Vâlid-i emced-i sa'îd gavte-har-ı derya-yı rahmet-i Rabb-ı Mecîd oldukda bu fakîr ancak altı yaşında olup veliyy-i gam-hâr ve vasiyy-i sadâkat-kârımız olmadığı cihetden birâderimiz Mehmed Efendi vâris-i vâhid olup Peder Efendi merhûm temevvül ile müttehem bir âdem iken sinn-i temyîze bülûğumuzda yed-i vasîden ancak ikiyüz altmış altuna nâil olduk. Ondan sonra sunûf-i eziyyet-i gûn-â-gûn te'âkub edüp tarafından hemîşe ecânib ile dahi olmayacak mu'âmele mazharı olmuş iken iğfâl-i ilâhî ile bilâ-istihlâl 'âlem-i ademe irtihâl etdikde...” Kaya, *Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli*, s. 161.

⁴¹ “Câ-nişînleri olan mahdûm-i güzînleri Mahmûd Efendi dahi Hakk'dan havf ve halkdan hicab etmeyüp ber-fehvâ-yı kelâm-ı dürrü-i'-nizâm “İnsanın amcası babası gibidir” ri'âyet-i hürmet-i 'umûmetde dîn himmet olup belki deryâ-yı eziyyet u cefâ emvâcî üçerleme gelmeden hâli olmayup “önceki kefen soyucusuna Allah rahmet etsin” mîsdâkınca pederlerine hayır du'â etdirdi.” Kaya, *Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli*, s. 162.

⁴² “Tarafımızdan vâsıl olduğu Ankara arpalığı kendüde iken ahyânen meclis-i hâssında miyân-ı etbâ'u havâssında hükmü olmadığı cihetden beyne-hezel ve cidd Ammi Efendi çok eğlendi insâfdan geçti demek olurdu. Bu fakir min-ba'd lisâna gelmemek şartı ceyb-i akidde dâhil olmak üzere Galata Kazâsı'na nâil ve vâsıl ve merâm-ı zamîrî sûret-nümâ vü hâsıl oldukdan sonra ikây-ı ahidde sâbit-kadem ve kat'-ı rahm emrinde râsih-dem olup bir kerre hayırla nâmımızı yâd ve bir mektûb-ı meveddet mashûb ile dil-i vîrânımızı âbâd etmediğinden mâ'adâ “Bursa'da huzûrları var. İstanbul'a gelseler muktezâ-yı hilkatları üzere tek durmazlar. Biz hicâb ederiz” deyü tünd u dü-

amacıyla hakaret içerikli şu mısraı eserine kaydetmekten geri durmamıştır.⁴³

Sad te'essüfle dedi fevtine Bedrî târîh
Hele tiz öldü bizim mal eşeği Mahmûd âh.

2- Müderrislik Görevleri

Abdülaziz Efendi, çocukluk yıllarında Ağabeyi Mehmed Efendi'den aldığı derslerden sonra Şeyhülislâm Sun'ullah Efendi'nin yanında eğitimini tamamladı ve ondan mülâzemet aldı. Böylece uzun yıllar sürecektir müderrislik, kadılık, kadıaskerlik ve şeyhülislâmlık gibi ilmiye sınıfının değişik mertebelerindeki vazifeleri başlamış oldu. Oldukça genç yaşta müderrislik göreviyle vazifelendirilen Abdülaziz Efendi, yirmi bir yaşında iken Cemâziye'l-âhîr 1021 (Temmuz 1612) tarihinde Sıdkî Mehmed Efendi yerine Hayreddin Paşa Medresesi'ne müderris olarak tayin edildi. Bunu diğer medreseler takip etti. Rebî'ü'l-evvel 1024'te (Nisan 1615) Tevfikîzâde Ahmed Efendi yerine Alî Paşa-yı Cedîd Medresesi, Rebî'ü'l-evvel 1025 (Nisan 1616) tarihinde Fenârîzâde Şeyhî Efendi yerine Pîrî Paşa Medresesi, Rebî'ü'l-âhîr 1026'da (Nisan 1617) Abdülğânî Efendi yerine Kalenderhâne Medresesi, Muharrem 1029'da (Aralık 1619) Arap İmamzâde Mustafa Efendi yerine Sahn-ı Semân Medreselerinden birisine müderris oldu. Rebî'ü'l-evvel 1030 (Şubat 1621) tarihinde Hüsâmzâde Mustafa Efendi yerine Bursa Sultâniyesi, aynı senenin Zi'l-hicce ayında (Kasım 1621) selefi Sıdkî Efendi yerine Edirne Selimiye Medresesi, Receb 1031'de (Mayıs 1622) Seyfizâde yerine Eyyub Medresesi, bir yıl sonra Receb 1032'de (Mayıs 1623) Amasyalı Abdullah Efendi yerine Vefâ Medresesi'ne müderris oldu. Ancak Sultan I. Mustafa zamanında Fâtih Camii vak'asına iştiraki sebebiyle Şaban 1032'de (Haziran 1623) Bursa'da Molla Hüsrev Medresesi'ne tayin edilerek İstanbul'dan uzaklaştırıldı. Kısa bir süre sonra Sultan

rüşk kelîmât-ı gûn-a-gûn ile ciğerimizi hûn etdi." Kaya, *Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli*, s. 162.

⁴³ Kaya, *Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli*, s. 161.

IV. Murâd tahta geçince affedilerek İstanbul'a geldi ve 1033 Rebî'ül-evvelinde (Ocak 1924) Bâkîzâde Abdurraman Efendi yerine Süleymânîye Medreselerinden birine terfi ettirildi.⁴⁴

3- Kadılık Görevleri

On üç yıl boyunca değişik medreselerde müderrislik yapan Abdülaziz Efendi, Cemâziye'l-âhir 1033 (Nisan 1624) yılında Seyfîzâde Abdurrahman Efendi yerine Yenişehir kadılığına tayin edilmiştir. Rebî'ül-evvel 1034'te (Aralık 1624-Ocak 1625) bu görevinden ayrıldı ve yerine Mütevellizâde Efendi tayin edildi. Yaklaşık iki sene sonra Cemâziye'l-âhir 1036'da (Şubat 1627) Allâme Şeyhî Efendi yerine Mekke kadısı oldu ancak Rebî'ül-âhir 1037'de (Aralık 1628) azledildi ve yerine Hamidî Dervîş Efendi görevlendirildi. İstanbul'a gelen Abdülaziz Efendi, Cemâziye'l-âhir 1040'da (Ocak 1631) Edirne kadısı, Receb 1043'te (Ocak 1634) ise Ahîzâde Seyyid Mehmed Efendi yerine İstanbul kadısı olarak vazifelendirildi.⁴⁵

Yedi ay sonra İstanbul'da baş gösteren yağ kıtlığına Abdülaziz Efendi'nin narhla ilgili bazı uygulamalarının sebep olduğu gerekçesiyle görevden alındı ve Kıbrıs'a sürgün edildi. İstanbul kadılığına ise yeğeni Mahmud Efendi tayin edildi.

⁴⁴ Uşşakizâde, *Zeyl-i Şakâik*, s. 244; Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyiü'l-Fudalâ*, s. 252; Müstakimzâde Süleyman Sa'deddin, *Devhatu'l-Meşâyih*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1978, s. 58-59; İsmail Belîğ, *Güldeste*, s. 318-319; İszâde, *İsâ-zâde Tarihi*, s. 50-51; Fâik Reşâd, *Eslâf*, s. 206; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, c. 3, s. 339; Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c. 3, s. 120-121; *İlmiyye Salnâmesi*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1334, s. 461; Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, c. 1, s. 5; Abdülkadir Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislâmları*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1972, s. 76; Franz Babinger, "Abdülaziz Efendi, Kara Çelebi-zâde", *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1978, c. 1, s. 64-65; Aynı müellif, *Osmanlı Tarih Yazarları*, (Çev: Coşkun Üçok), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000, s. 224-227; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, c. 3 (2.kısım), s. 471-472; Veli Ertan, "Osmanlı Devletinin Değerli Şeyhülislâmlarından Kara Çelebizâde Abdülaziz Efendi" *Türk Yurdu*, c. 6, sy. 12 (342), s. 25-28; Nevzat Kaya, "Kara Çelebizâde Abdülaziz Efendi", *DİA*, c. 24, s. 381.

⁴⁵ Bir üstteki dipnotta geçen kaynaklar.

4- Kadıaskerlik ve Şeyhülislâmlık Görevleri

Yirmi ay süren sürgün hayatından sonra 1045 (1635) senesinde affedildi ve İstanbul'a döndü ancak 1058 (1648) yılına kadar 13 yıl boyunca kendisine görev verilmedi. Bu süre zarfında Samatya'daki konağında kaldı ve kitap telifiyle meşgul oldu. 1058'de (1648) Sultan IV. Mehmed tarafından Mulakkab Mustafa Efendi yerine Rumeli kadıaskerliğine tayin edildi. Bu vazifede bir sene kaldı. 7 Ramazan 1059 (14 Eylül 1649) tarihinde fıkıhla ilgili telif ettiği *el-Kâfi* adlı eserini arz odasında Sultana, bizzat kendisinin takdim etmesi büyük hüsn ü kabul gördü ve Padişah tarafından fetva payesi ile mükâfatlandırıldı.⁴⁶ Şeyhülislâm olmadan şeyhülislâmlık payesi alması Osmanlı tarihinde ilk uygulamadır. Aşağıda daha ayrıntılı olarak zikredileceği üzere bu duruma sevinenlerin yanında memnun olmayanlar da oldu.

8 Şevval 1059'da (15 Ekim 1649) Rumeli kadıaskerliğinden mütekâid oldu. Bunun sebebini eserinde kendisi "*Kudât hüçûmı sıkleti kayıtlarına giriftâr olmak münâsib olmayup evân-ı pîrîde bakîyye-i ömr-i azîzi cenâb-ı Rabbü'l-erbâb hüdmetine sarfetmek için*" olarak açıklamıştır.⁴⁷ Arpalık olarak Mihaliç ve Kırmastı kazaları tevcih olundu. Yerlerine Anadolu'dan ma'zul Memikzâde Mustafa Efendi tayin edildi.⁴⁸

Cemâziye'l-evvel 1061 (Mayıs 1651) tarihinde aşağıda değinilecek bazı sebeplerden dolayı azledilen Bahâî Efendi yerine Şeyhülislâmlık makamına Abdülaziz Efendi tayin edildi. Böylece senelerden beri arzu ettiği Meşihat makamına kavuşmuş oldu. Bu makama gelişine sevinenleri lehinde, sevmeyenleri ise aleyhinde ifadelerle tarih düşürdüler.

Şeyhülislâmlık makamında yaklaşık beş ay gibi kısa bir müddet kalabilen Abdülaziz Efendi, Kösem Sultan ile Küçük Vâlide Turhan Sultan arasındaki rekabet mücadelesinde ağaların tarafını tutması, ağların da bu mücadeleyi kaybetmesi sebebiyle 15 Ramazan 1061'de (3 Eylül

⁴⁶ Uşşakizâde, *Zeyl-i Şakâik*, s. 245; Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyü'l-Fudalâ*, s.253; İsmail Belîğ, *Güldeste*, s. 318-319; Fâik Reşâd, *Eslâf*, s. 206.

⁴⁷ Kaya, *Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli*, s. 37.

⁴⁸ Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyü'l-Fudalâ*, s. 253.

1651) şeyhülislâmlıktan azledilerek Sakız Adası'na sürgün edildi. Bir müddet orada kaldıktan sonra içinde Sakız'ın da bulunduğu bazı adaların istila edilmesi ihtimali ortaya çıkınca Cemâziye'l-evvel 1062 (Nisan 1652) tarihinde Sakız'da nâib bırakarak Bursa'ya gitmesine izin verildi. Bu duruma çok sevinen Abdülaziz Efendi, kendisine gönderilen gemi ile 12 Cemâziye'l-evvel 1062 (21 Nisan 1652) tarihinde Mudanya'ya, oradan da Bursa'ya geldi. Bursa'da ecdadından kalma evine yerleşti ve ömrünün sonuna kadar burada ikamet etti. Bursa'ya gelişinden altı yıl sonra 6 Rebî'ü'l-âhir 1068 (11 Ocak 1658) cuma gecesi saat beşte vefat etti. Vasiyeti üzere Deveciler kabristanına defnedildi.⁴⁹ Deveciler mezarlığı bugünkü Demirtaş Paşa Endüstri Meslek Lisesi çevresinde idi. Abdülaziz Efendi'nin kabri bu mezarlığın Batı tarafından Abdal Mehmed'e giden yolun sol tarafında, Hasan Paşa Medresesi karşısında idi. Kabri, Karaçelebi sülalesinden olup Bursa'da valilik yapan Aziz Ahmed Paşa tarafından tamir edilmiş ancak zikredilen kabristan kaldırıldığı sırada kabri ve mezartaşı yok edilmiştir.⁵⁰

C- KARAKTERİ VE SİYASÎ HADİSELERDEKİ ROLÜ

1- Karakteri

Bursalı Mehmed Tahir'in ifadesiyle Abdülaziz Efendi'nin hiddetli bir mizacı vardır. Tabiatı gereği iğneleyici söz ve yazıları, sert uygulamaları ve bazı olaylara müdahale etmesiyle pek çok kişinin hedefi haline gelmiştir. Öyle ki devrinin aksaklıklarını her fırsatta dile getirmenin yanında padişahlar da dâhil olmak üzere devlet erkânının her kademesindeki insanları hicvetmekten geri durmamıştır. Bu özellikleri hayatı boyunca onun bazen görevden azl, bazen sürgün edilmesine yol açmış, hatta hakkında idam kararı verilmesine bile sebep olmuştur.

⁴⁹ Uşşakizâde, *Zeyl-i Şakâik*, s. 246; Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyiü'l-Fudalâ*, s. 253; İsmail Belig, *Güldeste*, s. 320; Fâik Reşâd, *Eslâf*, s. 207; Ahmet Refik, *Âlimler ve Sanatkârlar*, s. 178; Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, c. 1, s. 9.

⁵⁰ İszâde, *İsâ-zâde Tarihi*, s. 51; İsmail Belig, *Güldeste*, s. 320; Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, c. 1, s. 5.

İğneleyici üslubundan devlet erkânının yanında akrabaları da kurtulamamışlardır. Abdülaziz Efendi, eserlerinde en yakın akrabaları da dâhil olmak üzere pek çok şahıs hakkında oldukça ağır sözler sarf etmiştir.

Devhat'l-Meşâyih adlı eserde onun bu özelliğiyle ilgili olarak şu ifadelere yer verilmiştir: “Aslâ kimseden ihtirâz u ictinâb eylemeyüp, hak-gûyluk vâdîsini ihtiyâr için kibâr-ı devlete ve vüzerâyâ varınca müdârâ etmeyüp, hâtır-mânde olurlar ise de kelâm-ı hakkı bî-mehâba irâd edüp, Sultân İbrahim Hân hal'inde kendülerden sudûr eden cür'et û ikdâm ve âşikâre söylediği kelimât-ı huşûnet-âmîzi, âreste-i tahrîr u tezkîrdir.”⁵¹

Abdülaziz Efendi, kendisine güvenen ve bunun neticesinde de mensup olduğu ilmiye sınıfının en yüksek noktasına çıkmayı her daim kafasından geçiren bir âlimdir. Hayatı devletin değişik kademelerinde müderrislik, kadılık ve kadıaskerlik görevleriyle geçmiş olsa da onun gönlünde yatan şey Şeyhülislâm olmaktı. Sonunda bu emeline de ulaştı ancak bunun için büyük bedeller ödedi. Hedefine doğru ilerlerken zaman zaman bazı entrikaların içinde yer aldı, bazen kazanan bazen de kaybedenler tarafında oldu.

Kaynaklarda Abdülaziz Efendi'nin fizikî özellikleri itibariyle orta boylu, biraz şişmanca, ince sesli, hızlı ama düzgün ve tumturaklı konuşan, ifadeleri yerinde kullanan, hazır cevap, verdiği cevaplarla muhataplarını susturmasını bilen, lafını esirgemeyen, hırslı, öfkeli, sert tabiatlı, cesur, vakûr, hayır sahibi, geleneklere bağlı biri olarak tavsif edilmektedir.⁵²

Abartı ve gösterişi seven birisi olarak bilinen Abdülaziz Efendi, pek çok makamda bulunmasına rağmen rüşvet ve benzeri davranışlarla

⁵¹ Müstakimzâde, *Devhatu'l-Meşâyih*, s. 58-59; Naîmâ, *Târîh-i Na'îmâ*, c. 4, s. 1798.

⁵² Müstakimzâde, *Devhatu'l-Meşâyih*, s. 58; Naîmâ, *Târîh-i Na'îmâ*, c. 4, s. 1798; *İlmiyye Salnâmesi*, s. 461.

hiç anılmamıştır. Servet toplama meraklısı olmadığı ve rüşvetten nefret ettiği, mal mülk peşinde koşmaya tenezzül etmediği bilinmektedir.⁵³

Yaptığı işlerle iftihâr etmeyi ve övünmeyi seviyordu. Bu huyu onun en büyük zaafı olarak görülmekteydi. Kibir ve gurur gösterenlerle dostluk kurmadığı gibi başkalarına da dost görünmek için uğraşmaz, dalkavukluğa tenezzül etmezdi. Karşısındakinin makam ve rütbesine göre muamele ederdi.⁵⁴

Devrinin büyük âlimlerinden olan Abdülaziz Efendi'yi muasırı ulemadan farklı kılan en büyük özelliği cesareti idi. Aşağıda siyasî hadiselerdeki rolü kısmında daha ayrıntılı olarak belirtileceği üzere o, idealleri uğruna, doğru bildiği meselelerde padişah, vâlide sultan, sadrazam, şeyhülislâm gibi devletin en yüksek idarecilerinden bile çekinmeden düşüncelerini izhar ediyordu. Bunu yaparken kırıcı bir üslup kullanmaktan bir türlü vazgeçemediği için pek çok dostun yanında bir o kadar da düşman kazanmıştı. Damadı İsâzâde, onun “*Gadab etmek, taşlamak ve ayıplamakla hatır kırmaya meyilli*” biri olduğunu söylemektedir.⁵⁵ İsâzâde'nin değerlendirmesi şöyledir: “*Mevlânâ-yı mezbûr muhteşem ve vakûr, hareketi nâdir beraber, 'azâmet-i bî-endâze sâhibi, bed hilkat bir âdem idi. 'İlmi miyâne, ma'rifet ve inşâsı dahi var idi. Tevârîh-i Âl-i 'Osmân'ı bir şekle komuş; lâkin ta'assub üzere yazmıştır. Burusa şehrinde suya bir vecihle ihtiyâc yoğiken bî-nihâye mal telef edüp, çeşmeler binâ eyledi.*”⁵⁶

Tarihçi Naîmâ ise Sultan İbrahim'in hal' edilmesinde Abdülaziz Efendi'nin sözlerinin oldukça kaba olduğunu ve onun dili yüzünden başına bir sürü bela geldiğini söyledikten sonra şu mısra ile durumu izah etmiştir:

Sanmanız mihnet ü gam bülbüle gülden geldi,
Kafese girdi belâ başına dilden geldi.⁵⁷

⁵³ Ahmed Refik, *Âlimler ve Sanatkârlar*, s. 171.

⁵⁴ Naîmâ, *Târîh-i Na'imâ*, c. 4, s. 1798; Müstakimzâde, *Devhatu'l-Meşâyih*, s. 61; Ahmed Refik, *Âlimler ve Sanatkârlar*, s. 171. Kaya, *Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli*, s. XXVI.

⁵⁵ İsâzâde, *İsâ-zâde Tarihi*, s. 51; Ahmed Refik, *Âlimler ve Sanatkârlar*, s.180.

⁵⁶ İsâzâde, *İsâ-zâde Tarihi*, s. 51.

⁵⁷ Naîmâ, *Târîh-i Na'imâ*, c. 4, s. 1799.

Abdülaziz Efendi gösterişli hayatı seviyordu. Baba ve dedesinden kalan büyük miras sayesinde borcu yoktu. Ev, elbise, hizmetçi terbiyesi ve istihdamı gibi hususlarda vezirler, hatta padişahlar gibi yaşıyordu. Sofrasında en iyi yemeklerin olmasına dikkat ediyordu. Varlıklı biri olması ona bu imkânı sunmaktaydı. Misafir ağırlamayı seviyor ve onlara sık sık ziyafetler veriyordu. Yemek sırasında hizmetçi ve misafirleri onun huzurunda belli düzen içinde, âdab-ı muâşerete uygun ve hürmetkâr bir şekilde oturuyorlardı.⁵⁸

Yemekten sonra misafirlerin yanında oturmaz, fazla vakit kaybetmeden odasına çekilirdi. Hiç kimse onun yanına gelişigüzel ve izinsiz giremezdi. Ziyaretçi ve misafirlerini güzelce tefriş edilmiş farklı odalarda ağırlar, davetlileriyle görüşmelerini belli bir ciddiyet içinde yapardı. Vaktini ekseriyetle kütüphanesinin de olduğu özel çalışma odasında ilmî mütalaalarla geçirirdi.⁵⁹

Naîmâ'nın zikrettiğine göre Abdülaziz Efendi'nin sâir hizmetlilerinden başka, genç ve ay yüzlü beş altı tane nazenin hizmetkârı eksik olmazdı. Bu gençler oldukça iffetli ve dindar idiler. Lâkin onların güzel yüzlerini müşahade etmekten haz duyar ve onları kendi evlâdı yerine koyarak terbiye edip eğitir ve okuma yazma öğretirdi. Onlara her mevsimde ayrı renk ve özellikte elbiseler giydirdi. Elbiselerinde yırtmaçlar da bulunurdu. Bir gün sırdaşlarından birisinin kendisine: “*Sultanım, bu taze uşakları istihdam ettiğiniz pek münasip görülmemektedir*” demesi üzerine Abdülaziz Efendi: “*Güzel görünüm, sîretin kabiliyetine alamettir. Bunları çalıştırmak bir alay çirkin suratlı Ehrimen istihdamından daha münasiptir. Bu çocukları kötülerin şerrinden muhafaza ederek terbiye ve adam ettiğimiz için de sevap kazanırız*” demişti.⁶⁰

⁵⁸ Naîmâ, *Târîh-i Na'îmâ*, c. 4, s. 1799.

⁵⁹ Naîmâ, *Târîh-i Na'îmâ*, c. 4, s. 1799; Müstakimzâde, *Devhatu'l-Meşâyah*, s. 59; Fâik Reşâd, *Eslâf*, s. 206; Ahmed Refik, *Âlimler ve Sanatkârlar*, s. 166.

⁶⁰ Naîmâ, *Târîh-i Na'îmâ*, c. 4, s. 1800; Hasan Suvla, “Şeyhülislâm Karaçelebizâde'nin Genç Hizmetkârları” *Resimli Tarih Mecmuası*, c. 2, sy. 23, (1951), s. 1093-1096.

Eserinde, birbirlerini sevmeyen Bahâî Efendi ile Abdülaziz Efendi'yi karşılaştıran Naîmâ, Abdülaziz Efendi'nin fazilet, şiir, inşa ve benzeri bakımlardan Bahâî Efendi'den üstün olduğunu, ancak Bahâî Efendi'nin yumuşak huylu, kimseyi kırmayan bir mizacı olması sebebiyle daha çok sevildiğini söylemektedir.⁶¹

2- Siyasî Hadiselerdeki Rolü ve Neticeleri

a- Fatih Camii Vak'ası ve Bursa'ya Sürgünü

Abdülaziz Efendi'nin hareketlerinden rahatsızlık duyularak İstanbul'dan uzaklaştırılmasına sebep olan ilk olay Fatih Camii Vak'ası'na iştirak etmesidir. Vezir-i a'zam olan Mere Hüseyin Paşa, mevkiini muhafaza için kapıkulu ocaklarına hazineден para veriyor ve onları arkasına aldığı için de istediği gibi hareket ediyordu. Hatta bir gün divanda beylerbeyi rütbesinde olan birini öldürttü ve sâdât'dan (Peygamber neslinde) olan bir kadıya da dayak attırdı. Dayak yiyen kadı kapı kapı dolaşıp ulemayı vezir-i a'zam aleyhine tahrik etti. Bunun üzerine Anadolu kadıaskerlerinden mütekâid Bostanzâde Yahya Efendi ulemaya ön ayak olarak bunları Şeyhülislam Yahya Efendi'ye getirdi. Ulema, vezirden şikâyetçi olduklarını ifade ederek davanın görülmesini istediler. Şeyhülislam ise "*vezir ma'zul olmayınca dava görülmez, ben gidip padişaha arz edip onu azlettireyim*" diyerek oradan uzaklaştı. Durumdan haberdar olan Mere Hüseyin Paşa yeniçeri ocağının himayesine sığındı ve ulemanın hücumundan kaçmış olan Şeyhülislam Yahya Efendi'yi oraya davet etti. Bazı görüşmeler yapıldıktan sonra dağılmaları için bir kaç defa haber gönderildiyse de ulema dağılmadı. Bunun üzerine üzerlerine sevk edilen bir miktar asker şiddet kullanarak bunları dağıttı. İçlerinden on

⁶¹ Naîmâ, *Târîh-i Na'îmâ*, c. 4, s. 1802.

dokuz kişi öldü ve diğer ileri gelenler ise sürgün edildi. Böylece olay bastırıldı.⁶² Sürgün edilenler arasında Abdülaziz Efendi de vardır.

Abdülaziz Efendi Sahn-ı Semân Medreselerinden birinde müderris iken Fatih Camii'nde gerçekleşen söz konusu toplantıya katılması sebebiyle Şaban 1032 (Haziran 1623) tarihinde görevinden azledilerek Bursa'da Molla Hüsrev Medresesi'ne nakledildi.⁶³ Her ne kadar Bursa'da müderrislik görevi verilmiş olsa da Abdülaziz Efendi gibi bir zatın istenmeyen adam olarak pâ-y-i tahttan uzaklaştırılması onun için önemli bir ceza niteliğindedir. Bu ceza uzun sürmedi. Nitekim bir yıl sonra IV. Murad'ın cülusunda affedildi ve İstanbul Süleymâniye'de müderris oldu.⁶⁴

b- IV. Murad Devri: Yağ Kıtılığı ve Kıbrıs'a Sürgünü

Abdülaziz Efendi'nin İstanbul kadılığı esnasında yaşanan bazı olaylar nedeniyle kendisi hakkında idam fermanı çıkartılmıştır. Bu ferman icra edilmeden hakkındaki hüküm Kıbrıs'a sürgün olarak değiştirilmiştir.

IV. Murad'ın Lehistan seferi için Edirne'de bulunduğu sıralarda İstanbul'da yağ sıkıntısı yaşanmış ve bu durum halk arasında infiale yol açmıştı. Sultan, bunun sebebinin araştırılmasını istedi. Daha sonra kendisine bu duruma padişahın yokluğunda şehrin asayişinden sorumlu kılınan İstanbul Kadısı Abdülaziz Efendi'nin narh hususunda gösterdiği katı tutumunun neden olduğu söylenince IV. Murad öfkeleni ve hemen kendi hattıyla yazdığı bir emri Bostancıbaşı Duçe Efendi'ye gönderdi. Fermanında Kadı Abdülaziz Efendi'nin azledilmesi, tevkif edilerek bir kayığa bindirilmesi, adalardan birinde boğularak öldürülmesi ve denize atılması emri vardı. Bunun üzerine Duçe Efendi, Abdülaziz Efendi'yi tevkif ederek bir kayığa bindirdi ve adalara doğru denize açıldı. Durumu öğrenen

⁶² Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. 3, (1. Kısım), s. 146; Mere Hüseyin Paşa IV. Murad'ın cülusundan sonra idam edilmiştir. Naîmâ, *Târîh-i Na'îmâ*, c. 2, s. 515.

⁶³ İsmail Belîğ, *Güldeste*, s. 318; Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyiü'l-Fudalâ*, s. 252; Babinger, "Abdülaziz Efendi", *İA*, c. 1, s. 64.

⁶⁴ Babinger, "Abdülaziz Efendi", *İA*, c. 1, s. 64.

Sadrazam Bayram Paşa vakit kaybetmeden huzura çıkarak Sultan ile görüştü ve öldürülme yerine sürgün edilmesinin daha uygun olacağına onu ikna etti. Hemen Abdülaziz Efendi'nin öldürülmemesi ve Kıbrıs'a sürgün edilmesini içeren ikinci bir ferman hazırlandı. Bu fermanın, Duçe Efendi'nin önceki emri infaz edinceye kadar acilen ona ulaştırılması gerekiyordu ve öyle de oldu. Bayram Paşa, idam edilmeden önce fermanı yetiştirdi. İkinci fermanın yetişmesiyle son anda ölümden kurtulan Abdülaziz Efendi 1044 (1634) yılının Muharrem ayında bir gemiye bindirilerek Kıbrıs'a sürgün edildi. Akıbetinin bir anda değiştiğini gören Abdülaziz Efendi,

“Hatt-ı mensûh gelmedi amele,
Hatt-ı nâsîh anı giderdi hele” beytinde bu olaydan söz eder.⁶⁵

Osmanlı Devleti zamanında sürgün etme işi önemli bir cezalandırma yöntemi olarak kullanılmıştır. Özellikle devletin üst kademelerinde görev yapanların siyaseten nefyedilmeleri sıkça karşılaşılan bir uygulamadır.⁶⁶ İletişimin olmadığı zamanlarda insanın sevdiklerinden, ailesinden, doğup büyüdüğü yerden uzakta kalması ve onlardan haber alamaması, bulunduğu yerin şartlarının uygunsuz olması, geçim sıkıntısı yaşaması, hasret çekmesi ve benzeri sebeplerle sürgün hayatının kolay bir hayat olmadığı aşikârdır. Bu yüzden sürgün konusu pek çok edebi esere konu olmuştur. Nitekim sürgünle ilgili romanlar, hatıralar, şiirler ve şarkılar kaleme alınmıştır. Yeniçeri Ocağı'nın kapatılmasıyla birlikte Amasya'ya nefyedilen Mehmed Hamdullah Çelebi, sürgün sırasında

⁶⁵ Naîmâ, *Târîh-i Na'îmâ*, c. 4, s. 1797; Uşşakizâde, *Zeyl-i Şakâik*, s. 244; İsmail Belîğ, *Güldeste*, s. 319; Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyü'l-Fudalâ*, s. 252; Müstakimzâde, *Devhatu'l-Meşâyih*, s. 58; Hammer, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, (Mütercim: Mehmed) Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, İstanbul 1335, c. 9, s. 189; İszâde, *İszâde Tarihi*, s. 51; Kaya, *Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli*, s. XVI; Ahmed Refik, *Âlimler ve Sanatkârlar*, s. 154; Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları*, s. 225; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. 3 (2.kısım), s. 471-472; Altınsu, *Osmanlı Şeyhülislâmları*, s. 76.

⁶⁶ Ali İhsan Karataş, *Osmanlı Dönemi Bursa Sürgünleri (18-19. Asırlar)*. Emin Yayınları, Bursa 2009, s. 89.

kaleme aldığı şiirlerini ‘*Hasretî*’ mahlasıyla yazmıştır.⁶⁷ Özlem ve hasret içinde çekilen çileli hayat, sürgünlerin ölümünden sonra mezar taşlarına bile kazınır olmuştur. 1823’de Bursa’ya nefyedilen, 1825 senesinde vefat edince Pınarbaşı Kabristanı’na defnedilen Yeniçeri Ömer Usta’nın mezar taşı onun hayatını özetlemekte ve sürgün hususunda hissettiği düşüncelerini yansıtmaktadır. Kendisinin sürgününe sebep olanların da aynı akıbette uğraması bedduasıyla sona eren mezar taşındaki yazı şöyledir: “*Gençliğine doyamayan, muradına eremeyen, otuz sene kışlada hizmet edip çapraz çeken, bir vefasın görmeyip, sonu Bursa’ya sürgün gelen, üç sene Bursa’da sürgün durup, üç gün olsun gideyim deyu İslâmbol’a hasret çeken, ona edenler de öyle olsun âhı kalmasın merhûm seksen sekizin Ömer Usta Rûhuna fâtiha. Sene 1241.*”⁶⁸

Başlangıcından sürgün yerine ulaşıncaya kadar yapılan uygulamaları, sürgün yerinde yaşadıklarını ve içinde bulunduğu duygularını şiirlerinde ayrıntılarıyla işleyen önemli şahıslardan biri Keçecizâde İzzet Molla’dır. İzzet Molla, bir şiirinde Keşan’da sürgünde iken evinin bahçesini hayal ederek yapıp tuttuğundan, Çamlıca’nın tepelerini hatırlayarak Keşan’daki dağa bakıp sürekli ağladığından bahsetmektedir.⁶⁹

Evliya Çelebi’nin günahsız olarak Kıbrıs’a sürgün edildiğini söylediği⁷⁰ Abdülaziz Efendi de, *Gülşen-i Niyâz* adlı eserinde nasıl sürgün edildiğini, yolculuğunu ve menfa hayatında iken neler yaşadığını manzum olarak anlatmıştır. Şiirinde evinden apar topar alınarak saraya götürüldüğünü, evde feryad u figan olmasına rağmen ailesiyle vedalaşmasına bile fırsat verilmediğini, hane halkının perişan olduğunu, bir kadırgaya

⁶⁷ İsmail Özmen, *Alevi-Bektaşî Şiirler Antolojisi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, c. 3, s. 199.

⁶⁸ Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, c. 4, s. 8.

⁶⁹ Ömür Ceylan-Ozan Ceylan, *Bir Sürgün Şâheseri Mihnetkeşân Keçecizâde İzzet Molla*, Sahaflar Kitap Sarayı, İstanbul 2007, s. 77.

⁷⁰ Evliya Çelebi, *Seyehatnâme*, c. 1, s. 124.

bindirilerek denize açıldıklarını, yolda çektiği zahmeti, bütün bunların kendisini kahrettiğini ve benzeri hislerini şu mısralarla anlatmıştır:⁷¹

İktizâ etdi çünkü terk-i vatan,
Ki olam küşe-gîr-i beyt-i hazân

Mütekazı olup o fırka hemân,
Vermediler bu ben fakîre emân

Dâmenim aldılar garîm-âsâ,
Hânedânımda kopdu vâveylâ.

Olmadı çâre neyleyem bir dem,
Ben garîb eyleye vedâ'-ı harem.

Aldılar gitdiler Sarây'a beni,
Ya'nî dergâh-ı pâdişâhiye beni.

Bî tevakkuf koyup kadırgaya,
Saldılar ben garibi deryâyâ.

Müteheddîm oldu hâne-i ikbâl
Kapladı ben fakiri gerd-i melâl

Abdülaziz Efendi, zahmetli yolculuktan sonra Kıbrıs'a ulaştığını, ikâmet edeceği şehre geldiğini ve kalacağı eve yerleştiğini ise şöyle ifade etmiştir:⁷²

Bu tarîk ile sabr u şükr ederek,
Vâsıl olduk cezireye giderek.

Gûyya kendü hâneme geldim,
Mürg idim âşiyânıma geldim.

⁷¹ Abdullah Begeç, *Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi'nin Gülşen-i Niyaz'ı (inceleme-metin)*, Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 2001, s. 60-61.

⁷² Begeç, *Gülşen-i Niyaz*, s. 121-122.

Çünkü şehre gelüp duhûl itdük,
Anda bir menzile nüzûl itdük.

Abdülaziz Efendi, pek çok sıkıntı çektiğini, işlerinden avâre olduğunu, hâlbuki görevde iken istikamet ve sadâkatdan ayılmadığını ancak iftiraya uğradığını zikretmiştir:⁷³

Ayrılup menzil ü mekânımdan,
Oldum âvâre hânumânımdan.

Pâdişâha yok idi dilde keder,
Hâtırım kalmamışdı zerre kadar.

İftirâlar idüp bana hâsid,
Söylemiş bulduğunu ol fâsid.

Safdur kalb-i pâk-i sultânı
Sıdka haml eylemiş o bühtânı

Hakk bilür pek sadâkat etmiş idim
İstikâmette hizmet etmişidim

Kıbrıs'ta iken vatanını terk etmenin ızdırabını, evlât, aile ve dostlarından ayrılışının üzüntüsünü, bütün bunların kendisini çok hırpaladığını şu mısralarla ifade etmiştir:⁷⁴

Bir yana ıztırâb-ı terk-i vatan
Bir yana derd-i hicret-i mekân

Bir yana harkat-ı gam-ı evlâd
Bir yana fikr-i mâder-i nâ-şâd

Bir yana firkat-ı ehibbâ vü hîş
Bir yana bîm-i cân ile teşvîş

⁷³ Begeç, *Gülşen-i Niyaz*, s. 154-155.

⁷⁴ Begeç, *Gülşen-i Niyaz*, s. 61.

Bir yana hayret-i humâr-ı azl
Bir yana halk-ı âlem itdi ki hezl

Bir yana kahr-ı heybet-i deryâ
Bir yana havf-i satvet-i a'dâ

Üstüme kûh-ı gusse vü endûh
Çökdi çün ben za'îfi itdi sûtûh.

Sürgüne gönderilenlerin en önemli problemlerinden biri nasıl geçinecekleri meselesidir. Sürgün edilenlerden bazıları çalışarak para kazanmışlar, bazılarını devlet yardım etmiş, bazıları da komşularının yardımıyla geçinmişlerdir.⁷⁵ Abdülaziz Efendi, değişik sebeplerle sürgün hayatından şikâyetçi olsa da gurbette maddi anlamda sıkıntı yaşamadığını ve kimseye muhtaç olmadığını belirtmiş, bunun Cenab-ı Hakk'ın kendisine bir ihsanı olduğunu zikretmiş ve şükürünü eda etmekten aciz olduğunu söylemiştir.⁷⁶

Dâr-ı gurbette gerçi olmadum âc,
Beni bir ferde etmedün muhtâc.

Belki oldı muzâ'af ihsânun,
Âcizim şükürin itmeğe anun.

Ayrıca Kıbrıslıların kendine yakınlık gösterdiklerini, maddi ve manevi yardımdan geri durmadıklarını belirtmiş ve onlara hizmet etmesi için Allah'ü Teâlâ'nın kendisine fırsat vermesini dilemiştir. *Gülşen-i Niyâz*'da bunları içeren kısımlar şöyledir:⁷⁷

Bahr u berden çekildi geldi ni'am
Çekmedim hiç müzâyaka bir dem

O cihetden hudâyâ sad minnet
Vatanumdan füzûn idi râhat,

⁷⁵ Karataş, *Bursa Sürgünleri*, s. 360 vd.

⁷⁶ Begeç, *Gülşen-i Niyaz*, s.143.

⁷⁷ Begeç, *Gülşen-i Niyaz*, s. 126-127.

Kıbrısîler hod itdiler ifrât
Gösterip ben fakîre rû-yi neşât

Bezl-i mâl ile eyleyüp imdâd
İtdiler bu dil-i hazînimi şâd

Unudulmak olur mu böyle kerem
Az düşer gerçi lütfa böylece dem

Yâr-ı sâdıkdur akrabâdan pek
Akraba sâdık olmasa yek isek

Bu fakîre ilâhi ver fırsat
Ki idem ben de anlara hidmet.

Abdülaziz Efendi'nin Kıbrıs'taki menfa hayatı yirmi ay sürdü. Hatırı sayılır bazı devlet ricâlinin tavassut etmeleri ve “*sîmâsında semere-i salâh zâhir olmuştur*” diyerek IV. Murad nezdinde onun affedilmesini dilemeleri sonrasında bağışlanmış ve İstanbul'a gelmesine izin verilmiştir. *Ravzatü'l-Ebrâr*'da Kıbrıs'ta kaldığı süreyi ve affedilişini şöyle ifade etmiştir: “*Cezâire-i bî-feryâd Kıbrıs bend-i mihnetden imdâd-ı fazl-ı Sübhânî birle âzâd olmamız bâbında fermân-ı lâzimü'l-iz'ân-ı [sultan] şeref-sudûr bulup [müddet-i] gurbet yiğirminci ayı tekâmîl itdüğü rûz-ı firûzda vatan-ı aslîye vusûl-i husûl buldu.*”⁷⁸

Abdülaziz Efendi'ye affedildiği ve İstanbul'a dönmesine izin verildiği haberi 27 Ramazan 1045 (4 Mart 1636)'te Kadir gecesinde haber verilmişti. Bu duruma çok sevinmiş ve hislerini şu şekilde ifade etmiştir:⁷⁹

Leyletü'l-kadr idi o gece meğer,
Can fedâ olsa lâyük ana değer.

⁷⁸ İbrahim Özgül, *Ravzatü'l-Ebrâr*, 319.

⁷⁹ Kaya, *Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli*, s. XVIII.

Câna verdi huzur ol nâme,
Kalbe oldu surûr ol nâme.

Kıbrıs'tan yola çıkıp Şevval 1045'te (Mart 1636) İstanbul'a gelen Abdülaziz Efendi'ye IV. Murad'ın vefatına kadar ve ondan sonraki Sultan İbrahim döneminde on üç yıl boyunca görev verilmedi. Bu dönemde kendisine bağlanan Dimetoka arpalığına ve babadan kalma çiftlik vesaire emlâk ve akarının gelirine kanaat ederek Samatya'daki konağında yaşadı.⁸⁰

c- Sultan İbrahim'in Tahttan İndirilmesi

Sultan İbrahim devrinde resmî görevi olmayan Abdülaziz Efendi, münzevî olarak yaşadığı evinde bir taraftan eserlerini telif etmekle meşgul olurken diğer taraftan sarayda ve diğer devlet kademelerinde nelerin olup bittiğini yakından takip ediyordu. Nitekim kaleme aldığı *Ravzatu'l-Ebrâr* ve buna yazdığı *Zeyl*'de bu dönemlerdeki olayları büyük bir vukûfiyetle anlatmıştır.

Sultan İbrahim devri, idarede zaafiyet görülen dönemlerdendir. İsrafın artması, makamların ehil olmayanlara verilmesi, bazı nüfuzlu paşaların sultanı etkilemeleri ve idareye nüfuzları, özellikle Cinci Hoca olarak bilinen Hüseyin Efendi'nin yaptığı büyü ve benzeri işlerle başta padişah olmak üzere hanedan mensupları üzerindeki etkisi bu dönemi olumsuzlukları arasında yer alır. Bu durumu yakından takip eden Abdülaziz Efendi, Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesinde yer alanlar içinde etkin durumda olmuştur.

Sultan İbrahim'in hal' edilme süreci Yeniçeri ağaları ve ulemanın vezir-i a'zamin azledilmesini istemeleriyle başlamış, daha sonra iş Sultan'ın hal'ine kadar büyümüştür. Şöyle ki:

Sultan İbrahim devrinde vezir-i a'zam olan Ahmed Paşa ile devrin uleması ve Yeniçeri ağaları arasında anlaşmazlıklar vardı. Ulema ve ağalar, Ahmed Paşa'nın Sultan İbrahim'i yanlış yönlendirerek idareye

⁸⁰ Uşşakizâde, *Zeyl-i Şakâik*, s. 244; İsmail Belig, *Güldeste*, s. 319; Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyiü'l-Fudalâ*, s. 252.

zarar verdiğini düşünürken Ahmed Paşa da ağaları ortadan kaldırmanın yollarını arıyordu. Hatta bunun için oğlu Baki Beyi, Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın kızıyla evlendirirken düğüne ağaları da davet etmiş ve düğünde onları öldürmeyi planlamıştı. Kara Mustafa Paşa'nın adamlarından Recep Ağa, kalabalık maiyetleriyle düğüne gelen ağaları durumdan haberdar etmişti. Olup bitene öfkelenen ağalar, günah bizden gitti diyerek Kara Murad Ağa'nın etrafında toplandılar. Aralarında sıkı bir ittifak yaparak Orta Camii'nde ocak ihtiyarları ve odabaşılarını da toplayıp görüşmeler yaptılar ve tüm olumsuzlukların sadrazamdan kaynaklandığı hususunda ittifak ettiler. Onun ortadan kaldırılarak münasip birinin bu göreve getirilmesi gerektiğine karar verdiler. 17 Receb 1058 (7 Ağustos 1648) tarihinde Murad Ağa'yı Şeyhüslâma gönderdiler ve onun da bu konuda muvafakatini aldılar. Bunun üzerine Orta Camii'nde bir araya gelen ulema, kadıaskerler ve ağalar vezir-i a'zamı yanlarına davet ettiler. Ancak Sadrazam Ahmed Paşa bu toplantıdan haberdar olur olmaz kaçıp saklandı.

Sultan İbrahim bu hareketi duyunca “*edepleriyle otursunlar*” diye onlara haber gönderdiyse de toplantıya katılanlar vezirin teslim edilmesine kadar dağılmayacaklarını bildirdiler. Sadrazamın katlinin vacip olduğuna dair fetva da aldılar. Hatta Sofu Mehmed Paşa'nın sadrazam olmasını da kararlaştırdılar. Üstelik Mehmed Paşa'yı mührü almak üzere saraya gönderdiler. Saraya korkarak giden Mehmed Paşa kendisinin zorla getirildiğini arz etti. Sadrazamlık mührünü ona teslim eden Sultan İbrahim, damadı olan sâbık sadrazamın öldürülmemesini istedi. Bu isteği ağalar kabul etmediler ve vezirin teslim edilmesi için Mehmed Paşa'yı tekrar Sultan'a gönderdiler. Buna öfkelenen Sultan İbrahim, Mehmed Paşa'yı kovdu ve yakın zamanda bunun intikamının alınacağını söyledi.

Başlangıçta sadrazama karşı yapılan bu hareket, sarayın ağalardan intikam alacağı söylentileri üzerine Sultan İbrahim'i de kapsayan bir duruma dönüştü. Nitekim ağalar Sultan'ın hal'ini de kararlaştırdılar.

Bunun üzerine eski Vezir-i a'zam Ahmed Paşa yakalandı ve öldürüldü. Sultan'a da bir elçi göndererek cumhûrun şikâyetçi olduğunu ve kendisiyle görüşmek istediklerini haber verdiler. Sultan İbrahim ise “*veziri öldürdüler, daha ne isterler*” diyerek duruma tepki gösterdi.

Daha sonra ulema ve ağalar, Vâlide Kösem Sultan'a haber göndererek İbrahim'in hal' edileceğini, Şehzâde Mehmed'i cülus için hazırlamasını istediler. Sultan İbrahim daha önce Vâlide Kösem Sultan'ı saraydan uzaklaştırarak Bakırköy taraflarındaki İskender Çelebi Bahçesi'nde ikamet etmeye mecbur etmiş, hatta onu Rodos'a sürgün etme niyetinde iken zevcelerinin ricalarıyla bundan vazgeçmişti.⁸¹ Bu yüzden Vâlide Sultan'ın Sultan İbrahim'e kırgınlığı vardı. Hal' edilmesiyle ilgili istekli değildi ancak daha sonra o da buna ikna oldu ve ağaların yanında yer aldı. Abdülaziz Efendi, Vâlide Sultan'ı kendisinin ikna ettiğini belirtmiştir.

18 Recep 1058 (8 Ağustos 1648)'de Sultan İbrahim hal' edildi. Babü's-sa'âde önüne taht kuruldu ve yedi yaşındaki şehzâde ikinci zamanı getirilerek tahta oturtuldu. Abdülaziz Efendi ağaların yaptığı toplantılara katılmış ve kararların alınmasında etkili olmuştur. Hatta henüz çocuk olan şehzâdenin bizzat koluna girerek onu tahta oturtan ve ona ilk biat eden kişi de Abdülaziz Efendi'dir. Eserinde bu işlere girişmesinin sebebini, Vâlide Kösem Sultan'ı ikna edişini, yedi yaşındaki şehzâdenin koluna girerek tahtın yanına nasıl getirdiğini şöyle anlatır;

“Gördüm ki meclis mümtedd ve der-i ümmîd münsedd olup tâb-ı temmûz sâ mân-sûz olmağın silahpûş-i meydân rîz-i kubbe-i âsmânda deverân asker-i derya hurûş u cûşe geliüp az kaldı ki taraf-ı Bâb-ı Humâyûn'a sûret-ı hucûm-ı cezr ü med gösterüp bigâne vü âşinâ gark-ı tûfan-ı belâ ola.

Nâ-çâr bu fakîr serbâzlık ediüp kadem-i güstâhî birle Vâlide olduğu mahalle varup çünkü (beyit: Her işin zamanını iyi bil. Yoksa fayda etmez. Panzehiri, ölümden sonra Suhrab'a verirler) mazmûnı üzre fırsat fevt olmağa karîb olup ri'âyet u hürmet-i meclis zemânı değil idi. Kemâl-i sadâkatdan nâşi bî-tehâşî merâsim-i edebi ber taraf ediüp Vezîr ve Müftî'ye hitâben Bunda bizsiz ne işiniz vardır? Eğer ancak ikiniz ile hizmet görüleceğini bilseler bizi dahi getirmezler idi. Heman sizleri gönderirler idi. İki üç sâ'attir bir yerdesiz ne maslahat gördünüz. Aceb

⁸¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. 3, (1. Kısım), s. 234-237.

cân sohbeti edecek vakit bulmuşuz. İş işden geçiyor. Siz dahi ma'kûl musâhabetin edersiz. Asker sizi bir maslahat görür deyu ol i'tikât ile sükût ediyorlar. Ne'fice-i ictimâ'nız didâr ve görüşmeğe çıktuğundan haberdâr olurlarsa ne siz kalırsuz ne de biz. Devleti kayırmak hâcetiniz değil. Ancak ne oturacak zemândır. Elbette heman şimdi şehzâde-i civân-baht hazretleri şeref-efzây-ı tâc u taht olup zebâne-keş olan âteş-i fîtneyi bî-tarîki'l-inhisâr bu vech üzre teskîne isti'câl lâzımdır. Şöyle ki bir an dahi te'hir oluna sonra yüz tedbîr ne'fice-pezîr olmaz.” şeklinde belirtmektedir.⁸²

Cülus merasiminden sonra içlerinde Silahdar, Çuhadar, Bostancıbaşı ve Abdülaziz Efendi'nin de olduğu devlet erkânı Sultan İbrahim'in bulunduğu daireye gittiler. Bostancıbaşı'nın “Padişahım, ulema ve ayan re'yleri üzre içeri buyurun” demesine Sultan İbrahim yüksek sesle:

“Bre hainler! Bu ne asıl iştir, ben her birinize ihsanlar etmedim mi? Şimdi hevânüza tâbi olmadığım için beni kaldırmak tedarikin ettiniz, ben Padişah değil miyim, bu ne demektir” diye bağırды.

Bu sözlere cevap verme cesaretini gösteren Abdülaziz Efendi, Sultan'a oldukça ağır laflar söyledi. Tarihçi Naîmâ'nın “*ol meclisde fozulluğa cür'et edip, hürmet-ı mülûkâneye mugâyir*” laflar etti diyerek tenkit ettiği Abdülaziz Efendi, Sultan'ın sözlerine “*Hayır Padişah değil-sin! Umûr-u şer'iyye ve diniyyeye 'ademi takayyüd ile cihânı harbe verdin ve evkâtımız lehv ü gaflet ile geçirip rüşveti fâş ve zâlimleri âleme musallat ve beytûlmâli itlâf ve isrâf ettiniz*” cümleleriyle karşılık verdi.

Tartışmalar devam ederken olup biteni bir türlü kabul edemeyen Sultan İbrahim “*Ben niçin tahtımdan kalkarım?*” deyince yine Abdülaziz Efendi: “*Bu tahta ku'ûd eden ecdâd-ı 'izâmının tarîkine sülûk etmediğin için lâyıkt-ı taht değilsin. Küffâr Bosna'ya müstevli oldu. Seksen pare kalyon hâlâ boğazı sedd edip cengdedir. Senin haberin yok. Gaflete müstağrak olup iltizâm-ı mâlâ-yelzim hususlara itlâf-ı hazine edersin*” sözleriyle karşılık verdi.

⁸² Kaya, *Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli*, s. 3-4.

Sultan İbrahim “*Yalan söylersin. Küffâr Bosna’yı almadi ve kullarım Zadra’yı feth etti. Küffar gemileri boğazdan çoktan gittiler. Ancak siz garazınızı temşiyet için umûr-ı maziyezi zikr edersiz*” dedeyince tekrar Abdülaziz Efendi söz alıp: “*İşte vezir ve müfti ve kadaskerlerini tekzi ve seni aldayan vacibü'l-katl hoş-âmed gûyların sözüne itimad ettiğin için âlem bu şekilde girdi, hemen kalkmak gereksin*” diyerek yüksek sesle cevap verdi.

Sultan İbrahim de yine yüksek sesle “*Siz yalan söylersiz, beni kaldırıp*” eliyle işaret ederek “*şu kadar oğlancığı padişah mı edersiz, ol kadar oğlancığın saltanatı nice câiz olur? İmdi ma'lûm oldu ki bu kocayı padişah etseniz gerektir*” diyerek Sadrazam Sofu Mehmed Paşa'yı gösterdi ve “*Vezir padişah olur mu? Bu oğlancık benim oğlum değil midir?*” dedi.

Yine Abdülaziz Efendi ileri atılıp “*Sen hazineyi itlâf ve envâ'ı israfla nâkısâtü'l-akl sözüne uyup rüşveti fâş etmekle ihtilâl-i nizâma sebep olup katl-i ricâl ve müsâdere-i emvâl etmekle halka muzırsın ve kâbil-i ta'lîm ve islâh olmamakla lâyı-ı taht değilsin*” dedi. Bu konuşmaları nakleden Naîmâ burada sözü kesmiş ve “*Daha nice söz söylemiş ki bu mahalle yazılmayıp teeddüben terk olunmuştur*” diyerek Abdülaziz Efendi'nin son olarak şu cümlesini zikretmiştir: “*Bu sebeblerden sen padişah olamazsın ve hilâfetin şer'î değildir, amma şehzâde ta'lîm kabul eder, vezir temşiyet-i umûr etmekle şer'-i şerîf icrâ olunur.*”

Abdülaziz Efendi'den bu kadar ağır sözleri işiten Sultan İbrahim Yeniçeri Ağası ve Şeyhülislâm'dan medet umarak yardımlarını istemiş ancak beklediği yardım olmayınca onları nankörlükle suçlamış ve ellerini kaldırarak “*İlahi ben bunları sana saldı, sen bu zalim ve gaddarların hakkından gel, cümlesi ittifakla benim üzerime hurûc ettiler*” sözleriyle büyük bir hayal kırıklığı içinde beddua etmiştir. Daha sonra silahdar ve çuhadar ağa Sultan'ın koltuğuna girip ancak yemek kabı girecek kadar demir bir penceresinden başka açık tarafı bulunmayan kârgir

bir odaya hapsedtiler.⁸³ Saltanatı sekiz yıl dokuz ay süren Sultan İbrahim 17 ağustos 1646 tarihinde öldürüldü ve Ayasofya’da amcası Sultan Mustafa’nın kabrinin alt tarafına defnedildi.⁸⁴

d- IV. Mehmed Devri: Cinci Hoca Meselesi

IV. Mehmed’i kolundan tutarak tahta oturtan Abdülaziz Efendi, yeni sultanın cülusundan sonra mükâfat olarak 1058 Receb (Ağustos 1648) tarihinde Rumeli kadıaskerliğine tayin edildi. Onun bu göreve getirilmesine zamanının şairlerinden Mustafa Çelebi şu tarihi düşürmüştür:⁸⁵

Bir hak-şinas söyledi târîh-i nasbını,
Lâyık Aziz Efendi’ye ‘izz ile sadr-ı Rûm.

Sultan Mehmed’in padişah olmasıyla birlikte ilginç bir olay yaşanmıştır. Karaçelebizâde ailesini de ilgilendiren bu olay Cinci Hüseyin meselesidir. Şöyle ki: IV. Mehmed’in cülusundan sonra cülus bahşişi dağıtımında sıkıntı yaşanıyordu. Zira hazinede para iyice azalmıştı. Bu sebeple kısa zamanda çok zenginleşen Cinci Hoca Lakaplı Hüseyin Efendi’den iki yüz kese altın istendi ancak o bu kadar meblağın kendisinde olmadığını söyleyerek parayı vermedi.

Cinci Hüseyin, Sultan İbrahim zamanında saraya nüfuz etmiş, yaptığı büyü ve efsunlu işlerle padişah ve diğer hanedan mensuplarının gözünü boyayıp kısa sürede Anadolu kadıaskerliği gibi devletin en üst makamlarına gelmiş ve rüşvet ve benzeri işlerle çok zenginleşmişti. Cinci Hoca’nın, Abdülaziz Efendi’nin ağabeyi Mehmed Efendi’nin kızıyla evli olması sebebiyle Karaçelebizâde ailesiyle akrabalığı vardır. Payitahtta yükselmesinde kayınpederi Mehmed Efendi’nin de desteği olmuştur.⁸⁶ Bununla birlikte Abdülaziz Efendi, Sultan İbrahim zamanında hak

⁸³ Naîmâ, *Târîh-i Na’îmâ*, c. 3, s. 1165-1167; *İstanbul Ansiklopedisi*, (Haz: Reşad Ekrem Koçu), İstanbul 1958, c. 1, s. 70.

⁸⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. 3, (1. Kısım), s. 238.

⁸⁵ Uşşakizâde, *Zeyl-i Şakâik*, s. 244; Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyiü'l-Fudalâ*, s. 253.

⁸⁶ Abdülkadir Özcan, “Hüseyin Efendi-Cinci Hoca” *DİA*, c. 18, s. 541-543.

etmediği halde bu kadar yükselen Cinci Hoca'yı ulema sınıfı için kara bir leke olarak görmekteydi. Nitekim eserinde onunla ilgili olarak “*dâvaları, büyü ve efsun ile halleden bu şahsın habis ruhlar gibi Sultan İbrahim'in latif vücuduna girdiğini, padişahın ikramları ile dört beş yılda resmî mansıpların en yücesi olan sadrazamlığa ayak basarak, kadılardan başka, bütün vali ve vezirleri de kendisine bağladığını, ev ve bahçelerinde rüşvet hazîneleri oluşturarak Kârûn gibi hadsiz ve hesapsız zenginleştiğini*” ifade etmiştir.⁸⁷

Dönemin vezir-i a'zamı, kayınpederi Mehmed Efendi'yi Cinci Hoca'ya göndererek Süleymâniye ve diğer vakıflardan elde ettiği vazifeler ile cülus için istenen meblağı vermesi durumunda kendisine dokunulmayacağı haberini ilettili. Ancak o param yok diyerek bunu kabul etmedi.

Mehmed Efendi'nin de himayesini çekmesi üzerine Cinci Hoca tevkif edildi, işkence yapılarak sakladığı altınların yeri öğrenildi. Yapılan aramalarda iki yüz kese akçe ile bohça bohça hediyeler ve altınla dolu iki sandık, elliden fazla samur kürk bulundu ve müsadere edildi. Ayrıca “*on iki güğüm çil akçe ve yetmiş bin guruşluk pare ki cümlesi tas gibi çukur ve cedîd ve berrak halisü'l-ayar Mısır'ın bir nev' parası yer altından*” çıkarıldı. İki yüz kese yi vermekten kaçınırken bütün servetini kaybetti. Vezir-i a'zam, Mahmud Efendi'ye haber gönderip, kızının mihr-i müeccelinin ne kadar olduğunu sordu. O da “*bin altındır*” deyince el konulan paradan bin altın hanımına ayrıldıktan sonra kalan meblağ cülus bahşisi olarak dağıtıldı. Elden ele dolaşan bu akçeler halk arasında “*Cinci akçesi*” adıyla meşhur oldu. Kendisi önce sürgün edildi ancak daha sonra öldürüldü.⁸⁸

Cinci Hoca'nın Karaçelebizâde ailesiyle yollarının kesiştiği bir nokta da onun Safranbolu'da te'sis ettiği vakıflar sebebiyledir. Abdülaziz

⁸⁷ Naîmâ, *Târîh-i Na'imâ*, c. 3, s. 1176, Kaya, *Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli*, s. 15.

⁸⁸ Naîmâ, *Târîh-i Na'imâ*, c. 3, s. 1176, Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. 3, (1. Kısım), s. 225, 241; Ayrıca geniş bilgi için bkz: Özcan, “Hüseyin Efendi-Cinci Hoca”, *DİA*, c. 18, s. 541-543.

Efendi, Safranbolu’da Cinci Hoca’ya ait bazı mülkleri satın alarak vakfetmiştir ki ilgili bölümde ayrıntılı bilgi verilecektir.

e- Kösem Sultan ile Mücadelesi

Vâlide Kösem Sultan, Sultan İbrahim’in tahttan indirilmesinde işi planlayanlardan olmasına rağmen ihtilalcilere karşı görünüşte de olsa oğlunu müdafaa etmek istedi ve “*yaramazları defedip sizin taliminizle tahtta otursun, mal mülk tasarrufu ulema ve vükela meşveretiyle olsun*” dedi. Ancak orada bulunan Muslihuddin Ağa, Şeyhülislam Ahdurrahim Efendi, Abdülaziz Efendi ve Hanefi Efendiler olan biteni ayrıntılarıyla anlatarak Vâlide Sultan’ı susturdular. Bu sırada Abdülaziz Efendi Vâlide Sultan’a karşı yüksek sesle ve biraz da kaba ifadelerle konuştu.⁸⁹

Abdülaziz Efendi eserinde Sultan İbrahim’in hal’ edilmesinden önce Büyük Vâlide Sultan’ın Hırka-i Şerife’ye yönelerek oğlunun içine düştüğü belanın mukadder olduğunu, Hırka-i Şerif sahibi Hz. Peygamber (sav) hürmetine onun kolaylıkla dünya mihnetlerinden halas olması için Allah’a dua ettiğini, ancak işin vuku bulduğu sırada Vâlide’nin “*ona kimin beddua edip de bu hallere düştüğünü*” söylediğini, kendisinin de “*sen o gün ölümü için dua etmedin mi*” sözleriyle cevap verdiğini ifade etmektedir.

Abdülaziz Efendi, bu olayın Vâlide Sultan’ın kendisine düşman olması ve kin bağlamasına sebep olduğunu, ancak Allah için yapılan işte kuldan korkulmayacağını, doğru yolda iş yaptığında büyük ve küçük hiç kimsenin sözünü dikkate almayacağını belirtmiştir. IV. Mehmed’in Sultan olmasından sonra Rumeli kadiaskerliğine tayin edilen Abdülaziz Efendi’nin, yeni Vezir-i a’zam Sofu Mehmed Paşa ile arası oldukça iyiydi. Bu yakınlığı kullanarak Vâlide Sultan’ı rahatsız edecek icraatlar yaptırıyordu. Nitekim Vâlidenin gelirlerinin çok olduğunu söylemiş, sarayın buz masraflarına varıncaya kadar her türlü giderlerini hesap ettirmenin yanında her görüştüğünde onu incitecek sözler sarf etmekten geri durmamıştı. Sadece bunlarla kalmamış, Sultan İbrahim’in ölümü meselesinde Kösem Sultan’ın saltanat hırsıyla oğluna yaptıklarını sırası

⁸⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. 3, (1. Kısım), s. 236-237.

geldikçe yüzüne vurmaktaydı. Ayrıca adet üzere Vâlide Sultan'ın Eski Saray'a yerleşmesi gerektiğini teklif etmiş, hatta vâlidenin bizzat kendisinin de bunu istediğini, fakat çocuk padişahın annesi Küçük Vâlide Turhan Sultan'ın henüz çok genç ve tecrübesiz olması sebebiyle böyle bir uygulamanın “*nizâm-ı umûr-ı memlekete*” zarar vereceğini, bu yüzden büyük vâlidenin kalmasının uygun görüldüğünü ifade etmiştir. Bununla birlikte eserinde vâlidenin sarayda kalmasının isabetli olmadığını, bu uygulamanın haremde ihtilafa yol açtığını, vezirin idamına, kendisinin de sürgün edilmesine, hatta bizzat vâlidenin de ölümüne sebep olduğunu anlatmıştır.

Ravzatu'l-Ebrâr Zeyli'nde Vâlide Kösem Sultan'ın Sultan İbrahim'in ölümü için yaptığı dua, Abdülaziz Efendi ile aralarındaki konuşma ve düşmanlığının anlatıldığı kısım şöyledir:

“İbrâhîm Hân a'yun-i nâsdan ihfâ olunup Hâs-Oda'da takbîl-i kûlşe-i bisât-ı izzet menât şerefini ihrâz etdüğümüz gün, Büyük Vâlide taht-ı huçeste-baht üzre şeref-bahş olan Hırka-i şerîfeye teveccüh edüp; Ey Bâr-i Hüddâ İbrâhîm kulun bu belâyâ mübtelâ olmak çünkü mukadderimîş ba'de'l-yevm ânın bu sûretle dünyada bekâsı revâ değildir. Bu Hırka-i şerîfe sâhibi hazret-i Sultânü'l-enbiyâ aleyhi mine't-tahiyyât ve't-teslimât hürmetine âna sefer-i âhiret ile mukîm-i künc-i râhat olmak müyesser eyleyüp dünya mihnetlerinden halâs eyle deyu du'â etmiş idi.

Bi-emrillahi te'âlâ İbrahim Han âzîm-i ravza-i Rıdvan olıcak edâ-i hizmeti ta'ziye için huzûr-i Humâyûna varduğumuzda, Büyük Vâlide, gîrye-künân: “Bu âdem, aceb kimin bed-du'âsına uğradı” diyicek, fakîr, bî-ihiyar “Sultanımın beddu'âsına uğradı. Ol gün Hırka-ı şerife önünde iklîm-i ademe vaz'-ı kadem etmeleri için du'â etmediniz mi?” dediğimde çîn-i çebîn ızhar edüp ser-çünbân-ı kahr-u kîn oldu. Doğrusu fakîr dahi bi-lütfihi te'âlâ “lâ yehâfû fillahi levmete lâim” teşrîfine mazhar olduğumuz cihetden dâ'im câdde-i rast-gûyide kâ'im olup ekâbir u esâgir hâtırların mülâhaza etmez idik. Binâ berîn Vâlide tarafımızdan mu'arrız belki adâvetimize mutemahhız olup sâbit-kadem-i makam-ı ahz-ı intikâm olduğundan ma'zûr olsa olur. Her teceddüd-i nevbet-i saltanatda Sarây-ı sipenc âyîn-i vahşetden âzîm-i ravza-i huld-i berîn olan pâdişâh-

magfûrun vâlidesi Sarây-ı Atik'a nakl ile mesned-i izzetden mehcûr olmak resm-i dîrîn olmağın Büyük Vâlide dahi, zâhiren künc-i inzivâyâ çekilmeğe izn ricâ etmiş iken sultân-ı sipihr-i âsitân hazretlerinin mâder-i mihrîbânları henüz sinn-i şebâbda olup hakikat üzre âlemden bî-haber ve istiklâlinde nizâm-ı umûr-ı memlekete terettub-i zarâr olduğu cihetden Büyük Vâlide kemâ-kân bir müddet dahi hidmet-i terbiye vü nezâretde ibkâ olundu. Vâlide sultanın dahi ta'yîn-i havâss u ri'âyet ile kema-yenbağî hakk-ı ri'âyeti ibka olunmak münâsib görüldü. Amma bu tedbîr, be-hükmi-i takdîr hüddâm-ı harem beynlerinde teferruk u ihtilâf-ı külliyyeye bâ'is olduğu cihetden isâbet-pezîr olmayup Vezîrin helâkine bâdi ve Müftî ve bu fakîrin azl ü nefyine müeddî olduğundan mâ'ada Büyük Vâlide'nin dahi hevdec-nişin-i sefer-i mülk-i bekâ olmasına sebep olduğu inşâallahu te'âlâ mahallinde zebân-zede-i yerâ'a tahrîr olunur."⁹⁰

Diğer taraftan Vâlide Sultan da her fırsatta padişahı, Abdülaziz Efendi aleyhine yönlendirmekte, görevlendirmelerde ona her türlü engeli çıkarmaktaydı. Bir arz gününde yedi yaşındaki Sultan Mehmed, Rumeli kadıaskeri olan Abdülaziz Efendi'ye "işittim akçe ve rüşvet almıydın niçin rüşvet alırsın?" diye sormuştu. Bu soruların padişahın kendi düşüncesi olamayacağını bilen Abdülaziz Efendi, koltuğundan tutup tahta oturduğu hükümdara alelade bir çocuğa karşı gösterilen şefkat ve muhabbetle: "Baka canım sana bunu kim öğretti?" diyerek vâlidenin bunları öğrettiğini kastetti. Onun bu lâubali davranışı Vâlide Sultan'ı iyice kızdırdı.⁹¹

Abdülaziz Efendi'nin dostu Sofu Mehmed Paşa ile Yeniçeri Ağası Kara Murad Paşa'nın arası iyi değildi. Bunun en büyük sebebi Sofu Mehmed Paşa'nın işlerine müdahale eden Kösem Sultan'ı öldürtmek istemesi ve bu amaçla tertip ettiği toplantıya davet ettiği halde Murad Ağası'nın gelmemesi idi. Abdülaziz Efendi'nin de iştirak ettiği bu toplantıya katılmayan Murad Efendi bununla kalmamış, keyfiyeti Vâlide Sultan'a da bildirmişti.⁹² Kösem Sultan'ın etkisiyle Sofu Mehmed Paşa'nın

⁹⁰ Kaya, *Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli*, s. 13.

⁹¹ *İstanbul Ansiklopedisi*, c. 1, s. 70; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. 3, (1. Kısım), s. 246.

⁹² Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. 3, (1. Kısım), s. 244

sadrızamlık görevinden azledilip yerine Kara Murad Paşa'nın tayin edildiği sırada Vâlîde Sultan, padişah ve orada bulunan zevâtın önünde kendisinin öldürölmek istendiğinden söz açarak: “*Beni öldürmek sevdiğine düşüldü; bihamdillah ben dört devlet görmüşüm, bunca zamandır devlet sürmüşüm; ben ölmekle ne âlem tamir olur ne de yıkılır; bunda kah beni katle kastederler, kah padişahımı, bazı nesne ferman etikçe kim öğretti sana canım derler; padişahlar ile böyle müstehziyane muamele olur mu? Ya talim olursa ne lazım gelir?*” sözleriyle kendisinin öldürölmesinde Sofu Mehmed Paşa ile ittifak edenleri kastetmiş, ayrıca özellikle de Abdülaziz Efendi'nin padişaha söylediği alaylı sözleri dile getirerek ona taş atmıştır.⁹³ Vâlîde Sultan'ın bu sözlerinden ürken Abdülaziz Efendi onun gazabından kurtulmak için Ocak ağaları ve Sadrazam Kara Murad Paşa'ya yaklaştı ancak aşağıda da değinileceği üzere ağalarla işbirliği daha sonra başına büyük gâileler açtı.

Abdülaziz Efendi, aklına, zekâsına, ilmîne güvenen biriydi. En büyük hayali de yıllardan beri içinde bulunduğuş ilmiye sınıfının en tepe noktası olan şeyhülislâmlık makamına ulaşmaktı. Rumeli kadıaskeri olunca bu hayaline kavuşmaya iyice yaklaşmıştı. Zira uygulamada Rumeli kadıaskeri olanların bir sonraki durağı şeyhülislâm olmaktı. IV. Mehmed zamanında 8 Receb 1059 (18 Temmuz 1649) tarihinde Şeyhülislâm Abdürrahim Efendi azledildi. Abdülaziz Efendi'nin yıllardan beri beklediği an gelmişti. Ancak Valide Kösem Sultan ve Sadrazam onu istemediler ve bu makama Bahâî Efendi'nin tayin edilmesini sağladılar. Abdülaziz Efendi bu duruma çok üzölmüştür. Eserinde “*Bahâî Çelebî, İstanbul kazâsında sekizinci halefimiz iken, kalem-i fetvâyı ona teslim ettirmek ile nakz-ı kanûn-i kadîm belki hetk-i nâmûs-i şer'-i kavîm eyledi*” sözleriyle bu uygulamanın kanun ve şeyhülislâmlık makamının itibarının zedelenmesine yol açtığını belirtmiştir.

⁹³ Kösem Sultan, Sultan Ahmed'in hanımıdır. Oğulları IV. Murad, İbrahim ve torunu IV. Mehmed devirlerinde Vâlîde Sultan olarak etkili olmuştur. “Dört devlet sürmüşüm” sözüyle zikredilen dört sultanın dönemini kastetmiştir. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. 3, (1. Kısım), s. 246.

Şeyhülislâm olamamasına üzülmekle birlikte çok da şaşırmadı. Zira Vâlide Sultan hayatta iken kendisine böyle bir görevin verilmeyeceğini biliyordu. Nitekim eserinde bu meseleden bahsederken “*Büyük vâlide ile aramızda düşmanlık olduğu için onun zamanında isteklerime nâil olmak ihtimâli uzaktır*” demiştir.⁹⁴ Vâlide Sultan tarafından istenmemesinin nedenini, kendisinin her emri kabul edecek karakterde bir şahsiyet olmamasından kaynaklandığını, ayrıca sadrazamın danıştığı müneccimbaşının da kendisi için kanuna uygun olmayan işlerde vezir-i a‘zâmin görüşlerine tâbi ve emirlerine itaat etmesinin mümkün olmayacağını söylemesi yüzünden bu makama getirilmediğini ifade etmiştir.⁹⁵ Buna mükâbil Bahâî Efendi’nin yumuşak huylu ve müsamahakâr olduğunu bu yüzden şeyhülislâm yapıldığını söylemiştir.⁹⁶

f- Osmanlı Tarihinde Bir İlk: Fetva Payesi Alışı

Osmanlı Devletinde ilmiye mensuplarının vazifelendirildikleri çok sayıda müderrislik ve kadılık, Anadolu ve Rumeli olmak üzere iki kadıaskerlik ve bir de şeyhülislâmlık makamı vardır. Şeyhülislâmın vefatı, azledilmesi veya başka bir sebeple yerinin boşalması durumunda bu görev genellikle Rumeli kadıaskerine tevdi edilmiştir. Bu makamda biri-

⁹⁴ “Büyük Vâlide ile beynimizde mu‘âdât olmağın hayâtında bi-hasebi‘z-zâhir, nâ‘il-i murâd olmak ihtimâli yanımızda muhâl olup şevketlu fehvâsınca netâce-i mukaddemât-ı serzeniş ü âzarâ hâtırda dağdaga-i intizar yog idi.” Kaya, *Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli*, s. 54-55

⁹⁵ “Koca Vâlide bu fakîre munharifü‘z-zamîr ve güzâriş-pezîr olduğu üzere mahzâ Devlet-i Aliyye’nin hakk-ı ni‘meti edâ kasdiyle hayır anladığımız sözleri söylemeğe tehâşi etmedüğümüzden gayet dilgîr olmakdan nâşî taraf-ı hilâfımızda olduğundan mâ‘adâ medâr-ı devlet-i murâdiyye olan Müneccimbaşı ber-muktezây-ı tezâdd-ı salâh u fesâd bu fakîrden mu‘riz olmağın sûret-i hayr-hahîde vezîre "Abdülazîz Efendi şer‘u kânûna müsa‘id olmayan mevâdd-ı fesâdda re‘yünüze tabi‘ ve emrinize münkad olmak ihtimali muhaldir.” Kaya, *Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli*, s. 30-31

⁹⁶ “Amma Bahayî Çelebi leyyinü‘l-cânib, müsamahası gâlib, mağlûb-ı keyf-i gûn-â-gûn keşmekeş-i eczâ-i berş rahîki ile zebûn, hânesi tekâlifden müberrâ, gûyâ ki ravza-i cinândır. Ve kendü dahi tarh-ı tekellûf etmir bir bengî batmândır. Tarafınızdan sudûr eden cümle umûrla lebbeyk-zen-i icâbet u inkıyâd olup tabi‘-i fermân-ı sevâb-ı du-bâl ve bir maddede sûret-i inkâr u inad göstermek münselibü‘l-ihtimâldir.” Kaya, *Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli*, s. 31.

si var iken ikinci bir şahsa şeyhülislâmlık payesi verilmesi söz konusu değildir. Ancak IV. Mehmed zamanında görevinin başında bir şeyhülislâm varken Rumeli Kadaskeri Abdülaziz Efendi'ye de şeyhülislâmlık payesi verildi. Bu daha önce görülmemiş uygulamaydı.⁹⁷ Böylece biri makamında oturan ve işlerini yapan diğeri de aynı yetkilere sahip olup ancak dışarıdan müdahil olan iki şeyhülislâm oldu. 7 Ramazan 1059 (14 Eylül 1649) tarihinde fıkıhla ilgili telif ettiği “*el Kâfi*” adlı eserini Arz Odası'nda bizzat kendisi Sultan'a takdim etmiş, bunun karşılığında padişah da memnun etmek için onu Şehülislâmlık payesiyle mükâfatlandırılmıştı.⁹⁸

Abdülaziz Efendi bu hususu şöyle anlatmaktadır: “*Bu fakîr-i kem-bidâ'a bezl-i nakdîne-i istitâ'a edüp fenn-i fikh-ı şerîfde şîrâze-bend-i te'lîf olduğum metn-i latîf Arz-Odası'nda bi'z-zât yedimizle yed-i mü'eyyed-i Sultâniye teslîm olunup tuhfe-i hakîrânemiz hüsn-i kabûl-i Padişâhâne ile mu'azzez, hil'at-ı Sadâret-i Rumeli tırâz-ı i'zâz-ı pâye-i Fetva ile mutarraz oldı. Fî yevmi's-sâbi' min şehr-i Ramazâni'l-mübârek.*”⁹⁹

Diğer taraftan bu payenin Sultan tarafından değil sadrazam tarafından verildiği ifade edilmektedir. Buna göre Abdürrahim Efendi'nin azlinden sonra sıra kendisinde olmasına rağmen Vâlide Sultan'ın müdahalesiyle Bahâî Efendi şeyhülislâm olunca Abdülaziz Efendi, Vâlide Sultan ve sadrazam Kara Murad Paşa'yı sürekli sıkıştırıyordu. Öyle ki Murad Paşa Bahâî Efendi'nin azledilmesini uygun görmedi ve ayda bir şeyhülislâm değiştirmek şenaatinden çekinerek misli görülmemiş bir fetva payesi icad etti ve Abdülaziz Efendi'ye bu payeyi verdi.¹⁰⁰

Fetvâ Pâyesi almasını birçok zevât memnuniyetle karşıladı. Abdülaziz Efendi, Ravzatu'l-Ebrâr Zeylinde “*Şu'arâ-yı Rum'un ser-efrâzı*”

⁹⁷ Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları*, s. 225.

⁹⁸ Uşşâkizâde *Zeyl-i Şakâik*, s. 245; İsmail Belig, *Güldeste*, s. 319; Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyü'l-Fudalâ*, 253; Fâik Reşâd, *Eslâf*, s. 206; Kaya, *Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli*, s. 48.

⁹⁹ Ahmed Refik, *Âlimler ve Sanatkârlar*, s. 159; Kaya, *Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli*, s. 3.

¹⁰⁰ Naîmâ, *Târîh-i Na'imâ*, c. 3, s. 1245.

ifadesiyle tavsif ettiği Cevrî Çelebi'nin bu hususla ilgili tarih düşürmesini içeren şiirine yer vermiştir. Cevrî Çelebi'nin konuyla ilgili şiiri şöyledir:¹⁰¹

Bi-hamdillâh yine bir sadr-ı âlî-kadr-i zî-şân kim
Terakki buldı 'izz u câhı oldu pâyesi a'la.

Azîz-i muhterem ol fâzıl u 'allâme-i 'âlem,
Ki olmuşdur vücûdı sadr-ı Rûm'a enseb u evlâ.

Şehinşâh-ı cihân idrâk edince rutbesin anun
Makâm-ı pâye-i fetvâyı gördi elyak u ahrâ.

Bula tâkim şerf'at rıf'at ü devlet ola mümted
Makâmın sadr-ı âlî, ömrün efzûn eyleye Mevlâ.

Didi bu irtifâ'-ı rütbenin târîhini CEVRÎ
'Azîz-i 'âleme ola mübârek pâye-i fetvâ. (Sene 1059)

Abdülaziz Efendi fetva payesini aldıktan sonra bu görevi layıkıyla icra edebilmek için kendi rızasıyla 8 Şevval 1059 (15 Ekim 1649) Rume-
li kadıaskerliği vazifesinden feragat etmiş, yerine Anadolu Kadıaskeri
Memekzâde Mustafa Efendi tayin edilmiştir.¹⁰²

Abdülaziz Efendi'nin aldığı fetva payesi dostlarını memnun eder-
ken ondan hazzetmeyen pek çok kişiyi de rahatsız etmiştir.

Tarihçi Naîmâ'nın garip bir vak'a başlığı altında anlattığı bir olay
onun fetva payesini taşıdığı dönemde çok da kolay günler yaşamadığını
göstermektedir. Şöyle ki Abdülaziz Efendi aynı yılın Ramazan ayının on
beşinde (22 Eylül 1649) sarayda yapılan bir toplantıda taşıdığı fetva pa-

¹⁰¹ Hüseyin Ayan, *Cevrî, Hayâtı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1981, s. 310-311; Kaya, *Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli*, s. 36.

¹⁰² "Kudât hücumı sıkleti kayıtlarına giriftâr olmak münâsib olmayup, evân-ı pîrîde bakiyye-i ömr-i azîzi cenâb-ı Rabbü'l-erbâb hîdmetine sarfetmek..." Kaya, *Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli*, s. 37.

yesinin önemine binaen sadrazamın hemen arkasından içeri girerek diğer vezirlerin önüne geçmeye çalıştı. Fakat yanlarından geçerken kubbe vezirlerinden Kenan Paşa, Abdülaziz Efendi'ye dirseğini vurarak onu arka tarafa itti ve “Efendi, eğer kadıasker isen aşağıya Anadolu Efendisinin yanına var. Yok eğer müftü isen burada işin nedir? Biz vezaret rütbesini ele getirince nice kerre kellemizi ortaya koyup tehlikeler geçirmişiz, bu senin ettiğin nedir” dedi ve ileriye gitti. Abdülaziz Efendi cüsse itibarıyla küçük yapıydı. Kenan Paşa'nın bu darbesinden oldukça sarsıldı. Kenan Paşa'dan sonra diğer kubbe vezirleri de onu omuzlayarak arkaya ittiler ve ileri geçtiler. Böylece ön tarafa geçmesine izin verilmeyen ve arkada kalan Abdülaziz Efendi, Anadolu kadıaskerinin yanına oturdu.¹⁰³ Abdülaziz Efendi'nin önceden örneği olmayan bir şekilde fetva payesi almasına hayret eden divan mensupları “Mesbûk bi'l-misl olmayan umûru ihdâs ve Devlet-i Aliyye cânibine sevk-i ma'kûl olmayanın neticesi böyle fezâhate mü'eddidir” dediler. Daha sonra bazı yakınları Kenan Paşa'ya “Sultanım, dîvânda tahammül buyurub Aziz Efendi'yi küçük düşürmeseydiniz daha iyi olmaz mıydı? Nitekim eski zamanlarda Es'ad Efendi de Padişah emri ile tekaddüm etmiş idi” diye söyleyince Paşa, “Es'ad Efendi emr-i pâdişâhi ile tekaddüm etmiş. Es'ad Efendi gibi bir müfti bulsunlar ayağını öpeyim. Amma bu ne makûle ef'âl ile meşhûrdur ve bu merâtibe ne güne hile ile vâsıl olduğu ma'lûm değil midir” cevabını vermiştir.¹⁰⁴ Kenan Paşa'nın Abdülaziz Efendi'yi küçük düşüren benzer davranışları daha sonraki toplantılarda da tekerrür etti. Bu istiskallerden sonra mevkiini muhafaza edemeyen ve görevden azledilen Abdülaziz Efendi, Davudpaşa mahkemesi civarındaki konağına çekildi.¹⁰⁵ Burada bir taraftan ilmi faaliyetleriyle meşgul olmaya devam ederken diğer taraftan sarayda olup bitenleri yakından takip ediyordu. Bir süre sonra bu evden şeyhülislâm olmak üzere saraya davet edilecektir.

¹⁰³ Ahmed Refik, *Âlimler ve Sanatkârlar*, 159-160.

¹⁰⁴ Naîmâ, *Târîh-i Na'imâ*, c. 3, s. 1246.

¹⁰⁵ Ahmed Refik, *Âlimler ve Sanatkârlar*, s. 160-161.

g- Şeyhülislâm Olması ve An'aneleri İhyası

Abdülaziz Efendi görevinden azledildikten sonra Davut Paşa Mahkemesi civarındaki evinde yaşarken beklemediği bir zamanda şeyhülislâmlık makamına getirildi. Dönemin Şeyhülislâmı Bahâî Efendi, tütün içmenin haram olduğuna dair fetva vermemesi sebebiyle ağaları özellikle de Bektaş Ağa'yı karşısına almıştı. Azlinin asıl sebebi ise "Balyos" olayı idi.¹⁰⁶ Şöyle ki, İngiliz tüccarlarından birisi, alacak-verecek meselesinden dolayı İzmir'deki İngiliz konsolosunu mahkemeye verdi. İzmir kadısı Hâşimîzâde de konsolosu yargılamak istedi ancak konsolos ahidnâme gereğince mahkemenin ancak değeri iki yükten aşığı davalara bakmaya yetkili olduğunu, dolayısıyla bu davaya bakamayacağını kadıya sert bir dille ifade ederek çıkıp gitti. Bu durumu devlete hakaret sayan Hâşimîzâde konsolosun bu nahoş davranışını ve devlet aleyhine bazı faaliyetlerini şeyhülislâma bildirdi. Bahâî Efendi, Sadrazam Melek Ahmed Paşa'dan İngiliz elçisinin uyarılmasını ve konsolosun azledilmesini istedi. Sadrazam da işlerinin yoğunluğunu bahane ederek bu davaya şeyhülislâmın bakmasını talep etti. Bunun üzerine Bahâî Efendi elçiyi çağırdı, ona İzmir konsolosunun yaptıklarını anlattı ve onun görevden alınmasını istedi. Elçi sert bir tavırla İngiliz Kralı'nın tayin ettiği bir kimseyi görevden alamayacağını söyleyince Bahâî Efendi bu tavrı devlete hakaret sayarak onu konağına hapsedtirdi. Elçinin, adamları vasıtasıyla durumu haber vermesi üzerine Ocak ağaları devreye girdi ve İngiltere ile barışın bozulabileceği gerekçesiyle onun serbest bırakılmasını istediler. Ancak Bahâî Efendi ağaların da din ve devlet itibarını ayaklar altına aldıklarını ifade ederek onların isteklerini reddetti. Bu olayın Osmanlı Devleti ile İngiliz Krallığı arasındaki ilişkileri gerginleştirmesi sebebiyle ağalar şeyhülislâmın azlini istediler. Bu talep sultan tarafından önce kabul görmedi ancak ağaların direnmesi üzerine Bahâî Efendi görevinden

¹⁰⁶ Balyos, Venedik Cumhuriyeti'nin Osmanlı Hükümeti nezdinde bulundurduğu elçisi hakkında kullanılan bir tabirdir. Bu unvan önceleri Venedik elçilerine ait olmakla beraber daha sonraları diğer devletlerin sefirlerine ve konsoloslarına da teşmil edilmiştir. M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, c. 1, s. 158.

azledildi.¹⁰⁷ Yerine Abdürrahim Efendi'nin tayin edilmesi düşünöldü ancak o Kudüs'te bulunuyordu ve makamın boş kalmaması gerekiyordu. Neticede Cemâziye'l-evvel 1061 (2 Mayıs 1651) tarihinde ağaların özellekle de Bektaş Ağa'nın ısrarı üzerine Vâlîde Sultan'ın istemediği Abdülaziz Efendi şeyhülislâm olarak tayin edildi.¹⁰⁸ Böylece Abdülaziz Efendi'nin uzun yıllardan beri ulaşmayı hayal ettiği düşünce gerçekleşmiş oldu.

Naîmâ, bu durumu anlatırken şunları söylemiştir: “*Mahall-i ibrettir ki Aziz Efendi, Reisülküttab Mehmed Efendi ve damadı Bolevî Mehmed Efendi'ye muracaat ederek tekrar Rumeli kadıaskerliğine tayin edilmesini talep etti. Onlar da bu talebin gerçekleşmesi için Sadrazam Melek Ahmed Paşa'ya iki defa telhis ettirdiler. Aziz Efendi, Bahâî Efendi'nin aleyhinde olan birisi olmasına rağmen Bahâî Efendi onun Rumeli kadıaskeri olması için Sultan'a tekrar tekrar arz eyledi. Fakat Vâlîde Sultan, “Aziz bizim kâtilimiz ve düşman-ı devletimizdir” diyerek bu talepleri geri çevirdi. İşler böyle iken birden bire her şey değişti ve kadıaskerliğine müsaade edilmeyen Abdülaziz Efendi şeyhülislâm oldu.*”¹⁰⁹ Bu atama aynı zamanda Vâlîde Sultan ile arasında devam eden sürtüşmede Abdülaziz Efendi'nin zaferi olarak tarihteki yerini aldı. Nitekim aşağıda da görüleceği üzere bu tarihten itibaren Vâlîde Kösem Sultan'ın ikbal devirleri sona erecektir.

Daha önceki atamalarında olduğu gibi bu sefer de hem sevenleri hem de sevmeyenleri onun şeyhülislâmlığa tayini için tarih düşürdüler. Müezzinzâde: “*Azîz-i kavm oldu hamdulillah izz ile Müftî*” mısrasıyla

¹⁰⁷ Naîmâ, *Târîh-i Na'îmâ*, c. 3, s. 1297-1299; Mehmet İpşirli - Mustafa Uzun, “Bahâî Mehmed Efendi”, *DİA*, c. 4, s. 463-464.

¹⁰⁸ Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi-nâme*, (*Osmanlı Tarihi 1648-1682*), *Tahlil ve Metin Tenkidi*, (Yayına Hazırlayan: Fahri Ç. Derin), Çamlıca Yayınları, İstanbul 2008, s. 34; İsâzâde, *İsâ-zâde Tarihi*, s. 51.

¹⁰⁹ Naîmâ, *Târîh-i Na'îmâ*, c. 3, s. 1299.

1061 tarihini düşürdü.¹¹⁰ Cevrî Çelebi de onun şeyhüliislâmlığı için aşağıdaki şiiri yazmış ve son mısrayla da 1061 tarihini düşürmüştür.¹¹¹

Hamdüli'llâh virdi sadr-ı câh-ı fetvâya şeref
Alemün bir fâzıl müşkil-küşâ-yı a'lemi

Sırr-ı hikmetle getürdi ol makâma adl-i Hak
Bir vücûd-ı bî-adîl-i a'deli vü ahkemi

Tâ ki icra eyleyüp şer'-i şerîf ahkâmını
Şer' ile icrâ ide dîn-ü resûl-i erkemi

İlmi dîne dîni mülk-i devlete kuvvet vire
İctihâdı şâd ide rûh-ı İmâm-ı A'zamı

Ol ser-efrâz-ı efâzıl kim zamîr-i pâkidür
Ma'nî-i esrâr-ı tahkîk ü yakînün mahremi

Mesned-i fetvâyı teşrîf eyledükde yümn ile
Devlet ü dînün göründi tâli'inde hurremi

Vasf-ı zâtiyle dü'â-yı hayrı lâyıkdur eğer
Hak-şinâsân-ı cihânun olsa emr-i elzemi

Cümleden Cevrî bu hidmetde kemâl-i fahr ile
Serm-sâr olmaz eger eylerse bahs-i akdemi

Şimdi bu târih ile eylerse yine 'arz-ı hulûs
Eyledi Hak 'izz ile müftî 'Azîz-i 'âlemi. (Sene 1061)

Diğer taraftan muarızları “*Dedim balyos ile oldu Aziz'im müftî*” ve “*Balyos müftîsidir Abdülaziz*” mısralarıyla tarih düşürmüşlerdir. Bahâî

¹¹⁰ Kaya, *Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli*, s. 57.

¹¹¹ Ayan, *Cevrî, Hayâtı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni*, s. 311.

Efendi de sohbetleri sırasında Abdülaziz Efendi için “*balyos müftüsü*” ifadesini kullanıyormuş.¹¹²

Beklemediği bir zamanda şeyhülislâm olan Abdülaziz Efendi, eserinde saray ile ağalar arasında ki münakaşadan haberinin olmadığını, bir gün öğleden sonra Baltacılar kethüdasının saraydan haber getirdiğini, bunun üzerine saraya gittiğini, orada büyük bir lütufla karşılandığını, Daru’s-saade Ağası kapısı dâhilinde şehzâdeler eğitimine mahsus mes-citte sultanın elini öptüğünü ve orada fetva makamına tayin edildiğini öğrendiğini, kendisine konuyla ilgili hatt-ı hümayun’un verildiğini ayrıntılarıyla anlatmaktadır. Hatt-ı Hümayun’un bir örneğini “teberrüken” eserine koyduğunu söyleyen Abdülaziz Efendi, *Ravzatu’l- Ebrâr Zeyli*’nde şöyle demektedir:

*“Taraf-ı saltanat-ı aliyye ile Ağalar miyânında cereyân eden ahvâlden habîr u âgâh değil idim. Nâgâh ba’de edâi’z-zuhûr kethudâ-yı Teberdârân geliüp cânib-i cenâb-ı saltanat-me’âbdan peyâm-ı da’vet getürdü. İmtidâd-ı zemân-ı azl ve kat’-ı ümmîd-i nasb ile esb ü esbâb mevcûd olmayup nâçâr semend-i müste’âr ve âriyetî destâr ile azm-i Dergâh-ı ikbâl u câh olundu. Dârüssa’âde Ağası kapusu dâhilinde Şehzâdeler ta’lîmine mahsûs mescidde yed-i müeyyedleri iltisâmı ile istis’âd olunup, pürsiş-i hâtırdan sonra rütbe-i ulyâ-yı Fetvâ’ya is’âd-ı mutazammın hatt-ı Humâyûn ihsân buyurdular: ‘Cenâbınıza Fetvâ hizmetin tefvîz eyledik. İmdi dîn ü devletimize ve ümmet-i Muhammed’e lâyük olan işleri Şer’-i şerîf muktezâsı üzre görmeniz lâzımdır. Her emrimizi Cenâb-ı Hakk’a tefvîz cylemişiz’ deyü hatt-ı şerîf ile tahrîr buyurdularında besmele-i şerîf yâd buyurup, ba’dehu “mübârek olsun” deyü nutk-ı cân-bahş ile hâne-i kalbimizi âbâd buyurdular.”*¹¹³

Şeyhülislâm olduğu gün sarayda padişah, vâlide sultan ve diğer devlet erkânının bulunduğu mecliste Vâlide Kösem Sultan, önündeki altın yığınının bir avuç olarak Abdülaziz Efendi’ye vermişti. Bu tavır, bir bakıma Vâlide’nin istemeyerek de olsa artık barışmak istediği anlamı

¹¹² Naîmâ, *Târîh-i Na’îmâ*, c. 3, s. 1300.

¹¹³ Kaya, *Ravzatü’l-Ebrâr Zeyli*, s. 55-56.

taşıymaktaydı. Eserinde kendisine verilen hediye karşısında “*Sultanım, ihsanı halife kesesinden mi edersiniz?*” diyerek latife yaptığını, bunun da padişahı çok mutlu ettiğini ve onu gülümsettiğini zikretmiştir: “*Büyük vâlîde dahi huzûr-i hümayûnda olan tûde-i zer-i girân mikdâr-ı kâmilü’l-ayârdan bir kabza altun alub fakîre in’âm edicek ‘Sultânım ihsânı halîfe kesesinden mi edersiz’ deyü eyledüğüm latîfe tab-ı Hümayûn’ı Sultâniye hoş geliip gonce-i leb-i la’leynleri şigufte vü handân ve bu dâ’î-i devlete sûret-i iltifât-ı şâhâneleri sad çendân oldu.*”¹¹⁴

Köklü bir aileye mensup olan Abdülâziz Efendi eski âdet ve an’anelere düşkün bir insandı. Kısa süren şeyhülislâmlığı sırasında daha önce bu makamın teamüllerinden olup ancak zamanla unutulmaya yüz tutan bazı uygulamaları yeniden canlandırdı. Önceden kadıaskerler şeyhülislâm olunca arpalıklarından vazgeçerlerdi. Ancak bu usule riayet edenlerin sayısı gittikçe azaldı. Abdülâziz Efendi, şeyhülislâm olunca usule riayet ederek 1650 yılında kendisine verilen Mihaliç ve Kirmasti arpalıklarından feragat etmiştir. Böylece servete düşkün olmadığını da göstermiş oldu. Yazdıklarından anlaşıldığına göre Abdülâziz Efendi, şeyhülislâmın arpalıklardan gelir elde etmelerini haram olarak telakki ediyordu. Nitekim bu konudan bahsederken kendisinden önceki şeyhülislâmın bu makama nail olduklarında arpalıklarından vazgeçmeyerek haram maldan kaçınmadıklarını, ancak Cenâb-ı Hakk’ın inâyetiyle kendisinin “ahd-i kadîm üzere” adı geçen arpalıklarından vazgeçmeye muvaffak olduğunu belirtmiştir.¹¹⁵

Abdülâziz Efendi’nin diğer bir yeniliği zamanla unutilan, şeyhülislâmın Divan’da Padişahın elini öpme uygulamasını yeniden canlan-

¹¹⁴ Kaya, *Ravzatü’l-Ebrâr Zeyli*, s. 56.

¹¹⁵ “Eslâf-ı kirâmımız Meşîhat-ı islâmiyye makâmına nâil olduklarından sonra arpalıklarından dâmen-keş-i ferâğ olmayup ilcâ’-ı ıztirâr ile ihtiyâr olunan tenâvül-i mâl-i harâmdan tehâşîye muvaffak olmamışlar idi. ‘Avn-i Cenâb-ı Hakk ve ‘inâyet-i Cevâd-ı mutlak ile yarâ’a-i hall-i müşkilât-ı enâm dest-i ihtimâm-i abd-i ihlâs-irtisâma teslim olundukda beynî ve beynellâh sebk eden ahd-i kadîm üzre mübtenâ an sarnin Mihaliç ve Kirmasti gibi mahsuldar arpalıklardan arz-ı ferâğ ve îfâ-i ahd-ı tasfiye-i derûn ve tefrîg-i dimâğ etmek şeref-i imtiyâzını ihrâz müyesser oldu; fe lillâhi’lhamd ve’l-minne.” Kaya, *Ravzatü’l-Ebrâr Zeyli*, s. 57.

dırmasıdır. Bu hususu eserinde şöyle anlatmaktadır: “Şeyhülislâm olanlar Divan-ı Hümâyun’da padişahın elini öperlerdi. Bu uygulama kânûn-i kadîm iken şeyhülislâm Yahya Efendi zamanında terk olundu ve şeyhülislâmlar yalnızca bahçede el öpmekle iktifa eder oldular. Hatta Bahât Efendi şeyhülislâm olunca bir gün Divan’da ‘müftünüzü ne zaman el öptürürsünüz’ dediğimde sadrazam şaşkın bir edayla ‘vezirler ve müftüler el öper mi’ diye cevap verdi. Öyle ki Divan’da bu uygulamayı bilen kimse kalmamıştı. Yalnızca Defterdâr İsmail Paşa ve Kapı Ağası’nın şahitlikleriyle eskiden uygulamanın böyle olduğunu ispat edebildim. Bir kürk harcından kaçıp Bâhât Efendi’ye Divan’da el öptürmediler. Bunu uygulamak meğer bana nasip olacakmış. Cenâb-ı Hakk’ın inayetiyle bu makama tayin olunca bu kadim uygulamayı yeniden ihyâ etmeye karar verdim. Gerekli izni aldıktan sonra o gün sabah namazından sonra bahçemizden kayıkla Ahırkapı’ya geldim. Orada beni karşılayan Çavuşbaşı önümüze düştü ve saraya girdik. Serviler arasından Babu’s-saade’ye yöneldik. Divanhane önüne yaklaştığımızda benim gelişim sebebiyle bütün vezirler ayağa kalktılar. Selam verdim ve onlar da mukabelede bulundular. Kapıağası, hazinedarbaşı, kilercibaşı, saray ağası büyük bir hürmetle beni karşıladılar. Bir saat kadar Kapı Ağası odasında oturdum. Daha sonra arz odasını teşrif eden Sultan hazretlerinin elini öptüm. İki kapı ortasında (Babu’s-sa’âde ile arz odası) Hazinedar başı Ağa beyaz samur bir kürk giydirdi. Huzûr-u Hümâyun’a vardım ve Sultanın en yakınına oturdum. Merasim sona erdikten sonra tekrar elini öptüm. Elli altmış piyade çavuş, yirmiden fazla kapıcıbaşı önüme düştüler, beni evime kadar getirdiler. Daha sonra bütün Divan erbabı, kırk seneden beri terk edilen bu eski kânûn-i kadîmi ihya ettiğim için bana dua ettiler.”¹¹⁶

Yukarıda anlatıldığı üzere şeyhülislâm payesini aldığı zaman vezir-i a’zamin arkasından Divan’a girmeye çalışırken diğer vezirlerin omuz çarparak ilerlemesine engel oldukları için en sonda kadıaskerin yanına oturmak zorunda kalan Abdülaziz Efendi’nin şimdi bütün vezirlerin ayağa kalkarak kendisini karşıladığını, sarayda büyük hürmet gördüğünü, padişahın yanına oturduğunu, evine kadar merasimle geldiğini

¹¹⁶ Kaya, *Ravzatü’l-Ebrâr Zeyli*, s. 58-59.

anlatması, geçmişte kendisine yapılanlara verilen bir cevap ve bundan duyduğu hazzı göstermek istemesi gibi görünmektedir.

Abdülaziz Efendi, kısa süren şeyhülislâmlığı döneminde müderrislerin tayininde hassasiyet göstermiş, aksaklıklar gördüğü vakıfların tanzimi ile uğraşmış ve Fâtiḥ Sultan Mehmed, Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman vakıflarının düzene girmesi için azami gayret sarf etmiştir. Meselâ Sultan Süleyman vakfının geliri günlük altı bin, gideri ise yedi bin beş yüz akçe iken, masrafları azaltmak suretiyle gelir ve giderleri eşit hâle getirmiştir¹¹⁷

h- Esnaf İhtilali, Ağalarla Beraberliği, Sakız ve Bursa Sürgünü

Uzun bir mücadele ve bekleyişten sonra şeyhülislâm olan Abdülaziz Efendi, önceki halinin aksine saray adetlerine dikkat ediyor, padişah ve diğer hanedan mensuplarına hürmette kusur etmiyordu. Durum böyle iken beklemediği bir zamanda çıkan esnaf ayaklanması ve devamında gerçekleşen sarayla ağaların mücadelesi sırasında istemediği halde kendini olayların içinde bulmuş ve bu husus onun azledilerek sürgüne gönderilmesine sebep olmuştu.

Sadrazam Melek Ahmed Paşa, bir taraftan zayıflayan bütçeyi düzeltme, diğer taraftan mevkiini kuvvetlendirmek amacı ve yeniçeri ağalarını memnun etmek gibi sebeplerle değeri düşük/züyuf akçe imal ettirerek piyasaya sürmüş, yüz on sekiz akçeye bir altın olmak üzere piyasadaki altın paraları da toplatmaya çalışmıştı. Bunun için yer yer şiddet de kullanılmıştı. Bu durumdan olumsuz etkilenen esnaf Eylül 1651’de toplanarak Vezir-i a’zam Melek Ahmed Paşa’ya gittiler ve zor durumda olduklarını, dükkân kiralarnı ödemekte güçlük çektiklerini ve benzeri hallerini anlatarak duruma çözüm bulmasını istediler. Fakat sadrazam, yardımcı olma yerine hakaretler yağdırarak “*Sürün bunları taşra, yıkılın bre kâfir gidiler, varın tedarük edin verin*” sözleriyle onları huzurundan kovdu. Bunlar da “*hâşâ kabul etmeziz, biz ehl-i İslâm’danız*” diyerek dükkânlarını kapatıp bir araya toplandılar ve on bin kişilik bir toplulukla

¹¹⁷ Kaya, *Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli*, s. 65-66.

Davud Paşa Mahkemesi Yanında şeyhülislâm Abdülaziz Efendi'nin konağına giderek “*Bu mertebe zulm ü bîdâda hâşâ ki rızâ-yı humâyûn ola. Siz şeyhülislâmsız, bizim derdimize dermâna himmet buyurun. Vezire vardık. Bize kâfir gidiler diye sövdü. Vükelâsından ümîd kalmadı, kalk ahvalimizi padişaha bildir. Bu zulmün def'ini bizzat padişah-ı İslâm hazretlerinden rica ederiz. Yoksa hâlimiz perîşân ve makarrımız zindân olmak mukarrerdir*” diye dert yandılar.

Abdülaziz Efendi duruma karışmak istememiş ve “*Hazineye ta'alluk eden işlerde vazifem yoktur. Böyle hususlara karışmağa kâdir değilim, yine hemân Paşa'ya varın*” diyerek onları tekrar sadrazama göndererek başından savmak istemiş ancak Saraçhâne kethüdası Ramazan Dede ve yanındaki bazı zevat: “*kendinizden kürkler istendikte ayağa kalkıp, Sultan İbrahim'i ve veziri katl ettiniz, ya şimdi bizim ahvâlimiz için ne aceb karışmazsınız? Elbette emr şer'in. Ya kalk önümüze düş ya hemen ne olmalı ise olsun*” diye yüksek sesle bağırdılar ve üzerine yürüdüler.

Abdülaziz Efendi de “*Taraf-ı Saltanat-ı aliyyeden da'vet buyurulmadıkça gitmek uygun olmaz. Pâdişâh hazretlerine bir-iki defa haber gönderdim, sözümlün te'sîri olmadı. Nihayet hâtırınız için bir kerre daha Sultan hazretlerine du'â-nâme yazayım, umulur ki te'sîri olur.*” diyerek onları oyalamaya çalıştı. Diğer taraftan vezirlere gizlice haber göndererek yardım istedi. Bunun üzerine oradakiler yatışmış ve kalkıp gidecekleri sırada içlerinden bazıları:

“*Bu iş iş değildir, elbette müfti önümüzce gidip bu hali padişaha i'lam lazımdır*” deyince tekrar Abdülaziz Efendi'ye yönelip: “*Efendi def' mümkün değildir elbette kalk önümüze düş*” diyerek onu sıkıştırdılar. Abdülaziz Efendi durumun vahametini görünce “*Biz gitmeyiz demedik, muradımız makulü mülâhaza idi, at eyerlensin, ne ola, gidelim!*” demiştir.

At eyerleninceye kadar abdest bahanesiyle diğer odaya gidince esnaf: “*Bre Efendiyi kaçırдық tutun hay!*” diye bağırarak ardından koştular, küstahça hareketlerle eteğinden çekerek zorla ata bindirdiler ve etrafını sararak saraya gittiler. Kalabalığın önünde yürüyen bir adam: “*Ümmeti*

Muhammed, bize olan zulüm nedir! Aramıza kılıç girdi, kapayın dükkân-larınızı” diye bağıyordu.

Etrafında on binden fazla insan olduğu halde önce Ayasofya'ya varan Abdülaziz Efendi saraya haber göndererek huzura çıkmak için izin istedi. İzin verildikten sonra esnaf temsilcileriyle saraya gidildi.

Sarayda bunları karşılayan Büyük Vâlîde Sultan, “*Bu eşhâsı niçün defetmeyip Saray'a getirdiniz?*” diye Abdülaziz Efendi'ye kızınca o da “*biz bunları getirmedik, bunlar bizi getirdiler. On hizmetkârlı bir âdemiz. Deflerine bir vechile kâdir olamadık. Hâlâ Saray-ı Âmire'de ednâ merteye üçbin âdem vardır. Siz def edin. Şikâyetler fakîrden değil vezîrdendir*” diye cevap vermiştir.

Şeyhülislam ve esnaf temsilcileri padişahın huzuruna çıktılar. Şikâyetleri dinleyen Sultan IV. Mehmed, “*Size böyle zulm olduğuna benim rızam yoktur*” dedi ve sadrazamın huzura gelerek şikâyete konu olan durumu izah etmesini istedi. Kalabalığın saldırmasından korkan vezir kendisi gelmeye cesaret edemedi ve durumu anlatan bir telhis gönderdi. Sultan Mehmed, Kânûnî Sultan Süleyman'dan sonra konulan vergileri kaldırdığına dair bir ferman verdi.

Abdülaziz Efendi, fermanı esnafa verdikten sonra “*işte avf buyuruldu, muradınız ne ise gerçekleşti, dağılın*” dediğinde esnaf bu sefer işi biraz daha ilerlettiler ve “*Padişahım, zulm ile âlem harab oldu. Sana bildirmezler, vezir ketmeder, hâlâ on altı nefer kimesne vardır ki sana padişahlık ettirmezler. Beytûlmâl ve mîrîye âit emvâli ekl ü bel' ederler ki cümleden Karaçavuş ve Bektaş Ağa ve Kethüda Bey ve Samsoncu Sarı Kâtib ve Deli Birader ve fülân ve fülân. Bunlar zulm ü ta'addi ile âlemi harâba verip devletine müstevlî oldular. Bunlar katl olunmayıp cezâları verilmeye, padişâhlık edemezsin ve memleketinde fitne vü fesâd mündefi' olmaz*” diyerek sadrazamın azli ve ocak ağalarının idam edilmeleri için ayak dirediler. Bunun üzerine sadrazam Melek Ahmed Paşa hemen azledildi. Yerine Siyavuş Paşa atandı.

Vâlîde Sultan'ın ağalarla ilgili görüşü farklıydı. O, devletin geleceğinin ağalara bağlı olduğuna inanıyordu. Onlara bir şey olursa bundan devletin zarar göreceğini düşünüyor, bu sebeple kendilerine bir şey ol-

maması için daima onları himaye etmeye çalışıyordu. Ağalarla ilgili verilen hükmün icrasının bir gün sonraya bırakılması üzerine o günün akşamı Vâlîde Sultan, Sadrazam Siyavuş Paşa ve Şeyhülislâm Abdülaziz Efendi'yi ağalara göndererek “*Bugünkü tehlike atlatıldı. Yarın için tedbirli olunuz*” diye onları uyardı.

Ertesi sabah her taraftan esnaf ve onları destekleyenler saraya doğru hareket ettiler ancak gecedeki tedbir alan yeniçeriler bütün yolları tutarak kimsenin saraya gitmesine izin vermediler. Bu engellemede pek çok kişi öldü veya yaralandı. Olaylar devam ederken Siyavuş Paşa ile Abdülaziz Efendi aracı oldular ve olayları yatıştırdılar. Dükânlar açıldı ve şehirde hayat normale döndü.¹¹⁸

Bu olaydan sonra durumlarından endişe duyan ocak ağaları birbirlerine ziyafet verme bahaneleriyle sürekli bir araya gelerek neler yapılabileceğini konuştular. Bu arada sarayda büyük Vâlîde Kösem Sultan ile padişahın annesi Vâlîde Turhan Sultan arasında şiddetli bir mücadele vardı. Kösem Sultan yeniçeri ocağı ağaları, Turhan Sultan ise saraydaki ağalarla işbirliği yapıyordu.

Yeniçeri ağaları Ramazan ayının on altıncı günü bir toplantı yaptılar. Bu toplantıya şeyhülislâm Abdülaziz Efendi de davet edilmişti. Vâlîde Kösem Sultan, saraydaki ağaların öldürülmesi, Turhan Sultan'ın eski saraya sürülmesi, Sultan Mehmed'in hal' edilerek başka anneden olan kardeşi Süleyman'ın padişah olması için Yeniçeri Ağalarıyla işbirliği yaptı. Bunu gerçekleştirmek için bir gece saraya baskın yapılacaktı. Kösem Sultan, saraya nerden ve nasıl girileceğini ayarlamıştı. Ancak bu tertip Küçük Vâlîde Turhan Sultan'a ihbar edildi. O da durumu oğlu padişah Mehmed'e haber verdi ve saray ağalarıyla birlikte gerekli tedbirleri aldı. Baskın yapmak amacıyla gece saraya gelenler bir bir yakalanarak öldürüldüler. Büyük Vâlîde Kösem Sultan da o gece boğularak öldürüldü. Böylece Yeniçeri ağalarının planları kendi aleyhlerine dönmüş oldu.

¹¹⁸ Kaya, *Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli*, s. 67 vd.

Bu olaydan hemen sonra Sultan Mehmed, Vezir-i a‘zam Siyavuş Paşa’dan suçluların cezalandırılmasını istedi. Ertesi gün sabah erkenden ulema, ayan, eşraf ve diğer devlet erkânı saraya davet edildi. Abdülaziz Efendi de padişah tarafından saraya davet edilenler arasındaydı.

Sarayda toplantı yapıldığı sırada ağalar da bir toplantı yapmış ve ulemayı davet etmişlerdi. Ağaların gücünden çekinen ulemadan pek çok kişi davete icabet etti. Abdülaziz Efendi’nin katılması için de birkaç kişi gönderildi. Sarayın daveti ile ağaların daveti arasında sıkışıp kalan şeyhülislâm, hangisine katılmasının daha uygun olacağı hususunda yanındaki güvenilir adamlarıyla istişare etti. En güvenilir adamlarından Tiryâkî Solak Ahmed Ağa: “*Halen pâdişah tarafına da‘vet olunmuşken cânib-i âhara varmak nâ-ma‘kul belki muzırdır. Varırsanız Saray-ı Âmire’ye varın*” tavsiyesinde bulundu. Biraz düşünen Abdülaziz Efendi de “*Amma ağaların hatırı vardır, şimdi bunların yedd-i gâlibeleri mukarrerdir, cümle ocağı hasım mı edelim*” deyince Ahmed Ağa “*Behey efendi! Hâtır mahalli değildir. Her hâlde taraf-ı pâdişahîde bulunmakta selâmet vardır. Bu zümrenin peymâne-i ikbâli dolup hadlerini tecâvüz etmişlerdir. Bunların başlarına hayr gelmez, alâmet-i zevâlleri kat’i zâhirdir. Zinhâr taraf-ı pâdişaha varmaktan gayri fikre zâhib olmayasız*” sözleriyle mukabele etti. Ancak Abdülaziz Efendi “*Yine bu gâlib herîflerin hâtırı fedâ olunmaz, cumhûr-ı ulemâ da ol tarafa gitmişlerdir*” diyerek tercihini ağalardan tarafa kullandı ve onların toplantısına katıldı.

Sarayda padişah nezaretinde yapılan toplantıda baskın olayında parmağı olanlar hakkında idam kararı alındı. Davete icabet etmeyen Anadolu ve Rumeli kadıaskerleriyle birlikte Şeyhülislâm Abdülaziz Efendi 15 Ramazan 1061 (1 Eylül 1651) de görevlerinden azledildiler. Abdülaziz Efendi yerine Ebû Sa‘îd Efendi şeyhülislâm tayin edildi.¹¹⁹

Saraya karşı hürmette kusur etmeyen Abdülaziz Efendi, Yeniçeri Ağaları tarafında yer alarak yanlış bir tercih yapmış, üstelik bu tutumuyla yıllardan beri kavgalı olduğu Vâlide Kösem Sultan ile aynı tarafta yer

¹¹⁹ Naîmâ, *Târîh-i Na‘îmâ*, c. 3, s. 1319-1341; Ahmed Refik, *Âlimler ve Sanatkârlar*, 168-170; *İstanbul Ansiklopedisi*, c. 1, s. 72-73; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. 3 (I. Kısım), s. 234-259; Kaya, *Ravzatü’l-Ebrâr Zeyli*, s. 70 vd.

almıştı. Bu hatası, uzun uğraşlar sonunda elde ettiği şeyhülislâmlık makamından dört buçuk ay gibi kısa bir süre sonra ayrılmasına sebep oldu.

Bu olaylardan sonra saraya giden ancak içeri alınmayan Abdülaziz Efendi'ye görevden azledildiği söylenmişti. Bunun üzerine son derece üzgün bir halde Samatya'daki evine kapandı.¹²⁰ Diğer taraftan yerine tayin edilen Ebû Sa'îd Mehmed Efendi, Abdülaziz Efendi gibi güçlü bir şahsın İstanbul'da kalmasını kendi ikbali bakımından uygun görmüyordu. Bu yüzden onun girişimiyle Abdülaziz Efendi 17 Ramazan 1061 (3 Eylül 1651) tarihinde bir kayığa bindirilerek Sakız'a sürgün edildi. Adı geçen ada arpalık olarak ona verildi.¹²¹ Bu sürgün, onun bir daha payitahta dönememesine sebep oldu.

Sürgün cezasını bizzat kendisinin koluna girerek tahta oturttuğu Sultan IV. Mehmed zamanında olmasını kabullenmekte zorlanan Abdülaziz Efendi, yanlış bir iş yapmadığını, bu cezayı hak edecek bir davranış içinde bulunmadığını, saraya her daim hürmetkâr olduğunu ifade etmiştir. “*O asırda, ağaların isteklerine en ufak bir karşı çıkma mümkün ol- saydı, Bahâî Çelebi’yi bir anda azl ve sürgün ettikleri zaman padişah hazretleri ‘onların sözü ile ben müftü azletmem’ buyurup ağaların baskı- sına boyun eğmezdi*” diyerek ağaların yanında yer almasının sebebinin içinde bulunduğu devrin zaruretlerinden kaynaklandığı, bunu yapmaktan başka çaresinin olmadığını izah etmeye çalışmıştır.¹²²

Merasim ve gösterişe önem veren birisi olarak bilinen Abdülaziz Efendi'nin bir adada yaşamaya mahkûm edilmesi onu çok müteessir etti. En fazla kederlendiren husus da asilere katılma meselesi idi. Sultana ihanet edenler arasında olmakla itham edilmesi onu hasta etti. Sakız'da kaldığı her gün bu düşüncelerle yaşadı. Kendisinin pek çok iyiliğini gördüğü Sultan'a ihanet edemeyeceğini, bir türlü bu suçlamadan kurtulamadığını, bu durumun kendini neredeyse intihara sürükleyeceğini şu sözler-

¹²⁰ Naîmâ, *Târîh-i Na'îmâ*, c. 3, s. 1341, 1350.

¹²¹ Naîmâ, *Târîh-i Na'îmâ*, c. 3, s. 1350; Uşşakizâde, *Zeyl-i Şakâik*, s. 246; Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi-nâme*, s. 40; Ahmed Refik, *Âlimler ve Sa- natkârlar*, 170.

¹²² Kaya, *Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli*, s. 88.

le ifade etmiştir: “*Amma sayısız nimet ve ihsanlarına müstağrak olduğumuz Cem’e benzeyen padişah hazretlerine hâşâ sümme hâşâ, hiyânet töhmetinden şimdiye kadar kurtulamadığımız için, iç yarası aklımıza geldikçe, perişan yapraklar gibi, sabır ve sükûn bulup, izzeti yüce rab-bimizin gazâbına mazhâr olmak korkusu bulunmasa, kendimi öldürmeye kastederdim.*”¹²³

İçinde Sakız’ın da olduğu bölgedeki adaların düşman saldırısına maruz kalma tehlikesi ortaya çıkınca bu bölgede bulunan halkın bir kısmı Anadolu tarafına geçmişlerdi. Tehlikenin arttığı günlerde Cemâziye’l-evvel 1062 (Nisan 1652) tarihinde Abdülaziz Efendi’ye de yerine bir nâib bırakarak Bursa’ya gitmesi emredildi. Bu habere çok sevinen Abdülaziz Efendi, kendisi için tahsis edilen Bey gemisine bindi ve rahat bir yolculuktan sonra 12 Cemâziye’l-evvel 1062 (21 Nisan 1652) tarihinde Mudanya’ya, oradan da Bursa’ya geldi. Bursa’da ecdadından kalma eve yerleşti.¹²⁴

Sakız’da iken daha önce kaleme aldığı Ravzatu’l-Ebrâr’a zeyl yazmaya başlayıp Bursa’da tamamladığı ve “Zeyl-i Ravzatu’l-Ebrâr” adını verdiği eseri, yaşadığı devirdeki diğer tarihi olaylarla birlikte özellikle kendi hayatının anlatıldığı bir hatıra kitabı niteliğindedir. Eserde sürgün hayatında iken yaşadıklarından da uzun uzadıya bahsederken pek çok kişiyi de ağır ifadelerle eleştirmekten geri durmamıştır. Naimâ’nın ifadesiyle Abdülaziz Efendi bu eserinde “*meşrepleri muktezâsınca ta’assub vadisin ihtiyar edip erbâb-ı devletin cümlesine harf-endazlıkta taksirat etmemiştir.*”¹²⁵

Abdülaziz Efendi’nin şeyhülislâmlık konusunda en önemli rakibi Bahâî Efendi ile Ebu Said Mehmed Efendiler idi. Yukarıda da değinildiği üzere şeyhülislâmlık sırası kendinde iken Bahâî Efendi’nin bu göreve tayin edilmesine çok kızan Abdülaziz Efendi, onunla ilgili ağır sözler sarf etmiştir. Bahâî Efendi’ye vefatından sonra bile hakaret içeren laflar

¹²³ Ahmed Refik, *Âlimler ve Sanatkârlar*, s. 171.

¹²⁴ Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyü'l-Fudalâ*, s. 320; Kaya, *Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli*, s. 113.

¹²⁵ Naimâ, *Târîh-i Na’imâ*, c. 4, s. 1798.

etmeye devam eden Abdülaziz Efendi'nin hedefindeki diğer bir kişi ise kendisinden sonra şeyhülislâm olan Ebû Said Mehmed Efendi'dir.

Abdülaziz Efendi'den birisi önce diğeri sonra şeyhülislâm olan bu iki zat, amca çocukları olup Hoca Sadeddin Efendi'nin torunlarıdır.¹²⁶ Abdülaziz Efendi'nin kendisi de Hoca Sadeddin Efendi'nin oğlu Şeyhülislâm Hocazâde Mehmed Efendi'nin kızıyla evliydi. Dolayısıyla Hoca Sadeddin Efendi onun büyük kayınpederi olurken adı geçen diğeri iki şeyhülislâmı da hanımı tarafından akrabalığı vardır. Bahâî Efendi ve Ebû Said Mehmed Efendi'ye kızgınlığından dolayı bütün akrabalık ilişkilerini bir tarafa bırakarak Hoca Sadeddin Efendi'yi de kapsayacak şekilde bu aile ilgili uygunsuz sözler sarf etmiştir.

Bilindiği üzere Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Seferi'nden sonra Tebriz'den İstanbul'a getirdiği sanatkâr ve ulema arasında Hafız Mehmed de vardır. Bu zatın oğlu Hasan Can, padişahın nedimi olmuştur. Osmanlı Devleti'nin yirmi ikinci şeyhülislâmı ve *Tâcu't-Tevârih* adlı meşhûr eserin müellifi Hoca Sadeddin Efendi de Hasan Can'ın oğludur.¹²⁷ Abdülaziz Efendi, *Ravzatu'l-Ebrâr Zeyli*'nde bu aileyle ilgili şu ifadelerle yer vermiştir: “*Sultan Selim Han, Acem ülkesini fethetmeye gittiği zaman, İsfahanlı Çöğerci Hasan Can'ı babasıyla birlikte Rum diyarına getirmesi, Anadolu'nun kirlenmesine sebep oldu. Bu zatın torunlarından Ebû Sâid ise Osmanlı hanedanından intikam almakta ve atalarının kötü ruhlarını şâd u gâm etmekde, babasının, dedesinin ve bütün atalarının kâdir olamadıkları derecede gayret gösterdi. Cenâb-ı Allah, hayırlı kullarının hürmetine onların ocaklarını viran edip bu lânetli râfîzî ve dinden çıkmış şecereyi İslâm memleketlerinden uzaklaştırsın. Nesepleri baba cihetinden Çöğerci Hasan Can'a ulaştığı herkesçe bilinmektedir. Anne tarafından ise mühtedi ve ruhbâna ulaşmaktadır. Hoca Sadeddin, bu töhmetleri izale etmek için kendi neslinin Malik b. Enes'e ulaştığını ispat etmek amacıyla yazdığı bir manzumede: 'Sorar isen bu fakîrin anası / Enesi'dir Enesi'dir anası' demiş ancak zamanın şairlerinden biri ikinci mısrayı 'Papasıdır papasıdır papası' olarak de-*

¹²⁶ Altınsu, *Osmanlı Şeyhülislâmları*, s. 67, 73.

¹²⁷ Altınsu, *Osmanlı Şeyhülislâmları*, s. 47.

ğiştirmiştir. Ebu Said denilen bu uğursuz adam birkaç akçeye tamah ederek papasoğlu evkafının “evladdan olduğumuz cihetden meşrûtamızdır” diyerek tevliyetini üstlendi ve fakirlerin hakkını haram yere gasp eyledi. Böyle bir adamdan devlete ve fukaraya zarar isabet etmesi kaçınılmazdır.”¹²⁸

Abdülaziz Efendi, Sakız’dan Bursa’ya döndükten sonra Sultan’ın kendisi için İstanbul’a gelmesine izin verdiğini ancak Ebû Sâ’id’in fermanı tahrif ederek bunu engellediğini, fermanın aslının kendinde olduğunu belirlemiştir. Bu hususu şöyle anlatmaktadır:

“Bursa’ya nüzûlumuzdan sonra Hatt-ı Hümayûn-ı sa’âdet makrûn-ı ve Sultânî ve Tugrâ-yı garrâ-yı cihân-sitân-ı Hâkânî birle müvaşşah emr-i şerîf vâsıl olup ikisinde dahi mutlak çiftliğimize ‘avd mukayyed iken Müftî nâmına olan dîn u denî Ebû Sa’îd-i küştenî kalemi ile emr-i Şerîfde hâric-i mustâr Bursa lafzı muharrer idüğü mukarrer olup, Hatt-ı Hümayûn-ı Sultânîye ve mücebince tahrîr olunan hükm-i celîl-i hâkaniye istinâden İstanbul etrafında bir çiftliğe varılmak niyyet olunmuş iken, ol gaddâr-ı sitemkâr şerrinden ‘adem-i selâmet mülâhazası mâni’-i kavî olup imzâ-yı ‘azîmete himmet olunmadı. İnşâallâhu te’âlâ hayr u isâbet bundadır. İbaret-i Hatt-ı Humayûn budur ki teberrüken bi’ aynihi kayd olundu: ‘Sen ki Vezîr-i a’zâmsın, Abdülazîz Efendi’ye emir gönderesin ki çiftliğine gelsin otursun. Arpalığına kimse dahl etmeye’ deyü tahrîr buyurulmuş. Emr-i şerîf mücebince vezîr-i a’zam mektûbu dahi mazmûn-ı hatt-ı humâyûn üzredir. Cümlesi mazbûtumuzdur. Belki bir gün mir’at-ı nazar-ı enver-i Sultânîye mukâbil itmek müyesser ola.”¹²⁹ Devamına ise “Bunu yapmak Allah’a güç değildir.” mealinde olan İbrahim Suresi’nin yirminci ayetini kaydetmiştir.

Abdülaziz Efendi’nin yazı ve sözlerinin iğneleyici olması düşmanlarının da çok olmasına sebep olmuştur. Onu sevmeyenlerden biri de otuz altıncı Şeyhülislâm Hocasâde Mes’ud Efendi’dir. Ramazan 1061 (Ağustos 1651)’de Anadolu kadıaskeri olan Mes’ud Efendi’nin bazı icraatları ulemâ

¹²⁸ Ahmed Refik, *Âlimler ve Sanatkârlar*, s. 175-176; Kaya, *Ravzatü’l-Ebrâr Zeyli*, s. 203.

¹²⁹ Kaya, *Ravzatü’l-Ebrâr Zeyli*, s. 113-114.

arasında tepkiye yol açtı. Anadolu kadıları kadılık imtihanına itiraz ederek durumu Şeyhülislâm Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi'ye şikâyet ettiler ve Mes'ud Efendi'nin âdil bir imtihan için yeterli bilgisinin olmadığını ileri sürerek padişah huzurunda ve ulema önünde imtihan olmak istediklerini söylediler. Muhtemelen bu hadiseler sırasında Şeyhülislâm Abdülaziz Efendi ile Mes'ud Efendi'nin araları açıldı ve birbirine rakip hale geldiler.¹³⁰ 1066 (5 Mart 1656) tarihinde şeyhülislâm olan Mes'ud Efendi, bu tarihte Bursa'da sürgün hayatı yaşayan Abdülaziz Efendi'den intikam almak için onunla ilgili bazı kararlar aldı. Abdülaziz Efendi, birkaç yıl önce Sakız'dan Bursa'ya gelmişti ancak daha önce kendisine arpalık olarak verilen Sakız, halen onun arpalığı olarak devam etmekteydi. Mes'ud Efendi 10 Cemâziye'l-evvel 1066 (6 Mart 1656) tarihinde Aziz Efendi'nin uhdesinde bulunan Sakız arpalığını almış, yerine Seyrekzâde'den boşalan Mudanya'yı arpalık olarak vermiştir. Bundan maksadı Abdülaziz Efendi'nin bu değişimi kabul etmemesini sağlamak ve onu itaatsizliğe zorlamaktı. Böylece onun daha uzak bir yere sürgün edilmesini sağlayacaktı. Ancak bu tuzağı fark eden Abdülaziz Efendi, “*Mudanya arpalığı Sakız'dan birkaç mertebe daha tercih edilir, lütfünüzden memnun olduk*” diyerek bu mu'ameleyi sinesine çekmiş ve böylece Mes'ud Efendi'nin tuzağından kurtulmuştur.¹³¹ Abdülaziz Efendi, Ravzatu'l- Ebrâr Zeylinde pek çok yerde Mes'ud Efendi ile ilgili olumsuz ifadeler kullanmıştır.

Sürgünde iken affedilmeyi umarak ilgili mercilere mektuplar yazan Abdülaziz Efendi, Sultan'a arz edilmek üzere doksan beyitlik bir terkib-i bend kaleme aldı. Ravzatu'l-Ebrâr Zeyli'nde yer alan şiir,

“Hasbiyallah zehî mağfiret-i Rabb-i rahîm
Ni'me mevlâ-yı hudâvend-i 'atâ-bahş-ı kerîm” beyitiyle başlayıp,
“Ecel alup yolumu bağlanacak râh-ı girîz
Ola tevhîd-i Hüda hâtime-i 'ömr-i Azîz” beyitiyle sona ermektedir.¹³²

¹³⁰ Mehmet İpşirli, “Mesud Efendi, Hocazâde”, *DİA*, c. 29, s. 345-346.

¹³¹ Naîmâ, *Târîh-i Na'imâ*, c. 4, s. 1662; Ahmed Refik, *Âlimler ve Sanatkârlar*, s. 177; Kaya, *Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli*, s. 253.

¹³² Kaya, *Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli*, s 102-108.

Yazılarında bir taraftan her ne kadar yanlış anlaşıldığını ifade etse de diğer taraftan kendi kendine bir iç muhasebe yapmış ve yaptıklarının “tûl-i emel” düşüncesinden kaynaklandığını, işlediği cürümlerin farkında olduğunu itiraf etmiş ve bundan pişmanlık duyduğunu belirtmiştir.¹³³

İtdi bed-hâl beni tûl-ı emel sû’i-amel
Merhamet senden eyâ hazret-i Hakk izz ü cell

Lütfine kaldı hemân gayrdan ümidim yok
Âh eğer ermez ise güç dâmen-i ihsânına el

Bilirim işlediğim işleri cürmüm bî-had
Mahz-ı ihsânına kaldı işim ey Hayy ü Ehad.

Sürgün hayatında iken bir gün affedileceğini umarak tekrar görevlendirileceği ümidini kaybetmedi. Yazdığı manzumelerle bu hâlet-i rûhiyesini ortaya koyuyordu. Bir ara hastalanmış ve çok zor günler geçirmişti. Günler sonra iyileştiğinde *Sihhatnâme* adlı bir şiir yazdı. Hastalığı, yaşadıkları ve şifa verdiği için Cenâb-ı Hakk’a şükürünü ifade eden beyitlerden oluşan şiirinin bir kısmında söz konusu ümitleri taşıdığını şu mısralarla belirtmiştir.¹³⁴

Gönül sabr eyle lutf et pend-i pîrânem kabûl eyle,
Çeküp tıflâne gussa kendüni uğratma ekdâra.

Tahammül eyle bir kaç gün, geçer devr-i zamandır bu
Erer her şâm-ı gam, suph u safâya düşme efkâra

Azîz etse Hüdâ bir bendesin ol hiç zelîl olmaz,
Olur ikbâle bâ’is çend-i rûze düşen idbâra.

Hüdâvend-i ezel ‘azz ü cel fermânı olmasa,
Cihân halkı ‘aduv olursa ger kadir mi izrâra.

¹³³ Ahmed Refik, *Âlimler ve Sanatkârlar*, s. 172; Kaya, *Ravzatü’l-Ebrâr Zeyli*, s. 104 vd.

¹³⁴ Kaya, *Ravzatü’l-Ebrâr Zeyli*, s. 152.

Çü andandır gelen hep her ne sûretle gelirse hoş,
Sakın incinme halka sövme hergiz dehr-i gaddâra.

Sihâm-ı çevre hırz-ı hasbiyallahı siper ettim,
Havâle eyleyip bed-hânı tığ-i kahr-ı Kahhâra.

Tevekkül eyledim bu imtihânda Rabb-ı erbâba
Te vessül destin urdum dâmen-i sultân-ı ebrâra.

Abdülaziz Efendi; Bursa'da sürgün hayatı yaşadığı zamanlarda yaptıklarına pişman olarak, payitahta hep güzel mesajlar gönderdi. Saraya karşı oluşan kötü şöhretinden kurtulmak için çok gayret sarf etti ve affedilerek tekrar şeyhülislâm olacağı günleri bekledi. Ancak bunların faydası olmadı. Zira bırakın vazife almayı İstanbul'a gitmesine bile izin verilmedi.¹³⁵ Hayatının son altı yılını bu ümitlerle geçiren Abdülaziz Efendi 6 Rebû'l-âhir 1068 (11 Ocak1658) tarihinde Hakk'ın rahmetine kavuştu.

Abdülaziz Efendi, Bursa'da iken Sakız'a nazaran daha rahat bir hayat sürmüştür. Zira Bursa, onun atalarının doğup büyüdüğü, eserlerinin, vakıflarının ve mülklerinin olduğu yerdir. Bursa'da gerek gençlik yıllarında gerekse görev esnasında edindiği ahbabları vardır. Ayrıca, bu devirde Bursa başkent olmasa da devletin kurulduğu önemli bir merkez olarak hiçbir zaman önemini kaybetmemiştir. İlimle ve ilim adamlarıyla hemhâl olmayı hayatının düsturu haline getiren Abdülaziz Efendi için sürgün edilme sebebiyle gelmiş olsa da Bursa, bir mükâfat olmuştur.¹³⁶ Zira medreselerinin çokluğuyla bilinen şehirde onunla sohbet edecek çok sayıda ehl-i ilim vardır. Artık canı sıkılmayacaktır, ancak bununla birlik-

¹³⁵ Ahmed Refik, *Âlimler ve Sanatkârlar*, s. 177. *Îsâzâde, Îsâ-zâde Tarihi*, s. 51; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. 3 (2.kısım), s. 471; Kaya, *Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli*, s. XXVI.

¹³⁶ Osmanlı tarihinde sürgün edilerek değişik şehirlere gönderilenlerin pek çoğu menfa yerlerinin Bursa olarak değiştirilmesini talep etmişlerdir. Karataş, *Bursa Sürgünleri*, s. 58-60.

te tabiatı gereği ilmiye sınıfının en tepesinde olma arzusundan da hiçbir zaman vazgeçmeyecektir.

Abdülaziz Efendi'nin, Bursa'ya olan sevgisi eserlerine de yansımıştır. Pek çok yerde Bursa için “şehr-i Cennet-âsâ” (cennet gibi şehir) ifadesini kullanmıştır. Şu ifadeleri onun Bursa'ya olan muhabbetini açıkça göstermektedir:

“Şehr-i Cennet-âsâ Bursa, egerçi vucûh-i şettâ-yı mehâsini müştemil âbı hoş-güvâr ve havâsı mu'tedil kürsî-i kadîm-i Selâfîn-i güzîn-i Osmânî bir belde-i adîmü'l-müdâni olup pehen-i dest-i tavsîfînden cevâd-ı kalem-i turfe rakama her ne denlü irhâ'-i 'inân-ı beyân u ta'rîf olunsa pâ-yı hâmûne-peymâsı şikal-ı kilâl-i melâl ile beste, belki ber-fehvây-ı: (Mısra: Kalem oraya kadar yazdı ve nihayet ucu kırıldı) sür'at-ı hareketden şikeste olup ol küme-yi sebk-i seyr-i ser-men-zil ifây-ı hakk-ı medh ü senâsına erişmek hadd-i imkândan güzêrândır. Husûsâ âbâ vü ecdâdımız niçe müddet ol diyâr-ı meymenet-şi'âr hatt-ı rahl-i ârâm u karâr ihtiyar edüp merkad-i rahmet-mîrsad-ı vâlid-i mâcîd Hazret-i Emir -kuddise sirruhû- meşhed-i mukaddesleri civârında olduğu cihetden hûd derûnümüzda alâka-i mahsûsa rû-nümâ olduğundan mâ'ada âhâlisinden müşâhede olunan kemâl-i rağbet u ikbâl ve şâh-râh-ı sadakatda etdikleri bezl-i mal ü menâl,

Şi'r (Misafirlerinin, arkadaşlarını ve vatani unutmalarından dolayı kınanmalarından başka kusurları yoktur.) Nazm-ı bedî' ü'l-insicâlini tezkîr ve tezâhum-ı esbâb-ı refâhiyyet ve mustağrak olduğumuz ni'met, zebân-ı şükr-güzârı her ân “Ey Rabbim, bana ihsan ettiğin ni'mete şükretmemi ilham et” (Neml/19) “âyet-i kerîmesini takrîr etdirir idi. (Mısra: “nimetlerin kadar sana şükürler olsun.)

Bununla birlikte gönlündeki şeyhülislâmlık sevgisini de unutamayan Abdülaziz Efendi sonunda “Lakin çünki meks ü kararımız an-ihtiyârın olmayup hükm-ı izrâr u ıztırar ile idi.” diyerek Bursa'da mecburiyetten kaldığını belirtmiştir.¹³⁷

¹³⁷ Kaya, *Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli*, s. 129.

Abdülaziz Efendi, sürgünde iken hem Sakız'da hem de Bursa'da boş durmamış, bir taraftan talebe yetiştirme, kitap telif etme gibi ilmî faaliyetlerine devam ederken diğer taraftan masrafını kendisi karşılayarak cami, mescit, namazgâh, mektep, çeşme, yol, kaldırım, köprü gibi yapılar inşa etmiş ve içinde yaşadığı toplumun hizmetine sunmuştur. Ayrıca kurduğu vakıflarla inşa ettiği söz konusu eserlerin asırlarca hizmet vermesini sağlamış, ihtiyaç sahibi insanların yardımına koşmuştur. Onun bu konudaki faaliyetleri ikinci bölümde “vakıfları” kısmında daha geniş olarak ele alınacaktır.

II- ESERLERİ

Abdülaziz Efendi, Osmanlı şeyhülislâmları arasında en çok eser telif edenlerden biridir. Hayatını müderrislik, kadıaskerlik ve şeyhülislâmlık yaparak ilmiye sınıfına mensup bir kişi olarak geçirmiş, bu süreçte resmî işlerinin yanında kitap te'lifiyle de uğraşmıştır. Eserlerini akıcı ancak ağır bir üslupla kaleme almıştır. Genel tarih yanında siyer, tefsir, fıkıh, edebiyat ve ahlak alanında da kitaplar te'lif etmiş, Abdî mahlasıyla şiirler yazmıştır.¹³⁸ Osmanlı şeyhülislâmları arasında kitapları üzerinde en çok çalışma yapılanlardan biridir. Eserleriyle ilgili Yüksek Lisans ve Doktora seviyesinde tamamlanmış veya devam eden çok sayıda akademik çalışma vardır.¹³⁹

¹³⁸ Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları*, s. 225; Kaya, *Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli*, s. XLIV; Bazı eserlerde “Azizî” mahlasını kullandığı kaydedilmiştir. Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyiü'l-Fudalâ*, s. 252; Altınsu, *Osmanlı Şeyhülislâmları*, s. 78.

¹³⁹ Abdülaziz Efendi'nin kitaplarıyla ilgili yapılan Yüksek Lisans ve Doktora çalışmaları şunlardır: Nevzat Kaya, *Kara Çelebi-Zâde Abdülaziz Efendi'nin Zeyl-i Ravzatü'l-Ebrâr'ı (tahlil ve metin) / Doktora Tezi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1990. (Türk Tarih Kurumu tarafından 2003 yılında yayımlandı.); Fatma Bindal (Arslan), *Kara Çelebi-Zâde Abdülaziz: Gülşen-i Niyaz (Tenkidli metin/inceleme)*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1996; Abdullah Begeç, *Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi'nin Gülşen-i Niyaz'ı (inceleme-metin)*, Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 2001; Nermin Yıldırım, *Kara Çelebi-Zâde Abdülaziz Efendi'nin Zafername*

Farklı konularda çok sayıda kitap yazan Abdülaziz Efendi'nin eserlerini konularına göre şu başlıklar altında ele alabiliriz.

A- TARİH

Farklı konularda eserleri olmasına rağmen Abdülaziz Efendi, tarihçiliğiyle tanınmıştır.¹⁴⁰ Tarihle ilgili eserleri kendinden sonra gelen diğer tarihçileri de etkilemiş ve pek çoğunun kaynakları arasında yer almıştır.

1- Ravzatü'l-Ebrâr

Abdülaziz Efendi'nin *Ravzatü'l-Ebrâri'l-Mübîn bi-Vekâyi'i Selefî'l-Mâziyye ve'l-Ahbâr* adlı bu eseri genel tarih, diğer bir ifadeyle umumi tarihle ilgilidir. Uzun isminden ziyade kısaca *Ravzatu'l-Ebrâr* olarak tanınan eser kelime anlamıyla iyilerin bahçesi manasındadır.¹⁴¹

Ravzatu'l-Ebrâr, Hz. Âdem (as)'den başlayarak IV. Mehmed'in cülusu olan 1058 (1648) yılına kadar gerçekleşen olayları ihtiva eden umumi bir tarih kitabıdır. Abdülaziz Efendi, Rumeli Kadıaskeri olduğu sırada 1059 (1649) yılında tamamladığı eserini IV. Mehmed'e takdim

adlı eseri (Tarihçe-i Feth-i Revan ve Bağdad) (tahlil ve metin), Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2005; İbrahim Özgül, *Kara Çelebi-Zâde Abdülaziz Efendi'nin Ravzatü'l-Ebrâr adlı eseri (1299-1648) (tahlil ve metin)*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2010; Nurdan Çimen, *Abdülaziz Karaçelebi-zâde'nin Tarih-i Ravzatü'l-Ebrâr'ı, (metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2011; Yeter Çağlar, *Karaçelebizâde ve Siyeri* (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (2015 yılı itibariyle devam ediyor.)

¹⁴⁰ Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları*, s. 225; Murat Akgündüz, "Müverrih Şeyhülislâmlar", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2001), c. 7, sy. 1, s. 116-117.

¹⁴¹ Ravzatü'l-Ebrâr ile ilgili ilk çalışma 1988 yılında Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Asri Çubukçu yönetiminde sekiz öğrenciye yaptırılan lisans tezidir. Daha sonra bir doktora ve bir de yüksek Lisans tezi yapılmıştır. Doktora tezi yapan İbrahim Özgül, eserin Osmanlılar kısmını çalışırken Yüksek Lisans tezi hazırlayan Nurdan Çimen ise tamamının transkribini yapmıştır.

etmiştir.¹⁴² *Ravzatu'l-Ebrâr*'ın otuzdan fazla yazma nüshası vardır.¹⁴³ Bunlardan bir kısmı Avrupa kütüphanelerinde bulunmaktadır. Eser Mısır'da Bulak matbaasında 1248 (1832-33) yılında basılmıştır.

Eserde Hz. Âdem'den başlayarak peygamberlerin, Hz. Muhammed (sav)'in, dört halifenin, İslam tarihindeki hükümdarların hayatı ve Osmanlı tarihi ele alınmaktadır.¹⁴⁴ Dört fasıl ve iki tekmile olarak tertip edilen *Ravzatu'l-Ebrâr*'da herbir fasıl şu içeriklerden oluşmaktadır: Birinci fasılda, peygamberlerin hayatı, ikinci fasılda, Hz. Muhammed (sav)'in peygamberliği, gazveleri ve güzel ahlakı, üçüncü fasılda, Hulefâ-yı Râşidîn ve daha sonraki İslâm hükümdarları ile İslâmiyet'ten önceki meşhur hükümdarların bazı tarihi vak'aları, dördüncü fasılda ise kuruluşundan IV. Mehmed'in cülûsuna kadar Osmanlı Devleti tarihinden bahsedilmiştir.¹⁴⁵

Ravzatü'l-Ebrâr'ın en kapsamlı kısmı Osmanlı tarihiyle ilgili olan dördüncü bölümdür. Bu bölümde Osman Gazi'den başlayarak Sultan İbrahim de dâhil olmak üzere on sekiz padişahın hayatına yer vermiştir. Burada her bir padişahın devri için bir kısım oluşturmuş, her kısmın sonunda o kısımda anlatılan sultanın doğumu, cülûsu, ömrü, tahta çıkışı, saltanat süresi, döneminin önemli olayları, ölüm tarihi, çocuklarının adları ile doğum ve ölüm tarihleri, devrindeki sadrazam-

¹⁴² Uşşakizâde, *Zeyl-i Şakâik*, s. 247; İsmail Belig, *Güldeste*, s. 321; Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyiü'l-Fudalâ*, s. 254; Müstakimzâde, *Devhatü'l-Meşâyih*, s. 58; İlmîyye Sahnâmesi s. 461; Ahmed Refik, *Âlimler ve Sanatkârlar*, s. 174; Kaya, *Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli*, s. 19, İbrahim Özgül, *Ravzatü'l-Ebrâr*, s. XXXI.

¹⁴³ Yazma nüshaları için bkz: Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları*, s. 226; Kaya, *Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli*, s. X; İbrahim Özgül, *Ravzatü'l-Ebrâr*, s. LII-LIV.

¹⁴⁴ Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c. 3, s. 121; Mehmed Cemaleddin, *Osmanlı Tarih ve Müverrihleri -Ayine-i Zurefa-*, (Haz: Mehmed Arslan), Kitabevi, İstanbul 2003, s. 43-44; Kaya, *Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli*, s. XXIX; İbrahim Özgül, *Ravzatü'l-Ebrâr*, s. XLI.

¹⁴⁵ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, c. 1, s. 922; Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c. 3, s. 121; Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları*, s. 225. Osmanlı Tarihiyle ilgili ele aldığı konular hakkında bkz: İbrahim Özgül, *Ravzatü'l-Ebrâr*, s. LXXIII-LXXV.

lar, vezirler, şeyhülislâmlar, kadıaskerler, beylerbeyiler olmak üzere seyfiye, ilmiye ve kalemiye mesleğine mensup devlet erkânının adları, tayin ve azilleri ve benzeri hususlardan bahsedilmektedir.¹⁴⁶

Abdülaziz Efendi, *Ravzatü'l-Ebrâr*'da uzun cümlelerle külfetli ve süslü bir dil kullanmıştır. Osmanlı tarih yazıcılığının başlangıcında kaleme alınan eserlerde sade üslup hâkim iken özellikle İdris-i Bitlisi'den sonra belağata, terki ve secilere yer verilmiş, Farsça ve Arapça terkiplerden oluşan ağır cümleler hâkim olmaya başlamıştır. Hoca Sadeddin Efendi ve Gelibolulu Mustafa Âli gibi bazı tarihçiler Farsçayı, Taşköprülüzâde ve Kâtip Çelebi gibi tarihçiler ise Arapçayı ön plana çıkararak eserlerini yazmışlardır. Abdülaziz Efendi de eserinde Arap ve Fars tarih yazıcılığını birleştirmiş, bu iki dilden yazılan terkiplere ağırlık vermiştir.¹⁴⁷

Ravzatü'l-Ebrâr'da Abdülaziz Efendi, olaylara eleştirel gözle bakmış, israf ve rüşvetin doğurduğu sıkıntılardan bahsetmiş, idarecilerin davranışlarını tenkit etmekten geri durmamıştır. Kendisinin bizzat içinde bulunduğu olayları anlatmış, ayrıca başka görgü şahitlerinden aldığı bilgileri de kullanmıştır. Eserinde konularla ilgili ayet ve hadislere, çoğu kendine ait olan Arapça ve Farsça mısra, beyit ve deyimlere yer vermiştir.

Abdülaziz Efendi, Gelibolulu Mustafa Âli'nin *Künhü'l-Ahbâr* adlı eserini kaynak olarak kullanırken çağdaşı olan ya da kendinden sonra gelenler tarihçiler *Ravzatü'l-Ebrâr*'dan alıntılar yapmışlardır. Kâtip Çelebi¹⁴⁸ ve Naîmâ¹⁴⁹ bunlardan bazılarıdır.

¹⁴⁶ İbrahim Özgül, *Ravzatü'l-Ebrâr*, s. XLI-XLII.

¹⁴⁷ Kaya, *Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli*, s. XXXV.

¹⁴⁸ Zeynep Aycibin, *Kâtip Çelebi, Fezleke, Tahlil ve Metin- I*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007 s. 133 vd.

¹⁴⁹ İbrahim Özgül, *Ravzatü'l-Ebrâr*, s. LV vd.

2- Zeyl-i Ravzatü'l-Ebrâr

Yukarıda da ifade edildiği üzere Abdülaziz Efendi, umumi tarih niteliğinde olan Ravzatu'l-Ebrâr'da Hz. Âdem'den IV. Mehmed'in tahta çıkışına kadar olan olayları muhtasar olarak değerlendirmiştir. IV. Mehmed'in cülusundan kendi vefatına kadar olan on yıllık dönemi ihtiva eden kısmı ise *Ravzatu'l-Ebrâr*'a yazdığı zeylde ele almıştır.¹⁵⁰ *Zeyl-i Ravzatü'l-Ebrâr* olarak adlandırılan bu eseri yazmaya, sürgün hayatı yaşadığı Sakız'da başlamış ve Bursa'da tamamlamıştır.

Meşhûr Tarihçi Naimâ, Abdülaziz Efendi ile ilgili bilgi verirken *Ravzatu'l-Ebrâr* ve *Zeyli* hakkında şunları söylemiştir: “*Cümleden Ravzatü'l-ibrâr nâm bir târih yazmıştır. Mebde'-i Âdem aleyhisselâmdan Sultan Mehmed Hân ibn-i Sultan İbrahim Hân hazretlerinin cülûsuna gelince âlâ tarîki'l-ihisâr tahrîr etmiştir. Sonra Bursa'da tekâmiline himmet edip mebde-i culûsdan bin altmış sekiz senesine gelince on senelik vekâyi'i müştemil bir zeyl tertib etmiştir. Lâkin meşrebleri muktezâsınca ta'assub vadisini ihtiyar edip erbâb-ı devletin cümlesine harf-endazlıkta taksirât etmemiştir.*”¹⁵¹

On yıllık süreyi kapsayan bir zaman diliminde bizzat şahidi olduğu veya güvenilir şahıslardan dinlediği hadiseleri anlattığı bu kitabı Abdülaziz Efendi'nin hatıra türünden bir eseridir. Kendisinin uzun yıllar devlet hizmetinde bulunmuş olması sebebiyle hadiseleri yakından görmesi ya da eserinden zaman zaman “*ba'zı sikâtdan mesmû' olduğu*”, “*ol vak'ada hâzır olan bî-garaz sıkât-ı rüvât nakli üzre*” gibi ifadelerle güvenilir şahitlerden dinlediğini belirtmesi onun kaydettiği meseleleri büyük bir vukûfiyet içerisinde ele almasını sağlamıştır. Eser, akıcı, süslü ve ağır bir dille yazılmıştır.¹⁵²

Eserde, Abdülaziz Efendi'nin kendi ağzından Vâlîde Sultan ile ağaların Osmanlı sarayındaki iktidar mücadelesi ve devletin içine düştü-

¹⁵⁰ Müstakimzâde, *Devhatu'l-Meşâyih*, s. 58; Ahmed Refik, *Âlimler ve Sanatkârlar*, s. 174.

¹⁵¹ Naîmâ, *Târîh-i Na'imâ*, c. 4, s. 1798.

¹⁵² İbrahim Özgül, *Ravzatü'l-Ebrâr*, s. XXX, XLII.

ğü sıkıntılar çarpıcı bir şekilde dile getirilmektedir. Ayrıca kendisinin şeyhülislâmlığa tayinini engelleyen rakipleri de acı bir dille tenkit edilmektedir.

Eserle ilgili çalışma yapan Nevzat Kaya, kitabın tamamını transkribe etmenin yanında zikredilen bölümlerin hangi konuları içerdiği hakkında da bilgi vermektedir. Osmanlı Tarihinin mühim eserlerinden kabul edilen ve gerek çağdaşı gerekse daha sonraki tarihçilerin de kaynaklarından olan *Ravzatu'l-Ebrâr*'ın içeriği özetle şöyledir:

Eser her yıl bir bölüme denk gelecek şekilde on bir bölüme taksim edilmiş ve her bölüm Arapça ifadeli sene başlıklarıyla birbirinden ayrılmıştır. Birinci bölümde (1058/1648) Sultan İbrahim'in tahttan indirilişi, idam edilmesi ve Ayasofya'da amcası Sultan Mustafa'nın yanına defnedilmesi, IV. Mehmed'in sultan olması, Sofu Mehmed Paşa'nın sadrazam oluşu başta olmak üzere kendisinin Vâlide Sultan ile mücadelesi, Hüseyin Cinnî hadiseleri ve değişik görevlendirmeler gibi konular ele alınmıştır. 1059/1649 yılı olaylarını kapsayan ikinci bölümde pek çok devlet erkânının tayin ve azilleri, kendisinin kaleme aldığı "*el-Kâfi*" adlı eserini Padişah'a takdim etmesi üzerine Fetva pâyesi alması ve yine kendisinin elli beyitlik Na'at-ı Şerifi ile IV. Mehmed'in sünnet düğünü anlatılmıştır. Üçüncü bölüm (1060/1650) ağırlıklı olarak Girit ve Adalar civarında yapılan muharebeler, Boğdan'ın yağması ve bazı görevlerde atama ve aziller konusunu içermektedir. 1061 (1651) yılı olaylarını anlatan dördüncü bölümde Bahâî Efendi'nin şeyhülislâmlıktan azli ve kendisinin şeyhülislâm oluşu ve unutulmak üzere olan şeyhülislâmlık töreninin yapılması, birtakım vakıfların kendisi tarafından düzene sokulması, İstanbul'da esnaf ve halkın ayaklanarak saraya yürümleri, kendisinin azledilerek Sakız Adası'na sürgün edilmesi, Gürcü Mehmed Paşa'nın sadrazam oluşu gibi konular işlenmiştir. Ayrıca kaleme aldığı 90 beyitlik "*Terkib-i bend*" de bu bölümde kayıtlıdır. Beşinci bölümde (1062/1652) Girit olayları, tayinler-aziller, menfâda iken sürgün yerinin Bursa olarak değiştirilmesi sebebiyle Sakız'dan Mudanya'ya, oradan da Bursa'ya gelişi, Şeyhülislâm Ebu Sa'id Efendi ile ilişkileri ve fetva makamındaki icraatları, altıncı bölümde (1063/1653) Vezir-i a'zam Tarhuncu Ahmed Paşa'nın öldürülmesi ve Kaptan Derviş Mehmed Paşa'nın sadrazam olu-

şu, hastalanıp 115 gün sonra iyileşince şükür nişanesi olarak yazdığı “*Sihhatnâme*” adlı uzunca bir kasidesi ve Ege’de yapılan muharebeler kaydedilmiştir. Yedinci bölümde (1064/1654) Şeyhülislâm Bahâî Efendi’nin vefatı ve Ebu Sa’id Efendi’nin yeniden şeyhülislâm oluşu, bu iki şeyhülislâm ile kendi arasında geçen hâdiseler, Adalar ve Girit çevresinde yapılan muharebelerden bahsedilmektedir. Sekizinci bölümde (1065/1655) mansıpların açıkça para ile satılması, kadıların bunu önleyemediği, taşradan gelen şikâyetçileri kimsenin dinlemediği gibi eleştirel konuların yanında dönemin diğer siyasî olaylarına yer verilirken 1066 (1656) yılı hadiselerine tahsis edilen dokuzuncu bölümde de israfın çokluğu, mansıpların sık sık el değiştirmesi, mâlî işlerin bozukluğu gibi bazı hususlara işaret edilmiş, Çınar Vak’ası, Çanakkale Boğazı önünde donanmanın bozgunu, Limni, Bozca Ada ve Semendirek adalarının düşman eline geçmesi, Köprülü Mehmed Paşa’nın sadrazam olması gibi hadiselere yer verilmiştir. Onuncu bölümde (1067/1657) dönemin siyasî olaylarının yanında Köprülü Mehmed Paşa komutasındaki ordunun Çanakkale Boğazı önünde Venedik donanmasını bozguna uğratması sebebiyle İstanbul ve diğer eyaletlerde büyük şenliklerin yapılması ve Bozca Ada’nın düşmandan geri alınması üzerinde durulmuştur. On birinci bölüm olan son kısımda (1068/1658) Sultanın Edirne’ye gitmesi, Limni Adası’nın düşmandan geri alınması hadiselerine yer verilmiştir.¹⁵³

Eserde verilen bilgilerden de anlaşıldığı üzere Abdülaziz Efendi, devrinin siyasî ve askerî olaylarından bahsetmenin yanında döneminde yönetimde gördüğü aksaklıklarla ilgili gerçekleri ifade etmede sözünü sakınmamış ve kimseden çekinmeden açıkça eleştirmekten geri durmamıştır.

Ravzatü’l-Ebrâr’da olduğu gibi zeyli olan bu eserde de Abdülaziz Efendi, çok sayıda ayet ve hadisin yanında Farsça ve Arapça mısra, beyit ve deyimlere yer vermiştir.

Orijinal ve müellifin kendi müşahedelerine dayalı bilgilerden oluşması sebebiyle eser sonraki tarihçiler tarafından daima aranılan bir

¹⁵³ Kaya, *Ravzatü’l-Ebrâr Zeyli*, s. LXXVI vd.

kaynak olmuştur. Bu durumu diğer tarihçilerin eserlerine bakarak görmek mümkündür. Mustafa Naîmâ Efendi, *Ravzatü'l-Hüseyn Fî Hulâsati Ahbâri'l-Hafikayn*, kısaca *Târih-i Naîmâ*, Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyinâme* ve Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Târih-i Silahdâr* adlı eserlerinde muhtevayı bazen olduğu gibi alıntı yaparak, bazen mealen veya özetleyerek bazen de ismini zikretme suretiyle atıf yaparak pek çok olayın anlatımında *Zeyl-i Ravzatu'l-Ebrâr*'dan alıntı yapmışlardır.¹⁵⁴

3- Süleymannâme

Kanuni Sultan Süleyman'ın zamanıyla ilgili pek çok eser kaleme alınmıştır. Bunlardan birisi de Abdülaziz Efendi'nin *Süleymannâme* adlı eseridir.¹⁵⁵ Abdülaziz Efendi, Kanuni Sultan Süleyman'ın tahta çıkışından vefatına kadar saltanat dönemini edebi, süslü ve ağır bir dille anlatmıştır. Eserde sultanın döneminde gerçekleşen fetihler, hayır hasenat işleri anlatılırken görev yapan âlimler ve vezirlerin hal tercümeleri de bulunmaktadır. Hoca Sadeddin Efendi'nin meşhur *Tâcü't-Tevârih* adlı eserine zeyl olarak yazılan bu eser 1248 (1832-33) yılında Mısır'da Bulak Matbaası'nda basılmıştır.¹⁵⁶

4- Zafernâme

Osmanlı döneminde bir sultanın, vezirin, paşanın veya herhangi bir kumandanın yaptığı savaşları, elde ettiği fetihleri konu edinen fetihnâmeler kaleme alınmıştır. Abdülaziz Efendi'nin *Zafernâme* adlı eseri de bu türdendir.¹⁵⁷ IV. Murad'ın Revan ve Bağdad seferleri ayrıntılı bir şekilde anlatılan, bu sebeple *Târihçe-i Feth-i Revân ve Bağdad* adıyla da bilinen Zafernâme, Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın isteği üzerine kaleme alınmıştır. Eser, IV. Murad'ın 1044 (1634) yılında Üskü-

¹⁵⁴ Konuyla ilgili örnekler ve daha geniş bilgi için bkz: Kaya, *Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli*, s. XXXVII- LXI.

¹⁵⁵ Abdurrahman Sağırlı, "Süleymannâme", *DİA*, c. 38, s. 126.

¹⁵⁶ İsmail Belig, *Güldeste*, 320; Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları*, s. 226; Kaya, *Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli*, s. XXX; Kadir Alper, "Türk Edebiyatında Süleymân-Nâmeler", *Turkish Studies - Volume 9/7* Ankara 2014, p. 157.

¹⁵⁷ Hasan Aksoy, "Türk Edebiyatında Fetihnâmeler", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, c. 11, s. 803.

dar'dan hareketiyle başlayıp, İran'la barışın Kasr-ı Şirin Antlaşması'yla temin edilmesinden sonra İstanbul'a geliş tarihi olan 1049 (1640)'a kadar olan dönemi içermektedir.¹⁵⁸

Zafernâme, *Ravzatü'l-Ebrâr*'dan daha önce yazılmıştır. *Zafernâme*'de anlatılan Revan ve Bağdad seferleri *Ravzatü'l-Ebrâr*'da da yer almaktadır. Ancak *Ravzatü'l-Ebrâr*'da ayrıntılara girilmeden IV. Murad devri olayları genel olarak anlatılmıştır.¹⁵⁹ Bu hususu Abdülaziz Efendi *Ravzatü'l-Ebrâr*'da “*Müfredât-ı sefer-i Bağdâd ve Revân ve keyfiyyet-i sulh ü râhat-resân-ı gazavât-ı Murâd Hanî'yi (IV. Murad) müştemil olan Zafername nâm mü'ellefimizde âlâ vechi't-tafsîl keşide-i rişte-i tahrîr olmuştur*” ifadesiyle de belirtmiştir. Abdülaziz Efendi *Zafernâme*'nin te'lif tarihini eserin son kısmında Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa için kaleme aldığı yerde 1052 (1642) olarak zikretmiştir.¹⁶⁰

Zafernâme sekiz bölüme ayrılmıştır. İlk yedi bölüm IV. Murad'ın seferleri, sekizinci bölüm ise Kara Mustafa Paşa'ya tahsis edilmiştir. Birinci bölümde Sultanın Revan seferine gidişinden seferin bitimine kadar olan olaylardan, ikinci bölümde, padişah Revan seferinde iken İstanbul'da meydana gelen hadiseler, devlete isyan edenlerin ve kardeşleri Şehzâde Bâyezid ve Süleyman'ın katledilmelerinden, üçüncü bölümde vazife taksimatından ve Revan'ın tekrar İranlıların eline geçmesi üzerine Padişah'ın Bağdad üzerine sefere yönelmesinden bahseder. Dördüncü bölümde Bağdad seferi geniş bir şekilde anlatılmıştır. Beşinci bölümde Sultan'ın Bağdad'da olduğu sırada devlet içerisinde meydana gelen değişik olaylardan, altıncı bölümde Bağdad seferi sonrası Lehistan ile ilişkilerden, padişahın rahatsızlığı ve vefatından bahsedilmiştir. Yedinci bölüm Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın Bağdad'da Kasr-ı Şirin Antlaşmasıyla sonuçlanan barış görüşmelerini içerir. Sekizinci bölümde ise Sadrazam

¹⁵⁸ Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları*, s. 226; Aksoy, “Türk Edebiyatında Fetihnâmeler”, c. 11, s. 803; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. 3 (2.kısım), s. 472; Kaya, *Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli*, s. XXX.

¹⁵⁹ Kaya, *Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli*, s. XXX; İbrahim Özgül, *Ravzatü'l-Ebrâr*, s. XXXIII.

¹⁶⁰ İbrahim Özgül, *Ravzatü'l-Ebrâr*, s. XXXIII.

Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın yaptırdığı çeşme, han, hamam gibi imar faaliyetleri ve onun diğer hizmetlerinden bahsedilmiştir.¹⁶¹ Eserin yurt içi ve yurtdışında çok sayıda el yazması nüshaları bulunmaktadır. Bu eser diğer tarihçilerin başlıca kaynaklarından. Özellikle Katip Çelebi, *Zafername*'yi yoğun bir şekilde kullanmıştır.¹⁶²

B- SİYER

1- Mir'âtü's-Safâ

Abdülaziz Efendi'nin Hz. Âdem (as)'den Hz. Muhammed (sav)'e kadar gelen peygamberlerin hayatını anlattığı bir kitaptır.¹⁶³ Hz. Peygamber (sav)'in nesebi, doğumu, miracı ve vefatına kadarki hayatına ayrıca yer verilen bu eser 1048 (1638-39) yılında yazılmış olup müellif tarafından Sultan IV. Murad'a takdim edilmiştir. Âşir Efendi ve Süleymâniye kütüphanelerinde yazma nüshaları bulunmaktadır.¹⁶⁴

2- Hilvetü'l-Enbiyâ

Abdülaziz Efendi'nin Peygamberlerin şemailini anlatan bir eseridir. Kaynaklarda varlığından haberdar olunan bu eserin nüshaları bulunmamıştır.¹⁶⁵

3- Fevâiyü'n-Nebeviyye fî Siyeri'l-Mustafaviyye

Abdülaziz Efendi'nin siyerle ilgili eseridir.¹⁶⁶ İçindeki bahisler fâiha diye sıralandığı için kitaba *Fevâiyh* adı verilmiştir. Seciyeli ve sanatlı bir üslup kullanılan kitap, mukaddimeden sonra kırk beş fâiha ve bir bâb olarak düzenlenmiştir. Hz. Peygamber (sav)'in nesebi, doğumu,

¹⁶¹ Nermin Yıldırım, *Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi, Zafername*, s. XVII.

¹⁶² Zeynep Aycibin, *Kâtib Çelebi, Fezleke, Tahlil ve Metin- I*, s. 137.

¹⁶³ İsmail Belig, *Güldeste*, s. 320; Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c. 3, s. 120-121.

¹⁶⁴ Kaya, *Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli*, s. XXX.

¹⁶⁵ Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâiyü'l-Fudalâ*, c. 3, s. 254, Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c. 3, s. 120-121; Kaya, *Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli*, s. XXXI.

¹⁶⁶ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, c. 2, s. 1294.

Şam seferi, evliliği gibi peygamberlik öncesi durumu, vahyin gelişi, peygamberliğin Mekke dönemi, hicreti, gazve ve seriyyeleri gibi hicri yedinci yıla kadar gerçekleşen olaylar yer almaktadır. Eserin çok sayıda yazma nüshası bulunmaktadır.¹⁶⁷

4- Siyer-i Kâzerûnî Tercümesi

Abdülaziz Efendi'nin Sa'deddin Muhammed b. Mes'ûd el-Kâzerûnî'nin "*el-Müntekâ fi Siyeri'n-Nebi el-Müntekâ fi Mevlid-i Mustafâ*" adlı farsça eserini Türkçe'ye tercümesidir. Mehmed Tahir, bu eserin yukarıda zikredilen "*Fevâyihu'n-Nebeviyye fi Siyeri'l-Mustafaviyye*" olduğunu söylemektedir. *Ravzatu'l-Ebrâr*'ı çalışan Nevzat Kaya da bu eseri fevâyih olarak değerlendirmiştir.¹⁶⁸

Kâtip Çelebi *Keşfü'z-Zünûn* adlı eserinde, *Fevâyih*'in Abdülaziz Efendi'ye ait olduğunu belirtmiş, *el-Münteka fi's-Siyer*'in ise Abdülaziz Efendi tarafından Türkçe'ye çevrildiğini ifade etmiştir.¹⁶⁹ Osmanlı Toplumunda Hz. Muhammed (sav) hakkında yazılan eserlerle ilgili makale yazan Seyfeddin Erşahin de bu iki eseri farklı olarak ele almış ve *Fevâyih*'in Abdülaziz Efendi'nin telifi, diğerinin ise Kâzeruni'nin eserinin tercümesi olduğunu belirtmiştir.¹⁷⁰

Abdülaziz Efendi, bu çeviriyi ağabeyi ve aynı zamanda hocası olan Karaçelebizâde Mehmed Efendi'nin ricası üzerine yapmış ve IV. Murad'a ithaf etmiştir. Eser dört kısım, her kısım kendi içinde bâblar ve bir hâtîme üzerine tertip edilmiştir. Hz. Muhammed (sav)'in nurunun bütün mahlûkattan önce yaratılışını anlatan birinci kısım sekiz bâb, peygamberliğine kadar hayatını ele alan ikinci kısım dokuz bâb, peygamberliğinin Mekke dönemini içeren üçüncü kısım dokuz bâb ve hicreti, Medine hayatı ve gazvelerini içeren dördüncü kısım ise on bir bâbdan müteşekkildir. Son olarak Hz. Peygamber (sav)'in mucizeleri, ona sevgi ve itaatin gerekliliği

¹⁶⁷ Seyfettin Erşahin, "Osmanlı Toplumunun Hz. Muhammed Hakkındaki Bilgi Kaynakları Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi", *İslami Araştırmalar Dergisi*, (2005), c. 18, sy. 3, s. 349.

¹⁶⁸ Kaya, *Ravzatu'l-Ebrâr Zeyli*, s. XXXI.

¹⁶⁹ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, c. 2, s. 1851.

¹⁷⁰ Erşahin, "Hz. Muhammed Hakkındaki Bilgi Kaynakları", s. 346.

gibi muhtelif meselelerden bahseden hâtime kısmı yedi fasıldan ibaret-
tir.¹⁷¹

C- EDEBİYAT

1- Gülşen-i Niyâz

Gülşen-i Niyâz, Abdülaziz Efendi'nin sürgün edilme sebebiyle Kıbrıs'ta bulunduğu sırada 1634 yılında mesnevi tarzında yazdığı bir kitaptır. Eserin adının *Gülşen-i Niyaz* olacağını kendisi bir şiirinde ifade etmiştir:

Olıcak ol niyâz-nâme tamam
İdelüm gülşen-i niyâz ana nam.¹⁷²

“Feilâtün/mefâilün/feilün” vezniyle yazdığı bu dinî nasihat mesnevisinde Abdülaziz Efendi, tevhid, na't gibi bölümlerden sonra İstanbul'dan ayrılışını, Kıbrıs'a varışını, yolda çektiği elem ve ızdırabı, orada duyduğu gurbet üzüntüleri gibi¹⁷³ başından geçen olayları anlatıp tevekkül, sabır, kanaat, sadaka, cimrilik, bağışlama, bozgunculuk, tevazu, sıla-i rahim, rızık, kıskançlık, kin ve günah konusundaki öğütlere geçmiştir.¹⁷⁴

Abdülaziz Efendi'nin diğer eserlerine nazaran şiirlerinde kullandığı dil çağına göre daha sadedir. İlk anda ne hissetmişse onu ifade etmiştir. Bunu yaparken de sade bir ifade tarzı kullanmıştır. Kütüphanelerde yazma nüshaları vardır.¹⁷⁵

¹⁷¹ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, c. 2, s. 1851; Erşahin, “Hz. Muhammed Hakkındaki Bilgi Kaynakları”, s. 346.

¹⁷² Begeç, *Gülşen-i Niyaz*, s. 11.

¹⁷³ Kaya, *Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli*, s. XXXI.

¹⁷⁴ Mahmut Kaplan, “Türk Edebiyatında Manzum Nasihat-Nâmeler”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, c. 11, s. 795.

¹⁷⁵ Begeç, *Gülşen-i Niyaz*, s. 9, 16-17. Yukarıda Abdülaziz Efendi'nin eserleriyle ilgili yapılan lisansüstü çalışmalarda da görüldüğü üzere *Gülşen-i Niyâz*la ilgili iki Yüksek Lisans tezi yapılmıştır.

2- Divan

Kaynaklarda Abdülaziz Efendi'nin bir *Divan*'ının olduğundan bahsedilmekte¹⁷⁶ ise de henüz söz konusu esere ulaşamamıştır. Bununla birlikte İsmail Belîğ'in *Nuhbetü'l-Âsâr li Zeyl-i Zübdeti'l-Eş'âr* adlı eserinde onun divanından örnek beyitlere yer verilmiştir. Beyitlerden bazıları şöyledir:¹⁷⁷

Ber-karar olmaz dil-i dîvâne eyler ıztırab,
Şişe-i sa'at gibi kalbümde vardır inkılâb

Gam değül bir iki gün pejmürde olsa berk-i 'iyş
Tâb-ı âteş görmedükçe bûy-bahş olmaz kebâb

.....
Her ne dilerse gelür ol büt-i sengîn dilden
Gerçi bî-çâre Azîzî'ye terahhüm gelmez.

.....
Âhum sûtûn olmasa bu çarh-ı nilgûn
Çokdan olurdu zeyl-i sirişkümle ser-nigûn

.....
Ne denlü eylese dilber cefâyı memnûnuz
Kumaş-ı töhmete olmaz Azîzî endâze

3- Münâca'ât

Zeyl-i Ravzatü'l-Ebrâr'ın içerisinde de yer alan seksen beyitlik münâca'ât, Süleymâniye Kütüphanesi'nde müstakil bir risale olarak da bulunmaktadır.¹⁷⁸

“Hasbıyallâh zehî ma'fîret-i Rabb-i rahîm,
Ni'me Mevlâ-yı Hudâvend-ı 'atâ balış-ı kerîm” beyti ile başlayıp;
“Ecel alup yolum bağlanacak râh-ı girîz,
Ola tevhîd-i Hudâ hâtime-i ömr-i Azîz” beyti ile sona ermektedir.¹⁷⁹

¹⁷⁶ Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyiü'l-Fudalâ*, s. 254; Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c. 3, s. 120.

¹⁷⁷ İsmail Belîğ, *Nuhbetü'l-Âsâr li Zeyl-i Zübdeti'l-Eş'âr*, (Hazırlayan: Abdülkerim Abdülkadiroğlu), Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara 1985, s. 341-343.

¹⁷⁸ Süleymâniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 3809/18, vr. 163-166.

4- Risâle-i Kalemîyye

Bursalı Mehmed Tahir'in, *Osmanlı Müellifleri* adlı eserinde belirttiğine göre Abdülaziz Efendi'nin *Risâle-i Kalemîyye* adlı bir risalesi vardır.¹⁸⁰ Bununla birlikte onun hakkında bilgi veren diğer kaynaklarda bu risaleden bahsedilmemektedir. Onunla ilgili akademik çalışma yapanlar da adı geçen kaynağın dışında başka bir yerde söz konusu risaleye rastlayamadıklarını ifade etmektedirler.¹⁸¹

D- FIKIH

1- Nefahâtü'l-üns fî Şerhi Ravzati'l-Kuds

Ravzati'l-Kuds adlı kitabı şerh ederek yazdığı eserdir.¹⁸² Abdülaziz Efendi, IV. Mehmed'in cülusundan sonra başka kaynaklardan da faydalanarak söz konusu eseri şerh etmiştir.¹⁸³

2- Hallü'l-İştibâh an Ukûdi'l-Eşbâh

Fıkıhla ilgili olan bu eser, İbn Nüceym'in "*Eşbâh ve'n-Nezâir*" adlı eserinin yeniden düzenlenmiş halidir. Abdülaziz Efendi, ulemanın itibar ettiği ancak konularının dağınıklığı ve tertibinin bozukluğu sebebiyle kullanılmasında güçlük çekilen bu eseri yeniden tertib etmiş ve gerekli gördüğü yerleri şerh ve izah etmek suretiyle Arapça olarak kaleme almıştır.¹⁸⁴

¹⁷⁹ Kaya, *Ravzati'l-Ebrâr Zeyli*, s. XXXII.

¹⁸⁰ Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c. 3, s. 120.

¹⁸¹ Kaya, *Ravzati'l-Ebrâr Zeyli*, s. XXXII.

¹⁸² Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c. 3, s. 120.

¹⁸³ Kaya, *Ravzati'l-Ebrâr Zeyli*, s. XXXII.

¹⁸⁴ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, c. 1, s. 98-99; Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c. 3, s. 120; Kaya, *Ravzati'l-Ebrâr Zeyli*, s. XXXIII.

3- Kitâbu'l-Elgâz fî Fıkhi'l-Hanefî

Abdülaziz Efendi'nin Hanefî fıkhiyla ilgili kitabıdır. Kaynaklarda ismi geçmesine rağmen esere henüz ulaşamamıştır.¹⁸⁵

4- El-Kâfi

Fıkıhla ilgili kitabıdır.¹⁸⁶ Abdülaziz Efendi, bu eseri 7 Ramazan 1059 (14 Eylül 1649) tarihinde bizzat kendisi sultana takdim etmiştir. Bu durum Rumeli kadıaskerliğinin yanı sıra şeyhülislâmlık pâyesinin de kendisine verilmesini sağlamıştır.¹⁸⁷

5- Fetâvâ

Süleymâniye Kütüphanesi'nde yazma nüshası bulunan eser Abdülaziz Efendi'nin fetvalarının toplandığı bir kitaptır.¹⁸⁸ Klasik fetva kitaplarında olduğu gibi “*Kitâbu't-tahâre, Kitâbu's-salât*” konularıyla başlayıp fıkhîta yer alan diğer konularla devam etmiş, “*Kitâbu'l-ferâyiz*” bölümüyle sona ermiştir. Çalışmamızın üçüncü bölümünde işte bu fetva kitabının, vakıflarla ilgili fetvalarını oluşturan kısmına yer verilmiştir.

E- TEFSİR

Risâletün fî-Kavli'l-Beyzâvî ve li'l-Mu'teber Tahsîs

Hâze'l- Hükm

Kâdî Beyzâvî'nin bazı görüşleriyle ilgili Arapça bir risaledir.¹⁸⁹

¹⁸⁵ Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c. 3, s. 120; *Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli*, s. XXXIII

¹⁸⁶ İsmail Belig, *Güldeste*, s. 320; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, c. 3, s. 339; Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c. 3, s. 120; Kaya, *Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli*, s. XXXIII.

¹⁸⁷ Uşşakizâde, *Zeyl-i Şakâik*, s. 245; Kaya, *Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli*, s. XXVII.

¹⁸⁸ Süleymâniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, nr. 1 048/1.

¹⁸⁹ Raşid Efendi Kütüphanesi. 1046/14; Kaya, *Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli*, s. XXVIII.

F- AHLAK

Ahlâk-ı Muhsini Tercümesi

Ahlakla ilgili tercüme bir eserdir.¹⁹⁰

¹⁹⁰ Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c. 3, s. 120

İKİNCİ BÖLÜM
VAKIFLARI

I- TARİHİ SÜREÇTE VAKIFLAR VE VAKFİYELER

A- VAKIFLAR

Vakıf, “*menfaati ibâdullâha ait olur vechle bir ‘aynı Cenâb-ı Hakk’ın mülkü hükmünde olmak üzere temlik ve temellükten mahbûs ve memnû‘ kılmaktır. Vakfeden kimseye vâkıf, vakfedilen ‘ayna mevkûf denir.*”¹⁹¹ Diğer bir ifadeyle vakıf, menfaatini insanlar, hayvanlar ve bitkiler gibi canlıların istifadesine sunmak üzere bir şahsın herhangi bir dünyevî menfaat düşüncesi taşımadan tamamen Allah rızasını kazanmayı hedefleyerek mülkünü kendi mülkü olmaktan çıkararak ebedi olarak Allah’ın mülkü haline getirmesidir.¹⁹²

Vakıf kurmanın temelinde evrensel bir anlayış olan başkalarına yardım etme duygusu vardır. Bu yüzden adları farklı olsa da tarih boyunca her toplulukta gerek devlet olarak gerekse bireysel anlamda yardım kuruluşları teşekkül etmiştir. Hemen her dinde var olan iyilik yaparak Allah rızasının kazanılacağı inancı, yardım duygusunun gelişmesi ve süreklilik kazanmasına sebep olmuştur.

Müslüman olmayan devletlerde de vakıflara benzer kuruluşlar vardır. Nitekim vakıflar konusunda önemi eserleri olan Ali Himmet Berki “*Vakıfların tarihini, ne zaman ve ne şekilde başladığını araştırırken, nazarları mazinin derinliklerine doğru uzatmak gerekir. Her şeyden evvel söyleyelim ki, Müslümanlıktan evvel hukukî bir müessese halinde vakıf fikri mevcut değildi, yalnız vakıf fiili vardı ki, kadim mabetler, çeşme ve kuyular, menzilhaneler, hülâsa umumun intifana arz edilmiş türlü*

¹⁹¹ Ömer Lütfi Efendi, *İthâfu’l-Ahlâf fî Ahkâmi’l-Evkâf*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1307, s. 2.

¹⁹² Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukûk-i İslâmiyye ve Istılahât-ı Fıkhiyye Kâmûsu*, Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul ts., c. 4, s, 284; Ziya Kazıcı, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, Kayıhan Yayınevi, İstanbul 1999, s. 271.

eserler vardı. Bunlar gelip geçen ümmetlerde vakıf fiilinin mevcut olduğuna delalet eder” demektedir.¹⁹³ Berki'nin de ifade ettiği üzere diğer topluluklarda fiili olarak yardımlaşma vardı ancak bir müessese olarak vakıf te'sis etme anlayışı İslâm diniyle başladı.

Kur'an-ı Kerim'de burada kastettiğimiz anlamda vakıf kelimesi geçmemekle birlikte insanların kendi mallarından infak etmelerini bazen zekât gibi zorunlu olarak emreden bazen de güçlü bir şekilde tavsiye eden pek çok ayet bulunmaktadır. Konuyla ilgili çok sayıda ayet ve hadis olsa da özellikle “Hayırda yarışınız”¹⁹⁴ ve “Sevdiğiniz şeylerden (Allah yolunda) harcamadıkça, gerçek iyiliğe asla erişemezsiniz. Her ne harcarsanız Allah onu hakkıyla bilir”¹⁹⁵ ayetleri vakfın temel dayanakları olmuştur. Ayrıca Hz. Peygamber (sav)'in hayrı teşvik eden “İnsan ölünce üç şey müstesna, bütün amelleri kesilir. Sadaka-i cariye, kendisinden faydalanılan bir ilim ve kendisine dua eden hayırlı bir evlât”¹⁹⁶ hadisindeki “sadaka-i câriye” kısmı da vakıf kurmanın esas gerekçesi olarak kabul edilmiştir.

Hadislerle yardımlaşmayı teşvik eden Hz. Peygamber (sav), bizzat kendisinin gerçekleştirdiği hayır hizmetleriyle vakfa temel teşkil edecek örnek uygulamalarda bulundu. Nitekim o, savaş olmadan barış yoluyla fethedilen Fedek arazisinin gelirlerini bir kısmı fakirlere, bir kısmı Medine'ye gelen elçi ve misafirlere, diğer kısmını da aile efradına harcamak üzere üçe ayırdı.¹⁹⁷ Medine'de Benî Nâdir'den vasiyet yoluyla kendisine intikal eden yedi parça araziye fakirler için vakfetti.¹⁹⁸

Hayber'in fethinden sonra ganimetlerin dağıtılmasıyla birlikte Semğ adında değerli bir araziye sahip olan Hz. Ömer (ra), Resulullah'a (sav) gelerek “Ey Allah'ın Resülü, daha önce bundan iyisini asla elde

¹⁹³ Ali Himmet Berki, “Vakıfların Tarihi Mahiyeti, İnkişafı ve Tekâmülü, Cemiyet ve Fertlere Sağladığı Faideler”, *Vakıflar Dergisi*, sy. 6, s. 9.

¹⁹⁴ Bakara 2/148.

¹⁹⁵ Âl-i İmrân 3/92.

¹⁹⁶ Müslim, Vasiyye, 14.

¹⁹⁷ Kamil Miras, *Sahihi Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1974, c. 8, s. 206-207.

¹⁹⁸ Ömer Lütfi Efendi, *İthâfu'l-Ahlâf*, s. 11.

etmediğim bir araziye sahip oldum. Bu arazi ile ilgili ne tavsiye edersiniz” dedi. Hz. Peygamber (sav) de, “istersen hurmalığın mülkiyetini hapsed (elinde tut) ve bu hapsedilmiş arazinin gelirini tasadduk et” buyurdu. Bunun üzerine Hz. Ömer, araziyi aslı satılamaz, hibe olunamaz, miras edilemez surette fakirlere, yakınlarla, esirlikten kurtulmak isteyen kölelere, Allah yolunda savaşan mücahitlere, misafir ve yolculara tahsis etti. Vakıf arazinin işlerini yürütmeyi üzerine alan mütevellinin de, mal mülk edinmemek şartıyla buradan yiyebileceğini belirtti.¹⁹⁹ Hz. Osman (ra), Hicretten sonra Medine’de susuzluk çeken halkın su ihtiyacını gidermek için bir Yahudi’nin tasarrufunda bulunan Rûme Kuyusu’nu büyük bir meblağla satın alarak vakfetti.²⁰⁰

Asr-ı saadette vakıf kurma işi bir hayli yaygındı. Öyle ki Hz. Câbir bin Abdullah’ın “Ben Mekkeli ve Medineli Müslümanlardan mal ve mülk sahibi olup da, vakıf yapmamış bir kimse bilmiyorum” dediği rivayet edilmiştir.²⁰¹

Hz. Peygamber (sav)’den sonra Hulefâ-yı Râşidîn, Emeviler, Abbasiler ve diğer Müslüman devletlerde vakıflarla hizmet etme anlayışı artarak devam etmiştir. Bu anlayış özellikle Osmanlı Devleti’nde zirveye ulaşmıştır. Osmanlı toplumunda din, eğitim-öğretim, sağlık, sosyal güvenlik, sosyal yardım ve belediye hizmetleri büyük ölçüde vakıflar aracılığıyla yürütülmüştür.

Osmanlı Devleti’nde başta sultanlar olmak üzere her kesimden insan vakıf kurma konusunda adeta yarışıyorlardı. Vakıf te’sis etme hususu devletin kuruluş aşamasında başlamış ve artarak devam etmişti. Orhan Gazi, İznik’te inşa ettiği medresesi için pek çok gayrimenkulü vakfetti.

¹⁹⁹ Buharî, Vesâyâ, 29, Eymân, 33; Müslim, Vasiyye, 15.

²⁰⁰ Tirmizi, 19; M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi-Medine Devri*, Şamil Yayınevi, İstanbul 1987, c. 1, s. 193-194.

²⁰¹ Ömer Lütfi Efendi, *İthâfu’l-Ahlâf*, s. 11; Bilmen, *Hukûk-i İslâmiyye ve Istılahât-ı Fıkhiyye Kâmûsu*, c. 4, s. 304.

Ayrıca gerek Bursa’da gerekse başka yerlerde te’sis ettiği cami, medrese ve benzeri yerler için mülklerini vakıf yoluyla tahsis etti.²⁰²

Orhan Gazi’yi diğer sultanlar takip ettiler. Nitekim Osmanlı Sultanlarının Selâtin vakıfları denilen çok sayıda vakıflarının olduğu bilinmektedir. I. Murad Hüdavendigâr, Yıldırım Bayezid, Çelebi Mehmed, Fatih Sultan Mehmed, Kanuni Sultan Süleyman, kendi adlarıyla anılan külliyelerindeki cami, medrese, hastane, aşevi gibi yapılar için oldukça kapsamlı vakıflar te’sis ettiler. Aynı durum isimleri zikredilmeyen diğer padişahlar için de söz konusudur.

Vakıf kurma işi sadece sultanlarla sınırlı değildir. Sadrazam, şeyhülislam, vezirler gibi devlet erkânının tamamının vakıfları bulunmaktadır. Ayrıca reayadan insanların da kendi ekonomik durumlarına göre binlerce vakıf te’sis ettikleri bilinmektedir. Nitekim Osmanlı şehirlerinde bulunan vakıfların çoğunluğu Müslüman-gayrimüslim, esnaf, kadın-erkek, zengin-fakir, azatlı köle-cariye gibi din, ırk, sınıf farklılıkları olmadan her kesimden insanın te’sis ettiği vakıflardan oluşmaktadır. Şehirlerle ilgili araştırmalardan her kesimden insanın te’sis ettiği binlerce vakfın varlığını öğrenmekteyiz.

Osmanlı vakıflarının ele alındığı çalışmalarda XVI. yüzyılda 776, XVII. yüzyılda 1.663, XVIII. yüzyılda 6.000 XIX. yüzyılda 9.000 ve kesin olmamakla birlikte tüm Osmanlı tarihi boyunca 35.000 vakıf kurulduğu tahmin edilmektedir.²⁰³ 1530-1540 yılları arasında Anadolu Eyaleti gelirlerinin %17’sinin vakıfların elinde olduğu belirlenmiştir. Bu oranlar sonraki asırlarda daha da yükselmiştir. Değişik asır vakıflarıyla ilgili yapılan doktora tezlerinden Osmanlı ekonomisinin XVII. asırda %15,97’si, XVIII. yüzyılda %26,80’i, XIX asırda ise %15,77’sinin vakıfların elinde bulunduğu anlaşılmaktadır.²⁰⁴

²⁰² Ali Himmet Berki, “Vakıf Kuran ilk Osmanlı Padişahı”, *Vakıflar Dergisi*, sy. 5, s. 127-129.

²⁰³ Nazif Öztürk, “Osmanlı Döneminde Vakıflar”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, c. 10, s. 434.

²⁰⁴ Nazif Öztürk, “Osmanlı Döneminde Vakıflar”, c. 10, s. 439.

Bu rakamlardan da anlaşıldığı üzere sosyal ve ekonomik hayatın her alanında etkin olan vakıfların çokluğu sebebiyle, Osmanlı medeniyeti bir vakıf medeniyeti olarak değerlendirilmiştir. Osmanlı topraklarında doğup büyüyen hemen herkesin vakıf kurarak veya kurulan vakıftan istifade ederek bu kurumlarla bir şekilde irtibatı olmuştur. Bu gerçeği ifade etmesi bakımından şu değerlendirme oldukça dikkat çekicidir: “Osmanlı İmparatorluğu devrinde pek büyük bir inkişafa mazhar olan vakıflar sayesinde bir adam vakıf bir evde doğar, vakıf beşikte uyur, vakıf mallardan yer ve içer, vakıf kitaplardan okur, vakıf idaresinden ücretini alır, öldüğü zaman vakıf bir tabuta konur ve vakıf bir mezarlığa gömülürdü. Bu suretle beşerî hayatın bütün icaplarını ve ihtiyaçlarını vakıf mallarla temine pek âlâ imkân vardı.”²⁰⁵

Vakıflar, tescil suretiyle, vasiyet yolu ile veya fiil ve hareketlerle olmak üzere üç yöntemle kurulmaktadır. Osmanlı toplumundaki vakıfların büyük çoğunluğu tescil yöntemiyle te’sis edilmiştir. Bu yöntemde vakıf kurma niyetinde olan kişi hâkime müracaat ederek vakıf kurmak istediğini bildirir, hâkim de gerek bu talebi yapan kişinin, gerekse vakfedilmesi istenen mülklerin şartlara uyup uymadığını araştırır, herhangi bir engel olmadığına karar verirse şahitlerin de huzurunda vakfı tescil eder, böylece vakıf kurulmuş olurdu.²⁰⁶

B- VAKFİYELER

Vakfiye, menkul veya gayrimenkul malını vakfeden bir şahsın vakfa konu olan mülkünün özellikleri, vakfın kuruluş amaçları, yönetimi ve benzeri vakıflarla ilgili her türlü bilgileri içeren, hâkimin de onaylamasıyla vakfın tescil edildiğini gösteren resmî vesikadır.²⁰⁷ Kâğıt, deri,

²⁰⁵ Esat Arsebük, *Medeni Hukuk, Başlangıç ve Şahıs Hukuku*, İstanbul 1938, c. 1, s. 298.

²⁰⁶ Vakıfların kurulma yöntemleri konusunda bkz: Ali Himmet Berki, “Vakıf Nasıl Yapılır” *Vakıflar Dergisi*, sy. 10, s. 66-70; Erol Cansel, “Vakıf Kuruluşu, İşleyişi ve Amacı”, *Vakıflar Dergisi*, sy 20, s. 321-327; Ziya Kazıcı, *İslam Medeniyet ve Müesseseleri Tarihi*, s. 274.

²⁰⁷ Halim Baki Kunter, “Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd” *Vakıflar Dergisi*, sy 1, s. 116; Kazıcı, *İslam Medeniyet ve*

taş üzerine yazılan vakfiyeler, kurucularının duygu ve düşüncelerini, ait oldukları dönemin sosyal ve ekonomik durumunu, nelerin vakfedildiğini, vakıftan kimlerin faydalanacağını vb. gibi durumları öğrenmemizi sağlayan birinci el kaynak niteliği olan önemli vesikalardır.²⁰⁸ Kâğıtlara yazılan vakfiyeler, bir sayfadan başlayıp yüzlerce sayfadan oluşan rulo defterler şeklinde olabilmektedirler. Bazı şahıslar vakfiyelerinin özetlerini taşlara kazıttırmışlardır. Umur Bey'in vakfiyesini buna örnek olarak verebiliriz. Umur Bey, Afyonkarahisar, Bergama, Biga, Edirne, Bursa vs. gibi değişik şehirlerde yaptırdığı cami, mescit, medrese, imaret, hamam ve daha pek çok eserlerle vakıflar te'sis etmiştir. Günümüzde Bursa'da kendi adıyla anılan mahalledeki camiinin giriş kapısının sağ ve sol taraflarında iki büyük taş kitabe bulunmaktadır. Bu kitabeler, Umur Bey'in 859 (1454) tarihinde hazırladığı ve bütün vakıflarını bir araya topladığı Arapça düzenlenmiş vakfiyesinin bazı önemli kısımlarının Türkçeye çevrilerek taşta kazınmış halidir.²⁰⁹

Vakfiyeler belli başlı bazı bölümlerden oluşmaktadır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

1- Vakfiyelerin başında "mukaddime" yer alır. Mukaddime, Allah'a hamd, Hz. Peygamber (sav)'e salât ü selamla başlar. Daha sonra dünya hayatının geçiciliğinden, asıl amacın ahireti kazanmak olduğundan söz edilir. Ayrıca vakıf kurmayı teşvik eden ayet ve hadisler zikredi-

Müesseseleri Tarihi, s. 275; Mehmet Şeker, "Vakfiyelerin Türk Kültürü Bakımından Özellikleri" *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, (1993), sy. 8, s. 1.

²⁰⁸ Fuad Köprülü, "Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihi Ehemmiyeti" *Vakıflar Dergisi*, sy. 1, s.1-6; Şeker, "Vakfiyelerin Türk Kültürü Bakımından Özellikleri", sy. 8, s. 1-2; Mustafa Alkan, "Türk Tarihi Araştırmaları Açısından Vakıf Kayıtlar Arşivi", *Vakıflar Dergisi*, sy. 30, s.1-34.

²⁰⁹ Ali İhsan Karataş, "Bursa'da Kitaplar ve Kütüphaneler", *Bursa Kütüphaneleri*, (Ed: Ali İhsan Karataş), Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2013, s. 68; Kitabelerin okunuşları için bkz: Ahmed Tevhid, "Bursa'da Umur Bey Câmii Kitabesi", *Târih-i Osmânî Encümeni Mecmuası*, İstanbul 1330, cüz 14, s. 865-872; Halim Baki Kunter, "Kitabelerimiz" *Vakıflar Dergisi* 1942: sy. 2, s. 445-447.

lerek Cenâb-ı Hakkın nimetlerinin yüceliği, infak, hayır ve hasenatın gerekliliği, vakıf te'sis etmenin ecr u sevabının büyük oluşu anlatılır.

2- Vakıf kurucusunun adı, mesleği, ikamet yeri ve diğer kişisel bilgileri verilir.

3- Vakfa konu olan mülklerin menkul veya gayrimenkul oluşları, nelerden ibaret oldukları, miktarı, adları, adresleri ve benzeri özellikleri ayrıntılı olarak ve şüpheye mahal bırakmayacak şekilde açıklanır.

4- Vakfedilen mal ve mülkün nasıl işletileceği, müteveli, nâzır, kâtip ve câbilerin kimlerden oluşacağı ve bunların vakfı nasıl idare edecekleri gibi hususlara yer verilir.

5- Yukarıdaki bilgiler tamamlandıktan sonra “şöyle şart eyledim” ifadesiyle başlayan ve elde edilecek gelirin hangi ölçüde ve nerelere harcanacağı gibi şartları ihtiva eden maddeler ayrıntılı olarak bu kısımda yer alır. Burada hizmetlerin ifa edilmesinde görevlendirilen şahısların meslekleri ve diğer özellikleri zikredilirken her birinin hizmetleri mukabilinde ne kadar ücret alacakları da belirtilir. Vakfın kurulmasına sebep olan asıl niyetler bu kısımda belli olur.

6- Vakfın görevlileri, hizmet şartları gibi hususlardan sonra vakıftan rücû meselesine yer verilir.

7- Rücû meselesinden sonra vakfın ilelebet ve aslına uygun hizmetine devam etmesi için canla başla çalışanlara dua, aksine hareket ederek ihmalkârlık veya hıyanetleri sebebiyle vakfa zarar verenlere ise bedduanın edildiği kısım yer alır.

8- Vakfiyenin tescil tarihi kaydedildikten sonra şühûdu'l-hâl başlığı altında başından sonuna kadar vakfın kuruluş aşamalarına şahitlik edenlerin adları kaydedilir.²¹⁰

²¹⁰ Vakfiyelerin kısımları için bkz: Ali Himmet Berki, “Vakıfların Hukuk ve Tarih Bakımından Kıymeti”, *Vakıflar Dergisi*, sy. 6, s. 5-7; Kazıcı, *İslam Medeniyet ve Müesseseleri Tarihi*, s. 277; Şeker, “Vakfiyelerin Türk Kültürü Bakımından Özellikleri”, sy. 8, s. 4; Hasan Yüksel, “Vakfiye” *DİA*, c. 42, s. 465-469.

Yukarıdaki maddelerde de görüldüğü üzere vakfiyelerin kısımlarından biri de vakıftan rüçû‘ meselesidir. Bir şahsın mülkünü vakfettikten sonra rüçû‘ etmesi yani vakfetmekten vazgeçmesinin mümkün olup olmadığı konusunda mezhep imamları arasında görüş farklılıkları vardır. İmâm-ı A‘zam Ebû Hanife‘ye göre vakıftan dönmek mümkün iken, İmameyn denilen İmam Muhammed ile İmam Yusuf‘a ve diğer bazı imamlara göre ise mümkün değildir. Vakıftan rüçû‘ meselesinde vakfi kuranın bizzat kendisinin veya vefatından sonra vârislerinin pişman olup vakfı iptal ettirmelerinin önüne geçmek için vakfiyelerin son kısmında müteveli ile vâkıf arasında bir bakıma danışıklı dövüş diyebileceğimiz bir mahkeme süreci işletilir ve sonuçta mütevellinin davayı kazanmasıyla vakfın tescil edilmesi sağlanırdı. Bunun için mülkün müteveliye tesliminden sonra kadıya başvuran vâkıf, Ebu Hanife‘nin görüşünü dile getirerek vakfın iptal edilmesini talep eder, müteveli ise İmameynin görüşlerini delil olarak sunar ve vâkıfın talebinin reddedilmesini ister, kadı da İmameynin görüşlerine uyarak vâkıfın isteğini kabul etmez ve böylece bir daha iptal edilmemek üzere vakıf tescil edilmiş olurdu. Vakfiyelerin ekserisinde bu uygulama görülmektedir.

II- ABDÜLAZİZ EFENDİ‘NİN VAKIFLARI

Vâkıflara ait vakfiyelerin birer sureti Şer‘iyye Sicilleri‘ne kaydedilmiştir. Farklı ırk, cinsi ve meslekten pek çok şahsın vakfiyelerini sicillerde bulmak mümkündür. Osmanlı Devleti‘nin en eski kayıtlarını içermeye özelliğine sahip Bursa Şer‘iyye Sicilleri‘nde çok sayıda vakfiye örnekleri bulunmaktadır.

Söz konusu siciller içerisinde Abdülaziz Efendi‘ye ait altı vakfiye tespit edilmiştir. Bunlardan bazıları Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi‘nde de bulunmaktadır. Vakfiyelerin tarihleri gün ve ay bakımından farklı olsalar da yıl itibarıyla hepsi 1066 (1656) yılına aittir. Abdülaziz Efendi‘nin 1068 (1658) yılında vefat ettiği hatırlanırsa onun ölümünden iki yıl önce vakıflarını te‘sis ve vakfiyelerini tescil ettirdiği söylenebilir.

Abdülaziz Efendi‘nin vakıflarından beşi gayrimenkuller, biri de bir miktar paranın vakfedilmesiyle oluşturulmuştur. Aşağıda her birinin vakfiyesi ayrı ayrı özetlenecek olan vakıflarından ilk ikisinin hem mülk-

leri Bursa'dadır, hem de şartları Bursa'daki hizmetlerle ilgilidir. Bu vakıflardan biri Abdülaziz Efendi'nin unutulmaz hizmetlerinden olan meşhur su vakfıdır. Onun, mülkü Taraklıborlu'da ancak şartları hem Taraklıborlu hem de Bursa'daki hizmetlere yönelik üçüncü bir vakfı daha vardır. Bir diğer vakfı ise İstanbul'dadır. İstanbul'daki vakfının şartları Sakız Adası'ndaki bazı hizmetlere yöneliktir. Beşinci vakfı Aksu Kasabası'ndadır. Buranın gelirleri daha ziyade babasına ait vakıfların hizmetlerinin devamına yöneliktir. Son vakfiyesi para vakfıdır. Bu vakfın gelirleri de yine babasının Kozluören Köyü'ne yönelik vakıflarının devamı için tahsis edilmiştir.

A- VAKFİYELERİ

Burada, farklı hizmet alanlarıyla ilgili olan vakfiyelerin içerikleri kısaca özetlenecek ve daha sonra vakıfların hizmet alanları kısmında daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Ayrıca vakfiyelerin transkribe edilmiş halleri de ekler kısmında verilecektir.

Vakfiye 1

Bu vakfiye 21 Rebî'ü'l-evvel 1066 (18 Ocak 1656) tarihli olup Abdülaziz Efendi'nin en kapsamlı vakfiyesidir.²¹¹ Diğer vakıfları da Bursa ile ilgili olmakla beraber çoğunun vakıf akârâtı başka şehir ve kasabalarda bulunurken ele aldığımız bu vakfiyedeki mülklerin tamamı Bursa şehri ve kazaları dâhilindedir.

Vakfiye Bursa Şer'iyye Sicilleri'nde B119 numaralı defterin 60b-63a sayfalarında yer almaktadır. Altı sayfadan oluşan vakfiyenin kenarında: "*Bu vakfiyede yazılan akârâtın galleşi Bursa'da İshak Şâh Mahallesi'ndeki cami'ye meşrûtdur*" ifadesi bulunmaktadır.

Vakfiye, Allah'a hamd, Hz. Peygamber (sav)'e salavât, Cenâb-ı Hakk'ın insanlığa gönderdiği nimetler, insanın yaratılışındaki hikmet ve güzellikler ve benzeri hususları ihtiva eden uzunca bir giriş ile başlamıştır. Girişte vakfın hizmet amaçlarına uygun olarak seçilen pek çok ayet

²¹¹ B.Ş.S., B119/60b-63a.

ve hadise yer verilmiştir. Ayetlerin bazen tamamı bazen de bir kısmı yazılıdır. Her bir ayet kaydedilirken öncesinde ve sonrasında konuyla ilgili bağlantıları yapılmıştır. Örneğin su hizmetlerine yönelik bir vakıf te'sis edilecekse suyla ilgili ayet ve hadisler zikredilmiştir.

Abdülaziz Efendi, ayet, hadis ve duaları içeren girişten sonra mahkemede müteveli olarak tayin ettiği Ahmed Ağa ibn-i Hüseyin'in de hazır bulunduğu bir celsede kadı ve şahitlerin huzurunda mülklerinden nereleri vakfettiğini ve bu mülklerin gelirleriyle hangi hizmetlerin görüleceğini içeren şartlarını belirtmiş, vakıfta görevlendirilecek şahısların adlarını ve kendilerine verilecek ücretler gibi bilgileri ayrıntılı anlatmış ve tescil edilmesini sağlayarak vakfını te'sis etmiştir.

Vakfiye öncelikle vakfedilen mülklerin zikredilmesiyle başlamıştır. Burada verilen bilgilerden Bursa'da kendine ait mülklerden han, dükkân, ev, değirmen, bahçe gibi pek çok yerin hangi mahallede buldukları, mukâta'a usulüyle başka vakıflardan kiralanıp kiralanmadıkları, mülklerin sınırları, büyüklükleri, ne amaçla kullanıldıkları gibi özelliklerini ayrıntılı olarak öğrenebilmekteyiz.

Vakfettiği mülkler arasında en dikkat çeken kendisinin inşa ettiğini söylediği üst katında yirmi bir, alt katında on beş odası bulunan daha önce Pirinç Hanı demekle meşhur olan havuzlu mülk hanıdır. İlerleyen yıllardaki muhasebe kayıtlarına bakıldığında vakıflarının gelirleri arasında en yüksek kira gelirinin bu handan elde edildiği görülmektedir. Abdülaziz Efendi bu hanın yerini tarif ederken Ulucami'nin yakınlarında ifadesini kullanmış, ayrıca hanın Reyhan Paşa vakıflarına ait bir arsanın mukâta'a usulüyle kiralanarak üzerine yaptırıldığını ifade etmiştir.²¹²

²¹² “Mahrûse-i Burûsa ve Câmî-i Kebîr kurbunda Reyhan Paşa evkâfından lede'l-ahâli ma'lûmu'l-hudûd bir kıt'ası senede altı yüz akçe ve bir kıt'ası dahi senede dört yüz seksen akçe cem'an bin seksen akçe mukâta'ası olan arsa üzerinde binâ eylediğim fevkâni yigirmi bir bâb oda ve tahtânî on beş bâb odası müştemil olub mukaddemâ Pirinç Hanı demekle meşhûr ve hala bu fakîre intimâ ile mezkûr olan havuzlu mülk hanı ve hân-ı mezbûre kapısının iki tarafında mukâta'alı 'arsa-i mevkûfe-i mezbûre üzerinde müceddeden binâ ittiğim üç bâb dükkânları ve Zeyneb Hâtûn ibnet-i Ahmed Paşa el-Fenârî evkâfından olun hân-ı mezbûre muttasıl senede vakf-ı

Bugün Ulucami'nin alt tarafında Pirinç Hanı olarak bilinen meşhur bir han vardır. Ancak bu hanın II. Bayezid tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir. Abdülaziz Efendi'nin bahsettiği Pirinç Hanı'nın burası olup olmadığı, eğer burası ise II. Bayezid vakfıyla ilişkisi, değilse akıbetinin ne olduğu henüz netliğe kavuşturulamamıştır.

Aşağıda daha ayrıntılı olarak ele alınacağı üzere Bursa'nın değişik mahallelerinde çok sayıda dükkân, Yahudi odaları, fırın, Ulucami'ye yaptırdığı iki adet sofa, yine cami içine ve dışına yaptırdığı şadırvanlar, çeşmeler, Kozluören Köyü ve İnegöl'ün Visal Köyü'nde bahçeler, İnegöl'ün Edebey Köyü'nde iki göz değirmen, Gemlik Kazası'na tabi Kurşunlu Köyü yakınlarında deniz kenarında olan zeytin bahçesi ve yakınlarındaki beş tarla bu vakfiyede zikredilen gayrimenkullerdendir.

Vakfedilen mülklerin belirtilmesinden sonra vakıf gelirlerinin ne-relere harcanacağı konusuna geçilmiştir. Her vakıfta olduğu gibi Abdülaziz Efendi de vakıf gelirleriyle “şöyle şart eyledim” diyerek başladığı kısımda bahsi geçen bütün vakıflarından kira ve ziraat yollarıyla hâsıl edilen gelirlerle ilk evvela kiraların ödenmesi ve gayrimenkullerin tamir edilmesini istemiştir. Devamında Taraklıborlu'da kurduğu vakıflarla Bursa'daki vakıflarını ilişkilendirerek herhangi birinin ihtiyacı halinde diğerinin devreye girerek ona yardım etmesi şartı yer almıştır.

Daha sonra görevlilerin tayini işine yer verilen vakfiyede öncelikle vakfın yönetici kadrosunu oluşturan mütevelli, nâzır, câbi ve kâtipleri tayin etmiştir. Onlardan bahsederken her birinin işlerini yapacak liyakatte olmalarına özen göstermiştir ki ileride vakıf görevlileri konusunda bunlardan ayrıntılı olarak bahsedilecektir.

Görevlilerden sonra vakfettiği mülklerinde çalışacak kişiler ile vakıf gelirleriyle hizmetleri ifa edilecek cami, mescit, mektep gibi yerlerle ilgili vazifelendirmelere yer verilmiştir. Yukarıda bahsi geçen han için hancı ve kapıcı gibi görevliler tayin etmiştir.

mezbûre üç yüz akçe mukâta'ası olan mahzenli attâr dükkânını dâhiliyye ve hâriciyye 'ulviyye ve süfliyye 'âmme-i ebniye ve hukûk ve murâfıkı ile.” B.Ş.S., B119/60b-63a.

Daha sonra İshak Şâh Camii, Ulucamii, Kayğan Camii, Molla Arab Camii ve Namazgâh camileri ile Kutbuddîn İznikî Mescidi, Hacı İskender Mescidi, Hacı Baba Mescidi ve Yerkapu Mescidi için imam, hatip, ser-mahfil, müezzin, cüzhân, devirhân, fatihahân, salavathân, ferrâş, kapıcı, kandilci gibi görevliler tayin etmiştir. Her bir görevli için de vakıf gelirlerinden ne kadar ücret verileceğini belirlemiştir. Camilerin aydınlatılması amacıyla kandil, mum ve zeytinyağı alımı için de şartlar koymuştur.

Bu vakfiyede dikkat çeken bir husus da Ulucami'nin yanında bir vakıf mektep inşa ve burası için muallim, halife gibi görevliler tayin etmesidir. Öğrencilerin bahar aylarında pikniğe götürülmesi, mektebin hasırlarının yenilenmesi, aydınlatılması ve ısıtılmasıyla ilgili şartlar da bulunmaktadır.

Söz konusu vakfiyede kaynaklarda yer verilmeyen bir bilgiye de ulaşma imkânı bulmaktayız. Biyografi eserlerinde Abdülaziz Efendi'den bahsederken babasının adı zikredilirken annesinin ismi belirtilmemektedir. Vakfiyede Abdülaziz Efendi, İshak Şâh Camii'nde her gün okunmasını istediği bir cüz Kur'an'ın sevabının annesi merhûme Müşerreffe Hâtûn'un ruhuna hibe edilmesini istemektedir. Böylece Abdülaziz Efendi'nin annesinin adının Müşerreffe Hâtûn olduğunu öğrenmiş olmaktayız.

Bu vakfiye din ve eğitim-öğretim hizmetlerinin yanında belediye hizmetlerine yönelik şartları da ihtiva etmektedir. Zira çok sayıda çeşme, suyolları, köprü, yol, kaldırım gibi yerlerin yapılması veya tamir edilmesiyle ilgili ayrıntılı şartlar bulunmaktadır.

Abdülaziz Efendi şartlarını kaydettirdikten sonra kendisi hayatta olduğu sürece vakıfla ilgili her konuda değişiklik yapabilme hakkını elinde bulundurmasını, vefatından sonra ise asla herhangi bir değişikliğin yapılmamasını istemiştir.

Vakfiye, vakıftan rücû' etme hususuyla devam etmiş, değişik imamların görüşlerine yer verilerek vakıftan geri dönüşün olamayacağı ve benzeri meseleler ele alınmış ve tescil edilmiştir. Vakfiyenin sonunda yukarıda zikredilen tarih kaydedilmesinden sonra şühûdu'l-hâl olarak

kadı, müderris, imam gibi şehrin ileri gelenlerinden kırk bir kişinin ismi yazılmıştır.

Vakfiye 2

Bu vakfiye, Abdülaziz Efendi'nin kendi şehri olan Bursa'daki su ile ilgili faaliyetlerini ihtiva eden bir vakfiyedir.²¹³ Abdülaziz Efendi, Uludağ'da Ayıalanı denilen mevkiden Bursa'ya getirttiği suyu şehrin değişik mahallelerine dağıtarak elli çeşme yaptırmış ve bunları vakfetmiştir. "Müftî Suyu" olarak adlandırılan bu suyun hangi mahallelere ne ölçüde taksim edileceği vakfiyede ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır.

Abdülaziz Efendi, oturduğu mahallenin yüksek bir kotta olması sebebiyle, suyu önce kendi mahallesine getirmiş ve uygun yerlere çeşmeler yaptırmıştır. "Müftî Suyu" burada üç kola ayrılmış, bir kolu Yeşil, Tatarlar ve İncirli taraflarına, ikinci kol Setbaşı'ndan Kayğan, Demirtaş, Abdal Mehmed ve Kiremitçi Mahalleleri, üçüncü kol ise Setbaşı köprüsünden geçirilerek Ulucami ve Çatalfırın istikametine doğru götürülmüştür. Kendi döneminin Bursa sınırları dikkate alındığında şehrin tahminen üçte birlik kısmına suyu ulaştırmış ve çeşmeler yaptırmıştır.

"... *ondan falan yere, ondan filan yere ...* " gibi ifadelerle suyun güzergâhı anlatılırken yaklaşık elli civarında mahalle ve çeşme isimleri zikredilmiştir. Yaptırdığı çeşmelere musluk taktırmıştır. Dileyen herkesin çeşmelerden, dört şadırvan ve iki hamamdan istifade edebileceğini, ancak hiç kimsenin bu sulardan kendi ev ve bahçelerine özel su bağlatamayacağını, ayrıca bu suları kullanarak başka yerlerde çeşme yaptıramayacağını vakfiyesinde tescil ettirmiştir. Mütevelli, nâzır, kâtip, câbi gibi yönetici kadrodan başka suyollarının ve çeşmelerin tamiri için su yolcu ve çeşmeci gibi görevliler de vazifelendirmiştir. Suyolu ve çeşmelerin devamlılığı için gerektiğinde tamir edilmelerini sağlamak amacıyla diğer vakfiyelerine şartlar koymuştur.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan suretin sonunda 1065 (1655) tarihi vardır. Bursa Şer'iyye Sicilleri'nde de birkaç yerde

²¹³ B.Ş.S., B119/65b-66a.

nüşhası kayıtlı olan bu vakfiyenin sonunda tarih ve şühûdu'l-hâl bulunmamaktadır. Diğer vakfiyelerde adetten olan vakıftan rücû meselesine de bu vakfiyede yer verilmemiştir.

İleride “hizmet alanlarına göre vakıflar” kısmında bu vakfiye diğer vakfiyelerden ayrı olarak etraflıca ele alınacağından burada bu kadarla iktifa edilmiştir.

Vakfiye 3

Abdülaziz Efendi'nin ele alacağımız üçüncü vakfiyesi atalarından Rum Mehmed Paşa'nın te'sis ettiği vakfa mütevellî olması hasebiyle vakıf şartlarına uygun olarak bazı yeni şartlar ilave etmesiyle oluşturulmuştur.²¹⁴ Yukarıda da ifade edildiği üzere Abdülaziz Efendi'nin dedesinin babası olan Hüsameddin Hüseyin Efendi, Fatih Sultan Mehmed'in vezirlerinden Rum Mehmed Paşa'nın kardeşidir. Mehmed Paşa, Üsküdar'da te'sis ettiği vakfın şartları arasına vakıf gelirlerinin vakfiyede zikredilen giderlerden fazla olması durumunda kendisi hayatta iken uygun yerlere masraf edeceğini, vefatından sonra ise kardeşi Hüsameddin Efendi'nin ve soyundan gelen erkek çocukların mütevellî olacağı, onların da kendisi gibi fazla olan gelir için hayır işlerine yönelik bazı şartlar ilave edebileceklerini, bundan sonra da vakfın şartlarıyla ilgili bir değişikliğin yapılamayacağını kaydettirmiştir.²¹⁵

İstanbul Şer'iyye Sicilleri'nde yer alan bir kayda göre söz konusu mütevellîlik vazifesi Abdülaziz Efendi'nin ağabeyi Mehmed Efendi'de iken onun vefat etmesi sebebiyle bu görev Abdülaziz Efendi'ye verilmiştir. Görevi devralan Abdülaziz Efendi sadece Mehmed Paşa değil, Sitti Hâtûn ve Hüsameddin Efendi'ye ait vakıfların mallarını da devralmıştır. Zilhicce 1042 (Haziran 1633) tarihinde Abdülaziz Efendi mahkemede ağabeyi Mehmed Efendi'nin oğlu Mahmud Efendi'nin de olduğu bir zamanda şunları söylemiştir:

²¹⁴ B.Ş.S., B119/48b-49a.

²¹⁵ B.Ş.S., B119/48b-49a.

“Ağabeyim Mehmed Efendi hayatta iken dedelerimizden merhûm Rum Mehmed Paşa, babamız Hüsameddin Efendi ve Sitti Hâtun vakıflarına mütevellî idi. Onun vefatından sonra adı geçen vakıfların tevliyet görevi vakıf kurucularının şartları gereği bana intikal etti. Ağabeyim vefat ettiği sırada elinde merhûm Mehmed Paşa Vakfı'na ait nakit olarak 169.410 akçe vardı. Ayrıca vakfın Molla Kâbil'in zimmetinde 3.000, Müstedâm Bey zimmetinde 10.000 bin, Çukadâr Mehmed Beşe zimmetinde 2.000, Mustafa Bey zimmetinde 4.000, hâlâ Bâc kadısı olan Abdülaziz Efendi zimmetinde 5.750 ve Musli Çelebi zimmetinde 3.000 akçe olmak üzere toplam 27.750 akçe de alacağı vardır. Aynı şekilde Sitti Hâtun vakıflarından nakit 107.490 akçenin yanında hâlâ Dağardı kadısı İsmail Efendi b. eş-Şeyh Ömer Efendi'nin zimmetinde 4.800, Malkaralı Mustafa Efendi zimmetinde 9.150, Babasultan'da sâkin Ali Bey'in zimmetinde 11.000, Ankaravî Mehmed Efendi'nin varisleri zimmetinde 11.150 olmak üzere toplam 36.100 akçe de alacak vardır. Yeğenim Mahmud Efendi bütün bu borçluları yerli yerinde bana gösterdi. Ben de bunları kabul ettim ve Mehmed Paşa Vakfı'ndan 169.410, Sitti Hâtun Vakfı'ndan 107.490 ve merhûm Hüsam Efendi Vakfı'ndan 40.000 olmak üzere toplam 316.900 akçeyi Mahmud Efendi'den tamamen aldım. Mahmud Efendi'de adı geçen vakıflara ait hiçbir şey kalmadı.” Abdülaziz Efendi'nin bu beyanını orada hazır bulunan Mahmud Efendi'nin de tasdik etmesi üzerine durum mahkemece kayıt altına alınmıştır.²¹⁶

Söz konusu vakıfların tevliyet görevini devralan Abdülaziz Efendi, oldukça büyük miktardaki bir meblağın idaresinden sorumlu hale gelmiştir. Üç numaralı vakfın vakfiyesinde Sitti Hâtûn ve Hüsameddin Efendi vakıflarıyla ilgili bilgi verilmezken Mehmed Paşa'nın vakıflarında bazı tasarrufların yapıldığı anlaşılmaktadır. Zira yukarıda da ifade edildiği üzere Mehmed Paşa vakfiyesinde mütevellilerin belli bir zamana kadar ve belli şartlar dâhilinde vakfa ilave yapabileceklerini kaydettirmiştir. Mütevellilik görevi Abdülaziz Efendi'de olduğu sırada vakıf gelirleri artmış, masraflarda ise düşme olmuştur. Bunu değerlendiren Ab-

²¹⁶ *İstanbul Kadı Sicilleri, Rumeli Sadâreti Mahkemesi, 56 Numaralı Sicil (H. 1042-1043 / M. 1633), c. 14, s. 194-195.*

dülaziz Efendi söz konusu fazlalıkların kullanılmasıyla ilgili vakfiyeye yeni bazı şartlar ilave etmiştir.²¹⁷

Abdülaziz Efendi Sakız Adası'nda iken Zeytinli Kilisesi olarak bilinen yeri ve adada bulunan bir mescidi padişah izniyle camiye çevirmiştir. Vakfiyede kiliseden çevrilen cami Büyük Cami, diğeri de Küçük Cami olarak zikredilmektedir. Sakız'da iken oranın bazı hizmetleriyle ilgilenmiş ve daha sonra bu hizmetlerin devamı için İstanbul'da mütevellisi olduğu vakıftan gelirler tahsis etmiştir.

Edirne'nin Tuncaarz Köyü Mehmed Paşa'nın vakfına ait mülkler arasındadır. Abdülaziz Efendi bu köyün gelirini Sakız Adası'nda öncelikle bahsedilen camiler sonra da adadaki diğeri bazı hizmetler için tahsis etmiştir.

Mehmed Paşa'nın vakfına yaptığı ilaveyi müstakil bir vakıf olarak değerlendiren Abdülaziz Efendi, buraya mütevellî, nâzır, câbi ve kâtib gibi yöneticiler tayin etmiştir. Vakfın gelirleriyle söz konusu camiler için imam, müezzin, ser-mahfil, yasinhân, devirhân, hâfız-ı kütüb, muarriif, ferrâş-kayyim, sucu, kandilci gibi çok sayıda görevliler tayin etmiş ve bunlara vakıf gelirlerinden ücret tahsis etmiştir. Ayrıca camilerin aydınlatılması için mum, kandil, zeytinyağı gibi malzemelerin alınmasına dair şartlar koymuştur. Vakfiyeye, camilerden başka Sakız Kalesi'nin ve adadaki limanın tamiri için de belli meblağlar tahsis etmiştir.

Şartların tamamlanmasından sonra zikredilen köyün gelirlerini idare etme işini mütevellî olarak tayin ettiği Kethüda Mahmud'a teslim etmiştir. Vakfiye, diğeri bütün vakıflarda olduğu gibi vakıftan rücû etme meselesiyle devam etmiş ve tescil edilmiştir. Vakfiyenin tescil tarihi olan evâil-i Rebî'u'l-evvel 1066 (Ocak 1656) kaydedildikten sonra yirmi üç kişiden oluşan şühûdu'l-hâl'in isimleri yazılmıştır. Şühûdu'l-hâl'den sonra yukarıda zikredilen görevler ve hizmetler için tahsis edilen meb-

²¹⁷ “el-Hâlet-ü hâzihi bi-fazlihi te'âlâ zevâyid-i vakf-ı mezbûrde kemâl-i mertebe sâ'ide olub îrâd-ı masrafın da'fi mertebesi olmağın” B.Ş.S., B119/48b-49a.

lağlar ayrı bir liste olarak verilmiştir ki bu durum vakfiyelerde pek görülen bir uygulama değildir.²¹⁸

Vakfiye 4

Abdülaziz Efendi'nin içeriğini özetleyeceğimiz evâil-i Cemâziye'l-evvel 1066 (Şubat-Mart 1656) tarihli vakfiyesi Bolu'nun Taraklıborlu, bugünkü adıyla Safranbolu Kazası'ndaki mülklerinin vakfedilmesiyle oluşturulmuştur.²¹⁹ Söz konusu vakfiye oldukça zengin içerik ve şartlara sahiptir.

Taraklıborlu'da Hüseyin Efendi'nin vakıfları bulunmaktadır. Hüseyin Efendi tarihte meşhur Cinci Hoca olarak bilinen şahıstır. Yukarıda da bahsedildiği üzere Cinci Hoca, büyü ve efsunla uğraşan, Sultan İbrahim'e de bu anlamda bazı hizmetleri olan ve bu vesileyle İstanbul'a gelen, müderrisliklerden sonra kadıaskerliğe kadar yükselen biridir. Ancak bu görevi sırasında uhdesindeki ilmiye kadrolarını rüşvetle ve adeta açık arttırma ile satarak sağladığı haksız gelirlerle kısa sürede çok zenginleşmişti. Sultan IV. Mehmed'in zamanında cülus bahşişi için para istenmiş, ancak o bu talebi reddetmiş, bunun üzerine mallarına el konulmuş ve daha sonra idam edilmiştir.²²⁰ Hüseyin Efendi'nin, Abdülaziz Efendi'nin ağabeyi Kadıasker Mahmud Efendi'nin kızıyla evli olması hasebiyle Karaçelebi ailesiyle akrabalık bağı vardır.

Abdülaziz Efendi Taraklıborlu'da Hüseyin Efendi'ye ait olan bir hanı satın aldıktan sonra içindeki su ile beraber vakfetmiştir.²²¹ Bu konuyu Bursa mahkemesinde kadı, mütevellî ve şahitler huzurunda şöyle

²¹⁸ Vakfın günlük giderlerini toplu olarak göstermesi bakımından da dikkat çeken liste için ekler kısmında ilgili vakfiyenin son kısmına bakılabilir.

²¹⁹ B.Ş.S., B119/55b-56b.

²²⁰ Özcan, "Hüseyin Efendi-Cinci Hoca" *DİA*, c. 18, s. 541-543.

²²¹ Hüseyin Efendi'nin Safranbolu'da vakıfları vardır. Selda Ertuğrul, "Cinci Hanı", *DİA*, c. 8, s. 15-16; Hüdavendigâr Akmaydalı, "Zonguldak Safranbolu Vakıf Eserler ve Cinci Hanı" *Vakıf Haftası Dergisi*, (1991), sy, 8 s. 255-279; Sayim Tuncal, *Cinci Hanı Örneğinde Safranbolu'daki XVII. Yüzyıl Vakıf Sisteminin İncelenmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Zonguldak 2005.

ifade etmiştir: “*Bolu Livâsı’na bağlı Taraklıborlu Kasaba’sında Baba Sultan Vakfına ait bir arsa üzerine Kadıasker merhûm Hüseyin Efendi daha önce kendisi için bir bina inşa ettirmişti. Onun vefatından sonra ben bu mülkü satın aldım ve vakfın şöhretine binâen tecdîd ve tavsîfden müstağni olan hân içerisinde bulunan suyu ve alt ve üst katlarda bulunan bütün müştemilatını bütün haklarıyla birlikte vakfettim. Mülkün arsa kira bedeli (mukâta’ası) olarak her yıl adı geçen vakfa bin seksen akçe ödeyeceğim.*”

Abdülaziz Efendi’nin vakıflarında cami, mescit gibi daha çok din hizmetlerini ilgilendiren hususlar önemli yer tutmakla birlikte Taraklıborlu’daki vakfında özellikle sosyal ve beledî hizmetler ön plana çıkmıştır. Nitekim vakıfların gelirleriyle vakıf mülklerinin tamir edilmesi ve görevli ücretlerinin ödenmesinden sonra her yıl altmış altının Mekke ve Medine’ye gönderilerek bir kısmıyla kendisi için haccedilmesi, bir kısmıyla Hz. Peygamber (sav) için on bin salavât okutulması, kalan önemli bölümünün de fakirlere dağıtılmasını istemiştir. Daha sonra vakıftan her yıl elli kuruş ayrılarak bir köle ve bir cariye azat edilmesini şart koşmuş ve bunlara elbise alınmasını da istemiştir.

Taraklıborlu’daki vakfın gelirlerinin önemli bir kısmını Bursa’daki bazı hizmetlere tahsis etmiştir. Nitekim vakıf gelirlerinden her yıl Bursa’daki fakir mahallelerin avârız vakıflarına dörder bin akçe verilmesini istemiş, Bursa’nın değişik bölgelerinde kendisinin inşa ettiği yol, kaldırım, köprü, su yolu ve çeşme gibi yapıların sürekli tamir edilmesini şartları arasına dâhil etmiştir.

Yukarıda ilk vakfiyede de görüldüğü üzere Taraklıborlu vakfında da Bursa ve Taraklıborlu vakıflarını birbirleriyle ilişkilendirerek birinin ihtiyacı halinde diğerinin ona maddeten yardım etmesini şart etmiş ve mümkün olduğunca rakabe yapılmamasını istemiştir.

Yönetici kadroyu oluşturan görevlileri atadıktan sonra üç kişiyi de cüzhân olarak tayin etmiştir. Bu iş için adı geçen kasaba sakinlerinden dindar ve ehl-i Kur’an olan üç kişi seçilmesini, bunların belli zamanlarda bir camide toplanarak her birinin birer cüz-i şerifi okumalarını, okunan cüzlerden birinin sevabını han ve hamamı yaptıran merhûm Hüseyin

Efendi'nin ruhuna, ikincisinin sevabını Hüseyin Efendi'nin annesi Hâmide Hâtûn ve varisleri ruhuna, üçüncüsünün sevabını da amcası el-Hâc Nûrullah Ağa ve evlâdı'nın ruhuna hibe etmelerini istemiştir.²²² Yukarıda da belirtildiği üzere *Zeyl-i Ravzatu'l-Ebrar* adlı eserinde Hüseyin Efendi'yi ağır ifadelerle eleştiren Abdülaziz Efendi'nin, vakfiyesinde onun için dua ettirmesi dikkat çekicidir.

Bu vakfiyede dikkat çeken bir husus da Abdülaziz Efendi'nin vakfının şartlara uygun olarak devam etmesi için vakıf çalışanlarını uyaran, ihmali olanlardan ise ahirette davacı olacağını belirten ifadelerin bulunmasıdır. Güzel ifadelerden oluşan son kısmı şu cümlelerle vakfiyede yer almıştır. “*Cenâb-ı hakkın rızasını kazanmak amacıyla, halis bir niyetle helal malımla te'sis ettiğim vakfımın şartlarına riayet etmeyi mütevellî, kâtip, nâzır ve câbinin sorumluluklarına bıraktım. Onlar aldıkları ücretlerin helal olması için vazifelerini ifa etmede kusur etmeyip vakfın şartlarına uymada dikkatli olsunlar ve hıyanetten kaçınsınlar. Vakfın şartlarına riayet etmeyip bu şartların muhafazasında ihmal ve tembellik ederler veyahut kasıtlı olarak hainlik yaparlarsa ahirette Cenâb-ı hakkın huzurunda onlardan şikâyetçi olurum.*”²²³ Vakfiyenin son kısmı vakıftan rücû' meselesiyle devam etmiş ve böylece tescil edilmiştir. Tescil tarihinden sonra yirmi bir kişilik şühûdu'l-hâl listesi vardır.

Vakfiye 5

Beşinci sırada ele alacağımız vakfiye Abdülaziz Efendi'nin babasının vakıflarının ayakta kalması ve hizmetlerine devam etmesini sağlamak üzere vakfettiği mülklere aittir.²²⁴ Abdülaziz Efendi'nin babası Hüsameddin Efendi'nin Bursa'ya tabi Aksu Kasabası'nda vakıfları var-

²²² “Ve kasaba-i mezbûre sükkânından üç nefer-i sâlih ve ehl-i Kur'ân kimesne vakt-i mu'ayyende bir mahsûr câmi'de müctemi'an birer cüz-i şerîf tilâvet edip sevâbını biri hân ve hammâmın bânisi merhûm Hüseyin Efendi rûhuna ve biri vâlidesi Hâmide Hâtûna ve veresesi rûhuna ve biri 'ammî el-Hâc Nûrullah Ağa ve evlâdı rûhuna hibe edip icâre-i hammâmdan yevmî ikişer akçe vazîfeye mutasarrıf olalar.” B.Ş.S., B119/55b-56b.

²²³ B.Ş.S., B119/55b-56b.

²²⁴ B.Ş.S., B119/66b.

dır. Abdülaziz Efendi de bu vakıfların yanında kendine ait olan bazı gayrimenkulleri Bursa'daki hayır hizmetlerine sarf edilmek üzere vakfetmiştir. Aksu'da babasının vakıflarından olan hanlardan Büyük Han'ın kapısının iki tarafında yer alan iki dükkânı ve onlara bitişik iki mahzeni, aynı şekilde Küçük Han kapısının iki tarafındaki iki dükkânı vakfetmiştir.²²⁵

Kira gelirleriyle ilk önce vakfedilen mülklerin tamir edilmesini isteyen Abdülaziz Efendi, her iki hana da birer hizmetçi görevlendirmiştir. Bunlar zikredilen hanların temizlenmesi ve kapılarının zamanında açılıp kapanmalarını sağlamakla mükelleftirler.

Herhangi bir sebeple vakıf gelirleri zikredilen hizmetlere sarf edilemez hale gelirse bu paranın mutlaka fakir Müslümanların ihtiyaçları için harcanmasını isteyerek şartlarını tamamlamış ve vakfın yetkisini Hüsameddin Efendi'nin Bursa'daki vakıflarının mütevellisi olan Müderris Makaszâde Mehmed Efendi'ye teslim etmiştir. Diğer vakfiyelere göre daha kısa ve az şart içeren bu vakfiye evâsıt-ı Cemâziye'l-Ahire 1066 (Nisan 1656) tarihlidir. Vakfiyenin sonunda on beş kişilik şühûdu'l-hâl'in isimleri yazılıdır.

Vakfiye 6

Evâil-i Cemâziye'l-evvel 1066 (Nisan 1656) tarihli bu vakfiye bir para vakfıdır.²²⁶ Para vakıflarında genellikle vakfedilen anapara mütevelli tarafından belli bir miktar kâr karşılığında başka şahıslara borç/kredi olarak verilir ve bir yıl sonra bu paranın aslı alınmadan yalnızca kâr alınır ve elde edilen gelir vakfiyede belirtilen şartlara uygun olarak harcanır. Anaparanın borçlulardan alınması durumunda bu sefer başkalarına borç olarak verilir ve onlardan kâr alınır. Böylece anapara sürekli işletilmiş olur.

²²⁵ “kazâ-i Burûsa'ya tâbi' Aksu nâm kasabada vâki' vâlid-i firdevs meknîleri merhûm Hüsameddin Efendi evkâfından olan hanlardan büyük hân kapısının iki cânibinde iki bâb ve dükkânı ve onlara muttasıl iki mahzeni ve küçükhan kapısının tarafeyninde iki bâb dükkânı taleben li merdâtihi sübhânehü vakf ve habs edip.” B.Ş.S., B119/66b.

²²⁶ B.Ş.S., B119/67a.

Abdülaziz Efendi Bursa eşrafından çok sayıda şahsın huzurunda seksen bin akçeyi vakfetmiş, bu paranın ‘*rehn-i kavî veya kefil-i melî*’ ile yıllık yüzde on kârla işletilerek elde edilen gelirle babası merhum Hüsameddin Efendi’nin Bursa Kazası’na bağlı Kozluören Köyü’nde yaptırdığı caminin tamire muhtaç olan yerlerinin onarılmasını istemiştir.²²⁷ Ayrıca görevlendirdiği cüzhânın okuyacağı Kur’an’ın sevabını babası Hüsameddin Efendi’nin ruhuna hibe edilmesini istemiştir. Vakfiyedeki şartlarını adı geçen caminin hizmetlerine yönelik olarak devam ettiren Abdülaziz Efendi caminin ve minaresinin aydınlatılması için mum ve kandillerin alınmasını, bu mum ve kandillerin yağ, fitil ve şamdanı için her sene yirmi vukiye yağ temin edilmesini, söz konusu giderler için beş yüz akçelik meblağın tahsis edildiğini bildirmiş ve bir de kandilci görevlendirmiştir.²²⁸ Ayrıca camiyle ilgili şartlarını tamamladıktan sonra masraflardan artan gelirlerin mütevellî tarafından muhafaza edilmesini ve Kozluören köyünün ortaklaşa ödemek durumunda oldukları vergiler için sarf edilmesini istemiştir.²²⁹

Abdülaziz Efendi, zamanla vakfın gelirlerinin vakfiyede belirtilen şartlara uygun harcanması mümkün olmazsa, hâsıl olan kârın mutlaka Müslüman fakirler için sarf edilmesini şart koşmuş ve seksen bin akçeyi bir önceki vakfiyede olduğu gibi babası Hüsameddin Efendi’nin Bursa’daki vakıflarının mütevellisi olan Makaszâde Mehmed Efendi’ye teslim etmiştir. Vakfiyenin sonunda on beş kişiden oluşan şühûdu’l-hâl’in isimleri yazılmıştır.

²²⁷ “Sâniyen vâlid-i behişt ni’âmları merhûm Hüsameddîn Efendi Burûsa Kazâsı muzâfâtından Kozluören nâm karyede binâ buyurdukları câmi’-i şerîf ta’mîre muhtâc oldukda bilâ te’hîr meremmet oluna.” B.Ş.S., B119/67a.

²²⁸ “Ve nısf-ı şehr-i Şa’bân’da câmi’-i mezbûr mihrâbının iki tarafına onbir vukiye berât mumu vaz’ olunub yağ ve fitil ve şam’dânına senede beşyüz akçe sarf oluna. Ve leyâlî-i mübâreke-i şehr-i Ramazânda ve sâir leyâlî-i mu’tâdada minâresinde on altı kandîl ikâd olunub yigirmi vukiye zeyt verile. Ve câmi’-i mezbûr kayyimi olan kimesne kanâdîlî vakt ü zemânıyla ikâd ve itfâ edip yevmî bir akçe vazîfeye mutasarrıf ola.” B.Ş.S., B119/67a.

²²⁹ B.Ş.S., B119/67a.

B- VAKFETTİĞİ MÜLKLER

Vakıflar hem menkul hem de gayrimenkullerin vakfedilmesiyle te'sis edilmektedir. Daha uzun süre kalıcı olmaları bakımından gayrimenkullerin vakfedilmeleri tercih edilen bir husus olmakla birlikte nakit para başta olmak üzere menkullerin vakfedilmesi de özellikle Osmanlı toplumunda oldukça yaygın hale gelmiştir. Yukarıda da ifade edildiği gibi Abdülaziz Efendi'nin vakıfları büyük ekseriyetle gayrimenkullerden oluşmuştur. Ancak onun vakıfları arasında seksen bin akçenin vakfedilmesiyle oluşturulan bir para vakfı da vardır. Mevkufatın tamamını şöyle sıralayabiliriz:

- Bursa Ulucami yakınlarında yer alan Reyhan Paşa vakıflarına ait bir parçası yılda altı yüz, diğer parçası dört yüz seksen akçe olmak üzere toplam bin seksen akçe mukâta'ası (kirası) olan arsa üzerine bina ettiği üst katında yirmi bir, alt katında ise on beş odası bulunan ve daha önce Pirinç Hanı demekle meşhûr ve hala kendisine ait olan havuzlu mülk han,
- Adı geçen hanın kapısının iki tarafında yine Reyhan Paşa vakfindan kiraladığı arsa üzerinde inşa ettiği üç dükkân,
- Ahmed Paşa el-Fenârî'nin kızı Zeyneb Hâtûn vakıflarından olup Pirinç Hanı'na bitişik senede üç yüz akçe mukâta'ası olan Mahzenli Attâr dükkânı,
- Çatalfırın yakınlarında Şehâbeddîn Paşa Mahallesi'nde Kale duvarına bitişik, bir kısmı Şeyh İlâhi Vakfına senede bin beş yüz altmış akçe mukâta'ası ve bir kısmı da Seyyid Hüseyin Erzincânî vakfına senede yetmiş akçe mukâta'ası olan sekiz Yahudi odası,
- Bu odaların alt tarafındaki on iki dükkân,
- Aynı yerdeki Çörekçi fırını,
- Kayğan çarşısında üç tarafından anayola cephesi bulunan ve Kazzazoğlu vakfına senede yedi yüz akçe mukâta'ası olan bir gerdeci dükkânı,
- Bu dükkâna bitişik dört adet postalcı dükkânı,
- Aşağı mahkeme binasının bitişiğinde ve Ulucami vakfindan olup senede yüz akçe mukâta'ası olan üç adet dükkân,

- Bu dükkânların yanında tek katlı bir oda,
- Murâdiye çarşısında bir tarafı ana caddeye cephe olan üç adet dükkân,
- Bu dükkânların üstlerinde yer alan üç adet oda,
- Tatarlar Mahallesi'nde bir tarafından anacaddeye cephesi bulunan ve Şâh Çelebi vakfına her sene yüz akçe mukâta'ası olan tâbde hâne denilen dükkân,
- Bahşi Bey Mahallesi'nde olup Bahşi Bey vakfına senede elli akçe arsa kirası (mukâta'a-i zemîni) olan ve tâbde hâne olarak tabir olunan bir dükkân,
- Bu dükkâna bitişik bir ev,
- Bu eve ait bir miktar muhavyata,
- Ulucami'nin musallâ kapısı tarafında inşa olunan iki sofa,
- Ulucami bitişğinde çocukların eğitimi için inşa olunan mektep,
- Câmî hareminded halkın abdest almaları ve su içmeleri için yaptırdığı iki şadırvân,
- Bu şadırvanlar yanında yaptırdığı çinili çeşme ve buraya ait su mahzeni,
- Uludağ'dan (Keşiş Dağı) getirttiği su,
- Bu su kullanılarak herkesin istifade etmesi için değişik mahallelerde yaptırdığı elli kadar çeşme ve bunlara ait binalar, mahzenler, künkler ve suyolları,
- Bursa'nın Kozluören Köyü'nde Kiremidlik denilen yerin yakınlarında yer sahibine senede 300 akçe mukâta'ası olan değişik meyveli ve meyvesiz ağaçları ihtiva eden çok sayıda bahçe,
- Aynı köyde hamam yakınlarında üç tarafı anayol ile çevrili olup yer sahibine senelik elli akçe mukâta'ası olan kestane bahçesi, (meyve ağaçlarıyla birlikte)
- İnegöl'ün Visal Köyü'nde sahibine senelik yüz akçe kirası (mukâta'a-i zemini) olan bahçe ve bu bahçedeki meyveli ve meyvesiz ağaçlar,
- Aynı kazanın Edebey adlı köyü yakınlarında Kalyort(?) suyu üzerinde mevcut iki göz değirmen,
- Gemlik Kazası'na tabi Kurşunlu Köyü yakınlarında deniz kenarında olup arsası merhûm Gâzi Hüdâvendigâr vakfına senede

dört yüz otuz akçe mukâta‘ası olan zeytin bahçesi ve içindeki ağaçlar,

- Söz konusu zeytin bahçesi yakınlarında iki tarafından anayola cephesi olan ve değişik ağaçları ihtiva eden beş ayrı tarla,
- Taraklıborlu’da (Safranbolu) bir han, han içerisinde bulunan su ve alt ve üst katlarda bulunan bütün müstemilat,
- Aksu’da babasının vakıflarından olan hanlardan Büyük Han’ın kapısının iki tarafındaki iki dükkân ve onlara bitişik iki mahzen,
- Aksu’da Küçükhan kapısının iki tarafındaki iki dükkân,
- Seksen bin akçe.

Abdülaziz Efendi’nin yukarıda sıralanan vakıf mülklerini şöyle tasnif edebiliriz:

Vakfedilenin cinsi	Adedi-miktarı
Han	2
Sofa	2
Dükkân	37
Mektep	1
Oda	12
Ev	1
Fırın	1
Şadırvan	2
Çeşme ve su mahzeni	60 civarında
Su ve suyolları	2
Değirmen	2
Tarla	5
Bahçe	Biri kestane biri zeytin bahçesi olmak üzere dört ayrı bölgede çok sayıda bahçe
Ağaç	Zeytin, kestane ve diğer meyvelerden oluşan çok sayıda ağaç
Nakit para	80.000 akçe

Tablo 1: Abdülaziz Efendi’nin vakfettiği mülkler.

C- MÜLKLERİN İŞLETİLMESİ

Vakfa konu olan mallar menkul ve gayrimenkullerden oluşmaktadır. Vakıflar geçici bir süre için değil ebedi yaşayacak ve hizmetlerine devam edecek düşüncesiyle te'sis edilmektedir. Vakfiyede belirtilen şartların yerine getirilmesi ve bu hizmetlerin ebedileşmesi, vakfedilen menkul ve gayrimenkullerin belli kurallar dâhilinde işletilmesi ve bundan kazanç elde edilmesiyle mümkündür. Bu yüzden hem menkuller hem de gayrimenkuller değişik yöntemlerle işletilerek gelir elde edilme-ye çalışılmıştır.

1- Gayrimenkullerin İşletilmesi

Vakıflara ait gayrimenkullerden han, hamam, ev gibi üstü örtülü-tavanlı binalar veya üzerinde bina yapılmaya uygun olan arsalarla müsakkefât, bağ, bahçe ve tarla gibi üstü örtülü olmayan, üzerinde tarımsal faaliyet yapılan yerlere de müstegallât denilmektedir.²³⁰ Her iki türdeki gayrimenkul mülklerin en önemli ve yaygın işletilme usulü kiraya verilerek gelir sağlama yöntemidir.

Gayrimenkuller genellikle icâre-i sahîha veya diğer bir ifadeyle icâre-i vâhîde denilen yöntemle kiraya verilmektedir. Bu uygulamada mülk, miktarı belli olan tek kira karşılığında kiraya verilmektedir. İcâre-i vâhideli mülkün kira müddeti hakkında vakfiyede özel bir şart konulmamış ise kiralanacak vakıf mal çiftlik ve arazi cinsinden toprak ise üç sene, diğer gayrimenkullerden ise bir seneliğine kiraya verilir. Ancak zikrolunan sürelerden fazla müddetle kiralanmasında vakıf için menfaat bulunursa hâkimin izni ile kiralama süresinin uzatılması mümkün olabilmektedir.²³¹

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde icâre-i vâhîde usulüyle mülkler kiraya verilirken ilerleyen dönemlerde daha uzun kira müddetle-

²³⁰ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. 2, s, 626-629.

²³¹ Ali Himmet Berki, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tabirler*, Ankara 1966, s. 25.

rini içeren icâre-i tavîle yöntemi yaygınlaşmıştır.²³² İcâre-i tavîle usulünde iki kira anlamına gelen icâreteyn yöntemi kullanılmıştır. Bu uygulama daha ziyade gelirlerinin azalması ve benzeri sebeplerle işletilemeyecek hale gelen vakıfların başvurduğu bir yöntemdir. Bazı vakıfların gelirleri bakım ve onarım masraflarını karşılamaya yetmeyince icâreteyn yöntemine başvuruluyordu. Söz konusu uygulamada vakıf mülkünü kiralayan kişi bir defaya mahsus olmak üzere mütevelliyeye icâre-i mu'accele (peşin kira bedeli) denilen ve genellikle vakıf mülklerin gerçek değerinin yarısına tekabül eden bir miktar para vermekteydi ki bu meblağla mülklerin onarımı yapılmıyordu. Bundan başka bir de icâre-i müeccele adı altında bir miktar daha para ödenmekteydi ki bu meblağ vakıf mütevellisine her yıl ödenir ve vakıfların kira bedeli olarak kabul edilirdi. İcâre-i müeccele sabit bir miktardır ve daha sonraki yıllarda değiştirilmesi söz konusu değildir.²³³ İcâreteyn usulü kiralamada süre belli değildir ve vakıf mülkünün tamir masrafları, tasarruf ve intikal gibi haklar kiracıya verilmiştir.²³⁴

Vakıf mülklerinin işletilmesinde uygulanan diğer bir yöntem mukâta'a usulüdür. Bu yöntemde vakıflara ait harap binalar veya boş arsalar gibi kullanılmayan mülkler başkalarına kiraya verilmektedir. Buraları kiralayanlar, masraflarını kendileri karşılayarak bu yerleri ağaçlandırabilir, üzerine bina inşa edebilirler. Bu binaların kira dahil her türlü tasarruf hakkına da sahip olurlar. Kira müddeti sınırsız olan bu uygulamada ancak kira bedeli ödenmediği zaman sözleşme feshedilebilir. Kiracılar tasarruf hakkına sahip oldukları bu binaları varislerine miras olarak da bırakabilirler.²³⁵ Ayrıca kiracılar mukâta'a usulüyle kiraladığı yerleri vakfetme hakkına da sahiptirler ki pek çok vakfın giderleri arasında mukâta'a bedelleri olduğu görülmektedir.

²³² Cafer Çiftçi, *Bursa'da Vakıfların Sosyo-Ekonomik İşlevleri*, Gaye Kitabevi, Bursa 2004, s. 98.

²³³ Bahaeddin Yediyıldız, "XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisâdî Boyutu", *Vakıflar Dergisi* (1984), sy. 18, s. 21.

²³⁴ Çiftçi, *Bursa'da Vakıfların Sosyo-Ekonomik İşlevleri*, s. 98.

²³⁵ Yediyıldız, "XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisâdî Boyutu", s. 21; Çiftçi, *Bursa'da Vakıfların Sosyo-Ekonomik İşlevleri*, s. 98-99.

Başlangıçta vakıfların lehine olan icâreteyn ve mukâta‘a uygulamaları zamanla vakıf mülklerinin uzun süre kiracıların elinde kalmalarına yol açtığı için bazı sakıncalar doğurmuş ve vakıflara zarar vermiştir.²³⁶

Abdülaziz Efendi vakfettiği gayrimenkullerin (akârât-ı vakf) ücreti önceden peşin alınmak suretiyle yani icâreteyn usulüyle değil de her dönemde kendi değerleriyle yani icâre-i vâhîde yöntemiyle kiraya verilmesini istemiştir. Bunu da vakfiyesinde “*ve şöyle şart eyledim ki ‘akârât-ı vakf icâre-i mu‘accele ile verilmeyüb her vakitte ecr-i misli ile icâr oluna*” ifadeleriyle açıkça belirtmiştir.²³⁷

Abdülaziz Efendi’nin vakıflarla ilgili verdiği fetvalar arasında vakıf mülklerinin hem icâre-i vâhîde ve icâreteyn hem de mukâta‘a usulüleriyle kiraya verilmesiyle ilgili fetvalar bulunmaktadır. Bununla birlikte kendi te’sis ettiği vakıflarında mülklerin mukâta‘a usulüyle kiraya verilmesiyle ilgili bir şart veya kayıt bulunmamaktadır. Bundan onun, gayrimenkullerin tamamının icâre-i vâhîde yöntemiyle işletilmesini istediği sonucu çıkarılabilir. Ancak kendisinin vakfettiği yerlerin önemli bir kısmı değişik vakıflardan mukâta‘a usulüyle kiralayarak vakfettiği mülklerden oluşmaktadır.

2- Paranın İşletilmesi

Para vakıfları, cami ve mescitlerin tamiri, tefrişat ve aydınlatılması, imam, müezzin kayyım gibi görevlilerinin giderleri, medrese ve mekteplerin müderris ve talebelerinin ihtiyaçlarının giderilmesi, esnafın kredi ihtiyacının karşılanması, fakirlere yardım edilmesi, mahalle halkına isabet eden vergilerin ödenmesi, çeşme, yol, kaldırım, dere ve köprülerin bakım ve onarımlarının yapılması gibi din, eğitim-öğretim ve diğer her

²³⁶ Çiftçi, *Bursa’da Vakıfların Sosyo-Ekonomik İşlevleri*, s. 99.

²³⁷ “Ve şöyle şart eyledim ki ‘akârât-ı vakf icâre-i mu‘accele ile verilmeyüb her vakitte ecr-i misli ile icâr oluna.” B.Ş.S., B119/60b-63a; “Şöyle şart eyledim ki evkâf-ı mezkûre her asırda ecr-i misli ile icâr olunub fazl-ı hakk ile hâsıl olan ğalleden...” B.Ş.S., B119/55b-56b.

türlü sosyal ve beledî hizmetler amacıyla bir miktar paranın vakfedilmesiyle oluşan vakıflardır.

Para vakfı kurucuları, vakfettikleri meblağın genellikle “*rehn-i kavî ve kefil-i meli yahut ikisinden biri ile onu on bir (yüzde on) veya onu on bir buçuk (yüzde on beş) hesabı ile*” işletilerek elde edilen gelirle vakfiye şartlarına göre harcanma yapılmasını istemişlerdir. Bu yöntemde vakfedilen anapara mütevelli tarafından borç isteyenlere verilir, bunun karşılığında bir yıl sonra anaparadan ayrı olarak vâkîfın belirlediği oranda kâr alınır ve bu kârla hizmetler yürütülür.

Menkul malların vakfedilmeleri İslam hukukçuları arasında daima tartışma konusu olmuştur. Vakfedilen paranın gelir elde etmek amacıyla işletilmesi de ayrıca tartışılmıştır. Çünkü bu yöntemle gelir elde edilmesinin faize benzerliği söz konusudur. Bütün bu tartışmalara rağmen para vakıfları, Osmanlı toplumunda oldukça yaygındır. Osmanlı hukukçuları faizle aynı olmaması için paranın işletilmesinde farklı yöntemler geliştirmişlerdir.

Bunlardan birisi vakıftan borç isteyen şahsın malının vakıf mütevellisi tarafından belli bir miktar bedelle satın alınması ve üzerine bir miktar kâr konularak tekrar aynı şahsa satılması ve böylece onun vakfa borçlandırılmasının sağlanmasıdır.

Osmanlı toplumunda yaygın olan alım-satım uygulamalarından “*bey’i bi’l-istiğlâl*” ve “*bey’i bi’l-vefâ*” yöntemleri de vakıflardan alınan borçlar sırasında kullanılmıştır. Ayrıca İslâm hukukunda bir kimsenin satacağı mülkü satış işleminden sonra yine kendisinin kiralaması şartıyla gerçekleştirdiği işlem anlamındaki “*bey’i bi’l-istiğlâl*”²³⁸ ve yine satış bedelini iade edince geri almak üzere bir malı, para veya borç karşılığında geçici olarak satmak anlamındaki “*bey’i bi’l-vefâ*”²³⁹ sıkça başvuru-

²³⁸ Bir kimsenin mülkünü sattıktan sonra satılan mülkü yine kendisinin kiralaması şartıyla gerçekleşen satıştır. Bilmen, *Hukûk-i İslâmiyye ve İstılahât-ı Fıkhiyye Kâmûsu*, c. 6, s. 8; Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, Nesil Yayınları, İstanbul 1996, c. 3, s. 184.

²³⁹ Bir kimsenin satış bedelini ödedikten sonra geri almak üzere mülkünü belli bir nakit para karşılığında satmasıdır. Bilmen, *Hukûk-i İslâmiyye ve*

lan alım-satım ve borçlanma yöntemlerindedir. Vakıftan borç almak isteyen kişi kendine ait bir gayrimenkulünü tekrar kendisine kiraya verilmek üzere borç alacağı vakfa satıyordu. Böylece peşin aldığı parayla kendi ihtiyaçlarını karşılarken her ay vakfa kira bedeli olarak belli bir meblağ ödüyordu. Ayrıca vakıflardan borç para almak isteyenler buna karşılık bir miktar mülkünü vakıf mütevellisinden birisine rehin olarak verirlerdi. Para vakıflarında anaparının işletilmesiyle ilgili yer alan *rehn-i kavî ve kefil-i melî* ifadesinin ilk kısmında borç verirken ilgili şahıstan rehin alınacak mülke vurgu yapılmış, ikinci kısmında ise borçlanacak şahsın servet sahibi birini kefil olarak göstermek zorunda olduğuna işaret edilmiştir. İlgili şahıs borcunu ödemekten kaçınır veya herhangi bir sebeple ödeyemezse rehin olarak verilen mülk satılır ve vakıf parası böylece tahsil edilmiş olurdu. Ayrıca bu satış yöntemiyle borcun tahsili mümkün olmazsa borç kefinden tahsil edilirdi.

Abdülaziz Efendi, te'sis ettiği para vakfında Bursa eşrafından çok sayıda şahsın huzurunda seksen bin akçeyi²⁴⁰ vakfettiğini belirtip bu paranın "*rehn-i kavî veya kefil-i melî ile yıllık yüzde on kârla*" işletilmesini istedikten sonra elde edilecek gelire yapılacak hizmetleri sıralamıştır.²⁴¹

1189 (1775) tarihli vakıf muhasebe defterinde "*murâbaha fî sene-i kâmile*" başlığı altında vakfedilen paranın geliri 14.016 akçe olarak gösterilmiştir. Para vakıflarıyla ilgili vakıf muhasebe kayıtlarında anaparının kredi olarak kimlerde ne miktarda bulunduğu ayrıntılı olarak kaydedilir iken Abdülaziz Efendi'nin vakfettiği meblağın kimlere kredi olarak verildiği belirtilmemiştir.²⁴² Onun vakıflarına ait diğer muhasebe kayıtları

Istilahât-ı Fıkhiyye Kâmûsu, c. 4, s. 126; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, c. 3, s. 180.

²⁴⁰ Bu dönemde bir kuruş yüz yirmi akçedir. Dolayısıyla seksen bin akçe 666.6 kuruşa tekabül etmektedir.

²⁴¹ "Taleben li-merdâtihi te'âlâ hâlis mâlından seksen bin nakd-ı râyic fi'l-vakt akçe ifrâz ve vakf ve habs edip şöyle şart buyurdular ki meblağ-ı mezbûr rehn-i kavî veya kefil-i melî ile onu on bir akçe olmak üzere istribâh ve istiğlâl olunub." B.Ş.S., B119/67a.

²⁴² B.Ş.S., B208/42a

rında da aynı yöntem uygulanmıştır. Konuyla ilgili vakfiyesinde Abdülaziz Efendi vakfettiği seksen bin akçenin yıllık yüzde onla (onu on birle) işletilmesini şart koşturmuştur. Buna göre yıllık gelirin sekiz bin akçe olması gerekmektedir. Oysa yıllık gelirin 14.016 akçe olduğu görülmektedir. Söz konusu fazlalık sonraki yıllarda başkalarının anaparaya yaptıkları ilave meblağlardan kaynaklanmış olabilir. Zira başka şahısların mevcut bir para vakfının anapasına ilave ederek vakfa destek olmaları yaygın bir uygulamadır. Örneğin Timurtaş Mahallesi'nde bulunan Pınarbaşı suyunun suyolları için mahalle halkı tarafından bir vakıf te'sis edilmiştir. Kuruluş tarihi hakkında malumatımız olmayan bu vakfın 1775 senesindeki ana sermayesi 1.806 kuruştur. "Asl-ı mâl-ı vakf" başlığı altında gösterilen anaparaya, aynı yılın başında on kişinin daha farklı meblağlarda para ilave ettikleri görülmektedir. Vakıf sermayesine katkı amacıyla para vakfeden şahıslardan Yörük Mehmed, mahallenin suyolu tamiri için 50 kuruş, Türkmen Mehmed, Gökdere suyunun mecrasının tamiri için 30 kuruş ve Hacı Mustafa oğlu Mehmed de Müftî suyunun tamiri için 24 kuruş vakfetmişlerdir. Diğer yedi kişiden beşi aşure, ikisi ise şem'i 'asel (bal mumu) için ilave katkı yapmışlardır. Sonradan yapılan katkılarla vakfın ana sermayesi 2.141 kuruşa çıkmıştır.²⁴³

Abdülaziz Efendi'nin vakıflarından başkalarına borç verilirken onun da zaman zaman diğer vakıflardan borç para aldığı anlaşılmaktadır. Nitekim İstanbul'da Müstesna Ali Çelebi Vakfı mütevellisi olan el- Hâc Piyâle b. Abdullah, mahkemede vakfa on bin akçe borcu olan Abdülaziz Efendi'nin bu parayı ribhi ile birlikte ödediğini belirtmiştir.²⁴⁴

D- VAKIFLARIN GELİRLERİ

Abdülaziz Efendi'nin vakıflarının muhasebe kayıtlarında mülklerinin bulunduğu mahalleler, mülkü kiralayanların adları ve ödedikleri

²⁴³ B.Ş.S, B208/54b; Ayrıntılı bilgi için bk. Ali İhsan Karataş, "Bursa Suları ve Su Vakıfları", *U.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.17, sy. 2, Bursa 2008, s. 390.

²⁴⁴ *İstanbul Kadı Sicilleri, Rumeli Sadâreti Mahkemesi, 56 Numaralı Sicil (H. 1042-1043 / M. 1633)*, c. 14, s. 280-281.

kira bedelleri belirtilmektedir. 1189 (1775) tarihli muhasebe kaydına göre vakıfların gelirlerini şöyle tablolaştırabiliriz.²⁴⁵

Akârâtın Cinsi	Bulunduğu Mahalle	Kiracısı	Kira miktarı (Yıllık)
Ev ve bahçe	Şehâbeddin Paşa Mahallesi	Mîhâl	684 akçe
Ev ve dükkânlar	Şehâbeddin Paşa Mahallesi	Berber Veli	540 akçe
Ev ve dükkânlar	Şehâbeddin Paşa Mahallesi	Kiryako	480 akçe
Ev ve dükkânlar	Şehâbeddin Paşa Mahallesi	Tanaş zimmi	600 akçe
Ev	Şehâbeddin Paşa Mahallesi	Yani zimmi	480 akçe
Ev ve dükkânlar	Şehâbeddin Paşa Mahallesi	Simon evlâdı	180 akçe
Bahçe	Şehâbeddin Paşa Mahallesi	Sâati(?) kızı	120 akçe
Dükkânlar	Şehâbeddin Paşa Mahallesi	İbrâhim ve Emine	360 akçe
Dakîk(?) dükkânı	Muradiye Mahallesi	Mehmed Çelebi	360 akçe
Berber dükkânı	Muradiye Mahallesi	Ahmed Çelebi	360 akçe
Demirci dükkânı	Yahşi Beg Mahallesi	Hacı Abdi	180 akçe
Hân (Pirinç Han)	Ulucami Yakınları	Pekçok kişi	5.500 akçe
Bahçeler	Köy	-----	500 akçe
Bahçe	Tatarlar Mahallesi	Şekerzâde	120 akçe
Bıçğı	Kozluören Köyğ	Seyyid Râşid Efendi	360 akçe
Kahvehâne	Muradiye Mahallesi	Abbas Efendi Kerîmesi	3.060 akçe
Kebabcı dükkânı	Kayğan Çarşısı	İsim belirtilmemiş	432 akçe
Zeytin Mahsûlü	-----	-----	6.000 akçe

²⁴⁵ B.Ş.S, B208/42a

Dörtgöz değirmen (âsiyâb)	-----	Seyyid Râşid Efendi	1.080 akçe
Dükkânlar	Küçük Mahkeme Yakınları (Mahkeme-i Suğrâ)	Refiye Hâtûn	360 akçe
Toplam Kira Geliri			22.944 akçe
80.000 akçelik para vakfının yıllık mürabaha geliri ²⁴⁶			14.016 akçe
Yıllık Toplam Gelir			36.960 akçe

Tablo 2: Abdülaziz Efendi'nin vakıflarının bir yıllık geliri.

Abdülaziz Efendi'nin vakıflarında kiracı olarak bulunanlara baktığımızda dükkânlardan bazılarını Bursalı Müslüman ve erkek şahısların işlettikleri, diğer bazılarını ise Müslüman kadınların ve gayrimüslimlerin kiraladıkları görülmektedir.

Osmanlı toplumunda erkekler kadar olmasa da kadınların da iş hayatında yer aldıkları yapılan çalışmalardan anlaşılmaktadır.²⁴⁷ İmalât işlerinde çalışan kadınlardan başka özellikle vakıflardan kiraladıkları dükkânları işleten hanımlar vardır. Kadınlar, bu dükkânları işletmek veya başka ticarî faaliyetlerde bulunmak için vakıflardan kredi almaktaydılar.²⁴⁸ Nitekim muhasebe defterleri 1783-1784 yılında para vakıflarından kredi alan 3.912 kişiden 814'ünün kadın olduğunu göstermektedir.²⁴⁹ Abdülaziz Efendi'ye ait mülklerden Şehâbeddin Paşa Mahallesi'ndeki bir bahçeyi bir kadın kiralamıştır. Yine aynı mahalledeki bazı dükkânları işletenler İbrahim ve Emine'dir. Muradiye Mahallesi'ndeki bir kahvehâneyi Abbas Efendi Kerfimesi işletirken Mahkeme-i Suğra yakınlarındaki dükkânları da Refiye Hâtûn kiralamıştır.

²⁴⁶ Seksen bin akçelik meblağ vakfiyede belirtilen rakamdır. 14.016 akçelik murabahanın zikredilen seksen bin akçenin mi yoksa sonradan vakfa yapılan ilavelerle miktarı artan paranın mı geliri olduğu konusu müphemdir. Zira kişinin kurduğu para vakfında ki anasermeye daha sonra başka şahısların da katkılarıyla artabilmektedir.

²⁴⁷ Saadet Maydaer, *XVI. Yüzyılda Bursa Kadınları*, Emin Yayınları, Bursa 2010, s. 97-107.

²⁴⁸ Haim Gerber, *Economy and Society in an Ottoman City: Bursa, 1600-1700*, The Hebrew University, Jerusalem 1988. s. 234.

²⁴⁹ Çiftçi, *Bursa'da Vakıfların Sosyo-Ekonomik İşlevleri*, s. 217.

Osmanlı toplumunda işyeri kiralayan kadınların yanında servetlerini kredi olarak kullandıran varlıklı hanımlar da vardır. Nitekim bazı kadınların tereke kayıtlarından onların çok sayıda şahsa borç verdikleri anlaşılmaktadır. Örneğin Selime Hâtûn bint-i el-Hâc İbrahim Ağa, 1.257.120 akçelik servetinin 880.920 akçelik (%70) kısmını Müslüman ve gayrimüslimlerden oluşan yüzden fazla şahsa borç olarak vermiştir.²⁵⁰

Kiracılar arasında dikkat çeken bir grup da gayrimüslimlerdir. Gayrimüslimler inanç-ibadet hürriyetlerinin yanında diledikleri mahallelerde ikâmet edebiliyorlar, istedikleri yerlerde işyeri sahibi olarak veya dükkânlar kiralayarak imalat ve ticaret hayatının her alanında iş yapabiliyorlardı.²⁵¹ Osmanlı'daki zimmîler Müslüman vakıflarıyla yoğun bir ilişki içindeydiler. Bu ilişkilerin başında Müslüman vakıflarına ait ev, dükkân ve bahçe gibi yerleri kiralayarak kullanmaları geliyordu. Şer'iyeye sicillerinde onların Müslümanlara ait vakıflardan yer kiraladıklarını gösteren binlerce kayıt mevcuttur. Örneğin Defterdar Ebulfazl Mehmed Efendi'nin Bursa'daki vakfına ait evlerin kiracılarını gösteren bir belgede on bir evin tamamının zimmîlerde olduğu görülmektedir.²⁵² XVIII. asırda vakıflardan kredi kullananların yaklaşık %20'lik kısmını gayrimüslimler oluşturmuştur.²⁵³

Abdülaziz Efendi'nin kiracıları arasında da gayrimüslimler vardır. Tabloda da görüldüğü üzere Mîhâl, Kiryako, Tanaş, Yani ve Simon'un çocuklarından oluşan zimmîler onun vakıflarına ait ev ve dükkânları kiralayan gayrimüslimlerdir.

Muhasebe kaydında görülmesi de Abdülaziz Efendi'nin vakfiyesinde Çatalfırın yakınlarında Şehâbeddîn Paşa Mahallesi'nde bir kısmı Şeyh İlâhi vakfına senede bin beş yüz altmış akçe mukâta'ası ve bir kısmı da Seyyid Hüseyin Erzincânî vakfına senede yetmiş akçe mukâta'ası

²⁵⁰ B.Ş.S., B222/67a.

²⁵¹ Geniş bilgi için bkz: Ali İhsan, Karataş, "Osmanlı Dönemi'nde Bursa'da Gayrimüslim Esnaf", *Çarşının Öyküsü Bursa*, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2010, s. 355-363.

²⁵² B.Ş.S., B311/39b.

²⁵³ Çiftçi, *Bursa'da Vakıfların Sosyo-Ekonomik İşlevleri*, s. 218 vd.

olan kale duvarına bitişik sekiz Yahudi odasının vakfedildiği belirtilmiştir. Şehirlerde daha çok bekâr işçilerin ikâmet edebileceği veya ticaret ve başka sebeplerle şehre gelenlerin geçici olarak kalabileceği şekilde kiralanabilen ve hücerât da denilen odalar bulunmaktadır. Bu tür odalar birbirine bitişik tek katlı olarak inşa edilebildikleri gibi bazı hanların veya dükkânların üst katlarında da bulunabiliyordu. Buralarda ikamet edenler oda sahibine bir miktar kira ödüyorlardı. Bazı şahıslar kendilerine ait bu odaları vakfederek te'sis ettiği vakfına gelir sağlıyorlardı.²⁵⁴ XVII. asırda Bursa'da altı vakfın toplam otuz beş odayı vakfettiği görülmektedir.²⁵⁵ Bunlardan on ikisi Abdülaziz Efendi'ye aittir. Nitekim o, Aşağı Mahkeme binasının bitişğinde vakfettiği üç adet dükkânın yanında tek katlı bir oda, Murâdiye çarşısında vakfettiği dükkânların üst katındaki üç oda ve Çatalfırın yakınlarında Şehâbeddîn Paşa Mahallesi'nde sekiz oda olmak üzere toplam on iki odayı vakfetmiştir. Abdülaziz Efendi'nin vakfettiği odaların sekizinde Yahudiler ikamet etmektedir.

E- VAKIFLARIN GİDERLERİ

Herhangi bir dünyevi menfaat beklentisi olmadan tamamen hasbi duygularla kurulan vakıfların hizmet edebilmeleri için vakıf gelirlerinin vakfiyede belirtilen şartlar dikkate alınarak harcanması gerekmektedir. Vakıfların harcamalarında ilk kısmı kiralar, vakıf mülklerinin tamir edilmesi ve müteveli, nâzır, câbi gibi vakfi idare edecek şahısların ücretlerinin karşılanması gibi temel giderler oluşturmaktadır. Daha sonra vakfiyede tescil ettirilen şartlara uygun olarak din hizmetleri, eğitim-öğretim hizmetleri, belediye hizmetleri veya diğer hayrî hizmetlere yönelik olarak harcamalar yapılmaktadır.

²⁵⁴ Bursa'daki vakıf odalar konusunda bkz: Gerber, *Economy and Society in an Ottoman City: Bursa, 1600-1700*, s. 151; Çiftçi, *Bursa'da Vakıfların Sosyo-Ekonomik İşlevleri*, s. 102-103; Samettin Başol, *Kentleşme, Ekonomi ve Sosyal Hayat Yönleriyle 17. Yüzyıl Bursa Vakıfları*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008, s. 67-68.

²⁵⁵ Başol, *Kentleşme, Ekonomi ve Sosyal Hayat Yönleriyle 17. Yüzyıl Bursa Vakıfları*, s. 67-68.

1- Kira Giderleri

Vakıf harcamalarında ilk sıra kiralara verilmiştir. İkinci harcama kalemi ise tamirlerdir.²⁵⁶ Abdülaziz Efendi 1 numaralı vakfiyesinde; “şöyle şart eyledim: bahsi geçen bütün vakıflarımın kira, müsekkât ve ziraat yollarıyla hâsıl edilen gelirleriyle ilk önce yukarıda tafsilatla açıklanan mukâta‘a bedelleri ve şer‘i giderleri karşılandıktan sonra vakıfların tamir ve onarımı diğer bütün şartlardan öncelikli olsun”²⁵⁷ demektedir. Böylece o, harcamalarda kira ödemeleri ve tamirler için yapılacak ödemelere öncelik vermiştir. Diğer vakıflarında da benzer şartlar vardır. Mesela Taraklıborlu‘da te‘sis ettiği vakfın şartları arasında vakıf mülklerinin ecr-i misli ile kiraya verilmesini, hâsıl olacak gelirden öncelikle ve hiç geciktirilmeden hemen kira bedeli olan bin seksen akçenin ilgili vakfa takdim edilmesini şartı bulunmaktadır.²⁵⁸

Yukarıda da değinildiği üzere mukâta‘a yöntemiyle bir vakfa ait arazinin başka birine kiraya verilmesi, kiralayan şahsın da kendi parasıyla arsa üzerine inşa ettirdiği herhangi bir yapıyı kendi adına vakfetmesi oldukça yaygın bir uygulamadır. Bu yöntemle pek çok vakfın atıl durumunda olan mülkleri başka vakıflar tarafından değerlendirilmiş ve ilgili vakfa gelir temin edilmiştir. Abdülaziz Efendi de han, dükkân, ev ve benzeri pek çok mülkünü başka vakıflardan kiraladığı arsalar üzerine inşa etmiş ve bunları vakfetmiştir. Bu gayrimenkullerin inşa edildiği arsa sahipleri olan vakıflara da her yıl “mukâta‘a-i falan vakıf” başlığı altında kiralaları ödenmiştir. Abdülaziz Efendi’nin yukarıda içerikleri verilen altı

²⁵⁶ Bu durum diğer bazı vakfiyelerde farklılık gösterebilmektedir. Bazen görevlilerin ücretlerinin ödenmesi ilk sıraya konulmaktadır.

²⁵⁷ “Şöyle şart ve tansis eyledim ki zikrolunan cemî‘-i evkâf-ı mezbûrenin bi‘l-îcâr ve‘l-müsakât ve muzâre‘a hâsıl olan ğallesinden evvela mukât‘ât-ı meşrûhası ve meûnet-i şer‘iyyesi verilüb ba‘dehû ta‘mîr ve termîmi cümle mesârif üzerine takdîm oluna.” B.Ş.S., B119/60b-63a.

²⁵⁸ “Şöyle şart eyledim ki evkâf-ı mezkûre her asırda ecr-i misli ile îcâr olunub fazl-ı hakk ile hâsıl olan ğalleden bilâ te‘hîr velâ imhâl mukâta‘ât-ı meşrûhası takdîm ba‘dehü ihtiyâc olân mevâdi‘i ta‘mîr ve termîm olunub” B.Ş.S., B119/55b-56b.

vakfiyesine göre kira ödenen vakıflar ve diğer özel şahıslara ödenecek yıllık kira bedelleri şöyledir:

	Kiracı	Kira miktarı
1.	Reyhan Paşa Vakfı	600 akçe
2.	Reyhan Paşa Vakfı	480 akçe
3.	Zeyneb Hâtûn Vakfı	300 akçe
4.	Şeyh İlâhi Vakfı	1.560 akçe
5.	Seyyid Hüseyin Erzincânî Vakfı	70 akçe
6.	Kazzazoğlu Vakfı	700 akçe
7.	Ulucami Vakfı	100 akçe
8.	Şâh Çelebi Vakfı	100 akçe
9.	Bahşi Bey Vakfı	50 akçe
10.	Gâzi Hüdâvendigâr Vakfı	430 akçe
11.	Taraklıborlu'da (Safranbolu) Baba Sultan Vakfı	1.080 akçe
12.	Kozluören Köyü'nde vakfettiği bahçelerin sahibine	300 akçe
13.	Kozluören Köyü'nde vakfettiği kestane bahçesinin yer sahibine	50 akçe
14.	İnegöl'ün Visal Köyü'nde vakfettiği bahçenin sahibine	100 akçe
Toplam kira gideri		5.920 akçe.

Tablo 3: Vakıfların yıllık kira bedelleri.

Vakıf muhasebe defterlerinde de vakıfların harcama kalemleri sıralanmıştır. Bu kayıtlarda Abdülaziz Efendi'nin vakıflarından hangi vakıflara ne kadar kira ödendiği görülmektedir. Örneğin 1189 (1775) tarihli muhasebe kaydında bazı vakıflara kira bedeli olarak ödenen meblağlar şöyle belirtilmiştir:²⁵⁹

Berâ-yı mukâta'a-i zemîn Vakf-ı Reyhan Paşa	600 akçe
Berâ-yı mukâta'a-i zemîn Vakf-ı İlâhî-zâde	1560 akçe
Berâ-yı mukâta'a-i zemîn Vakf-ı Hüdâvendigâr	600 akçe
Berâ-yı mukâta'a-i zemîn Vakf-ı Kayğan	720 akçe
Berâ-yı mukâta'a-i zemîn Vakf-ı Erzincânî	70 akçe
Berâ-yı mukâta'a-i zemîn Vakf-ı Câmi-i Kebîr	100 akçe
Berâ-yı mukâta'a-i zemîn Kozluören	180 akçe
Toplam kira gideri	3.830 akçe.

²⁵⁹ B.Ş.S., B208/42a.

Listeden anlaşıldığına göre vakıfların 1656 tarihindeki kuruluş zamanıyla muhasebe kaydının tutulduğu zaman arasındaki yaklaşık 120 yıllık sürede mukâta'a ve yer kiralari giderlerinde değişiklik olmuştur. Vakfiyelerde yer alan vakıflar ve yer sahipleri muhasebe defterinde görülmemektedir. Nitekim ilkinde kira ödeme kalemi on dört iken muhasebe kaydında bu rakam yediye inmiştir. Diğer bir ifadeyle kuruluş döneminde yıllık olarak 5.920 akçe kira gideri var iken yaklaşık 120 yıl sonra 1775 senesinde bu meblağ 3.830 akçeye düşmüştür.

2- Tamir Giderleri

Vakfiyelerde, tahribatın büyüklüğüne göre farklılıklar arz ettiğinden mülklerin tamiri için tahsis edilecek para miktarı belirlenmemiş, ne kadar ihtiyaç olursa o kadar meblağın harcanması istenmiştir. Vakıf mülklerinin takibi ve onarımı işlerinden mütevellileri sorumlu tutan Abdülaziz Efendi, yaptıkları bu işler karşılığında onların belli ücretler almaya hak kazanacaklarını belirtmiştir.²⁶⁰

Vakıf mülklerinin tamirata muhtaç olmaları durumunda mahkeme, öncelikle konusunda uzman bir bilirkişi heyeti tayin ederdi. Bu heyet ilgili yerleri inceleyerek neler yapılması gerektiğini ve yapılacak işler için ne kadar masraf olacağını ayrıntılı bir şekilde tespit eder ve bunu bir rapor halinde mahkemeye sunardı. Mahkeme de bu raporları vakıf yönetimine göndererek tamir sürecini başlatmış olurdu. Mahkemenin vakfa gönderdiği rapor, yöneticilerin vakıf sermayesinden harcama yapabilmeleri için de bir izinname niteliğindediydi. Şer'iyye sicillerinde bu uygulamanın sayısız örnekleri bulunmaktadır.

Abdülaziz Efendi'nin vakıflarında her yıl belli ölçülerde tamirat yapılmıştır. Bunu vakıfların her yıl yapılan muhasebe kayıtlarından görmek mümkündür. Mesela 1189 (1775) tarihli muhasebe kaydında masrafların gösterildiği kısımda "*ba'zı iktizâ eden mahallere ta'mirât*" karşı-

²⁶⁰ "Bi fazlihi te'âlâ hâsıl olan ğalleden 'akârât-ı mezbûre ta'mîr oluna. Ba'dehû mütevellî edâ-i hidmetten sonra yevmî birer akçe vazîfeye müstehak ola." B.Ş.S., B119/66b.

lığında 4.512 akçe harcandığı belirtilmiştir.²⁶¹ Tamir masrafı 1191 (1777) yılında 2.642 akçe²⁶², 1204 (1789) yılında²⁶³ ise 4.935 akçe olarak gerçekleşmiştir. Bu onarımların büyük kısmının şehre getirdiği suyun suyollarının tamiriyle ilgili olduğu tahmin edilmektedir.

Onarımla ilgili bilgilere, muhasebe kayıtları dışında farklı belgelerde de rastlanır. Mesela 1842 tarihinde Abdülaziz Efendi vakıflarına ait suyollarının tamiri için 2.990 kuruş harcanmıştır.²⁶⁴

Abdülaziz Efendi, vakıf mülklerinin tamiri konusunda değişik yerlerde bulunan vakıfların irtibat halinde olmalarını, tamir ve onarım için bir vakfın geliri kendine yetmez ise diğer bir vakfın geliriyle bu eksikliğin tamamlanmasını ve vakıfların birbirlerine yardım etmelerini istemiştir. Bursa'daki vakfın vakfiyesinde konuyla ilgili ifadeleri şöyledir: “Allah korusun bu vakıf harabe olur ve tamamen yeniden yapılması gerekir ancak bunun için vakıf gelirleri yeterli olmazsa Borlu vakfının hizmetçi giderleri (vezâyif-i hüddâm) ve Haremeyn'e (Mekke-Medine) gönderilecek hissennin dışında kalan bütün gelirleri söz konusu vakıf mamur oluncaya kadar mahalle avarız vakıflarına verilmeyecek ve tamamen mamur edilinceye kadar Bursa'daki vakıflar için harcanacaktır. Aynı şekilde Borlu vakfı da harap olup yeniden mamur hale getirilmesi gerekir de kendi gelirleri yeterli olmazsa Bursa'daki vakıf gelirlerinin hizmetçilerin giderlerinin dışındaki kısmı bazı hayır eserlerinin yapılmasına sarf edilmeyecek ve öncelikle Borlu vakfının mamur edilmesine tahsis edilecektir. Bu yöntemle her iki vakıf ihtiyaçlarına göre birbirlerine yardımcı olacaklar ve mümkün olduğu kadar vezâyif-i mürtezıkaya rakabe etmeden vakıflar Allah'ın yardımıyla mamur olacaklardır.”²⁶⁵

Benzer ifadeler Taraklıborlu'da kurulan vakfın vakfiyesinde de yer almaktadır. “Şöyle şart eyledim ki evkâf-ı mezkûre her asırda ecr-i misli ile icâr olunub fazl-ı hakk ile hâsıl olan ğalleden bilâ te'hîr velâ

²⁶¹ B.Ş.S., B208/42a.

²⁶² B.Ş.S., B212/39a.

²⁶³ B.Ş.S., B250/37a.

²⁶⁴ B.Ş.S., C92/62b.

²⁶⁵ B.Ş.S., B119/60b-63a.

imhâl mukâta'ât-ı meşrûhası takdîm ba'dehü ihtiyâc olân mevâdi'i ta'mîr ve termîm olunub el-'iyâzü billahi te'âlâ küllî binâ iktizâ iderse Burûsa evkâf-ı zevâyidinden ibtidâen ihdâs olunacak ba'zı ebniye-i hayr te'hîr olunub Borlu vakfına kadre'l-kifâye sarf oluna. Ve eger Burûsa evkâfına küllî meremmet iktizâ iderse bu vakıfdan 'avâriz mahallâtına verilecek akçe Burûsa vakfına sarf olunub bu tarîk ile iki vakıfda dahi rakabe olunmaya. Eger Borlu evkâfında meremmet iktizâ etmeyüb Burûsa evkâfında lâzım gelüb onda kadr-ı kifâye meblağ mevcûd degil ise bu vakıfdan ona verilüb kezâlik bunda külli masraf iktizâ iderse Burûsa vakfından alına."²⁶⁶

Vakıf mülkünün tamir edilmesine benzer bir uygulama da para vakfında görülmektedir. Yukarıda da ifade edildiği üzere para vakıflarında anapara başka şahıslara borç olarak dağıtılmaktaydı. Her ne kadar ilgili şahsın, aldığı borç karşılığında elindeki meblağın değerinde veya daha üstünde olan bir mülkünü vakfa rehin olarak vermesi ve varlıklı birinin kendisine kefil olmasıyla vakıf parasının garanti altına alınması sağlanmış olsa da bütün bu tedbirlerin fayda etmemesi, borcun tahsil edilememesi ya da başka bir sebeple vakfedilen anaparada bir eksilme olması mümkündür. İşte bu tür olasılıkları değerlendiren Abdülaziz Efendi vakfettiği seksen bin akçeden elde edilecek yıllık gelirin, eğer anapara eksilmişse, diğer hizmetlere sarf edilmeden önce bu eksikliğin tamamlanmasında kullanılmasını istemiştir.²⁶⁷

3- Görevli Ücretleri

Abdülaziz Efendi'nin vakfiyelerinde, vakıf personelinin hangi işleri yapacakları ve ne kadar ücret alacakları ayrıntılı olarak belirtilmiştir. Vakfiyelerde mürtezika denilen vakıf çalışanlarının alacakları ücretler "yevmi üç akçe, yevmi beş akçe" gibi günlük olarak hesaplanmaktadır.

²⁶⁶ B.Ş.S., B119/55b-56b.

²⁶⁷ "Taleben li-merdâtihi te'âlâ hâlis mâlından seksen bin nakd-ı râyic fi'l-vakt akçe ifrâz ve vakf ve habs edip şöyle şart buyurdular ki meblağ-ı mezbûr rehn-i kavî veya kefil-i meli ile onu on bir akçe olmak üzere istribâh ve istiğlâl olunub bi-fazlihî te'âlâ hâsıl olân ğalleden evvelâ asl-ı mâla bir âfet sebebiyle terettüb eden noksân tekmîl oluna." B.Ş.S., B119/67a.

Burada görevlilerin günlük ücretlerini dikkate alarak vakıflarından mürtezikaya bir yılda ne kadar harcama yapıldığını hesaplayacağız. Osmanlı döneminde hicri takvim kullanılmaktaydı. Vakfiyelerdeki tarihler de hicri takvime göredir. Bilindiği üzere Hicri takvime göre bir yıl üç yüz elli beş gündür ve miladi takvime göre on gün daha azdır. Bu duruma göre günlük ücretler üç yüz elli beş günden hesaplanarak yıllık giderlerin tespit edilebileceği düşünülebilir. Ancak vakıflarda her ay otuz, bir yıl da üç yüz altmış gün olarak değerlendirilmiş ve ücretler bu gün sayısı üzerinden ödenmiştir. Vakıf muhasebe defterlerine bakıldığında da görevlilere ödenen ücretlerin genellikle 360, 720, 1080 gibi 360'ın katlarına denk gelen rakamlardan oluştuğu görülmektedir.

Abdülaziz Efendi'nin çok sayıda vakfı olduğu için her vakıfta câbi, kâtip, müezzin, kayyim gibi aynı unvanla anılan ancak farklı şahıslardan oluşan görevliler bulunmaktadır. Burada belirtilmesi gereken bir husus da görevli sayısıdır. Vakıflarda bazen birkaç görev aynı kişiye verilmiş ancak söz konusu şahıs her bir iş için ayrı ücret almıştır. Vakıf kurucusu dilerse her bir işi başka birine verebilir. Her bir iş için ayrı bir şahsın ücret alabileceği dikkate alındığında iş sayısı kadar görevli istihdam edildiği varsayılmalıdır. Burada da görev sayısı dikkate alınarak vakıflarda istihdam edilenlerin sayısı belirlenmeye çalışılmıştır. Hangi görevlinin ne kadar ücret alacağı aşağıda vakıfların hizmet alanları kısmında daha ayrıntılı olarak belirtileceğinden burada Abdülaziz Efendi'nin vakıflarında görevlendirilenlerin toplu bir listesini ve vakıftan ödenen günlük ve yıllık meblağı gösteren bir tablo hazırlanmıştır:

Görevli	Sayısı	Günlük ücret (akçe)	Yıllık ücret (akçe)
Mütevelli	5	29	10.440
Nâzır	7	15	5.400
Kâtip	4	10	3.600
Câbi	5	14	5.040
İmam	2	7	2.520
Müezzin	9	17	6.120
Hatip	3	9	3.240
Mükebbir (ulucami)	2	2	720
Ser-mahfil	2	2	720
Dersiâm	1	2	720

Muallim	1	6	2.160
Halife	1	2	720
Hâfız-ı kütüb	1	2	720
Muarrif	1	1	360
Yasinhân	1	1	360
Devirhân	8	8	2.880
Salâkâr (müezzin)	5	5	1.800
Cüzhân	3	6	2.160
İhlahshân-fatihahân	6	7	2.520
Tevhidhân	1	2	720
Salavathân	1	2	720
Kandilci	7	6,5	2.340
Hancı	3	3	1.080
Odabaşı	1	1,5	540
Bevvâb	1	1	360
Ferrâş-kayyim	3	7	2.520
Sucu (Âb-keş)	2	4	1.440
Suyolcu	1	6	2.160
Çeşmeci-tamirci	1	2	720
Toplam	88	180	64.800

Tablo 4: Abdülaziz Efendi'nin vakıflarındaki görevliler ve ücretleri.

Tabloda da görüldüğü üzere Abdülaziz Efendi'nin vakıflarında 88 görevlendirme için günlük 180, yıllık ise 64.800 akçe ödeme yapılması planlanmıştır. Görevlilerin ücretlerinin ödenmesi konusunda oldukça hassas olan Abdülaziz Efendi, kendi kurduğu vakıflarda mümkün olduğu kadar rakabeye²⁶⁸ gidilmemesini şart koşmuştur. Vakıf gelirlerinin yeterli olduğu zamanlarda vakfa ait mülklerin tamir edilmesi hususunda sıkıntı yaşanmazken bazı zamanlarda değişik sebeplerle vakıflar zayıflıyor ve kendi mülklerini tamir etmeye güç yetiremez hale gelebiliyorlardı. Böyle durumlarda vakıf mütevellisi tamirat için kadıdan gerekli izni aldıktan sonra vakıf mürtezikasına (çalışanlarına) ücretlerini belli bir süre kısmen veya tamamen ödememe kararı alabiliyordu. Rakabe denilen bu uygulamayla mürtezikanın zor duruma düşmesi kaçınılmaz iken diğer taraftan vakıf mülklerinin yok olmaktan kurtarılması hedeflenmiştir. Vakfın ken-

²⁶⁸ “Rakabe, bir vakfın gallesini “gelirini” vakfın aslına ilavet etmektir.” Berki, *Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstılah ve Tabirler*, s. 46.

dini toparlaması durumunda görevli ücretlerinin ödenmesine devam edilmektedir.²⁶⁹

Fetva kitaplarında vakıflarla ilgili bölümlerde rakabe meselesiyle ilgili fetvalara yer verilmiştir. Abdülaziz Efendi'nin fetva kitabında da “*Fi'l-Vezâif ve'r-Rakabe*” başlığı altında bu konuyla ilgili yedi fetvası vardır. Söz konusu fetvalarda özetle mülklerini tamir etme hususunda zayıf duruma düşen vakfın mürtezikanın ücretlerini askıya alabileceğini ifade eden Abdülaziz Efendi, kendi vakfiyelerinde de bu hususa değinmiş ve vakıfların zorda kaldıkları zamanlarda birbirlerine yardım ederek durumu düzeltmelerini, mümkün oldukça rakabeye gidilmemesini istemiştir.²⁷⁰ Yukarıda da değinildiği üzere bunun için başka şehirlerdeki vakıflarını birbiriyle ilişkilendirerek biri muhtaç duruma düştüğünde diğerinin ona yardım etmelerini, son çare olarak rakabe uygulamalarını istemiştir.²⁷¹

4- Malzeme Alımı

Abdülaziz Efendi'nin vakfiyelerinde hizmetleri yürütülen cami, mescit ve mektep gibi yerler için malzeme alınmasıyla ilgili şartlar vardır. Bazı malzemelere her yıl ne kadar para tahsis edileceği belirtilirken bazılarında herhangi bir meblağ zikredilmemiştir. Malzeme giderlerini gösteren tablo şöyledir:

²⁶⁹ Vakıflarda Rakabe hakkında geniş bilgi için bkz: Mefail Hızlı, “Osmanlı Vakıf Sisteminde Rakabe”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 6, c. 6, Bursa 1994, s. 53-70.

²⁷⁰ Bu konuda daha fazla bilgi için üçüncü bölümde yer alan “*Fi'l-Vezâif ve'r-Rakabe*” başlığı altındaki fetvalara bakılabilir.

²⁷¹ “el-‘İyâzü billahi te‘âlâ külli binâ iktizâ edip fâzıl-ı ğalle-i vakf kifâyet itmez ise Borlu vakfının vezâyif-i hüddâm ve Haremeyn-i muhteremeyn irsâliyesinden mâ‘adâsı Burûsa’da ‘avârız mahallelerine verilmeyüb el-ehem fe‘l-ehem Burûsa vakfı ma‘mûr olunca ona sarf oluna. Kezâlik Borlu vakfından dahi külli binâ iktizâ edip ğallesı kifâyet itmez ise Burûsa vakfından hüddâm vezâyifinden mâ‘adâsı ibtidâen ba‘zı âsâr-ı hayr ihdâsına sarf olunmayub Borlu vakfı ma‘mûr olunca ona sarf oluna. Bu üslûb-i mu‘teber ve merğûb üzere iki vakıf ihtiyâçlarına göre biri birlerine imdâd itmek ile mehmâ-emken vezâyif-i mürtezıkaya rakabe etmeden vakıflar bi-‘avnihi te‘âlâ ma‘mûr ola.” B.Ş.S., B119/60b-63a.

Malzeme türü	Günlük (akçe)	Yıllık (akçe)
İki adet balmumu	4	1.440
Minare kandilleri	2	720
Hurda mûmiye	1	360
Hasır, kandil, süpürge, su kovası ve halat-ip	1	360
On bir vukiye mum için yağ, fitil ve şamdan		500
Kömür		100
100 vukiye zeyinyacağı + kandil+ hasır+	Ücret belirtilmemiş	
36 vukiye ağırlığında sekiz mum	Ücret belirtilmemiş	

Tablo 5: Vakıfların malzeme giderleri.

5- Sosyal Hizmetler İçin Harcamalar

Malzeme alımında olduğu gibi sosyal ve beledî hizmetlere yönelik harcama kalemlerinin bir kısmında miktar belli iken bazılarında açıklanmamış ve ihtiyaç neyi gerektirirse o kadar harcama yapılması söylenmiştir.

Hizmet türü	Yıllık
Haremeyn hizmetleri	60 altın
Köle-cariye azadı	50 riyal kuruş
Âzat edilen köle ve cariye için elbise parası	5 riyal kuruş
Talebeler için tenezzüh (piknik) parası	500 akçe
Beş fakir mahallenin avarız vakıflarına dörder bin akçe	20.000 akçe
Camilerin tamiri	İhtiyaç kadar
Çeşme, köprü, kaldırım, köprü, suyolları, kale, liman ve musalla tamirleri için	İhtiyaç kadar

Tablo 6: Vakıfların sosyal hizmet giderleri.

Özetle ifade etmek gerekirse, Abdülaziz Efendi vakıfları kurulduğu zaman, vakfiyedeki şartlara göre 5.920 akçe kira giderleri, 64.800 akçe mürtezika ücretleri, 4.380 akçe malzeme giderleri, 20.500 akçe, 55 riyal kuruş ve altmış altın da sosyal hizmetler olmak üzere bir yılda toplam 95.600 akçe, 55 riyal kuruş ve 60 altın harcama yapılıyordu. Malze-

me alımı yapılırken bazı maddelerin ücretleri belirtilmemiş ve ne kadar gerekliyse o kadar harcanması imkânı sağlanmıştı. Mesela bir yerde camiler için kandil ve hasır, ayrıca kandiller için yüz vukiye zeytinyağı, başka bir yerde otuz altı vukiye ağırlığında sekiz mum alınması talimatı verilirken bunlar için harcanacak meblağ için mütevelliler yetkili kılınmıştı. Bu uygulama işlerin daha kolay ve hızlı yapılmasını, hizmetlerin daha düzgün yürütülmesini mümkün kılıyordu. Vakıf gelir ve giderlerinin takibinde Şer'iyeye Sicilleri ve Vakıf Muhasebe defterleri önemli kolaylıklar sağlıyordu.

F- VAKIF GÖREVLİLERİ

Vakıfların topluma yönelik hizmetlerinin yanında önemli bir işlevi de pek çok şahsa iş vermesi ve gelir temin etmelerine imkân hazırlamasıdır. Her bir vakıfta en az birkaç kişinin istihdam edildiği düşünülür ve Osmanlı toplumunda binlerce vakfın olduğu hesap edilirse vakıflar aracılığıyla ülke genelinde on binlerce insana iş imkânının sağlandığı anlaşılır. Vakıflarla ilgili yapılan çalışmalarda bu husus açıkça müşahede edilmektedir. Zira her vakfın mürtezika adı verilen ve belli hizmetler karşılığında vakıftan ücret alan personeli vardır. Örneğin Mimar Sinan'ın muhtelif vakıf kurucuları adına inşa ettiği 14 külliyyede toplam 2.529 kişi istihdam edilmiştir.²⁷²

Vakıf gelirlerinin en büyük kısmı personel giderleri için harcanmaktaydı. Nitekim XVII. asırda vakıfların gelirlerinin % 33.33'ü görevlilerin ücretleri oluşturuyordu.²⁷³ Bu konudaki örnekleri çoğaltmak mümkündür. Mesela Süleymâniye Külliyesi'nde yer alan medrese, darüşşifa, cami, türbe ve imaret gibi yapılarda 1557 yılında 636, 1585'te 1124, 1653'te 1456, 1703 senesinde ise 1.199 kişi çalışmaktaydı. Bunlara aynı

²⁷² Bahaeddin Yediöldüz, "Sinan'ın Yaptığı Eserlerin Sosyal ve Kültürel Açıdan Tahlili", *VI. Vakıf Haftası*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 1989, s. 105.

²⁷³ Hasan Yüksel, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü Üzerine Bir Araştırma*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1990, s. 124.

yıllarda sırasıyla günlük olarak 2.390, 5.708, 10.946 ve 6.332 akçe ücret ödenmekteydi.²⁷⁴

Osmanlı Devleti'nde XVII. yüzyıla ait vakıflardan sondajlama usulüyle seçilerek üzerinde çalışılan 313 vakıfta toplam 4,683 kişinin, XVIII. asırdaki 330 vakıfta ise 4.947 kişinin görev yaptığı belirlenmiştir. Bu rakamlara göre vakıf başına düşen çalışan sayısı XVII. yüzyılda 14,76 iken XVIII. yüzyılda 14,99 dur.²⁷⁵ Haim Gerber'in belirttiğine göre, XVII. yüzyılda Bursa'daki Emir Sultan Vakfı 165,²⁷⁶ Hüdavendigâr Vakfı 211, Orhan Vakfı 165 ve Yeşil İmareti Vakfı 187 kişi istihdam etmekteydi.²⁷⁷ Bunlardan başka yüzlerce farklı vakıf vardı ki her birinde çok sayıda çalışan bulunuyordu. Meselâ Hacı Ivaz Paşa'nın kurduğu vakıfta 70 kişi istihdam edilmekteydi.²⁷⁸ 1775-1776 yılı vakıf muhasebe defterlerine göre bir yıl içerisinde Bursa'daki 541 vakıftan en az 1.807 kişi ücret almıştır. Bu şahısların bir yılda aldıkları ücretin toplamı 2.150.355 akçedir.²⁷⁹

XVII. asırda hizmetleri vakıflar tarafından deruhte edilen cami, mescit, medrese, mektep, tekke, külliye ve diğer müesseselerde oldukça farklı mesleklerden çok sayıda şahıs istihdam edilmiştir. Bu devrin vakıf mürtezikası arasında şunlar yer alıyordu: Mütevelli, nâzır, kâtib, câbi, imam, müezzin, hatib, vâiz, dersiam, muarraf, selâhân, müderris, muid, muhaddis, muallim, halife, hadîshan, hâfız-ı kütüb, mesnevîhân, muhammediyyehân, mevlithân, na'thân tevhidhân, müsebbih, zâkir, duâhân, cüzhân, devirhân, kâri, hâfız, hatimhân, ihlashân, tebarakehan, yasinhân, aşirhan, ammehan, mülkhan, fatihahân, tekbirhan, temcithan,

²⁷⁴ Tefvik Güran, *Ekonomik ve Mali Yönleriyle Vakıflar (Süleymaniye ve Şehzâde Süleyman Paşa Vakıfları)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2006, s. 37.

²⁷⁵ Yüksel, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü*, s. 124

²⁷⁶ Gerber, Emir Sultan Vakfı'ndan ayrı olarak Mehmed el-Buhari Vakfı'nın da 163 kişi istihdam ettiğini belirtmektedir. Oysa adları farklı gibi görünse de bu iki vakıf aynıdır. Muhtemelen farklı muhasebe defterlerinde değişik isimlerle yazıldığından ayrı vakıflar olarak değerlendirilmiştir. Gerber, *Economy and Society in an Ottoman City: Bursa, 1600-1700*, s. 25

²⁷⁷ Gerber, *Economy and Society in an Ottoman City: Bursa, 1600-1700*, s. 25.

²⁷⁸ Salih Pay, *Bursa Ivaz Paşa Külliyesi*, Eğit-San Yayınları, Bursa 1996, s. 98.

²⁷⁹ Çiftçi, *Bursa'da Vakıfların Sosyo-Ekonomik İşlevleri*, s. 132.

şeyh, halife, derviş, dede, sâim, musalli, surre emini, muhâsib, mu'temed, mübelliğ, noktacı, sarraf, mücellid, ferrâş, bevvâb, saka, âb-keş, çorbacı, ibrikdar, pazarcı, aşçı, ekmeççi, kilarci, ambarcı, vekil-i harc, hamal, değirmenci, taşçı, hizmetkâr, muhafız, tabbah, helvacı, şerbetçi, bahçevan, bağbân, odabaşı, hancı, suyolcu, sucu, çeşmeci, sebilci, şadırvancı, meremmetçi, neccâr, dülger, mimar, saatçi, kandilci, sarıkçı, türbedâr, bekçi, zebilkeş, rîzkeş, buhurdar ve kennâs.²⁸⁰

Abdülaziz Efendi'nin vakıflarında müteveli, nâzır, kâtip, câbi, imam, hatip, müezzin, ser-mahfil, muallim, halife, hafız-ı kütüb, muarraf, yasinhân, devirhân, salâkâr, cüzhân, ihlashân, fatihahân, tevhidhân, salavathân, kandilci, hancı, odabaşı, bevvâb, ferrâş, kayyim, sucu, suyolcu ve meremmetçi (çeşmeci-tamirci)lerin istihdam edildiği görülmektedir.

Vakıf çalışanları vakfın idaresiyle meşgul olanlar, din hizmeti, eğitim-öğretim hizmeti, beledî ve diğer sosyal hizmetler için görevlendirilenler şeklinde ele alınabilir. İdareden sorumlu olanlar, vakfiyede belirtilen şartları esas alarak vakfın işleyişini en iyi şekilde sağlamakla mükellef şahıslardır. Bunlar da vakıf kurucusu tarafından kadı, müteveli, nâzır, kâtip ve câbi olarak görevlendirilen kişilerden oluşmaktadır. Müteveli, kâtip ve câbiler vakıf mülkünün işletilmesi ve şartlara göre değerlendirilmesiyle ilgilenirken nâzır ve kadılar söz konusu vakfın şartlara uygun olarak işletilip işletilmediğini denetlemekle görevlidirler. Abdülaziz Efendi'nin vakıflarında görev yapanları aşağıdaki başlıklar altında ele alabiliriz.

²⁸⁰ Zikredilen mesleklerden olup görev yapanların sayısı, aldıkları ücretler gibi ayrıntılı bilgi için bkz: Yüksel, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü*, s. 378-390. Vakıflarda görev yapanların meslekleriyle ilgili ayrıca bkz: Kunter, "Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd", s. 111 vd.

1- Vakıf Yöneticileri

a- Müteveli

Müteveli, “şurû-ı vakfiye mûcibince umûr ve mesâlîh-i vakfi idâre ve rü'yet etmek için ta'yîn olunmuş olan kimsedir.”²⁸¹ Daha sade bir ifadeyle müteveli, vakfiyede belirtilen şartlar ve kanunlar çerçevesinde vakfa ait işleri yapmak ve takip etmek üzere görevlendirilen kişidir. Vakfiyedeki şartlar dâhilinde vakıflarda her türlü tasarrufu yapmak hakkına sahiptir.²⁸²

Vakıflarda ilk görevlendirilen şahıs mütevellidir. Vakıf kurucusu istediği şahsı müteveli olarak atayabilir. Yeterli vasıfları taşıyan herkes bu görevi üstlenebilir. Müteveli, görevlendirildiği vakfın menkul veya gayrimenkul mallarını çalıştırır, gelirlerle hizmetleri eda etmenin yanında yeni yapılar inşa ederek vakfın mülklerini artırabilir, vakıfların kiraya verilmesi, tamir ve bakımı, vakıf paralarını borç olarak verme ve tahsil etme, vakıflarla ilgili davaya konu olan meseleleri mahkemeye intikal ettirme ve takip etme işlerinden sorumludur.²⁸³ Vakıf kurucusu, başlangıçta hayatta olduğu sürece mütevellilik görevini kendisi üstlenebiliyor, vefatından sonra ise itimat ettiği birisini bu göreve tayin edebiliyordu ki vakıfların ekseriyetinde bu usul üzere müteveli tayin edilmiştir. Vâkıf, kendi akrabasından görevli tayin edebileceği gibi dışarıdan birini de görevlendirdiği olurdu. Vakfiyelerde her bir durum için örnekler bulunmaktadır.

Kayd-ı hayat şartıyla tayin edilen mütevellide aranan en önemli özellik, toplumda güvenilirliği ve dindarlığı ile tanınma, itibar sahibi olma ve vakıf işlerini yürütme hususunda liyakatli olmaktır. Müteveli, görevini layıkıyla yürüttüğü sürece hiç kimsenin müdâhale etme hakkı olmamakla birlikte ihmalkârlığı veya kasıtlı olarak vakıf mülküne zarar

²⁸¹ Ömer Lütfi Efendi, *İthafu'l-Ahlâf fi Ahkâmi'l-Evkâf*, s. 4.

²⁸² Berki, *Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen Istılah ve Tabirler*, s. 43; Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. 2, s. 640.

²⁸³ Çiftçi, *Bursa'da Vakıfların Sosyo-Ekonomik İşlevleri*, s. 67 vd.

verme ya da şartlara aykırı hareket etmesi söz konusu olduğunda bu görevden azledilirlerdi.

Yapılan çalışmalardan mütevellilerin genellikle ilmiye mensubu veya devlet erkânından seçildiği görülmektedir. Mesela XVIII. yüzyıla ait iki vakıf muhasebe defterine göre 818 vakfın mütevellilerinden 396'sının ilmiye, 212'sinin ehl-i örf, geri kalanının da reayadan olduğu tespit edilmiştir.²⁸⁴

Müteveli ifa ettiği işler mukabilinde vakıf gelirlerinden belirli bir ücret almaktaydı ki muhasebe kayıtlarında ilk ödenen ücretin müteveli ücreti olduğu görülmektedir.

Mütevellileri her ne kadar vakıf kurucuları belirlese de atanmasını kadılar gerçekleştirirdi. Aynı şekilde görevden alınmaları ve yerlerine yeni mütevellilerin tayin edilmesi de kadıların sorumluluğundaydı.²⁸⁵

Müteveli hakkında bahsedilen hususların pek çoğunu Abdülaziz Efendi'nin vakıflarından takip etmek mümkündür. Onun bütün vakıflarında müteveli tayiniyle ilgili bilgiler bulunmaktadır. Yukarıda içeriği özetlenen vakfiyelerden en kapsamlı olan 1 nolu vakfiyesinde Abdülaziz Efendi belli bir noktaya kadar müteveli olacakları kendi belirlemiş, daha sonra ise müteveli tayin etme işini Bursa kadısına bırakmıştır. Öncelikle hayatta ve sağlıklı olduğu sürece mütevellilik vazifesini kendisinin üstleneceğini belirtmiştir. Bu görevi deruhte ettiği sırada dilediği kişileri câbi ve kâtip olarak atayabileceğini, gerektiğinde onları azlederek başkalarına bu vazifeleri verebileceğini vakfiyede tescil ettirerek hayatta olduğu sürece vakıflarının idaresiyle ilgili yetkileri elinde toplamıştır. Aynı vakfiyede vefatından sonra Çuhadarı Hasan Beşe ibn-i İbrâhim'in, onun ölümünden sonra kethüdası Mahmud'un müteveli olmasını istemiştir. Mahmud'un vefatından sonra da Silâhdâr Fayık, Solak İsmail, Sarrâc-ı Sultânî Ali ve Yeniçeri Osman'dan "*uhde-i tevliyyete kâdir ve envâr-ı emânet ve istikâmet nâsiyesinde lâmi' ve zâhir*" olanının müteveli olarak görevlendirilmesini şart etmiştir. Buraya kadar olan mütevellilere

²⁸⁴ Çiftçi, *Bursa'da Vakıfların Sosyo-Ekonomik İşlevleri*, s. 71-72.

²⁸⁵ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. 2, s. 640.

günlük altı akçe ödenecektir. Daha sonra ise onların çocukları ve çocuklarının çocuklarından ve bu sistem üzere daha sonraki nesillerinden bu vazifeye müstahak olanlardan biri mütevellilik vazifesine atanacak ve bu görevleri karşılığında kendisine vakıf gelirlerinden günlük beş akçe ödenecektir. Bunların nesillerinin kesilmesi halinde dönemin Bursa kadısı tevliyeti eda etmeye kadir, dindar ve doğru birisini müteveli olarak tayin edecektir.

Yukarıda da belirtildiği üzere Abdülaziz Efendi'nin 3 numaralı vakfiyesi dedelerinden Merhum Rum Mehmed Paşa'nın İstanbul'da te'sis ettiği vakfa müteveli olması hasebiyle vakfiyede belirtilen hususlara uygun olarak bazı yeni şartlar ilave etmesiyle oluşturulmuştur. Söz konusu vakıfta mütevellilik göreviyle ilgili şartları 1 numaralı vakfiyedekiyle benzer niteliktedir. İstanbul'daki vakıfta Çuhadar Hasan Beşe ile Mahmud Ağa'nın sıralaması değişmiştir. İlk önce Mahmud Ağa müteveli tayin edilmiş, onun vefatından sonra da Hasan Beşe'ye bu görevin verilmesi istenmiştir. Böylece aynı anda her ikisinin de müteveli olması ve gelir temin etmeleri sağlanmıştır. Hasan Beşe'den sonra görevlendirilecekler ve uygulanacak yöntem 1 nolu vakfiye ile aynıdır. Mütevellilik vazifesi karşılığında Mahmud Ağa'ya günlük on akçe, ondan sonra geleceklere ise altı akçe ödenmesini istemiştir. Ayrıca onların nesillerinin kesilmesinden sonra bu sefer İstanbul kadısı vasıtasıyla dindar ve müstakim birinin bu göreve tayin edilmesi kaydedilmiştir.²⁸⁶

İstanbul'daki vakfiyede aynı anda iki mütevellinin vazifelendirildiği görülmektedir. Bunlardan biri İstanbul'daki vakıfların idaresi, ikincisi ise Sakız Ada'sındaki hizmetlerin yerine getirilmesi için tayin edil-

²⁸⁶ “Kethüdâları fahru'l emâsil Mahmûd Ağa hayatda oldukça vakf-ı müfrez-i mezbûre müstakillen mütevellî olub ğalle-i vakıfdan yevmî on akçe vazîfeye mutasarrıf ola. Ba'de vafâtihi Çukadarım Hasan Beşe ibn-i İbrâhim ve ondan sonra hüddâmımdan Solâk İsmâ'il ve Sarrâc-ı Sultânî Ali ve Silâhdâr Fâyık ve Yeniçeri Osman'dan ber-vech-i istikâmet tevliyet edâsına kâdir olanı vazîfe-i mezbûre ile mütevellî olub onlardan sonra mezbûrların aslâh ve erşed-i ebnâsı ve ebnâ-i ebnâsı batnen ba'de batnin ve ba'de'l-inkirâz İstanbul kadısı ta'yîni üzere bir recül-i dîn yevmî altı akçe vazîfe ile mütevellî ola.” B.Ş.S., B119/48b-49a.

mişlerdir. İstanbul'daki vakıflara ait Edirne Tuncaarz Köyü'nün gelirleri Sakız Adası'ndaki camilerin hizmetleri için tahsis edilmiştir. Sakız Adası'nda bu hizmetleri ifa etmek üzere Şeyh Ağa Mütevellî olmuştur. Şeyh Ağa'dan, İstanbul'dan Sakız Adası'ndaki mürtezika için gönderilen paraları muhafaza etmesi ve her ayın başında vakıf görevlilerine ücretlerini ödemesi istenmiştir. Şeyh Ağa bu hizmeti mukâbelesinde günlük beş akçe alacaktır.²⁸⁷ Neslinin kesilmesinden sonra tevliyet görevi günlük üç akçe karşılığında başka birine tevdi edilecektir.

Abdülaziz Efendi'nin Taraklıborlu'da te'sis ettiği vakıfları için tayin ettiği mütevelliler de önceki vakıflarında belirtilen isimlerle aynıdır. Vakfiyedeki şartlara göre hayatta olduğu sürece kendisi, vefatından sonra Çuhadarı Hasan Beşe ibn-i İbrâhim, onun vefatından sonra hizmetçilerinden Solak İsmail ve Silahdar Fayik'den "erşed" olanı, ondan sonra da Sarrâc-ı Sultânî Ali veyahut Yeniçeri Osman'dan birisi mütevellî olacak ve her biri görevleri karşılığında vakıf gelirlerinden altı akçe alacaktır. Daha sonra da diğer azatlı kölelerinden isimleri yazılı olanların çocuklarından ve onların çocuklarının çocuklarından ve sonraki nesillerinden tevliyet hizmetini ifa etmede liyakat sahibi, emanet ve istikametiyle bilinen bir kimsenin mütevellî olması ve bu görevi karşılığında kendilerine vakıftan günlük bir akçe verilmesi şart edilmiştir. Abdülaziz Efendi, mütevellîlik ve diğer görevlerde ismi geçenler ve onların evlatlarından söz konusu hizmetleri ifa edecek şahıslar olduğu müddetçe bu görevlerin başkasına asla verilmemesini şart etmiştir.²⁸⁸

²⁸⁷ "Ve iftihâru'l-emâcîd ve'l-ekârim Şeyh Ağa ba'dehû neslen ba'de neslin ve fer'an ğıbbe aslin esenn ve erşed ebnâsı mütevellî olub İstanbul'dan mütevellî gönderdiği mürtezika vazîfelerini hıfz ve re's-i şehride bilâ te'hîr ashâbına teslim edip yevmî beş akçe vazîfeye mutasarrıf olalar Ve ba'de'l-inkirâz el-'iyâzü billahi'l-feyyâz cihet-i tevliyet yevmî üçer olub." B.Ş.S., B119/48b-49a.

²⁸⁸ "Ve vakf-ı mezbûre hayatta oldukça ben mütevellî olub bi-fermân-ı sübhânî bu 'adem âbâd-ı fânîden 'azm-i mülk-i câvidânî ettüğümde çukadârim fahru'l-emâsil Hasan Beşe ibn-i İbrâhim yevmî altı akçe ile mütevellî olub ba'de vefâtihi hüddâmımdan Solâk İsmâil ve silâhdâr-ı fâyıkdan erşedi vazîfe-i mezbûre ile mütevellî ola. Onlardan sonra Sarrâc-ı Sultânî Ali ve yâhûd Yeniçeri 'Osmân hasbe'l-istihkâk mütevellî olub vazîfe-i mezbûre ile

Abdülaziz Efendi, babası Hüsameddin Efendi'nin Bursa'ya tabi Aksu Kasabası'ndaki vakıflarına nezaret etmenin yanında aynı kasabada kendine ait bazı mülkleri de Bursa'daki vakıflarına gelir getirmek amacıyla vakfetmiştir. Mütevellî ile ilgili isim belirtmeden Bursa'daki vakıflarının mütevellîsinin Aksu'daki vakfın da mütevellîsi olmasını kararlaştırmış ve ondan Aksu'daki mülkleri *ecr-i misli* ile (kiralandığı zamandaki gerçek değeri) kiraya vermesini istemiştir.²⁸⁹

Abdülaziz Efendi'nin mütevellî atamasıyla ilgili diğer bir görevlendirmesi yukarıda 6 numaralı vakfiye olarak içeriği verilen para vakfıyla ilgilidir. Bu vakıf Babası Hüsameddin Efendi'nin Kozluören Köyü'nde yaptırdığı cami için te'sis edildiğinden mütevellîlik görevini de günlük iki akçe ücretle babasının Bursa'daki vakıflarının mütevellîsi olan şahsa vermiştir.²⁹⁰

Vakıflarda tarih boyunca görev yapan mütevellî ve diğer görevlileri belirlemek mümkündür. Zira görevliler merkezî idareden atanıyor, bu görevleri üstlenenlere berat veriliyor ve bu beratlar kayıt altına alınıyordu. Arşivlerin bu amaçla incelenmesiyle söz konusu görevliler belirlenebilir.

mütevellî ola. Onlardan sonra sâir 'utekâmdan ve mestûru'l-esâmî olanların ebnâsından batnen ba'de batnin hidmet-i tevliyet edâsına kâdir ve emânet ve istikâmeti zâhir bir kimesne mütevellî olub yevmî beş akçeye mutasarrıf ola. Mezbûrlardan tevliyete ve zikri âtî hıdemâta lâyıq kimesne bulundukça icâbet-i istihdâm olunmaya. Bunlardan bulunmaz ise İstanbul Kadısı bir recül-i sâlihi mütevellî edip ba'de edâi'l-hidme vazîfe-i mezbûreye müstehak ola." B.Ş.S., B119/55b-56b.

²⁸⁹ "Şöyle şart buyurdular ki vâkıf-ı mûmâ ileyh hazretlerinin kazâ-i Burûsa'da olân evkâf-ı şerîfeleri mütevellîsi dekâkîn-i mezbûre ve mehâzin-i mesfûreye dahi mütevellî olub ecr-i misli ile icâr eyleye. Bi fazlihi te'âlâ hâsıl olan ğalleden 'akârât-ı mezbûre ta'mîr oluna. Ba'dehû mütevellî edâ-i hidmetten sonra yevmî birer akçe vazîfeye müstehak ola." B.Ş.S., B119/66b.

²⁹⁰ "Ba'dehû yevmî iki akçe cihet-i tevliyet olub vâkıf-ı mûmâ ileyh hazretlerinin kazâ-i Burûsa'da olan evkâf-ı şerîfeleri mütevellîsi meblağ-ı mezbûre mütevellî ola." B.Ş.S., B119/67a.

b- Câbi

Vakıfların gelirlerini toplamak ve mütevelliyeye teslim etmekle görevlendirilen kişilere câbi denir. Diğer bir ifadeyle câbiler vakıfların gelirlerini zamanında ve eksiksiz olarak toplayan tahsildarlardır. Câbiler, vakfın büyüklüğüne göre birden fazla olabilir. Padişah, vâlîde sultanlar ve sadrazamlara ait büyük vakıflarda sayıları yirmi beşe varan câbiler vardır. Uzak yerlerdeki vakıf gelirlerini toplayıp vakıf merkezine getiren görevlilere atılı olmaları dolayısıyla câbî-i süvârî, büyük vakıflarda sadece dükkân, han, hamam, ev gibi vakıf binaların gelirlerini toplamakla görevli câbîlere de câbî-i müsakkafat adı verilmektedir. Câbîler vakfın büyüklüğüne göre bir ile on akçe arasında yevmiye almışlardır. Câbilerin tayin edilmesinde dindar, güvenilir, emanete riayet eden, hesap işlerinden anlayan birileri olmalarına dikkat edilmiştir. Bu özellikler vakıf mallarının selameti bakımından önemlidir. Câbilerin tayini, azli ve vakıflarla ilgili her türlü idarî ve hukukî işleri buldukları yerin kadıları aracılığıyla yürütülmüştür.²⁹¹

Abdülaziz Efendi Bursa'daki vakıflarına ait evler, dükkânlar, bahçeler ve diğer mülklerine ait gelirleri toplayıp mütevelliyeye teslim etmek üzere iş bilen, afif ve dindar bir kimsenin câbi olmasını istemiştir. Ayrıca bu câbiden arta kalan gelirleri toplamak üzere ikinci bir şahsı daha câbi olarak tayin etmiştir. Görevleri karşılığında birinci câbi günlük iki akçe, ikincisi ise günlük bir akçe ücret alacaklardır.²⁹²

Diğer vakıfları için de “*maslahat-güzâr ve 'afif ve dindâr*” olma özelliğini taşıyan başka şahısları câbi olarak tayin eden Abdülaziz Efendi her birine verilecek ücretleri de ayrı ayrı belirlemiştir. İstanbul'daki vakfının câbisi günlük beş akçe alacaktır. Bu şahıs vakfa ait olan Tuncaarz

²⁹¹ Berki, *Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstılah ve Tabirler*, s. 9; Mehmet İpşirli, “Câbi”, *DİA.*, c. 11, s. 529.

²⁹² “Ve dekâkîn ve hadâyık ve sâir 'akârât-ı vakfın icârâtını cem' ve tahsîl ider bir mukaddem maslahat-güzâr ve 'afif ve dindâr kimesne câbî olub yevmî iki akçe vazîfeye müstehak ola. Ve bir kimesne dahi bekâyâ cem'i için küçük câbî nâmına olub yevmî bir akçe vazîfeye mutasarrıf ola.” B.Ş.S., B119/60b-63a.

Köyü'nün zabıtinden gelirleri tahsil ve bunu İstanbul'daki mütevellîye teslim etmek ve her senenin başında mürtezika vazifelerini alıp Sakız Adası'nda bulunan mütevellîye ulaştırmakla vazifelendirilmiştir.²⁹³ Benzer şekilde Taraklıborlu'daki vakıfları için câbi olarak tayin ettiği şahıs her senenin sonunda vakıfların gelirlerini Borlu'dan getirip Bursa'daki mütevellîye teslim etmekle mükellef kılınmıştır. Bu görevi karşılığında da günlük dört akçe ücrete nail olacaktır.²⁹⁴ Para vakfıyla ilgili olarak da günlük iki akçe ücret karşılığında emin bir kimsenin câbi olmasını şartları arasında zikretmiştir.²⁹⁵

c- Kâtib

Vakfın idaresiyle ilgili görevlilerden biri de kâtiptir. Kâtipler, kiraya verilecek yerlerin ne kadar ücretle kimlerin tasarrufunda olduğu, buralardan ne kadar gelir elde edildiği, vakıf mülklerinin tamiri için ne kadar masraf edildiği, vakıf çalışanlarına ödenen ücretlerin kaydedilmesi, kısaca vakıflarla ilgili her türlü yazışmaları kaleme alan görevlilerdir. Bu tür yazıların eksiksiz ve doğru olarak kayıt altına alınması vakıfların vakfiyelerde belirtilen şartlarına uygun olarak işletilip işletilmediği meselesinin kontrolü bakımından oldukça önemlidir. Vakıflarla ilgili usulsüzlük ve benzeri şikâyetlerde mahkemeler vakıf kayıtlarını kontrol ederek bir neticeye varabilmektedirler. Vakfın kendi kayıtlarının yanında merkezî idarece görevlendirilenlerin tuttuğu vakıf muhasebe defterleri de kâtiplerin kayıtları esas alınarak oluşturulmaktadır. Büyük vakıflarda mutlaka kâtipler bulunurken küçük vakıflarda bu görevi mütevellî üstlenmektedir. Vakfın durumuna göre kâtip sayısı değişebilmektedir. Padişah ve diğer devlet erkânının vakıflarında birden çok kâtip görev yapmış-

²⁹³ “Ve yine onlardan biri yevmî beş akçe ile câbi olub karye-i mezbûre zâbitinden mahsûl-i vakfî tahsîl ve mütevellîye teslim edip re's-i senede mürtezika vezâyifini Sakız'da mütevellî olan kimesneye îsâl eyleye.” B.Ş.S., B119/48b-49a.

²⁹⁴ “Ve bir mukaddem maslahat-güzâr kimesne yevmî dört akçe vazîfe ile câbî olub sene tamâmında icârât-ı evkâf-ı mezbûreyi Borlu'dan getirip mütevellîye teslim eyleye.” B.Ş.S., B119/55b-56b.

²⁹⁵ “Ve bir emîn kimesne câbî olub ba'de edâ-i'l-hidme yevmî iki akçe vazîfeye mutasarrıf ola” B.Ş.S., B119/67a.

lardır.²⁹⁶ Vakıflar açısından kâtiplerin öneminin büyük olması bu işle görevlendirileceklerde bazı özellikler aranmasını gerektirmiştir. Bu yüzden vakıf kurucuları kâtip tayin ederlerken onların yazı işlerinde yetenekli, hesap işlemlerinde güçlü, güvenilir, dindar ve istikrarlı kişiler olmalarını şart koşmuşlardır.²⁹⁷

Abdülaziz Efendi Bursa'daki vakfına günlük iki akçe ücretle “*üslûb-u muhâsebede mâhir fenn-i kitâbetde yedi tûlâyı zâhir bir kimse-nin*” kâtip olarak atanmasını istemiştir. Bu ifade kâtiplerin hesap ve kayıt hususlarında maharetli ve bu konularda geniş bilgiye sahip kişiler olması anlamına gelmektedir.²⁹⁸

İstanbul'daki vakıfları için “*hidmet-i kitâbete kâdir*” iki kişi kâtip olarak vazifelenirilmişdir. Bunlardan biri İstanbul'da diğeri ise Sakız'da görev yapacaklardır. İstanbul'daki günlük üç akçe, Sakız'daki ise iki akçe ücret olacaktır.²⁹⁹ Aynı şekilde Taraklıborlu vakıfları ve Bursa'daki para vakfı için de birer kâtip görevlendirilmiştir. Taraklıborlu'daki kâtip günlük iki akçe ücret alırken³⁰⁰ para vakfının kâtibi üç akçe ile vazifelenirilmişdir.³⁰¹

d- Nâzır

Vakıflar, vakfiyelerinde belirtilen esaslara göre yönetilmelidir. Ancak bunun sağlanması için bazı kontrol müesseselerine ihtiyaç vardır. Bunlardan ilki vakıf nezareti, diğeri de mahkemedir. Bu nedenle vakıfla-

²⁹⁶ Çiftçi, *Bursa'da Vakıfların Sosyo-Ekonomik İşlevleri*, s. 72.

²⁹⁷ Salih Pay, “Klasik Dönem Osmanlı Külliyyelerinde Personel Sistemi”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, c. 10, s. 493.

²⁹⁸ B.Ş.S., B119/60b-63a.

²⁹⁹ “Ve tâife-i mezbûreden hidmet-i kitâbete kâdir bir kimesne kâtib olub yevmî üç akçe vazifeye mutasarrıf ola.” B.Ş.S., B119/48b-49a.

³⁰⁰ “Ve hidmet-i kitâbete kâdir bir kimesne yevmî iki akçe ile kâtib olub müfredât-ı îrâd ve masraf-ı vakfı zabt ve tahrîr eyleye.” B.Ş.S., B119/55b-56b.

³⁰¹ “Ve bir ehil kimesne kâtib olub yevmi bir akçe vazîfe verile.” B.Ş.S., B119/67a.

rın işleyişinde önemli rolleri olan mütevellî, kâtip ve câbilerin yanında bunların bütün faaliyetlerini denetleyen bir “nâzır” bulunur

Görüp gözeten anlamına gelen nâzır, “mütevellinin tasarruf ve muamelelerine nezaret ve bunları murakabe altında bulunduran zattır.”³⁰² Haklarında özel bir şart yoksa vakıflarla ilgili herhangi bir tasarruf hakkına sahip olmayan nâzırlar, mütevellinin işlerine müdâhale etmeden yalnızca yapılan işlemlerin vakfiyede belirtilen şartlara uygun olup olmadığı, vakıfla ilgili uygulamaların vakfa fayda veya zarar verip vermediği, harcamaların ve personel atamalarının usule uygun olup olmadığı gibi hususları teftiş eder, gerektiğinde vakıf yöneticilerine tavsiyelerde bulunur. Kasıtlı olarak vakfa zarar verildiğini tespit etmesi durumunda konuyu gerekli adlî mercilere haber verir. Mütevellilik ve nâzırlık görevi aynı kişide toplanmamaktadır.³⁰³ Nâzırlar diğer görevlilerde olduğu gibi hizmetleri mukabilinde vakıf gelirlerinden belli bir ücret alırlar. Nâzırlarla birlikte kadılar da vakıfları teftiş etme hakkına sahiptirler.

Abdülaziz Efendi Bursa’daki vakıflarının nâzırlık görevine damatlarından birinin, onlardan sonra kızlarının erkek çocuklarından birinin tayin edilmesini, nesillerinin kesilmesinden sonra da Bursa Kadısı’nın nezaret görevini üstlenmesini şart etmiştir. Vakfiyede bu husus şöyle ifade edilmiştir: “*Damatlarımdan en dindar ve takva (aslâh ve ervat) olanı günlük üç akçe ücretle nâzır olsun. Onlardan sonra kızlarımın erkek evlatlarından en yaşlısı ve reşidi (esen ve erşedi) nâzır olsun. Bu uygulama nesilleri yok oluncaya kadar bu sistem üzere devam etsin. Neslimin yok olmasından sonra nâzırlık ücreti ana mala ilave edilsin. Bundan sonra Bursa kadısı günlük iki akçe ücretle bu görevi yürütsün.*”³⁰⁴

³⁰² Ömer Lütfi, *İthâfu’l-Ahlâf fî Ahkâmî’l-Evkâf*, s. 5.

³⁰³ Berki, *Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tabirler*, s. 44.

³⁰⁴ “Ve dâmâdlarımın aslah ve evra’ı yevmî üç akçe vazîfe ile nâzır olub ba’dehüm kızlarımın evlâd-ı zükûrundan esenn ve erşedi batnen ba’de batnin mâ te’âkabû ile’l-inkirâz vazîfe-i mezbûre ile nâzır ola. Ba’de’l-inkirâz vazîfe-i mezkûre asl-ı vakfa zamm oluna. Ve Burûsa’da hâkimü-ş-şer’î şerîf

Abdülaziz Efendi, İstanbul'daki vakfına Bursa'daki tayin yöntemiyle damatlarını, sonra onların oğullarından birini, sonra onların nesillerinden en yaşlı ve dindar olanını tayin etmiştir. Bunlar günlük beş akçe ücret alacaklardır. Onların nesillerinin kesilmesinden sonra zamanın kadısının tayin edeceği dindar bir şahıs günlük üç akçe yevmiye ile nâzırlık yapacaktır.³⁰⁵ Aynı atama yöntemi Taraklıborlu'daki vakıfları için de uygulanmıştır. Kendi soyundan olanlar üçer akçe ücret alacaklardır. Bu vakıfta diğerlerinden farklı olarak kızlarının neslinin kesilmesinden sonra işi kadılara havale etme yerine azatlı köleleri ve hizmetçilerinden, sonra onların evlatlarından aslah olanın nâzırlık görevine getirilmesini istemiştir. Bunların alacağı ücret de günlük iki akçedir. Azatlı köle ve hizmetlilerinin nesillerinden nâzırlık görevini ifa etmeye layık kimse bulunamazsa “*kadı bu işe uygun birini tayin etsin*” demektedir.³⁰⁶

Abdülaziz Efendi, Bursa'daki vakıflarına tayin ettiği nâzırdan başka Uludağ'dan getirdiği suyun başlangıcından şehre ulaşınca kadar kısmı ve şehir içindeki dağılımı için de ayrı ayrı nâzırlar tayin etmiştir. Uludağ'da Ayıalanı denilen mevkiden Toprakbaşı denilen yerdeki makseme getirilen su oradan üç kol halinde şehrin mahallelerine dağıtılmıştır. Ayıalanı'ndan Toprakbaşı'ndaki makseme kadar olan kısmın nâzırlığına İshâk Şâh Camii imamı, üç kol üzerinde her bir kolda olan cami ve mescitlerin imamlarından en takva olanı (aslah ve edyeni) kendi güzergâhındaki suların nâzırlığına atanmışlardır. Söz konusu dört

olan efendi dahi nezâret eyleyüb yevmî iki akçe vazifeye mutasarrıf ola.” B.Ş.S., B119/60b-63a.

³⁰⁵ “Ve dâmadlarımın aslah ve erşedi ve onlardan sonra ebnâ-i benâtimden neslen ba'de neslin esenn ve edyeni yevmî beş akçe ile nâzır olub ba'de'l-inkirâz hâkim-i mezbûr ta'yîni üzere bir recül-i sâlih yevmî üç akçe ile nâzır ola.” B.Ş.S., B119/48b-49a.

³⁰⁶ “Ve dâmadlarımdan evra' ve edyeni yevmî üç akçe vazîfe ile nâzır olub onlardan sonra ebnâ-i benâtımın esenn ve erşedi batnen ba'de batnin vazîfe-i mezbûre ile nâzır ola. Ba'de'l-inkirâz 'utekâ ve huddamımdan ba'dehüm onların ebnâsından aslahı neslen ba'de neslin nâzır olub yevmî iki akçeye mutasarrıf ola. Onlardan nezârete müstehak kimesne bulunmaz ise re'y-i hâkim-i mezbûr ile bir mütedeyyin kimesne vazîfe-i mezbûre ile nâzır ola.” B.Ş.S., B119/55b-56b.

nâzırdan her biri vakıf gelirlerinden birer akçe ücret alacaklardır. Nâzırlardan her biri sorumlu oldukları kolların mecrasında ve çeşmelerinde meydana gelen bozulmaları hiç geciktirmeden acelece hemen mütevellîye tamir ettirecekler, eğer mütevellî ihmal ederse durumu şehrin kadısına haber vererek kadı'nın talimatıyla tamir ve onarımını sağlayacaklardır.³⁰⁷ Bursa ile ilgili büyük vakfiyesinde suyolları için görevlendirilen nâzırlarla ilgili ifade müstakil olarak düzenlediği su vakfiyesinde de aynı şekilde yer almaktadır.

Abdülaziz Efendi, babasının Aksu'da kurduğu vakfa yaptığı ilavelerle ilgili vakfiyesinde mütevellînin vakıf gelirlerini harcama konusundaki nezaret görevine bir şahsı tayin etme yerine kasaba halkının tamamının gönüllü olarak nâzır olmalarını istemiştir.³⁰⁸ Benzer şekilde para vakfının şartları arasında, Kozluören Köyü halkının gönüllü-hasbi olarak nâzır olmalarını isteyen Abdülaziz Efendi paranın işletilmesi, caminin onarım ve tamirinde ve diğer masrafların yapılmasında söz konusu halkın nezaret hizmetlerinde kusur etmemelerini tembih etmiştir.³⁰⁹

Vakıfların te'sisinden yaklaşık iki asır sonra Karaçelebi ailesinden olan Bursa mutasarrıfı Aziz Ahmed Paşa, Abdülaziz Efendi'nin vakıflarına nâzır olarak atanmıştır.³¹⁰

Nâzırlık konusunda dikkat çeken bir husus da Abdülaziz Efendi'nin İstanbul'da bulunduğu sıralarda bazı vakıflara nâzır olarak atanmasıdır. İstanbul Şer'iyye Sicilleri'nde yer alan evail-i Rebû'l-evvel

³⁰⁷ “Ve kulle-i cebelden Toprâkbaşı nâm mevzi'de olan makseme dek İshâk Şâh Câmî'i imâmı ve ondan münşâ'ib olan üç kolun her birine ol kolda olan cevâmi' ve mesâcid imâmlarının bir aslah ve edyeni nâzır olub ğalle-i vakfdan yevmî birer akçe vazîfeye mutasarrıf olalar. Şol şart ile ki her biri kollarının mecrâsında ve çeşmelerinde vâki' olan haleli 'ale'l-'acele mütevellîye islâh itdirüb mütevellî ihmâl iderse hâkim-i şer'-i şerîfe i'lâm ve onun tenbihi ile ta'mîr ve islâha sa'y u ikdâm ideler.” B.Ş.S., B119/60b-63a.

³⁰⁸ “Ve ahâlî-i kasaba-i mezbûre hasbî nâzır olub 'akârât-ı mezbûre ve hânlara mütevellî sarf itdüğü akçeye nezâret ideler.” B.Ş.S., B119/66b.

³⁰⁹ “Ve ahâlî-i karye meblağ-ı mezbûre hasbî nâzır olub tebdîl-i zimemde ve ta'mîr ve termîmde ve sâir mesârifde nezâret hidmetini edâda kusûr etmeyeler.” B.Ş.S., B119/67a.

³¹⁰ BOA, HH., no: 50631 (29 Zilhicce 1226-14 Ocak 1812)

1027 (Mart 1618) tarihli bir belgeye göre İstanbul'da Kâtib Hüsameddin vakfının Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi'nin mahallesinde olması ha-sebiyle vakfın nâzırlığına Abdülaziz Efendi tayin edilmiştir.³¹¹ Oldukça genç yaşta bu vazifeye atanan Abdülaziz Efendi'nin nâzırlık görevi karşılığında ücret alıp almadığı belirtilmemiştir.

e- Kadı

Şehirlerin en büyük mülkî amirleri olan kadılar, buldukları yerlerdeki bütün kurumları koordine ve idare etmenin yanında adalet mekanizmasının da başındaki kişilerdir. Merkezi idare, kadılar vasıtasıyla şehirleri yönetmişlerdir.

Vakfiyeler kadıların huzurunda oluşturulmakta ve onların tescil etmeleriyle vakıflar resmiyet kazanabilmektedir. Ayrıca kadılar mevcut vakıfları diledikleri zaman teftiş etme ve kurallara uygun olarak idare edilmelerini sağlama hakkına sahiptirler.

Bazı vakıflarda nâzırlık görevi kadılara verilmiştir. Böyle durumlarda kadılar ilgili vakıflardan ücret almazlardı. Abdülaziz Efendi, vakıflarını te'sis ettiği sırada kadılara doğrudan görev vermemiş, ancak görevlilerin atamaları, tamirat yapılması ve vakıfların pek çok meselesinde kadıların uygun görmesiyle gibi ifadelerle onlardan sıkça bahsetmiş, ileriki yıllarda kadıların ücretli olarak nezaret vazifesini yapabileceklerini şartları arasına dâhil etmiştir.³¹² Bursa'da te'sis ettiği büyük vakfında neslinin kesilmesi halinde zamanın Bursa kadısının nezaret görevini üstlenmesini ve kendisine iki akçe verilmesini istemiştir. Muhasebe kayıtlarında Bursa kadısının Abdülaziz Efendi'nin vakıflarına nezaret görevi yaptığı, bu hizmeti mukabilinde vakıf gelirlerinden kendisine yıllık

³¹¹ *İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1027 /M. 1618), c. 13, s. 106.*

³¹² “Ve dâmâdlarımın aslah ve evra'ı yevmî üç akçe vazîfe ile nâzır olub ba'dehüm kızlarımın evlâd-ı zükûrundan esenn ve erşedi batnen ba'de batnin mâ te'âkabû ile'l-inkirâz vazîfe-i mezbûre ile nâzır ola. Ba'de'l-inkirâz vazîfe-i mezkûre asl-ı vakfa zamm oluna. Ve Burûsa'da hâkimü-ş-şer'î şerîf olan efendi dahi nezâret eyleyüb yevmî iki akçe vazifeye mutasarrıf ola.” B.Ş.S., B119/60b-63a.

yedi yüz yirmi akçe ödendiği kayıtlıdır.³¹³ Bu da günlük iki akçe ücretle onun vakfa nâzırlık yaptığını göstermektedir.

2- Diğer Görevliler

Vakıflarda yönetici kadrosundan başka din hizmetleri, eğitim öğretim hizmetleri ve belediye hizmetleri gibi hemen her alanda istihdam edilen ve ifa ettiği işe göre onlarca farklı meslek isimleriyle anılan çok sayıda şahıs bulunmaktadır. Bunlardan bazılarının isimlerine yukarıda yer verilmiştir. Burada genel olarak vakıflarda çalışanlar değil yalnızca Abdülaziz Efendi'nin vakıflarında istihdam edilenlerden yönetici kadrosu dışında kalanların hangi mesleklerden oldukları ve hangi işleri yaptıklarına kısaca değinilecektir. Zikredilecek görevlilerden aynı işi yapanların kaçar kişi oldukları, ne kadar ücret aldıkları ve nerede çalıştıkları meselesine vakıfların hizmet alanlarının ele alındığı kısımda değinileceği için burada ayrıca zikredilmeyecektir.

Abdülaziz Efendi vakfının yöneticiler dışında kalan hizmet elemanları şunlardır:

İmam: Cami ve mescitlerde namaz kıldırma görevli olan kişidir. Osmanlı toplumunda imamlar görevli oldukları camilerde namaz kıldırmanın yanında mahallenin yöneticileri konumundaydılar. Şehir yöneticisi olan kadı, mahallelerle ilgili işleri imamlar vasıtasıyla yürüttü. Camilerin büyüklüğüne göre imamların sayısı da değişmektedir.

Hatip: Cuma günleri hutbe okumakla görevli kişidir. Vakfiyelerden anlaşıldığına göre hatiplik görevi çoğunlukla imamlara verilmiştir.

Müezzin: Cami ve mescitlerde beş vakit namazdan önce ezan okumakla görevli şahıstır. Müezzin seçimlerinde sesinin güzel olması ve bu sesi kullanabilmesine dikkat edilir. Büyük camilerde birden çok müezzin görevlendirilmiştir. Böyle durumlarda kıdem veya liyakat durumuna göre kendi aralarında ser-müezzin, müezzin-i evvel ve müezzin-i sâni gibi isimler alırlar.

³¹³ B.Ş.S., B208/48a, B212/39a, B250/37a.

Salâkâr: Cuma müezzini. Cuma namazından önce sala okur. Namaz sırasında Cuma müezziniği yapar.

Ser-mahfil: Baş müezzinin yardımcısıdır. Sesi güzel ve musikide bilgi sahibi olanlardan görevlendirilen ser-mahfil, müezzin adaylarına ezan ve kamet usullerini öğreten ve müezzinliğe layık gördüklerini müezzinbaşuya tavsiye eden kişidir.³¹⁴

Muallim: Sıbyan mekteplerinde günümüzdeki anlamıyla ilkokullarda öğretmenlik yapan kişidir. Muallimlerin, şefkatli, eğitim-öğretim yöntemlerini bilen, çocukların seviyesini dikkate alarak onları en iyi şekilde yetiştirebilme kabiliyetine sahip ve alanında bilgili olmalarına dikkat edilirdi.

Halife: Sıbyan mekteplerinde muallimin yardımcısıdır. Derslerin işleniş sırasında muallime yardım eder. Muallimin olmadığı zamanlarda da derslerin boş geçmemesini sağlayarak ders işlemeye devam eder.

Dersiâm: Camilerde halka açık ders veren müderristir.

Hâfız-ı Kütüb: Hizmetleri vakıflar tarafından deruhte edilen kütüphane, cami ve benzeri yerlerde vakfedilmiş kitaplar varsa bu kitapların korunmasını sağlayan görevlidir. Hafız-ı kütüb, vakfiyedeki şartlara uygun olarak kitapları okuyuculara vermek ve tekrar geri alarak muhafaza etmekle mükelleftir.

Muarrif: Cami, mescit ve tekkelerde devlet erkânı, İslam ordularının muzafferiyeti, bütün mü'minlerin selameti için dua eden kişidir. Muarriif ayrıca hayır sahiplerinin adlarını anarak onlara da dua eder. Ayrıca cüz okuyan hafızları açık cüzden takip ederek yanlışlarını düzelten görevlilere de eczâ-i şerîfe muarriifi denilmektedir.³¹⁵

Devirhân: Vakfiyede belirtilen şartlara uygun olarak belli zaman ve yerlerde ve belli sayıda cüz okuyarak hatim yapan görevlidir.

³¹⁴ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. 2, s, 187.

³¹⁵ Kunter, "Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd", s, 112.

Cüzhân: Vakfiyedeki şartlara uygun olarak her gün bir veya daha çok cüz okuyan kişiye denir.

Yasinhân: Vakfiyede belirtilen şartlara uygun olarak belli zaman ve yerlerde ve belli sayıda Yasin Suresi'ni okuyan şahıstır.

İhlahân: Vakfiyede belirtilen şartlara uygun olarak belli zaman ve yerlerde belli sayıda İhlas Suresi'ni okuyan kişidir.

Fatihahân: Vakfiyede belirtilen şartlara uygun olarak belli zaman ve yerlerde belli sayıda Fatih Suresi'ni okuyan şahıstır.

Tevhidhân: Vakfiyede belirtilen şartlara uygun olarak belli zaman ve yerlerde belli sayıda Kelime-i tevhid okuyan kişidir.

Salavathân: Vakfiyede belirtilen şartlara uygun olarak belli zaman ve yerlerde belli sayıda salavât-ı şerîfe okuyan görevlidir.

Kandilci: Cami ve avlusu, minaresi gibi müştemilatında bulunan kandilleri vakıf şartlarına uygun olarak zamanında yakan ve söndüren kişidir.

Hancı: Hanlarda görevli olup sabah erkenden hanın kapılarını açıp akşam da kapayan kişidir.

Bevvab: Vakıflara ait cami, medrese ve benzeri yerlerin kapılarının zamanında açıp kapayan görevlidir.

Ferrâş: Cami, mescit, medrese gibi yerleri süpüren ve temizleyen kişidir.

Kayyim: Vakıfların hizmetlerini deruhte ettiği cami, mescit gibi hayır müesseselerinde temizlik yapmak, eşyayı muhafaza etmek ve düzeni temin etmekle mükellef görevlidir.

Suyolcu: Vakıflara ait suların suyollarını kontrol eden, gerektiğinde müdâhale ederek tamir eden şahıstır.

Çeşmeci: Vakfa ait çeşmeleri tamir eden kişidir.

Tamirci: Vakıf mülklerini tamir etmekle görevli şahıstır.

Âb-keş-Sucu: kuyudan su çekip cemaatin içmesi, abdest alması ve benzeri ihtiyaçları için hazırlık yapan görevlidir.

Kennâs. Vakfa ait helâlâri temizleyen, etrafı silip süpüren kişidir.

G- VAKIFLARIN HİZMET ALANLARI

Konuyla ilgili yapılan çalışmalardan hayırseverlerin oldukça farklı alanlarda pek çok vakıf eserler te'sis edip bunları toplumun hizmetine sundukları anlaşılmaktadır. Cami, mescit, tekke, zaviye, kalenderhâne, türbe, kabristan, namazgâh, medrese, mektep, dârü't-talim, dârü'l-hadis, dârü'l-kurrâ, dârü'l-huffâz, kütüphâne, imâret, kervansaray, tâbhâne, misafir evi, misafir odası, dul evi, yaşlı ve kimsesizler evi, gölgelik, sığınak, dârüşşifâ, hastahâne, hamam, spor sahası, tenezzüh yeri, çeşme, sebil, kuyu, pınar, suyolu ve te'sisatı, kale, köprü, yol, kaldırım, liman, deniz feneri, gemi, umumi hela, bedesten, çamaşırhane ve muvakkithâne bu hizmetlerden bazılarıdır.³¹⁶

Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi'nin vakıflarını te'sis ettiği XVII. asırda Bursa'da mevcut vakıfların %61'inin dinî kurumlar ve bu kurumlara yönelik hizmetlere, %1,5'inin eğitim-öğretim, %32,6'sının sosyal yardım ve %4,8'inin de bayındırlık ve belediye hizmetlerine tahsis edildiği tespit edilmiştir. Bayındırlık ve belediye hizmetleri içerisine vakfa ait mülklerin bakım, onarım ve tamir işleri de dâhil edilmiştir.³¹⁷

İslam kültüründe ve Osmanlı uygulamasında vakıfların hizmet alanları çoğunlukla din hizmetleri, eğitim hizmetleri, bayındırlık-belediye hizmetleri ve diğer sosyal hizmetler olarak belirlenmiştir. Karaçelebizâde'nin te'sis etmiş olduğu vakıflara bakıldığında zikredilen hizmet alanlarının pek çoğuyla ilgili şartlar ve düzenlemelerin olduğu görülmektedir. Bu sebeple burada onun vakıfları da söz konusu başlıklar altında ele alınmaya çalışılacaktır.

³¹⁶ Kunter, "Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd", s. 110 vd.

³¹⁷ Başol, *Kentleşme, Ekonomi ve Sosyal Hayat Yönleriyle 17. Yüzyıl Bursa Vakıfları*, s. 150.

1- Din Hizmetleri

Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla kurulan vakıfların tamamı din hizmetleri olarak değerlendirilebilir. İnsanların, hatta bütün canlıların yararlanması için ortaya konulan her faaliyet, yapılan her iş, İslam dininin teşvik ettiği, Allah'ın rızasının kazanılmasına vesile olduğuna inanılan ameller arasında kabul edilmiştir. Ancak burada “din hizmetleri” ifadesi ile daha çok ibadet mahalli olan cami, mescit, namazgâh gibi yapıların inşası; buralarda sürdürülen hizmetlere maddî destek sağlanması; Kur'an, hadis, mevlid okumak, dua etmek, tesbih çekmek gibi bir Müslümanın günlük hayatında önem verdiği ve dinî bir gereklilik olarak değerlendirip yapmaya çalıştığı hususların belli bir düzen ve disiplin içinde yerine getirilmesi amacıyla hizmet üniteleri/vakıflar oluşturulması kastedilmektedir.

a- Cami-Mescit Hizmetleri

Kelime olarak secde edilen yer anlamına gelen mescit Müslümanların toplu veya bireysel olarak ibadet ettikleri mabettir. Hicretten önce mescit olarak kullanılan mekânlar olmakla birlikte hicretten sonra Hz. Peygamber (sav)'in Medine'de yaptırdığı Mescid-i Nebevî, İslam tarihinde etrafındaki müstemilatıyla birlikte pek çok fonksiyonun icra edildiği en önemli ve ilk mabet olma özelliğine sahiptir. Cemaati aynı yerde toplayan anlamında Cami kelimesinin kullanımı Hz. Peygamber (sav)'e kadar götürülse de İslam toplumlarında Mescid-i Haram, Mescid-i Nebevî, Mescid-i Aksâ gibi büyüklüğüne ve diğer özelliklerine bakılmadan mabetler için genellikle mescit kavramı kullanılmıştır. İslam toplumlarında benimsenen anlamıyla cami, cuma namazının, mescit ise mahallelerde vakit namazlarının kılınabildiği mabetlere denilmiştir.³¹⁸ Osmanlı toplumunda da cami ve mescit kelimeleri zikredilen anlamlarıyla kullanılmıştır.

³¹⁸ Cami ve Mescit kavramları, tarihi süreci ve fonksiyonları hakkında geniş bilgi için bkz: Ahmet Önkâl-Nebi Bozkurt, “Cami” *DİA*, İstanbul 1993, c. 7, s. 46-56.

Bir şehrin İslam şehri olabilmesinin en önemli göstergesi merkezinde bir caminin bulunmasıdır. Şehirler ve bu şehirleri oluşturan mahalleler, camiler etrafında şekillenmiş ve gelişmişlerdir. Bu yüzden camiler İslam şehirlerinin kalbi olarak değerlendirilmiştir.

Tarih boyunca camiler, içinde ibadet edilen yerler olmanın yanında devlet işlerinin görüldüğü toplantı salonları, değişik stratejik kararların alındığı askeri karargâhlar, eğitim-öğretimin yapıldığı mektepler, davaların görüldüğü mahkeme salonları vb. gibi değişik amaçlarla da kullanılmışlardır.

Camilerin farklı amaçlar için kullanımı uygulaması Hz. Peygamberle (sav) birlikte başlamıştır. Zira Mescid-i Nebevî, bahsi geçen işlerin ifa edilmesinde önemli bir merkez olmuştur. Camilerin aynı zamanda bir eğitim-öğretim mekânı olarak kullanılması hususu ise hemen her devirde öne çıkmıştır. Aynı şey Osmanlı camileri için de söz konusudur. Bu amaçla zaman zaman camilere odalar yapılmıştır. Bu odalar bazen de mahkeme salonu olarak kullanılmıştır. Bursa'da ortaya çıkan ve dinî-sosyal hizmet fonksiyonlarıyla son derece dikkat çeken "Zaviyeli" veya başka bir adlandırma ile "ters T tipi camiler" ise ayrı bir inceleme konusudur.

Osmanlı toplumunda ibadet mahalli olan mabetlerin inşası, tamiri, bakımı, halı ve kilimlerle tefrişi, ısıtılması, aydınlatılması, temizlenmesi gibi her türlü ihtiyaçları vakıflar aracılığıyla karşılanmaktaydı. Ayrıca buralarda hizmet verecek olan imam, müezzin, kayyım, kapıcı, temizlikçi gibi görevlilerin maaşlarını da yine vakıflar üstlenmiştir. Osmanlı toplumundaki vakıfların büyük çoğunluğu din hizmetlerinin yürütülmesi amacıyla kurulmuştur. Bursa'daki cami ve mescitlerle ilgili de çok sayıda vakıf te'sis edilmiştir. Bunu ilgili vakfiyelerden ve vakıfların gelir ve giderlerinin her yıl kontrol edilerek teftiş edildiğini gösteren vakıf muhasebe defterlerinden takip etmek mümkündür.

Abdülaziz Efendi'nin vakıfları içerisinde de cami ve mescitler ile Kur'an ve dua okuma gibi din hizmetlerine yönelik faaliyetler önemli bir yer tutmaktadır.

a1-Bursa'daki Camiler

a1.1- İshak Şâh Camii

Abdülaziz Efendi'nin te'sis ettiği vakıflarla hizmetlerini deruhte ettiği ilk mabet İshak Şâh Camii'dir. Bu caminin bulunduğu mahalle aynı zamanda Abdülaziz Efendi'nin atalarının ve kendisinin de ikamet ettiği mahalledir. Bursa ile ilgili en kapsamlı vakfiyesinin der-kenârında “*Bu vakfiyede yazılan akârâtın galesi Bursa'da İshak Şâh Mahallesi'ndeki câmi'e meşrûtdur*” ifadesi kayıtlıdır.³¹⁹

İshak Şâh Camii, Bursa'da Setbaşı'ndan Namazgâh'a çıkarken ana caddenin sağ tarafındadır. Üzerindeki kitabeden 824 (1421) yılında İvaz Şah oğlu İshak Şâh'ın yaptırdığı anlaşılmaktadır.³²⁰ Kepecioğlu bu kitabenin bir çeşme kitabesi olduğunu söylemektedir. 1570 yılında camiyle ilgili bir vakfın bünyesinde 10.928 akçe, camiye ait bekâr hane, üç ev ve bir dükkân bulunmaktaydı.³²¹

İshak Şâh Mahallesi, Müslüman ve gayrimüslimlerin karışık olarak ikamet ettikleri bir mahalledir. Vakıf muhasebe defterlerinde vakıflardan borç alanların mahalleleri ve ırkları da belirtilmiştir. Böyle bir defterle ilgili yapılan bir çalışmada 1790-1791 yılında İshak Şâh Mahallesi'nden olanların hem Müslüman hem de gayrimüslimlerden oluştuğu görülmektedir.³²² İshak Şâh Mahallesi Setbaşı Mahallesi'ne yakındır. 16-17. asırlarda Bursa'daki Ermenilerin Setbaşı ve civarındaki mahallelerde ikamet ettikleri bilinmektedir.³²³

İshak Şâh Mahallesi'nde bulunan mabet, içinde minberi olmayan, Cuma namazı kılınması için izni bulunmayan ve yalnızca beş vakit na-

³¹⁹ B.Ş.S., B119/60b-63a.

³²⁰ Kazım Baykal, *Bursa ve Anıtları*, Bursa 1993, s. 134.

³²¹ Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, c. 2, s. 339.

³²² Ahmet Yılmaz, *B240 Numaralı Bursa Mahkeme Defteri (Metin ve Analiz)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2001.

³²³ Ali İhsan Karataş, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı – Bursa Örneği*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2009, s. 34.

mazın kılınabildiği bir mescit idi. Osmanlı Devleti'nde mescitlerin camiye çevrilerek içinde Cuma namazı kılınabilir hale gelmesi padişahın izniyle mümkün olabilmekteydi. Osmanlı sultanları tarafından mescit iken camiye çevrilmesine imkân tanıyan çok sayıda izinname bulunmaktadır. Abdülaziz Efendi de vakfiyesinde Bursa'da kendi evinin de bulunduğu İshak Şâh Mahallesi'ndeki bu mescidi padişah fermanıyla (izn-i sultânî ile) İshak Şâh Camii adıyla camiye çevirdiğini belirtmiştir.³²⁴ Bununla da yetinmeyen Abdülaziz Efendi, pek çok görevli tayin etmiş, her birine maaş tahsis etmiş, caminin ihtiyaçlarının karşılanması için vakfiyesine şartlar koymuş ve gelirler bağlamıştır. Onun bu hizmetleri şöyle sıralanabilir:

Abdülaziz Efendi, İshak Şâh Camii için öncelikle iki imam görevlendirmiştir. İmamlardan birincisi Cuma namazıyla birlikte bazı vakit namazlarını, ikincisi ise diğer vakit namazlarını kıldıracaktır. Cuma günleri salâ okuma görevi cami hizmetlileri arasında zikredilen üç devirhânın sorumluluğuna bırakılmıştır.

Mescit iken camiye çevrilen mabette artık Cuma namazları kılınacaktır. Mescidin bir imamı vardı ve yalnızca vakit namazlarını kıldırıyordu. Cuma camii olunca minber konuldu ve Cuma kılınmaya başlandı. Böylece bir hatibe ihtiyaç duyuldu. Abdülaziz Efendi, hâl-i hâzırda mescidin imamlığını yürüten kişiye cami olduktan sonra hatiplik görevini de vermiş bu hizmeti karşılığında kendisine günlük üç akçe ücret verilmesini şart etmiştir.³²⁵

Mevcut imamın yanında ikinci bir imam daha görevlendirmiştir. İkinci imamın vazifesi öğle ve ikindi namazlarını cemaatle kıldırmaktır. Ayrıca bir kişi de yine öğle ve ikindi namazlarında müezzinlik yapmak

³²⁴ B.Ş.S., B119/60b-63a.

³²⁵ "Ve yine şöyle şart eyledim ki zikrolunan evkâfımın ğalâlından mahrûse-i Burûsa'da İshâk Şâh Mahallesi'nde mescid iken izn-i sultânî ile câmi' ettiğim ma'bed-i şerîfin imâmı hidmet-i hitâbeti edâ edip yevmî üç akçe vazîfeye müstehak ola." B.Ş.S., B119/60b-63a.

için tayin edilmiştir. İkinci imam ve müezzinden her biri günlük ikişer akçe alacaklardır.³²⁶

Camide üç kişi de günlük birer akçe ücretle devirhân olarak vazifelendirilmiştir. Aynı şahıslara devirhânlıktan başka salâ müezzinliği de tevdi edilmiştir. Böylece Cuma günleri salâ okuma görevi üç devirhânın sorumluluğuna bırakılmıştır. Kendilerine bu iş karşılığında da birer akçe ücret ödenecektir.³²⁷ Bunlara ilave olarak günlük bir akçe ücretle güneşin doğuş vaktinde (vakt-i ğurûbda) minareye çıkıp ezan okumasını ayrı bir görev olarak belirleyen Abdülaziz Efendi bunu öğle ve ikinci müezzinliği için görevlendirilen kişinin yapmasının daha münasip olacağını belirtmiştir.³²⁸

Camide cemaatin huzurunda her ayın ilk gününde başlayıp sonunda bitecek şekilde her gün usulüne uygun olarak bir cüz Kur'an okunarak ayda bir hatim yapılmasını isteyen Abdülaziz Efendi, okunan Kur'an'ın sevabının, annesi merhume Müşerrefe Hâtûn'un ruhuna hibe edilmesini istemiştir. Cüz okuyan şahsa günlük iki akçe ödenecektir. Cüz okuma vazifesini birinci imam kabul ederse o tercih edilecektir.³²⁹

İshak Şâh Camii için son olarak bir de kandilci tayin etmiştir. Bu görev caminin kayyimine verilmiş ve kendisinden mu'tad (belirli) gecelerde cami içinde ve minaresindeki kandilleri vaktinde yakması ve sön-

³²⁶ “Ve yevmî iki akçe vazife ile bir kimesne salât-ı zühr ve salât-ı 'asrda imâmet eyleyüb bir kimesne dahî yevmî iki akçe ile ol vakitlerde ezân ve ikâmet hizmetini edâ eyleye.” B.Ş.S., B119/60b-63a.

³²⁷ “Ve yevmî birer akçe vazife ile üç kimesne devirhân olub birer akçe ile dahi salâ müezzini olalar.” B.Ş.S., B119/60b-63a.

³²⁸ “Ve yevmî bir akçe vazife ile bir kimesne dahi vakt-i ğurûbda minâreye çıkub ezân okuya. Zühr ve 'asr müezzini ta'ahhüd iderse münâsibdir.” B.Ş.S., B119/60b-63a.

³²⁹ “Ve imâm-ı mezbûr huzûrunda beher yevm 'ala't-tertib bir cüz-i şerif tilâvet ve sevâbını vâlidem merhûme Müşerrefe Hâtûn rûhuna hibe eyleyüb ğalle-i vakfdan yevmî iki akçe vazîfeye mutasarrif ola. Ğurre-i şehride bed' edip silhinde hatm iderse hasendir. İmâm-ı evvel eger bu iki vakt imâmeti edâ edip cüz-i şerif kırâatini dahi müte'ahhid olursa tecvîz oluna.” B.Ş.S., B119/60b-63a.

dürmesi istenmiştir. Bu görevi karşılığında kandilciye günlük bir akçe verilecektir.³³⁰

Abdülaziz Efendi, vakfiyelerinde yer alan camilerin aydınlatılması için mütevellinin her yıl Receb ayının başında yüz vukiye³³¹ zeytinyağı almasını ve bunu değişik camilere dağıtmasını istemiştir. Bunun otuz vukiyesi İshak Şâh Camii'ndeki kandillerine tahsis edilmiştir.³³² Ayrıca Şaban ayının başında İshak Şâh Camii için onar vukiye ağırlığında iki mum alınmasını, bu mumların mihrabın iki tarafına konulmasını ve Berat Kandili'nden başlamak üzere diğer mübarek gecelerde de yakılmasını şart etmiştir.³³³

a1.2- Ulucami

Yıldırım Bayezid tarafından yaptırılan Ulucami, inşa edilmişinden günümüze kadar İslam dünyasında bulunan mabetler arasındaki önemli yerini ve Bursa'nın merkezi olma özelliğini devam ettirmiştir. Büyüklüğü, mimarı yapısı, tezyinatının mükemmelliği, burada ibadet etmenin faziletiyle ilgili halk arasında yaygınlaşan hikâyeler, Ulucami'nin hiçbir zaman kaybetmediği özelliklerindedir. Asıl fonksiyonu ibadethane olan Ulucami eski dönemlerde bazen ders halkalarının olduğu mektep, bazen kitapların muhafaza edildiği kütüphane, bazen de toplantı ve halka açık derslerin yapıldığı bir mekân olmuştur.

Yukarıda da ifade edildiği üzere camilerin hizmetleri çoğunlukla vakıflar vasıtasıyla yürütülmüş ve bu amaçla hemen hemen her cami için

³³⁰ “Ve câmi’-i mezbûrun kayyımı olan kimesne câmi’ içinde ve leyâlî-i mu’tadede minâresinde vakt ü zemânıyla kanâdîli îkâd ve itfâ edip yevmî bir akçe vazîfeye müstehak ola.” B.Ş.S., B119/60b-63a.

³³¹ Vukiyye=okka: (bir okka = 400 dirhem=1288 g.)

³³² “Şöyle şart eyledim ki mütevellî ğurre-i şehri Recebde yüz vukiye zeyt-i hâlis iştirâ edip İshâk Şâh Câmi’inde sarf olunmak için kayyimine otuz vukiye zeyt.” B.Ş.S., B119/60b-63a.

³³³ “Ve ğurre-i şehri Şa’bân’da İshâk Şâh Câmi’ine onar vukiye gelür iki mum aliverip tarafeyn-i mihrâba vaz’ itdire ki leyle-i mübâreke-i berât-ı şerîfde ibtidâ olunub sâir leyâlîde dahi mu’tâd olduğu üzere îkâd oluna.” B.Ş.S., B119/60b-63a.

bir veya birden çok vakıf kurulmuştur. Bu vakıflar müstakil olarak bir cami için kurulabilmişken çoğunlukla din hizmetleri, eğitim-öğretim ve belediye hizmetleri için te'sis edilen kapsamlı vakıfların şartları arasında bazı camilere yönelik hizmetlere de yer verilmiştir. Ulucami gerek müstakil olarak kendisi adına kurulan vakıflar, gerek başka amaçlarla kurulup da hizmetleri arasında Ulucami'ye de yer verilen vakıflar içinde ilk sıradadır ve tarih boyunca Ulucami ile ilgili çok sayıda vakıf te'sis edilmiştir.

Vakıfları içerisinde Ulucami hizmetlerine yer verenlerden biri olan Abdülaziz Efendi de, Cuma günleri ve diğer mübarek gecelerde müezzinlerin tekbirlerini yüksek sesle tekrarlayarak sofalarda olan cemaate duyurmaları için iki kişiyi “mükebbir” olarak tayin etmiş ve bunların zikredilen günlerde namazlarını müezzin mahfiline bakan yan taraflardaki pencereler önünde kılmalarını istemiştir. Bu görevleri karşılığında kendileri vakıf gelirlerinden günlük birer akçe almaya hak kazanacaklardır.³³⁴ Diğer bir görevlendirmesinde ise Ulucami'de baş müezzin olan şahıs Cuma günlerinde duadan önce içinden üç kere İhlâs suresini okuyacak ve sevabını Abdülaziz Efendi'nin ruhuna hediye ettikten sonra aleni olarak “fâtiha” diye nida edecektir. Bu görevi için baş müezzine günlük bir akçe verilecektir.³³⁵

Yukarıda da ifade edildiği üzere Abdülaziz Efendi Ulucami avlusunda yaptırdığı iki sofayı vakfetmiş ve buralar için görevliler tayin etmiştir. Sofalarla ilgili görevliler için vakfiyesinde şu kayıtlar yer alır: “*Bursa'da Camî-i Kebîr dışında yaptırdığım iki sofanın her birine sâlih birer adam temizlikçi (ferrrâş) olarak görevlendirilsin. Bunlardan her biri müstakil olarak birer sofayı süpürsünler. Dönüşümlü olarak da Cu-*

³³⁴ “Ve eyyâm-ı Cum'a ve leyâl-i mübârekede iki kimesne salât-ı Cum'ayı cenâheyn sofalarda müezzinler mahfiline nâzır olan pencereler önünde edâ ve müezzinlerin tekbîrleri cehren sofada olan cemâ'ate inhâ edip yevmî birer akçeye mutasarrıf olalar.” B.Ş.S., B119/60b-63a.

³³⁵ “Ve Câmî-i Kebîr'de reîsü'l-müezzinîn olan kimesne eyyâm-ı Cum'ada kable'd-du'â sirran üç sûre-i İhlâs-ı şerîf tilâvet edip sevâbını rûhuma ihdâ ettikten sonra cehren fâtiha deyü nidâ edip ğalle-i vakfdan yevmî bir akçe vazîfeye müstehak ola.” B.Ş.S., B119/60b-63a.

ma günleri caminin içini, şadırvanları ve etrafını temizlesinler. Bu hizmetleri karşılığında kendilerine günlük ikişer akçe verilsin.”³³⁶ Şair Naci: “İki sofa eyledi müftü efendi camiye” mısrasıyla bu sofalara tarih düşmüştür.³³⁷

Ulucami ile ilgili diğer görevlendirmeleri kapıcı ve kandilcilerle ilgilidir. Bir kişinin, caminin kapılarını sabah erkenden açmasını ve yatsı namazından sonra da kapatmasını isteyerek bu işi yapacak şahsa vakıf gelirlerinden günlük bir akçe verilmesini şartları arasında zikretmiştir.³³⁸

Abdülaziz Efendi, mübarek gecelerde Ulucami’de çok sayıda kandil yakıtmış böylece caminin içi ve dışının aydınlatılmasını sağlamıştır. Konuyla ilgili şartı şöyledir: “*Mu’tad olan mübarek gecelerde sofalar-daki Süleyman mühürlerinin her birinde altışar kandil, caminin kapısının karşısında olan Süleyman mühründe yedi kandil, içeride yaptırduğım iki şadırvanın her birinde dörder kandil, çeşmenin önünde üç kandil olmak üzere toplam otuz kandil yakılsın.*” Bu kandilleri akşam namazından önce yakıp yatsı namazından sonra (ba’de’l-’işâ itfâ) söndürmek için günlük bir akçe ücretle bir kişiyi görevlendirmiştir.³³⁹ Yukarıda bahsedilen her yıl alınacak olan yüz vukiye zeytinyağının otuz vukiyesi Ulucami’deki otuz kandilin yakılması için tahsis edilmiştir.³⁴⁰

³³⁶ “Ve mahrûse-i mezbûrede Câmî’-i Kebîr hâricinde teskîk etdiğim iki sofanın her birinde birer recûl-i sâlih ferrâş olub her biri müstakillen birer sofayı münâvebe ile Cum’a günleri harem-i şerîfi ve şadırvânları ve etrâfını kens ve tathîr edip yevmî ikişer akçe verile.” B.Ş.S., B119/60b-63a.

³³⁷ İsmail. Belig, *Güldeste*, s. 321; Mümtaz Şükrü, “Müftü Suyu”, *Uludağ, Bursa Halkevi Dergisi*, (Haziran 1939), sy, 22, s. 60.

³³⁸ “Ve harem-i câmi’-i şerîf etrâfında olan kapıları bir kimesne ba’de’l-’işâ sedd ve vakt-i ğalesde de feth edip ğalle-i vakfdan yevmî bir akçe vazîfe verile.” B.Ş.S., B119/60b-63a.

³³⁹ “Ve leyâlî-i mübâreke-i mü’tâddede sofalarda olan Mühr-ü Süleymânilerin her birinde altışar kandil ve bâb-ı câmi’-i şerîfe mükâbil olan mühr-ü Süleymânide yedi kandil ve haremde binâ eylediğim iki şadırvanın her birinde dörder kandil ve çeşmenin önünde üç kandil îkâd olunub zikrolunan otuz ‘aded kanâdili kable mağribde îkâd ve ba’de’l-’işâ itfâ iden kimesneye yevmî bir akçe vazîfe ola.” B.Ş.S., B119/60b-63a.

³⁴⁰ “Câmi’-i Kebîr sofalarında ve haremde îkâd olunacak otuz ‘aded kanâdil için ol hidmete ta’yîn olan kayyime otuz vukiye zeyt...” B.Ş.S., B119/60b-63a.

a1.3- Diğer Camiler

Bursa'daki vakıfların camilerle ilgili kısmını büyük ölçüde İshak Şâh Camii ve Ulucami oluştursa da vakfiyede başka camiler için de şartlar bulunmaktadır. Bunları şöyle açıklayabiliriz.

Vakıflarının gelirlerinden Molla Arab Câmii'nin hatibi, imamı ve müezzinine günlük birer akçe verilmesini şartları arasına dâhil eden Abdülaziz Efendi, bu görevlilerin her gün cemaat huzurunda üç İhlâs ve bir Fatıha okumalarını ve sevabını Hazret-i fahr-i âlem Peygamber Efendimiz (sav)'in ruhuna hibe etmelerini istemiştir.³⁴¹ Yine Kutbuddîn İznîkî Mescidi imamına günlük iki akçe, müezzinine ise bir akçe verilmesini, bunların da her birinin günde üçer İhlâs-ı şerîf ve bir sûre-i Fâtıha okuyup sevabını kendi ruhuna hediye etmelerini şartları arasına dâhil etmiştir.³⁴²

Abdülaziz Efendi'nin şartlarından bir kısmı da yukarıda adı geçenlerle birlikte diğer bazı cami ve mescitlere zeytinyağı ve mum gibi malzeme temin edilmesiyle alakalıdır. Camilerin aydınlatılmasıyla ilgili olarak Molla Arap³⁴³ ve Namazgâh³⁴⁴ Camilerinin kayyimlerini günlük birer akçe ücretle Ramazan ayı ve kandil gecelerinde kendi camilerinin minaresindeki kandilleri yakmakla vazifelendirmiştir. Her yıl Receb ayında alınan ve altmış vukıyyesi İshak Şâh Camii ile Ulucamiye verilen zeytinyağının kalan kırk vukiyesinin yirmişer vukiye olmak üzere Molla

³⁴¹ “Ve ğilâl-ı evkâfımdan Monla ‘Arab Câmî’i Şerîfi hatîbine ve imâmına ve müezzinine yevmî birer akçe vazîfe verile. Onlar dahi her gün huzûrlarında üçer sûre-i İhlâs ve bir Fâtıha-i kerîme tilâvet edip sevâbını Hazreti Fahr-i ‘âlem sallallâhü te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem rûh-u pür fütûhlarına ihdâ ideler.” B.Ş.S., B119/60b-63a.

³⁴² “Ve Kutbu’ d-dîn İznîkî Mescidi imâmına yevmî iki akçe ve müezzinine yevmî bir akçe verilüb huzûrlarında her biri günde üçer İhlâs-ı şerîf ve bir sûre-i Fâtıha tilâvet edip sevâbını rûhuma ihdâ ideler.” B.Ş.S., B119/60b-63a.

³⁴³ “Ve câmi’-i mezbûr kayyimine dahi yevmî bir akçe vazîfe verilüb leyâlî-i Ramazân-ı Şerîfde ve eyyâm-ı mu’tâd gecelerinde câmi’-i mezbûr minâresinde kanâdil îkâd eyleye.” B.Ş.S., B119/60b-63a.

³⁴⁴ “Ve Namâzğâh Câmî’i kayyimine dahi bir akçe vazîfe verilüb leyâlî-i mezkûrede minâresinde îkâd-ı kanâdil eyleye.” B.Ş.S., B119/60b-63a.

Arab ve Namazgâh Camileri kayyimlerine verilmesini, ayrıca zikredilen camilerde zayı olan ve kullanılmaz hale gelen kandillerin yeni kandillerle değiştirilmesini istemiştir.³⁴⁵

Şaban ayının başında Hacı İskender Mescidi, Hacı Baba Mescidi ve Yerkapı Mescidi için de sekizer vukiye ağırlığında ikişer mum alınıp mihraba konulmasını ve bunların da Berat Kandili'nde ve diğer gecelerde yakılmasını şart etmiştir.³⁴⁶

Abdülaziz Efendi'nin diğer bir şartı da Kayğan Camii şadırvanına daha önce vakfettiği çeşmeden su getirilmesiyle ilgilidir. Konuyla ilgili şartı şöyledir: “*Cemaatin abdest almaları ve su içmeleri için Kayğan Camii'nin kible tarafında yaptırıp vakfettiğim çeşme mahzeninden kuzey tarafı kapısı karşısındaki küçük şadırvana yeteri kadar su bırakma ve etrafını temizlemek için kayyime günlük bir akçe ücret verilsin.*”³⁴⁷

Abdülaziz Efendi'nin vakfiyesinden değişik yerlerde musalla yaptırdığı anlaşılmaktadır. Zira vakfiyesinde “*Çamlıca, Atıcılar ve Aksu'da inşa ettirdiğim musallâlarda (namaz kılınan yer) ve onlara getirilen suyun suyollarında bozulmalar olur ve tamire ihtiyaç duyulursa tehir edilmeden hemen tamir edilsin. Bunun için dönemin kadısı ve vakıf nâzırlarının uygun görmeleriyle vakıf gelirlerinden yeterli miktarda meblağ ayrılsın*” demektedir.³⁴⁸

³⁴⁵ “Ve zâyi' olan kandiller yerine ba'de't-tahkik kandil alıverib.” B.Ş.S., B119/60b-63a.

³⁴⁶ “Hacı İskender Mescidi'ne ve Hacı Bâb Mescidi'ne ve Yerkapı Mescidi'ne sekizer vukiye gelür ikişer mum alıverip tarafeyn-i mihrâba vaz' itdire ki leyle-i mübâreke-i berât-ı şerîfde ibtidâ olunub sâir leyâlîde dahi mu'tâd olduğu üzere îkâd oluna.” B.Ş.S., B119/60b-63a.

³⁴⁷ “Ve yine şöyle şart eyledim ki Mahrûse-i Burûsa'da Kayğan Cami'i şerîfde cânib-i şimâlde olan yan kapusu mukâbelesindeki küçük şadırvana kible-i câmi'-i mezbûrde binâ ve vakf ve icrâ-i mâ etdigim çeşme mahzeninden tavaddu ve şûrb-i müslimîn için kadr-ı kifâye su salıvirüb etrâfını kens ve tathîr itmek için kayyim-i câmi'-i mezkûre yevmî bir akçe vazîfe verile.” B.Ş.S., B119/60b-63a.

³⁴⁸ “ve Burûsa'ya müşrif Çamlıca ve Atıcılar makâmlarda binâ etdigim musallâlarda ve onlara cârî olan suyollarında ve kezâlik Aksu'da binâ olunan musallâda ve ona icrâ etdigim suyollarında meremmete ihtiyâc olursa bilâ

a2- Bursa Dışındaki Camiler

Vakfiyelerin içeriklerinin özetlendiği kısımda üçüncü olarak ele alınan vakfiyenin Abdülaziz Efendi'nin dedelerinden Merhum Rum Mehmed Paşa'nın İstanbul'da te'sis ettiği vakfa mütevellî olması sebebiyle yeni şartlar ilave ettiği ve böylece yeni bir vakıf oluşturduğu ifade edilmişti. Abdülaziz Efendi söz konusu vakfın gelirlerinden bir kısmını Sakız Adası'ndaki bazı hizmetlere tahsis etmiştir.

Yukarıda da anlatıldığı üzere Abdülaziz Efendi esnaf isyanı neticesinde saray ile ağaların karşı karşıya geldiği olaylarda ağaların yanında yer alması ve Sarayın galip gelmesiyle 17 Ramazan 1061 (3 Eylül 1651) tarihinde Sakız'a sürgün edilmiş, yaklaşık bir yıl orada kaldıktan sonra sürgün yeri Bursa olarak değiştirilmişti. Sakız'da iken oranın bazı hizmetleriyle ilgilenen Abdülaziz Efendi daha sonra bu hizmetlerin devamı için vakıflar te'sis etmiştir.

Abdülaziz Efendi Sakız Adası'nda iki caminin hizmetleriyle ilgilenmiştir. Vakfiyedeki ifadesine göre bu camilerden ilki Sakız Adası'nda kale içerisinde yer alıp önceden kilise idi. Daha önce Zeytinli Kilisesi adıyla bilinen bu mabedi, padişahın aldığı izinle tamir ettirmiş, yıkılan yerlerini onartmış ve Camiye çevirmiştir.³⁴⁹ İkinci cami ise adanın fetihinden beri mescit iken yine padişahın aldığı izinle cami haline getirdiği ve adına Küçük cami dediği mabettir.³⁵⁰ Vakfiyesinde kiliseden çevrilen cami için "*Büyük Cami*", mescit iken cami yapılan yer için de "*Küçük Cami*" adlarını kullanmıştır. Her iki cami için de görevliler tayin etmiş ve diğer hizmetleri için vakfiyesinde şartlar oluşturmuştur. Ayrıca yuka-

te'hîr ğilâl-i evkâf-ı mezbûreden meremmetlerine re'yi hâkimü's-şer' ve ma'rifet-i nüzzâr ile kadr-ı kifâye akçe sarf oluna." B.Ş.S., B119/60b-63a.

³⁴⁹ "Cezîre-i Sakız Kal'ası dâhilinde mukaddemen hüccet-i şer'iyye ve hükm-i hümâyûn ile tahrîb olunân Zeytinlu nâm kenîse ki hala kendü malımdan ber-mûcib-i izn-i sultânî câmi' etmişimdir." B.Ş.S., B119/48b-49a.

³⁵⁰ "Ve hîn-i fetihden berû mescid iken hâlâ izn-i sultânî ile câmi' etdigim makâm-ı latîfin huddâmı ve vazîfeleri için müstakillen bir mütevellî yedinde mazbût olub ondan hâsıl olan ğalle vech-i âtî üzere ol iki câmi'in mürtezikasına sarfolunmak muhtârım olmuşdur." B.Ş.S., B119/48b-49a.

rıda altıncı vakıf olarak elen alınan vakfiyede de görüldüğü üzere Abdülaziz Efendi seksen bin akçeyi vakfetmiş ve bunun gelirlerini babası Hüsameddin Efendi'nin Bursa Kazası'na bağlı Kozluören Köyü'nde yaptırdığı caminin giderleri için tahsis etmiştir.³⁵¹ Abdülaziz Efendi'nin vakıflarında adı geçen camilerle ilgili hizmetler şöyledir:

a2.1- Büyük Cami

Edirne'nin Tuncaarz Köyü, İstanbul'daki vakıfların akârâtı arasındadır ve gelirleri müstakil olarak bir mütevellî elinde toplanmaktadır. Buradan elde edilen gelirin bir kısmı Sakız Adası'nda kiliseden çevrilen Büyük Cami için tahsis edilmiştir. Vakfiyede cami için oluşturulan şartları şöyledir:

Abdülaziz Efendi, öncelikle Büyük Cami'de dindar-sâlih bir şahsın imâm, hatîb, ser-mahfil ve yasinhân olarak vazifelendirilmesini istemiştir. Bu dört görev aynı şahısta toplanmıştır. Söz konusu görevli vazifelerinden her biri için ayrı ücret alacaktır. Buna göre imam ve hatiplik için dörder, ser-mahfil ve yasinhânlık görevi için de birer akçe olmak üzere günlük toplam on akçe alacaktır. Bu şahsın, yasinhânlık görevi karşılığında sabah namazından sonra vakfın ilk kurucusu merhûm Mehmed Paşa'nın rûhu için bir Yâsin-i şerif okuması şart edilmiştir.³⁵²

İmamlık görevinden sonra üç kişi de müezzin olarak vazifelendirilmiştir. Vakıftan günlük üçer akçe alacak olan müezzinler beş vakit namazda camide dönüşümlü olarak görev yapacaklardır. Aynı şahıslar birer akçe karşılığında devirhân ve yine birer akçe karşılığında da salâkârlık görevlerini yürüteceklerdir. Böylece müezzin olarak görevlen-

³⁵¹ “Sâniyen vâlid-i behişt ni‘âmları merhûm Hüsameddîn Efendi Burûsa Kazâsı muzâfâtından Kozluören nâm karyede binâ buyurdıkları câmi‘-i şerîf ta‘mîre muhtâc oldukda bilâ te‘hîr meremmet oluna.” B.Ş.S., B119/67a.

³⁵² “Ve büyük Cami‘de bir recül-i sâlih dört akçe vazîfe ile imâm ve dört akçe vazîfe ile de hatîb ve bir akçe ile ser-mahfil ve bir akçe ile ba‘de salâti‘l-fecr sâhibu‘l-vakf merhûm Mehmed Paşa rûhu için Yasinhân olub ba‘de edâi‘l-hidmet yevmî on akçe vazîfeye müstehak ola.” B.Ş.S., B119/48b-49a.

dirilenlere günlük beşer akçeden toplam on beş akçe ödeme yapılacaktır.³⁵³

Müezzinlerden biri muarraf olarak görevlendirilmiştir. Muarraf, devr tamam olduktan sonra mutâd üzere Pâdişâh-ı İslâm hazretlerinin devâm-ı devletleri, İslam ordusunun zaferleri, hacıların selamete gidip gelmeleri, vakfın kurucusu merhum Mehmed Paşa'nın, câmi'-i şerîfin ihyâsına sebep olan kendisinin vesair mü'minîn ve mü'minâtın Cenâb-ı Hakkın mağfiretine mazhar olmaları için dua etmekle vazifelenmiştir. Bu hizmeti karşılığında muarraf günlük bir akçe verilecektir.³⁵⁴

Vakfiyenin devamında Büyük Cami'nin diğer hizmetleri için görevlendirmeler yapılmıştır. Sâlih ve dindar bir kimsenin ferrâş ve kayyim olarak tayin edilmesini isteyen Abdülaziz Efendi, bu şahsın helâlaları ve çevreyi temizlemesini, caminin mumlarını yakmasını, kandillerini ışıklandırmasını, hizmeti karşılığında da kendisine günlük üç akçe verilmesini şart etmiştir.³⁵⁵

Caminin bahçesinde bir su kuyusu bulunmaktadır. Abdülaziz Efendi cemaatin abdest almalarına kifayet edecek kadar suyu kuyudan musluğa kadar taşınması için günlük üç akçe ücretle hizmetinde sebatkâr bir kişiyi görevlendirmiştir.³⁵⁶

Büyük Cami ile ilgili diğer görevlendirmesi minarenin aydınlatılmasıyla ilgilidir. Mübarek gecelerde minare kandillerini zamanında ya-

³⁵³ “Ve hidmetini edâda mücidd u sâ'î evkâtı salvaâtı mürâ'î hûş-elhân üç kimesne yevmî üçer akçe ile bi'l-münâvebe evkât-ı hamsede müezzin ve birer akçe ile devirhân ve birer akçe ile salâkâr olub hidmet-i lâzîmelerini edâdan sonra her birleri yevmî beş akçe vazîfeye mutasarrıf ola.” B.Ş.S., B119/48b-49a.

³⁵⁴ B.Ş.S., B119/48b-49a.

³⁵⁵ “Ve bir Sâlih kimesne ferrâş ve kayyim olub edâi hidmet ve kens ve tathîr ve şumû' ve kanâdîl-i câmi'i tenvîr etdikden sonra yevmî üç akçe vazîfeye mutasarrıf ola.” B.Ş.S., B119/48b-49a.

³⁵⁶ “Ve hidmetinde mukîm bir kimesne tavaddu'-i müslimîn için harem-i câmi'de olan kuyudan musluğa kadr-ı kifâye su çalub yevmî üç akçe vazîfeye mutasarrıf ola.” B.Ş.S., B119/48b-49a.

kan ve söndüren bir şahıs görevlendirilmiş ve bu hizmeti karşılığında kendisine günlük bir akçe verilmesini istemiştir.³⁵⁷

Caminin aydınlatılması ve diğer ihtiyaçları için de vakıf gelirlerinden bir miktar para tahsis edilmiştir. Bu amaçla Berat Kandili'nde mihrabta yakılan iki adet mum için dört, minare kandilleri için iki, diğer ufak-tefek eşya için bir, hasır, kandil, süpürge, su kovası ve halat-ip için ise bir olmak üzere günlük toplam sekiz akçe tahsis edilmiştir.³⁵⁸ Ayrıca Sakız Adası'ndaki mütevellinin masraflardan artan parayı muhafaza etmesini ve bu paranın Büyük Cami'de tamirat gerektiren yerler için harcanmasını şartları arasına dâhil etmiştir.³⁵⁹

Abdülaziz Efendi'nin Büyük Cami ile ilgili bir görevlendirmesi de camide bulunan kitaplara günlük iki akçe ücretle bir hafız-ı kütüb tayin etmesidir ki bu konuya aşağıda eğitim-öğretim hizmetleri kısmında daha ayrıntılı olarak değinilecektir.³⁶⁰

a2.2- Küçük Cami

Abdülaziz Efendi Sakız Adası'ndaki camilerin hizmetlerine yönelik olarak vakfiyesinde şartlar oluşturduğu ikinci cami, mescit iken padişaktan aldığı izinle camiye çevirdiği ve Küçük Cami olarak adlandırdığı mabettir.

Mescit iken camiye çevrilen Küçük Cami'de hatiplik görevi ortaya çıktığı için ilk şartı bu konuyla ilgilidir. Öncelikle söz konusu caminin

³⁵⁷ “Ve bir kimesne leyâlî-i mubâreke-i mu'tâdada vakt ü zamâmyla minâre kanâdilini ikâd ve itfâ eyleyüb yevmî bir akçe vazîfeye mutasarrıf ola.” B.Ş.S., B119/48b-49a.

³⁵⁸ “Ve leyle-i berâtda taraf-ı mihrâbda ikâd olunân iki şem'i 'asel için yevmî dört akçe ve minâre kandilleri zeytine yevmî iki akçe ve hurda mûmiye yevmî bir akçe ve hasır ve kandil ve miknese ve delv ve resen için bir akçe sarf oluna.” B.Ş.S., B119/48b-49a.

³⁵⁹ “Mesârif-i mezbûreden fâzılı yed-i mütevellîde mahfûz olub büyük cami'de meremmet iktizâ ederse ona sarf oluna.” B.Ş.S., B119/48b-49a.

³⁶⁰ “Ve câmi'-i şerîfde mevdû' olan kütüb-i mevkûfe için yevmî iki akçe ile bir mütedeyyin ehil kimesne hâfız-ı kütüb olub Câmî'den ihrâc itmemek üzere talebe-i 'ilm-i şerîfe intifâ' için teslîm eyleye.” B.Ş.S., B119/48b-49a.

mevcut imamına hatiplik görevi de tevdi edilmiş ve bu görevi mukâbelesinde kendisinin vakıf gelirlerinden günlük üç akçe alacağını belirtmiştir. Ayrıca imama günlük bir akçe ücretle ser-mahfillik görevi de verilmiştir. Böylece imam, Abdülaziz Efendi vakfından günlük dört akçe almaya hak kazanmıştır.³⁶¹

Camide devirhân ve salâkârlık yapmak için iki kişi görevlendirmiştir. Bu şahıslar her iki görev için ayrı ücret alacaklardır. Böylece devirhânlık için birer, salâkârlık için de birer olmak üzere her birine günlük ikişer akçe ödenecektir.³⁶²

Küçük Cami için bir de mübarek gecelerde kandilleri yakıp söndürmekle mükellef kılınan bir kandilci vazifelendirilmiştir. Bu kandilciye günlük yarım akçe ücret verilecektir ki Abdülaziz Efendi'nin vakıfları içerisinde en düşük ücret alan görevli budur. Ayrıca her gün yarım akçelik zeytinyağı alınmasını şart etmiştir.³⁶³

a2.3- Kozluören Köyü Camii

Abdülaziz Efendi seksen bin akçe vakfederek oluşturduğu para vakfının gelirlerini babası merhûm Hüsameddin Efendi'nin Bursa Kazası'na bağlı Kozluören Köyü'nde yaptırdığı caminin ihtiyaçları başta olmak üzere köyün diğer bazı hizmetlerine tahsis etmiştir.

Öncelikle caminin tamire muhtaç olan yerlerinin hiç geciktirilmeden onarılmasını isteyen Abdülaziz Efendi³⁶⁴ Camii'nin hatip ve müezzininin her gün birer cüz okumalarını ve sevabını babası merhum Hüsameddin Efendi'nin ruhuna hediye etmelerini şart koşturmuştur. Hatip

³⁶¹ “Ve Küçük Câmî'in imâmı yevmî üç akçe ile onda hatîb ve bir akçe ile sermahfil olub.” B.Ş.S., B119/48b-49a.

³⁶² “İki kimesne dahi birer akçe ile devirhân ve birer akçe ile salâkâr ola.” B.Ş.S., B119/48b-49a.

³⁶³ “Ve bir kimesne yevmî nîm akçe ile leyâlî-i mübârekeke mûkid-i kanâdil olub nîm akçe ile dahi zeyt alına.” B.Ş.S., B119/48b-49a.

³⁶⁴ “Sâniyen vâlid-i behişt ni'âmları merhûm Hüsameddîn Efendi Burûsa Kazâsı muzâfâtından Kozluören nâm karyede binâ buyurdıkları câmî'-i şerîf ta'mîre muhtâc oldukda bilâ te'hîr meremmet oluna.” B.Ş.S., B119/67a.

ve müezzîn, hizmetlerine mukabil günlük ikişer akçe almaya hak kazanacaklardır.³⁶⁵

Vakfiyeye caminin aydınlatılması için şartlar koymuştur. Şaban ayının ortalarında zikredilen caminin mihrabının iki tarafına on bir vukiye berât mumu konulmasını, bu mumların yağ, fitil ve şamdanı için vakıf gelirlerinden senede beş yüz akçe tahsis edilmesini istemiştir.³⁶⁶

Aydınlatmayla ilgili “*Ramazân ve diğer mu’tad günlerin gecelerinde caminin minaresinde on altı kandil yakılsın ve bu iş için cami görevlisine yirmi vukiye yağ verilsin*”³⁶⁷ demiştir. Kandillerin zamanında yakılması ve söndürülmesi görevini caminin kayyimine vermiştir. Bu vazife karşılığında kayyime günlük bir akçe ödenecektir.³⁶⁸ Ayrıca vakıf gelirleriyle gerektiğçe caminin hasırlarının değiştirilmesini ve zayi olan kandiller yerine yenilerinin alınmasını da şartları arasına dâhil etmiştir.³⁶⁹

Hizmet alan camilerle ilgili değerlendirme

Yukarıdaki bilgilere baktığımızda Abdülaziz Efendi’nin vakıfları aracılığıyla Bursa’da ve Bursa dışında on iki cami ve mescide farklı alanlarda hizmet verildiği görülmektedir. Bu cami ve mescitlerin ne tür hizmet aldıklarını şöyle tablolayabiliriz:

³⁶⁵ “Ve câmi’-i mezbûrun hatîb ve müezzini her gün huzûrlarında birer cüz-i şerîf tilâvet ve sevâbını merhûm-i merkûm rûhuna hîbe edip yevmî ikişer akçeye mutasarrıf olalar.” B.Ş.S., B119/67a.

³⁶⁶ “Ve nısf-ı şehri Şa’bân’da câmi’-i mezbûr mihrâbının iki tarafına onbir vukiye berât mumu vaz’ olunub yağ ve fitil ve şam’dânına senede beşyüz akçe sarf oluna.” B.Ş.S., B119/67a.

³⁶⁷ “Ve leyâlî-i mübâreke-i şehri Ramazânda ve sâir leyâlî-i mu’tâdada minâresinde on altı kandil îkâd olunub yigirmi vukiye zeyt verile.” B.Ş.S., B119/67a.

³⁶⁸ “Ve câmi’-i mezbûr kayyimi olan kimesne kanâdîli vakt ü zemânıyla îkâd ve itfâ edip yevmî bir akçe vazîfeye mutasarrıf ola.” B.Ş.S., B119/67a.

³⁶⁹ “Ve iktizâ ettikçe hasırları tecdîd olunub zâyî’ olan kandilleri tekâmîl oluna.” B.Ş.S., B119/67a.

	Cami adı	Görev Sayısı	Hizmet türü / hizmetli/malzeme	Günlük harcama	Yıllık harcama
1.	İshak Şâh Camii	13 görev	1 hatip 1 imam 3 devirhân 3 sala müezzini 3 müezzin 1 cüzhân 1 kandilci Aydınlatma (onar vukiye ağırlığında iki mum, otuz vukiye zeytinyağı)	19 akçe görevli ücreti + mum ve yağ parası	6840 akçe görevli ücreti + mum ve yağ parası
2.	Ulucami	7 görev	2 mükebbir 1 ihlashân 2 ferrâş 1 kapıcı-bevvâb 1 kandilci Aydınlatma(Otuz vukiye zeytinyağı)	10 akçe görevli ücreti + yağ parası	3600 akçe görevli ücreti + yağ parası
3.	Molla Arab Camii	4 görev	3 ihlashân 1 kandilci Aydınlatma (Yirmi vukiye zeytinyağı)	4 akçe görevli ücreti + yağ parası	1440 akçe görevli ücreti + yağ parası
4.	Kutbuddîn İznikî Mescidi	2 görev	2 ihlashân	2 akçe görevli ücreti	720 akçe görevli ücreti
5.	Namazgâh Camii	1 görev	1 kandilci Aydınlatma (Yirmi vukiye zeytinyağı)	1 akçe görevli ücreti + yağ parası	360 akçe görevli ücreti + yağ parası
6.	Kayğan Camii	1 görev	1 sucu-kayyim	1 akçe görevli ücreti	360 akçe görevli ücreti
7.	Büyük Camii (Sakız)	18 görev	1 imam 1 hatîb 1 ser-mahfil 1 yasinhân 3 müezzin 3 devirhân 3 salâkâr 1 hafız-ı kütüb 1 muarrif 1 ferrâş-kayyim	25 akçe görevli ücreti	9000 akçe görevli ücreti

			1 sucu 1 kandilci		
8.	Küçük Camii	7 görev	1 hatip 1 ser-mahfil 2 devirhân 2 salâkâr 1 kandilci	5,5 akçe görevli ücreti	1980 akçe görevli ücreti
9.	Kozluören Camii	3 görev	2 cüzhân 1 kandilci	5 akçe görevli ücreti	1800 akçe görevli ücreti
10.	Hacı İskender Mescidi		Aydınlatma(8 okka ağırlığında iki mum)	---	
11.	Hacı Baba Mescidi		Aydınlatma(8 okka ağırlığında iki mum)	---	
12.	Yerkapı Mescidi		Aydınlatma(8 okka ağırlığında iki mum)	---	

Tablo 7: Vakıflardan hizmet alan camiler.

b- Dua Hizmeti

Vakfiyelerde yer alan dua şartı da dinî hizmet olarak değerlendirilebilir. Çünkü buna çok önem verilmiş ve hemen her vakfiyede vâkıfa ve yakınlarına dua edilmesi talep edilmiştir. Vakıf kurucularının dünyevî bir beklenti içinde olmadıklarını biliyoruz. Ancak yaptıkları hizmetlerle birlikte başta Peygamber Efendimiz (sav), ashâb-ı kiram ve diğer İslam büyükleri, babası, annesi, diğer yakınları ve kendileri için dua edilmesini istemeleri ve böylece manevî bir kazanç elde etmeyi ummaları yaygın bir uygulamadır. Vakıf mürtezikasında muarrif, devirhân, hatimhân, cüzhân, yasinhân, ihlashân, fatihahân, tevhidhân, salavathân ve temcidhân gibi görevlilerin bir kısmı Kur'an'ın tamamını veya bazı sureleri, bir kısmı da kelime-i tevhidi, salât-u selamı veya başka duaları okumakla görevlendirilmişlerdir. Bunlara vakıf gelirlerinden günlük ücretler de tahsis edilmiştir. Okuyucular grubunun, okudukları sûre ve duaların sevabını, vakıf kurucularının işaretleri doğrultusunda hibe etmeleri bir vakıf geleneği olarak hala sürdürülmektedir. Abdülaziz Efendi de pek çok kişiyi, hatim, cüz, sûre, salavât ve tevhid okumak için görevlendirmiştir. Bu okumalardan hâsıl olacak sevabın başta Peygamber Efen-

dimiz (sav) olmak üzere babası Hüsameddin Efendi, annesi Müşerrefe Hâtûn, dedesi Rum Mehmed Paşa, Taraklıborlu'daki vakfın mülk sahibi Hüseyin Efendi ve annesi Hâimide Hâtûn'un ruhlarına hibe etmelerini istemiş, bu iş için vakıf gelirlerinden tahsisat ayırmıştır. Ayrıca Sakız Adası'nda Büyük Cami'deki bir müezzini muarrif olarak görevlendiren Abdülaziz Efendi, muarrifin devrin tamamlanmasıyla birlikte Osmanlı padişahının saltanatının devamı, İslam ordularının zaferi, hacıların sağlık içinde gidip gelmeleri ve tüm müminlerin Yüce Allah'ın affına mazhar olmaları için dua etmesini şart koşarak duayı daha da genelleştirmiştir.³⁷⁰

Dua edilenler arasına kendisini de dâhil eden Abdülaziz Efendi, vakfiyelerine bazen okunan sure ve duaların ruhuna bağışlanması, her yıl hacca giden birisine verilecek paralarla ruhu için haccedilmesi, yine her yıl vakıf gelirlerinden tahsis edilecek belli meblağlarla ruhu için köle ve cariye azat edilmesi gibi şartlar koymuştur. Abdülaziz Efendi vakıflarına ait muhasebe kayıtlarında her sene Hz. Peygamber (sav)'in ruhu için kurban kesildiği de görülmektedir. Kurban için her yıl altı yüz akçe harcanmıştır.³⁷¹

Burada, vakfiyelerin son kısımlarında, vakıflardaki görevlilerin hasbî hizmetleri için dua, ihmalkârlıkla veya kasıtlı olarak zarar verenlere ise beddua cümlelerinin olduğunu da hatırlatmakta fayda vardır.³⁷² Söz konusu husus Abdülaziz Efendi'nin vakfiyeleri için de geçerlidir.³⁷³

³⁷⁰ “Ve müezzinlerden biri yevmî bir akçe ile mu'arrif olub devr tamâm olduktan sonra mu'tâd üzere Pâdişâh-ı İslâm hazretlerinin devâm-ı devletlerine ve 'asâkîr-i zafer-me'âsirin nusretlerine ve hüccâc-ı zevî'l-ibtihâcın selâmetlerine ve sâhibu'l-vakf Mehmed Paşa merhûmun ve câmi'-i şerîfin ihyâsına sebep olan fakîr-i pür taksîrin ve sâir mü'minât ve mü'minînin mazhar-ı himmet-i rahmânî olmalarına du'â eyleye.” B.Ş.S., B119/48b-49a.

³⁷¹ B.Ş.S., B208/48a, B212/39a, B250/37a.

³⁷² İbrahim Ateş, “Vakfiyelerde Duâ ve Bedduâlar”, *Vakıflar Dergisi*, sy. 17, s. 5-54.

³⁷³ “Hâlisân li vechillâh-i te'âlâ ve taleben li merdâtihî'l-kerîm niyyet-i hâlisâ ve tavîyyet-i sâdıka ve mehmâ-emken sarf-ı mâl-ı halâl ile bi 'avnihî te'âlâ sûret pezîr-i zuhûr olan vakfımın şurûtunu ri'âyet itmek hizmetini mütevellî ve kâtib nâzir ve câbî 'uhdelerine tahmîl itdim. Aldıkları vazîfe halâl olmak

2- Eğitim-Öğretim

Osmanlı toplumunda din hizmetlerinde olduğu gibi eğitim-öğretim hizmetleri de büyük ölçüde vakıflar vasıtasıyla yürütülmekteydi. Hayır-severler, mektep-medrese inşa ettiler, te'sis ettikleri vakıflar aracılığıyla bu kurumlarda hizmet veren veya hizmet alan kişilerin her türlü ihtiyaçlarını karşıladılar, böylece eğitim alanında da varlıklarını etkili bir şekilde hissettirdiler. Eğitim kurumlarındaki müderris ve muallimlerin maaşları, hizmet elemanlarının ücretleri, her seviyedeki okul öğrencilerinin eğitim masrafları ve diğer giderleri de yine vakıflar tarafından karşılanıyordu.³⁷⁴

Osmanlı Devleti'nin ilk medresesi Orhan Gazi tarafından Bursa İznik'te kuruldu. Bunu Bursa'da te'sis edilen diğer medreseler takip etti ve kısa süre içerisinde şehir İslam dünyasının önemli ilim merkezlerinden biri haline geldi. Öyle ki XVI. asırda şehirde elli medrese vardı.³⁷⁵

Osmanlı toplumunda günümüzde ilkokulun karşılığı olan sıbyan mektepleri de oldukça yaygındır. XVI. Yüzyılın sonlarında Bursa'da yüz elli civarında sıbyan mektebi vardı. Bunların tamamı vakıflar aracılığıyla hizmetlerini sürdürüyordu.³⁷⁶

Medreselerde müderrisler bulunurken sıbyan mekteplerinde muallimler görev yapmaktaydılar. Günümüzde ilkokul öğretmeninin yürüttüğü hizmetleri üstlenen muallim, mektepte çocuklara Kur'an-ı Kerim okumayı, yazı yazmayı ve diğer temel bilgileri öğreten kişidir. Vakfiye-

için hidmet-i lâzimelerini edâda taksîr ve mürâ'at-i şurût ve kuyûdda terâhi ve te'hîr itmeyüb hiyânetden hazer ideler. Hakk-ı veliyyü'n-ni'mete ri'âyet itmeyüb muhâfaza-i şurûtda ihmâl ve müsâhele ve yahûd hiyânete ikdâm iderler ise yevme tüble's-serâir Rüstem-i geribânlarında hâkim-i mahkeme-i rûz-i cezâyâ onlardan ref'u ruk'a-i iştikâ iderim." B.Ş.S., B119/55b-56b.

³⁷⁴ Vakıfların tarih boyunca eğitim-öğretim kurumlarına yönelik hizmetleri hakkında geniş bilgi için bkz: İbrahim Ateş, "Vakıflarda Eğitim Hizmetleri ve Vakıf Öğrenci Yurtları", *Vakıflar Dergisi*, (1982) sy.14, s. 29-100.

³⁷⁵ Mefail Hızlı, *Osmanlı Klasik Döneminde Bursa MedreseLeri*, İz Yayıncılık, İstanbul 1998, s.14.

³⁷⁶ Mefail Hızlı, *Osmanlı Klasik Döneminde İlköğretim ve Bursa Sıbyan Mektepleri*, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa1999, s. 41.

lerin mekteplerle ilgili kısımlarında muallimin sâlih, ilim sahibi, müttakî, ahlaklı, iffetli, şefkatli ve yumuşak huylu, başkalarının elindekine tamah etmeyen, derslerine devamı en önemli görevi sayan, eğitim-öğretim yöntemlerini bilen, alanında bilgili, çocukları eğitmede maharetli olanlardan seçilmesi istenmiştir.³⁷⁷ Vakıf kurucuları tarafından belirlenen muallimler, merkezden gelen beratla atanmaktaydılar. Görevini layıkıyla yaptığı sürece ömür boyu vazifesinde kalan muallimler hizmetleri mukabilinde vakıf gelirlerinden belli bir miktar ücret almaktaydılar. Muallimler, öğretmenlik görevinin yanında başka vakıflardan da imamlık, cüzhânlık gibi vazifeler alabilmekteydiler.

a- Sıbyan Mektebi

Abdülaziz Efendi Ulucami yanında bir sıbyan mektebi inşa ettirmiş, bu mektep için görevliler tayin etmiş, talebelerin ihtiyaçları ve mektebin diğer giderleri için şartlar oluşturmuştur. O, mektebine kıraat ilminde rüştünü ispatlamış dindar bir muallimi (*fenn-i kırâatde mahâreti müte'ayyen bir recül-i mütedeyyin mu'allim*) görevlendirmiş ve kendisine vakıf gelirlerinden günlük altı akçe tahsis etmiştir. Onun vakıflarında en yüksek yevmiye alacak kişilerden biri muallimdir. Muallimin, yaptığı işin önemini hiçbir zaman unutmadan bazı istisnalar hariç mu'tad günlerde güneşin doğuşundan ikindiye kadar mektepte çocuklara Kur'an-ı Kerim'i öğretmesini ve imkânı ölçüsünde açıklamalar yaparak ilâ-yı kelimetullâha gayret etmesini istemiştir.³⁷⁸

Abdülaziz Efendi muallimin her gün iki yüz salavât-ı şerife okumasını, sevabını kendisi adına günahkârların şefaathçisi, Cenab-ı Hakk'ın habibi Hz. Peygamber Efendimiz (sav)'in ruhuna hibe etmesini istemiş-

³⁷⁷ Hızlı, *Osmanlı Klasik Döneminde İlköğretim ve Bursa Sıbyan Mektepleri*, s. 52.

³⁷⁸ “Ve yine şöyle şart eyledim ki Câmî-i Kebîr sofasında binâ eylediğim mektebde fenn-i kırâatde mahâreti müte'ayyin bir recül-i mütedeyyin mu'allim olub evkâf-ı mezkûre ğallesinden yevmî altı akçe vazîfe verile. Ol dahi min ğayr-i tehâvünin eyyâm-ı müstesnât-ı meşhûreden ğayri günlerde ba'de tulû'î ş-şems ile'l-'asr mekteb-i mezbûrde bâb-ı ta'lim-i Furkân-ı Kerîmi küşâd ve mehmâ-emken isti'dâdına göre sıbyâna ifâde edip i'lâ-yı kelimetüllaha sâ'î ola.” B.Ş.S., B119/60b-63a.

tir. Bu hizmeti karşılığında da muallime günlük iki akçe verilmesi talimatını vermiştir.³⁷⁹ Böylece muallimin geliri günlük sekiz akçe olmuştur.

Abdülaziz Efendi mektebinde bir de halife görevlendirmiştir. Medreselerde müderrislerin yardımcısı olan muidler gibi mekteplerde de muallime yardımcı olan ve adına halife denilen görevliler vardır. Halife, derslerde muallimin kendine verdiği görevleri ifa ederek ona yardımcı olmakta ve muallimin olmadığı zamanlarda da onun yerine ders vermektedir. Halife, öğrenciler arasında durumu daha zayıf olanlar ile mektebe yeni başlayanları çalıştırarak onları muallimin huzurunda ders vermeye hazır hale getirmektedir. Bilgili, dindar, ahlaklı ve ehil olma gibi muallimlerde aranan özellikler halifede de aranmıştır. Halifeler de hizmetleri mukabilinde vakıf gelirlerinden ücret almışlardır.³⁸⁰

Abdülaziz Efendi, mektepte muallime yardımcı olarak görevlendirdiği sâlih bir kimsenin halife olmasını, bu şahsın çocukların gördüğü dersleri tekrar ettirmesini ve yeni derslere hazırlamasını, hizmetleri karşılığında da kendisine günlük iki akçe ücret verilmesini istemiştir.³⁸¹

Halifeye bir de tevhidhânlık görevi vermiş ve ruhu için kelime-i tevhid çekmesini istemiştir. Konuyla ilgili şartı şöyledir: “*Görevlendirdiğim halife rûhum için hergün beş yüz tevhîd-i şerîf okusun. Tevhidin sayısı her yetmiş bin adede ulaştığında Hz. Peygamber(sav)’in va’di üzere bu günahkâr kulunun cehennem azabından kurtulması için dua etsin. Halifeye bu hizmeti için günlük iki akçe ödensin.*”³⁸²

³⁷⁹ “Ve mu‘allim-i mezbûr günde iki yüz salavât-ı şerîfe getirip sevâbını bu ‘abd-i ‘âsî tarafından şefî‘u’l-müznibîn habîb-u rabbi’l-‘âlemîn hazretlerinin salavâtüllahi ve selâmuhu ‘aleyh rûh-u pür fütûhlarına ihdâ edip yevmî iki akçe vazîfeye mutasarrıf ola.” B.Ş.S., B119/60b-63a.

³⁸⁰ Hızlı, *Osmanlı Klasik Döneminde İlköğretim ve Bursa Sıbyan Mektepleri*, 60-64.

³⁸¹ “Ve yevmî iki akçe vazîfe ile dahi bir Sâlih kimesne zikrolunân mektebde halîfe olub sıbyânın sebkatlerini tekerrür ve i‘âde ve sebk-ı cedîde âmâde eyleye.” B.Ş.S., B119/60b-63a.

³⁸² “Ve mezbûr halife rûhum için beher yevm beş yüz tevhîd-i şerîf edip her yetmiş bin ‘aded tamâm oldukda va‘d-i kerîm-i nebevî üzere bu mücrîm-i rû

Muallim ve halifenin işlerini sadakatle yürütmesini isteyen Abdülaziz Efendi, onların görevlerinde ihmalkârlık ve işlerini aksatma eğilimi görülürse söz konusu vazifelerin hemen başka şahıslara verilmesini şartlar arasında dâhil etmiştir.³⁸³

Abdülaziz Efendi'nin mektepteki talebelerle ilgili dikkat çeken bir şartında “*ikindiden sonra çocuklara icazet ve izin verildiği sırada çocuklarla beraber üçer İhlâs-ı şerîf ve bir Fâtiha-i şerîfe okunup sevabı iki cihanın efendisi (Sultân-ı kevineyn Seyyidü's-sakaleyn) Hz. Muhammed (sav)'in rûh-u şerîflerine hediye edilsin*” denilmiştir.³⁸⁴

Mektep öğrencileri henüz eğitim öğretimin başlangıç aşamasında olan küçük çocuklardı. Onların, oyun oynama ihtiyaçları olduğunu da hesaba katan Karaçelebizâde, bahar mevsiminde mektebin muallimine beş yüz akçe verilmesini, bu parayla zekâ ve anlayışlarının kuvvetlenmesi için çocukların bazı mesire alanlarına götürülmesini, hazırlanan yemekleri beraberce yemelerini ve çocukların eğlenmelerini istemiştir. Ayrıca yemekten sonra hep beraber üç İhlâs ve bir Fatiha okumalarını ve sevabını kendi ruhuna hibe etmelerini talep etmiştir. Bugünkü ifadeyle piknik olarak nitelendirilebilecek olan bu faaliyete şehrin ileri gelenlerinin de davet edilmesi istenmiştir.³⁸⁵

Mektepte eski hasırların yenilenmesi, kış günlerinde mektebin ısıtılması amacıyla her yıl yüz akçelik kömür alınması ve muallime teslim

siyâh ‘azâb-ı elîm-i nâr-ı cehîmden âzâd olmak ricâsına du‘â edip yevmî iki akçe vazîfeye mutasarrıf ola.” B.Ş.S., B119/60b-63a.

³⁸³ “Eger mu‘allim ve halîfede ihmâl ve müsâhele ihtimâli olursa sulehâdan âhar kimesneler ta‘yîn oluna.” B.Ş.S., B119/60b-63a.

³⁸⁴ “Ve ba‘de'l-‘asr sıbyâna icâzet ve ruhsat olduğu hinde sıbyanla ma‘an üçer İhlâs-ı şerîf ve bir Fâtiha-i şerîfe tilâvet olunub sevâbını Sultân-ı kevineyn Seyyidü's-sakaleyn hazretlerinin sallallâhü te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem rûh-u şerîflerine ihdâ ideler.” B.Ş.S., B119/60b-63a.

³⁸⁵ “Ve fasl-ı bahârda mu‘allim-i mektebe beş yüz akçe verilüb teşhîz-i havâtır-ı sıbyân için ba‘zı mesîrelerde tabh u ta‘âm ve sıbyân-ı mu‘allimhâna it‘âm oluna. Ba‘zı sülehâyı dahi da‘vet iderler ise lâ be‘stir. Ba‘de’t-ta‘âm üç İhlâs-ı şerîf ve bir sûre-i Fâtiha-i şerîf tilâvet olunub sevâbı rûhuma ihdâ oluna.” B.Ş.S., B119/60b-63a.

edilmesi de onun şartları arasında yer almaktadır.³⁸⁶ Mektebin bir yıllık ısınma ihtiyacı olan kömüre yüz akçe yettiğine göre piknik için tahsis edilen beş yüz akçenin epey yüksek bir meblağ olduğu söylenebilir.

1302 (1885) yılında Bursa'da Ticaret Mahkemesi reisi iken İsmail Belig'in *Güldeste-i Riyâz-i İrfan* adlı eserini bastıran Ali Beyzâde Eşref Bey, *Güldeste*'nin 153. sayfasında der-kenar olarak Abdülaziz Efendi'nin mektebi ve Ulucami civarındaki çeşmeler hakkında bazı bilgiler vermiştir. Eşref beyin ifadelerinden Abdülaziz Mektebi'nin caminin batı tarafında olan minarenin kuzey kısmında ve minareye bitişik, zeminden dört-beş ayak merdiven ile çıkılan yükseklikte bina olduğu anlaşılmaktadır. Eşref Bey mektebin 1854 yılı Bursa depremine kadar faaliyette olduğunu, bu depremde caminin pek çok yeriyle birlikte mektebin ve çeşmelerin de yıkıldığını, caminin Sultan Abdülaziz ve Abdülmecid zamanlarında yenilendiğini, avlusunun eskisinden daha güzel yapıldığını, mektebin bu yeni avluya yapılmasının uygun olmayabileceğini, ancak vakıf mütevellisinin başka bir yere mektebi yaptırması gerektiğini fakat hâlâ yaptırmadıklarını, aynı şekilde Ulucami çevresinde suya muhtaç olduğu halde Abdülaziz Efendi'nin çeşmelerinin de yaptırılmadığını belirterek bu hususun esefle karşılanacak bir durum olduğunu ifade etmiştir. Eşref Beyin konuyla ilgili yazısı şöyledir:

“Muallimhâne-i mezkûr câmi’-i kebîr-i şerîfin garp tarafında vâki minâresinin şimâl cihetinde ve ittisâlinde ve zemînden dört beş ayak nerdibân ile çıkılır yükseklikte bina olunmuş ve câmi’-i şerîf-i mezkûrun baş tarafındaki penceresi derûnuna nâzır bulunmuş bir mekteb-i feyz meksebe ve tahtında çend adet musluğu şâmil olan su hâzinesi gerçi âbdan tehî ise de üzerinde mahkûken muharrer ebyât-ı târihiyeden derûnune bânisi müşâriün-ileyh (Abdülâziz) efendi merhumun (Bursa) şehrinde taraf taraf cereyânına muvaffak olduğu (Müftü suyu) dinmekle ‘arîf ve meşhur âb-ı lezîzin câri olduğu muhakkak idi. Bi- hikmetih

³⁸⁶ “Ve zâyî olan kandiller yerine ba‘de‘t-tahkîk kandil aliverib mektebde ve sofalarda olan eski hasırları tecdîd eyleye. Ve eyyâm-ı şitâda mekteb-i mezbûr için yüz akçe kömür aliverip mü‘allime teslim eyleye.” B.Ş.S., B119/60b-63a.

te'âlâ (bin iki yüz yetmiş bir) sene-i seniyye-i hicriyye mâh-ı cemaziye'l-âhiresinin on birinci ve (1854) sene-i mîlâdîsi şubatının dokuzuncu çarşamba günü saat dokuz raddelerinde (Bursa) da vukû' bulan hareket-i 'arzdân mekteb-i mezkûr dahi münhedim ve çeşmeler dahi mahv ve mün'adim olmuştur. Gerçi Câmî'-i şerîf-i mezkûr vâlid-i mâcid cenâb-ı hilâfet-penâhi Cennetmekân Gazi Sultân (Abdülmecid) Hân merhûmun emirleriyle ta'mîrine mübâşeret olunmuş ve ammi mükerrem Hazret-i Şehriyâri şehîd-i mağfûr Gazi Sultân (Abdülazîz Hân)'ın zamân-ı 'âlîlerinde tarz-ı nevîn ve evvelkinden hûb-terîn olarak i'mâr ve ikmâl buyurulmuş olduğuna ve havlisinin şimdiki hâl-i müntazamına nazaran mekteb-i mezkûrun mahall-i kadîmine yapılması yakışık almayacağı derkâr ise de müşârun-ileyh (Abdülazîz) Efendi'nin (Karaçelebi) vakfı dinmekle ma'rûf vakfının kurrâsı bedelât-ı istihsâl ve istîfâ olunduğu halde mütevellîleri tarafından istibdâl tarîkiyle civârında diğer mahalle henüz yapıdırılmaması ve Câmî'-i Kebîr civârı âb-ı lezîze muhtâc iken kadîmü'l-cereyân olan mezkûr (Müftü) suyunun kanavâtunun ta'mîriyle icrâ edilmemesi mahall-i esefdir."³⁸⁷

Abdülaziz Efendi'nin ağabeyi Karaçelebizâde Mehmed Efendi de Setbaşı Camii yanında bir sıbyan mektebi yaptırmış ve vakfiyesinde bu mektep ve talebelerle ilgili şartlara yer vermiştir. O da mektebe bir mualim ve halife atamanın yanında vakıf gelirlerinden her sene iki bin akçe tahsis ederek bu parayla Ramazan Bayramı'ndan önce çocuklara elbise, ayrıca her Cuma gecesi de talebelere on akçelik meyve alınmasını istemiştir.³⁸⁸

b- Dersiâm (Cami Dersleri)

Abdülaziz Efendi'nin elimizdeki vakfiyelerinde dersiamlarla ilgili bir şart bulunmamaktadır. Ancak 1189 (1775) tarihli muhasebe kaydında vakıfların harcamaları kısmında "vazîfe-i dersiâm" adı altında yedi yüz

³⁸⁷ İsmail Belîğ, *Güldeste*, s. 153-154; Şükrü, "Müftü Suyu", s. 60.

³⁸⁸ VGMA, (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi), Defter nu: 588/207/182; Samettin Başol-Ömer Düzbakar, "17. yüzyılda Bursada Eğitime Yönelik Vakıflar", *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, sy. 22 (1), 2009, s. 7.

yirmi akçelik bir giderin olduğu görünmektedir.³⁸⁹ Bu husus Abdülaziz Efendi'nin başka vakfiyelerinin olabileceğini de akla getirmektedir.

Dersiam kelimesi eğitim-öğretimle alakalı bir isimlendirmedir. Osmanlı Tarihi boyunca özellikle selâtin camilerinde ders halkaları oluşmuştur. Halka açık olan bu ders gruplarında öncelikle dinî ilimler tedris edilmiştir. Buralarda ders veren ilim adamlarına da dersiâm denilmiştir. Bu dersler halka açık olduğu için burada ders veren dersiamların halkalarına camiye gelen herkes katılabilmıştır.

Bursa Ulucami inşa edildiğinden itibaren içerisinde ders halkaları oluşan Osmanlı'nın büyük selâtin camileri arasındadır. Evliya Çelebi seyahatnamesinde, XVII. asırda Ulucami'de yetmiş ayrı ilim halkası kurulduğunu ve bu halkalarda iki bin kişiye ders verildiğinden bahsetmektedir. Ulucami ile ilgili yapılan bir çalışmada değişik kaynaklardan derlenerek burada görev yapan çok sayıda dersiâmın ismine yer verilmiştir.³⁹⁰

Ulucami'deki dersiâmlar için te'sis edilen vakıflar vardır. Bu tür vakıfların çokluğu Bursa halkının ders halkalarına ne kadar çok ilgi gösterdiklerinin bir nişanesidir. Camilerde yapılan derslerin faydasını gören halk, buralardaki ilmi hizmetlerin devam etmesi için desteklerini esirgememiş ve ders veren hocalar diğer bir ifadeyle dersiâmlar için vakıflar te'sis etmiştir.

Ulucami'de dersiâm olan ilk müderris Receb Efendi b. İdris'tir. Bu zatın dersiâmlık ücreti Abdürrezzak b. Abdülganî'nin kurduğu vakıftan karşılanmıştır. Bu vakfın şartlarına göre Recep Efendi Cumartesi, Pazar ve Pazartesi olmak üzere haftada üç gün Ulucami'de tefsir ve hadis dersi verecek ve bunun karşılığında günlük altı akçe alacaktır.³⁹¹ Vakıf muhasebe defterlerine bakıldığında bu anlayışın tarih boyunca sürdüğü görülmektedir. Mesela B240 numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki bilgilere

³⁸⁹ B.Ş.S., B208/48a.

³⁹⁰ Ulucami Dersiâmlarının tam listesi için bkz: M. Asım Yediyıldız, *Bir Mabedin Serüveni Bursa Ulucami*, Emin Yayınları, İstanbul 2010, s. 137-141.

³⁹¹ Yediyıldız, *Bir Mabedin Serüveni Bursa Ulucami*, s. 132.

bakılırsa 1790-91 yıllarında Bursa’da yalnızca Ulucami’de oluşturulan ders halkalarında görev yapan dersiâmlar için te’sis edilmiş on dört vakıf vardı.³⁹² Abdülaziz Efendi’nin vakıflarından ücreti ödenen dersiâm da büyük ihtimalle Ulucami’de vazife yapmıştır.

c- Hâfız-ı Kütüb (Kütüphane Hizmeti)

Abülaziz Efendi’nin bir vakfiyesinde hâfız-ı kütüblük görevi de yer almaktadır. Osmanlı Devleti’ndeki kütüphaneler büyük ölçüde vakıflar aracılığıyla hizmetlerine devam etmiştir. Bir araştırmada, Tanzimat’a kadar üç yüzden fazla vakıf kütüphanesi kurulduğu ortaya konulmuştur.³⁹³ Eğitim ve kültür hayatının vazgeçilmez unsuru olan kitapların vakfedilmesi sıkça görülen uygulamalardandır. Kitaplar, kütüphanelerden başka camilere, medreselere ya da dergâhlara da vakfedilmiştir. Mesela 1523 tarihinde Müftî Ahmed Paşa, bazı kitaplarını³⁹⁴ 1546’da yılında Muslihiddin Çelebi el-Yegânî farklı ilimlere dair 100 kitabını Ulucami’ye vakfetmişlerdi.³⁹⁵ Kitap vakfedenler arasında özellikle Abdullah Münzevî ön plana çıkmaktadır. Zira Bursa’da Münzevi Dergâhı kurucusu olan Abdullah Münzevî kendi kitaplarıyla beraber başkalarından temin ettiği beş yüzden fazla kitabı 1786 yılında vakfederek Ulucami’de bir kütüphane te’sis etmiştir.³⁹⁶ Molla Yegân’ın büyük miktarda gayrimenkulüyle birlikte 1.900 adet kitabını kendi adıyla bilinen ve

³⁹² Ulucami’deki ders halkaları ve dersiâmlar için kurulan vakıfların listesi için bkz: Ali İhsan Karataş, “Ulucami ve İlim Meclisleri” *Bursa Ulucami*, (Ed: Bilal Kemikli) Bursa 2012, s. 58-59.

³⁹³ R. Tuba Çavdar, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Kadar Osmanlı Kütüphanelerinin Gelişimi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1995, s. 27

³⁹⁴ Yediyıldız, *Bir Mabedin Serüveni Bursa Ulucami*, s. 206-207; Hasan Basri Öcalan, “Bursa Ulucami Kütüphanesi”, *Bursa’nın Kalbi Ulucami*, Bursa İl Özel İdaresi Yayınları, Bursa 2010, s. 124.

³⁹⁵ İsmail Erünsal, *Türk Kütüphaneleri Tarihi II. Kuruluştan Tanzimat’a Kadar Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s. 33.

³⁹⁶ M. Asım Yediyıldız, “Cami Kütüphaneleri: Ulucami Kütüphanesi” *Bursa Kütüphaneleri*, (Ed: Ali İhsan Karataş), Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2013, s. 94.

müdürrisi olduğu Molla Yegân Medresesi'ne vakfettiği 1460 tarihli vakfiyesinden anlaşılmaktadır.³⁹⁷ 1896'dan evvel Bursa'da Düyun-ı Umumiye nâzırı iken Emir Sultan Tekkesi'ni tamir ettiren Rifat Bey kendisinin ve kardeşinin kitaplarını vakfederek bir kütüphane oluşturmuştur.³⁹⁸

Sakız Adası'nda Büyük Cami'de vakfedilmiş kitaplar bulunmaktadır. Abdülaziz Efendi bu kitapların camiden dışarı çıkarılmamasını sağlamak, talebelerin istifade etmeleri için onlara zamanında teslim etmek, zamanında geri toplamak ve her daim muhafaza etmek için bir hâfız-ı kütüb vazifelendirmiştir. Bu hizmeti karşılığında hâfız-ı kütüb günlük iki akçe almaya hak kazanacaktır.³⁹⁹

Vakfiyedeki şartta da görüldüğü üzere vakıf kitaplardan bahsediliyor ancak bu eserleri kimin vakfettiği hakkında bilgi verilmiyor. Abdülaziz Efendi vakfiyesinde burayı kilise iken camiye çevirdiğini ifade etmektedir. Yukarıda da belirtildiği üzere o, hayatının bir dönemini mecburi olarak Sakız'da geçirmek durumunda kalmıştır. Vakfiyenin düzenlenme tarihi Sakız'a gidişinden beş yıl sonrası olan 1656'dır. Buradaki kitapların Abdülaziz Efendi Sakız'da iken onun tarafından camiye konulmuş ve vakfedilmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

3- Sosyal Hizmetler

a- Haremeyn Hizmetleri

Osmanlı toplumunda Hz. Peygamber (sav) sevgisinin önemli bir yeri vardır. Devlet yöneticilerinden halka kadar toplumun her kesiminden insanlar değişik faaliyetlerle Hz. Peygambere (sav) duydukları muhabbeti izhar etmişlerdir. Bu sevgi, onun soyundan gelenler ve doğup

³⁹⁷ Erünsal, *Türk Kütüphaneleri Tarihi II*, s. 33.

³⁹⁸ Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, c. 4, s. 54.

³⁹⁹ “Ve câmi’i şerîfde mevdû’ olan kütüb-i mevkûfe için yevmî iki akçe ile bir mütedeyyin ehil kimesne hâfız-ı kütüb olub Câmi’den ihrâc itmemek üzere talebe-i ‘ilm-i şerîfe intifâ’ için teslîm eyleye.” B.Ş.S., B119/48b-49a.

büyüdüğü topraklarda yaşayanlara da gösterilmiştir.⁴⁰⁰ Nitekim Osmanlı Devleti'nde sultanlar ve diğer devlet yöneticileri nezdinde itibarları oldukça yüksek olan seyyid ve şerîflerin kayıtlarının tutulması ve bu grubun ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla Nakîbu'l Eşrâfîlik müessesesi kurulmuştur. Devlet teşrifatında Nakîbu'l Eşrâfî diğer devlet erkânına göre daha önde yer almış ve padişahlar kendilerine büyük saygı göstermişlerdir.⁴⁰¹

Osmanlı vakıfları Hz. Peygamber (sav) sevgisinin tezahürleriyle doludur. Pek çok vakfiyede her yıl Hz. Muhammed (sav)'e salât ü selâm ihtiva eden kitapların okunması,⁴⁰² Peygamber (sav)'in ruhu için kurban kesilmesi,⁴⁰³ bazı gecelerde Miracını kutlamak amacıyla Miraciyelerin⁴⁰⁴ ve hayatını manzum şekilde anlatan Muhammediyye ve Mevlid gibi eserlerin okunması için şartlar bulunmaktadır. Hatta bu eserlerin okunması için müstakil vakıflar bile kurulmuştur. Yaptığımız bir araştırmada Bursa'da te'sis edilen vakıflardan 185'inin, 1775 yılında 209, 1790-91 yılında ise 311 kere mevlid cemiyeti tertip ettiği belirlenmiştir.⁴⁰⁵

Konuyla ilgili uygulamalardan biri de Hz. Peygamber (sav)'in doğup büyüdüğü topraklarda yaşayanların gözetilmesidir. Bu amaçla Mekte ve Medine bölgesinde yaşayanlara Osmanlı tarihi boyunca devlet eliyle düzenli olarak aynî ve nakdî yardımlar yapılmıştır. Çelebi Sultan

⁴⁰⁰ Osmanlı toplumunda Hz. Peygamber sevgisi hususunda geniş bilgi için bkz: Hüseyin Algül, *Osmanlı Kültüründe Hz. Peygamber Sevgisi*, Risale Yayınları, İstanbul 1988.

⁴⁰¹ Nakibü'l-eşraflık hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. 2, s. 647-648; Kazıcı, *İslam Medeniyet ve Müesseseleri Tarihi*, s. 257-261; Murat Sarıcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Nakibü'l-Eşraflık Müessesesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003.

⁴⁰² B.Ş.S., B240/22a.

⁴⁰³ B.Ş.S., B208/42a. Mefail Hızlı, "Mevlide Dair Bazı Belgeler ve Bilgiler" *Süleyman Çelebi ve Mevlid-Yazılışı, Yayılışı ve Etkileri*, (Ed. Mustafa Karabilal Kemikli), Osman Gazi Belediyesi Yayınları, Bursa 2007, s. 45.

⁴⁰⁴ Mustafa Kara, "Mîrâc, Mîrâciye ve Bursalı Safiye Hâtun'un Vakfiyesi" *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (1998), sy. 7, c. 7, s. 25-40.

⁴⁰⁵ Ali İhsan Karataş, "Osmanlı Toplumunda Hz.Peygamber Sevgisinin Tezahürü Olarak Kurulan Mevlid Vakıfları", *İSTEM*, Yıl:6, (2008), sy 11, s. 67.

Mehmed'den itibaren Osmanlı hükümdarları, düzenledikleri surre alaylarıyla Hicaz bölgesine para ve kıymetli hediyeler göndermişler, böylece Haremeyn bölgesindeki hac işlerinin kolaylaşmasını sağlamanın yanında oradaki yoksulların ihtiyaçlarını da karşılamaya çalışmışlardır.

Diğer taraftan, henüz surre geleneği başlamadan önce, servetinin bir kısmını Hicaz bölgesine gönderilmesini vasiyet edenler de vardır. Bu konuda II. Murad'ın vasiyeti dikkat çekicidir. II. Murad'ın 1446 tarihinde yazdırdığı vasiyetnamesin de şöyle denilmektedir: “*Saruhan ilinde Mağnisa'da olan malımın sülüsü vasiyyet olsun canumçün. Bu mâlden tayin etdi. Onbin filori ki sarfoluna şol mucebince ki zikrolunur. Üçbin beşyüz filori Mekke-i Şerife fukarasına üleşdüreler. Ve üçbin beşyüz filori Medîne-i Şerife fukarasına şerrefehاللہü Teâlâ üleşdüreler ve kalan üçbinün beşyüzüne Kâbe ile Hatiym arasında yetmiş bin kerre Lâ-ilâhe ill'allah dedüreler kalanına hatim okıdalar ne kadar yeterse ve beşyüzüne Medîne-i Şerife'de Peygamber Hazretiniün Sall'allahü aleyhi ve sellem Mescid-i Şerifi içinde Türbe-i Mutahheresine karşı yetmiş bin kerre Lâ-ilâhe ill'allah dedüreler kalanına hatim okıdalar ne kadar yeterse ve bin beşyüzün Kuds-i Mübarekde fukaraya üleşdüreler ve beşyüzün dahi Kubbe-i Sahrada ve Mescid-i Aksada kelime-i Lâ-ilâhe ill'allah dedüreler kalanına hatim okıdalar ne kadar yeterse. Her kim bunu tağyir ede Allah Teâlâ'nun ve cemi-i halkun lâneti anun üzerine olsun...*”⁴⁰⁶

Surre alayları ve nakıbu'l-eşrâflık uygulamaları daha çok devlet imkânlarıyla gerçekleştirilen faaliyetlerdendir. Yapılan bu yardımlar yalnızca devletle sınırlı değildi. Osmanlı toplumunun hemen her kesiminden insanlar bu tür yardımlara iştirak etmekteydiler. Nitekim bu bölgede yaşayan muhtaç insanların ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla hayır sahibi Osmanlı halkı tarafından Haremeyn Vakıfları kurulmuş ve bu vakıfların gelirleri yüzyıllar boyu bölge halkına gönderilmiştir.⁴⁰⁷

⁴⁰⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Sultan İkinci Murad'ın Vasiyetnamesi”, *Vakıflar Dergisi*, sy, 4, s. 2.

⁴⁰⁷ Haremeyn vakıfları hakkında geniş bilgi için bkz: İbrahim Ateş, “Osmanlılar Zamanında Mekke ve Medine'ye Gönderilen Para ve Hediyeler”, *Vakıflar*

XVI. asırda Bursa’da kurulan vakıfların %19’u Haremeyn hizmetleri için şartlar ihtiva etmektedir.⁴⁰⁸

Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi’nin 1656 tarihli vakfiyesinde Hicaz bölgesi için tahsisat yapıldığı görülmektedir. Abdülaziz Efendi, vefatından sonra vakıf gelirlerinden her yıl nâzır, kâtib ve câbi aracılığıyla o sene hacca gidecek kişilerden güvenilir bir kimseye her birinde otuzar altın bulunan iki kese teslim edilmesini istemiş ve şöyle şart etmiştir: “*Bu şahıs keselerden birindeki altınlardan on altını Mekke-i Mükerrreme’de Mekkeli sâlih bir kimseye vererek ruhum için haccettirsin. Kalan yirmi altını ise gerçekten ihtiyaç sahibi olduklarına kalben mutmain olduğu fakirlere dağıtsın. Diğer kesedeki altınlardan on tanesini Medine-i Münevvere’de dindar bir Medineliye vererek Hz. Peygamber (sav)’e on bin salavât-ı şerîfe okutsun. Diğer yirmi altını ise ruhum için fakirliğine kalben inandığı kişilere dağıtsın.*”⁴⁰⁹ Abdülaziz Efendi’nin

Dergisi, sy. 13, s. 113-170; Ziya Kazıcı, “Osmanlılar’ın Haremeyn’e Bakışları”, *İslâmî Araştırmalar*, (1999), c. 12, sy. 3-4, s. 237-242; Münir Atalar, *Osmanlı Devletinde Surre-i Hümayûn ve Surre Alayları*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999; Mustafa Güler, *Osmanlı Devleti’nde Haremeyn Vakıfları (XVI-XVII. Yüzyıllar)*, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul 2002; Murat Akgündüz, “Surre-i Hümayûn Geleneği ve İslâm Toplumunu Kaynaştırmadaki Rolü”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2005), sy. 22, s. 107-114.

⁴⁰⁸ Hale Demirel, *Mahkeme Sicillerine Göre XVI. Yüzyıl İlk Yarısında Bursa Vakıfları* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2006, s. 87.

⁴⁰⁹ “Ve şöyle şart eyledim ki lâbis-i libâs-ı hayât-ı bî sebât oldukça vezâyif-i muharraradan fâzıl-ı ğalle-i vakfı keyfe mâ eşâ ve ehtâr mutasarrıf olub bi emrihî te’âlâ bu dâr-ı sînc-i(?) mihnet-medârdan ziyâfet-hâne-i rahmet-i perverd-kâra irtihâlimden sonra her sene nâzır ve kâtib ve câbi ma’rifetiyle mütevellî fâzıl-ı ğalle-i vakıfdan ol sene ihrâm bend-i ‘azîmet-i hacc-ı Beytullahi’l-harâm ve müteveccihü’ş-şâm ‘atebe-i Hazreti Seyyidü’l-enâm ‘aleyhi’s-selâtu ve’s-selâm eden hüccâc-ı kirâmdan bir mütedeyyin ve emin kimesneye iki surre ile otuzar altın teslim eyleye. Ol dahi birinden Mekke-i Mükerrreme’de Mekkîlerden bir sâlih kimesneye on altın verip rûhum için hacc etdire. Bâkî yirmi altını kalbî istihkâka şehâdet ettiği sülehâ ve fukarâya tevzî’ eyleye. Ve birinden dahî Medîne-i Münevvere’de Medenîlerden bir recül-i sâliha on altın verip rûh-u pür-fütûh Hazret-i Habîb-i Ekrem sallallhu te’âlâ ‘aleyhi ve selem için on bin salavât-ı şerîfe getürmege sipâriş eyleye.

vakıflarında bir şekilde istihdam edilecek herkes için akçe üzerinden tahsisat yapılırken Mekke-Medine bölgesi için ayrılan meblağın akçenin kat kat fazlası olan altın üzerinden yapılması dikkat çekicidir. Ayrıca vakfiyesinde, ileride bir gün vakıf binalarının harap olması durumunda hizmetçi giderleri ve Haremeyn'e gönderilecek kısmın dışındaki giderlerin rakabe yapılarak söz konusu meblağın binaların tamirine harcanmasını isteyerek Mekke ve Medine bölgesine gönderilecek paranın aksamasını istemiştir.⁴¹⁰

b- Köle Âzadı

Abdülaziz Efendi'nin vakfiyelerinde yer verdiği bir husus da köle azadı konusudur. İslâm dini kölelik müessesini kaldırmamakla birlikte koyduğu bazı prensiplerle köle ve cariyelerin kaynağını sınırlamış, onlara daha insanî muamele edilmesinin ortamını hazırlamış, âzat edilmelerini teşvik etmiş, hatta âzat meselesini bazen hayır işlerinden kabul ederken bazen de zorunlu hale getirmiştir. Bu prensipler zamanla köleliğin kaldırılmasına zemin hazırlamıştır. Büyük ölçüde İslâm hukukunun uygulandığı Osmanlı Devleti'nde de, muasırı olan diğer devletlerde olduğu üzere kölelik sistemi devam etmiştir. Bununla birlikte Osmanlı toplumunda köle ve cariyelerin âzat edilmesi oldukça yaygın bir uygulama olmuştur. Öyle ki, en fazla on yıl istihdam edilen köle ve cariyelerin âzat edilmeleri neredeyse vazgeçilmez kural haline gelmiştir. Bu süre sonunda âzat edilmeyen köle ve cariye sahipleri ise kınanmıştır. Üstelik köle

Bâki yirmi altunu kalbi fakr ve salâhına şahâdet ettiği sulehâ ve fukarâya rûhum için tevzî' eyleye. Nâil-i ecr olmak murâd eder iki recül-i diniyye tahmîl olursa dahi münâsibdir." B.Ş.S., B119/55b-56b.

⁴¹⁰ "el-İyâzü billahi te'âlâ külli binâ iktizâ edip fâzıl-ı ğalle-i vakf kifâyet itmez ise Borlu vakfının vezâyif-i hüddâm ve Haremeyn-i muhteremeyn irsâliyesinden mâ'adâsı Burûsa'da 'avâriz mahallelerine verilmeyüb ilâhüm fe ilâhüm Burûsa vakfı ma'mûr olunca ona sarf oluna. Kezâlik Borlu vakfından dahi külli binâ iktizâ edip ğallesı kifayet itmez ise Burûsa vakfından hüddâm vezâyifinden mâ'adâsı ibtidâen ba'zı âsâr-ı hayr ihdâsına sarf olunmayub Borlu vakfı ma'mûr olunca ona sarf oluna. Bu üslûb-i mu'teber ve merğûb üzere iki vakıf ihtiyâçlarına göre biri birlerine imdâd itmek ile mehmâ-emken vezâyif-i mürtezıkaya rakabe etmeden vakıflar bi'avnihî te'âlâ ma'mûr ola." B.Ş.S., B119/60b-63a.

ve cariyeler âzat edilirken kendilerine ihtiyaçlarını karşılayabilecek kadar para ve eşya da verilmiştir.⁴¹¹

Müslüman toplumlarda kendi köleleriyle birlikte başkalarının kölesini satın alarak âzat etme işi de oldukça yaygındır. Vakıf kuran Müslümanlardan bazıları da şartnamelerinde vakfa ait gelirlere bir kısmıyla her yıl belli sayıdaki köle ve cariye için âzat edilmesini şart koşmaktaydılar.

İstisnalar bir tarafa bırakılırsa halkın köle ve cariyelere karşı muamelesi insanî idi. Zira bu uygulama İslam hukukunun bir emri ve Müslüman olmanın gereklerindendi. Bunun bir sonucu olarak âzat edildikten sonra hürriyetine kavuşan pek çok köle ve cariye zorunlu olarak hizmet etmek durumunda oldukları toplumu terk etmeyerek aynı toplum içinde yaşamayı tercih etmeleri oldukça yaygındı. Üstelik hâli-vakti yerinde olan âzat edilmiş köle ve cariyeler herhangi bir ayırım yapmadan insanların istifadesine sunulmak üzere vakıflar te'sis etmekte ve servetlerinin bir kısmını hayır işlerinde kullanmaktaydılar. Mesela Âzatlı bir kişi olan Perviz Efendi, İstanbul'da Otlukçu Yokuşu'nda bir medrese yaptırmış ve bu medresenin giderleri için Bursa'da Sarı Abdullah Mahallesi'nde 30 oda ve Çelebi Sultan Mahallesi'nde bir ev ve bir han vakfetmiştir.⁴¹² Ulemadan olan ve köle iken Ali Çelebi Fenari oğlu Şah Çelebi tarafından âzat edilen Mevlânâ Hacı Cafer, Koca Naib Mahallesi Mescidi'ni inşa ettirmenin dışında 1517'de bu mescit için bir değirmeni ve Ulucami civarındaki evlerini,⁴¹³ aynı şekilde Küçük Sinan Bey'in âzatlı kölesi Karagöz Bey de İshakpaşa Kızığı köyündeki değirmenlerini⁴¹⁴ vakfetmişlerdir.

Âzatlıların vakıf te'sis etme işi yalnızca kölelerle sınırlı değildi. Âzatlı cariyeler de vakıf kurma yoluyla yapılan hizmetler içerisinde yerlerini alıyorlardı. Örneğin Abdullah kızı Dilnuz, 1491 yılında Emir

⁴¹¹ Ali İhsan Karataş, "Bursa Şer'iyye Sicilleri Işığında Osmanlı Devleti'nde Köleliğe Bir Bakış", *İSTEM*, Yıl:5, sy. 9, (2007), s. 135-162.

⁴¹² Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, c. 4, s. 58.

⁴¹³ Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, c. 3, s. 83.

⁴¹⁴ Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, c. 3, s. 55.

Sultan Mahallesi'nde bir oda, sofa, imalathane, tuvalet, avlu ve bitişiğinde bir bahçe olan evini Emir Sultan Camii hizmetleri için vakfetmiştir. Benzer şekilde aynı yıllarda Abdullah kızı Ayşe, Abdullah kızı Gülbahar ve Abdullah kızı Gülsine de evlerini vakfetmişlerdir.⁴¹⁵ Âzatlı kölelerin başkalarının yararlanması için vakıf kurmaları, onların geçmişteki kölelik dönemlerinden kalan bir husumet içinde olmadıkları, içinde yaşadıkları toplumla barışık olduklarını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Vakfiyesine, köle ve cariyeye âzat edilmesiyle ilgili şartlar koyan Abdülaziz Efendi, mütevellî, nâzır ve diğer görevliler aracılığıyla her yıl Ramazan ayında vakıf gelirlerinden elli riyal tahsis edilerek bu parayla ömrünü binbir türlü sıkıntılar içinde başkalarına hizmet etmekle geçirip kölelikten kurtulamamış bir köle ve bir cariyenin satın alınarak kendi ruhu için azat edilmesini istemiştir. Ayrıca âzat edilen köle ve cariyeye elbise parası olarak beş riyal harcanmasını kaydettirmiştir. Abdülaziz Efendi köle âzat etmeyi şart koşarken “*bu iş mukâbelesinde tek dileğim Cenâb-ı hakkın bu aciz ve günahkâr kulunu cehennem azabından af ve onun âzat ettiği kullardan olmayı nasip etmesidir*”⁴¹⁶ sözleriyle bu hizmetinden beklentisini açıklamaktadır.

c- Avarız Vakıfları

Avârız vakfı, bir köy veya mahalle halkının avârız, kürekçi bedeli gibi ödemekte zorlandıkları örfî vergiler ve mahallenin diğer ihtiyaçlarını karşılamak için kurulan akar veya para vakfıdır. Bu amaçla te'sis edilen vakıflardan elde edilen gelirler yangın, deprem, su baskını, salgın hasta-

⁴¹⁵ Osman Çetin, “Emir Sultan, Dilnuvaz ve Diğerleri (Dört Azatlı Dört Vakıf)”, *Bursa Araştırmaları*, (2008) sy. 20, s. 24-26.

⁴¹⁶ “Ve mütevellî ve ma'rifet-i nâzır ve gayri ile mâh-ı Ramazân-ı Şerifde elli riyal ğuruşa mihnet-i hidmetle ifnâ-yı 'ömr edip ve henüz kayd-ı rikdan halâs olmamış bir kul ve bir cariyeye iştirâ edip ve rûhum için i'tâk edip ve beş riyal dahi libâsına sarf oluna. Mercûdur ki mukâbelesinde bu gerdenbeste-i tavk-ı zünûb ve me'âsî 'abd-i müznib ve 'âsî ğull-i zebâniyye-i nâr-ı cahîm ve dû-şahâ-i 'azâb-ı elimden âzâd ve müjde-i 'afv u 'inâyet-i hudâvend-i kerîm ile dil-şâd olub 'utakâu'llâhdan olmak şerefini ihrâz ile mahzar-ı teşrîf ve i'zâz olmak müyesser ola. Âmîn bi-câhi ecli'l-mürselîn sallallâhu te'âlâ 'aleyhi ve sellem.” B.Ş.S., B119/55b-56b.

lık gibi âfetlerle mücadelede halka yardım edilmesi, fakir, dul ve yetimlerin ihtiyaçlarının giderilmesi, iş hayatına atılmak isteyenler veya zor duruma düşen esnafın sermayelerinin karşılanması, su yolu, kaldırım, sıbyan mektebi tamiri gibi amme hizmetleri için de kullanılmaktaydı.⁴¹⁷

17. asırda Bursa’da 148 mahallenin avarız vakıf vardı. Bu rakam aynı asırda Bursa’da olan 811 vakfın %18,2’sine tekabül etmektedir.⁴¹⁸ Varlıklı hayırseverler ikamet ettikleri mahalleleriyle birlikte başka mahalle veya köy avarız vakıflarına da katkı yapıyorlardı. Örneğin el-Hâc Kulu b. Mirza te’sis ettiği vakfın gelirlerinden Bursa’daki yirmi mahalle avarızına yardım edilmesini şart etmiştir.⁴¹⁹ Bursa’da vakıfları aracılığıyla değişik mahalle avarız vakıflarına destek olan hayırseverlerden olan Abdülaziz Efendi de her yıl beş fakir mahalle vakfına dörder bin akçe verilmesini, bir sonraki yıl başka beş mahalleye aynı meblağların ödenmesini, bu yöntemin sonraki yıllarda da uygulanmasını ve böylece bütün mahallelerin bu yardımdan faydalanmasını istemiştir. Onun avarız vakıflarıyla ilgili şartları şöyledir:

“Vakıf mütevellisi her sene vakfın gelirinden Bursa’daki mahallelerden beş fakîr mahallenin avarız vakfına ilhâk olunmak üzere ilgili vakfın mütevellisine dörder bin akçe versin ve bu mahallelerin adlarını mahkemede muhasebe defterine kaydetsin. Kâtip de vakıf defterine bu mahallelerin isimlerini kaydetsin. Bir sonraki yıl aynı şekilde öncekilerden farklı diğer beş fakir mahalleye daha dörder bin akçe verilsin. Bu usulle münavebeli olarak fakir olan her mahalleye ulaşılsın. Mütevellî bunu ihmal ederse şehrin kadısı bu uygulamayı devam ettirsin. Eğer bu yöntemle bütün mahallelere birer kere yardım edilmiş olursa aynı uygulama ilk yardım edilen mahalleden başlamak üzere eski usül üzere yeniden icra edilsin. Bu iş böyle devam etsin. İleriki bir zamanda Allah’ın lütfu olarak mahalleler zenginleşir ve ihtiyaçları ortadan kalkarsa bu

⁴¹⁷ Mehmet İpşirli, “Avanz Vakfı”, *DİA*, İstanbul, 1991, c. 4, s. 109.

⁴¹⁸ Başol, *Kentleşme, Ekonomi ve Sosyal Hayat Yönleriyle 17. Yüzyıl Bursa Vakıfları*, s. 151.

⁴¹⁹ Başol, *Kentleşme, Ekonomi ve Sosyal Hayat Yönleriyle 17. Yüzyıl Bursa Vakıfları*, s.175.

hakk-ı mu'teber üzere tevzî' olunsun. Ancak zinhâr ihtiyacı olmayan mahallelere bir akçe bile verilmesin. Vakfın gelirleri giderlerden fazla olur ve bu meblağ kırk bin akçeye ulaşırsa bu para muhafaza edilsin. Bu paranın yirmi bini mebâda meremmet iktizâ ide deyü muhafaza edilsin. Diğer yirmi bini ise her birine dörder bin akçe olmak üzere yine beş fakîr mahalle avarız vakfına verilsin. Böylece aynı sene içinde on mahalle yardımı edilmiş olur ki bu da duaların ziyadeleşmesine sebep olsun. Bu uygulama değiştirilmeden her zaman aynı usul üzere devam etsin. Ancak yirmi bin akçe daima yedek olmak üzere muhafaza edilsin. Bu parayla vakfın müstemilatından olan han, hamam, dükkân ve suyollarında onarım gerektiren yerler tamir edilsin. Vakıf gelirlerinin fazlalığı tekrar kırk bine ulaştığında bu para yine muhafaza edilsin. Allah'ın inayeti olarak Bursa mahalleleri ihtiyaçlı olmaktan kurtulur ve zenginleşirse her yıl mahallelere verilen yirmi bin akçe yedek olmak üzere muhafaza edilsin.”⁴²⁰

Abdülaziz Efendi Közluören Köyü Camii hizmetlerinin ifa edilmesi için seksen bin akçe vakfederek oluşturduğu vakfiyede camiyle ilgili şartların tamamlanmasından sonra masraflardan artan gelirlerin müteveli tarafından muhafaza edilmesini ve Közluören köyünün ortaklaşa ödemek durumunda oldukları vergiler (tekâlif-i örfiye) için sarf edilmesini istemiştir.⁴²¹

d- Fukaraya Yardım

Vakıfların en önemli kuruluş amaçlarından biri hiç şüphesiz yoksullara yardım edilmesidir. Külliyeler etrafında oluşturulan aş evleri, imkânı yerinde olmayan mahallelerin avârız vakıfları için te'sis edilen vakıflar, zor durumda kalan esnafa yardım amacıyla kurulan esnaf vakıfları, fakir insanlara doğrudan yapılacak ayni ve nakdi yardımlarla ilgili olan vakıflar gibi çok sayıda vakfın olduğu bilinen bir husustur. Meselâ bir vakıf muhasebe defterine göre yapılan çalışmada 1790-1791 yılında

⁴²⁰ B.Ş.S., B119/55b-56b.

⁴²¹ “Mesârîf-ı mezbûreden fâzılı yed-i mütevellîde mahfûz olup ‘âmme-i ahâlî-i karye-i mezbûrede olan tekâlîf-i örfiyyeye verile.” B.Ş.S., B119/67a.

Bursa’da 496 adet vakfın 60’ı farklı mahallelerdeki yoksullara yemek vermek, 45’i ise benzer şekilde ihtiyaç durumunda olan esnafa yardım etmek amacıyla kurulmuştur.⁴²² Bu vakıflara ait muhasebe kayıtlarından bir yıl içerisinde fukaraya ne kadar yardım yapıldığı da anlaşılmaktadır. Her mahallenin ahali öncelikle kendi komşularının ihtiyaçlarını gidermeye çalışmaktaydı. 1792 yılında Ahmedpaşa Mahallesi’nin hayırsever halkı, mahallelerindeki fakirlerin giderleri için 1.201, nüzül bedeli için de 1.300 olmak üzere toplam 2.501 kuruş vakfetmişti.⁴²³

Yardım amaçlı kurulan vakıflarda ırk ve din ayrımı gözetilmeden toplumun her kesimine hizmet verilmiştir. Bununla birlikte gayrimüslimlerin de ayrıca kendi fakir dindaşlarına yardım gayesiyle vakıflar kurduğu görülmektedir. Meselâ Rumlar, Demirkapı Mahallesi fakirleri için Rum Hıristiyanları vakfını, Ermeniler ise Ermeni kilisesi fukarası için Ermeni Hıristiyanları vakfını⁴²⁴ kurmuşlardır.

Abdülaziz Efendi, kurduğu vakıflarında halka hizmet etmeyi gaye edinmiş bir insandı. Onun bu yardım ve hizmetleri doğrudan veya dolaylı olarak gerçekleşiyordu. Mesela pek çok kişiye vakıflarında görev vermek suretiyle dolaylı olarak yardım etmiş oluyor, işsizlere iş imkânı sağlıyordu. Diğer taraftan Mekke ve Medine halkına ve fukarasına yaptığı yardımlar, mahalle avarız vakfına yaptığı katkılar doğrudan yardımları arasında yer alıyordu. Abdülaziz Efendi, vakıf gelirlerinin giderlerden fazla olması durumunda bu fazlalığın fukaraya sarf edilmesini, gelirlerin vakıf giderlerini karşılayamaz kadar azalması ve vakfın muattal kalması halinde ise elde edilen parayı yine fakir ve muhtaçlara dağıtılmasını istemişti.⁴²⁵

⁴²² Ahmet Yılmaz, *B240 Numaralı Bursa Mahkeme Defteri (Metin ve Analiz)*, s. 46-49.

⁴²³ Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, c. 1, s, 90.

⁴²⁴ B.Ş.S., B240/5b, B212/9b; Ali İhsan Karataş, “XVIII. Yüzyılda Bursa Halkının Ekonomik Yapısı” *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.15, sy. 2 (2006), s. 261.

⁴²⁵ “Eger murûr-ı a’vâm iktizâsı hasebiyle masârif-ı mezbûreye sarfı mümkün olmazsa hâsıl olan irbâh mutlakâ fukarâ-i müslimîne sarf oluna.” B.Ş.S., B119/67a.;“ Eger sebabün mine’l-esbâb cihât-ı mersûmeye sarfı mümkün

4- Belediye ve Bayındırlık Hizmetleri

Günümüzde yol, kaldırım, köprü, çeşme gibi daha çok belediyelerin yaptığı işlerin bir kısmı Osmanlılar zamanında vakıfların hizmet alanları içerisindeydi. Hayır sahipleri, akıl almaz çeşitlilikteki hizmetleri yanında belediye hizmetleri için de vakfiyelerine şartlar koymuşlardır. Abdülaziz Efendi'nin vakfiyelerinde de bayındırlık ve belediye hizmetlerine yönelik şartlar da yer almıştır. Çeşme, kaldırım, köprü ve namazgâhlar yaptırmış, namazgâhlar için su getirtmiş, dereleri temizlettirmiş, kale ve liman onarımı yaptırmıştır. Bu hizmetleri vakıfları aracılığıyla ebedileştirmiştir.

Abdülaziz Efendi, öncelikle Bursa'ya Uludağ'dan su getirtmiş ve şehirde elli mahalleye dağıtarak bu mahallelere çeşme yaptırmıştır. Ayrıca Bursa etrafında Acem Çeşmesi, Sancak Beyi Çeşmesi, Kızık Çeşmesi, Abdâl Mehmed Çeşmesi, Hasırpuşdede Çeşmesi, Aksu Çeşmeleri, İnegöl Çeşmesi ve Bozburun Çeşmesi'ni tamir ettirmiştir ki Abdülaziz Efendi'nin su hizmetleriyle ilgili vakıflarına aşağıda daha ayrıntılı olarak yer verilecektir.

Bursa'dan Mudanya'ya ve Aksu'ya giden anayollarda ve Aksu yokuşunda “*ebna-yı sebil*” için taş döşeme kaldırım yaptırmıştır. Böylece çamurdan geçilemez olan yolları adeta stabilize yol haline getirmiş ve yolcuları “seferin” zahmetinden kurtarmaya çalışmıştır.

Bursa yakınlarında Küçük Nilüfer denilen su üzerinde Acem Köprüsü adı verilen bir köprü, İnegöl'de Şîpali köyü yakınlarında bir ağaç köprü ve Bursa'nın alt kısmında Tepecik Köprüsü'ne kârgîr korkuluklar yaptırmıştır. Çamlıca, Atıcılar ve Aksu'da musallâlar (namaz kılınan yer) inşa ettirmiş ve buralara su getirtmiştir.⁴²⁶ Buraların her daim temizlenmesi için vakfiyesine şartlar koymuştur.

olmazsa ğalle-i 'akârât-ı mezbûre mutlakâ fukârâ-yı müslimîne sarf oluna.” B.Ş.S., B119/66b.

⁴²⁶ “ve Mahrûse-i Burûsa'dan min tarafın Aksu'ya ve min cânibin Mudanya'ya varınca olan tarîk-i 'âmda ve Aksu yokuşunda ebnâ-i sebil için binâ etdigim taş döşeme kaldırımlarda ve Burûsa kurbünde Küçük Ülüfer nâm su

Yoldan geçenlere eziyet veren maddelerin ortadan kaldırılması amacıyla Bursa'nın Dağkozları mevkiinden Aksu'ya yakın Pekmez Alanı denilen yere kadar anayolu temizletmiş ve bakımını yaptırmıştır. Bu yol, dağ tarafından sellerle gelen taşlar sebebiyle sürekli kapanıyor, bu yüzden zaman zaman temizlenmesi gerekiyordu. Bu amaçla vakfiyeye şartlar koymuştur.

Aynı şekilde bazen Gökdere suyunun taşması sebebiyle Tatarlar Köprüsü civarında yollara taş doluyor ve yürümek zorlaşıyordu. Buraların temizliğini yaptıran Abdülaziz Efendi, dikkat edilmesini ve ihtiyaç halinde zikredilen yerlerde zamanında gerekli tamir ve temizlikler yapılmasını istemiştir.

Abdülaziz Efendi, imkânlar müsait olursa yeni yol ve kaldırımların yaptırmıştır. Bursa ile ilgili büyük vakfiyesinde “*Eğer söz konusu yerler bozulmaz, tamire ihtiyaç duyulmaz ve böylece masraf yapılmaz ve buralar için harcanması düşünülen vakıf geliri yirmi bin akçeyi geçerse bu meblağ, Bursa kadısı ve mahalle ileri gelenlerinin kararıyla şehirde ihtiyaç olan yerlerde yeni kaldırım, köprü ve benzeri yerlerin yapılması için kullanılın. Vakıf gelirlerindeki fazlalıklar her daim bu şekilde değerlendirilsin*” demektedir.⁴²⁷

Benzer bir ifade Taraklıborlu vakfiyesinde de geçmektedir. Burada vakıf gelirlerinin müsait olması durumunda kendi vakfiyesinde zikredilen yerlerin yanında adına vakıf kurulmuş ancak vakıflarının zayıflığı sebebiyle bakılmadığından yıkılan ve tahrip olan yerlerin tamir edilmesini istemiştir. Bu konuyla ilgili şartı şöyledir: “*Yirmi bin akçeden fazlası diğer Bursa vakfiyesinde belirtilen usul üzere Bursa, Mudanya ve İnegöl*

üzerinde müceddeden binâ etdigim ‘acem köprüde ve yine Burûsa altında Tepecik köprüsünde müceddeden binâ etdigim kârgîr korkulukda ve İnegöl Kazâsına tâbi’ Şîpali nâm karye kurbünde müceddeden binâ etdigim ağaç köprüde ve Burûsa’ya müşrif Çamlıca ve Atıcılar makâmlarda binâ etdigim musallâlarda ve onlara cârî olan suyollarında ve kezâlik Aksu’da binâ olunan musallâda ve ona icrâ etdigim suyollarında meremmete ihtiyâc olursa bilâ te’hîr ğîlâl-i evkâf-ı mezbûreden meremmetlerine re’yi hâkimü’ş-şer‘ ve ma‘rifet-i nüzzâr ile kadr-ı kifâye akçe sarf oluna.” B.Ş.S., B119/60b-63a.

⁴²⁷ B.Ş.S., B119/60b-63a.

kazalarında eserimiz olan kaldırım, köprü ve suyolları ile Bozburun'da olan çeşme, suyolu ve hanın tamiri için kullanılsın. Eğer oralarda tamire muhtaç mahal bulunmazsa halkın talebi ve Kadı'nın kararıyla Bursa ve etrafında ihtiyaç olan yerlerde yeniden kaldırım, köprü ve han inşa edilsin. Ayrıca kendilerine ait vakıfları olmakla beraber vakıflarının zayıf olması sebebiyle yıkılan ve tahrip olan kaldırım, köprü, han, mescit, cami ve suyolları dahi tamir edilsin."⁴²⁸

Abdülaziz Efendi, bir vakfiyesinde Sakız Kalesi ve Limanı için de belli bir meblağ tahsis etmiştir. Vakıf gelirlerindeki fazlalığın yirmi bin akçeyi aşması ve camilerin tamire ihtiyaç duymamaları halinde söz konusu meblağın Sakız Kalesi ve Limanı'nda harap olan yerlerin onarılması için kullanılmasını şart etmiştir.⁴²⁹

5- Su Hizmetleri

Su hizmetleri, belediye ve bayındırlık hizmetleri içerisinde değerlendirilebilir. Ancak önemine binâen burada su hizmetleri ayrı bir başlık altında ele alınmıştır. Zira Abdülaziz Efendi'nin vakıfları denildiğinde akla ilk gelen onun su hizmetleriyle ilgili hayratıdır. Kaynaklarda onun diğer vakıflarıyla ilgili pek bilgi verilmezken Uludağ'dan getirttiği ve Bursa'nın değişik mahallelerine dağıttığı su konusuna az veya çok mutlaka değinilmiştir.

Hayatın kaynağı olan su, tarih boyunca her toplumda hürmet gören, en büyük nimet olarak kabul edilen, uğrunda savaşlar yapılan, halka hizmet etmenin en büyük araçlarından olan eşsiz bir nimettir.

a- İslâm Dini ve Türklerde Su

Su bütün dinlerde kutsal kabul edilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de suyun insanlara bahşedilen en büyük nimetlerden olduğu, canlıların su

⁴²⁸ B.Ş.S., B119/55b-56b.

⁴²⁹ "Yigirmi bini tecâvüz edip ta'mîre ihtiyâc olmazsa Sakız Kal'ası'nda ve Limanı'nda harâb olan yerlerin meremmetine sarf olunub..." B.Ş.S., B119/48b-49a.

vesilesiyle oluştuğu, insanların sudaki hikmetleri görerek Allah'a şükretmeleri gerektiğini belirten çok sayıda ayet bulunmaktadır.⁴³⁰

“Her şeyi sudan yarattık”⁴³¹ ayetiyle İslâm'da su hayatın ana kaynağı olarak kabul edilmiştir. Başka bir ayette “Allah, her canlıyı sudan yarattı. İşte bunlardan kimi karnı üstünde sürünür, kimi iki ayağı üstünde yürür, kimi dört ayağı üstünde yürür... Allah dilediğini yaratır; şüphesiz Allah her şeye kâdirdir.” buyrulmaktadır.⁴³²

Ayetlerde olduğu gibi hadislerde de suyun önemine vurgu yapılmış, israf edilmemesi ve kirletilmemesi hususunda insanlar uyarılmıştır. Peygamber Efendimiz (sav) bir hadisinde “Üç lânet noktasından sakınız. Bunlar su kaynaklarına, insanların gelip geçtikleri yollara ve gölgeliklerde def-i hacet yapmaktır. (Tuvalet ihtiyaçlarını gidermektir)”⁴³³ buyurmuştur. Başka bir hadisinde “Herhangi biriniz su içeceği zaman su kabına nefes alıp vermesin. Nefes alıp vermek istediğinde su kabını ağzından uzaklaştırın, tekrar su içmek istiyorsa yeniden içsin”⁴³⁴ buyurmuştur.

İslâm'da maddi temizliğin yanında manevi temizliğin merkezine de yine su konulmuş ve su ibadetlerle birlikte zikredilmiştir. Her gün beş kere kılınması farz olan namaz ibadeti için abdest alınması farz kılınmıştır.

Türkler Müslüman olmadan önce suyu kutsal kabul ediyorlardı. Öyle ki Türklerle ilgili destanların tamamında suları yüceltici ve kutsayıcı ifadeler yer almaktadır. Altay Yaratılış Destanı'nda toprak henüz yoktu ve evren sularla kaplıydı, denilmektedir.⁴³⁵ Türklerin diğer destanlarında da su hep önemli bir motif olmuştur. Sular için mücadele edilmiş,

⁴³⁰ İbrahim, 14/32; Vâkıa, 68-70.

⁴³¹ “İnkâr edenler, göklerle yer bitişik bir halde iken bizim, onları birbirinden kopardığımızı ve her canlı şeyi sudan yarattığımızı görüp düşünmediler mi? Yine de inanmazlar mı?” Enbiya, 21/30.

⁴³² Nûr, 24/45.

⁴³³ Ebu Davud, Tahâret, 26.

⁴³⁴ İbn. Mace, Eşribe, 15.

⁴³⁵ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993, c. 1, s, 432-436.

bazen sulara kurbanlar verilmiştir. Bazı ırmak ve göller takdis edilmiştir. Kimekler İrtiş Irmağı'nı büyük sayarlar, ona taparlar, secde ederler ve “*Su, Kimeklerin Tanrısıdır*” derlerdi. Barshan halkı her yıl özel merasimlerle Isıkgöl'ü dolaşarak takdis ederlerdi. Altay ve Yenisey Türkleri ayinlerinde ilahileri Yer-Su'ya hitaben okuyorlardı.⁴³⁶ Türkler arasında büyük ırmakları geçen kimselerin sihirli güçlere sahip olduklarına inanılırdı. Amuderya ve Sirderya civarında yaşayan Türkler arasında suda ölmek ve suya gömülmek, günahlardan arınmak anlamındaydı. Bu yüzden onlar için suda ölmek önemli bir şeref olarak kabul edilmekteydi. Hatta Oğuz menkıbelerinde Dede Korkut'un elinde kopuzuyla Sirderya üzerine serdiği seccadede ölümü beklediği belirtilir. Batı Hunları hakani Atilla, Thies veya Etsch nehrine gömülmüş, İranlıların Turan hükümdarı olarak zikrettikleri Afrasyab'ın hayatı da Urmiye Gölü'nde sona ermişti.⁴³⁷

Türkler, İslâmı kabul edip Müslüman olduktan sonra da suyla ilgili inanışlarını büyük ölçüde devam ettirmişler, ancak bu inanışlarını İslâm'ın tevhid inancına aykırı olmayacak şekilde değiştirmişlerdir. Diğer bir ifadeyle suyu bir bakıma Tanrılıktan çıkararak onu Allah'ın canlılar için bahşettiği en değerli varlık olarak görmüşlerdir.

Su, Müslüman Türklerin inançlarında, ibadetlerinde, geleneklerinde, göreneklerinde, şiirlerinde, destanlarında, atasözlerinde, kısacası maddi manevi hemen her alanlarında kendini göstermiş ve sular etrafında çok farklı inanç ve uygulamalar oluşmuştur.

b- Su vakıfları

İslâm'da suya verilen önemin yanında su hizmetlerinin de Allah'ın rızasını kazanmaya vesile olabilecek önemli davranışlardan olduğu ifade

⁴³⁶ Abdülkâdir İnan, “Türklerde Su Kültü İle İlgili Gelenekler”, *Türk Kültüründe Su*, Manavgat Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2007, s. 55.

⁴³⁷ Tahsin Yıldırım, “Su Kültürümüz”, *Türk Kültüründe Su*, Manavgat Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2007, s. 110; Türklerde su konusunda geniş bilgi için bkz. Ali İhsan Karataş, “Türk İslam Kültüründe Su” 3. *Uluslararası Bursa Su Kongresi ve Sergisi*, (22-24 Mart 2003) Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2013, c. 2, s. 712-725.

edilmiştir. Nitekim bir Hadis-i Şerifte “kim bir kimsenin susuzluğunu giderirse Allah da ona cennette en güzel içecekler ikram eder” buyrulmuştur.⁴³⁸ Böylece su hizmetleriyle ilgili uygulamalar Müslümanlar arasında adeta bir yarış haline gelmiştir.

Hicretten sonra Medine’de büyük bir su sıkıntısı yaşanmaktaydı. Diğer taraftan suyu oldukça tatlı olan bir kuyu vardı. Rûme kuyusu denilen bu su bir Yahudi’nin elindeydi ve suyu parayla satıyordu. Suyu satın alma gücüne sahip olmayan halk bu durumdan oldukça muzdaripti. Hz. Peygamber (sav) bu duruma oldukça üzülmüyor ve zaman zaman “kim bu kuyuyu satın alarak halkın hizmetine sunacak” anlamında düşüncelerini ifade ediyordu. Peygamberimizin bu arzusunu Hz. Osman (ra) yerine getirmiştir. İlk önce kuyuyu satmak istemeyen Yahudi’yle pazarlık yapan Hz. Osman (ra) ısrarları ve büyük meblağlar ödemesi karşılığında kuyunun yarı hissesini almaya muvaffak olmuştur. Artık suyun işletme hakkı bir gün Osman (ra)’a diğer gün Yahudi’ye aittir. Osman (ra)’ın işletim hakkının kendisinde olduğu günlerde suyun ücretsiz olacağını ilan etmesi, işletme hakkının Yahudide olduğu günlerde suya rağbetin azalmasına sebep olmuştur. Bu yüzden kuyunun diğer hissesinin de Osman (ra)’a satışı gerçekleşmiştir. Böylece tamamı Osman (ra) tarafından satın alınan Rûme kuyusu vakfedilerek halkın hizmetine sunulmuştur. Bu durumdan son derece hoşnut olan Hz. Peygamber (sav) Osman (ra) için “Allah’ım cenneti ona vâcip kıl” diye dua etmiştir.⁴³⁹ Hz. Peygamber (sav)’in övgüsüne mazhar olan bu davranış daha sonraki dönemlerde de pek çok Müslüman tarafından örnek alınmış ve su hizmetlerine yönelik vakıfların te’sis edilmesinde teşvik edici unsur olmuştur.

Vakıflar yoluyla hizmet etme anlayışının zirveye çıktığı Osmanlı toplumunda sular için de pek çok vakıf te’sis edilmiştir. Osmanlı idarecileri ve halkı yalnızca insanlar için değil bütün canlılara hizmet etmek üzere su vakıfları te’sis etmişlerdir.⁴⁴⁰ Medeniyet tarihçileri suyun Türk-

⁴³⁸ Ebû Davud, Zekât, 41; Edeb, 45.

⁴³⁹ Köksal, *İslâm Tarihi-Medine Devri*, c. 1, s, 193-194.

⁴⁴⁰ Geniş bilgi için bkz: Yılmaz Önge, “Vakıf Müessesinde Su ve Önemi”, *1. Vakıf Haftası*, Ankara 1984, s. 23-23.

lerle birlikte özgürlüğe kavuştuğunu belirtirler. Malik Aksel'in ifadesiyle Bizans'ın bin yıldır sarnıç ve mahzenlerde hapsettiği sular, İstanbul'un fethiyle birlikte sebiller, selsebiller, şadırvanlar, çeşmeler, fiskiyeli havuzlar gibi yapılarla hürriyetine kavuşmuştur.⁴⁴¹ Özgürlüğüne kavuşan sular etrafında pek çok sanat eseri ortaya çıkmıştır.

Padişahlar ve diğer hanedan mensupları, şeyhülislâmlar, vezirler, ilmiye ve askeriyeden olanlar, yönetici devlet erkânı, esnaf, halk, kadın, erkek, kısacası toplumun her kesiminden insanlar sularla ilgili ya vakıf te'sis etmiş ya da bu vakıf hizmetleri içerisinde yer almışlardır. Nitekim bir araştırmada sadece İstanbul'da suyolları, çeşme ve şadırvanları yapmak ve korumak için 1.535 vakfın kurulduğu tespit edilmiştir. İstanbul'da Fatih Sultan Mehmet, Kanunî Sultan Süleyman, Ankara'da Şeyhülislâm Mehmet Efendi, Bursa'da Şeyhülislâm Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, İzmir'de Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa ve Kethüda Osman Ağa, Kıbrıs'da Ebû Bekir Paşa, Konya'da Musahib Mustafa Paşa'nın, bu şehirlere getirttikleri sular, yaptırdıkları çeşmeler ve bunlarla ilgili te'sis ettikleri vakıflar Osmanlı Devleti'nde kurulan büyük su vakıflarından birkaçıdır.⁴⁴²

Osmanlı toplumundaki su vakıflarının çokluğu ve bu hususta halkın duygu ve düşünceleri, değişik tarihlerde ülkede bulunan yabancıların da dikkatini çekmiştir. Mesela XVI. yüzyılda Avusturya elçisi olarak Osmanlı ülkesinde bulunan Baron O. Ghiselinde Busbecq, *Türkiye Mektupları* adlı eserinde Bozüyük'ten bahsederken şunları söylemiştir: “*Boz-Euyük'te bir handa konakladık. Hanın karşısındaki yüksek bir yerde bir kaya vardı. Kayayı oyarak bir sarnıç yapmışlar, dibinden açtıkları bir arka suyu yola kadar akıtmışlardı. Eskiden halk bu sarnıcı karla doldurur, kar eriyince dipteki su kanalından aşağı doğru akıp yola gelirdi. Yolcular da bu buz gibi soğuk su ile susuzluklarını giderirlerdi. Herkesin faydalandığı bu gibi te'sislere Türkler çok değer verirler, bu te'sisleri*

⁴⁴¹ S. Faruk Göncüoğlu, “Su- İstanbul” *Kültür*, Kış 2007, sy. 9, s. 30.

⁴⁴² Hasan Güneri, “Vakıf Suları ve Su Vakıfları”, *Vakıflar Dergisi*, sy. 9, s. 67-79.

yapanların Allah indinde sevap işlediğine inanılır.”⁴⁴³ Polonyalı seyyah Simeon da eserinde bu konuyla ilgili olarak şunları söylemekten kendini alamamıştır: “Türkler o kadar hayırsever bir millettir ki, her sokak başına bir çeşme yapmışlar ve gelen geçenin içebilmesi için yanlarına taslar koymuşlardır. Köylerde, yol kenarlarında ve hatta çöllerde bile soğuk su çeşmeleri yapmışlardır.”⁴⁴⁴

c- Bursa Suları

Osmanlı şehirleri suları bakımından değerlendirildiğinde Bursa'nın çok müstesna bir yerinin olduğu görülür. Zira Uludağ'ın eteklerinde yer alan şehir, birçok özelliğinin yanında sıcak (kaplıca) ve soğuk sularıyla da meşhur olmuş bir yerdir. Öyle ki su sıkıntılarını çözen şehirler bu halleriyle Bursa'ya benzetiliyorlardı. Meselâ Kanuni Sultan Süleyman'ın talebiyle Mimar Sinan'ın İstanbul'a getirdiği sular şehrin su sıkıntısını gidermişti. Kırk çeşme suları olarak bilinen bu sular için şairler şiirler yazmış, tarih düşmüşlerdir. Bunlardan birisi olan Hatifi, şiirinde şehre gelen sularla İstanbul'un Bursa'ya benzediğine vurgu yaparak Bursa'nın suyu bol bir şehir olduğuna işaret etmiştir.⁴⁴⁵

Şi denli gark-ı âb oldu Stanbul
Serabken sîr-i âb oldu Stanbul

Stanbul oldu gûyâ şehr-i Bursa
Var idi her kişide mihr-i Bursa

Bursa hakkında bilgi veren müellifler eserlerinde şehirdeki sular-
dan bahsetmeden edememişlerdir. XVI. yüzyıl ulemasından Lamî Çelebi, *Şehrengîz-i Bursa* adlı eserinde “Akar her kûşeden bin çeşme rahşân-

⁴⁴³ O. Ghiselin de Busbecq, *Türkiyeyi Böyle Gördüm*, Tercüman 1001 Temel Eser, s. 53.

⁴⁴⁴ Simeon, *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi*, (Terc. ve notlar: H.D. Andreatyon), İstanbul 1964. s.13.

⁴⁴⁵ Kazım Çeçen, *İstanbul'un Osmanlı Dönemi Su Yolları* (Haz: Celal Kolay), İSKİ Yayınları, İstanbul 1999. s. 45.

Biri ol çeşmenin mihr-i dıraşân” sözleriyle şehirde güneş gibi parlayan bin çeşmeden su aktığını ifade etmiştir.⁴⁴⁶

XVII. asır seyyahlarından Evliya Çelebi'nin Bursa sularıyla ilgili söyledikleri ise hemen herkesçe malumdur. Bursa'da suların çokluğuna sık sık vurgu yapan Evliya Çelebi şehirdeki çeşmelerden bahsederken “gerçi bu şehir çeşmeye muhtaç değildir ama gelip geçenler için hayır sahipleri iki bin altmış çeşme yaptırmışlardır” demektedir.⁴⁴⁷ Aynı şekilde Bursa'da altı yüz selsebil olduğunu ifade eden müellif, aslında şehrin selsebilhaneye de ihtiyacı olmadığını ancak Osmanlı Devleti'nin büyüklüğünün eseri olarak eski sultanlar ve şehrin âyânlarının selsebilhaneler yaptırdıklarını, bunlar aracılığıyla yazın susayanlara Uludağ'ın billura benzeyen buz gibi âb-ı hayâtını sunduklarını belirtmektedir.⁴⁴⁸ Evliya Çelebi'nin “*velhasıl Bursa sudan ibarettir*” cümlesi suyun bolluğunun veciz bir ifadesi olarak tarihe geçmiştir. Tarihçi İsâzâde de Evliya Çelebi'nin söylediklerinin bir kısmını aynen tekrar etmiştir.

Bursa sularının bolluğu değişik vesilelerle şehirde bulunmuş yabancı seyyahların da daima dikkatini çekmiştir. XVII. asır seyyahlarından olan Jean Thevenot Bursa suları hakkında “*Bu şehir Uludağ'dan sadece on mil kadar uzaklıktadır. Yeri son derece elverişlidir. Burada su o kadar boldur ki, şehirde oturanlar evlerine, hanlarına su getirebilirler, suyu nakletmek için kolaylıkla bacak kalınlığında borular yaparlar. Böylece su bütün pisliklerden korunur. Abdest almak için kapla su taşımak zorunda kalmazlar, zira şehirde pek çok çeşme vardır*” demektedir. Thevenot bu ifadelerden sonra Bursa'daki kaplıca sularıyla ilgili de epey

⁴⁴⁶ Murat Yurtsever, “Lamiî Çelebi'nin Bursa Şehrengîzi'nde Mekân Tasvirleri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 2, sy. 2, Bursa 1987, s. 246.

⁴⁴⁷ “Evsâf-ı aded-i çeşme-i uyûn-ı câriler. Cümle iki bin altmış çeşme-i cân-fezâlardır. Gerçi bu şehir-i azîm çeşmeye muhtâc değildir ammâ âyende vü revende ve garîbü'd-diyâr sâhib-i atşân için erbâb-ı hayrât iki bin altmış çeşmesâr binâ etmişler kim her biri âb-ı hayâtdan nişân verir.” Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, c. 2, s, 15.

⁴⁴⁸ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, c. 2, s, 16.

malumat vermektedir.⁴⁴⁹ Aynı yüzyıl seyyahlarından George Wheler ise “Hiçbir yerde bunca çok çeşme ve daha büyük su kaynakları görmedim” ifadesiyle Bursa suları konusundaki hayretini ortaya koymuştur.⁴⁵⁰ XVIII. yüzyıl seyyahlarından Carsten Niebuhr ise “Bursa’da su öylesine boldur ki bütün camilerde, kervansaraylarda ve evlerde akarsu bulunur”⁴⁵¹ sözleriyle durumu izah etmiştir.

Seyyahların eserlerinde de ifade edildiği üzere mahallelerdeki çeşmelerden başka Bursa’da evlerin büyük çoğunluğunun kendi kullarımlarına ait özel suları vardı. Bu sular her bir evden çıkan pınar değil Uludağ’dan gelen suların evler arasında taksim edilmesiyle oluşturulmuştu. Bursa’nın Uludağ’ın eteklerinde eğimli bir alanda yer alması, evlerin dağdan gelen su kaynaklarından istifade etmesini kolaylaştırmıştır. Evliya Çelebi de eserinde şehirde yirmi üç bin evde akarsu olduğuna dikkat çekmiş, bunun nedenini de “Bursa şehri, Cebel-i Ruhbanın eteklerine düşmekle cümle evler biri birinden yüksekce bulunmakla hânedan hâneye su cereyân etmek mümkündür” sözleriyle açıklamıştır.⁴⁵²

Dağdan getirilen sular evden eve aktararak hemen herkesin istifade edeceği şekilde dağıtılmıştır. Evlerin bahçelerinde su hazneleri bulunmaktaydı. Dağdan gelen su yukarıda yer alan evin haznesini doldurduktan sonra haznenin üst kısmında yapılan bir giderle künkler aracılığıyla bir sonraki eve yönlendirilmekte böylece su evden eve dolaşarak bütün mahalleye ulaştırılmaktaydı.⁴⁵³ Bu uygulamada suyun kirletilmesi ve bir sonraki komşuya temiz suyun aktarılması zorunluydu. Bahçesinden su geçen hane sahipleri bulaşık ve çamaşır yıkama gibi ihtiyaçlarını akan suyun üzerinde değil, oradan alınan suyla başka bir yerde yapabilirlerdi. Şer’iyye Sicilleri’nde yer alan mülk satış kayıtlarında da

⁴⁴⁹ N. Günaydın - R. Kaplanoğlu, *Seyahatnamelerde Bursa*, Bursa Ticaret Borsası Yayınları, Bursa 2000, s. 58-59.

⁴⁵⁰ Gülgün Üçel Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası Ve İnsanları (1530-1699)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 542.

⁴⁵¹ Rıza Akdemir, “Carsten Niebuhr ve Seyahatnamesi”, *Milli Kültür*, sy.64, s. 99.

⁴⁵² Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, c. 2, s. 15.

⁴⁵³ Selçuk A. Özer, *Pınarbaşından Doğançıya Bursa’nın İçme Suyu Tarihi*, Buski Yayınları, Bursa 2001, s. 28.

evlerin bahçesinde olan akarsu kuyularına işaret edilmiştir. Çok sayıda belgede satışa konu olan ev tarif edilirken bahçesinde bir “*hâbiye-i mâ-i cârî*” (akarsu kuyusu) olduğu belirtilmiştir.⁴⁵⁴ Bursa’da çeşme ve şadırvanların çokluğu Osmanlı’nın son zamanlarına kadar devam etmiştir. Nitekim Abdülkadir Kadrî *Bursa Tarihi Kılavuzu* adlı eserinde 1907 yılında Bursa’da 579 adet çeşme ve şadırvan olduğunu yazmaktadır.⁴⁵⁵

Bursa sularıyla ilgili miyahiyeler yazılmıştır. Bunlardan biri XVIII. yüzyılda yaşamış olan Ahmed Hasib Efendi’ye aittir. Manzum olarak hazırladığı ve Miyâhiye adını verdiği şiirinde Hasib Efendi, Bursa’daki her bir suyu bir beyitte ele almış ve bu beyitlerde suların özelliklerinden ve hangi hastalıklara iyi geldiğinden bahsetmiştir. Hasib Efendi, Müftî suyundan söz ederken “*Müftî suyun olur olmaz suya tercih itmey / Hele şer’ice sudur iç ve aleyhi’l-fetvâ*” mısralarıyla Abdülaziz Efendi’nin şeyhülislamlık ve hukuk adamlığı yönünü ön plana çıkarmıştır.⁴⁵⁶ XIX. asır ulemasından Gazzîzâde Abdüllatif Efendi de *Hülâsâtü’l-Vefeyât* adlı eserinde Bursa sularına yer vermiştir.⁴⁵⁷ Abdülaziz Efendi’nin vakfiyelerinde şühûdu’l-hâl arasında yer alan Nâzikî Abdullah

⁴⁵⁴ “Silk-i mülkümde olup mahalle-i mezbûrede vâki’ etrâf-ı erba’adan Hacı Şeyhzâde Efendi ve Şa’bân Dede ve Seyyid Hacı Mustafâ ve es-Seyyid Mes’ûd menzilleri ve tarîk-i ‘âmm ile mahdûd iki beyt-i ‘ulvî ve bir sundurma ve iki beyt-i süflî ve bir sofa ve bir mâ’-i cârî ve bir mikdâr havluyu müştemil bir bâb mülk menzilimi bi-cümleti’t-tevâbi’ ve’l-levâhik ve kâffeti’l menâfi’ ve’l-merâfik tarafeynden îcâb ve kabûlü hâvî bey’-i bât-ı sahîh-i şer’ ile mezbûr es-Seyyid Mehmed’e iki yüz guruşa bey’ u temlîk u teslim eylediğimde...” B.Ş.S., B176/3b.

⁴⁵⁵ Abdülkadir Kadrî, *Bursa Tarihi Kılavuzu*, Bursa, 1327, s. 9.

⁴⁵⁶ Miyahiye’nin tam metni için bkz. *Güldeste-i Şuara* (Eser içinde Ahmed Hasib Efendi, Miyahiye), Hüdavendigâr Matbaası, 1287, s. 17-19; Miyahiyenin günümüz Türkçesine aktarılmış tam metni için bkz: Ali Aksoy, “Şehrengiz ve Miyahiye’lerde Uludağ ve Bursa Suları” *Bursa Defteri*, Sy. 3, Eylül 1999, s. 114-120.

⁴⁵⁷ Gazzîzâde Abdüllatif Efendi, *Hülâsâtü’l-Vefeyât*, s. 47-51. Gazzîzâde’nin eserinde geçen sularla ilgili bir değerlendirme için bkz: Bedri Mermutlu, “Bursa’da Su Kültürü ve Gazzîzâde Abdüllatif Efendi’nin Notları”, *Bursa’da Yaşam*, (Temmuz 2008), s. 32-42.

Efendi de onun sularına aşağıdaki mısraları yazarak 1065 tarihini düşmüştür.⁴⁵⁸

Hazret-i Müftî-i kesîrî'l-cûd,
Eyledi Bursa şehrini ihyâ.

Buldu bu ayn-ı sâfî kim şehre,
Câbecâ Kevser eyledi icrâ.

Meclis-i hâsı içre tarihin,
Cüst ü cû itti fırka-i nüdema.

Ayn-ı hayru'l-Azîz didim ben,
Kendisi didi hayr-ı cârî-i mâ. (1065)

d- Bursa'da Su vakıfları

Fetihten sonra Bursa'da ikamet eden hemen her padişah şehrin Hissar dışında genişlemesine paralel olarak Uludağ'dan beslenen suları yeni kurulan mahallelere ve su te'sislerine ulaştırmak amacıyla suyolları inşa etmişler ve değişik yerlere çeşmeler yaptırmışlardır. Mesela I. Murad zamanında Çekirge ve civarında inşa edilen külliye ve etrafında oluşan mahalle için Pınarbaşı'nın üst kısmında bulunan Akpınar suyu getirilerek evler ve çeşmelerde akıtılmıştır. Aynı padişah Nal Delikli adlı suyu da şehre getirmiştir.⁴⁵⁹ Yıldırım Bayezid, Şeyh Murad Yaylası'nın Batısında çıkan soğuk suyu su kemerleri ve köprüler vasıtasıyla Uludağ'ın Kuzey yamaçlarında yer alan, vaktiyle kestane ağaçlarıyla kaplı olan ve günümüzde Akçağlayan Mahallesi olarak bilinen mevkie, oradan da şehrin doğusunda inşa ettirdiği cami, medrese, imaret ve hamamdan oluşan külliyesine ve darüşşifasına getirtmişti.⁴⁶⁰

⁴⁵⁸ İsmail Belig, *Güldeste*, s. 325.

⁴⁵⁹ Özer, *Pınarbaşından Doğancıya Bursa'nın İçme Suyu Tarihi*, s. 12.

⁴⁶⁰ Osman Çetin, *İlk Osmanlı Hastanesi Bursa Yıldırım Dâruşşifası (Bursa Mahkeme Sicillerine Göre)*, Göz Nurunu Koruma Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s. 41; aynı müellif: "Suların Padişahı, Padişahların Suyu Akçağlayan" *Bursa'da Yaşam*, Temmuz 2008, s. 106.

Bursa sularıyla ilgili vakıflar yalnızca padişahlar tarafından değil, saray mensubu hanımlar, ileri gelen devlet erkânı, ilim adamları ve her sınıftan halk tarafından da te'sis edilmiştir.⁴⁶¹ Mesela I. Murad'ın hanımı ve Yıldırım Bayezid'in annesi olan Gülçiçek Hâtûn, 1399 tarihinde Bursa'da Hisar içinde yaptırdığı zaviye, türbe ve evler ile birlikte kalenin güney tarafından çıkan ve Yıldırım tarafından kendisine hediye edilen beş ayrı su pınarını vakfetmiştir.⁴⁶²

Bursa sularının bakım ve onarımı büyük ölçüde vakıflar aracılığıyla yürütülmüştür.⁴⁶³ XVII. asırda Bursa'da sebil, şadırvan, hamam gibi su te'sisleri için beş, çeşmeler ile suyollarının tamir, bakım ve onarımı için ise on dokuz vakıf te'sis edilmiştir.⁴⁶⁴ Vakıf muhasebe defterlerine baktığında Bursa'da su hizmetlerine yönelik çok sayıda vakfın varlığı müşahade edilmektedir. Nitekim Bursa Şer'iyeye Sicilleri arasında yer alan 1775 tarihli B 208 numaralı vakıf muhasebe defterinde toplam 528 adet vakfın muhasebesi kaydedilmiştir. Bunlardan 36 adedi doğrudan su hizmetleriyle ilgilidir.

e- Abdülaziz Efendi'nin Su vakfı

Bursa'daki su vakıfları denildiğinde ilk akla gelen şahıs hiç şüphesiz Şeyhülislam Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi'dir. Onun pek çok vakfı vardır ancak vakıfları arasında en dikkat çeken Uludağ eteklerin-

⁴⁶¹ Bu konudaki örnekler için bkz: Abdullah Martal, "XVI. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Su-Yolculuk", *Bellekten*, c. LII, sy. 205, (1989), s. 1588; Fatma Şensoy, "Kamusal Hizmetlerin Karşılanmasında Vakıflar: Vakıf Sular Örneği", *Sivil Toplum*, Yıl 4, sy. 15, (Temmuz-Eylül 2006), s. 73-86.

⁴⁶² B.Ş.S., A25-239a.

⁴⁶³ Bursa'da su hizmetleri için kurulan vakıflar konusunda bkz: Cafer Çiftçi, "Osmanlı Dönemi Bursa Su Yollarının Bakımı Ve Onarımında Vakıfların Rolü", *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2002) yıl 3, sy 3, s. 57-74.

⁴⁶⁴ Başol, *Kentleşme, Ekonomi ve Sosyal Hayat Yönleriyle 17. Yüzyıl Bursa Vakıfları*, s. 187-188.

den şehre getirttiği suyla ilgili olanıdır.⁴⁶⁵ Bu vakıf aynı zamanda tarih boyunca Bursa’da te’sis edilen su vakıflarının en önemlisi olma özelliğini taşımaktadır.

Osmanlı toplumunda su vakıflarıyla ilgili yapılan çalışmaların tamamında Abdülaziz Efendi’nin bu yönüne mutlaka atıf yapılmaktadır. Çağdaşı Evliya Çelebi de eserinde onun Bursa’daki su hizmetlerine yer vermiştir. Bursa’ya hayranlığıyla bilinen Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir* adlı eserinde Bursa’dan bahsederken Abdülaziz Efendi’nin su hizmetleriyle ilgili uzunca bir değerlendirme yapmaktan kendini alamamıştır.

Yukarıda da ifade edildiği üzere vakıf kurma düşüncesi Allah’ın rızasını kazanma arzusuyla ilgilidir. Abdülaziz Efendi’de Bursa ile ilgili iki vakfiyesinde suyun şehre getirilmesi hususunda “*Allah’ın rızasını talep ederek Bursa’ya getirdiğim su*” ifadesine yer vermiştir. Ayrıca bu konuda kendisini teşvik ettiğini belirttiği “*Kim bir su kuyusu açar ve oradan insanlardan, cinlerden, yerdeki hayvanlardan, uçan kuşlardan susamış biri su içerse kıyamet gününe kadar ona sevap yazılır*”⁴⁶⁶ hadîs-i şerifini iki vakfiyesine de yazdırmıştır.

Abdülaziz Efendi, Uludağ’da Ayıalanı denilen mevkiden Bursa’ya getirttiği suyu şehrin mahallelerine taksim etmiş, ayrıca bu mahallelere elli adet de çeşme yaptırmıştır. Evliya Çelebi Abdülaziz Efendi’nin çeşmeleriyle ilgili şu değerlendirmeyi yapmıştır: “*Ve Şeyhülislâm-ı Menfi Azîz Efendi, iki yüz aded çeşme-i aynü’l-hayâtlar edüp her çeşme-i cân-bahşın üzerine ‘Sâhibü’l-hayrât fakîr Azîz’ deyü birer Fâtiha ricâ etmiş ve iki yüz çeşmesi hemân Bezzâzistân önünde ve Kavukçular içinde ve Gelincik Çârsûsunda ve Ulu Câmi’ semtlerinde ve her kûşe ve pûşe başında ikişer yerden âdem gerdâni kalınlığı ayn-ı zülâller cereyân edüp birbirinden tulû’ edüp bir çeşmeye dahi varup cem’î’ çeşmesârları böyle*

⁴⁶⁵ Şükrü “Müftü Suyu”, s.59; Kepcioğlu, *Bursa Kütüğü*, c. 1, s. 5; Altınsu, *Osmanlı Şeyhülislâmları*, s.76-79; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, c. 3, s. 339; Kaya, “Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi” *DİA*, c. 24, s. 382.

⁴⁶⁶ B.Ş.S., B119/60b-63a; B119/65b-66a.

*binâ olunmuştur.*⁴⁶⁷ Çeşmelerin adedi hakkında kaynaklarda farklı rakamlar verilmiştir. Evliya Çelebi iki yüz, Uşşakizâde ve Mehmed Süreyya⁴⁶⁸ yüzden fazla, diğer kaynaklar ise genellikle 40 adet olarak zikretmişlerdir.⁴⁶⁹ Bununla birlikte Karaçalebi'nin vakfiyesinde bu rakam elli olarak belirtilmiştir.⁴⁷⁰ Abdülaziz Efendi'nin getirttiği su “*müftî suyu*” olarak bilinmektedir.

Suyun Dağıtım Güzergâhı

Abdülaziz Efendi, suyunun hangi mahallelere ne ölçüde taksim edileceğini vakfiyesinde ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. Suyun bir yerden bir başka yer intikali, “*oradan falan yere, oradan filan yere*” gibi ifadelerle anlatılmış, dolayısıyla yaklaşık elli civarında mahalle ve çeşme ismi zikredilmiştir. Çeşmeler, hazneli çeşme, çinili çeşme, burmalı çeşme, maksem çeşme gibi özellikleriyle belirtilmiştir.⁴⁷¹

Vakfiyedeki şartlara göre dağdan getirilen su öncelikle İshak Şâh Mahallesi'nde Abdülaziz Efendi'nin kendi evinin bulunduğu noktaya ulaştırılacaktır. Burada Mahalle imamı için vakfedilen evin köşesindeki eski çeşmenin karşısında, bahçe kapısının yanında burmalı küçük çeşme, yaz günlerinde bahçenin sulama ihtiyacının giderilmesi için bahçe tarafına burmalı büyük çeşme ve bahçe içinde iki burmalı çeşme yapılacak, bu çeşmelerden içeriye, hamama ve bahçede bulunan havuza hisse verilecek, geri kalan su kapıya bitişik üç burmalı büyük çeşmeye, bura-

⁴⁶⁷ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, c. 2, s. 15.

⁴⁶⁸ Uşşakizâde, *Zeyl-i Şakâik*, s. 247; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, c. 3, s. 339.

⁴⁶⁹ Ahmed Refik, *Âlimler ve Sanatkârlar*, s.178.

⁴⁷⁰ “mahâll-i müteferrikada binâ ve icrâ-yi mâ' ittigüm elli kadar çeşmeleri cemî' ebniye ve mehâzin ve kanevâtu ve cümle mecârî ve hukûk ve merâfıkı ve mensûbâtı ile” B.Ş.S., B119/60b-63a.

⁴⁷¹ Abdülaziz Efendi'nin su vakfiyesi konusunda bk: Orhan F. Köprülü, “Şeyhülislâm Kara-Çelebi Zâde Abdülâziz Efendi ve Müftü Suyu”, *Belleten*, 11 / 41, (1947), s. 137-145; Hasan Basri Öcalan, “Bir Su Şehri Bursa ve Abdülaziz Efendi'nin Su Vakfiyesi”, *Kültür*, (Kış 2007), sy. 9, s.110-113; Ali İhsan Karataş, “Bursa'da Su ve Çeşme Âşığı Bir Şeyhülislâm: Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi”, *Bursa'da Yaşam*, (Temmuz 2008), s.18-28.

dan alınacak bir hisse ise ahır kapısı yanındaki küçük çeşmeye ulaştırılacaktır.

Büyük çeşmeden Toprakbaşı'ndaki makseme gelen su, burada üç kola ayrılmaktadır. Her kol üzerinde bulunan pek çok mahalleye çeşmeler yapılmıştır. Birinci kol Yeşil tarafına, oradan aşağıya Meydancık ve daha da ilerleyerek İncirli'ye doğru gitmektedir. İkinci kol Setbaşı Camii'nden başlayarak köprüyü geçip Ulucami'ye, oradan Pirinç Han'a ve daha da Batıya doğru Çatalfırın taraflarına gitmektedir. Üçüncü kol ise Setbaşı'ndan aşağı doğru Kayğan tarafına, oradan Kızıyakub Mahallesi, bugünkü Demirtaş Paşa Endüstri Meslek Lisesi'nin bulunduğu Deveciler Kabristanı, Timurtaş Camii, Abdal Mehmed Camii civarı ve Kiremitçi Mahallesi'ne kadar ulaşmaktadır. Her üç kol da kendi içinde küçük kollara ayrılmaktadır. Sular kollara taksim edilirken üçte birlik kısmı, yarısı gibi ifadelerle hangi kola ne kadar su verileceği de ayrıntılı olarak belirtilmiştir. Çeşmeler, burmalı çeşme, terazili çeşme, hazineli çeşme, kâşi çeşme ve salma çeşme gibi adlarla zikredilmişlerdir.

Vakfiyede bahsedilen elli çeşmeden beşi kendi evinin bulunduğu bölgededir. Diğerlerinin hangi mahalleler ve hangi noktalara yaptırıldığını vakfiyede zikredilen üç kolu dikkate alınarak şöyle gösterebiliriz:

Birinci Kol: Yeşil-Meydancık-İncirli Hattı

Toprakbaşı'ndaki maskemde toplanan su;

- İlk önce Çıkırıkçioğlu Mahallesi sakinlerinden Hacı Hüseyin'in ikâmet ettiği evin arka duvarı bitişiğindeki tamir olunan çeşmeye,
- Sultan Medresesi (Yeşil Medresesi) önündeki hazineli çeşmeye,
- Çelebi Sultan Camii (Yeşil Cami) altında üç burmalı hazineli çeşmeye,
- Meydancık'tan beri tarafta Sultan Mehmed Mahallesi'nde yokuş dibinde ikamet eden Osman adlı şahsın evinin kapısı altındaki hazineli çeşmeye,
- Kazzazoğlu Mescidi (Meydancık Camii) kapısına bitişik maksem çeşmeye,

- Hasan Efendi Camii yakınında İmam Ali Çelebi'nin evinin bitişiğindeki çeşmeye,
- Eşrefiler Tekkesi önünde hazineli çeşmeye,
- Tatarlar Çarşısı'nda yol üstünde bulunan çeşmeye,
- Kendisinin vakfı olan tâbhaneye,
- Bekârlar hanesi önündeki hazneli çeşmeye,
- Selimzâde Câmii duvarındaki iki burmalı çeşmeye ulaştırılacaktır. Su burada ikiye taksim edilecek.
- Biri Çukur Mahalle'deki hazineli çeşmeye,
- Diğer Çay kenarında yer alan caddedeki hazineli çeşmeye verildikten sonra suyun bu kolu sona erecektir.

İkinci Kol: Setbaşı-Ulucami-Çatafırın Hattı

Toprakbaşı'ndan ayrılan ikinci kol;

- Kardeşinin Camii (Setbaşı Camii) duvarındaki çeşmeye,
- Köprü korkuluğu üzerinden geçirilerek Selçuk Hâtûn Mahallesi'nde Medine-i Münevvere vakfından olan ve Hayyât Üstâd Veli adlı şahsın sakin olduğu evin bitişiğindeki terazili çeşmeye,
- Tayyib Hoca Mahallesi'nde Yeni Cami imamlarına ait olan evin duvarına bitişik olan terazili çeşmeye,
- Sarı Abdullah Mescidi duvarına bitişik yapılan terazili çeşmeye,
- Şüşteri Mahallesi'nde boyacılar içindeki çeşmeye,
- Ulucami içinde dört burmalı kâşi hazineli çeşmeye ulaştırılacaktır.
- Buradaki suyun yarım hissesi yirmi burmalı olan büyük şadırvana,
- Diğer yarım hisse Şengül Hamamı'na,
- Kâşi çeşmeden yarım hisse on sekiz burmalı küçük şadırvana verilecek.
- Buradan oluşan fazlalık ve büyük şadırvandan arta kalan yarım hisse Pirinç Han'ı karşısında inşa olunan üç burmalı hazineli çeşmeye,

- Oradan artan su Mudanya Han'ı yakınındaki pazarcı dükkânına bitişik çeşmeye,
- Dinlendi Mescidi yakınındaki çeşmeye,
- Çatalfırın yanındaki ana caddede bulunan iki burmalı hazineli çeşmeye verilecek ve suyun bu kolu da burada sona erecektir.

Üçüncü Kol: Kayğan- Deveciler, Abdal Mehmed-Kiremitçi Mahallesi Hattı

- Maksemde kalan su Toprakbaşı'ndan aşağıda olan köprünün korkuluğu ayağından ve Selçuk Hâtûn Mahallesi'ndeki terazi yanından geçirildikten sonra Kayğan Camii haremi duvarında, Dülgerler Hamamı'nın karşısındaki iki burmalı hazneli çeşmeye ulaştırılacak.
- Buradan Atpazarı yolu üstündeki Bedreddin Mescidi haremi duvarına bitişik olan ve tamir edilen çeşmeye,
- Emir Sultan Vakfı'na ait hamamın önündeki meydanda yer alan iki burmalı hazineli çeşmeye,
- Atpazarı Mescidi'ndeki üç burmalı çeşmeye ve dışarıdaki salma çeşmeye verilecek ve bu hisse de burada sona erecektir.
- Kayğan Camii avlusundaki hazneli çeşmeden yeterli miktarda alınan su bu caminin sekiz burmalı şadırvanına,
- Yoğurt Hanı önündeki hazineli çeşmeye,
- Ebu İshak Camii yanında ana caddede bulunan hazineli çeşmeye verilecek.
- Su, bu çeşmeden Deveciler Mezarlığı karşısında tamir olunan maksem çeşmesine ulaştırılacak ve oradan,
- Kızıyakub Mahallesi girişindeki hazineli çeşmeye,
- Timurtaş Camii içindeki hazineli çeşmeye ulaştırılacak ve suyun bu hissesi burada sona erecektir.
- Deveciler makseminden suyun bir kısmı Abdal Mehmed Türbesi karşısındaki Başçı İbrahim Camii haremindeki sekiz burmalı şadırvana verilecek.
- Kalan su avlu duvarındaki makseme ulaştırılacak.
- Bu maksemden ayrılacak yarım hisse suyun bir kısmı Hasırpûş Dede Türbesi bitişiğindeki salma çeşmeye,

- Diğer kısmı da Eski-yeni hamama verilecek.
- Maksemden dağıtılan suyun diğer yarısı ise Hacı Yûnus Mahallesi'nde La'lîzâde kızı Fatma Hâtûnun evine bitişik olan terezili çeşmeye,
- Dâye Hâtûn Camii önündeki hazineli çeşmeye,
- Simitçi Mescidi duvarındaki çeşmeye,
- Kiremitçi Hamamı önündeki hazineli çeşmeye,
- Havuz Mahallesi'nde Semerci Demir adlı şahsın evine bitişik olan çeşmeye,
- Kiremitçi Hân önündeki hazineli çeşmeye verilecek ve suyun bu kolu da burada sona erecektir.

Abdülaziz Efendi'nin diğer vakfiyelerinden, Bursa içinde ve dışında yukarıda zikredilen çeşmelerden başka çeşmeler de yaptırdığı veya mevcut çeşmeleri tamir ettirdiği anlaşılmaktadır. Mesela Acem Çeşmesi, Sancak Beyi Çeşmesi, Kızık Çeşmesi, Aksu Çeşmeleri, İnegöl Çeşmesi ve Bozburun Çeşmesi'ni tamir ettirmiştir. Değişik yerlerde yaptırdığı namazgâhlara su getirmiştir. Bunları da dikkate aldığımızda onun yaptırdığı çeşme sayısının altmış civarında olduğunu söyleyebiliriz.

Çeşme ve Muslukların Kullanımı

Abdülaziz Efendi dileyen herkesin her türlü ihtiyacı için çeşmelerden istifade edebileceklerini, dört şadırvan ve iki hamamdan abdest alabilecek veya yıkanabileceklerini, ancak hiç kimsenin bu suların kendi ev ve bahçesine özel su bağlatamayacağını, ayrıca bu suları kullanarak başka yerlerde çeşme yaptıramayacaklarını söylemiştir. Vakıf şartlarına uymayarak suyla başka yerde çeşme yapanları zalimler olarak nitelemiş ve bunların Allah'ın lanetine uğrayacaklarını söyledikten sonra bu kişilerin Cenab-ı Hakk'ın rahmeti ve Resûlullah'ın şefaatinde mahrum olmaktan kaçınmaları gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁷²

⁴⁷² “Zikrolunan çeşmelerden herkes nefsine ve revâtubına ve sâir mesâlihine keyfe-mâ yeşâ sarf edip dört şadırvân ve iki hamamdan tevaddu' ve iğsâl edeler amma kanavât ile kendi menzillerine ve bâğçelerine icrâ-ı mâ ve minvâl-i muharrere muhalif âhar yerde çeşme ihdâs (ve) bina itmiye ki iden zâlimler “elâ la'netullahi 'ale'l-kavmi zâlimin” va'îdine mazhar olub Hazret-

Çeşmelerin nasıl kullanılması gerektiği hususundaki şartları belirttikten sonra ihtiyaç durumunda muslukların tam benzeriyle değiştirilmesini istemiştir. Konuyla ilgili olarak “*Vakıf mütevellisi bir çeşme lülesinin (musluk) değiştirilmesi gerektiğine karar verirse dönemin kadısı ve nâzırları kontrolünde eski lülenin tam bir benzeriyle bunu yapsınlar. Zerre kadar farklılık olmasın. Zira küçük değişiklikler için gösterilecek müsâmanın sonu vahim ve büyük zararlara sebep olur*”⁴⁷³ diyerek bu hususun sadece musluklardaki değişime değil diğer büyük değişikliklere de sebep olacağını söylemiştir.

Ayrıca musluklara zarar verenler için de bazı müeyyidelerin uygulanmasını istemiş ve “*kış günlerinde donan lüleleri ateş ve sıcak su ile açmak mümkün iken zorlayarak açmaya çalışan ve kırılmasına sebep olan mahalle halkı masrafını kendileri karşılayarak musluğu değiştirirse mesele yok, ancak değiştirmezlerse o mahalle çeşmesinin suyu bir ay boyunca kesilsin*” demiştir.⁴⁷⁴

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı üzere Abdülaziz Efendi, yaptırdığı çeşmelere lüle/musluk taktırmıştır. Kepecioğlu, Abdülaziz Efendi'nin çeşmelerine kadar daha önce Bursa'da musluk kullanılmadığını ifade etmektedir.⁴⁷⁵

Suyolları ve çeşmelerin korunması için nâzırlar tayin etmiştir. Suyun Uludağ'da çıkış yerinden Toprakbaşı'ndaki makseme kadar olan kısmın nâzırlığına İshâk Şâh Camii imamını, üç kol üzerinde her bir kolda olan cami ve mescitlerin imamlarından en çok takva sahibi olanı

i Hüdâvend-i cihân âferîn âb-ı rahmetinden ve şefî'-i yevmî'd-în zülâl şefâ'atinden mahrûm olmakdan hazer eyleyeler.” B.Ş.S., B119/65b-66a.

⁴⁷³ “Hattâ mütevellî bir çeşmenin lülesini tebdîl-iktizâ edtikde hâkimü'ş-şer' ve nüzzâr marifetiyle 'alâ şâkileti asli lüle vaz' edip zerre kadar tefâvüt olmasın. Bu mertebe cüz'iyâtda müsâmanın 'âkıbeti vahim olub zarar-ı 'azîme müeddî olur.” B.Ş.S., B119/65b-66a.

⁴⁷⁴ “Eyyâm-ı şitâda münce mid olan lüleleri âteş ve ıssı su ile feth etmek mümkün iken zor ile açmak isteyüb lüleyi kıran mahalle erbâbı mâlları ile lüleyi tebdîl ederse febihâ ve illâ cezâen lehüm ol çeşmeden bir ay süyu kat' edeler.” B.Ş.S., B119/65b-66a.

⁴⁷⁵ Kepecioğlu, Kamil, *Bursa Kütüğü*, c. 1, s, 337.

kendi güzergâhındaki suların nâzırlığı için görevlendirmiş ve nâzırlardan her birine günlük birer akçe ödeneceğini belirtmiştir.⁴⁷⁶ Nâzırlar sorumlu oldukları bölgede suyolu ve çeşmelerdeki bozulmaları vakit kaybetmeden mütevelliyeye tamir ettirmek, mütevellî ihmal ederse durumu kadiya haber vererek onun talimatıyla tamir ve onarımı sağlamakla görevlidirler.⁴⁷⁷ Ayrıca suların geçtiği ve çeşmelerin bulunduğu mahallelerde suların istifade eden herkesin samimi olarak gönüllü nâzır olmalarını istemiştir.⁴⁷⁸

Vakfıyla ilgili şartların değişmesini istemeyen Abdülaziz Efendi, “*Bu vakfı hangi şartlar üzere te’sis ettim ise bundan sonra da aynı şartlarla yürütülmesini istiyorum. Vakfiyedeki şartlara aykırı tasarruflara rızam yoktur*” diyerek söz konusu şartların kendisinden sonra ilelebet aynı şekilde kalmasını istemiştir.⁴⁷⁹

Su vakfiyesinin sonunda, samimi niyet ve helâl mal ile kurulan bu vakfın bir sadaka-i cariye olduğunu ifade eden Abdülaziz Efendi, Cenâb-ı Hak’tan tek isteğinin bu husustaki amel ve gayretinin rızâ-yı ilâhiye uygun olarak kabul edilmesi olduğunu belirtmiştir.⁴⁸⁰

⁴⁷⁶ “Kulle-i cebelden Toprakbaşı nâm mevzi’de olan makseme dek İshâkşâh Câmî’i imâmı ve ondan münşâ’ib olan üç kolun herbirine ol kolda olan câmi’ ve mesâcid imamlarının bir aslah ve eri nâzır olub ba’de edâi’l-hidme her biri ğalle-i vakfından yevmî birer akçeye mutasarrıf olalar.” B.Ş.S., B119/65b-66a.

⁴⁷⁷ “Şol şart ile ki her biri kollarının mecrâsında ve çeşmelerinde vâki’ olan haleli ‘ale’l-‘acele mütevellîye islâh itdirüb mütevellî ihmâl iderse hâkim-i şer’-i şerîfe i’lâm ve onun tenbihi ile ta’mîr ve islâha sa’y u ikdâm ideler.” B.Ş.S., B119/60b-63a.

⁴⁷⁸ “Husûs-u mezbûra muvazzaf nâzırlardan mâ’adâ hakk-ı şüf’a istifâ eden müslümanlardan ‘umûmen hasbî nezâret ricâ olunur.” B.Ş.S., B119/65b-66a.

⁴⁷⁹ “Hâl-i hayâtımda ne üslûb vaz’ etdim ise min ba’d ona muğâyir tasarruf olunduğuna rızâm yokdur.” B.Ş.S., B119/65b-66a.

⁴⁸⁰ “Fe lillâhi’l-hamdü ve’l-minnetü niyyet-i hâlise ve mehmâ-emken sarf-ı mâl-i halâl ile suret-nümâ olmuş bir sadaka-i câriyedir. Vâcibu’l-vücûd müfidü’l-hayr-i ve’l-cûd hazretinden ümmîd-i sâdık oldur ki bu bâbda sa’y u ‘amelimi rızâ-yı kerîmine muvâfık edip bidâ’at-i muzcâtımı kabûle karîn ve bu eser-i muhakkarî âfât ve ‘âhâtden emîn eyleye.” B.Ş.S., B119/65b-66a.

Çeşmelerin Kitabeleri

Çeşmelerde kitabeler bulunmaktadır. Bu kitabelerindeki yazılar, çeşmeleri yaptıranların duygu ve düşüncelerini göstermesi bakımından önemlidir. Kitabelerde genellikle suyla ilgili bir ayet veya hadis bulunmakta, devamında ise İslâm tarihinde vefatları sırasında susuzluk çeken özellikle Hz. Hüseyin'e vurgu yapılmaktadır. Konuyla ilgili yapılan bir çalışmada İstanbul'daki bazı çeşme beyitlerinden birkaç örnek şöyledir:⁴⁸¹

Gel gel iç bu çeşme-i dil-cûdan Allah aşkına. (Gel, gel, gönül çeşmesi bu çeşmeden Allah aşkına iç - Eminönü-Bâb-ı Âli'de Hâcî Beşir Ağa Çeşme ve Sebili)

İç Muhammed aşkına mâ çeşmeden âb-ı zülâl. (Bu çeşmeden akan saf ve tatlı suyu iç Muhammed aşkına. -Beyoğlu-Galata'da Bereketzâde Çeşmesi)

Gel Hüseyin aşkına iç bu çeşmeden âb-ı sâfa. (Gel Hüseyin aşkına bu çeşmeden saf ve berrak suyu iç. - Üsküdar'da Hüseyin Avnî Paşa Çeşmesi)

Yaptırdığı çeşmeleri genellikle Bursa çinileriyle süsleten Abdülaziz Efendi, çeşmelerin üzerine “*Eser-i Abdülaziz el-müftî*” kitabesini koymuştur. Kitabelerin çoğu kaybolmakla birlikte birkaç tanesi tespit edilebilmiştir. Tespit edilen kitabelerinden bazıları şunlardır:

Kendi konağının altındaki çeşmenin kitabesi:⁴⁸²

Âlemde âb-ı hayvân ben bildiğim budur best
Nâmı cihânı tutmuş zâhir değil nişânı

İskender sefa-seyr-i leb teşne gitti âhir
Bir karesini mi buldu geşt eyledi cihânı

Tevfika mazhar ammâ bir ârif-i-ledunnî
Ser-çeşmesine irdi zulmette buldu anı

⁴⁸¹ Doğan Pur, “İstanbul Çeşme Sebül Kitâbelerinde Âyetler ve Niyâzlar”, *Kültür*, Kış 2007, sy. 9, s.102-105.

⁴⁸² Şükrü, “Müftü Suyu”, s.59-60; Ahmet Refik, *Âlimler ve Sanatkârlar*, 178-179.

Bu âb-u tâbı gördü çün farkı yoktur andan
“Tarihini dedi bu mâ‘ül-hakk-ı sâni” (1065-1655)

**Ulucami’nin yanında, mektebin bitişiğinde inşa ettirdiği
çinili çeşmenin kitabesi:**⁴⁸³

Abd-i âsî Aziz-i miskinin
Eşk-i çeşmiyle geldi şehre bu su

Nice su ab-ı kevser ayağıdır
Pak u bârid ve leziz u amber bu

Şehir içi çeşmelerle zeyn oldu
Halkı sirab eyledü her su

Umarım rûh-ı vâkıfı ide yâd
Nûş idüp eyleyenler anda vüzû’

Hatifi kudsi didi tarihin
Bâd rahmet be-ruh-u vâkıf o. (1065-1655)

Abdal Camii yanındaki çeşmenin kitabesi:⁴⁸⁴

Şeyhülislâm-ı Azîz-i âlem
Etti ma‘mûr bir nice vîrâne

Çok eser etdi Hudâ ede kabûl
Hayırdır çün kalıcak insâne

Kıldı bu âbı revân kim hemtâ
Teşneler nûş ide kane kane

Hâtif-i gayb dedi târihin
Nûş-ı cân olsun içen atşâne. (1062-1652)

⁴⁸³ İsmail Belig, *Güldeste*, s. 321.

⁴⁸⁴ Ahmet Refik, *Âlimler ve Sanatkârlar*, 178-179.

Görevliler: Suyolcu ve Çeşmeci

Uzak bölgelerden şehirlere getirilen suların suyollarının yenilenmesi, tamir edilmesi ve temizlenmesi, üzerinde önemle durulan hususlardan olmuştur. Bu durum zamanla suyollarıyla ilgili bir teşkilatın oluşmasını sağlamıştır.⁴⁸⁵ Osmanlı Devleti'nde 1826 yılında kurulan ve bugünkü Devlet Su İşleri Müdürlüğüne tekabül eden Su Yolcu Nâzırlığı vardı ve suyolcular bu nâzırlığa bağlıydı.⁴⁸⁶

Vakıf kurucuları, su hizmetlerinin uzun süre aksamadan devam etmesi için ücretleri vakıf gelirlerinden ödenmek üzere suyolcu ve çeşmeci gibi görevliler tayin etmişlerdir. Bunlar su hizmetlerinde önemli görevlilerdir. Abdülaziz Efendi de getirdiği suyun suyollarını sürekli kontrol edecek, harap olması durumunda bunları onaracak, bozulan çeşmelerin tamirlerini gerçekleştirecek ve bu işleri organize edecek görevliler tayin etmiştir. Bunun için suyun mecrasından çeşmelere kadar gelen kısımlarını onarmak maksadıyla günlük altı akçe ücretle “*san'atında mâhir*” bir şahsı suyolcu olarak görevlendirmiştir.⁴⁸⁷ Ayrıca çeşmelere, şadırvanlara, terâzilere, maksemlere ve suyollarına bakmada suyolcuya yardım ve bozulan çeşmeleri tamir etmek için günlük iki akçe ücret ile çeşmeleri tamir etmede mahareti olan bir de çeşmeciyi atamıştır.

Suyolculuk mesleği bu teşkilat içinde en önemli görevlerdendir. Herkesin yapamayacağı, belli bir eğitimden geçtikten sonra ifa edilebilecek bir mesleği icra eden suyolcular, suyun kaynağından itibaren başlayarak kanal ve künklerle yerleşim birimlerine getirilmesi, suyollarının yapılması, bozulan suyolları ve çeşmelerin onarılması, suların çeşmelere

⁴⁸⁵ Su teşkilatı ve görevlileri hakkında geniş bilgi için bkz: Gülfettin Çelik, *Vakıf Su tahlilleri Su Hukuku ve Teşkilatı*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi İstanbul Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 2000, s. 139 vd.

⁴⁸⁶ Osmanlı Devleti'nde Su Yolları ve Su Yolcuları hakkında geniş bilgi için bkz: Martal, “XVI. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Su-Yolculuk”, s. 1587.

⁴⁸⁷ “Vakfiyye-i ma'mûlün bihâda ta'yîn etdiğim üzre bu âb-ı nâb-ı musaffaya yevmî altı akçe vazife ile san'atında mâhir bir kimesne suyolcu olub.” B.Ş.S., B119/65b-66a.

düzenli akıtılması ve benzeri işleri yapmaktaydılar.⁴⁸⁸ Bir suyolcunun vefat etmesi veya herhangi bir nedenle görevini bırakması durumunda yerine öncelikle oğlu atanırdı.⁴⁸⁹

Suyolcuların mesleğinin erbabı ve liyakat sahibi olmalarına önem verilirdi. Zira suyollarının kazılması, künklerin yerleştirilmesi, birbirlerine yapıştirılması, kırılanların tamir edilmesi ve benzeri hususlar belli bir ustalığı gerektiriyordu. Bu nedenle göreve getirilecek şahısların bu işleri yapabilecek kabiliyette olmaları önemliydi. 1762 tarihli bir vesikada belirtildiğine göre Bursa’da suyollarının tamir edilmesi maksadıyla gerekli olan talaş için bazı vakıflardan belli oranlarda para alınmıştı. Bu talaşın camiler, mescitler, hangâhlar ve evlerde çıkan suların mecra ve künklerinde meydana gelen çatlakların onarımında kullanılması için suyolcular görevlendirilmiş ve bunların başına da Ahmed adlı birisi mütevellil olarak tayin edilmişti. Ancak kısa bir süre sonra mütevellilik görevi “*tevlîyet-i mezkûrun vech-i meşrûh üzere uhdesinden gelmeğe iktidârı*” olmadığı gerekçesiyle Ahmed’den alınarak başkasına verilmişti.⁴⁹⁰

Evliya Çelebi ve Hammer’e dayanarak Osmanlı’daki suyolcuların özellikleri hakkında bilgi veren Knut Olof Dalman eserinde şunları yazmıştır: “*Suyolcuları dağların arasından mecraları kazarlar ve teknik bilgileri sayesinde belli bir mahaldeki suyun kente nasıl isale edileceğini bilirler. Dağın üstünde 420-480 ayak derinliğe inip orada suyu bulurlar. Zeminin altına 4-5 konaklık boru gömerler ve her 100 adımda bir kuyu açarlar ve bunların üstüne tente ile yapay hava yolu yaparlar. Buradan rüzgâr girer ve yeraltındaki ustalar çalışabilir. Suyu bir yerde toplarlar ve bunu lağım ve terazilerle istedikleri yere isale ederler.*

⁴⁸⁸ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. 3, s. 286; Martal, “XVI. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Su-Yolculuk”, s. 1602.

⁴⁸⁹ Martal, “XVI. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Su-Yolculuk”, s.1608.

⁴⁹⁰ B.Ş.S., B195/82a; Karataş, “Bursa Suları ve Su Vakıfları”, s. 393.

*Olağanüstü bir yetenek! Bu işçilik Arnavutlara özgü insanüstü bir sanattir.*⁴⁹¹

Abdülaziz Efendi de vakfiyesinde söz konusu hizmetlerle ilgili görevlendirilecek suyolcu için “*san’atında mâhir ve hizmetini edâya kâdir*” ifadesini kullanmaktadır. Suyolcu suyun kaynağından şehirde üç kolun son noktaları olan çeşmelere kadar suyollarını, şadırvanları ve çeşmeleri her gün yoklamak ve bir yerde arıza olursa hemen tamir etmekle görevlendirilmiştir.⁴⁹² Bu hizmeti karşılığında suyolcuya günlük altı akçe ücret ödenecektir. Suyolcunun vakıftan ücret alanlar arasında mektep muallimiyle aynı ücreti alması, onun iş yükünü ve sanatındaki maharetini göstermektedir.

Abdülaziz Efendi’nin Taraklıborlu’daki vakfının görevlileri arasında da suyolcu vardır. Buradaki su hizmetlerinin aksamadan devamı için de yine günlük altı akçe ücretle bir suyolcu tayin etmiştir. Bu şahsın da Bursa’daki suyolcu gibi ihtiyaç durumunda suyun çıktığı yerden çeşmeye kadar olan mecrasını tehir etmeden tamir ve bakımını yapmasını istemiştir.⁴⁹³

Abdülaziz Efendi’nin yaptırdığı çok sayıdaki çeşmenin tamir işlerinin takip edilmesi ve gerektiğinde onarılması kolay değildir. Bu yüzden çeşmecilerin işinin ehli ve liyakat sahibi olmalarına özen gösterilirdi. Murat Alpalaca, Uludağ Dergisi’nde yayınlanan bir yazısında mahallesindeki eski bir sucunun hatıralarından bahsetmektedir. Mustafa Dayı

⁴⁹¹ Knut Olof Dalman’ın “Der Valens Aquadukt in Konstantinopel adlı eserinden nakleden Dursun Yıldız-Özdemir Özbay, *Osmanlı’da Su Hizmetleri Yönetimi*, <http://www.hidropolitikakademi.org/04.03.2015>, s. 11.

⁴⁹² “Ve san’atında mâhir ve hizmetini edâya kâdir bir kimesne bi-fazlihî te’âlâ icrâ olunan âb-ı nâb-ı musaffaye su yulcu olub menba’ı olan kulle-i cebelden üç kolun müntehâlarına dek suyollarını ve çeşmeleri ve şadırvanları her gâh yoklaya. Bir mahalde halel vâki’ oldukda mütevellî ve nâzırlar ma’rifetiyle fi’l-hâl ta’mîr edip yevmî altı akçe vazîfeye müstehak ola.” B.Ş.S., B119/60b-63a.

⁴⁹³ “Bâkî kalan ğalleden yevmî altı akçe vazîfe ile bir ehil kimesne suyolcu olub ‘inde’l-ihyâc kanavât ve mecârisini bilâ te’hîr meremmet ve tâmîr eyleye.” B.Ş.S., B119/55b-56b.

adındaki sucu II. Mahmud'un Yeniçeri Ocağı'nı lağvetmesinden sonra Bursa'ya yerleşen bir yeniçerinin oğludur. Çeşmecilerde aranan özellikler ve yaptıkları işlerden bahseden yazı konuyla ilgili önemli ipuçları vermektedir. Söz konusu yazıda çeşmecilerden bahseden kısım şöyledir: “Mustafa dayı ödevine çok bağlı idi, her gün arkasında, kamburca sırtına yerleştirdiği, üç at yemi torbası kadar iri, kıldan yapılmış talaş dolu torbasını yerleştirir, kalın asma dalından bükülerek yapılmış yere kadar değen bir çemberi omzuna asar, elindeki bastonuna dayanarak mahallenin çeşmelerini kontrole çıkardı. Omzunda taşıdığı asma dalı çemberi su künklerini temizlemek için kullanırdı. Torbasındaki elenmiş tahta talaşlarını da çeşmelere döker, künkleri bununla temizler, suların sık kefeke bağlamasını önlerdi; her eve uğradıkça kapıyı çalar ve kimse olmasın çeşmeci diye seslenirdi. Mahalleli onu bir baba bildiği için kadınlar ondan kaçmaz, gir diye müsaade ederler, o da kapının ipini çekerek girer, çeşmeye bakar, talaş dökerdi. Bir adamın iyi bir çeşmeci olabilmesi için dedesinden veya babasından bu iş kendisine kalmış olacaktı, dışarıdan birinin çeşmeci olabilmesi için de küçükten bir çeşmecinin yanında çırak olarak ve uzun zaman ustası ile birlikte çalışarak suculuğu öğrenecekti. Ehliyet gösterebilirse ustası ihtiyarlayınca veya ölünce onun yerine geçebilecekti. Çıraklık kolay değildi. Bursa'daki 200 kadar suyun adını, kaynak yerlerini, geçit yollarını bilmek, öğrenmek gerekti. Bunu bellek güç ve imkânsızdı, hatta benim diyen bir çeşmeci bile bunları zor bilebilirdi. Fakat her çeşmecinin kendi çevresinde ve kendi kontrolündeki suların huyunu, geçiş yollarını eksiksiz bilmesi gerekti. Su nereden ve nasıl geliyor, ne zamanlar çoğalıyor, ne zamanlar azalıyor, hangi aylarda sıcaklık ve soğukluk derecesi değişiyor? Kefeye bağlaması nasıldır? Temizlik ve karışma durumu nasıldır? Nerelerde ve neden kirlenir? Geçtiği yollarda lağımınla ilgisi var mıdır? Sızıntı oluyor mu? Sürat akışı ve terazisi (yani ne kadar yükseltirise akabilir), tadı, kokusu nasıldır, içinde bulunan yabancı sular, maddeler nelerdir? İşte bir çırak bunları öğrenmeden çeşmeci olamazdı.”⁴⁹⁴

⁴⁹⁴ Murat Alpalaca, “Bursa'nın Eski Çeşmeleri”, *Uludağ, Bursa Halkevi Dergisi*, (Ocak-Şubat 1948), c. 14, sy. 87, s. 23-24.

Suyolları ve Çeşmelerin Tamiri

Suyollarının tamire muhtaç olmaları durumunda mahkeme, öncelikle konusunda uzman bir bilirkişi heyeti tayin ederdi. Bu heyet ilgili yerleri inceleyerek neler yapılması gerektiğini ve yapılacak işler için ne kadar masraf olacağını ayrıntılı bir şekilde tespit eder ve bunu bir rapor halinde mahkemeye sunar. Mahkeme de bu raporları vakıf yönetimine göndererek tamir sürecini başlatmış olurdu. Mahkemenin vakfa gönderdiği rapor, yöneticilerin vakıf sermayesinden harcama yapabilmeleri için de bir izinname niteliğindedir. Şer'iyye Sicillerinde suyollarının tamiriyle ilgili çok sayıda keşif raporları vardır. Mesela Yıldırım külliyesinde bulunan cami, imaret, medrese ve diğer birimlere getirilmiş olan Akçağlayan suyunun suyollarında da ciddi bozulmaların olduğu dile getirilerek söz konusu hasarların tamir edilmesi ve ücretinin de vakıf tarafından karşılanması istenmiştir. Bunun üzerine yapılan keşif sonucu kapsamlı bir tamirat yapılmıştır. Bu tamirat için 19.823 kuruş harcanmıştır.⁴⁹⁵

Suyollarının tamiri genellikle vakıflar aracılığıyla yürütülmüştür. XVIII. asrın ortalarında Bursa'da hazırlanan bir raporda şehirde yüz yirmi suyun olduğu, bunlardan yüz onunda tamire ihtiyaç duyulduğu belirtilmiş ve tamir için gerekli paranın vakıflardan tahsil edilmesi istenmiştir. Bunun üzerine şehirdeki altmış yedi vakıftan günlük toplam üç yüz altmış dört kuruş para toplanmasına karar verilmiştir.⁴⁹⁶

Abdülaziz Efendi'nin vakfettiği su ve çeşmeler asırlarca Bursa halkına hizmet etmiştir. Zaman zaman bozulan suyolları ve çeşmeler vakıf tarafından tamir ettirilmiştir. Vakıf muhasebe defterlerinde Abdü-

⁴⁹⁵ “Vech-i meşrûh üzere mahall-i mezkûre tecdîd ve ta'mîrâtı mesârîfı bi't-tahmîn meblağ-ı mezbûr on dokuz bin sekiz yüz yigirmi üç ğuruşa bâliğ olub noxsân ile bir vechle mümkün olmayacağı mahallinde mi'mâr-ı hâssa ve kurşünciyân ve suyolcuları ve sâir hâzirûn erbâb-ı vukûf bi'l-ittifâk haber verdikleri işbu mahalle şerh verildi.” B.Ş.S., B328/83b. Geniş bilgi için bkz: Karataş, “Bursa Suları ve Su Vakıfları”, s. 401-402.

⁴⁹⁶ Busa'daki yüz yirmi suyun adı, suyolları ve çeşmelerin tamiri işinde yer alan Vakıflar ve ne kadar katkı yaptıkları hakkında geniş bilgi için bkz: Karataş, “Bursa Suları ve Su Vakıfları”, s. 397 vd.

laziz Efendi'nin kurduğu vakfın giderleri arasında her yıl suyolları, su-yolcu ve çeşmeler için harcamaların olduğu görülmektedir.⁴⁹⁷ Mesela 1189 (1775) tarihli muhasebe kaydında bir yıl içinde “vazîfe-i suyolcu” (suyolcu maaşı) için 5.790 akçe harcandığı görülmektedir ki bu meblağ muhasebe defterindeki harcama kalemleri arasında en yüksek rakam-dır.⁴⁹⁸

Abdülaziz Efendi'nin getirttiği suyun suyolları ve çeşmeleri za-manla tahrip olmuş ve tamiratı yapılmıştır. 1046 (1636) yılında Setbaşı köprüsü yakınında bozulan bir su terazisi, vakıftan tahsis edilen 1712 akçeye tamir edilmiştir.⁴⁹⁹ Karaçelebi ailesinden olup Abdülaziz Efen-di'nin vakıflarının nâzırlığına tayin edilen Bursa valisi Aziz Ahmed Paşa 1813'te suyollarını ve çeşmeleri tamir ettirerek ihya etmiştir.⁵⁰⁰ Vefatun-dan yaklaşık iki asır sonra 1842 tarihli bir kayıta onun Bursa'ya üç bu-çuk saatlik mesafeden getirttiği suyun suyolları, künkleri vb. kısımlarının bozulduğu belirtilerek bir keşif yapılması, bunun için bir heyetin kurul-ması, bu heyetin gerekli olan malzeme ve diğer masrafları tespit etmesi ve vakfın bu masrafları karşılaması istenmiştir. Bunun üzerine kurulan heyet inceleme yapmış ve vakfa ait suyollarının toplam bedeli 2.990 kuruşa mal olacak bir tamirden geçmesi gerektiğini sekiz maddelik rapor halinde mahkemeye sunmuştur. Bilirkişi heyetinin giderilmesini istediği eksikler ve bunlar için gereken meblağlar şöyledir.⁵⁰¹

⁴⁹⁷ B.Ş.S., B208/48a; B212/39a.

⁴⁹⁸ B.Ş.S., B208/42a.

⁴⁹⁹ B.Ş.S., B60/75a. (Belgede hangi Karaçelebizâde olduğu belirtilmemiştir. Tarihe bakılırsa Abdülaziz Efendi'nin babası veya ağabeyi olma ihtimali yüksektir.)

⁵⁰⁰ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, c. 3, s. 468-69; Köprülü, “Şeyhülislâm Kara-Çelebi Zâde Abdülâziz Efendi ve Müftü Suyu”, s. 138; Gazzîzâde'nin ifadesine göre çeşmeler birgün bile akmazsa Aziz Ahmed Paşa, mütevellinin rüyasına girip “kalk, suya bak” diye emredermiş. Gazzîzâde Abdülatif Efendi, *Hülâsatü'l-Vefeyât*, s. 23b-24a.

⁵⁰¹ “Mahrûse-i Bursa'da ğunûde-i lahd-i mağfîret-i sübhânî Şeyhül-İslâm-ı esbak Müftü Abdülâziz Efendi hazretlerinin vakf-ı şerîfi müzâfâtından icrâ ve ihyâsına muvaffak oldukları mâh-ı mezzkûreye üçbuçuk sâ'at mesâfeden âb-ı lezîzin menba'ından derûn-i şehre gelince ekser yollarının kanavâtı şikest ve harâb olduğundan eşedd-i ihtiyâc ile muhtâc-ı ta'mîr olmağla

1- Suyun (âb-ı lezîz-i mezkûrun) Baba Ivaz adlı yere gelinceye kadarki yollarının tamiri için gereken kireç, künk ve harç meblağları ile işçi, çeşmeci ücretleri ve diğer masraflar: 872,5 kuruş.

2- Zikredilen yerlere top çekmek için işçi ücreti, urgan, kürek ve kazma masrafı: 155 kuruş.

3- Baba Ivaz adlı mahalden Abdülaziz Efendi'nin baş çeşmesine kadarki kısmın lökün ve künklerinin bedeli, çeşmeci ve diğer işçilerin yevmiyeleri: 617,5 kuruş.

4- Zikredilen çeşmeden Setbaşı Mahallesi'nde ki çeşmeye kadar olan kısmın lökün ve künklerinin bedeli, çeşmeci ve diğer işçilerin yevmiyeleri: 325 kuruş.

5- Çatalçeşme makseminden Meydancık Camii yakınlarında maslaka, oradan İncirlice Mahallesi Eşrefzâde Zaviyesi önündeki çeşmeye gelinceye kadarki kısmın tamir edilmesi, bunun için gereken künkler ve diğer masraflar: 613 kuruş.

6- Çatalçeşmeden itibaren Setbaşı Köprüsü üzerinde olan yolların bazı yerleri ile Kayğan Camii Şerifi yakınlarında olan maslaka, oradan Bedreddin Camii Şerifi yakınlarında olan maslaka gelinceye kadarki kısımlarda yolların bazı mahallerinin tamiri için gereken künk ve lökün masrafları ile çeşmeci ve işçi ücretleri: 138,5 kuruş

7- Deveciler ve Abdal Mehmed Türbesi'nin önünde olan maslakların yollarının tamiri için gereken künk ve lökün masrafları ile çeşmeci ve işçi yevmiyeleri: 175,5 kuruş.

8- Çatalçeşme ve Kayğan Camiî Şerifi yakınlarındaki maksemelerin içleri için harcanan lökün masrafı: 93 kuruş.

mahâl-i mezkûr bâ ma'rifet şer' ve meclis ma'rifeti ve kâimmakâm-ı vakf Nu'mân zâde müderrisîn-i kirâmdan fazîletlü el-Hâc Mustafa Efendi ma'rifetiyle lede'l-keşf ve'l-mu'âyene tecdîd ve ba'zı mahalleri ta'mîr olunarak vukû' bulan mesârifâtını mübeyyin mûmzâ defteridir ki ber vech-i âtî zikrolunur." 21 Şevval 1258. B.Ş.S., C92/62b.

Uzun mesafelerden getirilen ve günümüze göre daha yüzeyden yapılan suyolları ve bu yollar üzerinde inşa edilen su te'sisleri yağmur, rüzgâr, deprem vb. tabii olaylar sonucunda sık sık tamire muhtaç hale gelmekteydi. Buraların tamiri için malzeme ve işçi ücretleri bir hayli yekûn tutmaktaydı. Vakfı olan suların yolları vakıf gelirleriyle tamir edilirken olmayanların masrafları devlet bütçesinden karşılanıyordu. Suyolları, su kemerleri, çeşme vb. te'sislerin yapılması ve tamir edilmesi, künk, lökün gibi malzeme masrafları, suyolcuları, çeşmeciler ve diğer işçilerin maaşları gibi giderler devlet hazinesine azımsanmayacak ölçüde yük getirmekteydi. Vakıflar bu masrafların önemli bir kısmını karşılayarak devletin yükünü hafifletmişlerdir. Nitekim yukarıda bahsi geçen otuz altı su vakfının 1775 yılına ait toplam ana sermayesi 55.569 kuruştur. Söz konusu vakıflar aynı yıl içerisinde su hizmetleri için toplam 27.087 kuruş harcama yapmışlardır.⁵⁰² Vakıfların, bu harcamaları asırlarca sürdürdüğü düşünülürse devlet bütçesine ne kadar büyük katkı yapıldığı da daha iyi anlaşılır. Nitekim Abdülaziz Efendi'nin çeşmeleri de asırlarca hizmet vermeye devam etmiştir. 1277-78 (1861-62) tarihli bir vakıf muhasebe defterinde onun vakıflarının geliri 3.827 akçe olarak kaydedilmiş, bu meblağın 3.124 akçesi değişik yerlerdeki suların suyolları ve çeşmelerin tamiri ve suyolcularının ücretleri için harcanmıştır.⁵⁰³

Abdülaziz Efendi, yaptırdığı çeşmelerin yanında başka vakıfların çeşmelerini de tamir ettirmiştir. Diğer taraftan Abdülaziz Efendi'nin çeşmelerini tamir ettiren başka vakıflar vardır. Mesela Veli Çelebi b. Ali, 27 Ramazan 1092 (10 Ekim 1681) tarihinde "Müftû Suları"nın bakım ve onarımı için bir vakıf kurmuştur.⁵⁰⁴ Timurtaş Mahallesi'nde bulunan Pınarbaşı suyunun suyolları için mahalle halkı tarafından bir vakıf te'sis edilmiştir. Kuruluş tarihi hakkında malumatımız olmayan bu vakfın 1775 senesindeki ana sermayesi 1.806 kuruştur. "Asl-ı mâl-ı vakf" başlığı altında gösterilen anaparaya, aynı yılın başında on kişinin daha kurmuş oldukları vakıflar aracılığıyla farklı meblağlarda para vakfettikleri görülmektedir. Vakıf sermayesine katkı amacıyla para vakfeden şahıslardan

⁵⁰² Karataş, "Bursa Suları ve Su Vakıfları", s. 409.

⁵⁰³ B.Ş.S., B103/1a, 2b.

⁵⁰⁴ B.Ş.S., B107/59b-60a.

Hacı Mustafa oğlu Mehmed, Müftü suyunun tamiri için 24 kuruş vakfetmiştir. Vakfın giderleri arasında iki yerde “*Berâ-yı ta‘mîr-i mecrây-ı âb-ı Müftî*” karşılığı olarak yirmi bir buçuk kuruş harcandığı görülmektedir.⁵⁰⁵

Abdülaziz Efendi’nin asırlarca Bursa halkına hizmet eden su ve çeşmeleri maalesef günümüze ulaşmamıştır. Bursa suları konusunda önemli incelemeleriyle tanınan İhsan Uzer, başka sularla da birleşen Müftü suyunun 1940’lı yıllarda Teferrüç deposuna aktığını belirtmektedir.⁵⁰⁶

Yakın tarihlerde Abdülaziz Efendi’nin çeşmelerinden bazıları onun anısına yeniden yapılmıştır. Yukarıda da ifade edildiği üzere Setbaşı daha eski adıyla Karaçelebi Camii’ni Abdülaziz Efendi’nin babası Hüsameddin Efendi, bu caminin yanındaki sıbyan mektebini de ağabeyi Karaçelebizâde Mahmud Efendi inşa ettirmişti. Abdülaziz Efendi de camiye yenilemenin yanında yanına bir de çeşme yaptırmıştı. Bursa Büyükşehir Belediyesi, Setbaşı Camii önüne Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi’nin Bursa’ya getirmiş olduğu Müftü suyunun anısına 1998 yılında bir çeşme yaptırmış ve hemen önüne de çeşmenin tarihi hakkında bilgi içeren bir yazı koymuştur. Buraya ayrıca Nâzikî Abdullah Efendi’nin Müftü suyuyla ilgili olarak tarih düşürdüğü “*Hazret-i Müftî kesir-ül cûd-Eyledi Bursa şehrini ihya*” dizeleri de kaydedilmiştir.

Abdülaziz Efendi’nin Ulucami’nin Güneybatı köşesine çinilerle müzeyyen çok güzel bir çeşme yaptırdığı bilinmektedir. 1855 Bursa depreminde yıkılan bu çeşmenin 1324 tarihli Hüdâvendigâr Vilayet Salnamesi’nde bir resmi bulunmaktadır.⁵⁰⁷ Bu çeşmenin bir kitabesi vardı. Kitabenin okunuşu yukarıda verilmiştir. Mümtaz Şükrü bu kitabeyi Abdülaziz Efendi’nin kendisinin yazdığını söylemektedir.⁵⁰⁸ Uzun yıllar yerinde olmayan çeşme, Bursa Büyükşehir Belediyesi tarafından salna-

⁵⁰⁵ B.Ş.S., B208/54b. Vakfın ayrıntılı bilgileri için bk. Karataş, “Bursa Suları ve Su Vakıfları”, s. 390.

⁵⁰⁶ İhsan Uzer, *Bugünkü Bursa Suları*, Bursa 1941, s. 22.

⁵⁰⁷ *Hüdâvendigâr Vilâyeti Salnâme-i Resmîsi, 1324 Hicrî*, Bursa ts., s. 245.

⁵⁰⁸ Şükrü, “Müftü Suyu”, s. 60.

medeki resme uygun olarak yeniden yapılmıştır. Bugün hizmet vermeye devam etmektedir.

Yukarıda çeşmelerle ilgili kitabelerden verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere Abdülaziz Efendi'nin çeşmelerinin kitabeleri vardı. Maa-lesef çeşmelerle birlikte kitabeleri de günümüze ulaşmamıştır. Yalnızca Abdal Mehmed Camii yanındaki çeşmede yer alan orijinal kitabe günümüze ulaşmıştır. Bu kitabe Abdülaziz Efendi'nin zamanından kalması ve şimdilik onun tek hatırası olması hasebiyle oldukça önemlidir. 1980 yılında caminin avlusunda toprağa gömülü olarak bulunan kitabe, sonra tekrar kaybolmuş ancak 2003 yılında Muradiye Külliyesi'nin haziresinde yeniden bulunmuştur. Bursa Büyükşehir Belediyesi Abdülaziz Efendi'nin hatırası olarak 2009 yılında Abdal Mehmed Camii yanına bir çeşme yaptırmış ve kitabeyi de çeşmeye koymuştur. Kitabe sağlam ve okunabilir durumdadır. Kitabenin okunuşu yukarıda verilmiştir.⁵⁰⁹

Tanpınar'ın Kaleminden Abdülaziz Efendi ve Çeşmeleri

Abdülaziz Efendi'yi en iyi anlatan Ahmet Hamdi Tanpınar'dır. Bu nedenle Tanpınar'ın *Beş Şehir* adlı eserinden Evliya Çelebi ve Abdülaziz Efendiyle ilgili kısmını buraya almak istiyoruz.

Tanpınar, eserinde Evliya Çelebi'nin “*velhasıl Bursa sudan ibarettir*” cümlesine olan hayranlığını saklayamamış ve onun için “*Sen Bursa'nın şiirini tadanların başında gelirsin*” demiştir. Aynı Tanpınar Evliya Çelebi'den sonra bu sefer “*su şehrinde çeşme yaptırmayı kendine biricik eğlence edinen adam*” dediği Abdülaziz Efendi'den uzun uzadıya bahsetmeden kendini alamamıştır. Tanpınar'ın Abdülaziz Efendi ile ilgili değerlendirmesi şöyledir:

“*Evliya Çelebi Bursa çeşmelerinden uzun uzadıya bahsettikten sonra sözü 'Velhasıl Bursa sudan ibarettir' diyerek bitirir. Canım Evliya! Sade bu iki cümle için benim hafızamda adın Bursa ile birleşiyor. Sen Bursa'nın şiirini tadanların başında gelirsin ve bir gün senin ruhunu*

⁵⁰⁹ Baykal, *Bursa ve Anıtları*, s. 113; Doğan Yavaş, “Bursa'da Kitabeli Osmanlı Çeşmeleri”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 2, sy 2, (2000-2001) s. 28.

şad etmek istersek Bursa çeşmelerinden birine senin adını veririz ve sen onun ağzından bu güzel şehrin zaman içinde geçirdiği macerayı bize bir su damlası kadar saf ruhunla nakledersin. Evet, Bursa bir su şehridir ve bu itibarla bize hiç beklenmedik bir adamı hatırlatır. Bu, Şeyhülislâm Karaçelebizâde Aziz Efendi'dir. Deli İbrahim'in hal'i ve katli esnasında o kadar zalim davranan ve saltanatın ilk yıllarında IV. Mehmed'i bütün vezirleri arasında azarlamaktan çekinmeyen bu acaip ruhlu âlim, ikbali seven, fakat onu haşin mizacı yüzünden bir türlü elinde tutamayan bu zeki, zarîf, kibar fakat geçimsiz adam, Bursa'nın hayatına oldukça garip bir şekilde girer. Menfasını değiştirttiği bu su şehrinde çeşme yaptırmayı kendine biricik eğlence edinir ve servetinin mühim bir kısmını bunun için harcar. Böyle bir hayrata ihtiyaç olmadığını aklına bile getirmeden yaptırdığı çeşmelere Bursalılar hâlâ Müftü Çeşmeleri diyorlar. Bu hikâyeyi kitaplarda okuduğum zaman biraz şaşırılmış ve hattâ gülmüştüm. Fakat Bursa'ya gidip de bu şehrin üstünde, günün her ânına tılsımlı aynasını tutan su seslerini dinleyince yavaş yavaş Karaçelebizâde'ye hak verdim. Şimdi onu daha başka türlü tanıyor ve seviyorum. O benim için artık, şiiri hayatına sindirmiş ince ve zarîf ruhlu rüya adamlarının ön safında geliyor. Sevdiği kadını, güzelliğini bir kat daha açacak mücevherler ve pırlantalara garkeden çılgın ve müsrif, fakat zevk sahibi bir âşık gibi o da güzelliğinin şuuruna erdiği bu şehre su seslerinden çelenkler, avizeler, sabahların uyanışına inci dizileri gibi dökülen ve akşamların gurbetinde büyük mücevherlerin parıltısıyla tutuşan gerdanlıklar hediye etmiş. İstemiş ki günün her saatinde bu çeşmeler, kendi ikbalperest ve muzdarip ruhunun, doğduğu ve büyüdüğü şehirden uzak, hayat ve harekete yabancı bir menfada tükenmeğe mahkûm ruhunun feryatlarını gelen geçen anlasın. Bu ses onlara ömrün büyük dönüm noktalarını, mevsimlerin güzelliğini ve hayatın fâniliğini söylesin. Büyülü bakışlı arzudan, zalim ölümden bahsetsin, تنها gece saatlerinde acı nefis muhasebelerine dalsın, aldatıcı ikbali, haşin bilekli talihi terennüm etsin. Kimbilir belki de bizzat kendisi her şeye ve herkese küskün geçirdiği acı ve uzun uzlet saatlerinde bu ikiyüz çeşmenin sesini muhayyalesinde bir kanunun telleri gibi ayarlamağa çalışır ve bu hayalî musikiden kâh mehtaplı Boğaz gecelerini canlandıran altın hışırtılı nağmeler çıkartır, kâh onda İstanbul sabahlarını o kadar nuranî yapan ezan seslerinin bir aksini arar, ona

ömrünün macerasını nakledecek feryatları, huzursuz ruhunda kopan fırtınaların çığlıklarını emanet eder ve sonra hepsini birden, bir daha göremeyeceğini çok iyi bildiği ve hasretini çektiği İstanbul'a bu güzeller güzeli şehre ithaf ederdi.

Zavallı Aziz Efendi! Şimdi onu Bursa sokaklarında, arkasında Bursa vakıflarında çalışan mimar, kalfa ve su yolcularının teşkil ettiği küçük bir kalabalıkla dolaşır ve bu iki yüz çeşmenin yerlerini bir bir işaret ederken görüyor gibiyim. Şüphesiz arastrı başını kaldırıyor, açık Bursa havasından billur renkli kavislerin birbirini katedeceğini büyük toplanış noktalarını ve hepsinin birden bu şehrin semasında yapacağı ahenkli âlemi düşünerek bir orkestra şefinin ve bir iç âlem mimarının gururuyla gülümsüyordu.

Bursa'ya her gidişimde onu düşünür ve bazen bir ömrün ne kadar garip tesadüflerde mânasını tamamlayabildiğine şaşarım.⁵¹⁰

H- ŞÜHÛDU'L-HÂL

Diğer vakfiyelerde olduğu gibi Abdülaziz Efendi'nin vakfiyelerinin son kısımlarında da vakıfların te'sis ve vakfiyelerin tescil edilmesine şahitlik yapan şahısların isimleri yer almıştır. Şühûdu'l-hâl denilen bu şahısların özelliği vakfı kuran kişinin sosyal statüsüne göre farklı olabilmektedir. Abdülaziz Efendi'nin devlet kademelerindeki görevleri, saraydaki etkinliği, şeyhülislamlığı, yazdıklarıyla hem kendi zamanı hem de sonraki dönemleri etkileyici olma gibi özellikleri onun devrinin en önemli şahısları arasında yer almasını sağlamıştır. Sürgünden sonra Bursa'da da boş durmamış, bir taraftan ilmî faaliyetlere devam ederken diğer taraftan şehrin sosyal hizmetleriyle yakından ilgilenmiştir. Onun bu konumu vakıflarının şahitlerinde kendini göstermiştir. Zira vakıfların kurulduğu yıllarda kadı, müderris, imam gibi şehrin ileri gelenleri onun şahitleri arasındadır. Hatta şahitler arasında meşhur müellifler de bulunmaktadır. Baldırzâde Mehmed Efendi bunlardandır. Şahitlerin özellikleri

⁵¹⁰ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 117-119.

isimlerinin önlerine yazılan sıfatlarda da kendini göstermektedir. Nitekim şühûdu'l-hâlin isimlerinin önüne “A‘lemu'l-Ulemâ-i'l-‘izâm Efdalü'l-füdelâ-i'l-fihâm, Zahru'l-Ulemâi'l-a‘lâm, Zahru'l-Ulemâi'l‘amilîn, Fahru'l-mevlâ, Fahru'l-Cuyûş, İftihâru'l-Müderrişîn, Fahru'l-Müderrişîn, Umdetü'l-Müderrişîn, Zahru'l-Müderrişîn, Zahru'l-Vâiz ve Zahru'l-Emâsil” gibi onları öven ifadeler yazılmıştır.

Şahitlerden bazıları bir vakfiyede zikredilirken bazıları birden çok vakfiyede şühûdu'l-hâl olarak yer almıştır. Aşağıdaki tabloda şahitlerin isimleri, meslekleri ve hnaği vakfiyelerde yer aldıkları gösterilmiştir.⁵¹¹

	Adı-Ünvanı	Mesleği-Görev yer	V1	V2	V3	V4	V5	V6
1.	İsa Efendi ibn-i Mustafa	Bursa Kadısı	X					
2.	Baldırzâde Derviş Mehmed Efendi ⁵¹²		X		X	X	X	X
3.	Nâzikî Abdullah Efendi ⁵¹³	Çendik Medresesi'nde Müderris	X		X	X	X	X

⁵¹¹ İkinci sütunda yer alan vakfiye su vakfıyla ilgilidir. Bu vakfiyede şühûdu'l-hâl yoktur. Bu yüzden iki numaralı vakfa ait sütun boştur.

⁵¹² Selisî Şeyh Mehmed Efendi'nin oğlu olup XVII. asır ulemasındandır. “Baldırzâde” diye meşhurdur. Bursa'da müderrislik yapmış, Konya, Trablusşam, Kayseri kadılıklarında bulunmuştur. 12 Rebiulevvel 1079 (21 Ağustos 1668) tarihinde Bursa'da vefat etti ve Abdal Mehmed Camii haziresine defnedildi. Pek çok eseri vardır. Bunlardan en meşhuru Bursa'da medfun bulunan şeyhler, âlimler ve şairlerin hal tercemelerini anlatan Ravza-i Evliya adlı eseridir. 1059 (1649) yılında tamamlanan eserin adı Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi tarafından konulmuş ve bu isim ebced hesabıyla kitabın yazılış tarihine uygun düşmüştür. İsmail Belig, *Güldeste*, s. 346-349; Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, c. 1, s. 375, Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c. 1, s. 258, Abdülkerim Abdulkadiroğlu, “Baldırzâde Mehmed Efendi”, *DİA*, c. 5, s. 8-9.

⁵¹³ Bursa medreselerinde 17 sene müderrislik ve Bab Mahkemesinde kâtiplik, Maraş ve Erzurum kadılığı yapmıştır. Konya'da kadı iken 1098 (1686) yılında vefat etmiştir. Sadreddin Konevî yakınlarında medfundur. İlim ve irfanda kuvvetli, tasavvuf ilmine hakkıyla vâkıf idi. “*İnsan-ı Kâmil*” adında bir risalesi ve mürettep divanı vardır. Abdülaziz Efendi'nin suları için şiirler kaleme alarak tarih düşürmüştür. Şiirlerinden birine yukarıda yer verilmiştir. İsmail Belig, *Güldeste*, s. 325, 505; Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c. 2, s. 447; Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, c. 1, s. 23.

4.	Seyyid Mehmed Efendi ibn-i Kâbil-i Vücûd Efendi	Murâdiye Medresesi'nde Müderris	X					
5.	Muhtârî Mustafa Efendi ⁵¹⁴	Müderris	X		X	X	X	X
6.	Menteşzâde Ahmed Efendi ibn-i Mehmed Efendi	Müderris	X					
7.	Menteşzâde Mehmed Çelebi ibn-i Mahmud Efendi	Müderris	X					
8.	Mehmed Efendi ibn-i el-Hâc Durmuş	Eski Kütahya Kadısı	X					
9.	Ali Efendi	Kadri Efendi Medresesi'nde Müderris			X	X	X	X
10.	Hüsrev Efendi	Orhan Medresesi'nde Müderris	X					
11.	Mehmed Efendi ibn-i el-merhûm Mahmud Efendi		X					
12.	Nuh Efendi	Hançeriye Medresesi'nde Müderris	X		X	X		
13.	İbrahim Efendi	Nâib	X		X	X	X	X
14.	Mehmed Efendi eş-Şehîr bi-Attarzâde		X					
15.	Mehmed Efendi	İnegöl Medresesi'nde Müderris	X		X	X		
16.	Abdurrahman Efendi ibn-i Ahmed Efendi	Bayezid Paşa Medresesi'nde Müderris	X					
17.	Ali Efendi ibn-i Ebi Bekir	Veliyyüddin Medresesi'nde Müderris	X					

⁵¹⁴ Muhtârî Mustafa Efendi Bursalıdır. Müderris ve Bosna mollası oldu. 1672'de ölmüştür. Âlim ve şairdir. Bursalı Muhtar Efendi'nin hemşiresinin oğlu olduğundan "Muhtârâ" denmiştir. Kendine "Acemzâde" de derlerdi. İsmail Belig, *Güldeste*, s. 388; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, c. 4, s. 399, Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, c. 3, s. 403.

Şeyhülislâm Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi

18.	Bükümcüzâde Hasan Efendi		X					
19.	Receb Efendi ibn-i el-Hâc Abdülkâdir	Müderriş	X		X	X		
20.	Hafız Efendi ibn-i Abdülhâfız	Müderriş	X		X	X		
21.	Bezciüzâde Abdul- lah Efendi ibn-i Ali		X					
22.	Şeyh Hasan Efen- di ibn-i(?)	Vâiz	X		X	X		
23.	Abdullah Efendi	Müderriş	X					
24.	Şeyh Mehmed Efendi ibn-i eş- Şeyh Yakub Efen- di		X		X	X		
25.	Gökderelizâde Şeyh Efendi	Müderriş	X					
26.	İbrahim Efendi	Veliyyüddînzâde Medresesi'nde Müderriş	X		X	X	X	X
27.	Mehmed Efendi	Ulucami Hatîbi	X					
28.	Seyyid Kemal Efendi ibn-i Mehmed	Emir Sultan Camii İmamı	X					
29.	Mehmed Halife	İşhak Şâh Camii İmamı	X					
30.	Mustafa Halife Efendi	İşhak Şâh Camii İmamı			X	X	X	X
31.	Ahmed Çelebi ibn-i Süleyman	Ulucami İmamı	X					
32.	Kemâl Efendi ibn- i eş-Şeyh Mehmed Efendi	Zeyniyye Zâviyesi'nde şeyh	X		X	X		
33.	Abdullah Efendi	Ali Paşa Zâviyesi'nde şeyh						
34.	Makaszâde Mehmed Çelebi	Müderriş	X		X	X		
35.	el-Hâc Fazlullah ibn-i İsmail		X		X	X		
36.	Ahmed Halife ibn- i Ali	Umurbey Camii İmamı - Hatîbi	X		X	X	X	X
37.	Süleyman Halife	Ebu İşhak Camii	X					

	ibn-i Ali	İmamı						
38.	Asımî Efendi ⁵¹⁵	İmam	X					
39.	Asımîzâde Ali Çelebi		X				X	X
40.	Mehmed Halife ibn-i İlyâs	Kayğan Camii İmamı	X					
41.	Mehmed Çavuş		X		X	X	X	X
42.	Lâmiizâde Ahmed Çavuş		X		X	X	X	X
43.	el-Hâc Ali Ağa Kethüdâları		X					
44.	Recebzâde Ahmed Çelebi-Ağa		X		X	X	X	X
45.	Seyyid Mehmed Efendi				X			
46.	Meâlîzâde Seyyid Mustafa Çelebi				X	X		
47.	Babalı Halil Beşer-Râcil(?)						X	X
48.	Cafer Beg el-cündî						X	X

Tablo 8: Abdülaziz Efendi'nin vakfiyelerinde ki şühûdu'l-hâl.

Tablodan da anlaşıldığı üzere Abdülaziz Efendi'nin vakfiyelerinde kırk sekiz kişi şühûdu'l-hâl olarak bulunmuşlardır. Bunlardan bazıları bir vakfa şahitlik ederken bazıları tamamında yer almışlardır.

Şahitlerin kimlikleri Abdülaziz Efendi'nin sohbet arkadaşlarını, komşularını ve bu tarihte Bursa'nın ilim ve kültür hayatına katkı sağlayan kişileri göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Şahitler arasında ismi geçenlerin pek çoğu kaynaklarda hakkında bilgi bulunan devrinin önemli ve tanınmış simalarıdır.

⁵¹⁵ Geyveli Nakşibendî şeyhi Muhyiddin Efendi'nin oğlu olup asıl ismi Mehmed'dir. Bursalıdır. Vaiz Hafızzâde'den ders almış, kısmet-i askeriye mahkemesinde ve sonra da Emir Sultan ve Ulucami vakıflarında kâtiplik yapmıştır. Hisar'daki Helvâyî Mescidi'nde de imamıdır. 1666 senesinde 77 yaşında ölmüş ve Zindankapısı'nda servi ağacı altına gömülmüştür. Âlim, fazıl, edib ve şair idi. İsmail Belig, *Güldeste*, s. 490; Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, c. 1, s. 184.

Yukarıda Abdülaziz Efendi'nin İstanbul'da başkalarına ait vakıflarda nâzırlık görevini üstlendiği belirtilmişti. Benzer şekilde onun yine İstanbul'da bazı vakfiyeler, alım-satım kayıtları ve benzeri işlemlerde şühûdu'l-hâl arasında da yer aldığı görülmektedir.⁵¹⁶

İ- MUHASEBE KAYDI

Vakıfların her yıl muhasebeleri yapılmaktadır. Bu kayıtlar vakıfların gelir ve giderleri başta olmak üzere, mal varlıkları, kiracıları, problemleri ve diğer pek çok konuda ayrıntılı bilgi bulabileceğimiz resmî vesikalardır. Ayrıca farklı yıllara ait muhasebe kayıtlarının karşılaştırılmasından, vakıfların zamanla ne tür değişim ve gelişimlere uğradıklarını tesbit etmek mümkündür. Aşağıda örnek olarak, Abdülaziz Efendi vakfına ait bir muhasebe kaydına yer verilmiştir.

“Muhâsebe-i mahsûlât ve ihrâcât-ı Vakfu'l-merhûm Abdülazîz Efendi Müftü-i sâbık berâ-yı ta'mîr-i mecrâ-yı âb ve vezâyif der-Bursa der-zamân-ı Fâhru'l-Müderrişini'l-kirâm es-Seyyid Selim Efendi el-mütevellî bi'l-vakfi'l-mezbûr fî gurrei Muharremi'l-harâm sene 1189 ilâ gâyeti Zi'l-hicce'ti's-şerîfeti's-seneti'l-merkûme.”⁵¹⁷

⁵¹⁶ Seyyid Receb b. Seyyid Şaban'ın evini vakfettiğini gösteren vakfiyede ve Sitti Hâtûn Vakfına ait iki odanın Abdullah Efendi b. Şeyh Abdurrahman Efendi'ye kiralandığını gösteren kayıta Abdülaziz Efendi şahitler arasında görülmektedir. Kadı Mahmud Efendi b. Muharrem, evini Kâtip Hüsameddin Efendi vakfına “*bey' bi'l-istiğlal*” usulüyle Hasan Çelebi'de evini Karaçelebizâde Mehmed Efendi'ye satmıştır. 1027 (1618) tarihli bu işlemlerin şahitleri arasında da Abdülaziz Efendi vardır. Bkz: *İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1027 /M. 1618)*, c. 13, s. 108, s. 322, 336; *Rumeli Sadâreti Mahkemesi, 56 Numaralı Sicil (H. 1042-1043 /M. 1633)*, c. 14, s. 95.

⁵¹⁷ B.Ş.S., B208/42a. Diğer muhasebe kaydı örnekleri için bkz: B.Ş.S., B212/39a, B250/37a.

Kebabcı dükkânı mahlûl bedeli ⁵¹⁸	1168 kuruş
Der zimem-i mütevellî-i mûmâ ileyh Seyyid Selim Efendi	1168 kuruş
Murâbaha fî sene-i kâmile	14.016 akçe

22.944 akçe icârât

36.960 akçe (Toplam)

Minhâ el-mesârif

➤ Vazîfe-i Bursa Kadısı Efendi Hazretleri	720 akçe
➤ Vazîfe-i su yolcu	5.790 akçe
➤ Vazîfe-i kâtib	540 akçe
➤ Vazîfe-i câbî	1.000 akçe
➤ Vazîfe-i muallim-i sıbyân	1.080 akçe
➤ Vazîfe-i dersi'âm	720 akçe
➤ Vazîfe-i hatib	360 akçe
➤ Vazîfe-i temcidhân	720 akçe
➤ Vazîfe-i nâzır-ı evlâd-ı vâkıf el-mezbûr	1.080 akçe
➤ Vazîfe-i mütevellî	2.060 akçe
➤ Bazı iktizâ eden mahallere ta'mirât	3.512 akçe
➤ Berâ-yı kurbân li rûhi'n-Nebiyyi (sav)	600 akçe
➤ Berâ-yı mukâta'a-i zemîn Vakf-ı Reyhan Paşa	600 akçe
➤ Berâ-yı mukâta'a-i zemîn Vakf-ı İlâhî-zâde	1560 akçe
➤ Berâ-yı mukâta'a-i zemîn Vakf-ı Hüdâvendigâr	600 akçe
➤ Berâ-yı mukâta'a-i zemîn Kozluören	180 akçe
➤ Berâ-yı mukâta'a-i zemîn Vakf-ı Kayğan	720 akçe
➤ Berâ-yı mukâta'a-i zemîn Vakf-ı Erzincânî	70 akçe
➤ Berâ-yı mukâta'a-i zemîn Vakf-ı Câmi-i Kebîr	100 akçe
➤ Harc-ı muhasebe	90 akçe
➤ Mesârif-i müteferrika	90 akçe

Yekün mesârif	23.192 akçe
Ziyâde ez-masraf	13.768 akçe

⁵¹⁸ Mahlûl: Mutasarrıfının intikal sahibi bırakmaksızın vefatı gibi bir sebeple vakfına rücû' eden müstegaldir. Berki, *Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstılah ve Tabirler*, s. 35.

Vakf-ı mezbûrun icârâtıdır

- İcâre-i menzil ve hadîka der-Mahalle-i Şehâbeddin der tasarruf-i Mîhâl fî sene 684 akçe.
- İcâre-i menzil ve dekâkîn der-Mahalle-i mezbûre der tasarruf-i Berber Veli Hüseyin fî sene 540 akçe.
- İcâre-i menzil ve dekâkîn der-Mahalle-i mezbûre der tasarruf-i Kiryako fî sene 480 akçe.
- İcâre-i menzil ve dekâkîn der-Mahalle-i mezbûre der tasarruf-i Tanaş zimmî fî sene 600 akçe.
- İcâre-i menzil der-Mahalle-i mezbûre der tasarruf-i Yani zimmî fî sene 480 akçe.
- İcâre-i menzil ve dekâkîn der-Mahalle-i mezbûre der tasarruf-i Simon evlâdı fî sene 180 akçe.
- İcâre-i hadîka der-Mahalle-i mezbûre der tasarruf-i Sâati(?) kızı fî sene 120 akçe.
- İcâre-i dekâkîn der-Mahalle-i mezbûre der tasarrufât-ı İbrâhim ve Emine fî sene 360 akçe.
- İcâre-i dükkân-ı dakîk(?) der-Mahalle-i Muradiye der tasarruf-i Mehmed Çelebi fî sene 360 akçe.
- İcâre-i dükkân-ı berber der-Mahalle-i mezbûre der tasarruf-i Ahmed Çelebi fî sene 360 akçe.
- İcâre-i dükkân-ı timurci der-Mahalle-i Yahşi Beg der tasarruf-i Hacı Abdi fî sene 180 akçe.
- İcâre-i Hân-ı Müftî der-kurb-i Câmîî Kebîr fî sene 5.500 akçe.
- İcâre-i hadâyik-i karye der tasarruf fî sene 500 akçe.
- İcâre-i hadîka der-Mahalle-i Tatarlar der tasarruf-i Şeker-zâde fî sene 120 akçe.
- İcâre-i bıçğı(?) Karye-i Kozluören der tasarruf-i Seyyid Raşid Efendi fî sene 360 akçe.
- İcâre-i kahvehâne der-Mahalle-i Murâdiye der tasarruf-i Abbas Efendi Kerîmesi fî sene 3.060 akçe.
- İcâre-i dükkân-ı Kebabcı Sûk-i Kayğan der tasarrufât-ı (boşluk-isim yok) fî sene 432 akçe.
- Mahsûl-u zeytun fî sene 6.000 akçe.
- İcâre-i dörtgöz âsiyâb der tasarruf-i Seyyid Raşid Efendi fî sene 1.080 akçe.
- İcâre-i dekâkîn-i kurb-i Mahkeme-i Suğrâ der tasarruf-i Refiye Hâtun fî sene 360 akçe.

Yekûn İcârât 22.944 akçe

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VAKIFLARLA İLGİLİ FETVALARI

FETVA KİTABI VE VAKIFLARLA İLGİLİ KISMI

Abdülaziz Efendi, vakıflarla ilgili fikhî hususları bilen biri olarak vakfiyelerindeki şartları oluşturmuştur. Zira onun “*Fetâvâ-yı- Kara Çelebi-zâde*” adında bir fetva kitabı vardır ve bu eserin 44b-63a sayfaları arasındaki fetvaları vakıflarla ilgili hükümlerden oluşmaktadır.⁵¹⁹ Eser, klasik fıkıh kitapları sistematigine göre düzenlenmiştir. Fetvalar çoğunlukla Türkçe olmakla birlikte az da olsa Arapça olarak kaydedilenler de vardır. Bazı fetvaların der-kenarında konuyla ilgili kaynaklara atıf yapılmıştır. Söz konusu eserin “Kitâbu'l-Vakf” başlığı altındaki vakıflarla ilgili kısmını oluşturan fetvalar şöyledir:

Kitâbu'l-Vakf

Padişâh-ı İslâm meddellâhu zıllahu ‘ala mefâriki’l-enâm hazretleri arâzî-i mîriyyeden bir miktâr arâzî-i mu’ayyeneyi bir medresenin mesâlihine vakf eylemek câiz olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Arâzî-i mîriyyeden bir miktâr yer Zeyd’e taraf-ı saltanattan temlîk-i sahîh ile temlîk olunduktan sonra Zeyd ol yeri bir cihete vakf eylese sahîh olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Zeyd, arâzî-i miriyyeden tasarrufunda olan yeri taraf-ı saltanattan kendine temlîk olunmadan bir cihete vakf eylese vakf-ı mezbûr sahîh olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

⁵¹⁹ Süleymâniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, nr. 1 048/1.

Selâtn-i mâziyyeden Zeyd bir memleketi ‘anvaten feth ettikte arâzisinden bir miktârını Amr’a temlîk-i sahîh ile temlîk edip Amr dahi ol miktârı bir cihete vakf eylese sahîh olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Selâtn-i mâziyyeden Zeyd bir memleketi ‘anvaten feth ettikten sonra arâzisinden bir miktârını Amr’a temlîk-i sahîh ile temlîk edip Amr dahi ol arâziyi sihhatinde bir cihete vakf ve teslîm ile’l mütevellî edip tescîl-i şer’î ettirdikten sonra Amr fevt olup arâzî-i mezbûre vakfiyyet üzere zabt olunurken Amr’ın neslinden ba’zı kimesneler o vakfı tutmaz diye arâzî-i mezbûreye müdâhaleye kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olmazlar.

Zeyd bir vakıf arsa üzerine izn-i mütevellî ve kendi malıyla nefsi için ba’zı ebniye ihdâs edip ba’dehu ol ebniyeyi cihet-i uhrâya vakf eylese vakf-ı mezbûr sahîh olur mu?

el-Cevâb: Hükm-i hâkimle olur.

Zeyd, taht-ı icâresinde olan vakıf arsa üzerine izn-i mütevellî ve kendi malıyla nefsi için binâ eylediği menzilin binâsını arsa mütevellîsinden izinsiz cihet-i uhrâya vakf eylese vakf-ı mezbûr sahîh olur mu?

el-Cevâb: Hükm-i hâkimle olur.

Zeyd, arsası mukâta‘alı arz-ı mîrî ve binâsı mülkü olan değirmenin binâsını bir cihete vakf ve teslîm ile’l-mütevellî edip tescîl-i şer’î ettirse vakf-ı mezbûr sahîh ve lâzım olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Zeyd, tapu ve mukâta'a ile tasarrufunda olan arz-ı mîrî üzerine sâhib-i arz izniyle mülk eşcârını ğars ettikten sonra Zeyd ol eşcârı bir cihete vakf eylese vakf-ı mezbûr sahîh olur mu?

el-Cevâb: Hükm-i hâkimle olur.

Zeyd mukâta'a ile tasarrufunda olan vakıf arsa üzerine izn-i mütevellî ve malıyla nefsi için ğars ettiği eşcârı cihet-i uhrâya vakf eylese sahîh olur mu?

el-Cevâb: Hükm-i hâkimle olur.

Zeyd, kardeşi Amr ile 'ale'l-iştirâk mâlik olup kâbil-i kısmet olan menzilden hisse-i şâyi'asını bir cihete vakf edip teslîm ile'l-mütevellî ve tescîl-i şer'î ettirse vakf-ı mezbûr sahîh ve lâzım olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Zeyd, zevcesi Hind ile 'ale'l-iştirâk mâlik olduğu menzili Hind'den izinsiz bir cihete vakf ve teslîm ile'l-mütevellî edip tescîl-i şer'î ettirse Hind hissesinde vakf-ı tutmayıp menzilden hissesini zabta kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Zeyd, Amr zimmetinde olan şu kadar akçesini bir cihete vakf eylese vakf-ı mezbûr sahîh olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Zeyd mülk menzilini vakf ettikte hayatta oldukça kendi sâkin olup ba'de vefâtihi zevcesi Hind ba'de evlâdı sâkinler olup ba'de'l-inkirâz Medîne mütevellîsi bey' edip semenini Medîne fukarâsına sarf eyleye diye şart edip bu re'y üzerine musırınan fevt olduktan sonra Hind fevt olup evlâdı münkarızlar oldukça sülüsü müsâ'id olmakla Medîne

mütevellîsi vasiyyeti tenfîz için menzili semen-i sülüsüne Amr'a bey' ve teslîm edip Amr dahi bir cihete vakf eylese vakf-ı mezbûr sahîh olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Zeyd sihatinde mülk menziline bir cihet-i müebbedeye vakf ve teslîm ile'l-mütevellî edip vakfiyye tahrîr olunduktan sonra fevt olsa veresi mücerred vakfiyyede mu'tâd üzere vakıftan rücû' ve muhâseme ba'dehu vakfın lüzûmuna hükm-i tahrîr olunmamağla vakfı tutmaz deyip menzili mîrasa idhâle kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olmazlar.

Zeyd bir kasabada çeşme binâ eder oldukda ol çeşmenin mahzeninde ahâlisinden Amr'ın menziline olan çeşmesine bir miktâr su cereyân etmek üzere çeşmenin mahzeninde mecrâ ta'yîn edip çeşmeyi vech-i muharrar üzere binâ ve vakf edip kasabanın hâricinden künk ile götürdüğü suyu çeşmeye icrâ edip ta'yîn ittiği üzere birkaç sene aktıktan sonra Zeyd fevt olsa veresi Amr'ın çeşmesine cereyân eden su irsen bize intikâl eyledi. Öyle olacak. Biz ol suyu Amr'ın çeşmesine icrâ ettirmeyip menzimize icrâ ideriz demeye kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olmazlar.

Zeyd sihatinde şu kadar akçesini bir cihete vakf ve teslîm ile'l-mütevellî edip tescîl-i şer'î ettirdikten sonra fevt oldukda veresi meblağ-ı mezbûru mütevellîden alsalar mütevellî meblağ-ı mezbûru vereseden almaya kâdir olur mu? Beyân buyurula.

el-Cevâb: Olur.

Zeyd şu kadar akçesini bir cihete vakf ve teslîm ile'l-mütevellî edip tescîl-i şer'î ettirdikten sonra Zeyd nâdim olup vakıftan rucû'a kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz

Zeyd sihhatinde mülk kitâblarını vakf ve teslîm ile'l-mütevellî edip tescîl-i şer'î ettirdikten sonra Zeyd fevt olsa kızları vakf-ı mezbûru tutmazız demeye kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmazlar.

Koyun vakfı müte'ârif olan belde ahâlisinden Zeyd şu kadar koyununu ve mülk bağını vakf ve gallesini bir tekyenin fukarasına şart edip teslîm ile'l-mütevellî ve tescîl-i şer'î ettirdikten sonra Zeyd nâdim olup rucû'a kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Zeyd sihhatinde şu kadar bin kuruşunu bir cihete vakf ve teslîm ile'l-mütevellî edip tescîl-i şer'î ettirdikten sonra Zeyd maraz-ı mevtime malımdan beşyüz guruş vakf olunub mukaddemâ vakf eylediğim nukûda zamm oluna diye vasiyyet edip ba'dehu musırnan fevt olsa sülüsü beş yüz kuruşa müsâ'id iken vereseşi vasiyyeti tutmamağa kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olmazlar.

İnek vakfı müte'ârif olmayan belde ahâlisinden Zeyd ineğini bir cihete vakf ettikten sonra Zeyd fevt olsa vereseşi ineği mîrâsa idhâle kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olurlar.

Kul ve câriye vakfı müte'ârif olmayan belde ahâlisinden Zeyd kullarını ve câriyelerini bir cihete vakf ettikten sonra Zeyd fevt olsa vereseşi ol kulları ve câriyeleri mîrâsa idhâle kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olurlar.

Zeyd mülk arsasında câmi‘ binâ edip tarîkiyle mülkünden ifrâz edip salâta izin vermekle içinde cemâ‘at ile edâ-i salât olursa vakf-ı mezbûr lâzım olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Zeyd sihhatinde mülk arsası üzerine mescid binâ edip tarîkiyle mülkünden ifrâz ve vakf edip salâta izin vermekle içinde cemâ‘at ile edâ-i salât olunub ba‘dehû tescîl bulunmadan fevt olsa verese si mescidi mîrâsa idhâle kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olmazlar.

Zeyd sihhatinde mülk menzilin bir cihete vakf edip ba‘dehû teslîm ile‘l-mütevellî ve tescîl-i şer‘î bulunmadan Zeyd fevt olup verese si mütevellî ile kâdiya mürâfa‘a olduklarında kâdi İmâm Ebî Yusuf kavli üzere menzilin vakfiyyetine hükm eylese vakf-ı mezbûr lâzım olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Zeyd sihhatinde bir ‘akârını vakf ve tevliyet ve ğallesini evlâdına ve evlâd-ı evlâdına ba‘de‘l-inkirâz ğallesini fukâraya şart ettikten sonra teslîm ile‘l-mütevellî ve tescîl-i şer‘î bulunmadan Zeyd fevt olup evlâdından ancak kızı Hind‘i ve sâir veresesini terk etmekle sâir verese si ol akârı mîrâsa idhâla murâd edip Hind ile hâkime mürâfa‘a olduklarında hâkim İmâm Ebî Yusuf kavli üzere ol ‘akârın vakfiyyetine hükm eylese sâir verese râzılar olmayıp ‘akârı mîrâsa idhâle kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olmazlar.

Sağlığında mülkünü vakfeden bir adam mülkün mütevellîye teslim edilmesi ve vakfın lüzumuna karar verilmesinden önce vefat etse varisi Zeyd, kadiya vakıf olduğunu söylemeden mülkünü Amr‘a sattım dese kadı da vakıf olduğunu bilmeden satışı onaylasa, sonra şer‘i bir dava sebebiyle başka bir kadının huzurunda o yerin vakıf olduğu şer‘i delil ile

sâbit olsa kadı o yerin vakıf olmasına ve İmam Ebû Yusuf'un görüşüne dayanarak satışın iptaline karar verse bu durumda vakıf geçerli, satış ise iptal olur mu?

el-Cevâb: Vakıf geçerli, satış ise geçersiz olur.

Zeyd sihhatinde mülk menzilinı vakf ve süknâsını kızları Hind ve Zeyneb'e şart edip ba'dehû teslim ile'l-mütevellî ve tescil-i şer'î bulunmadan Zeyd fevt olsa sâir verese vakfı hâkime fesh ettiricek menzili mîrâsa idhâle kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olurlar.

Zeyd mülk menzilinı bir cihete vakf edip lâkin teslim ile'l-mütevellî ve tescil-i şer'î bulunmasa Hind fakîre olmakla vakfından rücû' edip hâkime fest ettiricek menzil-i mezbûru mülkiyyet üzere zabt ve bey'a kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Zeyd, menzilinı fevtimden sonra Medine fukarasına vakf olsun diye vasiyyet ettikten sonra Zeyd rücû' edip menzil-i mezbûri bey'a kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Zeyd sihhatinde mülk akarını bir cihete vakf edip ba'dehû teslim ile'l-mütevellî ve tescil-i şer'î bulunmadan duyûnu terekesinden ezîd olduğu halde fevt olsa Zeyd'in dâyinleri vakfı hâkime fesh ettiricek ol akârı kısmet-i ğuremâda idhâle kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olurlar.

Zeyd yeri mukâta'alı 'arz-ı mîrî ve kürûmi mülki olan bağının kürûmuni vakf ve ğallesini oğlu Amr'a ba'dehu Amr'ın evlâdına ve evlâd-ı evlâdına şart edip lâkin teslîm ile'l-mütevellî ve tescîl-i şer'î bulunmadan Zeyd fevt olup Amr'ı ve kızı Zeyneb'i terk eylese Zeyneb re'y-i hâkimle kürûmi mirasa idhâle kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Zeyd şu kadar akçesini bir cihete vakf edip lâkin teslîm ile'l-mütevellî ve tescîl-i şer'î bulunmasa Zeyd vakfından rücû' edip meblağ-ı mezbûru masârifına sarfa kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Zeyd maraz-ı mevtinde Amr zimmetinde olan şu kadar akçesini bir cihete vakf edip ba'dehu meblağ-ı mezbûr Amr'ın zimmetinde iken Zeyd fevt olsa veresesi meblağ-ı mezbûru mîrasa idhâle kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Zeyd maraz-ı mevtinde birkaç kimesnelerin zimmetlerinde olan şu kadar akçesini bir cihete vakf edip ba'dehu meblağ-ı mezbûri ol kimesnelerin zimmetlerinde iken Zeyd fevt olsa veresesi meblağ-ı mezbûri mîrasa idhâle kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olurlar.

Zeyd birkaç kimesneler zimmetlerinde olan şu kadar akçesini bir cihete vakf eylese sahîh olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Zeyd bir miktâr kitâblarını bir cihete vakf edip ba'dehû teslîm ile'l-mütevellî ve tescîl-i şer'î bulunmadan Zeyd fevt olsa veresesi ol kitâbları mîrasa idhâle kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olurlar.

Zeyd kazganını bir cihete vakf edip ba'dehû teslîm ile'l-mütevellî ve tescîl-i şer'î bulunmadan fevt olsa vereseşi ol kazganı mîrasa idhâle kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olurlar.

Bilâzik vakfi müte'ârif olan belde ahâlisinden Hind mülk bilâziğini bir cihete vakf edip lâkin teslîm ile'l-mütevellî ve tescîl-i şer'î bulunmasa Hind rücû' edip bilâziğini mülkiyyet üzere zabta kâdire olurlar mı?

el-Cevâb: Olur.

Zeyd bir medrese binâ ettikte hucerâtında olan talebeye ve medresenin müderrisine mülk hânın ğallesinden şu kadar akçe verile deyip ğayri nesne söylemese mücerred böyle demekle han vakf olmuş olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Zeyd kayın anam Hind menziline girerse menzilim fûlan cihete vakf olsun deyip Hind Zeyd'in menziline girse bu mertebe ile menzîl-i mezbûr vakf olmuş olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Zeyd Zeyneb ile 'ale'l-iştirâk mâlike olduğu menzilden hisse-i şâyi'asını bir cihete vakf edip lâkin teslîm ile'l-mütevellî ve tescîl-i şer'î bulunmasa Hind rücû' edip vakfı hâkime fesh ettirecek hisse-i merkûmeyi mülkiyyet üzere zabt ve bey'a kâdire olur mu?

el-Cevâb: Olur.

On yaşında olan Hind-i sağîre ba'zı emlâkini bir cihete vakf ettikten sonra fevt olsa vereseşi emlâk-i merkûmeyi mîrasa idhâle kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olurlar.

Hind maraz-ı mevtinde ba'zı eşyâsını bir cihete vakf edip ba'dehu duyûnu terekesinden ezîd olduğu halde fevt olsa dâyinleri vakfı tutmayıp ol eşyayı kısmet-i ğuremâda idhâle kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olurlar.

Zeyd maraz-ı mevtinde mülk menzilini bir cihete vakf ve teslîm ile'l-mütevellî edip tescîl-i şer'î ettirdikten sonra fevt olup sülüsü müsâ'id olsa vereseşi vakfı tutmamağa kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olmazlar.

Zeyd maraz-ı mevtinde mülk menzilini bir cihete vakf ve teslîm ile'l-mütevellî edip tescîl-i şer'î ettirdikten sonra fevt olup sülüsü müsâ'id olmasa vereseşi sülüsü müsâ'id olmadığı miktârda vakfı tutmamağa kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olurlar.

Zeyd-i sağîrin mülk menzilini anası Hind tağallüben mülkiyyet üzere zabt ve bir cihete vakf eylese sağîr bâliğ oldukta menzili zabta kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Zeyd'in 'abd-i mekâtibi Amr'ın ettiği mal ile iştirâ ettiği menzili Zeyd'den izinsiz bir cihete vakf eylese vakf-ı mezbûr sahîh olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Hind zevci Zeyd'in mülk menzilini Zeyd'den izinsiz bir cihete vakf edip ba'dehu Zeyd mücîz olmadan Zeyd fevt olsa vakf-ı mezbûr bâtil olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Zeyd'in 'abd-i me'zûnu Amr iktisâb ettiği akçe ile bir bağçe iştirâ ettikten sonra Amr ol bağçeyi Zeyd'den izinsiz bir cihete vakf eylese Zeyd mücîz olmadan bağçeyi mülkiyyet üzere zabta kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Hind mülk menziline vakf edip vakfiyye yazdırdıkda vakfiyesinde menzilin ğallesini evvelâ nefsime, fevtimden sonra zevcem Zeyd'e, ba'de vefâtihi evlâdına ve evlâd-ı evlâdına şart olup ba'de'l-inkirâz menzil-i mezbûr bey' olunup semeni Medîne fukarasına sarf oluna diye yazdırıp şart-ı mezbûr ile vakf ettikten sonra Hind rücû' edip menzil-i merkûmu Amr'a bey' ve teslîm eylese hâlâ Hind vech-i muharrar üzere vakf etmişim diye bey'i fesh edip menzili Amr'dan almaya kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Hind mülk menzili vakf ve tescîl ettirip vakfiyye yazdırdıkda ol vakfiyyede menzilin süknâsı evvelâ nefsime, fevtimden sonra Zeyd'e, ba'de vefâtihi evlâdına ve evlâd-ı evlâdına meşrûte olup ba'de'l-inkirâz menzil-i mezbûr bey' ve semeni istirbâh olunub ribhi vucûh-u hayra sarf oluna diye yazdırdıktan sonra Hind vakf-ı mezbûrdan rücû' ve menzil-i merkûmu Amr'a bey' ve teslîm edip ba'dehu Hind fevt olsa Zeyd, Hind vech-i muharrara üzere vakf etmişdi diye menzili Amr'dan almaya kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Bu sûrette mürâfa'a oldukları kâdî, Hind'in vech-i muharrar üzere vakfına binâen menzili Zeyd'e hükm edip hüccet verse hükmü nâfiz ve hücceti mu'tebere olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Hind menziline vakf ettikte hayatta oldukça kendi sâkine, ba'de vefâtiha 'atıkası Zeyneb, ba'dehâ evlâdı sâkinler olup ba'de'l-inkirâz Medîne-i Münevvere mütevellîsi bey' edip semenini Medine fukarasına sarf eyleye diye şart edip bu re'y üzerine musırraten fevt olduktan sonra Zeyneb dahi fevt olup evlâdı münkariz olsalar sülüsü müsâ'id olcâk Medine mütevellîsi vasiyyeti tenfîz için menzil-i mezbûri semen-i misliyle bey'a kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Fi'l-Vakfi'l-Küffâr

Zeyd-i zimmî mülk menziline vakf ve süknâsını fukarâ-yı merzâya şart eylese vakf-ı mezbûr sahîh olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Zeyd-i zimmî sihhatinde bir manastır fukarâsına şu kadar akçe vakf edip teslim ile'l-mütevellî ve tescîl-i şer'î ettirdikten sonra fevt olsa verese vakf-ı mezbûri tutmamağa kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olmazlar.

Zeyd-i zimmî sihhatinde mülk menzil ve bağı bir kenîseye vakf edip ba'dehû bilâ vâris fevt olsa emîn-i beytü'l-mâl menzil ve bağı beytü'l-mâl için zabta kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Bu sûrette emîn-i beytü'l-mâl menzil ve bağı beytü'l-mâl için zabt ettikte ol kenîsenin râhibleri Zeyd kenîsemize vakf eyledi diye müdâhaleye kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olmazlar.

Hind-i Nasrâniyye maraz-ı mevtime mülk arsasını vakf ve ğallesini Zeyd-i Nasrâniyye, ba'dehu evlâdına, ba'de'l-inkirâz Kudüs'te sâkin Nasârâ fukarâsına şart edip teslîm ile'l-mütevellî ve tescîl-i şer'î ettirdikten sonra Hind fevt olup sülüsü müsâ'id olsa verese vakfı tutmayıp arsayı mîrâsa idhâle kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olmazlar.

Fî Tasarrufâtî'l-Mütevellî

Bir vakıf hamamın mütevellîsi Zeyd, ol hamamı nefsi için ecr-i misliyle istîcâr etmek câiz olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Zeyd mütevellîsi olduĝu vakıf menzili ecr-i misliyle oĝlu Amr'a îcâr etmek câiz olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Zeyd bir vakıf arsayı aded-i eyyâm beyân olunmadan yevmî şu kadar akçe ile mütevellîsinden istîcâr edip üzerine izn-i mütevellî ile nefsi için menzil binâ ettikten sonra menzil muhterik olup arsa-i sırfa kalsa Zeyd ke'l-evvel menzil binâ murâd ettikte mütevellî Zeyd'i men'a kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Arsası mukâta'alı vakıf ve binâsı Zeydin mülkü olan dükkân muhterik olup arsa-i sırfa kaldıkda Zeyd binâ etmeyip âhar diyara gidip birkaç seneden beri arsanın mukâta'ası verilmese mütevellî arsayı âhara îcâra kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Arsası mukâta'alı vakıf ve binâsı Zeydin mülkü olan dükkân muhterik olup eser-i binâ kalmayıp bir sene hâliye kalıp Zeyd mukâta'asını vermemekle mütevellî arsayı mukâta'a ile Amr'a verip Amr dahi üzerine dükkân binâ eylese Zeyd mukaddemâ arsa üzerinde binâm var idi diye dükkâna müdâhaleye kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Arsası mukâta'alı Zeydin vakfı ve eşcârı Amr'ın cihet-i uhrâya meşrût vakfı olan bahçenin eşcârı bi'l-küllîye kuruyup künkleri çıkıp arsa-i sırfâ kalıp eşcâr vakfında müsâ'ade olunmamağla ğars olunmayıp birkaç seneden beri arsanın mukâta'ası verilmese arsa mütevellîsi arsa-i mezbûreyi zabt ve âhara îcârâ kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Bir mescid-i şerîfin mütevellîsi mescidin sofası altında bodrum ta'bir olunur mescidin ba'zı levâzımı vaz' olunmak için i'dâd olunub îcâr için mu'dd olmayan mahalli, îcârı muktezî müzâyaka yok iken Amr'a îcâr ve teslim eylese hâlâ Zeyd ol mahalli Amr'dan alıp vaz'ı kadîm üzere ibkâya kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Bir mescid-i şerîfin mütevellîsi Zeyd vakfın îcârı mûcibe müzâyakası yok iken mescidin haremindedir olup îcârı için mu'add olmayan arsayı Amr'a îcâr ve teslim edip Amr dahi Zeyd'in izniyle nefsi için menzil binâ eylese Zeyd kal'i muzır olmamakla binâsını Amr'a kal' ve ref' ittirip arsayı haremde olmak üzere ibkâya kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Bir medresenin mütevellîsi Zeyd medresenin haremindedir olup îcâr için mu'add olmayan arsayı îcârı muktezî müzâyaka yok iken hilâf-ı şart-ı vâkif ba'zı kimesnelere îcâr edip binâyâ izn vermekle ol kimesnelere dahi odalar binâ edip hücerâtın içi karanlık olsa Zeyd'in yerine mütevellî

olan Amr kal'î vakfa mızır olmamakla ol kimesneler binâlarını kal' ettirmeğe kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Bir vakıf dükkânı muhterik oldukta vakıfta binâyâ müsâ'ade var iken mütevellîsi Zeyd arsasını Amr'a îcâr ve mülkiyyet üzere binâyâ izn vermekle Amr dahi nefsi için dükkân binâ ettikten sonra birkaç sene murûrunda Zeyd'in yerine Bekr mütevellî olsa ğalle-i vakıfta binâyâ müsâ'ade olup vakf için müceddeden binâ olunmak enfe' olup ve Amr'ın binâsının durması vakfa muzır olmakla Bekr Amr'a binâsını kal' ettirip ke'l-evvel vakf için dükkân binâ etmeye kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Bir vakıf dükkânı muhterik oldukta vakıfta binâyâ müsâ'ade var iken mütevellîsi Zeyd vakıf için binâ etmeyip arsasında kendi malıyla nefsi için dükkân binâ ve işhâd ettikten sonra birkaç sene murûrunda Zeyd'in yerine Amr mütevellî olsa vakıfta binâyâ müsâ'ade olup vakf için binâ olunmak nâfi' olmakla Amr Zeyd'e binâsını kal' ettirip vakıf için ke'l-evvel dükkân binâ etmeye kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Arsası mukâta'alı vakıf ve binâsı izn-i mütevellî ile mülkiyyet üzere binâ olunan menzilin mâliki Zeyd, arsanın mukâta'a-i mislini arsa mütevellîsine verip binânın durması vakfa muzır değil iken mütevellî mukâta'a mislinden şu kadar ziyâde ver ve illâ binânı kal' eyle deyip Zeyd'e ta'annüten binâsını kal' ettirmeğe kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Arsası mukâta'alı vakıf ve eşcârı izn-i mütevellî ile mülkiyyet üzere ğars olunan eşcârın mâliki Zeyd, arsanın mukâta'a-i mislini arsa mütevellîsine verip eşcârın durması vakfa muzır değil iken mütevellî

mukâta‘a mislinden şu kadar ziyâde ver ve illâ eşcârını kal’ eyle deyip Zeyd’e ta‘annüten eşcârını kal’ ettirmeğe kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Zeyd taht-ı icâresinde olan vakıf arsa üzerine mütevellîsi Amr’ın izni ve kendi malıyla nefsi için değirmen binâ ettikten sonra Amr fevt olsa Zeyd arsanın ecr-i mislini verip binânın durması vakfa muzır değil iken Bekr, Zeyd’e mücerred Amr’dan izn-i temessükü almamağla binâyı kal’ eyle demeye kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Zeyd arsası mukâta‘alı vakıf ve binâsı mülkü olan menzilin binâsını Amr’a bey’ ve teslîm ettikte arsa mütevellîsi Bekr, Amr’a bana şu kadar akçe verip şuraya izn-i temessüku al ve illâ menzili sana zabt ettirmem demeye kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Zeyd arsası mukâta‘alı vakıf ve binâsı mülkü olan menzilin binâsını Amr’a bey’ ve teslîm eylese arsa mütevellîsi Bekr, Zeyd’den resm nâmına nesne almaya kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Zeyd arsası mukâta‘alı vakıf ve binâsı mülkü olan menzilin binâsını Amr’a bey’ ve teslîm ettikte arsa mütevellîsi Bekr resm nâmına Zeyd’den tağallüben şu kadar akçe alsa Zeyd meblağ-ı mezbûru Bekr’den istirdâda kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Zeyd mütevellîsi olduğu vakıf arsa üzerine kendi malıyla nefsi için değirmen binâ edip işhâd eylese ol değirmenin binâsı Zeyd’in mülkü olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Zeyd mütevellîsi olduğu vakıf arsada malıyla dükkân binâ ettikte nefsi için binâ ettigine işhâd etmeyip beyân eylemese ol binâ Zeyd'in mülkü mü olur yoksa vakıf mı olur?

el-Cevâb: Vakıf olur.

Zeyd mütevellîsi olduğu vakıf menzilin arsası üzerine malıyla binâ ihdâs ettikte nefsi için binâ ettigine işhâd etmeyip beyân eylemese ol hâlâ Zeyd nefsim için binâ etmiştim deyip ol binâyı mülkiyyet üzere zabta kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Zeyd bir vakıf arsa üzerine izn-i mütevellî ve kendi malıyla nefsi için binâ ihdâs eylese ol binâ Zeyd'in mülkü olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Mütevellî olmayan Zeyd bir vakıf arsa üzerine malıyla dükkân binâ ettikte vakf için ya nefsi için binâ ettigini beyân eylemese hâlâ Zeyd nefsim için binâ etdim deyip binâyı mülkiyyet üzere zabta kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Zeyd bir vakıf arsa üzerine mütevellî izinsiz malıyla nefsi için menzil binâ ettikte sonra Zeyd kal'i arsaya muzır olmamakla binâsını kal' eylemek istedikte mütevellî binânın kıymetini verip binâyı vakf için zabt ederim demeye kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Mütevellî olmayan Zeyd bir vakıf arsa üzerine malıyla menzil binâ ettikte vakf için ya nefsi için binâ ettigini beyân etmeyip ba'dehu Zeyd

fevt olsa vereseşi Zeyd nefsi için binâ etdi deyip binâyı mülkiyyet üzere zabta kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olurlar.

Zeyd, mütevellîsi olduğu vakf nukûdu zâyî' olmak ihtimâli olmakla re'y-i hâkimle vakfa nâfi' 'akâra tebdîle kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Tevliyet ve süknâsı evlâda meşrûr vakf menzili evlattan mütevellî olan Zeyd, Amr'ın mülk menziliyle şerâ'iyet-i istibdâl mevcûde olduğu halde re'y-i hâkim ve emr-i sultâni ile istibdâle kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Zeyd, mütevellîsi olduğu vakıf arsayı Amr'ın mülk arsasıyla şerâ'iyet-i istibdâl mevcûd olduğu halde re'y-i hâkim ve emr-i sultâni ile istibdâl eylemek câiz olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Kayseriyye'de vâkı'a vakf arsayı mütevellî Zeyd İstanbul'da vâkı'a Amr'ın mülk arsasıyla şerâ'iyet-i istibdâl mevcûd olduğu halde re'y-i hâkim ve emr-i sultâni ile istibdâl eylemek câiz olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Zeyd, mütevellîsi olduğu vakıf akârı şerâ'iyet-i istibdâl mevcûd olduğu halde re'y-i hâkim ve emr-i sultâni ile Amr'ın mülk akârı ile istibdâl ettikte sonra hâkim-i âhar ben râzı olmam diye istibdâl-i mezkûru nakza kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Zeyd, mütevellîsi olduğu vakf menzili şerâ'it-i istibdâl mevcûd değil iken Amr'ın mülk menzili ile istibdâl edip tarafeynden tekâbuz bulursa Zeyd Amr'ın menziline Amr'a reddedip vakıf menzili Amr'dan almaya kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Bir vakıf mescidi Zeyd'in mülk arsasıyla Zeyd arsada vakıf için mescid-i âhar binâ edip mescid-i evvel Zeyd'in mülkü olmak üzere istibdâl olunmak câiz olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Bir kasabada vâki' vakıf mekteb bi'l-külliye harâb olup vakıfta binâyaya müsâ'ade olmayıp ve îcâr olunup ta'mîr olunmak mümkün olmasa mütevellî izn-i hâkimle nakzını semen-i misliyle bey' edip semeni ile yerine âhar vakf almak câiz olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Bu surette mütevellî nakzını izn-i hâkimle semen-i misline Amr'a bey' ve teslim eylese Amr ol nakzı binâ ve vakf eylediği çeşme yollarına sarf eylemek câiz olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Zeyd mütevellîsi olduğu vakıf odalar bi'l-külliye münhedim olup vakıfta binâyaya müsâ'ade olmamakla odaların nakzı binâyaya sarf olunmak mümkün olmasa Zeyd nakz-ı mezbûru semen-i misline bey' edip semeni vakf için hıfza kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Zeyd mütevellîsi olduğu vakıf menzili bi'l-külliye münhedim olup vakıfta binâyaya müsâ'ade olmamakla menzilin nakzını binâyaya sarf olunmak mümkün olmamakla Zeyd nakz-ı mezbûru Amr'a semen-i misli olan şu kadar akçeye bey' ve teslîm ve arsayı Amr'a ecr-i misli olan

senede şu kadar akçeye îcâr ve teslîm edip Amr'a malıyla nefsi için binâyâ izin vermekle Amr dahi arsa-i merkûme üzerine nefsi için menzil binâ ettikten sonra birkaç sene murûrunda Zeyd'in yerine Bekr mütevellî olsa Amr arsanın ecr-i mislini Bekr'e verip binânın durması vakfa muzır değil iken Bekr ta'annüten Amr'a binâyı kal' ettirmeğe kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Zeyd'in mütevellîsi olduğu Cizr ta'mîre muhtâc olup vakıfta mevcûde ğalle olmamakla Zeyd emr-i hâkimle vakfa rucû' şartıyla malından kadr-i ma'rûf akçe sarf edip ta'mîr ettikten sonra masrûfunu istîfâ etmeden Zeyd ma'zûl olup yerine Amr mütevellî olsa Zeyd masrûfunu Amr'ın yedinde olan ğalle-i vakıftan almaya kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Zeyd'in mütevellîsi olduğu vakfın ba'zı müsteğellâtı ta'mîre muhtâc olup vakıfta mevcûde ğalle olmamakla Zeyd emr-i hâkimle vakfa rucû' şartıyla malından kadr-i ma'rûf şu kadar akçe sarf edip ta'mîr ettikten sonra masrûfunu istîfâ etmeden Zeyd ma'zûl olup yerine Amr mütevellî olsa Zeyd masrûfunu Amr'ın yedinde olan ğalle-i vakıftan almaya kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Bir vakfın mütevellîsi Zeyd, zamân-ı tevliyetinde ğalle-i vakf mevcûde olmamakla ğalle-i vakfa rucû' şartıyla kendi malından emr-i hâkimle mürtezıkaya vezâyif için şu kadar akçe verip ba'dehu ğalle-i vakıftan ahz etmeden Zeyd ma'zûl olup yerine Amr mütevellî oldukça Zeyd'in mütevellî olduğu senenin mahsûlünü Amr kabz eylese hâlâ Zeyd vech-i mübeyyin üzere malından vezâyif için verdiği akçeyi Amr'ın kabzettığı ğalle-i vakıftan almaya kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Zeyd'in mütevellîsi olduğu nukûd-u mevkûfeden şu kadar akçeyi ba'zı kimesnelere mu'âmele ile verdikten sonra Zeyd'in yerine Amr mütevellî olup meblağ-ı mezbûri tahsîl murâd ettikte ol kimesneler 'inâd ve muhâtele edip vakıfta mevcûde ğalle olmamakla Amr izn-i hâkimle vakfa rucû' şartıyla mübâşirlere ve kâtiblere kendi malından 'alâ vechi'l-

icâre kadr-i ma'rûf şu kadar akçe sarf ve işhâd edip meblağ-ı mezbûru tahsîl ettikten sonra Amr masrûfunu almadan 'azl olunub yerine Bekr mütevellî oldukta mâl-ı vakfın cümlesini Amr'dan alsa Amr vech-i muharrer üzere masrûfunu Bekr'in yedinde olan ğalle-i vakıftan almaya kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Bir vakf-ı nukûdun mütevellîsi Zeyd ma'zûl olup yerine Amr mütevellî oldukta Zeyd Amr'a makbûzum şu kadar akçedir deyip Amr'a ol kadar akçeyi verdikte Amr, Zeyd'i mâl-ı vakfa müte'llika da'vâdan ibrâ edip vech-i muharrer üzere hüccet verdikten sonra Zeyd'in muhâsebesi görüldükde zamân-ı tevliyetinde mâl-ı vakıftan şu kadar akçeyi kendi masârifine sarfla itlâf ettiği şer'an sâbit olup Amr meblağ-ı mezbûru vakf için Zeyd'e tazmîn murâd ettikte Zeyd sen beni vech-i muharrer üzere ibrâ etmişdin diye zimâmından imtinâ'a kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Onu on bire istirbâh meşrût olan nukûd-u mevkûfenin mütevellîsi Zeyd vakfa za'f-ı târî olmakla re'y-i hâkimle onu on bir buçuk hesâbı üzere istirbâha kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Bir vakf-ı nukûdun vakfiye-i ma'mûlün bihâsında onu on birden ziyâdeye istirbâh olunmaya diye yazılmış olsa mütevellî vakıfta müzâyaka yok iken onu on bir buçuk istirbâha kâdir olur mu?

el-Cevâb: Hakim men' eder.

Bu surette mütevellî nukûd-u mezbûreden Amr'a mu'âmele ile verdiği akçe için Amr'ın üzerine bir sene tamamına dek onu on bir buçuk hesâbı üzere mu'âmele-i şer'iyye ile şu kadar akçe ribh ilzâm edip sene tamâmında Amr'dan alsa Amr hilâf-ı şart-ı vâkıfdır diye onu on birden ziyâdeyi mütevellîden istirdâda kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Fî Zamâni'l-Mütevellî ve 'Ademihi ve Yemînihi

Zeyd mütevellîsi olduğu nukûd-u mevkûfeden asl-ı mâl olan şu kadar akçeyi kabz ettikten sonra mücehhelen fevt olsa terekesinden zimân lâzım olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Zeyd mütevellîsi olduğu vakfın ğallesinden şu kadar akçeyi kabz ettikten sonra mücehhelen fevt olsa terekesinden zimân lâzım olur mu?

el-Cevâb: Olmaz

Şuhûd mahzarlarında istirbâh olunup şâhidsiz istirbâh olunmaması meşrût olan nukûd-u mevkûfenin mütevellîsi Zeyd nukûd-u mezbûreden şu kadar akçeyi Amr'a mu'âmele ile verdikte hilâf-ı şart-ı vâkif şuhûd mahzarlarında vermeyip ba'dehu Amr inkâr edip yemîn etmekle meblağ-ı mezbûr zâyî' olsa Zeyd'e zimân lâzım olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Rehin yâ kefil ile istirbâhı meşrût olan nukûd-u mevkûfenin mütevellîsi Zeyd nukûd-u mezbûreden şu kadar akçeyi hilâf-ı şart-ı vâkif rehin ve kefilsiz Amr'a mu'âmele ile verdikten sonra Amr müflisen fevt olup meblağ-ı mezbûr zâyî' olsa Zeyd'e zimân lâzım olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Rehin yâ kefil ile istirbâhı meşrût olan nukûd-u mevkûfenin mütevellîsi Zeyd nukûd-u mezbûreden şu kadar akçeyi hilâf-ı şart-ı vâkif rehin ve kefilsiz Amr'a mu'âmele ile verdikten sonra almadan Amr'a iflâs-ı târi olup meblağ-ı mezbûr zâyî' olsa Zeyd'e zimân lâzım olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Ancak kefil ile istirbâhı meşrût olan nukûd-u mevkûfenin mütevellîsi zeyd nukûd-u mezbûreden melî olan Amr'a mu'âmele ile şu kadar akçe verdikte meliyye olan Hind kefil olduktan sonra Amr ve Hind müflisen fevt olsalar Zeyd'e zimân lâzım olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Rehin ya kefiliden biri ile istirbâhı meşrût olmayan vakf-ı nukûdun mütevellîsi zeyd nukûd-u mevkûfeden meli olan Amr'a mu'âmele ile şu kadar akçe verdikten sonra Amr'a iflas-ı tari olsa Zeyd'e zimân lâzım olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Rehn ya kefiliden biri ile istirbâhı meşrût olmayan nukûd-u mevkûfenin mütevellîsi Zeyd nukûd-ı mezbûreden meli olan kimesnelere mu'âmele ile şu kadar akçe verdikten sonra Zeyd meblağ-ı mezbûru ol kimesnelerden almadan fevt olsa yerine Amr mütevellî olsa Amr meblağ-ı mezbûru ol kimesnelerden talep etmeyip Zeyd'in veresesine mücerred ol kimesnelere Zeyd vermekle meblağ-ı mezbûru Zeyd'in terekisinden zâmin olun demeye kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Rehn-i kavî ile istirbâhı meşrût olan vakf-ı nukûdun mütevellîsi zeyd nukûd-ı mezbûreden şu kadar akçeyi Amr'a karz verdikte Amr'dan kıymetleri deyn-i mezbûrde nâkıs şu kadar eşyâ rehn alıp ba'dehu Amr fevt olup ve Zeyd ma'zûl olup yerine Bekr mütevellî oldukta Amr'ın eşyâ-i mezbûreden ğayri malı olmamakla re'y-i hâkimle eşyâ-i mezbûreyi semen-i misilleri ile bey' edip semenlerinden deyn-i mezbûrden semen-i merkûm miktârını istîfa eylese Bekr mâ'adâ deyni Zeyd'e tazmîne kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Ancak rehn ile istirbâhı meşrût olan nukûd-ı mevkûfenin mütevellîsi Zeyd nukûd-ı mezbûreden şu kadar akçeyi melî olan Amr'a mu'âmele ile verdikte Amr'dan kıymeti deynden ezîd olan bir meta'ını rehn aldıktan sonra Amr'a iflâs-ı târi olup ba'dehu Bekr ol metâ'a müstehak çıkıp Amr'ın huzûrunda ba'de'l-isbât ve'l-hükm metâ'ı Zeyd'den alıp meblağ-ı mezbûrun tahsîli mümkün olmazsa Zeyd'e zimân lâzım olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Ancak rehn ile istirbâhı meşrût olan nukûd-ı mevkûfenin mütevellîsi Zeyd nukûd-ı mezbûreden şu kadar akçeyi melî olan Amr ve Bekr'e mu'âmele ile verdikte mezbûrlardan kıymetleri deynlerden ezîd olan mülk menzillerini rehn aldıktan sonra mezbûrlar gâib olup ba'dehu menziller Zeyd'in te'addî ve taksîrinsiz harâb olup meblağ-ı mezbûrun tahsîli mümkün olmasa Zeyd'e zimân lâzım olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Ancak rehn ile istirbâhı meşrût olan nukûd-ı mevkûfenin mütevellîsi Zeyd nukûd-u mezbûreden şu kadar akçeyi melî olan Amr'a mu'âmele ile verdikte Amr'dan kıymeti deynden ezid rehn alıp ba'dehu inkitâ'ı rağabât ile rehnin kıymetine noksan târi olmakla kıymeti deyn-i mezbûra bâliğa olmayıp ba'dehu Amr fevt olup rehn-i mezbûrden gayri malı olmamakla meblağ-ı mezbûrun bir miktârı zâyi' olsa ol miktârı Zeyd'e zimân lâzım olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Bir vakfın mütevellîsi Zeyd mürtezika-i vakfa ba'de edâi'l-hidmet müstehak oldukları şu kadar akçe vazîfelerini ğalle-i vakıftandır diye verdikten sonra Zeyd mürtezikaya asl-ı mâl-ı vakfı i'mâl edemeyip size meblağ-ı mezbûru asl-ı mâldan vermiştim deyip meblağ-ı mezbûru merkûmlardan istirdâda kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Zeyd mütevellîsi olduğu nukûd-ı mevkûfeyi istirbâh etmemekle ğalle hâsıla olmasa mürtezika Zeyd'e vazîfemizi mâlından bize ver demeye kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olmazlar amma ihmâl eylediyse azle müstehak olur.

Zeyd mütevellîsi olduğu nukûd-ı mevkûfu ba'zı kimesnelere mu'âmele ile verdikte ihmâl ve tekâsül edip ilzam-ı ribh etmemekle ribhi alaması mürtezika Zeyd'e vazîfemizi mâlından ver demeye kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmazlar lâkin azle müstehak olur.

Zeyd mütevellîsi olduğu nukûd-ı mevkûfeyi i'mâl etmeyip mürtezikaya vazîfeleri için asl-ı maldan şu kadar akçe verdikten sonra Zeyd'in yerine Amr mütevellî olsa Amr meblağ-ı merkûmu Zeyd'e tazmîne kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Zeyd mütevellîsi olduğu nukûd-ı mevkûfeyi istirbâh edememekle ğalle hâsıla olmasa mürtezika Zeyd'e vazîfemizi mâlından bize ver demeye kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olmazlar.

Bir vakfın müsteğallâtından olan vakıf hanın sakfı muhterik olup ta'mîre zarûri iken mütevellîsi Zeyd ğalle-i vakıftan yedinde olup ta'mîre vâfi olan şu kadar akçeyi ta'mîre sarf etmeyip mürtezikaya vermekle ğalle-i vakıftan ta'mîre sarf olunacak nesne kalmasa Zeyd'e meblağ-ı mezbûru zimâne lâzım olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Zeyd mütevellîsi olduğu vakıf hânı Amr'a îcâr ve teslîm ettikten sonra Amr da hânın ta'mîre muhtâc olan mevâdi'ini mâlınla ta'mîre eyle masrûfunu ücrete hesâb ederim demekle Amr dahi mâlından kadr-i

ma'rûf şu kadar akçe sarf ve hânı ta'mîr edip ba'dehu masrûfunu ücretten istifâ etmeden Zeyd ma'zûl ve yerine Bekr mütevellî olup müddet-i icâre münkaziyye olmakla Bekr hânı Amr'dan alıp âhara icâr eylese Amr Zeyd'e masrûfumdan istifâ etmediğim miktârı mâlından ver ba'dehu ğalle-i vakıftan al demeye kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Zeyd mütevellîsi olduğu vakıf karyeyi şu kadar akçeye ilzâmla Amr'a verdikte Amr'dan câyize nâmına nefsi için şu kadar akçe alsın Amr meblağ-ı mezbûru Zeyd'den istirdâda kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Zeyd mütevellîsi olduğu vakfın ğallesinden şu kadar akçe ile vakf için semen-i mislinden ziyâde fâhişeye ile bir akâr iştirâ ettikten sonra Zeyd'in yerine Amr mütevellî olsa Amr meblağ-ı mezbûru Zeyd'e tazmîne kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Bir vakfın mütevellîsi Zeyd nukûd-ı mevkûfeden Amr'a karz verdiği akçe için kalemiyye nâmına Amr'ın şu kadar akçesini alsın Amr meblağ-ı mezbûru asla hesaba kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Bir vakfın mütevellîsi Zeyd, zimem-i nâsda olan nukûd-ı vakfi tahsîl için hükkâm kapılarına 'alâ vechi'l-icâre mâl-ı vakıftan kadr-i ma'rûf şu kadar akçe sarf eylese Zeyd'e zimân lâzım olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Zeyd mütevellîsi olduğu nukûd-ı mevkûfeden şu kadar akçeyi menziline hıfz üzere iken meblağ-ı mezbûru ta'addî ve taksîrinsiz sirka olunub zâyi' olsa Zeyd'e zimân lâzım olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Zeyd mütevellîsi olduğu nukûd-ı mevkûfeden bazı kimesnelere şu kadar akçe karz verdikten sonra Zeyd'in yerine Amr mütevellî olup ba'dehu Amr mezbûrlardan nesne almadan mezbûrlar müflisen fevt olsalar Amr'in yerine mütevellî olan Bekr, Amr'a mücerred sen mezbûrlardan almamakla meblağ-ı mezbûru mâlından zâmin ol demeye kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Zeyd mütevellîsi olduğu nukûd-ı mevkûfeden ba'zı kimesnelere şu kadar akçe karz verdikten sonra Zeyd'in yerine Amr mütevellî olup ba'dehu Amr birkaç sene meblağ-ı mezbûrun ribhini mezbûrlardan ahz ve masârif-ı vakfa sarf edip ba'dehu asl-ı mâldan nesne almadan mezbûrların ba'zısı müflisen fevt olup ba'zısı firâr eyleseler Amr'in yerine mütevellî olan Bekr, Amr'a mücerred sen mezbûrlardan almakla asl-ı mâlî mâlından zâmin ol demeye kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Zeyd mütevellîsi olduğu vakfın müsteğallâtını ba'zı kimesnelere îcâr edip ücretin bir miktârını aldıktan sonra mâ'adâyı almadan Zeyd'in yerine Amr mütevellî olsa Zeyd makbûzunu Amr'a verdikte Amr Zeyd'e mücerred sen îcâr etmekle mâ'adâyı mâlından bana ver ba'dehu mezbûrlardan al demeye kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Zeyd'in mütevellîsi olduğu vakfın müsteğallâtı ta'mîre muhtac olmakla Zeyd ğalle-i vakıftan kadr-i ma'rûf şu kadar akçe sarf edip ta'mîr ettikten sonra Zeyd ma'zûl olup yerine Amr mütevellî olsa Amr sarfını tutmam diye meblağ-ı mezbûru Zeyd'e tazmîne kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Zeyd mütevellîsi olduğu vakfın ğallesinden vakfın mesârifine kadr-i ma'rûf sarfında, yemîni ile tasdîk olunur mu?

el-Cevâb: Olunur.

Bir vakfın mütevellîsi ma'zûl olup yerine Amr mütevellî olmakla Zeyd yedinde olan ğalle-i vakfı emr-i hâkimle Amr'a teslîm ettikten sonra Amr'ın yerine Bekr mütevellî olduğunda Bekr, Zeyd'den ğalle-i vakıftan şu kadar akçeyi Amr'a teslîm etmeyip yedinde kaldı ver diye da'vâ eylese Zeyd cümlesini Amr'a teslîm eyledim deyip üzerine red ve zimân lâzım olmadığına yemin edecek Bekr'in mütâlebesinden halâs olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Bir vakfın mütevellîsi Zeyd ma'zul ve yerine Amr mütevellî olduğunda Zeyd zaman-ı tevliyetimde vakfa rücû' şartıyla kendi mâlîmdan izni hâkimle vakfın ta'mîrine şu kadar akçe sarf etmişim. Ğalle-i vakıftan bana ver diye da'vâ ve Amr inkâr eylese Zeyd yemîni ile tasdîk olunur mu?

el-Cevâb: Olunmaz.

Bir vakıftan hizmet-i mukâbelesinde olmayan vazîfeye mutasarrıf olan Zeyd, vakf-ı mezbûrun mütevellîsi Amr'dan şu kadar aylık vazîfemi vermeyip yedinde kaldı diye da'vâ ettikte Amr tamâmen sana verip yedimde nesne kalmadı dese Amr yemini ile tasdîk olunur mu?

el-Cevâb: Olunur.

Bir vakıftan hizmet-i mukâbelesinde olmayan vazîfeye mutasarrıf olan Zeyd-i sağîr bâliğ olup vakf-ı mezbûrun mütevellîsi Amr'dan sağrimde şu kadar aylık vazîfemi vermeyip yedinde kaldı, ver diye da'vâ ettikte Amr sağrında vasîsi olan Bekr'e tamâmen teslîm edip yedimde nesne kalmadı diye Amr yemîni ile Zeyd'in mütâlebesinden halâs olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Bir vakıftan hizmeti mukâbelesinde olmayan vazîfeye mutasarrıf olan Zeyd bir müddet edâ-i hizmet ettikten sonra vazîfemi almadım ver diye mütevellîden da'vâ ettikte mütevellî verdim diye da'vâ eylese mütevellî yemîni ile tasdîk olunur mu?

el-Cevâb: Olunmaz.

Bir vakfın câbisi Zeyd vakfın musakkefâtının müste'cirleri zimmetlerinde olan şu kadar akçeyi mezbûrlardan aldıktan sonra vakfın mütevellîsi Amr, Zeyd'den sen meblağ-ı merkûmun şu miktârını bana verip mâ'adâsı yedinde kaldı ver diye da'vâ eylese Zeyd tamâmen sana verdim deyip üzerine red ve zimân lâzım olmadığına yemin edecek Amr'ın mutâlebesinden halâs olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Fi'l-Vezâif ve'r-Rakabe

Bir vakıftan imâmet ve hitâbet hizmeti mukâbelesinde vazîfeye mutasarrıf olan Zeyd bir müddet edâ-i hizmet eylemese ol müddette vazîfeye müstehak olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Bir mescidin imâmı Zeyd bir müddet edâ-i hizmet edip ba'dehu müstehak olduğu şu kadar akçe vazîfesini almadan Zeyd fevt olsa verese meblağ-ı mezbûru mütevellî yedinde olan müddet-i mezbûrenin gâllesinden almaya kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olurlar.

Bir beldede vâki' câmi'de hatîb olan Zeyd fevt olup ol belde kâdîsi imâmet ve hitâbeti Amr'a tevcîh ve arz edip Amr berât ettirince bir müddet imâmet ve hitâbet hizmetini edâ edip vazîfesini mütevellîden almış olsa hâlâ mütevellî Amr'dan vazîfeyi berât ettirmeden aldın deyip istirdâda kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Bir vakıftan tevliyet hizmeti mukâbelesinde vazîfeye mutasarrıf olan Zeyd, bir müddet edâ-i hizmet etmese ol müddette vazîfeye müstehak olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Bir vakıftan hizmeti mukâbelesinde vazîfeye mutasarrıf olan kimesneler, bir müddet edâ-i hizmet etmeseler müddet-i mezbûrede vazîfeye müstehak olurlar mı?

el-Cevâb: Olmazlar.

Bu surette mütevellî ol kimesnelere müddet-i mezbûrenin vazîfesi nâmına ğalle-i vakıftan şu kadar akçe verse mütevellî-i mezbûra meblağ-ı merkûmu zimân lâzım olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Bir vakıftan kitâbet hizmeti mukâbelesinde vazîfeye mutasarrıf olan Zeyd, bir müddet edâ-i hizmet etmeyip mütevellî kendi kitâbet eylese Zeyd mütevellîye mücerred sen beni kitâbete da'vet etmedin deyip müddet-i mezbûre için vazîfe almaya kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Bir vakıftan ta'lîm-i sıbyân hizmeti mukâbelesinde vazîfeye mutasarrıf olan Zeyd, bir müddet edâ-i hizmet etmeyip ba'dehu müddet-i mezbûrenin vazîfesi nâmına vakf-ı mezbûrun mütevellîsi Amr'dan tağallüben şu kadar akçe alsa Amr meblağ-ı mezbûru Zeyd'den istirdâda kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Zeyd-i vâkîf binâ ve vakf eylediği medresenin müderrisine yevmî şu kadar akçe şart ve ta'yîn etmekle mütevellîsi ol kadar akçeyi ol med-

resede müderris olan Amr'a verdikte Amr kanâ'at etmeyip hilâf-ı şart-ı vâkîf mütevellîden bi-ğayr-i vech ziyâde nesne almaya kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Bir vakıftan cüzhânlık hizmeti mukâbelesinde vazîfeye mutasarrıf olan kimesneler, bir müddet edâ-i hizmet edip müstehak oldukları vazîfelerini mütevellî yedinde olan ğalle-i vakıftan almak istediklerinde mütevellî bi-ğayri vech vermemeye kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Bir vakıftan şu kadar akçe vazîfe ile bir cihete mutasarrıf olan Zeyd, ba'de edâ-i hizmet şart-ı vâkîf üzere vazîfesini mütevellîden talep ettikte mütevellî mücerred berâtında ol kadar yazılmamış diye tamamen vermemeye kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Zeyd-i vâkîf vakfiye-i ma'mûlün bihâsında vakfın kitabeti hizmeti mukâbelesinde yevmî beş akçe şart ve ta'yîn etmekle vakfın kâtibi Amr ba'de edâi'l-hidmet ta'yîn olunan vazîfeyi mütevellî yedinde olan ğalle-i vakıftan almak istedikte mütevellî mücerred berâtında dört akçe tahrîr olunmuş diye tamâmen vermemekle kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Bir vakıftan kitâbet hizmeti mukâbelesinde vazîfeye mutasarrıf olan Zeyd, bir sene hizmet edip müstehak olduğu vazîfesini mütevellîsi Amr'ın yedinde olan sene-i merkûmenin ğalle-i vafiyesinden talep ettikte Amr bir miktârını verip mâ'adâsını kendi mesârifine sarf eylese Zeyd ol mâ'adâyı Amr'a tazmîne kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Bir vakıftan hizmeti mukâbelesinde vazîfeye mutasarrıf olan Zeyd, bir müddet edâ-i hizmet edip müstehak olduğu şu kadar vazîfesini mütevellîsi Amr'ın yedinde olan ğalle-i vafiyeden almak istedikte Amr vermeyip meblağ-ı mezbûru kendi mesârifine sarfla istihlâk ettikten sonra Amr fevt olsa Zeyd meblağ-ı merkûmu Amr'ın terekesinden tazmîne kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Bir mescide yevmî on akçe vazîfe ile imâm olan Zeyd, Amr'ı yerine nâib nasb ettikte vazîfe-i mezbûre beynlerinde münâsafa olmak üzere nasîb edip Amr dahi bir müddet edâ-i hizmet edip yevmî on akçeyi mütevellîden aldıktan sonra imâmet Zeyd'in ref'inden Amr'a tevcih olursa Zeyd'in Amr'a sen mukaddemâ benim nâibim olmakla müddet-i mezbûrede aldığı vazîfenin nısfını bana ver diye cebre kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Bir vakfın mütevellîsi Zeyd bir sene edâ-i hizmet edip ol senenin ğallesi olmamakla vazîfesini almasa Zeyd ol senenin vazîfesini sene-i uhrâ ğallesinden almaya kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Bir medresede müderris olan Zeyd birkaç sene hizmet edip lâkin ol senede ğalle olmamakla vazîfe almayıp ba'dehu sene-i uhrâ lâhika olup sene-i uhrâda ğalle hâsıla olsa Zeyd ol senelerin vazîfesini sene-i uhrâdan hâsıla olan ğalleden almaya kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Mahsûlü senevî olan vakfın mütevellîsi Zeyd ibtidâr-ı seneden birkaç ay hizmet edip ba'dehu Zeyd azl olunup yerine Amr mütevellî olup mahsûl hâsıl oldukta mahsûlü Amr kabz eylese Zeyd tevliyet hiz-

meti mukâbelesinde ol aylara isâbet eden miktârı Amr'dan almaya kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Mahsûlü senevî olan zâviyenin zâviyedârı Zeyd on ay hizmet edip ba'dehu zâviye Amr'a tevcîh olunub Amr dahi iki ay hizmet ettikten sonra hasad ve orak edip mahsûl hâsıl olsa ol mahsûl Zeyd ve Amr'ın beynlerinde ne vechle kısmet olunur?

el-Cevâb: Mahsûl-i sene on iki sehm kılınıp her biri kaç ay hizmet eylediyse adedince sehm verilir.

Mahsûlü senevî medresenin müderrisi Zeyd sekiz ay hizmet edip ba'dehu medrese Amr'a tevcîh olunup Amr dahi dört ay hizmet ettikten sonra hasad orak edip mahsûl hâsıl olsa ol mahsûl Zeyd ve Amr'ın beynlerinde ne vechle kısmet olunur?

el-Cevâb: Mahsûl-i sene on iki sehm kılınıp sekiz sehm Zeyd'e dört sehm Amr'a verilir.

Mahsûlü senevî olan vakıftan hizmeti mukâbelesinde vazîfeye mu-tasarraf olan Zeyd sekiz ay hizmet edip ba'dehu Zeyd azl olunub yerine Amr nasb olunmakla Amr dahi dört ay hizmet ettikten sonra hasad ve orak edip mahsûl hâsıl olsa hizmet-i mezbûre mukâbelesinde ta'yîn olunan vazîfe Zeyd ve Amr'ın beynlerinde ne vechle kısmet olunur?

el-Cevâb: Mahsûl-i sene on iki sehm kılınıp sekiz sehm Zeyd'e dört sehm Amr'a verilir.

Mahsûlü senevî olan medresenin müderrisi Zeyd bir sene tamamına dek edâ-i hizmet edip mahsûlü orak ettikten sonra mahsûlü kabz etmeden Zeyd fevt olup yerine Amr müderris olsa Zeyd'in veresesi sene-i mezbûre mahsûlünü almak istediklerinde Amr mücerred Zeyd mahsûlü kabz etmeden fevt olmakla mahsûlü ben alırım demeye kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Bir hitâbet ciheti Zeyd'in fevtinden berâtle Amr'a tevcîh olunduktan sonra Zeyd'in fevtinden berâtle Bekr'e dahi tevcîh olunduktan Bekr cihet-i merkûmeyi Amr'a zabt ettirmeyip bir müddet Bekr edâ-i hizmet edip vazîfeyi alsa hâlâ Amr hitâbeti berâtı mücibince zabt ettikte mücerred hitâbet üzerimde iken vazîfeyi aldın diye Bekr'in vech-i muharrar üzere aldığı vazîfeyi Bekr'den almaya kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Bir vakfın müsteğallâtından bir sene ğalle hâsıla olmayıp mürtezika sene-i mezbûre vazîfesini mütevellîsi Zeyd'den talep ettiklerinde hâkim emrinsiz kendi mâlından mürtezikaya vazîfeleri için şu kadar akçe verdikten sonra Zeyd'in yerine Amr mütevellî olup ba'dehu sene-i âtiyede vakıfta ziyâde ğalle hâsıla olup masârif-ı mu'âyeneden bir miktâr fazla kalsa Zeyd Amr'a sene-i sâbıka vazîfeleri için mürtezikaya mâlından şu kadar akçe vermekle yedinde olan fazlayı senden alırım demeye kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Bir vakfın tevliyeti için vâkıf nesne şart etmeyip tevliyeti ücretsiz görür kimesne olmamakla kâdî, Zeyd'i ğalle-i vakıftan ecr-i misli miktârı yevmî şu kadar akçe vazîfe ile mütevellî nasb edip Zeyd dahi bir müddet umûr-u tevliyeti görse Zeyd ecr-i müsemâyı ğalle-i vakıftan almaya kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Bir vakfın tevliyeti için vâkıf nesne şart etmemekle mütevellîsi olmayıp lâkin mütevellî nasbı lâzım ve mühim olmakla vâkıfın kızı Hind-i müstakîme hasbî mütevellîye olurum dese kâdî Hind'i vech-i muharrar üzere mütevellî nasb etmeye kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Müsteğallâtı kurâ ve mezâri' olan vakfın mütevellîsi olmayıp lakin ğalle-i vakfta müsâ'ade olmakla Hâkim Zeyd'i yevmî şu kadar akçe vazîfe ile mütevellî nasb edip Zeyd dahi berât ettirip ba'de edâi'l-hizmet vazîfe-i mu'ayyenesini ğalleden almak istedikte mürtezika hilâf-ı şart-ı vâkıftır diye Zeyd'i men'a kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olmazlar.

Müsteğallâtı kurâ ve mezâri' olan vakfın ğallesinden Zeyd kendine yevmî şu kadar akçe muvakkitlik vazîfesi ihdâs ve berât ettirip ba'de edâi'l-hizmet vazîfe-i mu'ayenesini mütevellîden talep ettikte mütevellî vakıfta müsâ'ade var iken hilâf-ı şart-ı vâkıftır diye vermemeye kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Müsteğallâtı kurâ ve mezâri' olan vakıftan Zeyd hilâf-ı şart-ı vâkıf nezâret vazîfesi nâmına şu kadar akçe nezâret vazîfesi ihdâs ve berat ettirdikten sonra ol vazîfe Zeyd'e verilmemek için emr-i 'âli sâdır olsa Zeyd mücerred berâtım vardır diye vazîfe-i merkûmeyi mütevellîden almaya kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Müsteğallâtı kurâ ve mezâri' olan zâviyenin ğallesinden Zeyd hilâf-ı şart-ı vâkıf kendine meşîhat vazîfesi nâmına şu kadar akçe vazîfe ihdâs ve berât ettirdikten sonra ol vazîfe Zeyd'e verilmemek için emr-i 'âli sâdır olsa Zeyd mücerred berâtım vardır diye vazîfe-i merkûmeyi mütevellîden almaya kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Müsteğallâtı kurâ ve mezâri' olan medrese yevmî elli akçe vazîfe ile ruûs-u hümayun ile Amr'a tevcîh olunup Amr dahi ba'de edâi'l-hizmet ol kadar akçe vazîfeyi mütevellîden talep ettikte mütevellî vakıfta

müsâ'ade var iken mücerred vakfiyede yevmî otuzar akçe kayd olunmuş-
tur diye tamâmen vermemeye kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Müsteğallâtı kurâ ve mezâri' olan vakıftan tadrîs hizmeti
mukâbelesinde vazîfeye mutasarrıf olan Zeyd vakfın zevâyidinden
vazîfe-i mu'ayyenesine bir miktâr akçe zamm ve berât ettirip ba'de
edâi'l-hizmet mütevellîden talep ettikte mütevellî vakıfta zevâyid var
iken hilaf-ı şart-ı vâkıftır diye vermemeye kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Müsteğallâtı kurâ ve mezâri' olan vakıftan imâmet hizmeti
mukâbelesinde vazîfeye mutasarrıf olan Zeyd vakfın zâviyedârından
vazîfe-i mu'ayyenesine bir miktâr akçe zamm ve berât ettirip lâkin vakıf-
ta zevâyid olmasa Zeyd mücerred berâtım vardır diye zamm ettirdiği
akçeyi mütevellîden almaya kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Müsteğallâtı kurâ ve mezâri' olan vakfın zevâyidinden Zeyd
ta'âmiyye nâmına şu kadar akçe vazîfe ihdâs ve berât ettirip lâkin vakıfta
zevâyid olmasa Zeyd mücerred berâtım vardır diye vazîfe-i merkûmeyi
mütevellîden almaya kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Evkâfı musakkefât olan mescide imam olup âlim ve takî olan
Zeyd vazîfe-i mu'ayyenesine vakfın ğallesinden kifâyet etmeyip vakıfta
müsâ'ade olmakla kâdî, Zeyd'in vazîfe-i mu'ayyenesine vakfın
ğallesinden kifâyet miktârı şu kadar akçe zamm ve arz edip mûcibince
berât verse mütevellî mücerred hilâf-ı şart-ı vâkıfdır diye zamm olunan
miktârı vermemeye kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Müsteğallâtı nukûd ve müsekkefât olan vakfın mürtezikasından ba'zı kimesneler vakfın zevâyidinden vazîfe-i mu'ayyenelerine hilâf-ı şart-ı vâkıf bi-ğayr-i vech birer miktâr akçe zamm ve berât ettirseler mütevellî hilâf-ı şart-ı vâkıf olmakla vermemeye kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Bu surette ol kimesneler vech-i muharrar üzere zamm ettirdikleri akçe için mütevellîden cebren şu kadar akçe alsalar mütevellî meblağ-ı mezbûru ol kimesnelerden istirdâda kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Müsteğallâtı nukûd olan vakfın nâzıra ihtiyacı olmayıp nâzır nasbı vakfa nâfi' değil iken Zeyd kendini hilâf-ı şart-ı vâkıf şu kadar akçe vazîfe ile nâzır nasb ve berât ettirse mütevellî hilâf-ı şart-ı vâkıf olmakla vermemeye kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Müsteğallâtı musakkefât olan vakfın kâtibi olmayıp kâtib lâzım ve mühim olmakla hâkim, Zeyd'i vakf-ı mezbûra kadr-i ma'rûf şu kadar akçe vazîfe ile kâtib nasb edip Zeyd dahi berât ettirse Zeyd ba'de edâi'l-hizmet vazîfe-i mu'ayyenesini mütevellîden talep ettikte mütevellî vakıfta müsâ'ade var iken mücerred hilâf-ı şart-ı vâkıfdır diye vermemeye kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Müsteğallâtı nukûd olan vakfın câbi ve kâtibe ihtiyacı yok iken Zeyd ve Amr hilâf-ı şart-ı vâkıf birer miktâr akçe cibâyet ve kitâbet vazîfesi ihdâs ve berât ettirseler mütevellî hilâf-ı şart-ı vâkıf birer miktâr akçe cibâyet ve kitâbet vazîfesi ihdâs ve berât olmakla vermem demeye kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Müsteğallâtı musakkefât olan bir vakfın câbisi var iken Zeyd kendine atlı cibâyeti nâmıyla hilâf-ı şart-ı vâkıf bir miktâr akçe vazîfe tevcih ve berât ettirip mütevellîden talep ettikte mütevellî hilâf-ı şart-ı vâkıftır vermem demeye kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Evkâfı musakkefât olan bir mescidi, Zeyd tevsîf edip minber vaz' ettikten sonra ol vakıftan kendine hilâf-ı şart-ı vâkıf yevmî şu kadar akçe hitâbet vazîfesi ihdâs ve berat ettirip mütevellîden talep ettikte mütevellî hilâf-ı şart-ı vâkıf olmakla vermem demeye kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Zeyd-i vâkıf bir karyede vâki' vakfın zevâyidini evlâdına şart etmekle evlattan Amr vakf-ı mezbûrun zevâyidinden şu kadar akçe vazîfe berât ettirip bir müddet aldıktan sonra vakıfta zevâyid kalmasa Amr mütevellîye vazîfemi Zeyd'in âhar kazâda vâki' âhar vakfının zevâyidinden ver diye cebre kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Zeyd'in, ğallesi eczâ-i şerife tilâvetine meşrûr vakf-ı nukûd zayıf olduğunda eczâhânlar vazîfelerini Zeyd'in ğallesi cihet-i uhrâya meşrûr vakfı olan deĝirmenin ğallesinden almaya kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olmazlar.

Bir vakıftan şu kadar akçe vazîfeye mutasarrıf olan Zeyd'e mütevellî ğallât-ı vakıftan ol kadar akçe vazîfeyi verirken Zeyd râzı olmayıp mezâri'i vakıftan hâsıl olan buĝday ve arpadan vazîfem için şu kadar keyl buĝday ve arpa ver diye mütevellîye cebre kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Bir diyârda olan vakfın mütevellîsi Zeyd esedî ol diyârda yüz yirmi akçeye râyic olmakla vakfın ğallesinden bir miktâr esedîleri yüz yirmi akçe hesabı üzere alıp ba'dehu mürtezikaya vazîfelerini ol esedîlerden

edâ murâd ettikte mürtezika esedîyi yüz yirmi akçe hesâbı üzere almaya râzılar iken Zeyd yüz yetmiş akçe hesâbı üzere alın diye mürtezikaya cebre kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Bir vakf-ı nukûdun bir mikdarı bilâ-ta'add zâyi' olup asl-ı mâla noksan târi olsa vakfiyede rakabeye delâlet eder ibâret olmakla mütevellî re'yi hâkimle mürtezikanın vazîfelerini rakabe edip asl-ı mâlî tekâmîl-i kadr olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Bir vakf-ı zâviyenin odaları muhterik olsa vakfiye ma'mûlün bihâda zâviyenin ta'mîri vezâif üzerine takdîm oluna diye tasrîh olunup vakıfta ta'mîre müsâ'ade olmamakla mütevellî re'y-i hâkimle mürtezikanın vezâyifini rakabe edip ta'mîre sarfa kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Bir vakfin müsteğallâtı ta'mîre muhtac olup lâkin vakıfta müsâ'ade olup rakabeye ihtiyâc yok iken mütevellî mürtezikanın vazîfelerini rakabe etmeye kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Bir vakıf rakabeye muhtâc olup re'y-i hâkimle rakabe olundukta imâm ve müezzinin vazîfeleri dahi rakabede dâhil olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Bir vakf rakabeye muhtâc olup re'y-i hâkimle rakabe oldukta nâzır ve kâtib ve câbinin vazîfeleri dahi rakabede dâhil olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Bir vakfın müsteğallâtı ta'mîre muhtac olup vakıfta müsâ'ade olmamakla mürtezikanın vezâyifi re'y-i hâkimle rakabe olundukta müderisinin vazîfesi dahi rakabede dâhil olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Bir vakıf rakabeye muhtâc olup re'y-i hâkimle rakabe olundukta ferrâş ve kayyimin dahi vazîfeleri rakabede dâhil olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Fi's-Şart

Zeyd mülk bağımlı vakf ve ğallesini beher cihete şart edip tescîl-i şer'i ettirdikte tebdîl ve tağyîr şartı kendi yedinde komuş olsa hâlâ Zeyd rücû' edip ğallesini cihet-i uhrâya şarta kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur

Zeyd akârını vakf-ı lâzım ile vakf ve ğallesini evlâdına ve evlâd-ı evlâdına ba'de'l-inkirâz bir câmi'in imâm ve müezzine şart ettikte tebdîl ve tağyîr-i şurût yedimde olsun diye tebdîl ve tağyîr-i şurûtunu bu vechle yedinde koyup ba'dehu Zeyd imâm ve müezzine şartından rücû' edip evlâd ve evlâd-ı evlâd-ı inkirâzından sonra ğallesini dâmadı Amr'a ve Amr'ın evlâdına ve evlâd-ı evlâdına şart eylese Zeyd merreten ba'de uhrâ tebdîl ve tağyîr şartı yedinde komuş değil iken Amr da evlâdına şartından rücû' edip yine imâm ve müezzine şart etmeye kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Hind mülk menziline vakf ve ğallesini bir cihete şart edip teslîm ile'l-mütevellî ve tescîl-i şer'i ettirdikte tebdîl ve tağyîr şartı yedinde komasa hâlâ Hind şart-ı mezbûrden rücû' edip ğallesini cihet-i uhrâya şarta kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Zeyd eczâ-i şerîfe tilâveti için şu kadar akçe vakf ve tescîl ettirdikte vakfın nezâretini dâmadı Amr'a şart edip cüzhânların nasb ve 'azli Amr'ın yedinde ola diye şart etmekle Amr müstehak olan birkaç kimesneleri cüzhân nasb eylese ol kimesnelerin 'azlini îcâb eder halleri yok iken kâdî mezbûrları 'azl edip âhar kimesneleri nasb etmeye kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Zeyd câmi' ve binâ vakf edip câmi'in mesâlihine ba'zı 'akârât vakf ve tescîl ettirdikte vakfın tevliyetini evlâdına ve evlâd-ı evlâdına şart edip câmi' huddâmının nasb ve 'azli ve cihâtın tevcîhi evlâdının ve evlâd-ı evlâdının yedlerinde ola diye şart etmekle câmi' hizmetlerinden ba'zı cihât mahlûle oldukta Zeyd'in evlâd-ı evlâdından mütevellî olan Amr şart-ı vâkîf üzere ol cihâtı müstehak olan kimesnelere tevcîh eylese kâdî ben Amr'ın tevcîhine râzı olmam diye ol kimesneleri 'azl edip âhar kimesneleri nasb etmeye kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Zeyd bir zâviye binâ ve vakf edip zâviyenin mesâlihine akârât vakf ve tescîl ettirdikte zâviye huddâmının nasb ve 'azli ve cihâtın tevcîhi zâviyede şeyh olanların yedinde ola diye şart etmekle zâviye hizmetlerinden bir cihet-i mahlûle oldukta ol zâviyede şeyh olan Amr şart-ı vâkîf üzere ol ciheti müstehak olan Bekr'e tevcîh eylese kâdî ben râzı olmam diye Bekr'i azl edip âhar kimesneyi nasb etmeye kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Ğallesi Zeyd'in zâviyesinde sâkin olan fukarâ-i Nakşibendiyyeye meşrûr vakf-ı 'akârın ğallesi evlâd-ı evkafdandan mütevellîye olan Hind hilâf-ı şart-ı vâkîf âhar zâviyede sâkin olup tarîkat-ı uhrâya müntesib olan fukarâya sarfa kâdire olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Zeyd-i vâkıf vakfının ğallesinden masârıf-ı mu'âyyeneden ziyâdesini Medîne-i münevvere fukarâsına şart edip lâkin vakıfta masârıf-ı mu'âyyeneden ziyâde nesne olmasa Medîne mütevellîsi vakf-ı mezbûrun ğallesinden nesne almaya kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Zeyd menziline vakf ettikte evlâdına vakf etdim diye süknâ ve ğalleden birini tasrîh eylemese şart olunan süknâ mıdır yoksa ğalle mi?

el-Cevâb: Ğalledir.

Zeyd mülk menziline vakf ve süknâsını evlâdına, ba'de'l-inkirâz âzâdlılarına ba'dehum âzâdlılarının mutellekâ evlâdlarına ve evlâd-ı evlâdlarına şart edip Zeyd'in evlâdı ve âzâdlıları münkarizler olup ancak Zeyd'in âzâdlılarından Hind'in kızı Zeyneb mevcûd olsa Zeyneb şart-ı vâkıf üzere menzilde süknâya kâdire olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Zeyd-i vâkıf vakfının tevliyetini akrabâsına şart eylese Zeyd'in oğlu Amr şart-ı mezbûrda dâhil olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Zeyd vakfettiği akârın ğallesini evlâdına ba'de'l-inkirâz fukarâyâ şart edip Zeyd'in evlâd-ı sülbiyyesi akârın ğallesine mutasarrıflar iken münkariz olsalar evlâd bir kere zikrolunacak akârın ğallesi Zeyd'in evlâd-ı evlâdına mı sarf olunur yoksa fukarâyâ mı?

el-Cevâb: Fukarâyâ.

Süknâsı vâkıfın âzâdlılarına meşrûte vakıf menzilin süknâsında vâkıfın âzâdlı kullarına âzâdlı câriyeleri müşâreketen kâdire olurlar mı?

el-Cevâb: Olurlar.

Zeyd'in mülk akârını vakf ve ğallesini evlâdına ba'de'l-inkirâz fukarâya şart ettikte Zeyd'in evlâd-ı sulbiyyesi mevcûde olsalar evlâd bir kerre zikrolunmuşken Zeyd'in evlâd-ı evlâdı vakfın ğallesinde Zeyd'in evlâd-ı sulbiyyesine müşârekete kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olmazlar.

Ğallesi vâkıfın mutellekâ evlâdına ve evlâd-ı evlâdına meşrût vakfın ğallesinde vâkıfın oğlunun oğluna kızının oğlu müşârekete kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Zeyd-i vâkıf vakfının ğallesini ancak evlâdına şart eylese Zeyd'in evlâd-ı benâtı şart-ı mezkûrda dâhil olur mu?

el-Cevâb: Olmazlar.

Ğallesi vâkıfın evlâd-ı zükûruna meşrût vakfın ğallesinde vâkıfın evlâd-ı zükûruna evlâd-ı inâsı müşârekete kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olmazlar.

Ğallesi vâkıfın mutellekâ evlâdına ve evlâd-ı evlâdına meşrût vakfın ğallesi vâkıfın evlâd-ı zükûru ile evlâd-ı inâsı ne vechle iktisâm ederler?

el-Cevâb: Beraber.

Ğallesi vâkıfın mutellekâ zürriyetine meşrûte vakfın ğallesinde vâkıfın kızları vâkıfın oğullarına müşârekete kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olurlar.

Tevliyeti vâkıfın aslah evlâdına meşrût vakfın tevliyetine vâkıfın evlâdından aslah olan Amr şart-ı vâkıf üzere mutasarrıf iken vâkıfın ev-

lâdından aslah olmayan Bekr ve Bişr tevliyet-i merkûmeden Amr'a müşârekete kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olmazlar.

Süknâsı vâkıfın utekâsına meşrûte vakıf menzilde utekâdan Zeyd sâir utekâdan izinsiz bir müddet tağallüben müstekillen sâkin olsa mütevellî sâir utekânın müddet-i mezbûrede hisselerinin ecr-i mislini vakf için Zeyd'den almaya kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Süknâsı vâkıfın evlâdına meşrûte vakıf menzilde evlâddan Zeyd sairlerden izinsiz müstakillen birkaç sene sâkin olsa hâlâ Zeyd iştirâk üzere süknâya râzı iken sâir evlâd biz dahi ol kadar sene müstakillen sâkin olup ba'dehu iştirâk üzere sâkin olalım demeye kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olmazlar.

Zeyd-i vâkıf vakfettiği akârın vakfiye-i me'mûlün bihâsında akârın ğallesi batnen ba'de batnin evlâd-ı zükûruna ba'de'l-inkirâz batnen ba'de batnin evlâd ve inâsa ba'del inkirâz Medîne-i münevvere fukarâsına meşrût ola diye yazdırdıktan sonra evlâd ve zükûru münkariz olsalar evlâd ve inâsdan batn-ı evvelde olanlara batn-ı sâni'den olanlar müşârekete kâdire olurlar mı?

el-Cevâb: Olmazlar.

Zeyd mülk menzilin vakf ve süknâsı ancak bir müezzini olan bir câmi'in müezzinine şart edip ol câmi'in müezzinini Amr şart-ı vâkıf üzere sâkin iken bir müezzinlik dahi ihdâs olunup Bekr müezzin-i sâni nasb olursa Bekr menzilin süknâsında Amr'a müşârekete kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Zeyd-i Müslim mülk menziline vakf-ı lâzım ile vakf ve süknâsını mutlaka atîkatına şart eylese şart-ı mezbûrda Zeyd'in nasrâniyye olan atîkası Hind dahi dâhile olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Ğallesini vâkıfın ebnâsına ve ebnâ-i ebnâsına meşrûr vakfın ğallesinden vâkıfın ebnâ-i ebnâsına vâkıfın benât-i benâtı dâhile müşârekete kâdire olur mu?

el-Cevâb: İmam-ı A'zâm katında olmazlar.

Zeyd-i vâkıf vakfının ğallesini evlâdına ve evlâdının erkek evladına şart etse kızlarının erkek evladı da bu şarta dâhil olur mu?

el-Cevâb: Erkek ve kız çocuklarının erkek evladı da dâhil olur.

Zeyd-i vâkıf vakfiye-i me'mûlün bihâsında vakfının ğallesinin nisfını binâ eylediğim mescidin huddâmına şart eyledim diye yazdırıp lâkin ne vechle tasarruf edecekleri tafsîl olunmasa ol mescidin huddâmı ğallenin nisfına ne vechle mutasarrıf olur?

el-Cevâb: Beraber.

Zeyd, vakfettiği menzilin süknâsını utekâsına ve utekâsının evlâtlarına şart eylese Zeyd'in atîkasının evlâdları şart-ı mezbûrda dâhil olurlar mı?

el-Cevâb: Olmazlar.

Zeyd, vakfettiği menzilin süknâsını atîkatına ve atîkatının evlâtlarına şart eylese Zeyd'in utekâsının evlâdları dahi şart-ı mezbûrda dâhil olurlar mı?

el-Cevâb: Olmazlar.

Süknâsında vâkıfın 'ale'-ıtlâk evlâdına ve evlâd-ı evlâdına meşrût vakıf menzilin süknâsında vâkıfın evlâd-ı zükûruna evlâd-ı inâsı müşarekete kâdire olurlar mı?

el-Cevâb: Olurlar.

Ğallesi vâkıfın mutellekâ evlâdına ve evlâd-ı evlâdına meşrût vakfın ğallesinden batn-ı evvelden olan Zeyd'e batn-ı sânîden olan Amr müşarekete kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Tevliyeti vâkıfın mutellekâ evlâdına ve evlâd-ı evlâdına meşrût vakfın tevliyetini evlâd-ı evlâddan Hind müstekilleten zabt eylese evlâd-ı evlâddan Zeyneb ve Hadîce Hind'e müşarekete kâdire olurlar mı?

el-Cevâb: Olurlar.

Süknâsı vâkıfın 'ale'-ıtlâk evlâdına ve evlâd-ı evlâdına meşrût vakıf odada vâkıfın kızı oğlu Amr müstakillen sâkin olsa vâkıfın âhar kızı oğlu Bekr'in kızı Zeyneb oda küçük olup iştirâk üzere süknâ mümkün olmamakla Amr'a munâvebeten(?) sâkin olalım dedikde Amr râzı olmayıp ben senden bir derece mukaddem olmakla yalnız ben sâkin olurum demeye kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Neslen ba'de neslin batnen ba'de batnin ma'nâsında mütê'ârif olan belde ahâlisinden Zeyd vakfının ğallesini neslen ba'de neslin evlâdına ve evlâd-ı evlâdına şart, Zeyd'in kızı Hind ğalle-i vakfa mutasarrıfa iken Zeyd'in oğlunun oğlu Amr Hind'e ğallede müşarekete kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Neslen ba'de neslin batnen ba'de batnin ma'nâsında müte'ârif olmayan belde ahâlisinden Zeyd-i vâkîf vakf ettiği menzilin süknâsını neslen ba'de neslin evlâdına ve evlâd-ı evlâdına şart eylese Zeyd'in kızının oğlu Amr'ın kızı Zeyneb, Zeyd'in kızı oğlu Bekr'e menzilin süknâsında müşarekete kâdire olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Tevliyeti vakfın batnen ba'de batnin evlâdına ve evlâd-ı evlâdına meşrûat vakfın tevliyetini batn-ı evvelde olan Zeyd müstekillen zabt eylese batn-ı evvelde olan Amr tevliyetde müşârekete kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Zeyd dükkânını vakf ve ğallesini fukarâya şart eylese ğalle-i merkûme Zeyd'in ağniyâ olan akrabâsına sarf olunmak câiz olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Zeyd-i vâkîf vakfımın ğallesinden oğlum Amr ve Bekr ve Bişr'e yevmî yüz otuz akçe vazîfe verile vefâtlarından sonra vazîfe-i mezbûre evlâdlarına verile diye şart ettikten sonra Amr ve Bekr fevt olup Bişr kalsa Bişr hayatta oldukça vazîfe-i merkûmeden Amr ve Bekr'in hisse-leri evlâdlarına mı verilir yoksa fukaraya mı?

el-Cevâb: Fukarâya verilir.

Hind vakfettiği menzilin süknâsını atîkeleri Zeyneb ve Hadîce'ye ba'de vefâtihâ Zeyneb ve Hadîce'nin evlâdlarına ve evlâd-ı evlâdlarına ba'de'l-inkirâz ğallesini Medîne-i münevvere fukarâsına şart eylese hâlâ Zeyneb ve Hadîce fevt olup ancak Zeyneb'in evlâd-ı evlâdından Zeyd mevcûd olmakla Zeyd menzil-i mezbûrda sâkin iken Medîne mütevellîsi Hadîce bilâ veled fevt olmakla menzilin nısfını Medîne vakfı için zabt ederim demeye kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Zeyd vakfettiği menzilin süknâsını evlâdına ve evlâd-ı evlâdına ba'de'l-inkirâz ğallesini Medîne-i Münevvere fukarâsına şart eylese vâkîfın evlâdı mevcûdlar iken Medîne mütevellîsi menzil-i mezbûra müdâhaleye kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Zeyd-i vakîf vakfiye-i me'mûlün bihâsında vakfımın tevliyeti kendi yedimde ola fevtimden sonra mütevellî evlâdım ve evlâd-ı evlâdımın zükûru ola evlâdımın inasına tevliyetden nasîb olmaya bade'l-inkirâz Amr mütevellî ola diye yazdırsa Zeyd'in kızı oğlu Bekr mevcûd iken Amr tevliyete müdâhaleye kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Hind-i vâkife vakfiye-i me'mûlün bihâsında vakfımın ğallesine hayatda oldukça kendim mutasarrıfa olup fevtimden sonra mütevellî evlâdım ve evlâd-ı evlâdım batnen ba'de batnin mutasarrıf olalar evlâdımdan ve evlâd-ı evlâdımdan biri fevt olursa hissesine evlâdı mutasarrıf olalar diye yazdırdıktan sonra Hind fevt olup evlâddan bir derecede olan Amr ve Bekr vakf-ı mezbûrun ğallesine mutasarrıflar iken Amr fevt olup evlâdın terk etmekle Amr'ın evlâdı Amr'ın hissesini tasarruf etmek istediklerinde Bekr vakfiyede batnen ba'de batnin yazılıp ben sizden bir derece mukaddem olmakla Amr'ın hissesine ben mutasarrıf olurum diye mezbûrları men'a kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Zeyd-i vâkîf vakfiye-i me'mûlün bihâsında “vakafe 'ala utekâi ve evlâdihim ve evlâd-ı evlâdihim sümme 'alâ akâribihi” diye yazdırdıktan sonra Zeyd'in utekâsı ve evlâdları ve evlâd-ı evlâdları münkarizler olduklarında Zeyd'in zî-rahm mahremlerinden yedi sekiz kimesne mevcûd olup lâkin içlerinde Amr ve Bekr kurbda berâber olup Zeyd'e akrab olsalar sâirler vakfın ğallesinde Amr ve Bekr'e müşâreketeye kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olmazlar.

Zeyd-i vâkıf vakfiye-i me'mûlün bihâsında “ve ‘uyyine’t-tevliyetü li ibnihi el-med‘uvv Ahmed sümme’l-aslah fe’l-aslah min evlâdihî” diye yazdırdıktan sonra Ahmed vakf-ı mezbûrun tevliyetine mutasarrıf iken fevt olup Ahmed’in aslah evlâdından Amr tevliyeti zabt eylese Zeyd’in oğlu Bekr’in kızı Hind mücerred Zeyd’in evlâd-ı evlâdındanım diye tevliyetde Amr’a müşârekete kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Zeyd-i vâkıfın vakfiye-i me'mûlün bihâsında olan şurût ile kadîmden amel oluna gelmişken defter-i hâkânide vakfiyeye muğâyir ba‘zı şurût tahrîr olunmuş olsa vakfiye ile mi amel olunur yoksa defter ile mi?

el-Cevâb: Vakfiye ile.

Bir vakfiyenin mazmûnu ile kadîmden amel oluna gelip ğalle-i vakıf ve vakfiyyede zikr olunan cihâta sarf oluna gelmiş iken mütevellî ol cihâtın erbâbına vakfiyenin mazmûnunu isbat eyleyin ve illâ ğalle-i vakfı cihât-ı mezbûreye sarf etmeyip dilediğim cihâta sarf iderim demeye kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Tevliyeti vâkıfın evlâdına meşrûta olmayan vakfın mütevellîsi fevt oldukça vâkıfın evlâdından tevliyete lâyıf olan Amr mevcûd iken hâkim tevliyeti Amr’a tevcih etmeyip ecâ nibden Bekr’e tevcîhe kâdir olur mu?

el-Cevâb: Amr’a tevcîh etmek gerektir.

Mazmûnu sâbit olmayıp kadîmden amel oluna gelmeyen vakfiyye ile amel olunur mu?

el-Cevâb: Olunmaz.

Zeyd-i vâkif vakfının nezâretini oğlu Amr'a şart edip lâkin kâtib sehven vakfiyede yazmasa Zeyd'in vech-i muharrar üzere şartı vech-i şer'î üzere sabit olacak şart-ı mezbûr ile amel olunur mu?

el-Cevâb: Olunur.

Zeyd-i vâkif vakfının tevliyetini akrabâsına şart edip lâkin vakfiyye yazdırdıkda sehven yazılmamakla tevliyeti ecânibden Amr zabt eylese hâlâ Zeyd'in akrabâsının akrabı li-ebeveyn erkarındaşı oğlu Bekr vech-i muharrar üzere meşrûtiyeti da'vâ ve müdde'âsını vech-i şer'î üzere isbat edecek tevliyeti Amr'a zabt ettirmeyip kendi zabta kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Zeyd, vakf-ı lâzım ile vakfettiği menzilin süknâsını atıkları Hind ve Zeyneb'e ba'de vefâtimâ ğallesini Medîne-i Münevvere fukarâsına şart edip lâkin kâtib vakfiyede utekâya meşrût olmak üzere tahrîr eylese Hind ve Zeyneb'e şartı vech-i şer'î üzere sabit olup mezbûreler menzilde sâkineler iken Medîne mütevellîsi mücerred vakfiyede utekâ yazılıp utekâdan kimesne mevcûd olmamakla menzili Medîne vakfı için zabt ederim demeye kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Zeyd, vakf-ı lâzım ile vakfettiği menzilin süknâsını atıkâtına ve atıkâtının evlâdına ve evlâd-ı evlâdına meşrût edip lakin kâtib vakfiyede sehven süknâsını utekâya ve utekânın evlâdına ve evlâd-ı evlâdına meşrût olmak üzere tahrîr etmekle menzili evlâd-ı utekâdan Zeyd ve Amr zabt eyleseler evlâd-ı atıkâtdan mevcûd olan Bekr ve Bişr şart-ı vech-i şer'î üzere isbât edecek menzili Zeyd ve Amr'dan alıp şart-ı vâkif üzere sâkin olmaya kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olurlar.

Bir vakf-ı kadîmin vakfiyesi olmayıp lâkin kadîmden ğallesinin nısfı vâkıfın binâ ettiği medresenin müderrisine mâ'adâsı mütevellîye ve sâir mürtezıkaya verilegelmiş olsa mütevellî ol medresenin müderrisi Zeyd'e şart-ı vâkıf bu vech üzere olduğunu isbat eyle ve illâ ğallenin nısfını sana tamamen vermeyip nısfının öşrünü nefsim için alıkorum deyip amel-i kadîmî tağyire kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Bir vakfın ğallesi kadîmden bir cihete sarf olunurken hâlâ mütevellî masraf-ı kadîmi tağyîr edip ğalle-i mezbûreyi cihet-i uhrâya sarfa kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Tevliyeti vâkıfın evlâdına meşrût olan vakfın tevliyetini ecânibden Amr evlâdı münkariz oldular diye berât ettirdikten sonra Bekr zuhûr edip ben vâkıfın evlâdındanım diye da'vâ ve müdde'âsını vech-i şer'î üzere isbat edicek tevliyet Bekr'e tevcîh olunmak lâzım olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Tevliyeti vâkıfın utekâsına ba'dehüm utekâsının evlâdına meşrût vakfın tevliyetine utekâ münkarizler olmakla evlâd-ı utekâdan Zeyd mutasarrıf iken Zeyd fevt oldukça ecânibden Amr evlâd-ı utekâ münkariz oldular diye tevliyeti berât ettirdikten sonra Bekr zuhûr edip ben evlâd-ı utekâdanım diye da'vâ ve müdde'âsını vech-i şer'î üzere isbat edicek tevliyet Bekr'e tevcîh olunmak lâzım olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Evkâf-ı sahîhadan bir mezra'a cüz-i şerîf tilâvetine meşrût olmakla Zeyd şart-ı vâkıf üzere mutasarrıf iken bir zâviyenin zâviyedârı Amr hilâf-ı şart-ı vâkıf zâviyeye ilhâk ittirip berât ettirse cüz'i şerîfin tilâveti-

ne meşrût olduğu vechi şer'î üzere sabit olıcak Amr'a zabt ettirilmeyip şart-ı vâkîf üzere tevcîh olunmak lâzım olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Hind bir vakfın tevliyetine meşrûtiyet üzere mutasarrıf iken tevliyeti karındaşı Amr'a ferâğ eylese hâlâ Hind tevliyeti Amr'a zabt ettirmeyip şart-ı vâkîf üzere kendi zabta kâdire olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Meşîhatı vâkîfın evlâdına meşrûte zâviyenin meşîhatını ecânibden Zeyd evlâdı münkariz oldular diye berat ettirdikten sonra vâkîfın evlâdından olup meşîhata müstehak olan Amr zuhûr eylese meşîhat Amr'a tevcîh olunmak lâzım olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Ğallesi vâkîfın evlâdına ve evlâd-ı evlâdına meşrût vakfın ğallesini evlâttan mütevellî olan Zeyd kabz etmekle evlâttan Hind ğalle-i mezbûreden müstehikka olduğu şu kadar akçe hissesini Zeyd'den talep ettikte Zeyd vermeyip kendi mesârifine sarfla istihlâk eylese Hind meblağ-ı mezbûru Zeyd'e tazmîne kâdire olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Zeyd vakfettiği eczâ-i şerîfe fûlan câmi'de kırâat oluna diye şart eylese ol eczâyâ mutasarrıf olan kimesneler mütevellîye ol eczâyı bize ver getirip menzillerimizde kırâat edelim demeye kâdire olurlar mı?

el-Cevâb: Olmazlar.

Bir beldede vâki' cami'i şerîfde tilâvet olunması meşrût olan eczâ-i şerîfe vakfının mütevellîsi Zeyd ol eczâyı cami'i mezbûrden kaldırıp âhar yere vaz' edip âhar yerde tilâvet ettirmeye kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Tevliyet ve süknâsı vâkıfın evlâdına ve evlâd-ı evlâdına meşrûte vakıf menzil ta'mîre muhtâc olup vakıfta ta'mîre müsâ'ade olmayıp vâkıfın evlâd-ı evlâdından mevcûd olan Hind dahi ta'mîre kâdire olmasa Hind menzili re'y-i hâkimle ta'mîre kifayet edecek ücret hâsıla olunca âhara îcâr edip ücretiyle menzili ta'mîre kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Tevliyet ve süknâsı bir mescitte imâm olanlara meşrûte menzil ol mescide imâm olan Zeyd icâre-i mu'accele ve müeccele ile Amr'a îcâr ve teslîm ettikten sonra Zeyd fevt olsa yerine imâm olan Bekr menzili Amr'dan alıp şart-ı vâkıf üzere içinde sâkin olmaya kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Süknâsı vâkıfın evlâdına ve evlâd-ı evlâdına meşrûte vakıf menzil harâbe-müşrif olup vakıfta ta'mîre müsâ'ade olmayıp evvelâ ta'mîrden ebâ eyleseler mütevellî menzilin havâlisinden bir miktâr yeri re'y-i hâkimle ta'mîre kifâyet edecek ücret hâsıla oluncaya dek âhara îcâr edip menzili ta'mîre kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Bir vakıf menzilin süknâsı Hind'e meşrûte olup Hind menzilde sâkine olmayıp menzili âhara îcâra kâdire olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Süknâsı bir mescitte imâm olanlara meşrûte vakıf menzili ol mescide imâm olan Zeyd hilâf-ı şart-ı vâkıf Amr'a îcâr ve teslîm eylese Zeyd'in yerine imâm olan Bekr menzili Amr'dan alıp şart-ı vâkıf üzere sâkin olmaya kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Süknâsı vâkıfın batnen ba‘de batnin evlâdına ve evlâd-ı evlâdına meşrûte olup vakf-ı lâzım ile vakf olan menzili evlâttan Amr dâyini Bekr’e rehn ve teslîm ettikten sonra Amr müflisen fevt olup nevbet oğlu Bişr’e gelse Bişr menzili Bekr’den meccânen alıp şart-ı vâkıf üzere sâkin olmaya kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Süknâsı Hind’e, ba‘dehâ Hind’in evlâdına meşrût vakıf menzilde Hind sâkine iken fevt oldukça Hind’in zevci Zeyd menzili Amr’a bey‘ ve teslim eylese Hind’in evlâdından mevcûd olan Bekr menzili Amr’dan alıp şart-ı vâkıf üzere süknâyâ kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Tevliyet ve süknâsı batnen ba‘de batnin vâkıfın evlâdına ve evlâd-ı evlâdına meşrûte vakıf menzili evlâddan Hind, Amr’a îcâr ve teslîm ettikte Amr menzil-i mezbûrun ba‘zı mevâdi‘ini hedm ve nakzını istihlâk ettikten sonra Hind fevt olup nevbet evlâttan Zeyneb’e gelip Zeyneb menzil-i mezbûru Amr’dan aldıkta binâ-i mehdûmun mebniyyen kıymetini Amr’a tazmîne kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Zeyd menzilini vakf ettikte fûlan mescitte müezzin olanlar dilerlerse sâkin olar dilerlerse âhara îcâr edeler diye menzili ol mescitte müezzin olanlara vech-i muharrar üzere şart etmekle ol mescidin müezzinini Amr menzilde sâkin iken menzil muhterik olup arsa-i sırfa kaldıkda menzilin mütevellîsi Bekr arsasını senede şu kadar akçe mukâta‘a ile Amr’a verip binâyâ izin vermekle Amr dahi arsada kendi malıyla nefsi için menzil binâ ettikten sonra birkaç sene murûrunda Amr fevt olup yerine Bişr müezzin olsa Bişr arsa-i mezbûrede kendi malıyla vakf için ke‘l-evvel menzil binâ itmek murâd edip Amr’ın binâsının durması vakfa muzır olmakla mütevellî Amr’ın binâsını veresesine kal‘ ettirmek iste-

dikte verese mücerred Amr arsasını mukâta'a ile almıştı diye imtinâ'a kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olmazlar.

Süknâsı ulemâyâ meşrûte vakıf menzile mutasarrıf olan Zeyd menzil-i mezbûru meremmet-i müstehleke makûlesinden olan meremmet ile meremmet ettikten sonra menzil-i merkûm ulemâdan Amr'a tevcîh olursa Zeyd meremmet-i mezkûre için Amr'dan nesne almaya kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Süknâsı sulehâyâ meşrûte vakıf menzilde Zeyd sâkin iken Zeyd menzil-i mezbûru meremmet-i müstehleke makûlesinden olan meremmet ile meremmet ettikten sonra Zeyd fevt olup menzil-i mezbûr sulehâdan Amr'a tevcîh olursa Zeyd'in verese Zeyd'in vech-i muharrar üzere meremmeti için Amr'dan nesne almaya kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olmazlar.

Süknâsı ulemâyâ meşrûte vakıf menzilde ulemâdan tevcih-i hâkimle mutasarrıf olan Zeyd nefsi için ba'zı ebniye ihdâs edip ba'dehu Zeyd fevt olup menzil ulemâdan Amr'a tevcîh olursa Zeyd'in verese Amr'a binânın kal'i vakfa muzır olmakla kıymetini ver yâhud menzili hâkime icâr ettirdip binânın kıymetini istifâ idelim dediklerinde Amr râzı olmayıp ebniye-i merkûmeyi meccânen zabt ederim demeye kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Tevliyet ve süknâsı vâkıfın utekâsına batnen ba'de batnin vâkıfın evlâdına ve evlâd-ı evlâdına meşrûte vakıf menzil muhterik oldukça evlâd-ı utekâdan nevbet tasarrufu olan Zeyd menzilin arsası üzerine ma-lıyla nefsi için menzil binâ ve işhâd ettikten sonra Zeyd bilâ-veled fevt olup nevbet evlâd-ı evlâd-ı utekâdan Amr'a gelse Amr ve Zeyd'in vere-

sesine binânın kıymetini alıp binâyı bana teslîm eylen ve illâ kal'î vakfa muzır olmamakla binâyı kal' ettiririm demeye kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Ğallesi bir câmi'in hitâbeti hizmeti mukâbelesinde ol câmi'in hatîbine meşrûte vakf-ı mezra'ada câmi' hatîbi Zeyd mülk tohumunu nefsi için zer' edip ba'dehu hasâd orak etmeden Zeyd azl olunup yerine Amr hatîb olsa hâlâ hasad orak edip ğalle hâsıla oldukta Zeyd Amr'a mahsûlden kadîmden vakf için eline gelen miktâr ihrâc olunub beynimizde hizmetimize göre kısmet olunsun dedikde Amr mahsûlün cümlesini beynimizde kısmet olunsun demeye kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Süknâsı ulemâya meşrûte vakıf menzilde ulemâdan Zeyd sâkin iken menzil harâb olmakla Zeyd menzilin arsasında kendi malıyla nefsi için menzil izni-i mütevellî ile müceddeden binâ ettikten sonra Zeyd fevt olup menzil ulemâdan Amr'a tevcih olursa Amr Zeyd'in veresesine dilerseniz binânın maktû'an kıymetini benden alıp binâyı bana temlik eylen, dilerseniz kal'î vakfa muzır olmamakla kal' eylen dedikde verese Amr'a binânın mebniiyen kıymetini bize verip binâyı alıko(y) diye cebre şer'an kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olmazlar.

Fi'l-İcâreti'l-Mu'Accele ve'l-Müeccele

Zeyd vakıf arsayı şu kadar akçe mu'accele ve müeccele-i ma'lûme ile mütevellîsinden istîcâr ettikten sonra birkaç sene zabt edip mütevellî müeccelesini talep ettikte inâden vermese Zeyd verdiği muâcceleyi istîfâ etmiş olmakla mütevellî arsayı Zeyd'den alıp âhara îcâra kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Zeyd vakıf menzile icâre-i mu'accele ve müeccele ile mutasarrıf iken âhar diyara gidip üç seneden beri hayât ve memâtı ma'lûm olmayıp kimesneye ısmarlamamakla müddet-i mezbûrede menzilin ücret-i

müeccelesi mütevellîye verilmese Zeyd mu'accesini istîfâ etmiş olmakla mütevellî menzili âhara îcâra kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Zeyd vakıf değirmene icâre-i mu'accele ve müeccele ile mutasarrıf iken değirmen muhterik oldukta vakıfta binâya müsâ'ade olmamakla binâ olunmayıp Zeyd dahi masrûfu ücrete mahsûb olmak üzere binâ etmemekle arsası birkaç sene mu'attala kalıp Zeyd sinîn-i mezbûrede arsanın ücret-i müeccelesini edâdan imtinâ' eylese Zeyd mu'accesini istîfâ etmiş olmakla mütevellî arsayı âhara îcâra kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Hind vakıf menzile icâre-i mu'accele ve müeccele ile mutasarrıfa iken menzil-i mezbûr muhterik oldukta Hind âhar diyara gidip üç sene-den beri hayât ve memâtı ma'lûm olmayıp kimesneye ısmarlamamakla müddet-i mezbûrede arsanın ücret-i müeccelesi mütevellîye verilmese Hind mu'accesini istîfâ etmiş olmakla mütevellî arsa-i merkûmeyi âhara îcâra kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

İcare-i mu'accele ve müeccele ile vakıf menzile mutasarrıf olan Zeyd bir müddet tasarruf edip mu'accesini istîfâ ettikten sonra menzil muhterik olup arsa-i sırfa kalıp ba'dehu Zeyd fevt olup kızı Hind'i terk ettikte binâdan imtinâ' etmekle arsası beş altı sene mu'attala kalıp vakfa nesne hâsıl olmamakla mütevellî arsa-i mezbûreyi Amr'a îcâr eylese Hind ol arsaya müdâhaleye kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Hind maraz-ı mevtinde icâre-i mu'accele ve müeccele ile tasarrufunda olan vakıf menzili izn-i mütevellî ile Amr'a ferâğ ettikten sonra

Hind bilâ-veled fevt olsa mütevellî menzili Amr'dan alıp âhara îcâra kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Zeyd bir vakıf dükkânı icâre-i mu'accele ve müeccele ile mutasarrıf iken Amr, Zeyd dükkânı bana fâriğ oldu diye mütevellîden bir ferağ temessükü alıp ba'dehu Amr dükkânı bir müddet zabt edip dükkânın müddet-i mezbûrede ücret-i müeccelesini mütevellîye verdikten sonra Zeyd fevt olsa verese Amr'a Zeyd'in dükkânı sana ferağatını isbât eyle ve illâ dükkânın müddet-i mezbûrede ecr-i mislini bize ver deyip Amr'dan ücret namına nesne almaya kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Zeyd icâre-i mu'accele ve müeccele ile tasarrufunda olan vakıf dükkânı Amr'a ferağ edip ba'dehu izn-i mütevellî bulunmadan Zeyd bilâ-veled fevt olsa mütevellî dükkânı vakf için zabt murâd ettikte Amr ferâğ-ı mezbûre binâen mütevellîyi men'a kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Zeyd mütevellîsi olduğu vakıf dükkânı ücret-i mu'accele ve müeccele mislinden noksân fâhiş ile nâkısâ ücret-i mu'accele ve müeccele ile Amr'a îcâr ve teslim ettikten sonra Zeyd ve Amr ecr-i misliyle kabûl eyle ve illâ âhara îcâr ederim deyip Amr imtinâ' eylese Zeyd dükkânı Amr'dan alıp ecr-i misliyle âhara îcâra kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Arsası mukâta'alı Zeyd'in vakfı ve binâsı Amr'ın cihet-i uhrâyâ meşrût vakfı olan fırın ve odalara icâre-i mu'accele ve müeccele ile mutasarrıf olan Bekr bilâ-veled fevt olup binâ mütevellîsi binâyı âhara îcâra murâd ettikte arsa mütevellîsi binâyı ben îcâr ederim diye men'a kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Karındaşlar olan Zeyd ve Amr ve Bekr bir vakıf arsaya icâre-i mu‘accele ve müeccele ile mutasarrıflar iken Zeyd ve Amr bilâ-veled fevt olsalar mütevellî Zeyd ve Amr’ın hisselerini icâr murâd ettikte Bekr ben meccânen zabt ederim diye mütevellîyi men’a kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Karındaşlar olan Zeyd ve Amr bir vakıf menzile icâre-i mu‘accele ve müeccele ile mutasarrıflar iken Zeyd bilâ-veled fevt olup mütevellî Zeyd’in hissesini Amr’a icâr eylese Zeyd’in zevcesi mütevellîye hisse-i mezbûreyi Amr’dan alıp bana icâr eyle diye cebre kâdire olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Zeyd arsa ve binâsı vakıf olan menzile icâre-i mu‘accele ve müeccele ile mutasarrıf iken müflisen fevt olup menzili oğlu Amr zabt eylese Zeyd’in dâyini Bekr Amr’a mücerred menzili sen zabt etmekle Zeyd zimmetinde olan hissemi mâlından edâ eyle demeye kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Arsası mukâta‘alı vakıf ve binâsı izn-i mütevellî ile binâ olunan menzilin mâliki Zeyd arsanın mukâta‘a mislini mütevellîye verip binânın durması vakfa muzır değil iken mütevellî Zeyd’e menzili icâre-i mu‘accele ve müeccele ile kabûl eyle ve illa binânı kal’ edip arsayı âhara icâr ederim demeye kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Zeyd binâ ve arsası vakıf olan mukâta‘a ile dükkâna mutasarrıf iken fevt olup mütevellî dükkânı vakf için zabt ve âhara icâr murad ettikte Zeyd’in anası Hind mukâta‘alı olmakla mülk hükmünde olup bana intikal eder diye mütevellîyi men’a kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Zeyd mütevellîsi olduğu vakıf fırını şu kadar akçe ücret-i mu'accele ve müeccele-i ma'lûme ile Amr'a îcâr ve teslîm edip mu'accele-i merkûmeyi Amr'dan aldıktan sonra altı ay murûrunda fırın bi-emrillahi bi'l-küllîyye muhterik olsa Amr arsasını Zeyd'e reddedip mu'accele-i merkûmeden istîfâ eylemediği miktârı yedinden Zeyd'den istirdâda kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Zeyd mütevellîsi olduğu vakıf mahzenin sakfını Amr'a üzerine nefsi için binâ ihdâs için şu kadar akçe mu'accele ve müeccele-i ma'lûme ile îcâr ve teslîm ve ol kadar akçe mu'accele Amr'dan ahz edip Amr dahi sakfı dört ay zabt edip lâkin üzerine binâ ihdâs etmeyip mu'accele-i merkûmeyi istîfâ etmeden mahzen muhterik olsa Amr mu'accele-i merkûmeden istîfâ etmediği miktârı Zeyd'den istirdâda kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Zeyd mütevellîsi olduğu vakf dükkânını şu kadar akçe ücret-i mu'accele ve yevmî şu kadar akçe müeccele ile Amr'a îcâr ve teslîm edip ol kadar akçe-i mu'accele-yi Amr'dan aldıktan sonra Amr mu'accele-i merkûmeyi istîfâ etmeden zamân-ı kalilde bilâ-veled fevt olup Zeyd dükkânını zabt ve âhara îcâr eylese Amr'ın veresesini Amr'ın mu'accele-i merkûmeden istîfâ etmediği miktârı Zeyd'den almaya kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: (cevap yazılmamış).

Zeyd mütevellîsi olduğu vakıf menzili şu kadar akçe ücret-i mu'accele ve müeccele-i ma'lûme ile Amr'a îcâr ve teslîm ve mu'accele-i merkûmeyi Amr'dan aldıktan sonra Amr mu'accele-i merkûmeyi istifa etmeden zamân-ı kalilde bilâ-veled fevt olmakla Zeyd menzili vakf için zabt edip ba'dehu Amr'ın hasran vârisi Bekr mu'accele-i merkûmeden istîfâ olunmayan miktârı Zeyd'den almadan Bekr bilâ-vâris fevt olsa

emîn-i beytü'l-mâl Amr'ın mu'accele-i merkûmeden istîfâ etmediği miktârı Zeyd'den almaya kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Zeyd mütevellîsi olduğu vakıf arsayı u kadar kuruş ücret-i mu'accele ve müeccele-i ma'lûme ile Amr'a îcâr ve mu'accele-i merkûmeyi Amr'dan aldıktan sonra bir sene murûrunda Amr mu'accele-i merkûmeyi istîfâ etmeden esîr oldukta Zeyd arsa-i merkûmeyi âhara îcâr edip ba'dehu Amr halâs olup geldikde Zeyd arsayı Amr'a zabt ettirmese Amr mu'accele-i merkûmeden istîfâ etmediği miktârı Zeyd'den almaya kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Zeyd icâre-i mu'accele ve müeccele ile tasarrufunda olan vakıf menzili Amr'a yediyüz kuruş bedel-i mukâbelesinde ferâğ edip bedel-i merkûmun dört yüz kuruşunu Amr'dan aldıktan sonra bir sene tamâmında Amr ol dörtyüz kuruşu istîfâ etmeden menzil bi-emrillâh muhterik olsa Amr menzilin arsasından kasr-ı yed edip dörtyüz kuruştan istîfâ etmediği miktârı Zeyd'den almaya kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Zeyd icâre-i mu'accele ve müeccele ile mutasarrıf olduğu vakıf menzili Amr'a şu kadar akçe bedel-i mukâbelesinde izn-i mütevellî ile ferâğ ve kabz-ı bedel ettikten sonra Amr menzili zabt etmedin menzilin havlûsundan şu miktârı âhar vakıftan olduğu sâbit olup hükm olunmakla âhar vakfın mütevellîsi havlûnun ol miktârını Amr'a zabt ettirmeyip vakf için zabt eylese Amr menzili Zeyd'e reddedip bedel-i merkûmu Zeyd'den istirdâda kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Zeyd icâre-i mu'accele ve müeccele ile mutasarrıf olduğu vakıf menzili Amr'a şu kadar akçe bedel-i mukâbelesinde ferâğ ve kabz-ı bedel ettikten sonra Amr menzili zabt etmeden on gün murûrunda bilâveled fevt olup menzili mütevellî vakf için zabt eylese Amr'ın vereseşi bedel-i merkûmu Zeyd'den almaya kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olurlar.

Birkaç kimesneler icâre-i mu‘accele ve müeccele ile ale’l-iştirak tasarruflarında olan vakıf kayıkhaneyi Zeyd’e ücret-i ma‘lûme ile icâr ve teslim ettiklerinden sonra kayıkhane ta‘mîre muhtâc olmakla mezbûrlar Zeyd’e kayıkhaneyi malınla ta‘mîr eyle masrûfunu ücrete hesâb ederiz demeleriyle Zeyd dahi malından kadr-i ma‘rûf şu kadar akçe sarf edip kayıkhaneyi ta‘mîr ettikten sonra masrûfunu istîfâ etmeden ol kimesnelerden Amr bilâ-veled fevt olup mütevellî Amr’ın hissesini vakf için zabt ve âhara icâr eylese Zeyd masrûfundan istîfâ etmediği miktârdan Amr’ın hissesine düşen miktârı Amr’ın tereke-i vâfiyesini kabz eden veresinden almaya kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Zeyd bir vakıf odayı icâre-i mu‘accele ve müeccele ile mütevellîsinden istîcâr ve zabt edip mu‘accesini istîfâ ettikten sonra Zeyd ol odayı izn-i mütevellî ile Hind’e ferâğ ve kabz-ı bedel edip ba‘dehu Hind zemân-ı kalîlde bilâ-veled fevt olmakla mütevellî odayı vakf için zabt ve Bekr’e icâr etmekle Hind’in veresesi bedel-i merkûmu Zeyd’den alsalar Zeyd bedel benden alındı diye odayı Bekr’e zabt ettirmeyip kendi zabta kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Zeyd icâre-i mu‘accele ve müeccele ile mutasarrıf olduğu vakıf arsa üzerine mütevellîsi Amr’ın izni ve kendi malıyla masrûfu ücrete müstehak olmak üzere vakf için menzil binâ edip ba‘dehu Zeyd masrûfunu istîfâ etmeden ol menzili Amr’ın izniyle şu kadar akçe bedel-i mukâbelesinde Bekr’e ferâğ ve kabz-ı bedel edip ba‘dehu Bekr zamân-ı kalîlde bilâ-veled fevt olup Amr ol menzili vakf için zabt etmekle Bekr’in veresesi bedel-i mezbûru Zeyd’den alsalar Zeyd Amr’a masrûfumdan istîfâ etmediğim miktârı mâl-ı vakıftan bana edâ eyle ve illâ menzili masrûfumu istîfâ edince zabt ederim demeye kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Zeyd icâre-i mu‘accele ve müeccele ile mutasarrıf olduğu vakıf menzili Amr’a şu kadar akçe bedel-i mukâbelesinde ferâğ ve kabz-ı bedel ettikten sonra Amr zamân-ı kalîlde duyûnu terekesinden ezîd olduğu halde bilâ-vâris fevt olup menzili Zeyd’den alıp Amr’ın dâyinlerine kıs-
met etmeye kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Mesâil-i Şettâ Fi'l-Vakf

Bir vakfın meşrûtiyet üzere nâzırı olan Zeyd’in mâl-ı vakfa hiyâneti sâbit olsa hâkim Zeyd’i azl edip yerine bir müstakîm kimesneyi nâzır nasb etmeye kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Bir vakfın meşrûtiyet üzere mütevellîsi olan Zeyd’in azlini mûcib hali yok iken hâkim Zeyd’i azl edip tevliyeti ecnebîye tevcîhe kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Bir vakfın meşrûtiyet üzere mütevellisi olan Zeyd’in mâl-ı vakfa hiyâneti sâbite olsa hâkim Zeyd’i azl ve yerine bir mütedeyyin kimesneyi nasb etmeye kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Zeyd-i vâkıf vakfının tevliyetini hayatda oldukça kendine şart etmekle tevliyete mutasarrıf olup azlini îcâb eder hali yok iken hâkim tevliyeti âhara tevcîhe kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Tevliyeti kimesneye meşrût olmayan vakfın tevliyeti mahlûle ol-
dukta vâkıfın ehl-i beytinden tevliyete müstehak olan Amr mevcûd iken hâkim tevliyeti Amr’a tevcîh etmeyip ecnebiye tevcîhe kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Bir vakfın ber mûcib-i şart-ı vâkîf berâtla kâtibi olan Zeyd kitâbet hizmetini görmek istedikte mütevellî kitabet hizmetini dahi ben görürüm demeye kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Zeyd ve Amr bir vakfa meşrûtiyet üzere mütevellîler iken Zeyd bi hasbi'l-iktizâ âhar diyara gitmek murâd edip Bekr'i yerine kâyim-makam nasb etmek istedikte Amr râzı olmam diye Zeyd'i men'a kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Zeyd mülk kazğanını ğasl-ı mevtâ için vakf-ı lâzım ile vakf ettikte kazğan fûlan mahalle mescidinde durup mescidin kayyimi ahâliden talib olanlara vere diye şart etmekle mescidin kayyimi Amr ol kazğanı mahalle-i mezbûre ahâlisinden Bekr'e meyyitini ğasl için şart-ı vâkîf üzere verdikten sonra ol kazğan Bekr'in ta'addî ve taksîrinsiz sirka olunub zâyi' olsa Amr'a ya (da) Bekr'e zimân lâzım olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Zeyd-i vâkîf vakfına Amr'ı mütevellî nasb ve tevliyeti Amr'a şart ettikte tebdîl ve tağyîri şurutu yedinde komayub ba'dehu Zeyd re'y-i hâkimle Amr'ı azledip yerine Bekr'i mütevellî nasb eylese Amr, Zeyd mukaddemâ tevliyeti bana şart etmekle mün'azil olmam diye tevliyeti Bekr'e zabt ettirmeyib kendi zabta kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Zeyd-i vâkîf vakfımın tevliyetine hayatta oldukça kendim mutasarrıf olup fevtimden sonra re'y-i hâkime mufavvaz ola diye şart ve Amr'ı li-ecli't-tescîl mütevellî nasb edip tescîl ettirdikten sonra Zeyd bir müddet şartı üzere tevliyete mutasarrıf olup ba'dehu fevt oldukça hâkim tevliyeti Bekr'e tevcih eylese Amr mücerred Zeyd beni li ecli't-tescîl

mütevellî nasb etmekle tevliyyete evlâyım diye kendini mütevellî nasb ettirmeğe kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Zeyd bir vakıftan berâtla mutasarrıf olduğu yevmî şu kadar akçe duâ-gûy vazîfesini Amr'a ferâğ edip lâkin Amr'a tevcîh olunmayıp berât verilirse Zeyd ol vazîfeyi Amr'a zabt ettirmeyip ke'l-evvel kendi zabta kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Bir vakfın mütevellîsi Zeyd'in mâl-ı vakfı itlâf ihtimali olmakla hâkim muhâsesini görmeye kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Bir vakfa meşrûtiyet üzere mütevellî olan Zeyd'in muhâsesi görülmek lâzım olmakla hâkim Zeyd'in muhâsesini görmek istedikte Zeyd ben meşrûtiyet üzere mütevellî olmakla muhâsebemi gördürmem diye imtinâ'a kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Bir vakfın mütevellîsi Zeyd ma'zûl olup hâkim muhâsesini gördükten sonra muhâsesinde mahall-i şüphe yok iken yerine mütevellî olan Amr ta'annüten tekrâr Zeyd'in muhâsesi görülsün demeye kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Bir vakfın mütevellîsi Zeyd ma'zûl olup yerine Amr mütevellî oldukta hâkim Zeyd'in muhâsesini görüb mahall-i şüphe yok iken vakfın mürtezikası Zeyd'in muhâsesi tekrâr görülsün demeye kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olmazlar.

Bir vakfın mütevellîsi Zeyd'in muhâsebesini Amr kâdî gördükten sonra Amr ma'zûl olup yerine Bekr kâdî olsa ol muhâsebede mahall-i şüphe yok iken Bekr ğaraz-ı fâside binâen muhâsebe-i mezbûreyi tekrar görürüm demeye kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Bir karyenin ahâlisi perişân olup karye-i mezbûrede olan câmi' harâb ve müstağnî'anh olmakla vakfın ğallesi re'y-i hâkimle ona akrab olup vakfı zayıf olan mescidin mesârifine sarf olunmak câiz olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Müsteğellâtı nukûd ya musekkefât ya arâzî olup evkâf-ı lâzimedden olan vakfın zevâyidi kimesneye meşrût olmamakla mütevellîsi vakf için hıfz üzere iken emîn-i beytü'l-mâl zevâyid-i mezbûreyi beytü'l-mâla attir diye mütevellîden almaya kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Zeyd üç mevzi'de üç mescid binâ ve vakf edip her birinin mesâlihine bir akâr vakf ettikten sonra ol mescidlerin biri harâb ve camâ'ati perişân olup müstağnî'anh olsa Zeyd'in binâ ettiği iki mescidin vakıflarına za'f-ı târî olup ğalleleri mescidlerin mesâlihine kifâyet etme-
mekle harâb olan mescidin vakfının ğallesi re'y-i hâkimle ol iki mescidin mesâlihine sarf olunmak câiz olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Bir kenîse fukarâsına meşrût olan vakfın mütevellîsi olmamakla fukarâsı hâkime varıp içimizden birini mütevellî nasb eyle dediklerinde hâkim nasb etmeye kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.

Bir vakfın mütevellîsi Zeyd, âhar diyarda olmakla Amr'ı kâyim-makâm nasb edip Amr dahi bir müddet umûr-u vakfı gördükden sonra kâdî, vakfın nâzırı huzûrunda Amr'ın muhâsesini vech-i şer'î üzere görse muhâsebede mahall-i şüphe yok iken Zeyd ta'annüten ol muhâsebeyi tekrâr gördürmeye kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Zeyd arsasını mukâta'alı vakıf ve binâsı mülkü olan menzilin binâsını Amr'a Bey' ve teslim eylese arsa mütevellîsi Bekr, Zeyd'den resm namına nesne almaya kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

Evkâf-ı kadîmeden bir vakıf hânın vakfiyesi zâyi'a olsa emîn-i beytü'l-mâl olan Zeyd vakfiyye zâyi'a olmakla hân beytûlmala âid olmuş olur diye hâna müdâhaleye şer'an kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz.

SONUÇ

Dedesı, babası, ağabeyi, yeğeni gibi yakın çevresindekilerden her biri ulemadan olan ve devletin en st kademelerinde görev yapan bir ailede dünyaya gelen Abdülaziz Efendi, Karaçelebizade ailesinin en meşhuru ve adından en fazla söz ettiren mensubudur. Zira bahsi geçen aile mensuplardan birçok kişi, Rumeli kadıaskerliğine kadar yükselmiş ve ilmiye sınıfının en st noktası olan şeyhülislâmlık görevini alabilecek duruma gelmişlerdir. Ancak bu aile içinden fiilen bu makama gelen tek kişi Abdülaziz Efendi olmuştur.

Altı yaşında iken babasını kaybeden Abdülaziz Efendi, ilk eğitimi aile büyüğü olan ağabeyi Mehmed Efendi'den tamamlamasının ardından mlzemetini şeyhülislam Sun'ullah Efendi'den almış ve geçen yaşta müderrislik yapmaya başlamıştır. Değişik şehirlerde bulunan farklı medreselerde bu vazifeyi ifa ettikten sonra Yenişehir, Mekke, İstanbul kadılıklarında bulunmuştur. Anadolu Kadıaskeri iken kaleme aldığı bir eseri padişaha takdim etmesi sebebiyle Sultan IV. Mehmed döneminde Osmanlı tarihinde ilk defa karşılaşılan bir uygulama ile mevcut şeyhülislam henüz görevinin başında iken şeyhülislamlık payesiyle mkfatlandırılmıştır. Bu vazifenin kendine verilmesinde hiç şüphesiz Abdülaziz Efendi'nin Sultan İbrahim'in hal' edilmesi ve yeni padişahın makama gelmesindeki rolü büyüktür. 1651 senesinde azledilen Baht Efendi'nin yerine şeyhülislam olmuştur. Bu görevi ifa ederken özellikle unutulmaya yüz tutmuş eski adetleri canlandırmaya çalışmış, başta vakıflarla ilgili olmak üzere yönetimlerinde aksamalar olan kurumları derleyip toparlamaya çalışmıştır.

Abdülaziz Efendi, görev yaptığı sırada bazı uygulamaları ve siyasi faaliyetlere iştiraki sebebiyle pek çok kere cezalandırılmıştır. Sahn-ı Semn Medreselerinden birinde müderris iken Fatih Camii vak'asına iştiraki sebebiyle Bursa'ya sürgün edilmiş, İstanbul kadısı iken narh hususundaki sert tutumu yüzünden IV. Murad tarafından öldürülmesine

karar verilmiş, akabinde bu cezadan affedilerek Kıbrıs'a nefyedilmiş, IV. Mehmed zamanında vuku bulan Esnaf İsyanı ve bunu takip eden günlerde ocak ağalarının başkaldırısı sırasında Saray yerine ağaların yanında yer alması sebebiyle yaklaşık beş ay kadar ifa ettiği şeyhülislamlık vazifesinden azledilerek Sakız'a sürgün edilmiştir.

Devrinin mühim âlimlerinden kabul edilen Abdülaziz Efendi, bir taraftan resmî vazifelerini ifa ederken diğer taraftan siyer, tarih, fıkıh, edebiyat ve ahlak konularıyla ilgili pek çok eser telif etmiştir. Özellikle umumi tarih niteliğinde olan *Ravzatu'l-Ebrâr* adlı eseri ile bu esere yazdığı Zeyl, gerek devrindeki gerekse kendinden sonraki tarihçilerin kaynakları arasında yer almıştır. Eserlerini Arapça ve Farsça terkiplerden oluşan süslü ve ağır bir dille yazmıştır.

İniş ve çıkışlarla dolu olan hayatını bir bakıma hatırat türü eseri olan *Ravzatu'l-Ebrâr Zeyli*'nde ayrıntılarıyla anlatmış, bazı olaylara iştirakinin sebeplerini açıklamıştır. Aynı eserde özellikle devlet idaresinde görülen aksaklıkları sert dille eleştirmekten, sultan, sadrazam, şeyhülislam gibi pek çok şahsı oldukça ağır ifadelerle hicvetmekten geri kalmamıştır. Onun bu tavrı, sert ve iğneleyici sözleri, sevenleri tarafından beğenilmiş, sevmeyenlerinin husumetini artırmıştır.

Abdülaziz Efendi, tarihte, siyasî hadiselerle iştiraki ve etkisi yönüyle meşhur bir şeyhülislamdır. Bu açıdan unutulmayan faaliyetlerinden kabul edilen iki önemli olaydan birisi onun Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesi hadisesindeki rolüdür. Bizzat Sultan ile tartışmış, daha önce benzeri görülmeyen ağır ifadelerle padişaha çıkmış ve azledilmesini sağlamıştır. Öyle ki tarihçiler bu husustan bahsederlerken "*sultanla öyle ağır ifadelerle konuştu ki bu sözleri eserimize almaktan hicap duyarız*" diyerek onun bu yönünü eleştirmişlerdir. Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesini sağlamanın yanında henüz çocuk yaşta olan IV. Mehmed'i de elinden tutarak tahta oturtan kişi olarak da tarihte meşhur olmuştur. Onun dikkat çeken diğer bir yönü de Valide Kösem Sultan ile mücadelesidir. Valide Sultan ile konuşurken de iğneleyici ifadeler kullanmaktan sakınmamıştır. Bu yüzden uzun yıllar Valide Kösem Sultan'ın gadrine uğramış ve devlet hizmetlerinden uzak tutulmuştur.

Abdülaziz Efendi'nin en önemli hususiyetlerinden biri de onun hayırseverliğidir. Nitekim o, çok sayıda vakıf kurmuştur. Atalarından kalan mirasın yanında kendi birikimleriyle de zengin olduğu bilinen ve gösteriş ve ihtişama önem vererek sultanlar gibi yaşadığı zikredilen Abdülaziz Efendi, bütün servetini hayır işlerine adanarak vakıflar te'sis etmiştir. Özellikle su konusundaki vakıfları meşhurdur. Osmanlı tarihinde su hizmetlerinden bahseden herkes Abdülaziz Efendi'nin bu yönüne mutlaka işaret eder. Büyük masraflar yaparak Uludağ'dan Bursa'ya getirdiği suyu yaptırdığı çeşmelerden akıtarak halkın hizmetine sunmuştur. Çeşmelerin, yüzyıllar boyu hizmet vermeye devam ettiği arşiv vesikalarından anlaşılmaktadır. Onun dillere destan olan bu hizmeti Evliya Çelebi, Ahmed Hamdi Tanpınar ve daha nicelerinin eserlerine konu olmuştur.

Abdülaziz Efendi'nin su vakıfları dışında Bursa başta olmak üzere İstanbul, Safranbolu ve İnegöl'de başka vakıfları da vardı. O, cami ve mescitler inşa ettirdi, mektep ve medreseler yaptırdı, Haremeyne hizmet etti, köleleri hürriyetlerine kavuşturdu, fukaraya yardım etti, yol ve kaldırım yaptırdı, kale ve limanları tamir ettirdi, derelerin ıslahına çalıştı, bu hizmetlerin yürütülmesinde görev alanların maaşlarını ödedi. Abdülaziz Efendi'yi bütün bu faaliyetler ilmî mesaisinden alıkoymadı ve kitap telifine devam etti, böylece bir din adamının nasıl davranması gerektiği gösterdi. O, görevden azledilerek sürgünle cezalandırıldığında bile gittiği yerlerde küsmeden, içine kapanmadan yukarıda sıraladığımız bütün bu işleri sürdürmesini bilmişti.

Abdülaziz Efendi, Bursa'ya çok önemli hizmetler vermişti. Ne yazık ki bu Bursa sevdalısı büyük insanın mezarı bile korunamadı. Deveciler Kabristanı'nda olduğunu bildiğimiz mezarı ile birlikte mezar taşı da kayboldu.

KAYNAKLAR

- Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi-nâme, (Osmanlı Tarihi 1648-1682), Tahlil ve Metin Tenkidi*, (Yayına Hazırlayan: Fahri Ç. Derin), Çamlıca Yayınları, İstanbul 2008.
- Abdülkadir, Kadrî, *Bursa Tarihi Kılavuzu*, Bursa, 1327.
- Abdülkadiroğlu, Abdulkerim, “Baldırzâde Mehmed Efendi”, *DİA*, İstanbul 1992, c. 5, s. 8-9.
- Ahmed Refik, *Âlimler ve Sanatkârlar*, Orhan Matbaası, İstanbul 1924.
- Ahmed Tevhid, “Bursa’da Umur Bey Câmii Kitabesi”, *Târih-i Osmânî Encümeni Mecmuası*, İstanbul 1330, cüz 14, s. 865-872.
- Akdemir, Rıza, “Carsten Niebuhr ve Seyahatnamesi”, *Milli Kültür*, sy.64, s. 96-102.
- Akgündüz, Murat, “Müverrih Şeyhülislâmlar”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 7, sy. 1, (2001), s. 116-117.
- , “Surre-i Hümayûn Geleneği ve İslâm Toplumunu Kaynaştırmadaki Rolü”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2005), sy. 22, s. 107-114.
- Akmaydalı, Hüdavendiğar, “Zonguldak Safranbolu Vakıf Eserler ve Cinci Hanı” *Vakıf Haftası Dergisi*, (Ankara1991), sy, 8, s. 255-279.
- Aksoy, Ali, “Şehrengiz ve Miyahiye’lerde Uludağ ve Bursa Suları” *Bursa Defteri*, Sy. 3, Eylül 1999, s. 114-120.
- Aksoy, Hasan, “Türk Edebiyatında Fetihnâmeler”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, c. 11, s. 800-805.
- Algül, Hüseyin, *Osmanlı Kültüründe Hz. Peygamber Sevgisi*, Risale Yayınları, İstanbul 1988.
- Alkan, Mustafa, “Türk Tarihi Araştırmaları Açısından Vakıf Kayıtlar Arsivi”, *Vakıflar Dergisi*, (Ankara 2007), sy. 30, s.1-34
- Alpalaca, Murat, “Bursa’nın Eski Çeşmeleri”, *Uludağ, Bursa Halkevi Dergisi*, (Ocak-Şubat 1948), c. 14, sy. 87, s.23-24.

- Alper, Kadir, “Türk Edebiyatında Süleymân-Nâmeler”, *Turkish Studies - Volume 9/7* Ankara 2014, p. 157.
- Altınsu, Abdülkadir, *Osmanlı Şeyhülislâmları*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1972.
- Arsebük, Esat, *Medeni Hukuk, Başlangıç ve Şahıs Hukuku*, İstanbul 1938, c. I.
- Atalar, Münir, *Osmanlı Devletinde Surre-i Hümayûn ve Surre Alayları*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999.
- Ateş, İbrahim, “Osmanlılar Zamanında Mekke ve Medine’ye Gönderilen Para ve Hediyeler”, *Vakıflar Dergisi*, sy. 13, s. 113-170.
- , “Vakfiyelerde Duâ ve Bedduâlar”, *Vakıflar Dergisi*, sy. 17, s. 5-54.
- , “Vakıflarda Eğitim Hizmetleri ve Vakıf Öğrenci Yurtları”, *Vakıflar Dergisi*, (Ankara1982), sy.14, s. 29-100.
- Ayan, Hüseyin, *Cevrî, Hayâtı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1981.
- Aycibin, Zeynep, *Katib Çelebi, Fezleke, Tahlil ve Metin- I*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007.
- B.Ş.S., (Bursa Şer’iyye Sicilleri) A25-239a; B60/75a; B103/1a, 2b; B107/59b-60a; B119/48b-49a, 55b-56b, 60b-63a, 65b-66a, 66b, 67a; B176/3b; B195/82a; B208/42a,54b, 48a, B212/9b,39a; B222/67a; B240/5b, 22a; B250/37a; B311/39b; B328/83b;C92/62b.
- Babinger, Franz, *Osmanlı Tarih Yazarları*, (Çev: Coşkun Üçok), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.
- , “Abdülaziz Efendi, Kara Çelebi-zâde ”, *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1978, c. 1, s. 64-65.
- Başol, Samettin, *Kentleşme, Ekonomi ve Sosyal Hayat Yönleriyle 17. Yüzyıl Bursa Vakıfları*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008.

- Başol, Samettin-Düzbakar, Ömer, “17. yüzyılda Bursada Eğitime yönelik vakıflar”, *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (2009), sy. 22 (1), s. 1-14.
- Baykal, Kazım, *Bursa ve Anıtları*, Bursa 1993.
- Begeç, Abdullah, *Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi'nin Gülşen-i Niyaz'ı (inceleme-metin)*, Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 2001.
- Berki, Ali Himmet, “Vakıf Kuran ilk Osmanlı Padişahı”, *Vakıflar Dergisi*, (Ankara 1962), sy. 5, s. 127-129.
- , “Vakıf Nasıl Yapılır” *Vakıflar Dergisi*, (Ankara 2006), sy. 10, s. 66-70.
- , “Vakıfların Hukuk ve Tarih Bakımından Kıymeti”, *Vakıflar Dergisi*, (Ankara 1966), sy. 6, s. 5-8.
- , “Vakıfların Tarihi Mahiyeti, İnkişafı ve Tekâmülü, Cemiyet ve Fertlere Sağladığı Faideler”, *Vakıflar Dergisi*, sy. 6, s. 9-13.
- , *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye Ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstılah Ve Tabirler*, Ankara 1966.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukûk-i İslâmiyye ve İstılahât-ı Fıkhiyye Kâmûsu*, Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul ts., c. IV.
- Bindal (Arslan), Fatma, *Kara Çelebi-Zâde Abdülaziz: Gülşen-i Niyaz (Tenkidli metin/inceleme)*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1996.
- BOA (Başbakanlı Osmanlı Arşivi), HH., no: 50631.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail, *Sahihu'l-Buhari*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.
- Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1333, c. I-IV.
- Busbecq, O. Ghiselin de, *Türkiyeyi Böyle Gördüm*, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul ts.
- Cansel, Erol, “Vakıf Kuruluşu, İşleyişi ve Amacı”, *Vakıflar Dergisi*, sy. 20, s. 321-327.

- Ceylan, Ömür – Ceylan, Ozan, *Bir Sürgün Şâheseri Mihnetkeşân Keçecizâde İzzet Molla*, Sahafklar Kitap Sarayı, İstanbul 2007.
- Çavdar, R. Tuba, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Kadar Osmanlı Kütüphanelerinin Gelişimi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1995.
- Çeçen, Kazım, *İstanbul'un Osmanlı Dönemi Su Yolları* (haz: Celal Koyalay), İSKİ Yayınları, İstanbul 1999.
- Çelik, Gülfettin, *Vakıf Su tahlilleri Su Hukuku ve Teşkilatı*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi İstanbul Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 2000.
- Çetin, Osman, *İlk Osmanlı Hastanesi Bursa Yıldırım Dârüşşifası (Bursa Mahkeme Sicillerine Göre)*, Göz Nurunu Koruma Vakfı Yayınları, İstanbul 2006.
- , "Emir Sultan, Dilnuvaz ve Diğerleri (Dört Azatlı Dört Vakıf)", *Bursa Araştırmaları*, (2008) sy. 20, s. 24-26.
- , "Suların Padişahı, Padişahların Suyu Akçağlayan" *Bursa'da Yaşam*, (Temmuz 2008), s. 104-112.
- Çiftçi, Cafer, *Bursa'da Vakıfların Sosyo-Ekonomik İşlevleri*, Gaye Kitabevi, Bursa 2004.
- , "Osmanlı Dönemi Bursa Su Yollarının Bakımı Ve Onarımında Vakıfların Rolü", *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2002) yıl 3, sy 3, s. 57-74.
- Çimen, Nurdan, *Abdülaziz Karaçelebi-zâde'nin Tarih-i Ravzatü'l-Ebrâr'ı*, (metin), Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2011.
- Demirel, Hale, *Mahkeme Sicillerine Göre XVI. Yüzyıl İlk Yarısında Bursa Vakıfları* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2006.
- Ebu Davud, Süleyman b. el-Es'ar es-Sicistanî, *Sünen-ü Ebi Davud*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981, I-V.
- Erşahin, Seyfettin, "Osmanlı Toplumunun Hz. Muhammed Hakkındaki Bilgi Kaynakları Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi", *İslami Araştırmalar Dergisi*, (2005) .c. 18, sy. 3, s. 335-358.

- Ertan, Veli, “Osmanlı Devletinin Değerli Şeyhülislâmlarından Kara Çelebizâde Abdülaziz Efendi” *Türk Yurdu*, c. 6, sy. 12 (342), s. 25-28.
- Ertuğrul, Selda, “Cinci Hanı”, *DİA*, İstanbul 1993, c. 8, s. 15-16.
- Erünsal, İsmail, *Türk Kütüphaneleri Tarihi II. Kuruluştan Tanzimat’a Kadar Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.
- Erzincan, Tuğba, “Rum Mehmed Paşa Külliyesi”, *DİA*, İstanbul 2008, c. 35, s. 228-230.
- Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, I-II, (Haz. Robert Dankoff, Z. Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999, 2006.
- Fâik Reşâd, *Eslâf*, Âlem Matbaası, İstanbul 1311.
- Gazzîzâde Abdüllatif Efendi, *Hülâsatü'l-Vefeyât*, Bursa Yazma ve Eski Eserler Kütüphanesi, Genel no: 2162.
- Gerber, Haim, *Economy and Society in an Ottoman City: Bursa, 1600-1700*, The Hebrew University, Jerusalem 1988.
- Göncüoğlu, S. Faruk, “Su- İstanbul” *Kültür*, Kış 2007, sy. 9, s. 28-39.
- Güldeste-i Şuara*, Hüdavendigâr Matbaası, 1287.
- Güler, Mustafa, *Osmanlı Devleti’nde Haremeyn Vakıfları (XVI-XVII. Yüzyıllar)*, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul 2002.
- Günaydın, N. – Kaplanoğlu, R., *Seyahatnamelerde Bursa*, Bursa Ticaret Borsası Yayınları. Bursa 2000.
- Güneri, Hasan, “Vakıf Suları ve Su Vakıfları”, *Vakıflar Dergisi*, sy. 9, s. 67-79.
- Güran, Tefik, *Ekonomik ve Mali Yönleriyle Vakıflar (Süleymaniye ve Şehzâde Süleyman Paşa Vakıfları)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2006.
- Hammer, Joseph Von, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, (Mütercim: Mehmed Ata) Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, İstanbul 1335, c. IX.
- Hızlı, Mefail, *Osmanlı Klasik Döneminde Bursa MedreseLeri*, İz Yayıncılık, İstanbul 1998.

- , *Osmanlı Klasik Döneminde İlköğretim ve Bursa Sıbyan Mektepleri*, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa 1999.
- , “Mevlide Dair Bazı Belgeler ve Bilgiler” *Süleyman Çelebi ve Mevlid-Yazılışı, Yayılışı ve Etkileri*, (Ed. Mustafa Kara-Bilal Kemikli), Osman Gazi Belediyesi Yayınları, Bursa 2007, s. 43-50.
- , “Osmanlı Vakıf Sisteminde Rakabe”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 6, c. 6, Bursa 1994, s. 53-70.
- Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâme-i Resmîsi, 1324 Hicrî*, Bursa t.y.
- İbn Mace, Muhammed b. Yezid el-Kazvinî, *Sünen-ü İbn Mace*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981, I-II.
- İlmiye Salnamesi*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1334.
- İnan, Abdülkâdir, “Türklerde Su Kültü İle İlgili Gelenekler”, *Türk Kültüründe Su*, Manavgat Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2007, s. 55-58.
- İpşirli, Mehmet – Uzun, Mustafa, “Bahâî Mehmed Efendi”, *DİA*, İstanbul 1991, c. 4, s. 463-464.
- İpşirli, Mehmet, “Avanz Vakfı”, *DİA*, İstanbul, 1991, İstanbul 1991, c. 4, s. 109.
- , “Câbi”, *DİA.*, İstanbul 1995, c. 11, s. 529-530.
- , “Mesud Efendi, Hocasâde”, *DİA*, Ankara 2004, c. 29, s. 345-346.
- Îsâ-zâde, *Îsâ-zâde Tarihi*, (Metin ve Tahlil), (Neşre Haz: Ziya Yılmaz), İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1996.
- İsmail Belig, *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Dânişverân-ı Nâdiredân*, Hüdâvendigâr Matbaası 1287.
- , *Nuhbetü'l-Âsâr li Zeyl-i Zübde'ti'l-Eş'âr*, (Hazırlayan: Abdülkerim Abdülkadiroğlu), Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara 1985.
- İstanbul Ansiklopedisi*, (Haz: Reşad Ekrem Koçu), İstanbul 1958, c. I.
- İstanbul Kadı Sicilleri*, (Ed: C. Yılmaz), (Haz: H. Kılıç-Y. Karaca ve diğerleri), İSAM Yayınları, İstanbul 2011.

- Kaplan, Mahmut, “Türk Edebiyatında Manzum Nasihat-Nâmeler”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, c. 11, s. 791-799.
- Kaplan, Yunus, “Bursalı Divan Şairi Hicrî ve Şiirleri”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (TAED), (2010), sy, 43, s. 231-257.
- Kara, Mustafa, “Mîrâc Mîrâciye ve Bursalı Safiye Hâtun’un Vakfiyesi” *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (1998), sy. 7, c. 7, s. 25-40.
- Karaman, Hayreddin, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, Nesil Yayınları, İstanbul 1996, c. III.
- Karataş, Ali İhsan, *Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı –Bursa Örneği*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2009.
- , *Osmanlı Dönemi Bursa Sürgünleri (18-19. Asırlar)*. Emin Yayınları, Bursa 2009.
- , “Bursa Suları ve Su Vakıfları”, *U.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.17, sy. 2, Bursa 2008, s. 379-417.
- , “XVIII. Yüzyılda Bursa Halkının Ekonomik Yapısı” *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.15, sy. 2 (2006), s. 231-264.
- , “Bursa Şer’iyye Sicilleri Işığında Osmanlı Devleti’nde Köleliğe Bir Bakış”, *İSTEM*, Yıl:5, Sy. 9, (2007), s. 135-162.
- , “Bursa’da Su ve Çeşme Âşığı Bir Şeyhülislâm: Karaçelebizade Abdülaziz Efendi”, *Bursa’da Yaşam*, Temmuz 2008, s.18-28.
- , “Osmanlı Toplumunda Hz.Peygamber Sevgisinin Tezahürü Olarak Kurulan Mevlid Vakıfları”, *İSTEM • Yıl:6, Sayı:11*, (2008), s. 47-77.
- , “Osmanlı Dönemi’nde Bursa’da Gayrimüslim Esnaf”, *Çarşının Öyküsü Bursa*, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2010, s. 355-363.
- , “Ulucami ve İlim Meclisleri” Bursa Ulucami, (Ed: Bilal Kemikli) Bursa 2012, s. 55-59.

- , "Türk İslam Kültüründe Su" 3. Uluslararası Bursa Su Kongresi ve Sergisi, (22-24 Mart 2003) Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2013, c. 2, s. 712-725.
- , "Bursa'da Kitaplar ve Kütüphaneler", *Bursa Kütüphaneleri*, (Ed: Ali İhsan Karataş), Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2013, s. 51-91.
- Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütübi Ve'l-Fünûn*, Beyrut, ts., c. I.
- Kaya, Nevzat, *Kara Çelebi-Zâde Abdülaziz Efendi'nin Zeyl-i Ravzatü'l-Ebrâr'ı (tahlil ve metin) / Doktora Tezi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1990.
- , *Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi, Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli (Tahlil ve Metin)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2003.
- , "Kara Çelebizâde Abdülaziz Efendi", *DİA*, İstanbul 2001, c. 24, s. 381-383.
- Kazıcı, Ziya, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, Kayıhan Yayınevi, İstanbul 1999.
- , "Osmanlılar'ın Haremeyn'e Bakışları", *İslâmî Araştırmalar*, (1999), c. 12, sy. 3-4, s. 237-242.
- Kepecioğlu, Kamil, *Bursa Kütüğü*, Bursa Yazma ve Eski Eserler Kütüphanesi, No:4519-4522, c. I-IV.
- Kınalızâde Hasan Çelebî, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, (Haz. İbrahim Kutluk), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989, c. II.
- Kiel, Hedda Reindl, "Rum Mehmed Paşa", *DİA*, İstanbul 2008, c. 35, s. 226-227.
- Köksal, M. Asım, *İslâm Tarihi-Medine Devri*, Şamil Yayınevi, İstanbul 1987, c. I.
- Köprülü, Fuad, "Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihi Ehemmiyeti" *Vakıflar Dergisi*, (Ankara 1938), sy. 1, s.1-6.
- Köprülü, Orhan F., "Şeyhülislâm Kara-Çelebi Zade Abdülâziz Efendi ve Müftü Suyu", *Belleten*, 11/41, (Ankara,1947), s. 137-145.

- Kunter, Halim Baki, “Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd” *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1938), sy 1, s. 103-129.
- , “Kitabeleriniz” *Vakıflar Dergisi*, (Ankara 1942) sy. 2, s. 445-447.
- Martal, Abdullah, “XVI. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Su-Yolculuk”, *Belleten*, c. LII, sy. 205, (1989), s. 1585-1654.
- Maydaer, Saadet, *XVI. Yüzyılda Bursa Kadınları*, Emin Yayınları, Bursa 2010.
- Mecdî Mehmed Efendi, *Hadâiku’ş-Şakâik*, (*Şakâik-i Numâniye ve Zeyilleri III*), (Neşre Hazırlayan Abdülkadir Özcan), Çağrı Yayınları, İstanbul 1989.
- Mehmed Cemaleddin, *Osmanlı Tarih ve Müverrihleri -Ayine-i Zurefa-*, (Haz: Mehmed Arslan), Kitabevi, İstanbul 2003.
- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî Yahud Tezkire-i Meşâhîr-i Osmâniyye*, Matbaa-i Amire, 1308, c. I-IV.
- Mermutlu, Bedri, “Bursa’da Su Kültürü ve Gazzîzâde Abdülatif Efendi’nin Notları”, *Bursa’da Yaşam*, (Temmuz 2008), s. 32-42.
- Miras, Kamil, *Sahîhi Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1974. c. 8.
- Müslim, Müslim b. Haccac el-Kuşeyrî, *Sahih-u Müslim*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981, I-III.
- Müstakimzâde Süleyman Sa‘deddin, *Devhatu’l-Meşâyih*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1978.
- Naîmâ Mustafa Efendi, *Târîh-i Na‘îmâ (Ravzatü’l-Hüseyn Fî Hulâsati Ahbâri’l-Hafikayn)*, (Haz: Mehmet İpşirli), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007, c. I-IV.
- Nev‘izade Atâî, *Hadâiku’l-Hakâik fî-Tekmileti’ş-Şakâik*, İstanbul 1268.
- Öcalan, Hasan Basri, “Bir Su Şehri Bursa ve Abdülaziz Efendi’nin Su Vakfiyesi”, *Kültür*, Kış 2007, Sy. 9, s.110-113.
- , “Bursa Ulucami Kütüphanesi”, *Bursa’nın Kalbi Ulucami*, Bursa İl Özel İdaresi Yayınları, Bursa 2010, s. 124-131.

- Ögel, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993*, c. 1.
- Ömer Lütfi Efendi, *İthâfu'l-Ahlâf fî Ahkâmi'l-Evkâf*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1307.
- Önge, Yılmaz, “Vakıf Müessesinde Su ve Önemi”, *1. Vakıf Haftası*, Ankara 1984, s. 23-23.
- Önkal, Ahmet – Bozkurt, Nebi, “Cami” *DİA*, İstanbul 1993, c. 7, s. 46-56.
- Özcan, Abdülkadir, “Hüseyin Efendi-Cinci Hoca” *DİA*, İstanbul 1998, c. 18, s. 541-543.
- Özen, Şükrü, “Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. 3, sy. 5, 2005, s. 249-378.
- Özer, Selçuk A., *Pınarbaşından Doğançıya Bursa'nın İçme Suyu Tarihi*, Buski Yayınları, Bursa 2001.
- Özgül, İbrahim, *Kara Çelebi-Zâde Abdülaziz Efendi'nin Ravzatü'l-Ebrâr Adlı Eseri (1299-1648)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2010.
- Özmen, İsmail, *Alevi-Bektaşî Şiirler Antolojisi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, c. III.
- Öztürk, Levent, “Hüsam Çelebi (ö. 926/1520)'nin Hayatı ve Eserleri”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.3, 2001, s. 453-468.
- Öztürk, Nazif, “Osmanlı Döneminde Vakıflar”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, c. 10, s 433-446.
- Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, c. I-III.
- Pay, Salih, “Klasik Dönem Osmanlı Külliyyelerinde Personel Sistemi”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, c. 10, s, 491-509.
- , *Bursa İvaz Paşa Külliyesi*, Eğit-San Yayınları, Bursa 1996.
- Pur, Doğan, “İstanbul Çeşme Sebül Kitâbelerinde Âyetler ve Niyâzlar”, *Kültür*, Kış 2007, sy. 9, s.102-105.

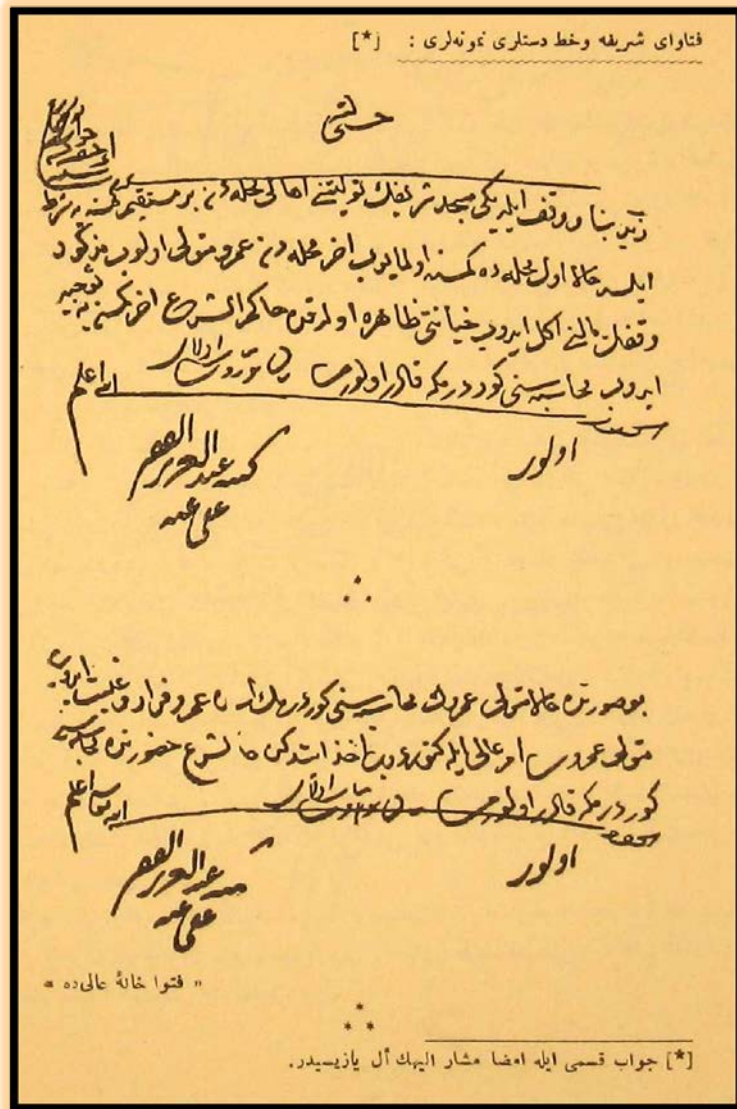
- Sağırılı, Abdurrahman, “Süleymannâme”, *DİA*, İstanbul 2010, c. 38, s. 124-127.
- Sarıcık, Murat, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Nakîbü’l-Eşraflık Müessesesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003.
- Simeon, *Polonyalı Simeon’un Seyahatnamesi*, (Terc. ve notlar: H.D.Andreasyon), İstanbul 1964.
- Suvla, Hasan, “Şeyhülislâm Karaçelebizade’nin Genç Hizmetkârları” *Resimli Tarih Mecmuası*, c. 2, sy. 23, (1951), s. 1093-1096.
- Şeker, Mehmet, “Vakfiyelerin Türk Kültürü Bakımından Özellikleri” *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, (1993), sy. 8, s. 1-18.
- Şemseddin Sâmi, *Kâmûsu’l-A’lâm*, Mihran Matbaası, İstanbul 1306, c. I-IV.
- Şensoy, Fatma, “Kamusal Hizmetlerin Karşılanmasında Vakıflar: Vakıf Sular Örneği”, *Sivil Toplum*, Yıl 4, sy. 15, (Temmuz-Eylül 2006), s. 73-86.
- Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyiü’l-Fudalâ (Şakâik-i Numâniye ve Zeyilleri III)*, (Neşre Hazırlayan Abdülkadir Özcan) Çağrı Yayınları İstanbul 1989, c. I.
- Şükrü, Mümtaz, “Müftü Suyu”, *Uludağ, Bursa Halkevi Dergisi*, (Haziran 1939), sy. 22, s. 57-61.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, *Beş Şehir*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.
- Tekindağ, M.C. Şahabettin, “Mehmed Paşa, Karamanı”. *İA*, MEB Yayınları, ts. c. 7, s. 588-591.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (ö. 279/892), *es-Sünen*, İstanbul 1992, I-V.
- Tuncal, Sayim, *Cinci Hanı Örneğinde Safranbolu’daki XVII. Yüzyıl Vakıf Sisteminin İncelenmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Zonguldak 2005.

- Uşşakizâde İbrahim Hasib Efendi, *Zeyl-i Şakâik*, (haz. Hans Joachim Kissling), Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1965.
- Uzer, İhsan, *Bugünkü Bursa Suları*, Bursa 1941.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, “Sultan İkinci Murad’ın Vasiyetnamesi”, *Vakıflar Dergisi*, (Ankara 2006), sy, 4, s. 1-19.
- , *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, c. I-IV.
- Üçel Aybet, Gülgün, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası Ve İnsanları (1530-1699)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.
- VGMA, (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi), Defter nu: 588/207/182.
- Yavaş, Doğan, “Bursa’da Kitabeli Osmanlı Çeşmeleri”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 2, sy 2, (2000-2001) s. 25-40.
- Yediyıldız, Bahaeddin, “Sinan’ın Yaptığı Eserlerin Sosyal ve Kültürel Açından Tahlili”, *VI. Vakıf Haftası*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 1989, s. 103-128.
- , “XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisâdî Boyutu”, *Vakıflar Dergisi*, (1984), sy, 18, s. 5-41.
- Yediyıldız, M. Asım, *Bir Mabedin Serüveni Bursa Ulucami*, Emin Yayınları, İstanbul 2010.
- , “Cami Kütüphaneleri: Ulucami Kütüphanesi” *Bursa Kütüphaneleri*, (Ed: Ali İhsan Karataş), Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2013, s. 92-116.
- Yıldırım, Nermin, *Kara Çelebi-Zâde Abdülaziz Efendi’nin Zafername adlı eseri (Tarihçe-i Feth-i Revan ve Bağdad) (tahlil ve metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2005.
- Yıldırım, Tahsin, “Su Kültürümüz”, *Türk Kültüründe Su*, Manavgat Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2007, s. 109-114.
- Yıldız, Dursun – Özbay, Özdemir, *Osmanlı’da Su Hizmetleri Yönetimi*, <http://www.hidropolitikakademi.org/04.03.2015>.

- Yılmaz, Ahmet, *B240 Numaralı Bursa Mahkeme Defteri (Metin ve Analiz)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2001.
- Yurtsever, Murat, “Lamiî Çelebi’nin Bursa Şehrengîzi’nde Mekân Tasvirleri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (1987), c. 2, sy. 2, s. 243-252.
- Yüksel, Hasan, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü Üzerine Bir Araştırma*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1990.
- , “Vakfiye” *DİA*, İstanbul, 2012,c. 42, s. 465-469.
- Zülfe, Ömer, *Hecri Kara Çelebî Muhyî’-d-dîn Mehmed (ö. 1557) Divan*, (Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü e-kitap), İstanbul 2010.

EKLER

Fetvâ ve İmzası

Çeşme Kitâbesi

Abdülaziz Efendi'nin çeşmelerinden kalan orijinal kitabe. Günümüzde Abdal Mehmed Camii yanındaki çeşmenin kitabesidir.

Cevrî Çelebi'nin Abdülaziz Efendi İle İlgili Manzumesi

Der-Senâ-yı Sezâ-yı İ'zâz-ı Mevlânâ Azîz Efendi eş-Şehîr bi-Kara
Çelebi-Zâde⁵²⁰

Bu dem ki mevsim-i emn ü dem-i emânidur
Zemâne kâm-nisâr olsa ger zamânıdur

Bu dem ki mâ-hasal himmet-i sabûrândur
Dem-i husûl-ı ehl-i vakt-ı kâm-rânıdur

Bu dem ki müntazırân-ı 'inâyet-i Hakka
Mübeşşir-i kerem ü lutf-ı nâ-gehânıdur

Dem-i sa'âdet-i 'allâme-i hired-pîşe
Zamân-ı devlet ü ikbâl-i sa'd-i şânıdur

O kim kelâm-ı dürer-bârı 'âlem-i 'ilmün
Girân bahâ güher-i lücce-i beyânıdur

O kim cevâhir-i kıymet-füzûn-ı ma'nânun
Derûm mahzen-i leb-rîzi tab'ı kânıdur

O kim mehâmid-i zâtı mehâfil-i 'arşun
Hemîşe vird-i zebân-ı müşebbihânıdur

O kim hulâsa-i elkâb-ı 'âlem-ârâsı
Cihân-ı 'ilm ü cihân-dâver-i ma'ânıdur

Cenâb-ı müftî-i 'âlem 'Azîz Efendi kim
Şeref hemîşe 'ebîn-sây-ı âsitânıdur

Ebû Hanîfe-meâsir ki kişver-ı dînün
Salâhı revnakı takvâsı pâsbânıdur

Yegâne fâzıl-ı müşkil küşâ ki her kavli
Rehîn-i 'ukde-i fikrün meded-resânıdur

⁵²⁰ Hüseyin Ayan, *Cevrî, Hayâtı, Edebî Kişiliği*, s. 124-126.

Muhakkak-ı 'ulemâ kim ifâde-i nakli
'Ukûl-i kâmilênün ders-i imtihândur

Müdekkık-ı fuzalâ kim beyân-ı tahkîki
Rumûs-ı müşkilenün hall-i bî-gümândur

Ne söz ki tekmile-i nüsha-i fazîletdür
Zamîme-i sühan-ı vasf-ı kadr ü şânıdır

Ne nükte kim leb-i ma'nîde derc ü muzmerdür
Ne râz kim dehen-i nüktede nihânıdır

O gûş-vâre-i gûş-ı zamîr-i derrâki
Bu lafz-ı dil-kaşınün ma'nî-i 'iyânıdır

Mesâmi'-i dil-i erbâb-ı tab'a zîb viren
Cevâhir-i sühan-ı kilik-i dür-feşânıdır

Letâfet-i kelimât ü edâ-yı rengîni
Cemâl-i fikretinün zîb-i hüsn ü ânıdır

Risâlesi eser-i lâyhât-i 'âlem-i kuds
Makâlesi haber-i râz-ı âsümânıdır

Edîb-i tab'-ı sühan-senci fenn-i insânun
Dem-i belâgat ile hvâce-i cihândur

Şemîm-i hulkınun olmaz nazîri nükhet-i gül
Ki ol nesîm-ğüzâr u bu câvidânıdır

Kef-i kerîmi ki dest -i ümîdi pür-dür ider
Cihân-ı himmetinün bahr-ı bî-kerânıdır

Ayâ kerîm-i efâzıl ki tab'-ı feyyâzun
Zülâl-i mekremetün çeşme-i revânıdır

Menâkıb-ı keremün bezm-gâh-ı ehl-i dilün
Ferah-fezâ vü safâ-bahş-ı dâstânıdır

Be-hakk-ı sırr-ı hakikat ki vasf-ı zâtunda
Ne söz ki söyledüm ihlâsumun nişânıdır

Samîm-i kalbden itdüm senâni vird-i zebân
Egerçi hakk-ı edâ zâhirâ lisânîdür

Lisâna gelmez ide dilde olmasa medhün
Belî lisân dilün nutk-ı tercemânîdur

Bu denlü medh ile tab'um kanâ'at itmez idi
Kusûrumun sebebi 'acz ü nâ-tüuânîdür

Egerçi bülbül-i rengîn-i nâvâ-yı nâtıkanun
Fezâ-yı 'âlem-i endîşe gülsitânîdur

Velîk nağme-tıraz olmadı murâd üzre
Ki şimdi hüzn-i dil ol gülşenün hazânîdur

Kusûr-ı vech-i kifâf eyledi beni mahzûn
Bu gûne vech ise âşûb-ı zindegânîdür

Yine bu gamla da gelmez keder dile zîrâ
Hemîşe zâd-ı kanâ'at ğıdâ-yı cânîdür

Bilür ki mâni'u mu'tî Hudâ-yı zü'l-mendür
Alup viren nüh felekdür ne ahterânîdur

Huzûr-ı 'izzetüne 'arz-ı hâlden ğarazum
Teveccüh-i nazar-ı lutf u mihrîbânîdür

Dü'âya başla ko şekvâyı çekme gam CEVRÎ
Ki hüznün âhırı elbette sâdumânîdür

Nite ki mesned-i fetvâ şeref bulup gâhî
Bir ehl-i fazl-ı felek-rütbenün mekânîdur

Hudâ mü'eyyed ide ol makâm-ı vâlâda
O zâtı kim fuzalânun hudâyegâdîdur

Ola sadâkat ile hidmet-i senâsında
O zümre kim küremânun medîha-hvârîdur

اعلى درجات اسلافه في غرف الجنة حضرتي به نسيب خطيرين بين العلماء السادة قرحلزاره عنوا نيل شهره
 سدا فخر تندن شترهاي شتر تندر ولقد جمعونا فرادى كما خلفناكم اول مرة سفرون الطيغون بقدره وحال عاقبتين
 حال عاقبتين ما عندكم بنفذه وما عند الله ما في شيقنك تدبر ايوب وما نقدوا الانفسكم خير منه عند الله
 مضاي صحت ميناسن اذعان واذا مات ابن ادم انقطع عمله الا من عملت علم يتفهم به وولد صالح يدعوه
 وصدق جارية نحو اي صدق احسنوا سني اتقان ابلدي بس كرتيه انانحن نحن الموقى ونكفت ما قدموا وانارتم
 مدلول وقت شمولي اوزره عند الله الملك المتعال اذ صار صولج اعماله وان ليس للانسان الا ما سجي
 وان سعده سوف يري ثم نحو الهجره الاواني خوان احسان تندن كما جباب اولمن ركضه كاذبه افارير
 ونصرفاني جابره وعامه نقا اذير ونرغاني نجاس سحني حابره اولد وغل حاله بالسنه الصافه والطويه
 الوافيه مجلس شريف قوي الاركان وحفل دين شريف جل البه كاندن لاجل الدعوى والتسجيل
 ولا تمام امر الجليل متولى نصب وتعيين ايوب نولتن قبول ايدن زرين سباهدن في الاما تدر الاواني
 اهدنا اس حبسني محض نيزه بواي سلوب مصير ودر غروب اوزره طوعا او ارضحا شري ورضه
 اعتراف صريح مني قلوب تو سلا الى الله الرزق الشكور وتوقيا الى الخالق الغفور انفس احوال
 واطيب شاملون ذكرى الي وحقني صدورند دكين من جرايم بدمه تشظي ملك محض وحت
 نقرقه حق صرغم اولوب خروخ زوي دجام كبير فريند ريجان باش اوقافندن ابدن الاهالي
 معلوم الحدود بر قطعه سي سنه ده التوز ايج وبر قطعه سي دحي سنه ده در تيز سكون ايج هما
 بيك سكون ايج مقاطعه سي اولان عرصه اوزرنن بنا ابله حيم فوقاني بگري بر باب اوله وخصاني
 اولن سني باب اوله في شامل اولوب مقدمه ما بروج خان ديكلا مشهور وحالا بو فقير انما ابله تذكر
 اولان حوضي ملك خان و خان مزبور قبوسنك ايكي طرفنه مقاطعه لي عرصه موقوفه مزبور
 اوزرنن محد وانا ايدوكم اوج باب دكانلري وزينب خانقه انبه اهدنا انصار اولان اوقافندن
 اولوب خان مزبور متصل سنه ده وقف مزبور اوجيوز ايج مقاطعه سي اولان حوضي قطار
 دكانني داخله وخارجيه علويه وسفليه عامه ابيه وحقوق ورافقي ابله ويند بروج ده چنار
 فزون فريند شراب الدوم باشا حله سندن شرفا طريق خاصه وخراب درزي محمود دكاننه قبة
 قلعه ديوارينه وشمالا طريق خاصه مستهل اولوب زمشك شيخ المعني وقفنه سنه ده بيك شينوز
 التمش ايج مقاطعه سي وبر مقدمه ارنيك دحي سيد حسين ارزنجاني وقفنه سنه ده بمش ايج
 مقاطعه سي اولان سكر باب يهوديا اوله لريني والت طرفندن اولن ايكي باب دكانلري وبر
 چور كجي مردني علويه وسفليه كافه ابيه وحقوق ورافقي ابله ويند بروج مذكور و در قيفان
 اولغلي چارشوسني فريند بر طرفي مدائنه لي اهد دكاننه واطرف ثلثه سي طريق عامه مستهل اولوب

فرزاد علی وقفه سنوی بدیوز ایچ نقاطه زمین اولان بریاب کرده چی دکاتی
 واکامصل درت باب پوستالچی دکاتلری بی کافه الحقوق والمرفق وکولت حقوقی بیوز ایچ
 استانی حکم و شریفه متصل ذکر اولان جانج تجیر و قفدن سنه ۱۰۰۰ وقف برور بیوز ایچ
 نقاطه سی اولوب لری الاصل معلوم الحدود عرض اولان بریاب جمع ملک دکاتلری
 و اولر دکاتلره متصل تختانی بریاب ملک اولدی داخله خارجه حقوق و مرفق ایله وینه
 برورده مراد بر جارتوسن سنه بر طرفی مراد بر عبدالله و بر طرفی الخالجه و بر جانبی مصطفی عبدالله
 دکاتلری و بر جانبی طرفی عام ایلحدود ملک اوچ باب دکاتی و اوستلرینه اوچ باب
 اولر لری علویه و سفلیه کافه حقوق و مرفق ایله وینه حقوقی برورده تا نایر بر حمله سنه
 بر طرفی نعلبند دکاتی و بر طرفی حسن چلباغیسی و بر طرفی کاریز بقیم اولنور حق و بر طرفی
 طرفی عام ایلحدود اولوب در حرم شاه چله وقفه نظر سنه یوز ایچ نقاطه زمینی اولان
 تاب ده خانه نصیب اولنور کارخانه بی کافه حقوق و مرفق ایله وینه برورده بختی بقیم نظر
 در طرف رابع خاتون ملکنه و بر جانب سیم کشی صاحب ملکنه در طرف مصطفی ملکنه و بر جانبی
 بعضا علم زاده ملکنه و بعضا طرفی عام شهر اولوب بخت سیمک وقفه سنه ۱۰۰۰ ایچ نقاطه
 زمینی اولان تا بدیه خانه نصیب اولنور کارخانه بی واکامصل بریاب بیت سقلی و بر بقدر
 محوطه بی کافه الحقوق والمرفق و ذکر اولان جانج کرک باب قفلاکی طرفه بنا اولن
 ایکی صفا صفا افرا و قلم جیلان ایچون مینت مکت مرتب خوش گمانی کافه حقوق و مرفق ایله
 و حرم جامع مذکور قوضی و شرب قیلمون ایچون بنا ایلدی بیک ایکی شادروانی کافه حقوق ایله
 و شادروانی میاند احدات اندوکم بر عالی کاشی چشمه بی صور حرنی ایله وینه بیوز ایچ
 نیک اوستند کیش طاعتی نام جیل شادروانی کلام درن النظام من حفرین ما شربت
 سزا کیدر کایمن الاسن والجن والسماع والطور ملا احوذک الی یوم القیمه من عنت
 مغر وندک مذبح اولان و عد مقر الانجا رشوی ایله استنار ابعوذ نقاب شهر حنت سبار
 و سابه اجرا اولنور اولر اب تاب بعضا درن هر کس بلکه نور و کس منفع اولنور ایچون
 حال مفورده بنا و اجرا اما ایدوکم الی قدر چشمه لری جمع اینه و خازن و ضوای و جلله
 بجاری و حقوق و مرفق و منسوبانی ایله وینه قضا، مزبور تا به فوزلی اورن نام فریم
 کرمه لک قریبه ارا و شرا سلسلک ملکنه نعلبند اولوب صاحب ارضه سنه ۱۰۰۰ اوچ برور
 نقاطه سی اولان حدائق مفورده بی که اطرافه دایر اما در حدائق حق اولوب اطراف ابریم

طریق عام اولی در قطع واحد المخذار شیخ مشوعه مندرج در حق و حقوق و ارفاق اید و نیز در مزبور در عام
 قرین من طرف مصدق ملکی و اطراف نذیر طوق عام اید محدود اولوب صاحب رهنه سیمه الی ایچ مقاطعه
 اولان گمانه باججه سنی استیجار منجر و حقوق و ارفاق اید و ایند کور قضاکنه تابع و نیسان نام فرجه بر طرفی وضع
 باججه و بر جانبی و ادبی و بر جانبی اورمان و بر طرفی طریق عام اید محدود صاحب رهنه سنوی بوزلیج مقاطعه
 زینس اولابا جی بی عاقبه استیجار مشوعه منجر و غیر مندرج و حقوق و ارفاق اید و نیز قضا مزبور نام اید سیمه
 قرین قرین قابلورت سوبی اورزین در ابر الی کوز ملک در کرمی کاذه حقوق و ارفاق اید و تکلیف قضاکنه
 تابع قورشتلی نام فرجه برین ساحل بحر واقع اولوب لدریا لاهکا حود و مشهور رجم غاری خداوندکار و قند
 عرصتک سنده در تیز او تو ز ایچ مقاطعه بی اولان عجم ملک زینتون باججه حامله استیجار مشوعه کاذه
 حقوق و ارفاق اید و ذکر اولابا زینتون باججه سیمه قرینده واقع بر طرفی ساحل بحر و بر طرفی فرجه زینتون باججه سیمه
 و ایکی طرفی طریق عام متصل استیجار مشوعه منجر شتمالیش قطع ملک نارالار الی کاذه حقوق و ارفاق اید و تکلیف
 اطراف مشهور می نزدیک ایتیم اورزین وقف صحیح اید وقف و صدقه و تائید و حبس و تسبیح و تغذیه
 اید ایلوب شوبله شرط و بنمهر اید که ذکر اولابا عجم اوقاف مزبور ملک بالاجارده المساعاة و المزارع
 حاصل اولان غله سنده اولابا قطعات مشهوره و منوت تر قیبه و در ایلوب بعد حق و در حق ایلوب
 اورزین تقدیم اوله الصا دایله کما علی بنا اقتضا ایدوب فاضل غله وقف کما یبایع ایزدیکه مورث و فاضل
 وظایف خدام و حرمین محترمین ارساله سنده ماعد اید بر کرم حور رضی الله عنده و در ایلوب ایزدیکه
 بر کرم دفع حور اولیج اکاصرف اولنه کرفت بولک و فاضل دی کما علی بنا اقتضا ایدوب غله غیر کما یبایع
 ایزدیکه بر کرم وقف خدام وظایف بقدره کما یبایع اید بعضی انا رخصه اصدانده صرفه لایحوب بولک و حق
 حور اولیج اکاصرف اولنه بوا سلوب معتبره و مرغوب اورزین ایکی وقف احتساب اولیج کور و بر اولیج
 امداد ایتیم ایلرما الکن و وظایف مرتزقه در رقبه ایتیم و فاضل بصونه کما یبایع اید اولر و مشول شرط
 ایلر که عمارات و وقف اجاره محل اید و در ایلوب هر وقت اید اجاره ایلر اجار اولر و ذکر اولابا
 او قطع لیس حیاه لایس و اربکده محترمین جالس اولر و برین متولی اولام و ذکر اید ایزدیکه
 دبله و یکی استخدام و دبله و یکی عزل و کما یبایع اید کیفیات ایتیم اید در بوزن حق رحمت و عطف ایزدیکه
 عمر دولت جا و دانی اید و کرم فیکر حوقه دار یز اولان زین الاوان حرمین ایزدیکه اولر و غله
 او فاضل بوی الی ایچ وظیفه بر تصرف اولر بعد وفاته کتخدمه اولابا ایچ حود بعد سله طریق و صلاح
 اسمصل و سراج سلطانی علی و بکیمی عثمانده عهده تولیه تادیر و انوار امانت و استقامت خاصه
 لامع و ظاهر اولابی وظیفه مرتزقه ایتیم متولی اولوب بعد هم ایلارک ایتیم سنده و ایتیم ایتیم سنده
 مستحق اولان لردن بری بوی بستی ایچ وظیفه ایلر متولی اولر بعد لا تقوا ایزدیکه حکم لایع لایع ایزدیکه
 ایتیم تقسیم ایلر خدمت تولیه اید ایتیم قادر متدیون و مستقیم بر کتیم متولی اولوب بعد ادا ایتیم
 غله و فاضل و وظیفه مزبور بر مستحق اولر تولیه در ماعد ایتیم ایتیم ایتیم و جبا ایتیم عتقا
 و خدا محمد بعد هم ایلارک ایتیم سنده و ایتیم ایتیم سنده و ایتیم ایتیم سنده و ایتیم ایتیم سنده
 کتیم بولند ایچ جنبی استخدام اولیج و ایتیم ایتیم ایتیم و ایتیم ایتیم ایتیم ایتیم ایتیم ایتیم

بعد ظهر قرلر بیک اولاد ذکور زدن اسن وارشدی بطن ابدی طبع مانقا قیوا الالاتقین وظیفه
منور ایل ناظر اول بعد الاقرامین وظیفه مذکور اصل وقفه اولنه وبرور حاکم الشریع منور
اولان اقدلای دعی نظارت ایلوب یومی ایکی ایچ وظیفه منصرف اوله واسلوب بناسیدر کلمه
قت کتابتن بد طولایر ظاهر برکنه کانت اولوب بعد اداء الخدمه یومی ایکی ایچ وظیفه مستحق اوله
ود کالین و صرافق و سایر عقارات و قفل اجاراتی جم و تحصیل ایدر برتقدم تحصیل کنزار و
دیندارکنه جایی اولوب یومی ایکی ایچ وظیفه مستحق اوله و برکنه دعی بقایا جم ایچ کور کور
جایی نمانه اولوب یومی بر ایچ وظیفه منصرف اوله و ذکر ی سبق ایدر خانک وقت و زمانیل
قیوسی اورنوب و احاق ایچ بر عتد علیه کسه اوطه باش اولوب یومی بر ایچ ایچ اجاره اولوب
منصرف اوله و انه کور مضامین قور شالی نام قریب در ضرایب مشرف اولوب بلطفه کور
تعمیر موقوف اولور عم بیورک ریاضه تنظیف و نظارته ایچ کور انظار قریب دن خدمه قادر برکنه
خانق اولوب بعد اداء الخدمه غله و قفدن یومی بر ایچ وظیفه مستحق اوله و در شول شرط ایلدیکه
ذکر اولور اوقاف کور غلا لندن حور برور کور اسن بیخشا شاه قلم سندن مسجد کور اذن سطلای
ایل جامع ایشیک بعد شریف امانی خدمت خطای ادا ایدوب یومی اوچ ایچ وظیفه مستحق اوله
وسر حفظ خدمتی دعی خطیب اولان کسه ادا ایدوب یومی اوچ ایچ وظیفه مستحق اوله
ایچ وظیفه ایل اوچ کسه در و رضوان اولوب بر ایچ ایل ایچ صلا شوذنی اولالار و یومی ایچ ایچ
وظیفه ایل برکنه صلوة ظهر و صلوة عصره امانت ایلوب برکنه دعی یومی ایچ ایچ ایل
اد و قفده اذان و اقامت خدمتی ادا ایلید و امام زبور حضورین هر یوم علی الترتیب
بر حد زین تلاوت و ثوابی و اللهم مرصود مشرفه خانقون روحه صبه هر یوم علی الترتیب
ایلوب غله و قفدن یومی ایکی ایچ وظیفه منصرف اوله عین شرم بد ایدوب سلفه قتم ایدوب
خوب اولنه و یومی بر ایچ وظیفه ایل برکنه دعی وقت امانی ادا ایدوب جو منزه اقرامتی دعی شعر ایلور
اوقه ظهر و عصر موقوفی عهد ایدر بناسیدر و جامع زبور کفی اولان کت جامع مجید
دالبانی مضارده نمانه سندن وقت و زمانیل قنادیل انقاد و اطفا ایدوب یومی بر ایچ
وظیفه مستحق اوله و حور از نورده جامع کور خالصه تسبیح ایشیک ایچ صفا کور برکنه
بر اصل صاف زایش اولوب هر یومی مستقل بر صفا بیضا و بابا کلمه کور کور ایچ جم شریعی

و شادروانلری و اطرافنی کسین لظلم ایروب بوی ایکیشم اچ و بریل و جرم جام شریف اظرافند اولان قبولی برکت
سه و وقت غلغله قهر ایروب غله و نقدن بوی برایج و طیفه و بریل و لبالی مبارکه معناده صخره اولان
هر سیمایندک هر برین التشر قدیر و باب جامع شریف مقابله اولان هر سیمایند بوی قدیر و جرم جام مبارک
ایک شادروانک هر برین در کد قندل و حشمتش اوکند اوج قدیر انقاد اولوب ذکر اولان اوج قندل
قنا و بوی قبیل مغرب انقاد و بعد التشر اطلق ایده کسند بوی برایج و طیفه اوله و جام کبرج بریل و طیفه
اولا کسند امام محمد قبل الدعا سرا اوج سورن اظلام شریف تلاوت ایروب نوانم زوجه اهدا اکره مسکن
جهان مایه دیونا ایروب غله و نقدن بوی برایج و طیفه دستخ اول و آیات جمه و لبالی مبارکه ایگ کس جملوق
محمد جناحین صخره شودنلر عطفه خاطر اولان اوج کسند ادا و مشه ذنلر کسین هر شریف اولان
معاقدن انا ایروب بوی برایج بر منفرد اولر و نه شویله شریف ایلدک جامع کبر صخره دستخ بیتا ایروب کسند
فت قراندن هزارتی تمعین بر جملوق معلم اولوب اوقاف مذکور حل سنه بوی ایچ و طیفه و بریل
اولدنی شریف نوانم امام ششاهه درون غیری کونلر بعد طلوع التشر الی العصر کسند شریف
باب تعلیم قران کریم کده و جرم ایگین استعداده کور صبا ناهاده ایروب اهل کماله اولدنی اول
و مطول زور کونن ایگین صلوات شریف تورب نوانی بو عید عاقر طیفه شریف الحزنین حیدر بر جملوق
حضرت کسند صلوات الله وسلامه علیه روح بر تو حریف اهدا ایروب بوی ایچ و طیفه دستخ اوله
دیوب ایچ و طیفه ایلدنی بر صای کسند ذکرا اولدنی کسند خلیفه اولوب صبا کسند سقزنی کور و اعاده و سقزنی
حیدر انا ایگین و مزه و خلیفه روح ایگین هر بوم بشور نو حیدر شریف ایروب هر بوم کسند عهده تمام اولدنی
و حد کرم بوی اوزو بوجوم روسیه غلاب الیم تاریخیمده ازا اولدنی کسند عا ایروب بوی ایچ و طیفه
منصرف اولدکر تعلیم خلیفه اهل اولدنی اهل اولدنی اهل اولدنی اهل اولدنی اهل اولدنی اهل اولدنی
صبا ناهاده ایروب و رضعت اولد و خلیفه صبا ناهاده ایروب و رضعت اولد و خلیفه صبا ناهاده ایروب
نوانی سلطان کونن سید التقلین حضرت کسند صلوات الله وسلامه علیه روح بر تو حریف تلاوت اولدنی
بارده معلم کسند بشور ایچ و بریل و طیفه دستخ اولدنی صبا ناهاده ایروب و رضعت اولد و خلیفه
خانه اطعام اولدنی بعضی علمای دینی دعوت ایدر رایس لایا شدر بعد اطعام اوج اظلام شریف و بریل
خانک شریف تلاوت اولدنی نوانی روح اهدا اولدنی و نه شویله شریف ایلدک طیفه اوج کسند جامع
شریفین جانب شماله اولان بان قیوی قنا کسند کی کوهک شادروان کسند جامع شریف شادروان
واجب انکم چشمه شریفه قوه حنی و شرب مسلمین کون قدر کفایه صوا ایروب اطرافنی کسند
ایگ ایچون قیم جام مذکور بوی برایج و طیفه و بریل و دستخده ماهر و خدمتی اداه قادر برکتست
کسند ایچ اولان ان اسباب مشخانه صونو بوی اونوب منبج اولان غله جملده اوج قولن شریف اولدنی
کسند صومعه لرین و چشمه لرین و شادروانلری کسند بوی طیفه بر طیفه اظلام واقع اولدنی متولی و ناظر
مظرفیلدی الحاق ایروب بوی ایچ و طیفه دستخ اولدنی و ابریناده برکتست خانه و سایر مستقله و مختار
روص بوی ایچ و طیفه ایلدنی و شادروانلر و ترانز اولد و مقسملر و صوبو لرین بوی ایچ و طیفه ایلدنی
اولوب خلیفه بر اولان محلمری بلا ناهاده ایروب و غله جملدن طوبراق با شرف نام موضع اولان کسند

اسحق شاه جامع امامی داند منشعب اولان اوج فولاد کورینه اولان جوامع و مساجد امامیه
براصح و ادینی ناطق اولوب غلّه و قدح بوی برلیقه وظیفه نیه تصرف اوله لر شو ایزول اوله که هر بوی
قولدندک خبر اسندن و چشمه لرین واقم اولان قتل علی الحکمه مستدل به اصلاح ایدوب مغولی اجمال ایدوب
حاکم شرک عترت بینه اعلام و اندک بنیامی ایلدیم و اصله رسمی و اقدام ایدوب و عطار اوقافه منسوب جامع شرعی
خطیبه و امامه و شؤونه بوی برلیقه وظیفه و بریل اندر دین هر کون حضور لرین اوج سورن اطراف در کای
کرمیه تلاوت ایدوب ثوابین حضرت حق صلی الله علیه و سلم روح بر قیو طرزه اهدا ایدوب و جام زبور
قیمه دینی بوی برلیقه وظیفه و بریلوب لیاکی رضا نزهت و انام معناده کیم لرین جامع زبور شارندن
خاندان ابقاد ایلدیه و نمازگاه جامع قیمه دینی برلیقه وظیفه و بریلوب لیاکی مذکورن منار سندن ابقاد
قنادیل ایلدیه و قطب لرین از نسبی مسجد امامه بوی ایلدیم و شؤونه بوی برلیقه و بریلوب حضور لرین
هر بوی کورن اوج اطراف لرین و بر سورن فاتحه تلاوت ایدوب ثوابین روح اهدا ایدوب
دینه شؤونه ایلدیم که متولی عرف شهر صید بوز و قیه زیت خالص اشتر ایدوب اسحق شاه
جامعده صرف اولدین ایلدیم قیمه او توز و قیه زیت و جام کیم صغر لرین و حضور ابقاد
ایچون اولدیمه معین اولان قجه او توز و قیه زیت و مناروب و نمازگاه جامع لرین ایلدیم
یکمشر و قیه زیت توزیم ایلدیه و ضایع اولان قجه ایلدیم بعد التصدیق قبیل البوروب
مکتدیه و حقه لوده اولان اسکی حسیب لرین سید ایلدیه و انام شتاد مکتب زبور ایچون توزیم
کورا البوروب معلوم ایلدیه و عرف شهر شتاد اسحق شاه جامعده او توز و قیه کور ایلدیم
و جامی اسکندر مسجد و جامی بابا سیمه و بر قیو مسجد سکوز و قیه کور ایلدیم سوم البوروب
هر قیو ایدیمه ایدوب که لیلله مبارکه برات فرمود ایدوب اولینوب سائر لیا ایلدیم دینی معناد اولدیم
اوزن ابقاد اولدیمه بفضل تقاضای حق جلله شاره ایلدیم اولان بیو اوصو بوک و قیه دینی
اطرافین تعمیر ایتیم عم چشمه بیه و سنجاق بکی چشمه سی و قیو چشمه سی و ایدال حقه چشمه سی
و خضر بوس دده چشمه سی و اقصو چشمه لرین دینه کور چشمه سی و بوز بورن چشمه سی شور لیک
مخاری و قناتند و چشمه و حورن لرین و حور و اوج دن و ظرف اقصو و می جانب مدینه دار
اولان طرفین حاد و اقصو بوقوشندن اناء سبیل ایچون بنا ایتیم طاش دوخته قالد ملرزه
دبروم قرین کوجک اولف نام صوا و زرن جده دانا ایتیم ایچ کورین و بیزورم القند و چک
کوپر و سنه جده دانا ایتیم کار کیم قور خولقد و اینه کور اقصو ایلدیم چشمه علی نام قریه قرین جده
بنا ایتیم ایچ کورین دبروم بمرق چاپلی و ایلدیم قاملرزه بنا ایتیم مصل اولدیم و اندر عاری
اولان صویو لرین و کزدک اقصو بنا اولان مصلاده و اگا ایتیم صویو لرین مصل

احتجاج اولورسه بلاما غیر غلار اوقاف زبور دن مرتبه رانی حاکم الشریع و معرفت نظام را بیدار کند که بجز صرف اوله و شهرت
 قناسنده و داع قوزلری نام موصوفن افسوسه قریب بکمالی نام حلاک بقضائاً اما طه اذی قصد بل نظر ایزد
 شایع اعظمه احساناً طرف جملون منصب اولان سبیل ایکن ظاهر بولی سداغک احتمالاً اولوقه و کذلک
 بعضی ازمانده کورک در صوبه طغیان ایدوب تا نازردن اوزجا به سلطان اولان طاشندرا ایل را اید
 نسا دبولدقن بلا اهل نقید تا اولوب نرتنا یا نظر اوله ذکر کی سبقت ایدن بر لرم بلطفه تعالی مرتبت اقتضا
 التیوب زواید اوقاف مزبور بکلمه بیکی ایلی حاکم الشریع و معرفت نظام را بیدار کند که بجز صرف اوله و شهرت
 و وجه اهالی بلدن را بلی ایلد قالدوم و کور و بی غنائج اولان طرف ابناء سبیل
 مبلغ مذکور ایلد خدوفا قالدوم و با کور ای اقتضات اولوب زواید اوقاف مذکور و اما بوزن اولور
 دینه شرط ایلد که ایدوز بو حله خطه نقیبون و تصفیون ایدیکم جمیع شروط و قیودک تقلیل و تکثیری و تبدیل
 و تقیری حسب ما ایدوز کیف ما اشاء فرقه بعد از ای بدید و منگنه اولوب بعد وفاتی و حق قانی
 باب تقیر و تبدیل و تکثیر و تقلیل من اوله دیوب جمیع شرائطی انعام و حلاقیاتی احکام ایدوب جمیع اوقاف
 مشروطه صبی فارغة عن الشواغل و الموانع عقول مذکور ایدو ایدوب اولدی و فقیت اوز
 سلم ایدو کنی و جاها تصدیق و شناها تحقیق ایلد که سکر و واقف ذی الفوعل و الضمان المتصف با
 العوارف و الشرائع صبر لری متولی علی ابال محضین ظاهر اطلاق نما اولوب بولس اولور بیط مقال
 ایلدی که ذکر اولان بنی قطعه تارال فی الاصل ملک فالصرا و لفظه وقف اراضی و عقار صحیح و لمنه نام کلمی
 رهنمای سبیل سراج الایمه ابو حنیفه عثمان بن ثابت رحمة علیه بعد الثواب راضی ایدو کی برادر
 لکن لزومی غیر محض و در تصرفات و فنی واقف بدین ابقا ایلد که ازله ملک المثنی اولدی و بی جهندن
 ربانی محمد بن حسن الشیبانی و امام الوری هلال بن یحیی البصری مذکورند و وقف بطلان عند الفقها
 البیضا فها و عیاندر و سایر تقاضای اولوب جهت مخصوصه موقوفه اراضی اوزر ترغ و واقع اید
 و اشجارک و فی جهت اتراب و فنی اگر بعضی ایدو صحیح در دیوب تجوز و فنی ایلد در کتب بعضی
 ایلد جهت عدم صحت و جواز مایل ایدو کی لای ارباب الفضائل معروف و مشهور در اراضی امیر و اوزر
 اولان اطلاق حکم منقول در وقف منقول ایدو اکثر ایدو فائزین صحیح و کله و ارض غیر محلو که اوزر اول
 چشمه و تجاری و فتوات و ما یستحقن بکذلک حکم منقول ایدو کی بین و ایدو کی کذلک متعین در
 بالافهم عدم نایب فلا هر و یومامه الایام ملک و ارض خود باهر اولفظه وقف مذکور در رجوع ایلد
 دیو استرداد ایلد بیک متولی از غیر متوکلا علی الله الشکر جواب با صوابه و تنظیر مستطاب
 مقصدی اولوب فی الحقیقه وقف اراضی و عقار در عدم لزوم امام ابی حنیفه مذکورند و غیر
 و واقف نفس شرطی ایلد امام محمد بن الحسن و امام هلال بن یحیی البصری مذکورند بطلانی نایب مذکور امام
 همام ابو یوسف یعقوب بن ابراهیم الحنفی علیه رحمة الرب ارض صحیح مذکورند و واقف نفس شرطی ایلد
 وقف صحیح و لازم ایدو که علماء اعلام و فضلاء کرام عاقله و قاطعه مالک در در و فی زمانه تا رغبتاً للناس

اقنا امام موی الیهک رای رشیدی و مذهب سیدی اوزر در بر جہت موقوفہ اولان ارضی
اوزرنہ اولان ابنہ و اشجارک جہت انفرادی و قضاہ عدم صحت و جواز بعضی ائمہ کار سازندہ ہستند
مقرر در لکن صحت و جواز بعضی ائمہ ہدی و اہلب و لدی بین العلماء بقی و فی زمانہ کذلک
بر غیا للناس اقنا صحت و جوازی اوزر اولدوغنی متعین در و اراضی امیرہ اوزرنہ اولان
املاک اگر حکم منقولہ در لکن قنا یعرف و قد قبیلند ان و غلطہ امام محمد بر الحسن مذهبہ اوزر و فی
صحیح ابوی صحیح در و ارض غیر مخلوکہ اوزرنہ اولان و فی ہونوال اوزر در دیور دون امتناع
و متوال مشرور اوزر دفاع ایدوب طرفین بالخصوصہ الصحیحی کتریمہ وجانبین بالہوکی العیونہ العیون
موقع صدر کتاب صحت نصاب حاکم فاضل حاسم قاضی جناب بکر طویل کہ و حسن ماب جعفر زرنہ برانہ
اولد قلترنہ حاکم مشارالہ طرفینک کلامی اصفاء در وقت ایلدکن بعد التامل الواف مشوبانک ایضا
سنہ ثواب اکثر و غلطہ مناع الخ اولدن حذر ابوب امام ابن یوسف مذهبین اوزر ذکر اولتہ
نارالاول صحت و لزومہ و بر جہتین و قف ارضی اوزرنہ اولان املاکک جہت انفرادی و قضاہ
صحت و جوازہ فاضل اولان ائمہ دینک مذهب صحیحہ اوزر ذکر اولتہ قضا طہہ اراضی
اوزرنہ اولان جمیع ابنہ و اشجارک صحت و قضاہ و اراضی امیرہ اوزرنہ اولان یا عجز لک
وارض غیر مخلوکہ اوزرنہ اولان چشمہ لک و مع الما قنوات و جاریہک و ما متعلقہ بانک
امام محمد الحسن مذهبہ اوزر صحت و قضاہ واقف موی الہ لازال بین العوری مشارالہ جعفر زرنہ
مخصر مشکرین شرایط حکمی مزاعی اولوب و مسؤل فی الحکم اولدوغنی حالہ حکم صحیح شرعی و قضاہ
صحیحہ موی قلیوب بود جلال حکم صحیح نافذ و قوعنہ ممکن و اضا مشارالہ اسبغ اللہ تعالیٰ علیہ جعفر زرنہ
ذکر اولتہ نارالاول و قضاہ صحت و لزومہ اولان حکم الما ملزم اولوب لکن قضا طہہ لہ اراضی موقوفہ
واراضی امیرہ اوزرنہ واقع ابنہ و اشجار و ارض غیر مخلوکہ اوزرنہ اولان چشمہ لک و مع الما
قنوات و جاریہ و قضاہ صحتہ حکمہ عوق نزاع منقصر اولوب اگر جہت حکم بالصلحہ بالصلحہ
مسفوت و اشجار مسفوت و چشمہ لک و مع الما جاریہ و قنوات و قضاہ صحیح اولمشدر لکن عند الامام
ابن حنیفہ رحمہ اللہ صحت لزومہ جدا اید و کی طہو بدار بنا علی ذلک بغیرہ حق است و اول
با قیدر بوا بنہ مذکورہ و اشجار زرنہ و چشمہ لک و متعلقات مشرورہ صحتہ تکرار و عوان
رصو علی حاکم موی الہ جناب بلرینہ مرافعہ صحیحہ لہ اصدا را بلکہ کہ متولی مذکور جواب عاجل و صحت
مانا اولوب فی الحقیقہ امر لزوم امام موی الہ مذهب شریفند و جہتین اوزر و صحتہ
ایہرکی لہ بالعلماء الاعلام معلومہ نارالاول و قضاہ صحت ثابت و متحقق اولتہ عند الامامین

الهدى من المنهجين الى يوسف يعقوب بن ابراهيم وغيره الخ شيئا من صحت لزوم مستلزم اولو ربا على ذلك ذكره
ابنه وانشجاره وشمه له ومتعلقا في وقت صحيح ولازم او كشره في جواب مشروعه ويزيد حكم
مشار اليه جانا بلدي في بعد الاستماع امامين موحي اليها هذا هبلرنا اوزر ذكر اولها ابنه وانشجار
وشمه له ومتعلقا مشروعه ووقفه لزومه في حكم صحيح شرعي وقضا صيراج مرعي فيلوب حكم
سابقني قضا لاحق ايا ابرام وواقف مشار اليه حضرتين وكل الوجوه الزام ابوب جميع واقفا فيكون
عاقضا في نور ايا الى ان يرث الله الارض ومن عليها وهو خير الوارثين وقف صحيح ولازم اولوب
سلاطين ووزرا وقضاة وضوايقن واملر وولادته وافراده وافراده دن بدفرد واحد من انفق
وتحويل وتفسير وتبديل منتم الاحتمال اولدي بوزن صكس واقف موحي اليه حضرتين شرطه المذكورين
اوزر المذكور احمد غالي مجلس حكم المذكورم توليت المذكور دن غزال ابوب توليت كندی ذات
شريفلي اوزر تفرير ابيجك حكم مشار اليه منوال مشروعه اوزر عزرا ونورين تنفيذ شرعي ايل
تنفيذ ابوب جميع قضاي مشروعه اوزر زينة ذيل كتابه وقفه اسطري سطور وغير سطر
اولوب مجلس حكمه حاضران اولانقاة مسكني وثقاة بوجديني اشرا ايلدي من بدل بعد باسمه
فانما اتمه على الذين جعلوا في الله سبحانه علم واتجر الواقف على الخ الجواد الكرم جوي ذلك وجور
ووقع الاشرا عليه وكفى بالله شهيدا في اليوم الحادي والعشرين من شهر ربيع الاول سنة ١٢٤٥

اعلم العظام افضل الفضل الامام
 عليه اقدى اوى مصطلح المصطفى
 بكنية بقره
 زجر العظام افضل احمد افندي
 ابن محمد افندي الشهرستاني
 في المدرسين سيد شيخ محمد افندي
 ابن المرحوم قبال وجود افندي
 المدرس بمدرسة مزاريق
 في المدرسين مصطفى افندي
 الشهير بخضاري
 عبد الله افندي الشهرستاني
 المدرس بمدرسة جندك
 محمد افندي المدرس
 بمدرسة اينكولر
 زجر العلماء العالمين
 من افندي الشهرين
 محبوبى زراوك
 عبد الله افندي اوى على
 الشهير بزجرى زراوك
 الشيخ محمد افندي
 اوى المرحوم يعقوب
 افندي
 محمد افندي خطيب
 جامع كينب
 كمال افندي اوى الشيخ محمد افندي
 شيخ الراوند الرز
 سيد خليفة اوى على
 امام ابي سمن
 زجر الامام احمد جانيها
 الشهير بابو زراوك
 زجر العلماء العالمين
 من افندي الشهرين
 محبوبى زراوك
 عبد الله افندي اوى على
 الشهير بزجرى زراوك
 الشيخ محمد افندي
 اوى المرحوم يعقوب
 افندي
 محمد افندي خطيب
 جامع كينب
 كمال افندي اوى الشيخ محمد افندي
 شيخ الراوند الرز
 سيد خليفة اوى على
 امام ابي سمن
 زجر الامام احمد جانيها
 الشهير بابو زراوك
 زجر العلماء العالمين
 من افندي الشهرين
 محبوبى زراوك
 عبد الله افندي اوى على
 الشهير بزجرى زراوك
 الشيخ محمد افندي
 اوى المرحوم يعقوب
 افندي
 محمد افندي خطيب
 جامع كينب
 كمال افندي اوى الشيخ محمد افندي
 شيخ الراوند الرز
 سيد خليفة اوى على
 امام ابي سمن
 زجر الامام احمد جانيها
 الشهير بابو زراوك

Bismillâhirrahmânirrahîm

Cevâhir-i zevâhir-i hamd ü sipâs-i ebediyyü'l ittisâl ve leâlî-i mütelâfî-i şükr-i bî-kıyâs-i 'adîmü'l- infisâl hezâr acz ü inkisâr-ı bî-şümâr tezellül-i intizâr birle hâlik ve râzik-ı âlem ve âlemiyân vâkıf-ı habâyâ-yı zamâir-i ins ü can basît-i edîm-i hâk vâki'ı kibâb-ı eflâk vâcibü'l-vücûd mümteni'ü'l-misâl-i zü'l-cûd müttesi'ü'n-nevâl nâzım-ı menâzım-i ahkâm-ı îcâd ü i'dâm mâlikü'l-mülk zü'l-celâli ve'l-ikrâm hazretlerinin hâk-i pâk-i dergâh-ı akdes ve pîşigâh-i bârigâh-i mukaddeslerine berdaştedir ki cümle mevcûdâtı kudret-i şâmilesiyle ibdâ' ve 'amme-i masnu'âtı hikmet-i kâmilesiyle ihtirâ buyurdukda nev'-i mükerrerem-i benî âdemî tâc-ı bâhru'l-ibtihâc "*ve lekad kerramnâ* ile serfirâz ve hil'at-ı fâhire-i *ve ce'alnâküm şu'ûben ve kabâile li-te'ârefû inne ekrameküm inde'llâhi etkâküm*" ile mümtâz kılub ber muktezâ-yi mahz-ı fazl-i 'amîm u lutf-i cesîm ol zümreden nice sa'âdet mendî masdar-ı bezl-i sadâkat ve mazhar-i teşrîf-i füyûzât etmek ile fâiz-i derecât-ı 'âliyyât ve muhriz-i ücûr-i envâ'-ı meberrât eyledi "*zâlike fadlu'llâhi yü'tihî men yeşâü va'llâhü zü'l-fadli'l-'azîm*" ve salâtü salevât-i zâkiyât ve rediyyetü'l-fevhât ve tensîmât-ı teslîmât-ı tayyibât-ı miskkiyetü'n-nefehât fâtihatü'l-kitâb-ı nübüvvet-i tâmmе hâtîme-i risâle-i risâlet-i 'amme efdal-i gürûh-i nâciye-i enbiyâ ve'l-mürselîn mahsûs-ı şeref-i hitâb-ı "*ve mâ erselnâke illâ rahmeten li'l-âlemîn*" destgîr-i fitadegân şeff'ü'l-küll hâdi-i akvem-i sübül-i Kureşî-i Hâşimî nebiyy-i 'arabî ümmî Ebu'l-Kâsım Muhammedeni'l-Mustafâ 'aleyhi salevâtullâhi ve selâmühû mâ dâme bi-şer'ihî'l-kavîm kıvâmü'l âlemi ve intizâmühû hazretlerinin ravzâ-i radiyye-i mutahhara ve türbe-i tayyibe-i mu'attaralarına bi-kemâli't-ta'zîm ithâf ve takdîm olunur ki uluvv-i zâtî âyât-i kâti'a ile müeyyed ve sümüvv-i sıfatı mu'cizât-i sâti'a ile mümehhed olup kâffe-i enâm-ı dârü's-selâmı İslama da'vet ve menâhic-i hakk-ı mübîne irşâd ve hidâyet eyledi ve tuhaf-i tehayâ-yı nâ-mütenâhi zümreti'l-ahyâr-ı 'âli tebâr ve firka-i ashâb-i ebrâr-i büzürgüvârları Cenâb-i müstetâblarına ihdâ olunur ki her biri hâmi-i hamâdîn ve vâli-i livâ-i fadl ü yakîn olup tarîk-i hak ve sevâba reh-nümâ ve sâlikân-i sübül-i hidâyete pîşüvâ oldular. Rıdvânullâhi te'âlâ aleyhim ecma'in ve alâ men tebi'ahüm bi-ihsânin ilâ yevmî'd-din. Ve ba'dehû bu dünyayı bî-vefâ-yı dîn ve dehr-i bukalemûn nümûn bunyâd-i nâ-pâyidâr dâr-ı bevâr

ve haşyet-medâr olup, nâ'imî hatar-nâk-i zevâl mukîmî müşrif-i irtihâl lezzetî zillet ile hem-renk minhatî mihnet ile denkâ denk rûz-i gârî rûzgâr sürûrî şürûra nümûdâr zemînî bi-hâsıl-ı zamânı müsta'cel idüğü erbâb-ı besâir-i selîme ve ashâb-ı tebâyîf'-ı müstakîmenin mir'ât-ı zamîr-i Münîr-i razdanlarında nümâyândır lâ cereme lebîb-i sâ'îd ve edîb-i reşîde lâzım ve lâzib belki farz ve vâcibdir ki feyyâzı mutlak Cenâbi Hazret-i hak tarafı bâhirü's-şerîfinden fadlen ve keremen kendi hakkında hemîşe cilve nümâ-yı zuhûr olan 'avâ'idi 'amîmetü'l fevâyidden **"ve le in şekertüm le-ezîdenneküm"** mü'eddâsınca bâ'is-i izdiyâd-ı mevâdd-ı in'âmât-i ilâhiyye olmak için mühimmât-ı zarûriyyeden fâzılını sübül-i meberrât ve taraf-ı hasenâte sarf ile rûz-i me'âd için zâd ihzâr ve ücûr-i cezîleye neyl esbâbını iksâr eyleyüb nâss-ı kerîmi **"Men zellezî yukridu'llâhe kardan hasenen feyûda'ifehû lehû velehû ecrün kerîmün"** tekrîminden behreyâb ve dâhil-i firka-i nâciye-i **"men amile sâlihan min zekerin ev ünsâ ve hüve mü'minûn fe'ülâike yedhulûne'l-cennete yürzekûne fihâ bi gayr-i hîsab"** ola. Çün bu mukaddimât-i vâcibetü'l-kabûl ve kadâyâyı vâdihatü'l-medlûl ledâ erbâbi'l-ârâ hakîk-i tasdîk idüğü mufasssam ve 'inde ashâbi'n-nühâ karîni tahkîk idüğü müsellemdir. Binâen 'alâ zâlik istihsâl-i ücûr-i hasenâta hulûs-ı niyyetle tâlib ve isticlâb-i vüfûr-i mesûbâta sıdk-ı 'azîmet ile râğîb olub devlet-i kâhire-i Osmâniyye ve saltanat-ı bâhire-i hâkâniyyede sâbikan Şeyhü'l-islâm müftî'l-en'âm olan a'lemü'l-ulemâi'l-mütebahhurîn afdalü'l-fudalâi'l-müteverri'în müstekmilü kavânîni'l fûnûni'd-dîniyye müstahsilü berâhîni'l-'ulûmi'z-zanniyye ve'l-yakîniyye el-hibrü'l-mâhir ve'l-bahru'z-zâhir vârisi'l-cedd-i kâbiren an kâbir Abdülazîz Efendi ibnü'l-merhûmi'l-mebrûr ed-dâricü ilâ medârici rahmeti rabbihi'l-ğafûr sadru'l-ulemâi'l-âmilîn mevlânâ Husameddîn Efendi ebkahü'llâhü te'âlâ medde'z-zemân ve 'alâ derecâti eslâfihî fî gurefi'l-cinân Hazretleri ki neseb-i hatîrleri beyne'l-'ulemâ'i's-sâde Karaçelebi-zâde 'unvâniyle şehîrdir mebde-i fitratından müntehâ-yı menziletini **"ve le kad ci'timünâ fûrâda kemâ hâlâknâküm evvele merretin"** mazmûnu latîfinden tefekkür ve hâl-i 'âfiyette meâl-i 'âkıbetini **"mâ indeküm yenfedü ve mâ inde'llâhi bâk"** münîfinden tedebbür edip **"ve mâ tükaddîmû li-enfüsiküm min hayrin tecidühü inde'llâhi"** ma'nâ-yı sıhhat mebnâsını iz'ân ve **"izâ mâte ibn-ü âdeme inkata'a amelühü illâ 'an selâsîn ilmin yüntefe'u bihi ve vededîn**

sâlihîn yed‘u lehû ve sadakatin câriyetin” fahvâ-yı sıdk ihtivâsını itkân eyledi. Pes kerîme-i “*innâ nahnü nuhyi‘l-mevtâ ve nektübü mâ kaddemû ve âsârehüm*” medlûl-i ‘izzet şümûlü üzre ‘inde‘llâhi‘l-meliki‘l-müte‘âl iddihâr-ı savâlih-i a‘mâl ile “*ve en leyse li‘l-insâni illâ mâ se‘â ve enne sa‘yehü sevfe yürâ sümme yüczâhü‘l cezâe‘l-efâ*” hân-ı ihsânından kâmiyâb olmak ricâsına kâffe-i ekârir ve tasarrufât-ı câize ve ‘âmme-i tekârîr ve teberru‘ât-ı mehâsin sıhhat-i hâize olduğu halde bi‘l-beyyineti‘s-sâfiye ve taviyyeti‘l-vâfiye meclîs-i şer‘-i şerîf-i kaviiyyü‘l-erkân ve mahfel-i dîn-i münîf-i celîyyü‘l-bürhânda li-ecli‘d-da‘vâ ve‘t-tescîl ve li itmâmi emrihi‘l-cezîl mütevellî nasb ve ta‘yîn edip, tevliyeti kabûl eden zümre-i sipâhiden fahrü‘l-emâsil ve‘l-akrân Ahmet Ağa ibn-i Hüseyin mahzarında bu üslûb-i mu‘teber ve mergûb üzre tav‘an ikrâr-ı sahîh-i şer‘i ve rağbeten i‘tirâf-ı sarîh-i mer‘i kılub, tevessülen ile‘llâhi‘r-rezzâkî‘ş-şekûr ve tekarrüben ile‘l-hâliki‘l-ğafûr enfes-i emvâl ve atyeb-i menâlimden zikr-i âtî vakfımın sudûruna değin min gayri müzâhım yedimde muntazam mülk-ü mahzım ve taht-ı tasarrufumda hakk-ı sarfım olup Mahrûse-i Burûsa ve Câmî-i Kebîr kurbunda Reyhan Paşa evkâfından lede‘l-ahâli ma‘lûmu‘l-hudûd bir kıt‘ası senede altı yüz akçe ve bir kıt‘ası dahi senede dört yüz seksen akçe cem‘an bin seksen akçe mukâta‘ası olan arsa üzerinde binâ eylediğim fevkâni yigirmi bir bâb oda ve tahtânî on beş bâb odası müştemil olub mukaddemâ Pirinç Hanı demekle meşhûr ve hala bu fakîre intimâ ile mezkûr olan havuzlu mülk hanı ve hân-ı mezbûre kapısının iki tarafında mukâta‘alı ‘arsa-i mevkûfe-i mezbûre üzerinde müceddeden binâ ittiğim üç bâb dükkânları ve Zeyneb Hâtûn ibnet-i Ahmed Paşa el-Fenârî evkâfından olun hân-ı mezbûre muttasıl senede vakf-ı mezbûre üç yüz akçe mukâta‘ası olan Mahzenli Attâr dükkânını dâhiliyye ve hâriciyye ‘ulviyye ve süfliyye ‘âmme-i ebniye ve hukûk ve murâfıkı ile ve yine Burûsa‘da Çatal Furûn kurbunda Şehâbeddîn Paşa Mahallesi‘nde şarkan tarîk-i hâssa ve ğarben derzî Mahmûd dükkânına ve kıbleten kal‘e duvarına ve şimâlen tarîk-i hâssa muntehâ olub zemîninin Şeyh İlâhi Vakfına senede bin beş yüz almış akçe mukâta‘ası ve bir mikdârının dahî Seyyid Hüseyin Erzincânî vakfına senede yetmiş akçe mukâta‘ası olan sekiz bâb Yahudi odalarını ve alt tarafında on iki bâb dükkânları ve yine Çörekçi Furununu ‘ulviyye ve süfliyye kâffe-i ebniye ve hukûk ve merâfıkı ile ve

yine mahrûse-i mezkûrede Kayğân oğlu çarşısı kurbünde bir tarafı Mudanyalı Ahmed dükkânına ve etrâf-ı selâsesi tarîk-i 'âme müntehî olub Kazzaoğlu vakfına senevî yedi yüz akçe mukâta'a-i zemîni olan bir bâb kerdecî dükkânını ve ona muttasıl dört bâb postalcı dükkânlarını bi-kâffeti'l-hukûk ve'l-merâfıkı ve kezâlik Mahrûse-i Burûsa'da Aşağı mahkeme-i şerîfeye muttasıl zikrolunan Câmî'-i Kebîr vakfından senede vakf-ı mezbûre yüz akçe mukâta'ası olub lede'l-ahâli ma'lûmu'l-hudûd 'arsa üzerinde üç bâb cemî' mülk dükkânları ve ol dükkânlara muttasıl tahtâni bir bâb mülk odayı dâhiliyye ve hâriciyye hukûk ve merâfıkı ile ve yine Burûsa'da Murâdiye çarşısında bir tarafı Murâd bin Abdullah ve bir tarafı el-Hâc Mehmed ve bir cânibi Mustafa bin Abdullah dükkânları ve bir cânibi tarîk-i 'âm ile mahdûd mülk üç bâb dükkânı ve üstlerinde üç bâb odaları 'ulviyye ve süfliyye kâffe-i hukûk ve merâfıkı ile ve yine mahrûse-i mezbûrede Tatarlar Mahallesi'nde bir tarafı nalbant dükkânı ve bir tarafı Hasan Çelebi bağçesi ve bir tarafı kâriz ta'bîr olunur hark ve bir tarafı tarîk-i 'âm ile mahdûd olub merhûm Şâh Çelebi vakfına her sene yüz akçe mukâta'a-i zemîni olan tâbde hâne ta'bîr olunur kâr-hâneyi kâffe-i hukûk ve merâfıkı ile ve yine Burûsa'da Bahşi Bey Mahallesi'nde min tarafı Râbi'a Hâtûn ve min cânibi Simkeş Salih mülküne ve min tarafı Mustafa mülküne ve bir cânibi ba'zen 'İlm-zâde mülküne ve ba'zen tarîk-i 'âme müntehî olub Bahşi Beg vakfına senede elli akçe mukâta'a-i zemîni olan tâbde hâne ta'bîr olunur kâr-hâneyi ve ona muttasıl bir bâb beyt-i süflî ve bir mikdâr muhavvatayı bi-kâffe-i hukûk ve merâfık ve zikrolunan Câmî'-i Kebîr'in bâb-ı musallâsı tarafında binâ olunan iki sofa-yı safâ ifzâ ve ta'lîm-i sıbyân için mebnî mekteb-i şerîf-i hûş nümâyı kâffe-i hukûk ve merâfıkı ile ve harem-i câmi'-i mezkûrde tevaddî ve şûrb-i müslimîn için binâ eylediğim iki şadırvânı kâffe-i hukûk ile ve şadırvanlar yanında ihdâs ettiğim bir âlî kâşî çeşmeyi su mahzeni ile ve yine Mahrûse-i Burûsa'nın üstünde Keşiş Dağı nâm cebel-i şâmihten kelâm-ı dürri'n-nizâm "*men hafere bir'e mâin şeribet minha kebidun hâriyyun min al insi ve'l cinni ve's-sibâ'i ve't-tuyûri felehu ecru zâlike ilâ yevmî'l-kıyâme*" mazmûn-i sihat makrûnunda münderic olan va'ad-ı mukarrari'l-encâr-i Nebevî ile istişâren bi'avnihî te'âlâ şehir-i cennet-asâ yer ve sâye-i icrâ olunur ol âb-ı nâb-ı musaffâdan herkes belki mûr-ü mekes müntefî' olmaları için mahâll-i müteferrikada

binâ ve icrâ-yi mâ' ittigüm elli kadar çeşmeleri cemî' ebniye ve mehâzin ve kanevâtı ve cümle mecârî ve hukûk ve merâfıkı ve mensûbâtı ile ve yine kazâ-i mezbûre tâbi' Kozluören nâm karyede kiremidlik kurbünde irsen ve şirâen silk-i mülkümle münselik olub sâhib-i arza senede üç yüz akçe mukâta'ası olan hadâik-i müte'addideyi ki etrâfına dâiren-mâdâr handek hafr olunub etrâf-ı erba'ası tarîk-i 'âm ile mahdûd kıt'a-i vâhide olmuştur. Eşcâr-ı mütenevvi'a-i müsmire ve ğayr-i müsmiresi ve hukûk ve merâfıkı ile ve yine karye-i mezbûrede hamâm kurbünde min tarafı musli Beşe mülkü ve etrâf-ı selâsesi tarîk-i 'âm ile mahdûd olub sâhib-i arza senede elli akçe mukâta'ası olan kestâne bağçesini eşcâr-ı müsmire ve hukûk ve merâfıkı ile ve İnegöl Kazâsına tâbi' Visâl nâm karyede bir tarafı Nasuh bağçesi ve bir cânibi vâdi ve bir cânibi orman ve bir tarafı tarîk-i 'âm ile mahdûd sâhib-i 'arza senevî yüz akçe mukâta'a-i zemîni olan bağçeyi 'âmme-i eşcâr-ı mütenevvi'a-i müsmire ve ğayr-i müsmiresini ve hukûk ve merâfıkı ile ve yine kazâ-i mezbûre tâbi' Edebeg nâm karye kurbünde Kâlpûrt suyu üzerinde dâyir iki göz mülk degirmeni kâffe-i hukûk ve merâfıkı ile Gemlik Kazâsı'na tâbi' Kurşunlu nâm karye kurbünde sâhil-i bahrde vâki' olub lede'l-ahâli ma'rûf ve meşhûr merhûm Gâzi Hüdâvendigâr vakfına 'arsasının senede dört yüz otuz akçe mukâta'ası olan cemî' mülk-ü zeytun bağçemi 'âmme-i eşcâr-ı mütenevvi'a ve kâffe-i hukûk ve merâfıkı ile ve zikrolunan zeytun bağçesi kurbünde vâki' bir tarafı sâhil-i bahre ve bir tarafı mezbûr zeytun bağçesine ve iki tarafı tarîk-i 'âmme muttasıl eşcâr-ı mütenevvi'ayı müştemil beş kıt'a mülk tarlalarını kâffe-i hukûk ve merâfıkı ile bu cümle cemî'-i emlâk-i meşrûhamı şurût etdigim üzere vakf-ı sahîh ile vakf ve sadaka ve te'bîd ve habs ve tesyîl ve tahlîd eyleyüb şöyle şart ve tansis eyledim ki zikrolunan cemî'-i evkâf-ı mezbûrenin bi'l-îcâr ve'l-müsakkât ve muzâre'a hâsıl olan ğallesinden evvela mukât'ât-ı mukâta'a-i meşrûhası ve meûnet-i şer'iiyesi verilüb ba'dehû ta'mîr ve termîmi cümle mesârif üzerine takdîm oluna. el-'ÿyâzü billahi te'âlâ külli binâ iktizâ edip fâzıl-ı ğalle-i vakf kifâyet itmez ise Borlu vakfının vezâyif-i hüddâm ve Haremeyn-i muhteremeyn irsâliyesinden mâ'adâsı Burûsa'da 'avârız mahallelerine verilmeyüb el-ehem fe'l-ehem Burûsa vakfı ma'mûr olunca ona sarf oluna. Kezâlik Borlu vakfından dahi külli binâ iktizâ edip ğallesini kifâyet itmez ise Burûsa vakfından hüddâm

vezâyifinden mâ'adası ibtidâen ba'zı âsâr-ı hayr ihdâsına sarf olunmayub Borlu vakfı ma'mûr olunca ona sarf oluna. Bu üslûb-i mu'teber ve mergûb üzere iki vakıf ihtiyâçlarına göre biri birlerine imdâd itmek ile mehmâ-emken vezâyif-i mürtezıkaya rakabe etmeden vakıflar bi-'avnihî te'âlâ ma'mûr ola. Ve şöyle şart eyledim ki 'akârât-ı vakf icâre-i mu'accele ile verilmeyüb her vakitte ecr-i misli ile îcâr oluna. Ve zikrolunan evkâfa libâs-ı hayâtı lâbis ve erike-i sihhatde câlis oldukça ben mütevellî olam. Ve zikr-i âtî cibâyetlerde ve kitâbetlerde dilediğimi istihdâm ve dilediğimi 'azl ve mekânlarına âhari keyfe mâ eşâu nasb idem. Der yûze-i ni'met-i rahmet-i rahmâni için âzm-i mülk-i câvidânî etdiğimden sonra çukâdârımız olan zahru'l-akrân Hasan Beşe ibn-i İbrâhim mütevellî olub ğalle-i evkâfımdan yevmî altı akçe vazîfeye mutasarrıf ola. Ba'de vefâtihi kethüdâm fahru'l-emâsil Mahmûd, ba'dehü Silâhdâr Fayık ve Solak İsmail ve Sarrâc-ı Sultâni Ali ve Yeniçeri Osman'dan 'uhde-i tevliyete kâdir ve envâr-ı emânet ve istikâmet nâsiyesinde lâmi' ve zâhir olanı vazîfe-i merkûme ile mütevellî olub ba'dehüm onların ebnâsından ve ebnâ-i ebnâsından sümme sümme müstehak olanlardan biri yevmî beş akçe vazîfe mütevellî ola. Ba'de'l-inkirâz Burûsa'da hâkimü'ş-şer'-i şerîf olan efendi ta'yini ile hizmet-i tevliyete edâya kâdir müteveyyin ve müstakîm bir kimesne mütevellî olub ba'de edâ-i'l-hidme ğalle-i vakıfdan vazîfe-i mezbûreye müstehak ola. Tevliyeten mâ'adâ beyân-ı âtî kitâbetde ve cibâyetde 'utekâ ve huddâmımdan ba'dehüm onların ebnâsından ve ebnâ-i ebnâsından sümme ve sümme mâ te'âkabû ve tenâselû edâ-i hidmete kâdir kimesne bulundukça ecnebi istihdâm olunmaya. Ve dâmâdlarımın aslah ve evra'ı yevmî üç akçe vazîfe ile nâzır olub ba'dehüm kızlarımın evlâd-ı zükûrundan esenn ve erşedi batnen ba'de batnin mâ te'âkabû ile'l-inkirâz vazîfe-i mezbûre ile nâzır ola. Ba'de'l-inkirâz vazîfe-i mezkûre asl-ı vakfa zamm oluna. Ve Burûsa'da hâkimü-ş-şer'-i şerîf olan efendi dahi nezâret eyleyüb yevmî iki akçe vazîfeye mutasarrıf ola. Ve üslûb-u muhâsebede mâhir fenn-i kitâbetde yedi tûlâyı zâhir bir kimesne kâtib olub ba'de edâ-i'l-hidme yevmî iki akçe vazîfeye müstehak ola. Ve dekâkîn ve hadâyık ve sâir 'akârât-ı vakfın icârâtını cem' ve tahsîl ider bir mukaddem maslahat-güzâr ve 'afîf ve dindâr kimesne câbî olub yevmî iki akçe vazîfeye müstehak ola. Ve bir kimesne dahi bekâyâ cem'i

içün küçük câbî nâmına olub yevmî bir akçe vazîfeye mutasarrıf ola. Ve zikri sebk iden hânın vakt ü zemânıyla kapısını örtüb ve açmak için bir mu'temed-i 'aliyye kimesne odabaşı olub yevmî bir buçuk akçe icâreli bir odaya mutasarrıf ola. Ve İnegöl Kazâsı'na tâbî 'Kurşunlu nâm karyede harâbe müşrif olub bi-lütfihî te'âlâ bu fakîr ta'mîrine muvaffak olduğum büyük hânı tanzîf ve tathîr itmek için ahâlî-i karyeden hidmete kâdir bir kimesne hancı olub ba'de edâ-i hidme ğalle-i vakfdan yevmî bir akçe vazîfeye müstehak ola. Ve yine şöyle şart eyledim ki zikrolunan evkâfımın ğalâlından mahrûse-i Burûsa'da İshâk Şâh Mahallesi'nde mescid iken izn-i sultânî ile câmi' ettiğim ma'bed-i şerîfin imâmı hizmet-i hitâbeti edâ edip yevmî üç akçe vazîfeye müstehak ola. Ve sermahfil hizmetini dahi hatîb olan kimesne edâ edip yevmî üç akçe vezîfeye müstehak ola. Ve yevmî birer akçe vazîfe ile üç kimesne devirhân olub birer akçe ile dahi salâ müezzini olalar. Ve yevmî iki akçe vazîfe ile bir kimesne salât-ı zühr ve salât-ı 'asrda imâmet eyleyüb bir kimesne dahî yevmî iki akçe ile ol vakitlerde ezân ve ikâmet hizmetini edâ eyleye. Ve imâm-ı mezbûr huzûrunda beher yevm 'ala't-tertîb bir cüz-i şerîf tilâvet ve sevâbını vâlidem merhûme Müşerreffe Hâtûn rûhuna hîbe eyleyüb ğalle-i vakfdan yevmî iki akçe vazîfeye mutasarrıf ola. Ğurre-i şehirde bed' edip silhinde hatm iderse hasendir. İmâm-ı evvel eger bu iki vakt imâmeti edâ edip cüz-i şerîf kırâatini dahi müte'ahhid olursa tecvîz oluna. Ve yevmî bir akçe vazîfe ile bir kimesne dahi vakt-i ğurûbda minâreye çıkub ezân okuya. Zühr ve 'asr müezzini ta'ahhid iderse münâsibdir. Ve câmi'-i mezbûrun kayyımı olan kimesne câmi' içinde ve leyâlî-i mu'tadede minâresinde vakt ü zemânıyla kanâdîli ikâd ve itfâ edip yevmî bir akçe vazîfeye müstehak ola. Ve mahrûse-i mezbûrede Câmi'-i Kebîr hâricinde teskîk etdiğim iki sofanın her birinde birer recül-i sâlih ferrâş olub her biri müstakillen birer sofayı münâvebe ile Cum'a günleri harem-i şerîfi ve şadırvânları ve etrâfını kens ve tathîr edip yevmî ikişer akçe verile. Ve harem-i câmi'-i şerîf etrâfında olan kapıları bir kimesne ba'de'l-'işâ sedd ve vakt-i ğalesde de feth edip ğalle-i vakfdan yevmî bir akçe vazîfe verile. Ve leyâlî-i mübâreke-i mü'tâddede sofalarda olan Mühr-ü Süleymânilerin her birinde altışar kandil ve bâb-ı câmi'-i şerîfe mükâbil olan mühr-ü Süleymânide yedi kandil ve haremde binâ eylediğim iki şadırvânın her birinde dörder kan-

dil ve çeşmenin önünde üç kandil îkâd olunub zikrolunan otuz ‘aded kanâdîli kable mağribde îkâd ve ba‘de’l-‘işâ itfâ iden kimesneye yevmî bir akçe vazîfe ola. Ve Câmî’-i Kebîr’de reîsü’l-müezzinîn olan kimesne eyyâm-ı Cum‘ada kable’d-du‘â sirran üç sûre-i İhlâs-ı şerîf tilâvet edip sevâbını rûhuma ihdâ ettikten sonra cehren fâtiha deyü nidâ edip ğalle-i vakfdan yevmî bir akçe vazîfeye müstehak ola. Ve eyyâm-ı Cum‘a ve leyâlî-i mübârekeke iki kimesne salât-ı Cum‘ayı cenâheyn sofalarda müezzinler mahfiline nâzır olan pencereler önünde edâ ve müezzinlerin tekbîrleri cehren sofada olan cemâ‘ate inhâ edip yevmî birer akçeye mutasarrıf olalar. Ve yine şöyle şart eyledim ki Câmî’-i Kebîr sofasında binâ eylediğim mektebde fenn-i kırâatde mahâreti müte‘ayyin bir recül-i mütedeyyin mu‘allim olub evkâf-ı mezkûre ğallesinden yevmî altı akçe vazîfe verile. Ol dahi min ğayr-i tehâvünin eyyâm-ı müstesnât-ı meşhûreden ğayri günlerde ba‘de tulû‘i’ş-şems ile’l-‘asr mekteb-i mezbûrde bâb-ı ta‘lîm-i Furkân-ı Kerîmi küşâd ve mehmâ-emken isti‘dâdına göre sıbyâna ifâde edip i‘lâ-yı kelimetüllaha sâ‘î ola. Ve mu‘allim-i mezbûr günde iki yüz salavât-ı şerîfe getirip sevâbını bu ‘abdi ‘âsî tarafından şeff‘u’l-müznibîn habîb-u rabbi’l-‘âlemîn hazretlerinin salavâtüllahi ve selâmuhu ‘aleyh rûh-u pür fütûhlarına ihdâ edip yevmî iki akçe vazîfeye mutasarrıf ola. Ve yevmî iki akçe vazîfe ile dahi bir Sâlih kimesne zikrolunân mektebde halîfe olub sıbyânın sebkatlerini tekerrür ve i‘âde ve sebk-ı cedîde âmâde eyleye. Ve mezbûr halîfe rûhum için beher yevm beş yüz tevhîd-i şerîf edip her yetmiş bin ‘aded tamâm oldukda va‘d-i kerîm-i nebevî üzere bu mücrîm-i rû siyâh ‘azâb-ı elîm-i nâr-ı cehîmden âzâd olmak ricâsına du‘â edip yevmî iki akçe vazîfeye mutasarrıf ola. Eger mu‘allim ve halîfede ihmâl ve müsâhele ihtimâli olursa sulehâdan âhar kimesneler ta‘yîn oluna. Ve ba‘de’l-‘asr sıbyâna icâzet ve ruhsat olduğu hinde sıbyanla ma‘an üçer İhlâs-ı şerîf ve bir Fâtiha-i şerîfe tilâvet olunub sevâbını Sultân-ı kevneyn Seyyidü’s-sakaleyn hazretlerinin sallallâhü te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem rûh-u şerîflerine ihdâ ideler. Ve fasl-ı bahârda mu‘allim-i mektebe beş yüz akçe verilüb teşhîz-i havâtır-ı sıbyân için ba‘zı mesfîrelerde tabh u ta‘âm ve sıbyân-ı mu‘allimhâna it‘âm oluna. Ba‘zı sülehâyı dahi da‘vet iderler ise lâ be’stir. Ba‘de’t-ta‘âm üç İhlâs-ı şerîf ve bir sûre-i Fâtiha-i şerîf tilâvet olunub sevâbı rûhuma ihdâ oluna. Ve yine şöyle şart eyledim ki

Mahrûse-i Burûsa'da Kayğân Cami'i şerîfnde cânib-i şimâlde olan yan kapusu mukâbelesindeki küçük şadırvana kible-i câmi'-i mezbûrde binâ ve vakf ve icrâ-i mâ etdigim çeşme mahzeninden tavaddu ve şürb-i müslimîn için kadr-ı kifâye su salıvirüb etrâfını kens ve tathîr itmek için kayyim-i câmi'-i mezkûre yevmî bir akçe vazîfe verile. Ve san'atında mâhir ve hizmetini edâya kâdir bir kimesne bi-fazlihî te'âlâ icrâ olunan âb-ı nâb-ı musaffaye su yulcu olub menba'ı olan kulle-i cebelden üç kolun müntehâlarına dek suyollarını ve çeşmeleri ve şadırvanları her gâh yoklaya. Bir mahalde halel vâki' oldukda mütevellî ve nâzırlar ma'rifetiyle fi'l-hâl ta'mîr edip yevmî altı akçe vazîfeye müstehak ola. Ve emr-i binâda bir kimesne hâne vesâir müsteğallâta ve sofalara ve suyolcu ile ma'an çeşmelere ve şadırvanlara ve terâzulara ve maksemelere ve suyollarına yevmî iki akçe vazîfe ile meremmetci olub halel-pezîr olan mahalleri bilâ te'hîr ta'mîr eyleye. Ve kulle-i cebelden Toprâkbaşı nâm mevzi'de olan makseme dek İshâk Şâh Câmi'i imâmı ve ondan münşâ'ib olan üç kolun her birine ol kolda olan cevâmî' ve mesâcid imâmıların bir aslah ve edyeni nâzır olub ğalle-i vakfdan yevmî birer akçe vazîfeye mutasarrıf olalar. Şol şart ile ki her biri kollarının mecrâsında ve çeşmelerinde vâki' olan haleli 'ale'l-'acele mütevellîye islâh itdirüb mütevellî ihmâl iderse hâkim-i şer'-i şerîfe i'lâm ve onun tenbihi ile ta'mîr ve islâha sa'y u ikdâm ideler. Ve ğilâl-ı evkâfımdan Monla 'Arab Câmi'i Şerîfi hatîbine ve imâmına ve müezzine yevmî birer akçe vazîfe verile. Onlar dahi her gün huzûrlarında üçer sûre-i İhlâs ve bir Fâtiha-i kerîme tilâvet edip sevâbını Hazreti Fahr-i 'âlem sallallâhü te'âlâ 'aleyhi ve sellem rûh-u pür fütûhlarına ihdâ ideler. Ve câmi'-i mezbûr kayyimine dahi yevmî bir akçe vazîfe verilüb leyâlî-i Ramazân-ı Şerîfde ve eyyâm-ı mu'tâd gecelerinde câmi'-i mezbûr minâresinde kanâdil îkâd eyleye. Ve Namâzgâh Câmi'i kayyimine dahi bir akçe vazîfe verilüb leyâlî-i mezkûrede minâresinde îkâd-ı kanâdil eyleye. Ve Kutbu'd-dîn İznîkî Mescidi imâmına yevmî iki akçe ve müezzine yevmî bir akçe verilüb huzûrlarında her biri günde üçer İhlâs-ı şerîf ve bir sûre-i Fâtiha tilâvet edip sevâbını rûhuma ihdâ ideler. ve yine şöyle şart eyledim ki mütevellî ğurre-i şehri Recebde yüz vukiye zeyt-i hâlis iştirâ edip İshâk Şâh Câmi'inde sarf olunmak için kayyimine otuz vukiye zeyt ve Câmi'-i Kebîr sofalarında ve hareminde îkâd olunacak

otuz ‘aded kanâdil için ol hizmete ta’yîn olan kayyime otuz vukiye zeyt ve Monla ‘Arab ve Namazgâh Cami’leri kayyimlerine yigirmişer vukiye zeyt tevzî‘ eyleye. Ve zâyi‘ olan kandiller yerine ba‘de’t-tahkîk kandil aliverib mektebde ve sofalarda olan eski hasırları tecdîd eyleye. Ve eyyâm-ı şitâda mekteb-i mezbûr için yüz akçe kömür aliverip mü‘allime teslim eyleye. Ve ğurre-i şehri Şa‘bân’da İshâk Şâh Câmî‘ine onar vukiye gelür iki mum ve Hacı İskender Mescidi’ne ve Hacı Bâb Mescidi’ne ve Yerkapu Mescidi’ne sekizer vukiye gelür ikişer mum aliverip tarafeyn-i mihrâba vaz‘ itdire ki leyle-i mübâreke-i berât-ı şerîfde ibtidâ olunub sâir leyâlde dahi mu‘tâd olduğu üzere îkâd oluna. Bi fazlihî te‘âlâ şâhik-i cebelden şehre icrâ olunan büyük suyun ve Mahrûse-i Burûsa etrâfında ta‘mîr etdigim ‘acem çeşmesi ve Sancak Begi çeşmesi ve Kızık çeşmesi ve Abdâl Mehmed çeşmesi ve Hasıpuşdede çeşmesi ve Aksu çeşmeleri ve İnegöl çeşmesi ve Bozburun çeşmesi sularının mecârî ve kanavâtında ve çeşme hazînelerinde ve Mahrûse-i Burûsa’dan min tarafın Aksu’ya ve min cânibin Mudanya’ya varınca olan tarîk-i ‘âmda ve Aksu yokuşunda ebnâ-i sebîl için binâ etdigim taş döşeme kaldırımlarda ve Burûsa kurbünde Küçük Ülüfer nâm su üzerinde müceddeden binâ etdigim ‘acem köprüde ve yine Burûsa altında Tepecik köprüsünde müceddeden binâ etdigim kârgîr korkulukda ve İnegöl Kazâsına tâbi‘ Şîpali nâm karye kurbünde müceddeden binâ etdigim ağaç köprüde ve Burûsa’ya müşrif Çamlıca ve Atıcılar makâmlarda binâ etdigim musallâlarda ve onlara cârî olân suyollarında ve kezâlik Aksu’da binâ olunan musallâda ve ona icrâ etdigim suyollarında meremmete ihtiyâc olursa bilâ te’hîr ğilâl-i evkâf-ı mezbûreden meremmetlerine re’yi hâkimü’ş-şer‘ ve ma‘rifet-i nüzzâr ile kadr-ı kifâye akçe sarf oluna. Ve şehri Burûsa finâsında ve Dâğkozları nâm mevzi‘den Aksu’ya karîb Pekmez Alayı nâm mahalle dek bi-fadlihî te‘âlâ imâte-i ezâ kasdıyla tathîr itdirdigim şâri‘-i a‘zâma ahyânen taraf-ı cebelden münsab olan seyl ile gelen taşlar yolu sedd itmek ihtimâli oldukda ve kezâlik ba‘zı ezmânda Gökdere suyu tuğyân edip Tatarlardan öte çaya ğalatân olan taşlar ile râh-ı âmed-şûd insidâd buldukda bilâ imhâl takayyüd-i tâm olunub ser tâpâ tathîr oluna. Zikri sebk iden yerlerde bi-lütîfihî te‘âlâ meremmet iktizâ itmeyüb zevâyid-i evkâf-ı mezbûre yigirmi bin akçeyi tecâvüz etdikde Mahrûse-i Burûsa’da Hakimü’ş-şer‘-i şerîf olan efendi

vucûh-u ahâlî-i belde re'yleri ile kaldırım ve köprüye muhtâc olan taraf-ı ebnâ-i sebîleye meblağ-ı mezkûrâtıyla müceddeden kaldırım veya köprü ihdâs olunub zevâyid-i evkâf-ı mezkûre dâima bu minvâl üzere sarf oluna. ve yine şöyle şart eyledim ki ibtidâden bu mahalle gelince ta'yîn ve tensîs etdigim cemî'-i şurût ve kuyûdun taklîl ve teksîri ve tebdîli ve tağyîri hasbe mâ ürdü ve keyfe mâ eşâü merreten ba'de ührâ yedimde ve meşiyetimde olub ba'de vefâtî ve ğıbbe memâtî bâb-ı tağyîr ve tebdîl ve teksîr ve taklîl mend ola deyub cemî'-i şerâyitini itmâm ve cümle ta'yînâtı ihkâm edip cemî'-i evkâf-ı meşrûhasını fâriğatin 'ani's-şevâğil ve'l-mevâni' mütevellî-i mezkûr Ahmed Ağa'ya teslim edip ol dahi vakfiyyet üzere tesellüm eylediğini vicâhen tasdîk ve şifâhen tahkîk eyledikten sonra vâkıf-ı zî'l-fevâdil ve'l-fedâil el muttasıfu bi-envâ'î'l-'avârifî ve's-şemâ'il hazretleri mütevellî-i 'aliyyü'l-bâl mahzârında zâhiren hılâf nûmâ olub bu minvâl üzre bast-ı mekâl eyledi ki zikrolunan beş kıt'a tarla fi'l-asl mülk-i hâlis olmakla vakf-ı arâzi ve 'akâr sahîh olmasına imâm-ı küll reh-nümâ-yi sübül sirâci'l- eimme Ebu Hanife-i Nu'mân ibn-i Sâbit rahmetu'llâhi aleyh bi-adedi's-sevâb râzı idüğü berkarârdır lâkin lüzûmu gayr-i meczûmdur ve tasarrufât-ı vakfı vâkıf yedinde ibkâ etmekle izâle-i mülk etmiş olmadığı cihetten İmâm-ı Rabbânî Muhammed ibn-i Hasân eş-Şeybânî ve İmâmü'l-verâ Hılâl-ibn-i Yahyâ el-Basrî mezheplerinde vakfın butlânı inde'l-fukahâi'n-nübehâ zâhir ve ayandır. Ve sâir mukâta'alı olub cihet-i birr-i mahsûsa mevkûfe arâzi üzerinde vâkı' ebniye ve eşcârın dahî cihet-i uhrâya vakfını eğerçi ba'zı eimme-i dîn sarîhdır deyu tecvîz ve tasrîh eylemişlerdir. Lâkin ba'zı eimme-i müctehidîn 'adem-i sıhhat ve cevâzına mâil idüğü ledâ erbâbi'l-fezâ'il ma'rûf ve meşhûrdur ve arâzi-i emîriyye üzerinde olan emlâk hükm-ü menkûldadır vakf-ı menkûl ise ekserî eimme katlarında sahîh değildir ve arz-ı gayr-i memlûke üzre olan çeşmeler ve mecârî ve kanevât ve mâyete'allaku bihâ kezâlik hükm-i menkûlde idüğü beyyin ve emirleri kezâlik müte'ayyindir. Bi'l-âhara 'adem-i te'bîdi zâhir ve yevmen mine'l' eyyâm mülk-i vârise 'avdı bâhir olmakla vakf-ı mezkûrdan rücû' eyledim deyu istirdâd-ı mülk edicek mütevellî-i mezbûr mütevekkilen 'alallâhi's-şekûr cevâb-ı bâ-sevâba ve hitâb-ı müstetâbe mütesaddî olup fi'l-hakîka vakf-ı arâzi ve akârda 'adem-i lüzûm İmâm Ebî Hanîfe mezhebinde muhakkak ve meczûmdur ve vâkıf nefesine şartı

ile İmâm Muhammed bin Hasan ve İmâm Hilâl bin Yahya mezheplerinde butlânı nümâyândır. Lâkin imâm-ı hümmâm Ebû Yûsuf Ya'kûb bin İbrahim el-Hadramî aleyhi rahmetü'r-rabbi'r-rahîm mezhebinde vâkıf nefsine şartı ile vakf-ı sahîh ve lâzım idüğine ulemâ-i â'lâm ve fudalâ-i kirâm 'âmmeten ve kâtibeten kâillerdir ve fî zamâninâ terğîben li'n-nâs iftâ imâm-ı mûmâ-ileyhin re'y-i reşîdi ve mezheb-i sedîdi üzredir ve bir cihet-i birre mevkûfe olan arz üzerinde olan ebniye ve eşcârın cihet-i uhrâya vakfında 'adem-i sıhhat ve cevâz ba'zı eimme-i kârisâz mezhebinde mukarrerdir. Lâkin sıhhat ve cevâzına ba'zı eimme-i hüdâ zâhib olduğu beyne'l-'ulemâ beyyin ve fî zamâninâ kezâlik terğîben li'n-nâs iftâ sıhhat ve cevâzı üzre olduğu müte'ayyindir. Ve arâzi-i emîriyye üzerinden olan emlâk egerçi hükm-i menkûldeydir. Lâkin mimmâ yu'refu vak'uhu kabîlinden olmakla İmâm-ı Muhammed bin el-Hasan mezhebi üzre vakf-ı sahîh idüğü sarîhdır ve arzı gayr-i memlûke üzerinde olan dahî bu minvâl üzredir deyu reddin imtinâ' ve minvâl-i meşrûh üzre difâ' edip tarafeyn bi'l-husûmeti's-sahîhati's-şer'iyye ve cânibeyn bi'd-da'vâ es-sarîhati'l-mer'iyye muvakkı'-i sadr-i kitâb-ı sıhhat nisâb hâkim-i fâdıl hâsim-i fâsıl cenâbları tûbâ lehû ve husnû meâb huzûrunda mürâfe'a olduklarında hâkim-i muşârun-ileyh tarafeynin kelâmını isğade dikkat eyledikte ba'de't-te'emmüli'l-vâfir mesûbâtın ibkâsında sevâbı ekser olmakla mennâ'un li'l-hayr olmadan hazer edip İmâm Ebû Yûsuf mezhebi üzre zikrolunan tarlaların sıhhat ve lüzûmuna ve bir cihet-i birre vakf arz üzerinde olan emlâkin cihet-i uhrâye vakfiyyetinin sıhhat ve cevâzına zâhib olan eimme-i dînin mezheb-i sahîhleri üzre zikrolunan mukâta'a-yı arâzi üzerlerinde olan cemî'-i ebniye ve eşcârın sıhhat-i vakfına ve arâzi-i emîriyye üzerinde olan bahçelerin ve arz-ı gayr-i memlûke üzerinde olan çeşmelerin ve ma'al mâ kanevât ve mecârînin ve mâ yete'allaku bihânın İmâm-ı Muhammed ibn-i Hasan mezhebi üzre sıhhat-i vakfına vâkıf-ı mûmâ-ileyh lâ-zâle beyne'l-verâ muşârun-ileyh hazretlerinin mahzâr-ı münîflerinde şerâit-i hükmü mürâ'î olub ve mes'ûl fi'l-hükm olduğu halde hükm-i sahîh-i şer'î ve kazâ-i sahîh-i mer'î kılub bu vecihle hükm-i sahîh-i nâfiz vukû'undan sonra vâkıf-ı muşârun-ileyh esbeğâ'llâhü ni'amehû aleyh hazretleri zikrolunan tarlaları vakfının sıhhat ve lüzûmuna olan hükm ile mülzem olub lâkin mukâta'alı arâzi-i mevkûfe ve arâzi-i emîriyye üye-

rinde vâki‘ebniye ve eşcâr ve arz-ı gayr-i memlûke üzerinde olan çeşmeler ve ma‘al mâ kanevât ve mecârîsi vakfının sıhhatine hükümden ‘irki nizâ‘ munkasım olmayup egerçi bi’l-hükmi bi’s-sihhâ ebniye-i mesfûre ve eşcâr-ı mastûre ve çeşmeler ve ma‘al mâ mecârî ve kanevâtı vakf-ı sahîh olmuştur. Lâkin ‘indel İmâmi’l-A‘zâm Ebû Hanife rehimehüllâh sıhhat-i lüzûmdan cüdâ ettiği hüveydâdır. Binâen ‘alâ zâlik benim için hakk-ı istirdâdı bâkîdir. Bu ebniye-i mezkûre ve eşcâr-i mezbûre ve çeşmeler ve müte‘allikât-ı meşrûhası hakkında tekrâr da‘vâ-yı rücû‘la hâkim-i mûmâ-ileyh cenâblarına mürâfe‘a-i sahîhayı isdâr eyledikte mütevellî-i mezkûr cevâba ‘âcil ve sevâba mâil olup, fi’l-hakîka emri lüzûm imâmı mûmâ-ileyh mezhebi şerîfinde vech-i mübeyyen üzre sıhhatinden mukârin idüğü lede’l-‘ulemâi’l-‘alâm ma‘lûmdur. Ammâ bir vakıfda sıhhat sâbit ve mütehakkık olsa inde’l-imâmeyni’l-hümâmeyn el-bedreyni’l-münîreyn Ebû Yûsûf Ya‘kûb ibn-i İbrâhim ve Muhammed bin Hasân eş-Şeybânî sıhhat-i lüzûmu müstelzim olur. Binâen ‘alâ zâlik zikrolunan ebniye ve eşcâr ve çeşmeler ve müte‘allikâtı vakfı dahî vakf-ı sahîh ve lâzım olmuştur deyu cevâb-ı meşrû‘ verecek hâkim-i muşârun-ileyh Cenâbları dahî ba‘de’l-istima‘ imâmeyn-i mûmâ-ileyhimâ mezhepleri üzre zikrolunan ebniye ve eşcâr ve çeşmeler ve müte‘allikât-ı meşrûhası vakfının lüzûmuna dahî hükmi sarîh-i şer‘î ve kazâ-i sarîh-i mer‘î kılup, hükmi sâbıkını kazâ-i lâhikî ile ibrâm ve vâkıf-ı muşârun-ileyh hazretlerinin min külli’l-vücûh ilzâm edip, cemî-i evkâf-ı mezkûre kazâ-i mezbûr ile “*ilâ en yerise’llâhü’l-‘arda ve men aleyhâ ve hüve hayrû’l-vârisîn*” vakf sahîh ve lâzım olup selâtin ve vüzerâ ve kudât ve havâkin ve ümerâ ve vülâttan ve efrâd-ı âferîdeden bir ferd-i vâhide şer‘an nakz ve tahvîl ve tağyîr ve tebdîl mümteni‘ul-ihimâl oldu. Bundan sonra vâkıf-ı mûmâ-ileyh hazretleri şart-ı mezkûr üzre mezkûr Ahmet Ağâ’yı meclîs-i hükmi mezkûrda tevliyet-i mezkûreden azledüp tevliyeti kendi zât-ı şerîfleri üzre takrîr edicek hâkim-i muşârun-ileyh minvâl-i meşrûh üzre azl ve takrîri tenfîz-i şer‘î ile tenfîz edip cemî-i kazâyâ-yi meşrûhası üzerine zeyl-i kitâbda vakıfta isimleri mastûr ve ğayr-i mastûr olup meclîs-i hükümden hâzirûn olan sikât-ı müslimîn ve sikât-ı müvâhidîni işhâd eyledi. “*Fe-men beddelehû ba‘de mâ semi‘ahû fe-innemâ ismuhû ale’llezîne yübeddilûnehû inne’llâhe semî‘un ‘alîm*” ve ecru’l-vâkıfı ale’l-hayyî’l-cevâdi’l-kerîm. Cerâ zâlike

ve hurrîre ve veka‘a‘l işhâdü aleyhi ve kefâ bi‘llâhi şehîden. Fi‘l-
yevmî‘l-hâdî ve‘l-işrîn min şehri Rebî‘i‘l-evvel sene sittün ve sittüne ve
elf.

Şühûdu‘l-hâl

- ❖ A‘lemu‘l-ulemâ‘i‘l-‘izâm efdalü‘l-füdelâ-i‘l-fihâm İsa Efendi ibn-i
Mustafa el-Kâdî bi medîne-i Burûsa
- ❖ Zahru‘l-ulemâ‘i‘l-a‘lâm Ahmed Efendi ibn-i Mehmed Efendi eş-
şehîr bi-Menteşzâde
- ❖ Fahru‘l-mevlâ Mehmed Efendi ibn-i el-Hâc Durmuş el-Kâdî bi-
Kütahya sâbıkan
- ❖ Fahru‘l-müderrisîn es-Seyyid Mehmed Efendi ibn-i el-merhûm
Kâbil-i Vücûd Efendi el-Müderris bi-Medreset-i Murâdiye
- ❖ Umdetü‘l-müderrisîn Mehmed Efendi eş-şehîr bi-Baldırzâde
- ❖ Fahru‘l-müderrisîn Mustafa Efendi eş-şehîr bi-Muhtârî
- ❖ Hüsrev Efendi el-Müderris bi-Medreset-i Orhan
- ❖ Zahru‘l-müderrisîn Mehmed Efendi ibn-i el-merhûm Mahmûd
Efendi
- ❖ Abdullah Efendi eş-Şehîr bi-Nâzikî el-Müderris bi-Medreset-i
Çendik
- ❖ Nuh Efendi el-Müderris bi-Medreset-i Hançeriye
- ❖ İbrahim Efendi en-Nâib sâbıkan
- ❖ Mehmed Efendi eş-Şehîr bi-Attarzâde
- ❖ Mehmed Efendi el-Müderris bi-Medreset-i İnegöl
- ❖ Abdurrahman Efendi ibn-i Ahmed Efendi el-Müderris bi-Medreset-i
Bayezid Paşa
- ❖ Ali Efendi ibn-i Ebi Bekir el-Müderris bi-Medreset-i Veliyyüddin
- ❖ Zahru‘l-ulemâ‘i‘l-‘amilîn Hasan Efendi eş-şehîr Bükümcizâde
- ❖ Receb Efendi ibn-i el-Hâc Abdülkâdir el-Müderris
- ❖ Hafız Efendi ibn-i Abdülhâfız el-Müderris
- ❖ Mehmed Çelebi ibn-i el-merhûm Mahmud Efendi el-ma‘rûf bi-
Menteşzâde
- ❖ Abdullah Efendi ibn-i Ali eş-Şehîr bezcizâde
- ❖ Zahru‘l-vâizîn (?) eş-Şeyh Hasan Efendi ibn-i el-Vâiz
- ❖ Abdullah Efendi uhuvvetü‘l-Müderris

- ❖ Eş-Şeyh Mehmed Efendi ibn-i el-merhûm Yakub Efendi
- ❖ Şeyh Efendi eş-Şehîr bi-Gökderelizâde el-Müderris
- ❖ İbrahim Efendi el-Müderris bi-Medreset-i Veliyyüddînzâde
- ❖ Mehmed Efendi Hatîb- Câmî-i Kebîr
- ❖ Seyyid Kemal Efendi ibn-i Mehmed el-Ümm (el-İmam) bi-Cami-i Sultan
- ❖ Mehmed Halife İmam-ı Cami-i İshak Şâh
- ❖ Ahmed Çelebi ibn-i Süleyman el-İmâm Câmî-i Kebîr
- ❖ Kemâl Efendi ibn-i eş-Şeyh Mehmed Efendi şeyhu'z-Zâviyeti'z-Zeyniyye
- ❖ Mehmed Çelebi eş-şehîr bi-Makaszâde el-Müderris
- ❖ El-Hâc Fazlullah ibn-i İsmail
- ❖ Ahmed Halife ibn-i Ali İmâm-ı Umurbeg
- ❖ Süleyman Halife ibn-i Ali İmâm-ı Ebu İshak
- ❖ Asımî Efendi el-İmâm
- ❖ Ali Çelebi ibn-i Asımî
- ❖ Mehmed Halife ibn-i İlyâs İmâm-ı Kayğan Camii
- ❖ Fahru'l-cüyûş Mehmed Çavuş
- ❖ Zahru'l-emâsil Ahmed Çavuş eş-şehîr bi-Lâmiizâde
- ❖ El-Hâc Ali Ağa Kethüdâ yeri
- ❖ Ahmed Ağa Recebzâde
- ❖ Ve gayrihim mine'l-huzzâr

ذلال بر بیع الانسجال حمد و سبکس و سلسال عدم الانفصال شکر و تقاضای بقیاس حضرت اکبر
 هست و بود مغنی بجز وجود مالک الملک خود و در باد خالق و اوزار انس و جان تقالی شکر
 و عجب است درگاه کبریا بنامه اجزا و غنیمت مدار و صلح و سلام مسکن تمام ابد سر جسته کوشش
 منبسطه ما و کمالیغ نبوت صدر نشین حوض نور و مسند ازین مقام خود کمال صفت
 منزه عذب کثیر الزمان عزیز سبب رقیق جنوم اسلام ادلای روضه معطره و خطره منوره لری اسفا
 اولنوب و دوستک الوورد کجیت و درود اساله سبله بنیابیع فضل و یقین و جود اولنوب
 شرف و دین اولای آل و اصحاب کزین و تابع و تبع تابعین رضوان الله تعالی علیهم اجمعین را قدر کست
 هر اصدار و اولند قدر همزه (شسته) بادیه سعادت غوطه خور کجیت تا قهر باب ذنوب عده حاضر علیه
 حقیر و ذلیم اسفا الله تعالی من عجزت سبکس و انماض علیه شایسته رحمته بفضله اولنوب
 بونعیر الله اولنوب ما غلظت علیه اولنوب من عجزت سبکس ما و شریک منزه کعبه حرمی من الناس و جن و انس
 و الطیور فله اذ ذلک الی یوم القیمه حدیث شریفه مندرج اولای و عده مقرر الانجان اعتماد
 شد و آب ذلال انفصال حضرت امیر و ذوالجلالی اولیها و جاسنه محض بنسب حضرت ملک قدر سبک
 کشتن طاعنی نام جیل شکر و ذلیمه ابی لالی و کمال معروف کلمه من طلبنا لرحمة الله الملک الباقی
 شهر بر سر ید جاری اولای آب تاب جو شکواری عده فقیر کجیت اولی و در ذوق و بیع
 بو اسلوب مرغوب از راه اولی که اول ذلال صاف صفا انصاف اسما کجیت حمله سبکس
 عن هر سبکس ملکه اسوار اولی معروف اولای منزه و اصل اولی که حمله مغربا ملکه منزه معروف
 اولای خانه کوشه سنده کی قدیم چشمه مقابل سنده با نخی قیوم سنده منصف بود کجیت بر سر لی چشمه
 و ایام صیفه افتخار کجیت با نخی سبکس اولی کجیت اولی کجیت بر سر لی چشمه
 و با نخی کجیت حوض و کجیت صفا سنده ایک بر سر لی چشمه اولی کجیت و اولی کجیت
 و با نخی کجیت اولای حوض و بر سر لی چشمه قابو بر سر لی بیوک چشمه
 اندر بر صفا آخور قابو سنده کی کجیت چشمه بر سر لی بیوک اولی کجیت و اولی کجیت
 چشمه در نظر بر آج با سنده مقسم اولای ایک لافته بر سر لی چشمه به و آورده او بر کجیت اولی کجیت
 تا در کوشه اجزا اولی کجیت حوض در کجیت اولی کجیت حوض سبکس اولی کجیت
 ظهور در دیواره متصل قله اولی کجیت حوض سبکس اولی کجیت حوض سبکس اولی کجیت حوض
 جامع شریفی سنده او بر سر لی چشمه اولی کجیت حوض سبکس اولی کجیت حوض سبکس اولی کجیت حوض
 دیننده منی نام کجیت حوض سنده حوض لی چشمه اولی کجیت حوض سبکس اولی کجیت حوض
 چشمه سبکس اولی کجیت حوض سبکس اولی کجیت حوض سبکس اولی کجیت حوض سبکس اولی کجیت حوض
 اولی کجیت حوض سبکس اولی کجیت حوض سبکس اولی کجیت حوض سبکس اولی کجیت حوض
 ارباعی تا نالرها سنده چشمه بولور بر سر وقف تاب ده خانه به چشمه اولی کجیت حوض سبکس اولی کجیت حوض

خزینه‌ی چشمه‌انداز سلیم زاده جامع دیوارنزه یکی بر روی چشمه‌انداز بر حوضچه چقدر حلقه خزینه‌ی چشمه
 باقی‌مانده چایده شاد رخ اعظمه خزینه را چشمه اولوب بوقول منوال قرآذرنه حقدور حلقه در جابج چشمه‌ی چشمه
 طوبیراج باشه مقصدنر نغنه ارباعی سه باشه طوغری عاری اولوب بولج و هنر اولنا کوبیر لفظه
 مرصوم برادر انتر جامع دیوارنزه چشمه‌انداز کوبیری قور خولنی اوستندم سلیم حاقونر حلقه‌ی چشمه
 ادقانه حیاط استاد ولی نام کسسه ساکن اولدی بیخ فانه دیوارنه مقصد بنا اولنا نرا زده چشمه‌انداز
 طبیعت حواجر حلقه‌ی سلیمانیه کج جامع اما علمه بنه مشروط اولان سننر دیوارنه مقصد بنا اولنا نرا زده
 انزه هماری عمده سه سوری دیوارنه مقصد یا بلان نرا زده چشمه‌انداز شش‌سری حلقه‌ی بو یا حلقه
 چشمه‌انداز جامع کیمبر ۹ منزه درت بورمه‌لی کاشته خزینه‌لی چشمه‌انداز نصف حصه کیمبر بورمه‌لی
 بیوک شادروانه ۱۱ اولوب فاضلینک لفظه شکل قلمانه ویریلک کاشته چشمه‌انداز نصف
 حصه دخی اولنر سکر بورمه‌لی کوبک شادروانه ویریلوب انکته خاضع و بیوک شادروانه نصف
 باقر بیرج خان مقابله منزه بنا اولنا اوج بورمه‌لی خزینه‌لی چشمه‌انداز اولوب انکته خاضع
 خان قرینه باراجی دکانه مقصد چشمه‌انداز ۱۰ منزه دیکلندی سکر کاشته چشمه‌انداز جمال قرینه
 قرینه شادروانه یکی بورمه‌لی خزینه‌لی چشمه‌انداز اولوب سطور اولنر بو حلقه چشمه‌انداز
 طوبیراج باشه نرا شغنی وضع اولنا کوبیر نصف باقر حصه کوبیرینک قور خولنی ایاقندن
 و سلیم حاقونر حلقه‌ی منزه کی نرا زده باشه کجوب قینغاز جامع حقی دیوارنزه دنگر کاشته مقال
 یکی بورمه‌لی ۹ خزینه‌لی چشمه‌انداز ربع حصه انت باراجی بولجور بلال کوبیرین سکر بورمه‌لی دیوارنه مقصد
 تقویر اولنا چشمه‌انداز حضرت امیر وقع اولان امام اوکندره کی میدانه یکی بورمه‌لی خزینه‌لی چشمه
 انزه انت باراجی مسجدنزه اولوب بورمه‌لی مصلوب و خار صندره صالک چشمه بوعصه بوجورده شادروانه
 قینغاز جامع ۹ منزه کی چشمه‌انداز کفایه جامع زبورمه‌لی سکر بورمه‌لی شادروانه حصه ویریلوب
 باقی‌مانده بوقورده خان اوکندره خزینه‌لی چشمه‌انداز اوج کج جامع قرینه شادروانه خزینه‌لی چشمه
 انزه دو حصه مقابله منزه تقویر اولنا مقصد چشمه‌انداز ربع حصه قرینوب کج
 سواق اولنره خزینه‌لی چشمه‌انداز پنجه طاسکن جامع ۹ منزه خزینه‌لی چشمه بوعصه دخی بو حلقه چشمه‌انداز
 دده چیلر حقدور نغنه ارباعی ابدال محو تر بر سه مقابله منزه باشی ابراهیم جامع ۹ منزه
 سکر بورمه‌لی شادروانه فاضل ۹ دیوارنزه اولان مقصد وارکب انزه نصف حصه قرآذرنه

اول صودن ربع مقدار حصیر بونزده هزار دیوانه منتهی حاصله چشمه بر بریلوب نینده اربابی
الکلیک کمانه و بریلوب و مقصد از تصدق آنجا بود که بکشور کهنه لعلی نژاده قرین فایله خانوونک نکانه سر
دیوانینه منتهی نژاده چشمه اندز دایه خانوونک جامع فابو کجه سیه فارجه و خزینه بی چشمه آنه چشمه
سجده دیوانه چشمه اندز کر میدی کمانی اوکنده خزینه بی چشمه اندز حوض کهنه سجده دیوانه کهنه
خانده دیوانه منتهی چشمه اندز کر میدی خانه اوکنده خزینه بی چشمه بوجده بوقول دخی منتهی اوله
ذکر ادینیه چشمه اوله کر نغسه و دوایند و ستر مصالحنه کیهیانت دعوف ایدوب و درت ش درانه
و ایکه جماعه توفی و اعمال ایدره لوانا قنوات ایدر کنده منتهی لایله و باغ کر نیه اچا اما و منوال خوره
خی لقا اچا برده چشمه اهداث و بنا اتمیه لر ایدر ظالمو الالعهنه الله علی الظالمین و عبیده منظر اوله
حضرت هداوند چهار آفرین آب رحمته و شفیع یوم الدین زلال شفا عتقه خودم اوله قدره منظر اوله
حال چوقده نه اسلوب اوزن وضع اندم به خود اکانه مغایر نظر اوله و خنده رضام بوقدر حتی منتهی
بر چشمه نکل اوله منتهی انتفا اوله کون عالم الشرح و نظاره موقبله عیاش کله اصل اوله وضع ایدوب
زنه قرینقاوت اوله سوزن بوم تبه و نیا نه مساجد نکل عاقبت و خیم اولوب هر عظیم شودی اوله
ایام شده منجه اوله اوله لر ایش و اسی صوبه فتح اینک مکن اینک زور ایدر اجماع استنباب اوله
نژاد کوار بایه بالدری ایدر لوله به تبدیل ایدر لر ایه و آلازجه لاهم اول چشمه دره برای صوبه عظیم ایدر
صوم زبرین مویلف ناظر لر دن مایه اصح شفه استیقا ایدر مسلمانوون دخی عوام حسبی نظارت
دجا اوله ندر و قفیه معمول بهاده تعیین اتر دیم اوزن بواب ناب مصفا بیریونی الخ و عظیم ایدر
صنعتنه ماهر بکسنه صوبه لر ایدر اولوب و ایکه اچا ایدر چشمه لر ایدر مرتت قدم نژاد ایدر قادر بر کسنه دخی
مرتج اوله قدر جبلده طلوع ایدر باشه نام موضعه اوله از مقصد دکن اسما کاشه جامع امانی و اندز
منتهی اوله ایدر فولک هر بینه اوله قوله اوله جامع مسجد امامه نیک بر ایدر و ایدر نژاد اوله
بعد اداء کمره هر بینه غله و قند بیریونی بر رانی و عظیم به منصرف اوله لر قلک کجه و المنة نیت خالصه
و مها ایدر صرف مال حلال ایدر صورت نما اولش بر صدقه جاریه در واجب الوجود مقبض خیر
و بگوید حضرت ندر امید صادق اوله که بوباره سنی و علمی رضای کر بکنه موافق ایدر و بعضی وقت
مزاجی قبوله قرین و بواشر محقری افات دعا نانه از امین ایلیمه بیجا اهل کربلایین صلح علیه و سلم

Bismillâhirrahmânirrahîm

Zülâl-i bed'ü'l-insicâl-i hamd u sipâs silsâl-i 'adîmü'l infisâl-i şükr u senâ-yi bî-kıyâs hazret-i âferînde-i hest u bûd müffidü'l hayri ve'l-cûd mâlikü'l-mülk-i her dû cihân hâlık u râzık-i ins u cân ta'âlâ şânuhu ve 'amme ihsânuhu dergâh-ı kibriyâ penâhına icrâ ve ğays-i midrâr-ı salât u selâm-i miskiyyü'l-hitâm ile ser-çeşme-i kevser-i risâlet menba'-i mâi'l-hayât-ı nübüvvet sadr-nişîn-i havz-ı mevrûd mesned-ârâ-yı makâm-ı Mahmûd Muhammed Mustafâ cenâb-ı şeref-intisâbının menhel-i 'azb-i kesiru'z-zemân 'ayn-i ma'în-i rahîk-i mahtûm-i İslâm olan ravza-i mu'attara ve hazîre-i münevvereleri iskâ olunub rûd-i müteselsilü'l-vürûd-i tahiyet ü dürûd isâlesiyle yenâbî'-i fazl u yakîn ve cedâvil-i mecma'u'l-nehreyn-i şer'u dîn olan âl ve ashâb-ı güzîn ve tâbi'-u tebe'i tâbi'în ridvânullahi ta'âlâ 'aleyhim ecma'în merâkid-i rahmet merâsid-i irvâ olunduktan sonra leb-teşnei bâdiye-i me'âsî ğûta-hor-i lücce-i nâ-ka'riyâb-i zünûb 'abd-i 'âsi Abdülazîz-i hakîr u zelif sakâhüllahü ta'âlâ min 'ayn-i tüsem mâ selsebîl ve efâda 'aleyhi şeâbibe rahmetihi bi-fazlihi'l-cezîl bu ta'bîr ile edâ-i mâ fi'z-zamîr ederek "*men hafere bi're mâin şeribet minha kebidun hâriyyun mine'l-insi ve'l cinni ve's-sibâ'i ve't-tuyûri felehu ecru zâlîke ilâ yevmî'l-kıyâmeti*" hadîs-i şerîfnde münderiç olan va'd-i mukarrerü'l-incâza i'timâden şâdâb-ı zülâl-i efdâl-i hazret-i izid-i zül celal olmak ricâsına mahz-ı teysîr-i hazret-i melik-i kadîr ile Keşiş dağı nâm cebel-i şâmih zeylinde Ayı alanı demekle ma'rûf mahalden taleben li mardâtillahi'l-meliki'l-bârî şehr-i Burûsa'ya câri olan âb-ı nâb-ı hoşgüvârı 'abd-i fakîrin muhtârı olduğu tevzî' ve taksîm bu üslûb-ı merğûb üzere olmuşdur ki ol zülâl-i sâf-ı safâ-ittisâf İshâkşâh Mahallesi'nde eben 'an ceddin silk-i mülkümde insilâk ile ma'rûf olan menzile vâsıl oldukda mahalle-i merkume imâmlarına mevkûf olan hâne köşesindeki kadîm çeşme mükâbelesinde bâğçe kapusuna muttasıl bir küçük burmalı çeşme ve eyyâm-ı sayfa iktizâ etdikçe bâğçe sakiy olunmak için ol tarafa bir büyük burmalı çeşme ve bâğçe içinde havz ve tahtâni suffa mukâbelesinde iki burmalı çeşme ol çeşmeden dâhiliyyeye ve hammâma ve bağ içinde olan havza hisse verile, bâkisi kapuya muttasıl üç burmalı büyük çeşme ondan bir hisse ahur kapusu yanındaki küçük çeşmeye verilüb ol hisse onda münkati' ola. Büyük çeşmeden Toprakbaşı'nda maksem olan iki tarafına

burmalı çeşmeye vardıkda üç bahş olub Tatarlar koluna icra olunan sülüs hissedenden Çıkırıkçioğlu Mahallesi'nde el-Hâc Hüseyin sâkin olduğu menzilin zahrında duvara muttasıl ta'mîr olunan çeşme, ondan Sultan Medrese'si önünde hazîneli çeşme, ondan Sultan Câmî'i şerîfi altında üç burmalı hazîneli çeşme, ondan Meydancık'dan beru Sultân Mehmed Mahallesi'nde yokuş dibinde Osman nâm kimesnenin kapusu altında hazineli çeşme, ondan Kazzâzoğlu Mescidi kapusuna muttasıl maksem çeşmeye, ondan rub' mikdârı hisse Hasan Efendi Câmî'i kurbünde İmâm Ali Çelebi evi duvarına muttasıl çeşme, ondan Eşrefîler Tekkesi önünde hazineli çeşme olub ol rub' hisse anda müntehî ola. Maksem-i mezbürdan selâse-i erbâ'ı Tatarlar çarşusunda çeşme, yolda bizim vakf-ı tâbhâneye hisse, ondan bekarhâne önünde hazîneli çeşme, ondan Selimzâde Câmî'i duvarında iki burmalı çeşme, ondan bir hisse Çukur Mahalle'de hazîneli çeşme, bâkisi çayda şâri'-i â'zâmda hazîneli çeşme olub bu kol minvâl-i muharrer üzere Çukur Mahalle'de ve çayda müntehî ola. Toprakbaşı makseminden selâse-i erbâ'ı Sedbaşına doğru câri olub yolda vaz' olunan köprüden nısf hisse merhûm Birader efendi câmî'i duvarında çeşme, ondan köprü korkuluğu üstünden Selçukhâtûn Mahallesi'nde Medîne-i Münevvere evkâfından Hayyât Üstâd Veli nâm kimesne sâkin olduğu hâne duvarına muttasıl binâ olunan terazüda çeşme, ondan Tayyib Hoca Mahallesi'nde süknâsı Yeni Câmî' imâmlarına meşrût olan menzil duvarına muttasıl binâ olunan terâzüda çeşme, ondan Sarı Abdullah Mescidi duvarına muttasıl yapılan terazüda çeşme, ondan Şüşteri Mahallesi'nde boyacılar içinde çeşme, ondan Câmî'i Kebîr hareminded dört burmalı kâşi hazîneli çeşme, ondan nısf hisse yirmi burmalı büyük şadırvana icrâ olunub fâzılının nısfı Şengül Hamamı'na verile. Kâşi çeşmeden nısf hisse dahi on sekiz burmalı küçük şadırvana verilüb onun fâzılı ve büyük şadırvandan nısf-ı bâki Pirinç Hânı mukâbelesinde binâ olunan üç burmalı hazîneli çeşmeye câri olub onun fâzılı Mudanya hânı kurbünde pazarcı dükkânına muttasıl çeşme, ondan Dinlendi Mescidi kurbünde çeşme, ondan Çatalfırın kurbünde şâh-râhda iki burmalı hazineli çeşme, bu kol üslûb-ı mestûr üzere bu mahalde müntehi ola. Toprakbaşı'ndan aşağı vaz' olunan köprüden nısf-ı bâki hisse köprünün korkuluğu ayağından ve Selçuk hâtûn Mahallesi'ndeki terâzu yanından geçüb Kayğân Câmî'i haremî duvarında Dülgerler hammâmına mukâbil iki burmalı

hazinelî çeşme, ondan rub‘ hisse Atpazarı yolunda Bedreddîn Mescid’i haremi duvarına muttasıl ta‘mîr olunan çeşme, ondan Hazret-i Emîr vakfî olan hammâm önündeki meydanda iki burmalı hazinelî çeşme, ondan Atpazarı Mescidi’nde üç burmalı maslak ve hâricinde sâlma çeşme, bu hisse bu mahalde müntehî ola. Kayğân Câmî’i haremindeki çeşmeden kadr-i kifâye câmî’-i mezbûrdeki sekiz burmalı şadırvana hisse verilüb bâkisi Yoğurt Hânı önünde hazinelî çeşme, ondan Ebû İshâk Câmî’i kurbünde şâh-râhda hazinelî çeşme, ondan Deveciler mekâbiri mukâbelesinde ta‘mîr olunan maksem çeşmesi, ondan rub‘ hisse Kızıya‘kûb Mahallesi sokağı ağzında hazinelî çeşme, ondan Timurtaş Câmî’i hareminde hazinelî çeşme, bu hisse dahi bu mahalde müntehî ola. Deveciler makseminden Selâse-i erbâ‘ı Abdal Mehmed Türbesi mukâbelesinde Başçı İbrahim Câmî’i haremindeki sekiz burmalı şadırvana, fâzılı harem duvârında olan makseme varub onda nısf hisse ifrâz oluna. Ol hisseden rub‘ mikdârı Hasırpûş Dede mezârı duvarına muttasıl salma çeşmeye verilüb selâse-i erbâ‘ı Eskiyei hammâmına verile ve makseminden nısf-ı âher el-Hâc Yûnus Mahallesi’nde La‘lîzâde kızı Fatma hâtûnun hanesi duvarına muttasıl terazüda çeşme, ondan Dâye hâtûn Cami’i kapusu hâricinden hazinelî çeşme, ondan Simidci Mescidi duvarına çeşme, ondan Kiremidci hammâmı önünde hazinelî çeşme, andan Havz Mahallesi’nde Semerci Demir nâm kimesnenin hânesi duvarına muttasıl çeşme, ondan Kiremidci Hânı önünde hazinelî çeşme, bu mahalde bu kol dahi müntehî ola. Zikr olunan çeşmelerden herkes nefsi-ne ve revâtübına ve sâir mesâlihine keyfe-mâ yeşâ sarf edip dört şadırvân ve iki hamamdan tevaddu‘ ve iğsâl edeler amma kanavât ile kendi menzillerine ve bâğçelerine icrâ-ı mâ ve minvâl-i muharrere muhalif âhar yerde çeşme ihdâs (ve) bina itmiye ki iden zâlimler “*elâ la‘netullahi ‘ale’l-kavmi zâlimin*” va‘îdine mazhar olub Hazret-i Hüdâvend-i cihân âferîn âb-ı rahmetinden ve şefî’-i yevmî’-d-în zülâl-i şefâ’atinden mahrûm olmakdan hazer eyleyeler. Hâl-i hayâtında ne üslûb vaz‘ etdim ise min ba‘d ona muğâyir tasarruf olunduğuna rızâm yokdur. Hattâ mütevellî bir çeşmenin lülesini tebdîl-iktizâ etdikde hâkimü’ş-şer‘ ve nüzzâr marifetiyle ‘alâ şâkileti asli lüle vaz‘ edip zerre kadar tefâvüt olmasın. Bu mertebe cüz’iyâtda müsâmahanın ‘âkıbeti vahîm olub zarar-ı ‘azîme müeddî olur. Eyyâm-ı şitâda müncemid olan lüleleri âteş ve ıssı

su ile feth etmek mümkün iken zor ile açmak isteyüb lüleyi kıran mahalle erbâbı mâlları ile lüleyi tebdîl ederse febihâ ve illâ cezâen lehüm ol çeşmeden bir ay süyu kat' edeler. Husûs-u mezbûra muvazzaf nâzırlardan mâ'adâ hakk-ı şüf'a istifâ eden müslümanlardan 'umûmen hasbî nezâret ricâ olunur. Vakfiyye-i ma'mûlün bihâda ta'yîn etdiğim üzre bu âb-ı nâb-ı musaffaya yevmî altı akçe vazife ile san'atında mâhir bir kimesne suyolcu olub ve iki akçe ile çeşmeleri meremmet hizmetine edâya kâdir bir kimesne dahi meremmetçi ola. Kulle-i cebelden Toprakbaşı nâm mevzi'de olan makseme dek İshâkşâh Câmi'i imâmı ve ondan münşa'ib olan üç kolun herbirine ol kolda olan câmi' ve mesâcid imamlarının bir aslah ve eri nâzır olub ba'de edâi'l-hidme her biri ğalle-i vakfından yevmî birer akçeye mutasarrıf olalar. Fe lillâhi'l-hamdü ve'l-minnetü niyyet-i hâlise ve mehmâ-emken sarf-ı mâl-i halâl ile suret-nümâ olmuş bir sadaka-i câriyedir. Vâcibu'l-vücûd müffidü'l-hayr-i ve'l-cûd hazretinden ümmîd-i sâdık oldur ki bu bâbda sa'y u 'amelimi rızâ-yı kerîmine muvâfık edip bidâ'at-i muzcâtımı kabûle karîn ve bu eser-i muhakkarî âfât ve 'âhâtden emîn eyleye bi-câhi ecelli'l mürselîn sallallâhü 'aleyhi ve sellem.

بسم الله الرحمن الرحيم
 محمد بن الراضی علی بن ابی الفیاض المنزه ذاتہ عن الاشیاء والتظاہر والصلوة والسلام علی سیدنا الامام
 محمد المبعوث باجماله والذی المنعوت باکمل المعانی وعلی الراجحی هذه اذ طرق الهدایة کما فی
 الاثر السیونک بکسحت لفاکت بخبر نه باور اولدو که ابو الفتح سلطان محمد خان غازی خضر نوری
 عهد سلطنت قاهره لرند سنه و زائنه مرتب فتنین اولوب همه اسکاردی جامع و مدرسه
 و عمارت اولان عثم مکروری مرحوم روم محمد خان اوقاف فکت نویسی بروم منطقت بد کیم لرند
 سنه اولان شیخ الاسلام سابق سلطان العلماء بردها الغضلا حال الفکلات کتاف المعضلات
 متمیز احوال احوال محمد علی کافه الانام صاحب انشرف الباهر وارث النجده کابرا من کابره حضرت قده
 افضل من المور العوامه والخیر الفیاضه صدر العلفه زمانه حاکم الوبی القدر المدقوقه علیی زاده
 له واسه نعلانی کسینی زباده مجلس ع خطه لازم التوقره من علی سینی بروم اوزره علوه کر
 سفته تقیر بیور و بزرگ مرحوم زور حال صیوره سرتیب اوقاف ابتدیح و تقصیر عملها سنه اکر
 بلطفه نعلانی غلات اوقاف و انتب حرجه مقوره در زباده اولوب حاکمه الیکه ایچمه تقصیر
 مسرف لیکه عمر مس عده اولما زنده بروم منطقت لطفنا بعد علی و تقصیر متولی اولان بزادیم
 مولانا حاکم الدین القدر بعد اولاد اولاد اولاد اولاد اولاد اولاد اولاد اولاد اولاد اولاد
 کورد کلر طرف غیارات و سبل برشته بر و انتب تقصیر التوقره حاکم اولان غیارات بر دست بر علی
 اولوب من بعد تبید و تغییر نسونه دیو تقصیر و غیر اینت در محاله نه تقصیر حاکم اولان اولاد
 مزبورده کمال برنده مس عده اولوب ایراد مسرفک صغیر مرتب سینی اولوقین واقف نشا الیکه
 اوقافه ادر نه قضایه تابع طوعی ارض نام قریه قریه ساقر قفسه سر دا غننه مقدمات
 و حکم بها بزاید تحریک البساز بنیونی نام کسبه کله حال کله و المله بر حسب اذ سلطان جامع اینت
 اول سعده لیکه و حین فخره برو مسجد یکین حال اذ سلطان اید جامع اینت مقام اطفک عدانی
 و طیفه کر یکین مستقل بر متولی بزنده مظموظ اولوب انده حاکم اولان علیه وجه اتی اوزره اول
 جامعک مرتبه سنه صرف اولوقین حاکم اولکدر قریه بزور و در مطور اوزره مضبوط اولان غیارات
 واقف مس عده اولور و غننه ماعدا قریه در ارده ام سلطان ناقده اولوقین اذ عالی رعایه واقف حال
 حاکم در اقبال عرض اولینوب قریه بزور من بعد بروم اولوزره متولی آتی بزنده مستقل مضبوط اولوب
 غایب اولان حاکم مرتبه سر و طایفه صرف اولوقین ایچو اذ سلطان بیه مشغول بها یز سعادت مغور
 اید سوخته بنشور الایع النور صدور اینتد بر بروم و تقصیر معاولها و حکم جلیل الیکه کران بها الیکه متولی
 اینتد کلر بزنده همکله بواسطه معتبره و رغوب اوزره بیسای مصارف و عیاشی و طایف بیور مندر
 کتد الرخا الا ماش محمودا غایبانه اولد قده و تقصیر بزور بره مستقل متولی اولوب حاکمه عدایه حصول الایع
 و طیفه بر متصرف اولد بعد و غایبانه و ازم حسن بنه این ابرهیم و انده همکله عدایه حصول الایع
 و سراج سلطان علی و سلخار خایج و یکچوی عثمانه بزور و بر استقامت تویلت ادا سنه قاده
 اولان و طیفه بزور بر متولی اولوب انکار و همکله مزبور لک اصل و ارشد اناسه و انشاء اناسه

۸
 ۱۱۲۵
 ۱۱۲۵

Bismillâhirrahmânirrahîm

Elhamdülillâhi'l-vâkıfî 'alâ habâya'z-zemâir el-münezzehi zâtuhû 'ani'l-eşyâ-i ve'n-nezâyir ve's-salâtü ve's-selâmü 'alâ seyyidi'l-enâmi Muhammedi'l-meb'ûsi bi-ecmeli'l-meâsir ve'l-men'ûti bi-ekemeli'l-mefâhir ve 'alâ âlihi ve ashâbihi hüdât-i turuki'l-hidâyeti ke'n-nücûmi'z-zâhir işbu kitâb-ı sihat nisâbın tahrîrine bâdî oldur ki Ebu'l-feth Sultân Mehmed Hân-ı Gâzî hazretlerinin uhde-i saltanat-ı kâhirelerinde mesned-i vezâretde murabba' nişîn olub Mahmiye-i Üsküdârda câmi ve medrese ve imâreti olan 'amm-i mükerrerleri Merhûm Rum Mehmed Paşa evkâfının tevliyeti ber vech-i meşrutiyet yed-i kerîmelerine müsellemler olan Şeyhülislâmi sâbıkan Sultânü'l-'ulemâ burhânü'l-füdelâ hallâlü'l-müşkilât keşşâfü'l-mu'dilât mümeyyizü'l-halâli 'ani'l-harâm hüccetüllâhi 'alâ kâffeti'l-enâm sâhibu şerefi'l-bâhir vârisü'l-mecdi kâbiren 'an kâbir Hazreti Abdülaziz Efendi ibn-i el-mevlâ el-'allâme ve'n-nihrîri'l-fehâme sadri'l-'ulemâi fî zemânihi Hüsameddin Efendi el-med'uvvi bi-Karaçelebi zâde enâlehümâllâhü te'âlâ el-hüsnâ ve'z-ziyâde meclis-i şer'-i hâtir u lâzîmü't-tevkîrde müdde'âlarını bu-vech üzere cilveger-i sâha-i ta'bîr buyurdular ki merhûm-i mezbûr hâl-i hayâtında tertîb-i evkâf etdikde vakfiye-i ma'mûlün bihâsında eger bilütfihi te'âlâ ğallât-ı evkâfım revâtıb-ı muharrara-i mukarraradan ziyâde olub hayâtımda onun için ta'yîn-i masrûf etmekle ömrüm sâ'ide olmazsa ber-vech-i meşrutiyet batnen ba'de batnin vakfıma mütevellî olan birâderim Mevlânâ Hüsameddin Efendi bâ'dehü evlâdı ve evlâd-ı evlâdı sümme ve sümme zevâid müsâ'id olduğu mertebe münâsib gördükleri turuk-i hayrât ve sübül-i müberrâta revâtıb ta'yîn etsinler muhtârları olan cihât bir düsturu'l-'amel olub min ba'dihi tebdîl ve tağyîr olunmasun deyü tansîs ve tahrîr etmişlerdir. el-Hâlet-ü hâzihi bi-fazlihi te'âlâ zevâid-i vakf-ı mezbûrde kemâl-i mertebe sâ'ide olub îrâd-ı masrafın da'fî mertebesi olmağın vâkıf-ı müşârun ileyhin evkâfından Edirne Kazâsına tâbi' Tuncaarz nâm karye Cezîre-i Sakız Kal'ası dâhilinde mukaddemen hüccet-i şer'iyye ve hükm-i hümâyûn ile tahrîb olunân Zeytunlu nâm kenîse ki hala kendü malımdan ber-mûcib-i izn-i sultânî câmi' etmişimdir. Ol ma'bed-i şerîfin ve hîn-i fetihden berû mescid iken hâlâ izn-i sultânî ile câmi' etdigim makâm-ı latîfin huddâmı ve vazîfeleri için müstakillen bir mütevellî yedinde mazbût olub ondan hâsıl olan

ğalle vech-i âtf üzere ol iki câmi'in mürtezikasına sarfolunmak muhtârım olmuştur. Karye-i mezbûre vech-i mâstûr üzere mazbût olmağa şart-ı vâkıf müsâid olduğundan mâ'adâ kurâ ve mez'ari'de emr-i sultânî nâfiz olmağın o ğâlî ricâsına vâki'i hâl hâk-i der-ikbâle 'arz olunub karye-i mezbûre min ba'd vech-i muharrer üzere mütevellî-i âhar yedinde müstakillen mazbût olub ğallesi ol câmi'ler mürtezikası vezâyifine sarf olunmak için izn-i sultânîyi müş'ir hatt-ı hümâyûn-i sa'âdet-makrûn ile müvaşşah menşûr-i lâmi'i'n-nûr sudûr etmişdir buyurub vakfiye-i me'mûlün bihâ ve hükm-i celîlü's-şân-ı gerân bahâ ile tenvîr-i müdde'â ettiklerinden sonra bu üslûb-u mu'teber ve merğûb üzere teybîn-i mesârif ve ta'yîn-i vezâyif buyurmuşlardır ki kethüdâları fahru'l emâsil Mahmûd Ağa hayatda oldukça vakf-ı müfrez-i mezbûre müstakillen mütevellî olub ğalle-i vakıfdan yevmî on akçe vazîfeye mutasarrıf ola. Ba'de vafâtihi Çukadarım Hasan Beşe ibn-i İbrâhim ve ondan sonra hüddâmımdan Solâk İsmâ'il ve Sarrâc-ı Sultânî Ali ve Silâhdâr Fâyık ve Yeniçeri Osman'dan ber-vech-i istikâmet tevliyet edâsına kâdir olanı vazîfe-i mezbûre ile mütevellî olub onlardan sonra mezbûrların aslâh ve erşed-i ebnâsı ve ebnâ-i ebnâsı batnen ba'de batnin ve ba'de'l-inkirâz İstanbul kadısı ta'yîni üzere bir recül-i dîn yevmî altı akçe vazîfe ile mütevellî ola. Ve dâmadlarımın aslah ve erşedi ve onlardan sonra ebnâ-i benâtımdan neslen ba'de neslin esenn ve edyeni yevmî beş akçe ile nâzır olub ba'de'l-inkirâz hâkim-i mezbûr ta'yîni üzere bir recül-i sâlih yevmî üç akçe ile nâzır ola. Ve tâife-i mezbûreden hizmet-i kitâbete kâdir bir kimesne kâtib olub yevmî üç akçe vazîfeye mutasarrıf ola. Ve yine onlardan biri yevmî beş akçe ile câbi olub karye-i mezbûre zâbitinden mahsûl-i vakfî tahsîl ve mütevellîye teslîm edip re's-i senede mürtezika vezâyifini Sakız'da mütevellî olan kimesneye îsâl eyleye. Tevliyet ve nezâret ve kitâbet ve cibâyet mestûru'l-esâmî olanlardan mâ'adâ ü'tekâ ve huddâmımdan ve onların ebnâsından batnen ba'de batnin aslah ve edyen bir kimesne bulundukça icâbet-i istihdâm olunmaya. Ve büyük Cami'de bir recül-i sâlih dört akçe vazîfe ile imâm ve dört akçe vazîfe ile de hatîb ve bir akçe ile ser-mahfil ve bir akçe ile ba'de salâti'l-fecr sâhibu'l-vakf merhûm Mehmed Paşa rûhu için Yasinhân olub ba'de edâi'l-hidmet yevmî on akçe vazîfeye müstehak ola. Ve hizmetini edâda mücidd u sâ'î evkâtı salvaâtı mürâ'î hûş-elhân üç kimesne yevmî üçer

akçe ile bi'l-münâvebe evkât-ı hamsede müezzin ve birer akçe ile devirhân ve birer akçe ile salâkâr olub hidmet-i lâzimelerini edâdan sonra her birleri yevmî beş akçe vazîfeye mutasarrıf ola. Ve câmi'-i şerîfde mevdû' olan kütüb-i mevkûfe için yevmî iki akçe ile bir mütedeyyin ehil kimesne hâfız-ı kütüb olub Câmî'den ihrâc itmek üzere talebe-i 'ilm-i şerîfe intifâ' için teslîm eyleye. Ve müezzinlerden biri yevmî bir akçe ile mu'arrif olub devr tamâm olduktan sonra mu'tâd üzere Pâdişâh-ı İslâm hazretlerinin devâm-ı devletlerine ve 'asâkîr-i zafer-me'âsirin nusretlerine ve hüccâc-ı zevi'l-ibtihâcın selâmetlerine ve sâhibu'l-vakf Mehmed Paşa merhûmun ve câmi'-i şerîfin ihyâsına sebep olan fakîr-i pür taksîrin ve sâir mü'minât ve mü'minînin mazhar-ı himmet-i rahmânî olmalarına du'â eyleye. Ve bir Sâlih kimesne ferrâş ve kayyım olub edâi hidmet ve kens ve tathîr ve şumû' ve kanâdil-i câmi'i tenvîr etdikden sonra yevmî üç akçe vazîfeye mutasarrıf ola. Ve hidmetinde mukîm bir kimesne tavaddu'-i müslimîn için harem-i câmi'de olan kuyudan musluğa kadr-ı kifâye su çalub yevmî üç akçe vazîfeye mutasarrıf ola. Ve bir kimesne leyâlî-i mubâreke-i mu'tâdada vakt ü zamânıyla minâre kanâdilini îkâd ve itfâ eyleyüb yevmî bir akçe vazîfeye mutasarrıf ola. Ve iftihâru'l-emâcid ve'l-ekârim Şeyh Ağa ba'dehû neslen ba'de neslin ve fer'an ğıbbe aslin esenn ve erşed ebnâsı mütevellî olub İstanbul'dan mütevellî gönderdiği mürtezika vazîfelerini hıfz ve re's-i şehride bilâ te'hîr ashâbına teslîm edip yevmî beş akçe vazîfeye mutasarrıf olalar. Ve ba'de'l-inkirâz el-'iyâzü billahi'l-feyyâz cihet-i tevliyet yevmî üçer olub, iki akçe ile bir kimesne kâtib ola. Ve leyle-i berâtda taraf-ı mihrâbda îkâd olunân iki şem'i 'asel için yevmî dört akçe ve minâre kandilleri zeytine yevmî iki akçe ve hurda mûmiye yevmî bir akçe ve hasır ve kandil ve miknese ve delv ve resen için bir akçe sarf oluna. Ve Küçük câmi'in imâmı yevmî üç akçe ile onda hatîb ve bir akçe ile ser-mahfil olub iki kimesne dahi birer akçe ile devirhân ve birer akçe ile salâkâr ola. Ve bir kimesne yevmî nîm akçe ile leyâlî-i mubârekede mûkid-i kanâdil olub nîm akçe ile dahi zeyt alına. Ve karye-i mezbûreyi mütevellî maktû'in kâmilen peşin teslîm eden mu'tedil kimesnelere verip bir yıllık mürtezika vazîfesini Sakız'a bi't-tamâm peşin irsâl eyleye. Mesârif-i mezbûreden fâzılı yed-i mütevellîde mahfûz olub büyük cami'de meremmet iktizâ ederse ona sarf oluna. Yigirmi bini tecâvüz edip ta'mîre

ihtiyâc olmazsa Sakız Kal'ası'nda ve Limanı'nda harâb olan yerlerin meremmetine sarf olunub fâzıl-ı vakf tekrâr yigirmi bine bâliğ olunca hıfz oluna. Hemişe bu üslûb-i mergûb üzerinde hıfz u sarf olunub şart-ı mezbûre muhâlefet vaz' olunmaya. Hatm-i kelâm ettiklerinden sonra karye-i mezbûreden kasr-ı yed ve mütevellî nasb ettikleri Mahmud kethüdâyâ teslim edip ol dahi kabz ve teslîmini ikrâr ve tasdîk itmegin ve mâ hüve'l-vâki' bi't-taleb ketb u tahkîk ve tenmîk olundu. Fî evâil-i şehri Rebî'îl-evvel sene sittün ve sittîne ve elf.

Şühûdu'l-hâl

- ❖ İftihâru'l-müderrisîn Baldırzâde Derviş Mehmed Efendi ibn-i el-merhûm Şeyh Mehmed Efendi
- ❖ Zahru'l-müderrisîn Muhtârî Efendi Mustafa Efendi
- ❖ Ali Efendi el-Müderris bi-Medreset-i Kadri Efendi
- ❖ Abdullah Efendi eş-Şehîr bi-Nâzikî
- ❖ Nuh Efendi el-Müderris bi-Medreset-i Hançeriye
- ❖ Mehmed Efendi el-Müderris bi-Medreset-i İnegöl
- ❖ Seyyid Mehmed Efendi en-Nakîb
- ❖ İbrahim Efendi en-Nâib sâbıkan
- ❖ Receb Efendi ibn-i el-Hâc Abdülkâdir el-Müderris
- ❖ Hafız Efendi el-Müderris
- ❖ İbrahim Efendi el-Müderris bi-Medreset-i Veliyyüddînzâde
- ❖ Makaszâde Mehmed Çelebi
- ❖ Şeyh Mehmed Efendi ibn-i eş-Şeyh Yakub Efendi
- ❖ Şeyh Hasan Efendi el-Vâiz
- ❖ Ahmed Efendi İmâm-ı Umurbeg
- ❖ Kemâl Efendi Şeyhu'z- Zâviyeti'z-Zeyniyye
- ❖ Mustafa Efendi İmâm-ı İshak Şâh
- ❖ El-Hâc Fazlullah ibn-i İsmail
- ❖ Seyyid Mustafa Çelebi Meâlizâde
- ❖ Mehmed Çavuş
- ❖ Ahmed Çavuş Lâmiizâde
- ❖ Ahmed Ağa Recebzâde
- ❖ Ve gayrihim mine'l-hâzirîn

Ali İhsan Karataş

Tevliyet-i İstanbul	10	Âb-keş	3
Nezâret	5	Mûkid-i kanâdil	1
Cibâyet	5	Şem‘i berât	4
Kitâbet	3	Zeyt-i minâre	2
Tevliyet-i Sâkız	5	Şem‘	1
İmâmet ve hitâbet ve ser-mahfil ve yasinhân	10	Kandil ve hasır	1
3 kişi müezzin ve devirhân ve salâkâr (günlük beşer akçe)	15	Hitâbet-i Câmî‘i Sağır ve ser-mahfil	4
Hâfız-ı kütüb	2	2 kişi devirhân ve salâkâr (günlük ikişer akçe)	4
Mu‘arrif	1	Mûkid-i kanâdil	0,5
Ferrâş ve kayyim	3	Zeyt	0,5
Cem‘an yevmîyye 80			

الحمد وسبب اس ابدی الاتصال و شکر فی قیاس عدم انفصال و اتفق فیما یرکب کما شرف کلمه
 مبدع نظام امور عالم آفریننده وجود عدم باسط باط خاک و ارفع قباب جوامع فلک
 حضرت تک درگاه ربوبیت کسنا صفت رفیع و لیسوز که جمله موجوداتی منط بدیع اوزر ابداع حصص
 نوع مکرم بنی آدمی خلقت تکرم فیکتاب کریمه استعدا و اوزر اعتبار ایدیه اول زمره در بیخ سعادت
 بحسب ارادت بی علت شرف سلوک مساکت طاعت امانه ظاهر و برحوال کریمه ان الله
 لا یضیع ابوالحسنین بوم حشر و ابر اعطایان بملذبه موقریدین نسبی از نعمت نفاوه کل حق
 له الخلق والامر و بیده ملکوت کل شیخ و صلا و اصلا صلوح و سلام بحکام النظم و الاکرام سلطان
 انبیا و رسل و صفات سبل شفیق کل کلمه بر سپهر لولاک نتیجه مقدمات آفرینش خاک و افلاک
 شمع جمع صدق و صفات محمد مصطفی حق تباریک علیه سلام الله ما هببت القیامه من نور مشرفه
 اهدا و لیسوز که امتی کمال شفقند از طرف حیضات و سبل میرانه بادی و بادیه غوایت سرکنده لریک
 مستقیم شرفی فوجیه سهندی و لکدرینه بادی اولوب شرف انتساب اعتبار رسالت ما بملذبه امتی افضل
 و و عدیل در بقا عالیه ایله محترم اولش در نظام است اهدی سوس الصلوح الیه
 یا مفضل الوجود صل علیه و تحیت و در و دبی حسب الشراف کی واغره اصحاب مراد زکمت
 مراد نه انجی فالیسوز که هر برین باقامت رعایه شرع نموده اهتمام نام و اعیان محالم درین کلمه
 بذل تقدیرت سوسی و اقدام ابروب دستیارین شغفیه جهاد برله کشف تو حیدر و ایمانی توسیع
 و مددکاری اجتهاد برله لوای جلیبا نمان کفوی کونسا رو اعلام اسلامی تر فرج ایتنکر در
 و بعد مشکو الانوار حواطر اصحاب عقل سلیمه واضح و مرایان اذنا از ارباب طبع مستقیم لایح
 بودار قضا مدارد و بلا بود هر برتره با و ای بکلا نسیمی معروض زواله مقیم شرف ارحم اله اولوب
 غوری محض مکر و اعتبار خود بر سر درین نقش شرف نصیبی عنایه عنایه عناد حرکت
 عوس هزار دماغه و انبالنده عضلت و فا و سور سر در جاه و جلاله زمامت اذنوه صفا
 کورلیوب ع بوجلس بوبله فاله زمستور مجوز اولور برکونر فخر اسنجر بزم که ماکرم حضور و اشته
 جلسه استراحت منقود و کل کلزار علو و رفعتده بوی دوام و نبات نامودر برینجا
 اولی مرد و مفیدر که مرآت کائنات بوقلمه زخمونه عن اعتبار ایلر نظر و یولانهای
 نعت جد و انان بیش عالمیند ز حفر ابرو عنایه بقتیه بقدر القدره مزخرفات فانیه اذ غارند
 صراف و نقد وقت عزیزنه بحاطت طاعت رب عباد و اعدا زادر و زما و صراف اول

بقره العزیزه و تفسیر
 ۱۰۰
 ۱۰۱

وظهر اوله و غنم الهية دن تدارك حوايج ضرورية و سببها صوريه فاضلین کلام درین النظام لیس
 مع دنیاک آنا مالکت فاضلیت اولیست قابلیت اولیست فاضلیت فاضلیت فاضلیت
 مصداقچه تحصیل و ستایه رضایه الهیه بجهت وجود خیراته بزل و تقاضا و وعده مقررات انجام
 مثل الذین یتقون امور الهم غیبیه کشف غیبیه انبتت سبع سنابل علی کل سنبلة مائة حبة
 مقهوره صحت مکتونی اوزره تقدیم تحفه انفاق ایلد عطا یان بدست جناب رب الاربابه اکتفا
 رأس المال استحقاق ایدر بموجب و تقدیر حقیقتی تا افراد اگما خلقناکم اوترة و حمید و فزید
 غیب الیبار و الیقار اولدقه مرهانی نه دارا الکفریم حضرت رب کبریم دروان سنی کشفه
 و بر حسب شود این کل امری با کسبت زحمته عنایت ربانیده حافر و ماده شاهه ایلد
 بنام علی و کت سابقا مسند سنین ابوان مشیخت استیلا اولان سلطان العلی العظام برهان
 القضاة العظام قطب فلک علم و کمال مرکز دائرة فضل و افضال علم الهدی علیه السلام الوری
 الخیر المأمور و البر الوالد و ارث الجید کابر عن کابر حضرت عمید الغیر انقدری بخل المولی الفاضل
 الفاضل بین الحق و الباطل صدر العلی غزاه زمانه مولانا صاحب المبرین انقدری تقوه الله فالی بقره
 المدعو سیده جلیلی زاده نال فی الدربین مراده بر نحو ای صدق استوائ ان الله یرید ان یت
 هدایت حق قرین حال و عونه فیاض مطلق رحیم امان اولوب دلالت حضرت رؤوف بالعباد
 و ارث و استوداد مادر زاد ابد طریق سعادت رفیق توفیق مهتدی اولمهتدی اولمهتدی
 القدره قدریه للمعاصی یوم یوفی بالنعومی و عدل طبعه امید و اربیت شریفه من جاء
 بالیسنة فلیکثر اثنانها من اجازات حضرت مندر امانه طلبکار اولوب جمله آثار به و تقاضای
 جائزه اولد و بی حاله مجلس شریع طبری و محفل دین لازم التوقیر ده لاجل الدعوی و التوسیل نصب
 و تعیین بیورد قدری کتبه الدین نوالاعیان تجرد و غا شهبان محض نه بالطوع الفضا اقرار و اعتراف
 ایدوب ابریز روح کلانی بودجه اوزره کشف قالب تعبیر و ماز العنبر لبرین بوکسوب اوزره تقیر
 بیور شد در که لوامه بولیده طریق بوری و بیکله شهوز اولان قدیه واقف مفرقا فاضل مروج
 حسین انقدری عهده موتوفه آتیه اوزره بالیلکة نفیجه بنا و بعد وفاته کفدر اکثر ایدر و عهده
 با با سلطان و تقینه سنده بیکن کتبی اقره مطایره اولوب ششدر تهنه بنام بکدره توفیق
 مستحق اولان عا کفنده بیان ایدر صوبه و ذکر اولم بیکر دافئیه و فارصیه علوییه و سفلییه
 کانه

کا فیه حقوق و منافق ایدر حسبہ لہ تعالیٰ و طلبہ لرضانہ الکریم مشروطاً ایندم اوزرہ و فف و تا بنید جس
 و تکلیف ایدر رب مشورہ شرط ایدرم کہ اوقاف مذکور ہر عرصہ ہر چہ مثل ایلجا را و لیبوب فضل صلی ایلجا حاصل
 اولاز غلہ ذہن بلانا خیر و لا امہا لی متعلق مشورہ سے تقدیم بعدہ احتیاج اولاز مواضع نیو و ترمیم و لیبوب
 العیاد با لہ منی لکلی بنا اتقفا ایدر بر و سد اوقاف زواید نہ از ابتدا اہدات اولیجین بعض ایشہ خیرتاً خیر
 اولیبوب بورا مقفہ قدر الکفای عرف اولینہ و اگر بروسد اوقاف نہ کلی مرتباً اقتضا ایدر بر و مقفہ عرف اولین
 محکماتہ و بر بیگنہ ایدر بر و سد و مقفہ عرف اولیبوب بولایق ایلجا و مقفہ و فی رقبہ اولینہ و بعد از تہ بنی قفا
 غلہ ذہن بولی الی ایچہ و ظیفہ ایلجا بر اہل کسہ صوب بولایق اولوب عند لا احتیاج فنوات و بیار سبب بلانا خیرت
 و تعمیر ایلجا و تصبہ بزبورہ سلما نندہ از اوج نظر صالح و اہل قرآن کسہ وقت معیندہ بر طہو مامودہ جمعاً ایدر بر و
 شریف غلامت ایدر بر و این بیری خانہ و می ملک بانسی مرحوم سبب نندہ از و سد و بیری والہ صیر حامدہ خانہ
 و در بر علی و سد و بیری علی جامع نور اللہ اغا و اولادی و سد و سد ایلجا بوجہ اجارہ عامدہ بولی ایلجا و ظیفہ
 مشرف اولاد و وقف بزبورہ حیاتہ اولاد بولایق اولوب بولایق اولوب بولایق اولوب بولایق اولوب بولایق اولوب
 اتہ و کسہ بوقہ دارم فی الاما نعل حسن بنہ اس ابر اہم بولی الی ایچہ ایلجا بولایق اولوب بولایق اولوب بولایق اولوب
 و سلحا رفا بقدر ارشدی و ظیفہ بزبورہ ایلجا بولایق اولوب بولایق اولوب بولایق اولوب بولایق اولوب بولایق اولوب
 حسب الاستحقاق متولی اولوب و ظیفہ بزبورہ ایلجا بولایق اولوب بولایق اولوب بولایق اولوب بولایق اولوب بولایق اولوب
 اینا نندہ بولایق اولوب بولایق اولوب بولایق اولوب بولایق اولوب بولایق اولوب بولایق اولوب بولایق اولوب
 مشرف اولاد بزبورہ اولاد بولایق اولوب بولایق اولوب بولایق اولوب بولایق اولوب بولایق اولوب بولایق اولوب
 استول قانیسی بر بر علی متولی ایدر بر بعد اداء الحدید و ظیفہ بزبورہ بولایق اولوب بولایق اولوب بولایق اولوب
 و ادینی بولی اوج ایچہ ایلجا بولایق اولوب بولایق اولوب بولایق اولوب بولایق اولوب بولایق اولوب بولایق اولوب
 ناظر اولاد بعد لا فقر ارض عنقا و حد امدر بعد ہم انکراک اینا نندہ از اصلی سبب بولایق اولوب بولایق اولوب بولایق اولوب
 مشرف اولاد انکار در نظر نہ سبب کسہ بولایق اولوب بولایق اولوب بولایق اولوب بولایق اولوب بولایق اولوب بولایق اولوب
 و حد مت کتا نہ قادر بر کسہ بولی ایچہ ایلجا بولایق اولوب بولایق اولوب بولایق اولوب بولایق اولوب بولایق اولوب
 مصاحت کتا کسہ بولی درت ایچہ و ظیفہ ایلجا بولایق اولوب بولایق اولوب بولایق اولوب بولایق اولوب بولایق اولوب
 متولی بر تسلیم ایلجا و مشورہ شرط ایلجا لابس لباس حیات بی بنات اولاد و وظایف غرضہ بولایق اولوب بولایق اولوب
 و فی کیف مانت و اضار مشرف اولوب بارہ تعالیٰ بودار سبب نندہ از و سد و سد ایلجا بولایق اولوب بولایق اولوب

بروردگان ارتقا لمرز حکمه برسنه نافرود کاتب و جابده موفقیه متولی فاضل غله و قفقه اول سنه اوجام تیز کلمت
تجربیت الهی الوام و مستور التمام عبثه حضرت سید الانام علیه الصلوة والسلام ایله نوجو کلامه نیر مندی
وامین کسینه یکه حره ایله او تونوز التونوز تسلیم علییه اول دینی برنیز ملک مکرره ده مکتوبه نیر صاه کسینه
اوزه التونوز و بربوب روم ایچونز حج اتوره باقه یکنی التونوز قبله استحقاقه شهادت اندرکی صلی حقیقاً
توزیع ایلیه برنیز دینی مدینه منوره ده مدینلر نیر بر جاصلی اولوزه التونوز و بربوب روم بر تونوز حضرت
اکرم صلی الله تعالی علیه وسلم ایچونز اوزه بیکنر صلوته شریعه کتور ملک سپاشرن ایلیه باقه یکنی التونوز قبله
وصلاحه شهادت اندرکی صلی حقیقاً ایله روم ایچونز توزیع ایلیه نامل ۱۹ اولمعا مراد ایله بر جاصلی دینه نیر
اولسنه دینی مناسبت و متولی و معرفت ناظر و غیر ایله ماه رمضان سز یغده الکربال غرورش تحت مدینه تعالی
عمر ایله حضرت زید رفقه حلل اولمش بر قول بر جابده اشترا ایله و روم ایچونز اعتقاد ایله و بربوب روم
دینی کسینه عرف اولنه موجود که مقابل سنه بو کرون بسته طوق ذنوب و معاصی عمده نیرت دعاهی
علی زبانیه نازیم و دوشا فیه عذاب الیمیز آداد و مزده عفو عنایت عوانه کور ایله دوشا
عقده القمه اولمعا شرفنی اجازا بلا منظر شریف و اغزاز اولمعا بیه اوله ایله بجاه اهل الکرم سلیمان
صلی الله تعالی علیه وسلم و برسنه متولی غله و قفقه نیر بوردو عوارض محلا تده بش فقیر حکریه و فقیریه محلا
اولمعا اوزه متولسنه در بربوب اسلموین حکمده حکامه دفتر نیر تهنه اندره و کاتب دینی تق
دفتر نیر اسلموین اش رت ایلیه سنه آیه ده کمال اولمش فقیر محلا ۱۹۱۹ ایدر در بربوب بربوب
ایله بالغا و بربوردو ده فقیر محلا ره و بر بربوب متولی اهنال بربورس عالم الشریع الشریف تقیه بیوب سز نیر نور
اها اتره الرغضه تعالی بولمعا ایله جمله محلا تده بر کره و بربوب اولورسنه اول و بربوب محلا ره
اولینوب نیر ذم بلطفه تعالی جمعه محلا تده استغنا حاصل اولونوشی معتبر اوزه توزیع اولیسه کانه نیر بار
اعتبار اولمعا نیر محلا تده بربوب و بربوبیه صارف حیره دین فضل فله نیر مبلغ قری بیک بالغا اولونوشی حفظ اولونوشی
حدود مر بوردو نیر محلا تده حکمه بکری بیک سبادا مرست اتقنا ایدره دیو حفظ اولونوشی بیکری بیکری
بینه بش فقیر محلا ره دینی در بربوب و بربوب اول سنه اوزه محلا ره بربوب اولوب ایدر یا دغا بیه سب اوله
همیشه بو اسلوب مرغوب اوزه نیر اولونوشی آکام بیکری بیکری ایدی دانمایدک اولمعا اوزه حفظ اولونوشی
حانه و محلا تده و دکالین و صوب بولنده مرست اتقنا ایدر صرف اولونوشی نکلر قری بیک بالغا اولونوشی فضل
مبلغ نیر حفظ اولونوشی بعونه تعالی محلا تده اولورسنه ایدر اعتبار ایدر محلا تده اولوب کمال وسعت اولورسنه
عوارض محلا تده تعیین اولونوشی بیکری بیکری بیکری اولمعا اوزه حفظ اولونوشی بیکری بیکری بیکری نیر فضل
بروسه و فقیر کنده نیر اولورسنه معتبر اوزه بربورضا سنه و مودیه و ایندکول ضما ایدره

اشرف اولاد قالدوم و کوبیرن و صوبولدرن و بیزیرنده اولاد چشمه صوبولی وانزه که جان فرشته
صرف اولوب صوبولده ایله بولارده مرتبه جمع محل بولنارسه حکام شرع مبین و بی طرف
مسلمین معونتی بروسه و اطرافنده احتیاج اولاد برلرده بجددا قالدوم و کوبیرن و خان بنا اولوب
و دوقنی ضعیف اولمخ ایله ابو منرف اولاد قالدوم و کوبیرن و خان و مساجد و مساجد و صوبولدرن
دقی تغییر و ترمیم اولینه الی انیز برت الله الارضن و هو ضیر الوار تیل مرسوم قلم تعیین اولاد
مرفیه دستور العمل اوله اگر بولن اول قافنده مرتت اقتضا ایتموب بروسه اوقافنده لازم کلوب
انده قدر کفایه مبلغ موجود دکلر بوسه بود فقده الحاکم بریلوب کذلک بونده کلی مسرف اقتضا
ایدرسه بروسه و فقده ایینه و سوزیلر شط ایلمکم حال صحته خدمت تولیت درمّه بولور
شروطنده امر تبديل و تغییر و تقسیم و تکثیر و عزل و نصب هر آه وقف یرمده اولوب اقتضا
حسبیله ادا و تم اوزره تعرف ایلمم دار قنادن عزم دیار بقا انده کولمکه تصرفات زبور بر طرف
اولوب و فقیه سول بها ایله عمل اولینه حاله لوجه الله تعالی و طلباً لرضانته الکریم نیت حاله
و طوبیت صادره و سهواً ممکن حرف مال حلال ایله بونه تعالی صورت بدیر ظهور اولن و تقاضا
شروطین رعایت اینک خدمت متولی و کاتب و ناظر و باقی عهدده لرینه تحمیل اتمم الدفتر و تطبیق
حلال اولمخ ایچن خدمت لازمه لرین ادا و نقیصه و مراعاة شروط و قیودده ترانی و ناقیصه ایتموب
ضیانتها اتمم ایله لر حق اول نعمت رعایت ایتموب محافظه شرطه اهماق و مساهله و یاد
ضیانتها اتمم ایله لر ابره بوم تبیل الترابه دستم کریمیا نکرده حاکم ذکره روز چایه انلودن
رفع رفته اشتکار ایدرم اگر مرور ایام و شهر اوقفا سبیله مصارف معینه تحریک حرف
مکرم اولی زسه غله اوقاف مزبور مطلقاً فقهاء مؤمنینه حرف اولینه دیوب خان و حمام و دکابینه
خارجه و التواغیر متولی منصوب محکوم کولمکه بر تسلیم اول دقن مجولینه و فقیهت اوزره تعین و تسلیم
ایتدوکنه و جابا تصدیق و شفا تا تحقیق انده کولمکه اوقاف بود الیه اسبیله نوه علییه عنانه کلانی سمیت
استراده عطف ابروب بر جهت بره موقوفه ارضن اوزره اولاد بنا حکم منقولده اولوب
جهت اقا به و فقیهین عنده بعض الفقهاء التوجه غیره ائمه و شرف صحت و جوارین غیره ائمه و جوارین
تا بید مفقود و بالآخرة ملک وارنده خود اصفالی بوجود در با حضور واقف تصرفات و قنی برده
ابقا اینک ایله ازل ملک ایشن اولدغی جهته امام ثالث محمد الشیخه و حلال بل ایچن بولور
مذکورنده بطلان وقف مقرر در بنا و عداً کت وقف مزبور در رجوع ایلمم متولی مزبور

Bismillâhirrahmânirrahîm

Hamd-u sipâs-ı ebediyyü'l-ittisâl ve şükr-i bî kıyâs-ı 'adîmü'l-
infisâl-i vâkıf-ı damâyir, kâşif-i serâir mübdî'-i nizâm-ı umûr-i 'âlem
âferînde-i vücûd-i 'adem bâsit-i bisât-ı hâk, râfi'-i kubâb-ı cevâmî'-i
eflâk hazretinin dergâh-ı rubûbiyyet-i destgâhına ref' olunur ki cümle
mevcûdâtı nemat-i bedî' üzere ibdâ' husûsan nev'-i mükerrerem-i benî
Âdemî hil'at-i tekrîm-i fehm-i kitâb-ı kerîme isti'dâd üzere ihtirâ' edip ol
zümreden nice sa'âdet-mendî bi-haseb-i irâdet-i bî 'illet şeref-i sülûk-i
mesâlik tâ'atı ihrâza mazhar ve ber fehvâ-yı güzîn "**innellâhe lâ yudî'u
ecre'l-muhsinîn**" yevme'l-haşri ve'l-cezâ 'atâyâ-yı cezîle ile muvakkar
eyledi. "**Fe sübhâne men 'ammet ni'amâuhu külle hayyîn lehü'l-halku
ve'l-emru ve bi yedihi melekût-ü külli şey'in**" ve salât-ü vâsılât-i salât
ve selâm bi-kemâli't-ta'zîmi ve'l-ikrâm Sultân-i enbiyâ ve rusûl,
rehnümâ-yı sübül, sefi'ü'l-küll mihr-i sipehr-i levlâk, netîce-i
mukaddemât-ı âferîniş-i hâk u eflâk şem'-i cem'-i sıdk u safâ Muham-
med Mustafâ hazretlerinin 'aleyhi selâmu'llâhi mâ hebbeti's-sabâ
merkad-i münevver ve meşhed-i mu'attarlarına ihdâ olunur ki ümmetini
kemâl-i şefkatinden turuk-i hayrât ve sübül-i müberrâta hâdî ve bâdiye-i
ğavâyet-i sergeştelerinin menhec-i müstakîm-i şer'-i kavîme mühtedî
olmalarına bâdî olub şeref-i intisâb-ı cenâb-ı risâlet-meâblarıyla ümmetî
efdalü'l-ümem ve va'd-i neyl-i derecât-ı âliyat ile muhterem olmuşlar-
dır. Nazm: "**lestü ühdî sivâ's-salâti ileyhi yâ müfîze'l-vucûd-i sallî
'aleyhi**" ve tahiyet u dürûd-i bî hesâb eşrâf-ı âl u e'izze-i ashâb
merâkid-i rahmet merâsîdına ithâf olunur ki her biri ikâmet-i dâ'âme-i
şer'-i Muhammedîde ihtimâm-ı tâm ve ihyâ-yı me'âlim-i dîn-i Ahmedîde
bezl-i nakdîne-i sa'y u ikdâm edip destiyârî-i şimşîr-i cihâd birle kişveri
tevhîd ve îmânî tevsî' ve mededkârî-i ictihâd birle livâ-yı çelîpâ nümâ-yı
küfrü nigünsâr ve a'lâm-ı İslâmı terfî' etmişlerdir. Ve ba'd mişkâtü'l-
envâr-ı havâtır-i ashâb-ı 'akl-ı selîme vâzih ve merâyâ-yı ezhân-ı erbâb-ı
tab'-ı müstakîme lâyhıdırki bu dâr-ı fenâ medâr-ı derd-ü belâ ve bu dehr-
i pür kahr me'vâ-yı ibtilâ na'îmî ma'rûz-i zevâlde mukîm şüref-i
irtihâlde olub gurûrî mahz-ı mekr ve ihtiyâl gurûr-i surûrî nakş-ı şürûr
nasibî 'ayn-ı nasab ğınâsı 'anâdan mürekkebdir 'arûs-i hezârdâmâ ve 'izz
u ikbâlinde haslet-i vefâ ve sûr-i sürûr-i câh u celâlinde imtidâd-i neşve-i
safâ görülmeyüb (ayn) "**bu meclis böyle kalmaz müstelez mahmûr olur**

bir gün” fehvâsınca bezm-i küremâ-yı kerem huzûr ve râhatında celse-i istirahat menkûd ve gül-i gülzâr-ı ‘ulüvv-ü rif’atında bûy-i devâm u sebât-i nâmûddur. Sa’âdet-mend ol merd-i müflihdır ki mir’ât-ı kâinât-ı bûkalemûne numûne-i ‘ayn-ı i’tibâr ile nazar ve bu dünyâ-yı deniyyenin ni‘met-i cidvâr nümâ-yı bîş-i hâsiyetinden hazer edip cinân-ı himmetini bi kaderi’l-kudre müzahrefât-ı fâniye iddihârından sârif u nakd-i vakt-i ‘azîzine bi-hasebi’t-tâka tâ‘at-ı rabb-i ‘ibâd ve i’dâd-ı zâd-ı rûz-i me‘âd ve mesârif ola. Ve mazhar olduğu ni‘am-i ilâhiyyeden tedârik-i havâyic-i zarûriyye ve mühimmât-ı sûriyye fâzılını kelâm-ı dürriyyü’n-nizâm *“leyse leke min dünyâke illâ mâ ekelte fe efneyte ev lebiste fe ebleyte ev tasaddakte fe ebkayte”* misdâkınca tahsîl-i dest-mâye-i merdât-ı ilâhiyye için vücûh-i hayrâta bezl ü infâk ve va‘d-i mukarrarü’l-incâz *“meselüllezîne yünfikûne emvâlehüm fî sebîlillâhi ke meseli habbetin enbetet seb’a senâbile fî kulli sünbületin mietü habbetin”* mazmûn-i sihhât meknûni üzere takdîm-i tuhfe-i infâk ile ‘atâyâ-yı bî hisâb-i cenâb-ı rabbi’l-erbâba iktisâb-i re’sü’l-mâle istihkâk edip bi mücib-i *“velekad ci’timûnâ fûrâdâ kemâ halaknâküm evvele merratin”* vahîd-i ferîd-i ğarîbu’d-diyâr-ı dâru’l-karâr oldukda mihmân-hâne-i dâru’t-tekrîm-i hazret-i rabb-i kerîm dervâzesini küşâd ve ber-haseb-i müeddâ-yı *“küllümriin bimâ kesebet rehînetün”* ‘inâyet-i rabbâniyyeyi hâzır u amâde müşâhede eyleye binâen ‘alâ zâlike sâbikan mesned-nişîn-i eyvân-i meşîhat-ı İslâmiyye olan Sultânü’l-‘ulemâi’l-‘izâm bürhânü’l-füdelâi’l-fihâm kutb-ı felek-i ‘ilm u kemâl merkez-i dâire-i fazl u ifdâl a’lemü’l-hüdâ ‘allâmetü’l-verâ el-hibrü’l-mâhir ve’l-bahru’z-zâhir vârisü’l-mecdi kâbiren ‘an kâbirîn Hazret-i Abdülazîz Efendi neclü’l-mevlâ el-fâzıl el-fâsıl mâ beyne’l-hakk ve’l-bâtıl sadrü’l-‘ulemâ-i fî zemânihi Mevlânâ Hüsâmeddîn Efendi teğammedehullâhu te‘âlâ bi-ğufrânihi el-med‘uvvi bi-Kara Çelebi-zâde nâle fi’d-dâreyni murâdehu ber-fehvâ-yı sıdk ihtivâ-yı *“innellâhe yehdî men yeşâu”* hidâyet-i hak karîn-i hâl ve ‘avn-i feyyâz-ı mutlak rehîn-i âmâl olub delâlet-i hazret-i raûfun bi’l-‘ibâd irsâd-i isti’dâd-i mâder-zâd ile tarîk-i sa’âdet refîk-i tevfiğe mühtedî ol mühtedî olmağın *“es-sadakatü fidyetün li’l-me‘âsi yevme yü’hezü bi’n-nevâsi”* va‘d-i latîfete ümîdvâr ve beşâret-i şerîfe-i *“men câe bi’l-haseneti felehü ‘aşru emsâlihâ”* hân-ı ihsândan hisse-mend olmağa talebkâr olub cümle akârî ve tasarrufâtı câize olduğu halde

Meclis-i şer'î hafîr ve mahfel-i dîn-i lâzimu't-tevkîrde li-ecli'd-da'vâ ve't-tescîl mütevellî nasb ve ta'yîn buyurdukları kethüdâları fahru'l-a'yân Mahmûd Ağa Şahân mahzarında bi't-tav'i's-sâf ikrâr ve i'tirâf edip ibrîz-i rûh-i kelâmı bu vech üzere tuhfe-i kâlib-ı ta'bîr ve mâ fi'z-zamîrlerini bu üslûb üzere takrîr buyurmuşlardır ki Livâ-i Bolu'da Taraklıborlu dimekle meşhûr olan kasabada vâki' mukaddemen Kadiasker merhûm Hüseyin Efendi 'arsa-i mevkûfe-i âtiye üzere mahyla nefsi için binâ ve ba'de vefâtihi kendileri iştirâ edip ve arsasının Baba Sultân Vakfına senede bin seksen akçe mukâta'ası olup şöhretine binâen tecdîd ve tavsîfden müstağni olan hânı, içinde cereyân iden suyu ve zükire ev lem yüzker dâhiliyye ve hâriciyye 'ulviyye ve süfliyye kâffe-i hukûk ve merâfıkı ile hasbeten lillâhi te'âlâ ve taleben li-merdâti'l-kerîm şurût itdiğim üzere vakf ve te'bîd ve habs ve tahlîd edip şöyle şart eyledim ki evkâf-ı mezkûre her asırda ecr-i misli ile îcâr olunub fazl-ı hakk ile hâsıl olan ğalleden bilâ te'hîr velâ imhâl mukâta'ât-ı meşrûhası takdîm ba'dehü ihtiyâc olân mevâdi'i ta'mîr ve termîm olunub el-'iyâzü billahi te'âlâ küllî binâ iktizâ iderse Burûsa evkâfı zevâyidinden ibtidâen ihdâs olunacak ba'zı ebniye-i hayr te'hîr olunub Borlu vakfına kadre'l-kifâye sarf oluna. Ve eger Burûsa evkâfına küllî meremmet iktizâ iderse bu vakıfdan 'avârız mahallâtına verilecek akçe Burûsa vakfına sarf olunub bu tarîk ile iki vakıfda dahi rakabe olunmaya. Ve ba'de'l-meremme bâkî kalan ğalleden yevmî altı akçe vazîfe ile bir ehil kimesne suvolcu olup 'inde'l-ihtiyâc kanavât ve mecârisini bilâ te'hîr meremmet ve tâmîr eyleye. Ve kasaba-i mezbûre sükkânından üç nefer-i sâlih ve ehl-i Kur'ân kimesne vakt-i mu'ayyende bir mahsûr câmi'de müctemi'an birer cüz-i şerîf tilâvet edip sevâbını biri hân ve hammâmın bânisi merhûm Hüseyin Efendi rûhuna ve biri vâlidesi Hâmide Hâtûna ve veresesi rûhuna ve biri 'ammî el-Hâc Nûrullah Ağa ve evlâdı rûhuna hîbe edip icâre-i hammâmdan yevmî ikişer akçe vazîfeye mutasarrıf olalar. Ve vakf-ı mezbûre hayatta oldukça ben mütevellî olup bi-fermân-ı sübhânî bu 'adem âbâd-ı fânîden 'azm-i mülk-i câvidânî ettüğümde çukadâрім fahru'l-emâsil Hasan Beşe ibn-i İbrâhim yevmî altı akçe ile mütevellî olup ba'de vefâtihi hüddâmımdan Solâk İsmâil ve silâhdâr-ı fâyıkdan erşedi vazîfe-i mezbûre ile mütevellî ola. Onlardan sonra Sarrâc-ı Sultânî Ali ve yâhûd Yeniçeri 'Osmân hasbe'l-istihkâk

mütevellî olub vazîfe-i mezbûre ile mütevellî ola. Onlardan sonra sâir 'utekâmdan ve mastûru'l-esâmî olanların ebnâsından batnen ba'de batnin hizmet-i tevliyet edâsına kâdir ve emânet ve istikâmeti zâhir bir kimesne mütevellî olub yevmî beş akçeye mutasarrıf ola. Mezbûrlardan tevliyete ve zikri âtî hıdemâta lâıyk kimesne bulundukça icâbet-i istihdâm olunmaya. Bunlardan bulunmaz ise İstanbul Kadısı bir recül-i sâlihi mütevellî edip ba'de edâi'l-hidme vazîfe-i mezbûreye müstehak ola. Ve dâmadlarımdan evra' ve edyeni yevmî üç akçe vazîfe ile nâzır olub onlardan sonra ebnâ-i benâtımın esenn ve erşedi batnen ba'de batnin vazîfe-i mezbûre ile nâzır ola. Ba'de'l-inkirâz 'utekâ ve huddamımdan ba'dehüm onların ebnâsından aslahı neslen ba'de neslin nâzır olub yevmî iki akçeye mutasarrıf ola. Onlardan nezârete müstehak kimesne bulunmaz ise re'y-i hâkim-i mezbûr ile bir mütedeyyin kimesne vazîfe-i mezbûre ile nâzır ola. Ve hizmet-i kitâbete kâdir bir kimesne yevmî iki akçe ile kâtib olub müfredât-ı îrâd ve masraf-ı vakfı zabt ve tahrîr eyleye. Ve bir mukaddem maslahat-güzâr kimesne yevmî dört akçe vazîfe ile câbî olub sene tamâmında icârât-ı evkâf-ı mezbûreyi Borlu'dan getirip mütevellîye teslim eyleye. Ve şöyle şart eyledim ki lâbis-i libâs-ı hayât-ı bî sebât oldukça vezâyif-i muharraradan fâzıl-ı ğalle-i vakfı keyfe mâ eşâ ve ehtâr mutasarrıf olub bi emrihî te'âlâ bu dâr-ı sînc-i(?) mihnet-medârdan ziyâfet-hâne-i rahmet-i perverd-kâra irtihâlimden sonra her sene nâzır ve kâtib ve câbi ma'rifetiyle mütevellî fâzıl-ı ğalle-i vakıfıdan ol sene ihrâm bend-i 'azîmet-i hacc-ı Beytullahi'l-harâm ve müteveccihü's-şâm 'atebe-i Hazreti Seyyidü'l-enâm 'aleyhi's-selâtü ve's-selâm eden hüccâc-ı kirâmdan bir mütedeyyin ve emin kimesneye iki surre ile otuzar altın teslim eyleye. Ol dahi birinden Mekke-i Mükerreme'de Mekkîlerden bir sâlih kimesneye on altın verip rûhum için hacc etdire. Bâkî yirmi altını kalbî istihkâka şehâdet ettiği sülehâ ve fukarâya tevzî' eyleye. Ve birinden dahî Medîne-i Münevvere'de Medenîlerden bir recül-i sâliha on altın verip rûh-u pür-fütûh Hazret-i Habîb-i Ekrem sallallahu te'âlâ 'aleyhi ve selem için on bin salavât-ı şerîfe getürmege sipâriş eyleye. Bâkî yirmi altunu kalbi fakr ve salâhına şahâdet ettiği sülehâ ve fukarâya rûhum için tevzî' eyleye. Nâil-i ecr olmak murâd eder iki recül-i diniyye tahmîl olunsa dahi münâsibdir. Ve mütevellî ve ma'rifet-i nâzır ve gayri ile mâh-ı Ramazân-ı Şerifde elli

riyal ğuruşa mihnet-i hidmetle ifnâ-yı ‘ömr edip ve henüz kayd-ı rıkdan halâs olmamış bir kul ve bir cariye iştirâ edip ve rûhum için i’tâk edip ve beş riyal dahi libâsına sarf oluna. Mercûdur ki mukâbelesinde bu gerdenbeste-i tavk-ı zünûb ve me’âsî ‘abd-i müznib ve ‘âsî ğull-i zebâniyye-i nâr-ı cahîm ve dû-şahâ-i ‘azâb-ı elimden âzâd ve müjde-i ‘afv u ‘inâyet-i hudâvend-i kerîm ile dil-şâd olub ‘utakâu’llâhdan olmak şerefini ihrâz ile mahzar-ı teşrîf ve i’zâz olmak müyesser ola. Âmîn bi-câhi ecellîl-mürselîn sallallâhu te’âlâ ‘aleyhi ve sellem. Ve her sene mütevellî ğalle-i vakfdan Burûsa’da ‘avârız mahallâtından beş fakîr mahalleye vakıflarına ilhâk olunmak üzere mütevellîsine dörder bin akçe verip isimlerini mahkemede muhasebe defterine kayd ettire. Ve kâtib dahi vakf defterine isimlerini işaret eyleye. Sene-i âtiyede ke’l-evvel beş fakîr mahalle-i uhrâya dörder bin akçe verip bu tarîk ile bi’l-münâvebe Burûsa’da fakîr mahallelere verile. Mütevellî ihmâl iderse hâkimu’ş-şer’i’ş-şerîf takayyud eyleyüb şart-ı mezbûri icrâ itdire. Eger bi-fazlihi te’âlâ bu tarîk ile cümle mahallâta birer kerre verilmek olursa yine evvel verilen mahallerden ibtidâ olunub sümme ve sümme bi-lütfihi te’âlâ tâ cümle mahallâta istiġnâ hâsıl olunca bu nesak-i mu’teber üzere tevzî’ oluna. Emmâ zinhâr ihtiyâcı olmayan mahallâta bir akçe verilmeye. Masârif-ı muharraradan fazla kalan meblağ kırk bine bâliğ olunca hıfz olunub ‘aded-i mezbûrden tecâvüz etdikten sonra yigirmi bini mebâda meremmet iktizâ ide deyü hıfz olunub yigirmi bini yine beş fakîr mahalleye dahi dörder bin verile. Ol sene on mahalleye verilmiş olub izdiyâdu’âya sebep ola. Hemîşe bu üslûb-i mergûb üzere tasarruf olunub ammâ yigirmi bin akçe dâimâ yedek olmak üzere hıfz oluna. Hân ve hamâm ve dakâkîn ve suyollarında meremmet iktizâ iderse sarf olunub tekrâr kırk bine bâliğ olunca fazla meblağ yine hıfz olunub bi-’avnihî te’âlâ mahallât-ı Burûsa imdâd-ı ihtiyâcdan halâs olub kemâl-i vüs’at gelirse(?) her sene ‘avârız mahallâtına ta’yîn olunân yigirmi bin akçe yedek olmak üzere hıfz olunacak. Yigirmi bin akçeden fazlası ile Burûsa vakfiyesinde muharrar olduġu nesak-i mu’teber üzere Burûsa kazâsında ve Mudanya ve İnegöl kazâlarında eserimiz olân kaldırım ve köprü ve suyolları ve Bozburun’da olan çeşme su yolu ve ondaki hân meremmetine sarf olunub ‘avn-i samedâni ile bunlarda meremmete muhtâc mahal bulunmazsa hükkâm-ı şer’-i mübîn ve bî ğaraz müslimîn ma’rifetiyle Burûsa

ve etrâfında ihtiyâc olan yerlerde müceddeden kaldırım ve köprü ve hân binâ olunub ve vakfı za'if olmakla harabe-müşrif olan kaldırım ve köprü ve hân ve mesâcid ve cevâmî' ve su yolları dahi ta'mîr ve termîm oluna. **"İlâ en yerasellahu'l erda ve hüve hayru'l-vârisîn"** mersûm-i kalem ta'yîn olan marziyye-i düstûru'l-'amel ola. Eger Borlu evkâfında meremmet iktizâ etmeyüb Burûsa evkâfında lâzım gelüb onda kadr-ı kifâye meblağ mevcûd degil ise bu vakıfıdan ona verilüb kezâlik bunda küllî masraf iktizâ iderse Burûsa vakfından alına. Ve şöyle şart eyledim ki hâl-i sihatimde hizmet-i tevliyet ve merreten ba'de uhrâ şurûtunda emr ü tebdîl ve tağyîr ve taklîl ve teksîr ve 'azl ve nasb-ı huddâm-ı vakf yedimde olub iktizâ hasebiyle irâdetim üzere tasarruf eyleyem. Dâr-ı fenâdan 'azm-ı diyâr-ı bekâ ettikten sonra tasarrufât-ı mezbûre ber-taraf olub vakfiye-i ma'mûlün bihâ ile 'amel oluna. Hâlisân li vechillâhi te'âlâ ve taleben li merdâtihî'l-kerîm niyyet-i hâlisâ ve taviyyet-i sâdıkâ ve mehmâ-emken sarf-ı mâl-ı halâl ile bi 'avnihî te'âlâ sûret pezîr-i zuhûr olan vakfımın şurûtunu ri'âyet itmek hizmetini mütevellî ve kâtib nâzır ve câbî 'uhdelerine tahmîl itdim. Aldıkları vazîfe halâl olmak için hizmet-i lâzımelerini edâda taksîr ve mürâ'at-i şurût ve kuyûdda terâhi ve te'hîr itmeyüb hıyânetden hazer ideler. Hakk-ı veliyyü'n-ni'mete ri'âyet itmeyüb muhâfaza-i şurûtta ihmâl ve müsâhele ve yahûd hiyânete ikdâm iderler ise yevme tüble's-serâir Rüstem-i geribânlarında hâkim-i mahkeme-i rûz-i cezâyâ onlardan ref'u ruk'a-i iştikâ iderim. Eger murûru eyyâm ve şuhûr iktizâsıyla mesârif-i mu'ayyene-i muharrarayâ sarf mümkün olmaz ise ğalle-i evkâf-ı mezbûre mutlakâ fukarâ-i mü'minîne sarf oluna deyu hân ve hamâm ve dekâkîni fâriğatin 'ani's-şevâğil mütevellî-i mansub Mahmûd kethüdâyâ teslîm ve ol dahi cümlesini vakfiyyet üzere kabz u tesellüm itdügünü vicâhen tasdîkan ve şifâhen tahkîk ettikten sonra vâkıf-ı mûmâ ileyh esbeğallâhu ni'amehu 'aleyhi 'inân-i kelâmî semt-i istirdâda 'atf edip bu cihet-i birre mevkûfe-i arz üzere olan binâ hükm-i menkûlde olub cihet-i uhrâyâ vakfiyyeti 'inde ba'zî'l-fukahâi's-sâde ğayr-i câiz ve şeref-i sihat ve cevâzı ğayr-i hâiz olmağın te'bîdî mefkûd ve bilâhare mülk-i vârise 'avd ihtimâlî mevcûddur. Bâ husûs vâkıf tasarrufât-ı vakfı yedinde ibkâ etmek ile izâle-i mülk etmiş olmadığı cihetden İmâm-ı sâlis Muhammed eş-Şeybânî ve Hilâl bin Yahyâ el-Basrî mezheplerinde butlân-ı vakf

mukarrardır. Binâen ‘alâ zâlik vakf-ı mezbûrden rücû‘ eyledim mütevellî-i mezbûrun kasr-ı yed etmesi matlûbumdur deyicek gıbbe’l-istintâk mütevellî-i sâlifü’z-zikr fi’l-vâki‘ vakf-ı mezbûrun ‘inde ba’zî’l-meşâyih-i kirâm ğayr-i câiz idüğü müsellemdir. Lâkin ba’zî fukahâ-i zevi’l-ihtirâm iki vakfın ittihâd-ı kurbetlerine nazaran tecvîz etmişlerdi. Ve vâkıf tasarrufât-ı vakfı nefesine şart etmek ile egerçi İmâm Muhammed ve Hilâl mezhepleri üzere bütlân nümâyândır lâkin imâm-ı sâni-i hüâm-i bî müdânî Ebû Yûsuf el-Hadramî Mezhebinde şart-ı mezbûr mûris-i butlân değildir. Fî zemâninâ terġiben li’n-nâs fetvâ mûmâ ileyh mezhebi üzeredir deyu reddden imtinâ‘ etmeġin muvâkki‘-i sadr-ı kitâb olan hâkim-i hâsim-i fezâil meâb terâfü‘ ettiklerinde hâkim-i müşârun ileyh cenâbları cânib-i vakfa nazar ve mübtıl-i hayr olmakdan hazer edip vakf-ı mezbûrun ‘alâ re’y-i men cevvezehü sihhat ve cevâzına hükm ettikten sonra hazret-i vâkıf sâlif-i zimâm merâmı semt-i âhara ‘âtıf olub egerçi hükm-i hâkim ile sihhat-i vakf hâsıl oldu lâkin imâm-ı A‘zâm hüâm-ı akdem Ebû Hanîfe Nu‘mân bin Sâbit el-kevnî cûziye bi’l-hayr el Kûfî katında sihhat-i lüzûmu müstelzim olmadıġı cihetinden rücû‘ meşrû olmaġın vakf-ı mezbûrden ol tarîk ile rücû‘ ederim dedikde mütevellî-i mezbûr tekrar cevâb-ı bâ sevâba şürû‘ edip egerçi imâm-ı müşârun ileyh katında sihhat müfârik ‘ani’l-lüzûm olduġu ma‘lûmdur lâkin imâm-ı sâni Ebû Yûsuf katında mücerred vakeftü demekle ve imâm-ı sâlis Muhammed bin el-Hasan eş-Şeybânî katında teslîm ile’l-mütevellî bulunmaġla lüzûm ‘ârız olub rücû‘a imkân yokdur deyu reddden imtinâ‘ edicek tekrâr hâkim-i mezbûr terâfü‘ ettiklerinde hâkim-i müşârun ileyh nazaran li’l-vakf re’y-i imâmeyn üzere lüzûm-u vakfa dahi hükm etmeġin vakf-ı mezbûr sahîh ve lâzım olub min ba’d nakzı emr-i muhâl ve ba‘de’l-yevm mülkün vâkıfa rücû‘u münselibü’l-ihimâl oldu. Bundan sonra vâkıf-ı mûmâ ileyh hazretleri infâkı muharrar olan şart üzere Mahmûd kethüdayı azle tevliyeti kendülerde takrîr edicek hâkim-i müşârun-ileyh azl ve takrîri tenfîz edip ahkâm-ı mersûme üzere zeyl-i kitâbda mastûru’l-esâmi olan ‘udûl-i müslimîni işhâd eyledi. *“Femen beddelehû ba‘de mâ semî‘ahû fe-innemâ ismuhû ale’llezîne yübeddilûnehû inne’llâhe semî‘un ‘alîm”* ve ecrü’l-vâkıfî’l-kerîm ‘ala’llahi’l-meliki’r rahîm. Cerâ zâlike ve hurrire ve veka‘a’l işhâdu fi’l-

yevmî'l-hâdî ve'l-işrîne min şehri Rebî'îl-evvel li-sene sittin ve sittîne ve elfin.

Şühûdu'l-hâl

- ❖ İftihâru'l-müderrisîn Baldırzâde Derviş Mehmed Efendi
- ❖ Zahru'l-müderrisîn Muhtârî Mustafa Efendi
- ❖ Ali Efendi el-Müderris bi-Medreset-i Kadri Efendi
- ❖ Abdullah Efendi eş-Şehîr bi-Nâzikî
- ❖ Nuh Efendi el-Müderris bi-Medreset-i Hançeriye
- ❖ Mehmed Efendi el-Müderris bi-Medreset-i İnegöl
- ❖ İbrahim Efendi en-Nâib sâbikan
- ❖ Receb Efendi ibn-i el-Hâc Abdülkâdir el-Müderris
- ❖ Hafız Efendi el-Müderris
- ❖ İbrahim Efendi el-Müderris bi-Medreset-i Veliyyüddînzâde
- ❖ Makaszâde Mehmed Çelebi
- ❖ Şeyh Mehmed Efendi ibn-i eş-Şeyh Yakub Efendi
- ❖ Şeyh Hasan Efendi el-Vâiz
- ❖ Ahmed Efendi İmâm-ı Umurbeg
- ❖ Kemâl Efendi Şeyhu'z-Zâviyeti'z-Zeyniyye
- ❖ Mustafa Halife İmâm-ı İshak Şâh
- ❖ El-Hâc Fazlullah ibn-i İsmail
- ❖ Seyyid Mustafa Çelebi Meâlizâde
- ❖ Mehmed Çavuş
- ❖ Ahmed Çavuş Lâmiizâde
- ❖ Ahmed Ağa Recebzâde

Vakfiye 5

نصف دارالمرادیه و غیره
۶۷۱
همه موجود و شکرنا طعمه حضرت خالو هر دو جهان رازق انوار و جان نما شانه اعلیٰ مناب کربا استانیان خاندان تقیوم
و اهدا صلوات و سلام سکونیتام ایله سیدنا و سیدنا صفیاً محمد مصطفیٰ صلی الله علیه و آله سلم اولادیم
اولادیم اولاد صاحب کرام عشقند کلام بحیث و سلام غلظت صکره یوروشیدا انیده شرحه شرحه یادی
اولاد کره دارالسلطنه العلیه و مقدما شریف ساز مقام مستحقه سلاویه اولاد سلطان العلی
برهان الفضلا علائمه عظیم الدلائل از صنفه ثانی حضرت عبدالعزیز افضل بحال الموراکم و صاحب الکرام
افند المصلحین و غیره از کرمها الله تعالی بالجنس و زیاده بوداردنایان بقادره عفا اولوب
برخطای کریمه کل امری غالب رهین هر کس بود جزا بود معاد بکون اعدا و استواری زادون فتح
ایدرا بود کن علم الیقین محاط فکر سنبلری اولادین تا به کتاب حضرت نصیحه و کف ملامت حضرت
اولوب قضا و بربر بر تاجم اقتضا نام قصیده واقع والده فردوس مکتبیری مرحوم حسام الدین
افندی اوقاضون اولاد خاندون بیورد خان قابوسینک انکی جاننک انکی باب و کفای
واندن متصل انکی مخرنی و کویله خان قابوسینکی طرفیندن انکی باب و کفای طلب المصانه
سجانه و دف و حسن ایدوب سوله شرط بیورد دیکر واقع موی اول حضرت مکتبیری قضا و بربر
اولاد اوقاض شریفی انکی سولیس و کفای بیورد و خازن سفورده دق موی اولوب اولوب اولوب
ایجاد اولاد فضل تمام حاصل اولاد غلظون اولاد عمارت مزبور و غیره اولاد بعد متولی اولاد
خدمتون صکره یومی بر رایج و طیفه مستحق اول و هر برین کنس و نظایر و وقتیه تا یوسینی
سد و فتح اتمک بکون بر رخه سکندر کسند خانی اولوب بعد اداء الحذره یومی بر رایج مشرف
اولاد و وظایف مرتب و دن و فاضلی بدستوبیل مضبوط اولوب احتیاج واقع اولاد قضا و بربر
مرتبه صرف اولاد و اهلای فسیه مزبور حسن ناظر اولوب عمارت مزبور و خاندان متولی
صرف اندونکی اقدرد نظارت ایدر لکر بسبب از اسباب جرات مسوجه بر صرف مکتب
اولاد رسد علقه عمارت مزبور و مطلقاً فقرا سلمینه صرف اولاد دعوای و قاضی مزبور بد
خالدیه و الشواغل لاجل التسجیل متولی نصب اندونکی غزاله مرتب معضن زاده و غیره
سلیم و اواردی قبضن و تسلیم او را ایدوب امر وقف تکمیل اولادون صکره واقف موی اولاد
امام اعظم همام کرم حضرت نوری جانندن وقف مزبور علیه لزومدن مامهور در دیو متولری
مکتبیری استرداد و استرجاع و متول مرتب عند الاما بین الهامین وقف بعد تسلیم الاما
زینم تقدم ایل موسوم اولاد و غنچه نیا و تسلیمون امتناع ایدوب جناب حاکم موقوف کتاب
حضورتون تواقم اندونکی حاکم مشارالیه تشبیه بنیان وقفن هدم و ابطال اولاد زینم
ترجیح و عللاً بالخلوف زین امایین مکتبیرین او زین لزوم وقف حکم تخرج انکمن وقف
مزبور بعد تصحیح لازم و حبس مریح مکتب اولوب ابطال و نقصن احوال حال اولاد موی اولاد
دلف و جودون او اسطرش عمارت الاصح استسکت و سنی و انکی مکتبیری و الاصل و الاصل
۸
۹
۱۰
۱۱
۱۲
۱۳
۱۴
۱۵
۱۶
۱۷
۱۸
۱۹
۲۰
۲۱
۲۲
۲۳
۲۴
۲۵
۲۶
۲۷
۲۸
۲۹
۳۰
۳۱
۳۲
۳۳
۳۴
۳۵
۳۶
۳۷
۳۸
۳۹
۴۰
۴۱
۴۲
۴۳
۴۴
۴۵
۴۶
۴۷
۴۸
۴۹
۵۰
۵۱
۵۲
۵۳
۵۴
۵۵
۵۶
۵۷
۵۸
۵۹
۶۰
۶۱
۶۲
۶۳
۶۴
۶۵
۶۶
۶۷
۶۸
۶۹
۷۰
۷۱
۷۲
۷۳
۷۴
۷۵
۷۶
۷۷
۷۸
۷۹
۸۰
۸۱
۸۲
۸۳
۸۴
۸۵
۸۶
۸۷
۸۸
۸۹
۹۰
۹۱
۹۲
۹۳
۹۴
۹۵
۹۶
۹۷
۹۸
۹۹
۱۰۰

Hamd-i mevfûr şükr-i nâ mahsûr Hazreti hâlik-i her dû-cihân râzık-ı ins ü cân te'âlâ şânuhu'l-a'lâ cenâb-ı kibriyâ intisabına ithâf ve takdim ve ihdâ-i salât-u selâm-i miskiyyü'l-hitâm ile seyyid-i enbiyâ ve sened-i asfiyâ Muhammed Mustafa Hazretleri sallallahu te'âlâ 'aleyhi ve sellem iclâl ve tekrîm olunub âl ve ashâb-ı kirâm-ı hisse-mende ikrâm tahiyat u selâm kılındıktan sonra bu vesîka-i enîka-i şer'iyye terkîmine bâdî oldurki Dâru's-Saltanati'l-'aliyyede mukaddemen teşrîf sâz-ı makâm-ı meşîhat-i İslâmiyye olan Sultânü'l-'ulemâ bürhânü'l-fudalâ 'allâme-i 'adîmü'l-müdânî Ebû Hanîfe-i sâni Hazret-i Abdülazîz Efendi neclü'l-mevlâ el-merhûm Hüsameddin Efendi el-müştehîr bi-Karaçelebi-zâde ekramehümallahü te'âlâ bi'l-hüsnâ ve'z-ziyâde bu dâr-ı dünyâ-yı bî bekâ mezra'a-i 'ukbâ olub ber-fehvâ-yı kerîme-i küllümrin bimâ kesebe rehîn herkes rûz-i cezâda yevmî me'âd için i'dâd ittigü zâddan temettü'ider idügü 'ilme'l-yakîn muhât-ı fikr-i rasînleri olmağın târîh-i kitâb-ı sihat nisâba dek mülk-i mahzları olub kazâ-i Burûsa'ya tâbi' Aksu nâm kasabada vâki' vâlid-i firdevs mekânları merhûm Hüsameddin Efendi evkâfından olan hanlardan büyük hân kapısının iki cânibinde iki bâb ve dükkânı ve onlara muttasıl iki mahzeni ve küçükhan kapısının tarafeyninde iki bâb dükkânı taleben li merdâtihi sübhânehü vakf ve habs edip şöyle şart buyurdular ki vâkıf-ı mûmâ ileyh hazretlerinin kazâ-i Burûsa'da olân evkâf-ı şerîfeleri mütevellîsi dekâkîn-i mezbûre ve mehâzin-i mesfûreye dahi mütevellî olub ecr-i misli ile îcâr eyleye. Bi fazlihi te'âlâ hâsıl olan ğalleden 'akârât-ı mezbûre ta'mîr oluna. Ba'dehü mütevellî edâ-i hizmetten sonra yevmî birer akçe vazîfeye müstehak ola. Ve her birini kens ve tathîr ve vaktiyle kapısını sed ve feth itmek için birer hizmetgüzâr kimesne hancı olub ba'de edâ-i'l-hidme yevmî birer akçeye mutasarrıf olalar. Vezâyif-i merkûmeden fâzılı yed-i mütevellîyle mazbût olub ihtiyâc vukû' oldukda hânların meremmetine sarf oluna. Ve ahâlî-i kasaba-i mezbûre hasbî nâzır olub 'akârât-ı mezbûre ve hânlara mütevellî sarf itdügü akçeye nezâret ideler. Eger sebabün mine'l-esbâb cihât-ı mersûmeye sarfı mümkün olmazsa ğalle-i 'akârât-ı mezbûre mutlakâ fukârâ-yı müslimîne sarf oluna deyu evkâf-ı mezbûreyi hâliyeten 'aniş-şevâğil li ecli't-tescîl mütevellî nasb ettikleri fahru'l-müderssîn Makas-zâde Mehmed Efendi'ye teslim ve ol dahi kabz u tesellümini ikrâr edip emri vakf tekâmül olunduktan sonra vâkıf-ı mûmâ

ileyh İmâm-ı A'zâm Hümâm-ı Ekrem hazretleri katında vakf-ı mezbûr hilye-i lüzûmdan mahcûrdur deyu tekrârı mülklerine istirdâd ve istircâ' ve mütevellî-i merkûm 'inde'l-imâmeyni'l-hümâmmeyn vakfı ba'de't-teslîm ile'l-mütevellî zîver-i lüzûm ile mersûm olduğuna binâen teslîmden imtinâ' edip cenâb-ı hâkim-i müvâkki'-i kitâb huzûrunda terâfu' etdiklerinde hâkim-i müşârun ileyh teşyîd-i bünyân-ı vakfı hedm ve ibtâl üzerine tercîh ve 'âlimen bi'l-hilâf re'y-i razîn-i imâmeyn-i mükerrremeyn üzere lüzûm-u vakfa hükmü tasrîh etmegün vakf-ı mezbûre min ba'd sahîh-i lâzım ve habs-i sarîh-i mütehattim olub ibtâl ve nakzı ihtimâli muhâl oldu cerâ zâlike ve hurrîre fî evâsıt-ı şehr-i Cemâziye'l-âhire sene sittin ve sittîne ve elfin min hicreti men lehü'l-'izzu ve'sş-şeref.

Şuhûdu'l-hâl

- ❖ Şeyh Mehmed Efendi Baldırzâde
- ❖ Muhtârî Mustafa Efendi
- ❖ Nâzikî Abdullah Efendi
- ❖ İbrahim Efendi en-Nâib
- ❖ Ali Efendi el-Müderris
- ❖ Abdullah Efendi Şeyh-i zâviye-i Ali Paşa
- ❖ İbrahim Efendi el-Müderris
- ❖ Mustafa Efendi İmâm-ı İshak Şâh
- ❖ Ahmed Efendi Hatib-i Umurbeg
- ❖ Ali Çelebi Asmîzâde
- ❖ Mehmed Çavuş
- ❖ Ahmed Çavuş Lâmiîzâde
- ❖ Ahmed Çelebi Recebzâde
- ❖ Cafer Beg el-cündî
- ❖ Babalı Halil Beşe er-Râcil(?)

چاهر زواهر محمد و تنای نا حدود بلایا نای خاک پاک درگاه کبریا بنار و نفوذ نامحدود و سلام بی حد و غایب
 روضه روضه عطش ناک حضرت سلطان انبیا و انبیا اولیوب تحفه تحفه و درود الواصحاب کرام صلوات
 علیهم اجمعین برداشته دست گرام اوله قدر صکر بوکتا سحت تضادک نقشن حریر بحر ترا و طاسنه بافت
 اولدرکه دولت علیه عثمانیه سابقا شیخ الاسلام اولان سلطان العلام الکلام برهان الفضلاء الخاتم
 عزیز و فضل و افضال مالک علم و کمال فایح معضلات مسائل کاشفت مشکلات و انحراد و ابر حضرت
 عبدالعزیز اقدیر بحال المولی مرحوم هم الذین اقدر المذنبون علی طیر زاده جعلها آتیه من العائزین بالحنین
 و زیاده سترایم غنا اولان بودنیای بی بقادون بهر تقدیر راحت باذمات عقاب سرفه نقره اولوب
 بر شوی صدق احسن و ما تقدروا لانفسکم غیر مجرده عند الله مرد را کاهه تدارک تمام سزا جری بله
 اهتمام واجب ایدوکی محاط علم عالم ارازمی اولمکتمین زاد بوم حشر و جزا او طاعه سزا اعمال حسنه
 اعداد انک ایکن طلبا لمرضاة تعالی خالص مانندن سکسان سیک تقدیر ایچ فی الوقت ایچ افروز و وقت
 و حبس ایدوب شرط بیوردیلرکه مبلغ مزبور رهمن قوی و یا کفیل علی بله او بی اودن لرغیر
 اولمکی اوزرن استرایم و استقلال اولنیوب بقضای تعالی حاصل اولان غلبدن اول اول اصل مال برافت
 سبیل ترتیب ایدون نقصان تکمیل اولینه ثانیاً و الله باشت تمام مری مرحوم جام اقدیر بر سر
 قضایه مضامندن قرضلی اوردن نام قریده بنا بیوردیلرکه جامع شریف نغیر محتاج اوله قدرن بلا
 ناه ضرورت اولینه بعد بومی ایکن ایچ جهت تولیت اولوب واقف بومی اید حضرت بله سیک قضای
 بر سر اولان اوقاف شریف لرکه سید لیس مبلغ مزبور متولی اوله در امین کسه جان اولوب
 بعد ادا الهذنه بومی ایکن ایچ و نظیفه به تصرف اوله و بر اهل کسه کاتب اولوب بومی بر ایچ
 و نظیفه و بریله و جامع مزبور ک خطیب و مؤذنی هر کون حضور ریزه بر جود شریف تلاوت
 و ثوابی مرحوم مرقوم روضه هب ایدوب بومی ایکن شریف به متصرف اوله و نصف شهر شعبان
 جامع مزبور شریف ایکن طرفه اوزر و قبه برات بومی وضع اولنیوب باغ و قنبل و شجره اینه
 سنه ده بشعور ایچ صرف اولینه و لیا لئی مبارکه شهر رمضان و سایر ایالی جامع مشاهیر
 مشاهیر سنه اودن التي قبل ایتاد اولنیوب کبری و قید زینت و بریله و جامع مزبور قیمی اولان

(333)

عبدالعزیز
قوری قنده
اقدیر سیک
ایچ

کسنة قنادیلی وقت و زمانبله ایقاط واطفا ایوب بومی براتیج وظلیو به مقرف اولوا قضا
 اینتیکه خضیر لوی تجدی اولیوب خایم اولان قدریلدی کجیل اولینه معارف زبور دن ماضی
 بد متولیدن محفوظ اولوب عامه اهالی قرینه زبوریه اولان محالین عرفیه و بریل و اهالی قرینه
 مبلغ زبورن حسبی ناظر اولوب تبویل ذمحد و تقوی زعمیده وسایر معارفه نظارت خدشن
 اداده قصور انجیه تراکمر ورا عوام اقتضاس حسبیل معارف زبورن بد صرف ممکن المازت
 حاصل اولان ارباع مطلقا فقرا مسلمیه صری اولینه دیوب مبلغ زبورن سکان بیگ انجولی
 لاجل التمجیل متولی نصب اندکلون بخیر المورسین مقصن نازده محمد خدیره تسلیم وادوبی
 قبضی و تسلمنی اقرار ایوب امر وقف کجیل اولنده قدرن صکن واقف موی الیه حضرت لری
 وقفون رجوع و تراجمه شروع ایوب وقف دراهم و دنایم انکه ثلثه تحادیرنه خطیر
 و رای منیر لری اوزن باطل واکا مشرف اولان شرط و قیود حلینه محمدن عاظر دنبا علیه
 مبلغ زبورن بکار د اولتی طلب ایوبم دیوکلون متولی مرقوم جواب باصوابه موی اولوب بی القصد
 حال انکه ثلثه قاتلرون اول سوال اوزن ایوبکی مسلم درکن جناب فردوسی خرامام زوزنه امام
 انصاری علیه ماره الملک الباری روایتی اوزن جواز وقف نفقود حوز در دیوردن استماع
 ایوب حاکم موقه کتاب طویل له و حسن ماآب حضورندن نزاع ایتیکلرون حاکم موی الیه دی حاجی
 وقفه نظر و مبطل خیر اولقدن حدیر ایوب امام زبور رای اوزن اولاصحنه و امامین خجین
 قوللری اوزن تانیله رونده حکم امکان مبلغ زبورن نفقه وقف لازم اولوب تقسیم و تدبیر عیدم
 الاحفال اولدی جوی دلاک و تحریفی اواسط شهر جاد الاخره لسنه سنه و شریف و کلف
 مصلح نه الغر و الشرف

مختارن مصطفی نازکی عبداله افندری ابراهیم افندری التائب علی اصبر
 بالدر زاده افندری مدرس
 عبداله افندری شیخ ابراهیم اصبر مصطفی اصبر عطیب احمد اصبر عطیب علی علی اصبر
 زاویه علی پاشا مدرس اسحق شاه امور سیکر زاده
 محمد بابوش احمد بابوش اصبر احمد طرر صیب جعفر کیکر الجبیل بابا عطیلر زاده
 زاده زاده

Cevâhir-i zevâhir-i hamd ü senây-ı nâ mahdûd bilâ nihâye hâk-i pâki dergâh-ı kibriyâya nesâr u nukûd-i nâ ma'dûd-i salât u selâm bî hadd u ğâye Ravza-i raziyye-i 'ıtırnâk-i Hazret-i Sultân-ı enbiyâya îsâr olunub tuhfe-i tahiyye ü dürûd âl ve ashâb-ı kirâm merâkid-i Münevverelerine ber dâste-i dest-i ikrâm oldukdan sonra bu kitâb-ı sihat nisâbın nakş-ı harîr-i tahrîr olmasına bâ'is oldur ki Devlet-i 'aliyye-i Osmâniyye'de sâbıkan Şeyhülislâm olan Sultân-ı 'ulemâi'l-kirâm burhânu'l-füdelâi'l-fihâm 'azîz-i Mısr-ı fazl u efdâl mâlik-i mülk-i 'ilm u kemâl fâtihi mu'dilât-ı mesâil kâşif-i müşkilât-ı evâhir u evâil Hazret-i Abdülazîz Efendi neclü'l-mevlâ el-merhûm Hüsâmeddîn Efendi el-med'uvv bi-Kara Çelebi zâde ce'alehümallâhu te'âlâ mine'l-fâizîne bi'l-hüsnâ ve ziyâdeh menzil-i renc u 'anâ olan bu dünyâ-yı bî bekâdan bezm-i takdîr-i râhatı bâd-i mülk-i 'ukbâya sefer mukarrar olub ber-fehvâ-yı sıdk ihtivâ "**vemâ tükaddimû li enfusiküm min hayrin tecidûhu 'indellâhi**" merd-i dil-agâha tedârik-i mehâmm-ı sefer-i âhîret ile ihtimâmı vâcib idüğü muhât-ı 'ilm-i 'âlem arâları olmağın zâd-ı yevm-i haşr ve cezâ olmağa sezâ a'mâl-ı hasene i'dâd etmek için taleben li-merdâtihi te'âlâ hâlis mâlından seksen bin nakd-ı râyic fi'l-vakt akçe ifrâz ve vakf ve habs edip şöyle şart buyurdular ki meblağ-ı mezbûr rehn-i kavî veya kefil-i meli ile onu on bir akçe olmak üzere istribâh ve istiğlâl olunub bi-fazlihî te'âlâ hâsıl olân ğalleden evvelâ asl-ı mâla bir âfet sebebiyle terettüb eden noksân tekmîl oluna. Sâniyen vâlid-i behîst ni'âmları merhûm Hüsameddîn Efendi Burûsa Kazâsı muzâfâtından Kozluören nâm karyede binâ buyurdıkları câmi'-i şerîf ta'mîre muhtâc oldukda bilâ te'hîr meremmet oluna. Ba'dehü yevmî iki akçe cihet-i tevliyet olub vâkıf-ı mûmâ ileyh hazretlerinin kazâ-i Burûsa'da olan evkâf-ı şerîfeleri mütevellîsi meblağ-ı mezbûre mütevellî ola. Ve bir emin kimesne câbî olub ba'de edâ-i'l-hidme yevmî iki akçe vazîfeye mutasarıf ola. Ve bir ehil kimesne kâtib olub yevmî bir akçe vazîfe verile. Ve câmi'-i mezbûrun hatîb ve müezzini her gün huzûrlarında birer cüz-i şerîf tilâvet ve sevâbını merhûm-i merkûm rûhuna hîbe edip yevmî ikişer akçeye mutasarıf olalar. Ve nısf-ı şehr-i Şa'bân'da câmi'-i mezbûr mihrâbının iki tarafına onbir vukiye berât mumu vaz' olunub yağ ve fitil ve şam'dânına senede beşyüz akçe sarf oluna. Ve leyâlî-i mübâreke-i şehr-i Ramazânda ve sâir leyâlî-i mu'tâdada minâresinde on altı kandîl

İkâd olunub yigirmi vukiye zeyt verile. Ve câmi'-i mezbûr kayyimi olan kimesne kanâdîli vakt ü zemânıyla İkâd ve itfâ edip yevmî bir akçe vazîfeye mutasarrıf ola. Ve İktizâ ettikçe hasırları tecdîd olunub zâyi' olan kandilleri tekmîl oluna. Mesârıf-ı mezbûreden fâzılı yed-i mütevellîde mahfûz olub 'âmmе-i ahâlî-i karye-i mezbûrede olan tekâlîf-i örfiyyeye verile. Ve ahâlî-i karye meblağ-ı mezbûre hasbî nâzır olub tebdîl-i zimemde ve ta'mûr ve termîmde ve sâir mesârıfda nezâret hizmetini edâda kusûr etmeyeler. Eger murûr-ı a'vâm İktizâsı hasebiyle masârıf-ı mezbûreye sarfı mümkün olmazsa hâsıl olan İrbâh mutlakâ fukarâ-i müslimîne sarf oluna deyüb meblağ-ı mezbûr seksen bin akçeyi li-ecli't-tescîl mütevellî nasb ettikleri fahru'l-müderresîn Makas-zâde Mehmed Efendi'ye teslim ve ol dahi kabz u tesellümini İkrâr edip emr-i vakf tekmîl olunduktan sonra vâkıf-ı mûmâ İleyh hazretleri vakıfdan rücû' ve nizâ'a şürû' edip vakf-ı derâhim ve denânîr eimme-i selâse-i İttihâd ber mezheb-i hatır ve re'y-i münîrleri üzere bâtil ve ona müteferri' olan şurût ve kuyûd hilye-i sihatden 'âtıldır. Binâen 'aleyh meblağ-ı mezbûr bana redd olunmak taleb ederim dediklerinde mütevellî-i merkûm cevâb-i bâ savâba mühtedî olub fi'l-hakîka hâl-i eimme-i selâse İkâmetlerinde ol minvâl üzere idüğü müsellemdir lâkin Cenâb-ı Firdevs makarr İmâm Züfer'den İmâm Ensârî 'aleyhimâ rahmetü'l-meliki'l-bârî rivâyeti üzere cevâz-ı vakf-ı nukûd mukarradır deyu redden İmtinâ' edip hâkim-i muvâkki'-i kitâb tûbâ lehü ve hüsn-ü meâb huzûrunda terâfü etdiklerinde hâkim-i mûmâ İleyh dahi cânib-i vakfa nazar ve mubtil-i hayr olmakdan hazer edip İmâm-ı mezbûr re'y üzere evvelen sihatine ve İmâmeyn-i hümâmeyn kavilleri üzere sâniyen lüzûmuna hükm etmeğin meblağ-ı mezbûr min ba'd vakf-ı lâzım olub tağyîr ve tebdîli 'adîmü'l-İhtimâl oldu. Cerâ Zâlîke ve hurrîre fî evâsiti şehr-i Cemâziye'l-âhire sene sittin ve sittîne ve elfin min hicreti men lehü'l-'izzu ve'ş-şeref.

Şühûdu'l-hâl

- ❖ Şeyh Mehmed Efendi Baldırzâde
- ❖ Muhtârî Mustafa Efendi
- ❖ Nâzikî Abdullah Efendi
- ❖ İbrahim Efendi en-Nâib

- ❖ Ali Efendi el-Müderris
- ❖ Abdullah Efendi Şeyh-i zâviye-i Ali Paşa
- ❖ İbrahim Efendi el-Müderris
- ❖ Mustafa Efendi İmâm-ı İshak Şâh
- ❖ Ahmed Efendi Hatib-i Umurbeg
- ❖ Ali Çelebi Asımî
- ❖ Mehmed Çavuş
- ❖ Ahmed Çavuş Lâmiizâde
- ❖ Ahmed Çelebi Recebzâde
- ❖ Cafer Beg el-cündî
- ❖ Babalı Halil Beşe er-Râcil(?)
- ❖ Ve gayrihim

DİZİN

- Abbasiler, 95
Abdal Mehmed, 29, 105, 207, 209,
221, 224, 227, 358
Abdal Mehmed Camii, 207, 224,
227
Abdâl Mehmed Çeşmesi, 192
Abdal Mehmed Türbesi, 209, 221,
358
Abdullah Ağa Medresesi, 21
Abdullah Efendi, 229, 231, 351,
367, 382, 385, 391
Abdullah kızı Ayşe, 188
Abdullah kızı Dilnuvaz, 187
Abdullah kızı Gülbahar, 188
Abdullah kızı Gülsine, 188
Abdullah Münzevî, 181
Abdurrahman Abdi Paşa, 57, 67, 82
Abdurrahman Efendi, 13, 19, 228,
231, 351
Abdülaziz Efendi, 9, 10, 13, 14, 16,
17, 18, 19, 21, 22, 23, 24,
25, 26, 27, 28, 29, 30, 31,
32, 33, 34, 36, 37, 38, 39,
40, 41, 43, 44, 45, 46, 48,
49, 50, 51, 53, 54, 56, 57,
59, 60, 61, 62, 63, 64, 65,
66, 67, 68, 69, 70, 71, 73,
74, 75, 76, 78, 79, 81, 82,
83, 84, 85, 86, 87, 88, 89,
100, 101, 102, 103, 104,
105, 106, 107, 108, 109,
110, 111, 112, 113, 114,
116, 119, 121, 122, 124,
125, 127, 128, 129, 130,
131, 132, 133, 134, 135,
138, 140, 141, 142, 143,
144, 146, 147, 148, 149,
150, 151, 154, 156, 157,
158, 159, 160, 161, 162,
163, 164, 165, 166, 167,
168, 169, 170, 172, 173,
175, 176, 177, 178, 179,
181, 182, 185, 186, 188,
189, 190, 191, 192, 193,
194, 198, 202, 204, 205,
206, 210, 211, 212, 213,
215, 217, 219, 220, 221,
222, 223, 224, 226, 227,
230, 231, 237, 303, 304,
305, 308, 309, 311, 313,
314, 315, 316, 318, 324,
364
Abdülğanî Efendi, 26
Abdülkadir Kadrî, 202
Abdürrahim Efendi, 20, 51, 53, 57
Abdürrezzak b. Abdülğanî, 180
Acem Çeşmesi, 192, 210
Acem Köprüsü, 192
Afyonkarahisar, 98
Ahîzâde Seyyid Mehmed Efendi,
27
Ahlâk-ı Muhsini Tercemesi, 90
Ahmed Ağa, 66, 102, 348, 352,
367, 382
Ahmed Çelebi ibn Süleyman, 229,
352
Ahmed Halife ibn Ali, 229, 352
Ahmed Hasib Efendi, 202
Ahmed Paşa, 23, 41, 42, 62, 102,
114, 340
Ahmed Paşa el-Fenârî, 102, 114,
340
Akçağlayan, 203, 219, 310
Akçağlayan Mahallesi, 203
Aksu, 101, 111, 112, 116, 143, 149,
164, 192, 193, 210, 347,
384
Aksu Çeşmeleri, 192, 210
Aksu Kasabası, 101, 111, 143
Ali Bey, 18, 107, 178

- Ali Beyzâde Eşref Bey, 178
Ali Efendi, 228, 351, 367, 382,
385, 391
Ali Efendi ibn Ebi Bekir, 228, 351
Ali Himmet Berki, 93, 94, 96, 97,
99, 117
Ali Paşa Zâviyesi, 229
Ali Paşa-yı Atik Medresesi, 19
Alî Paşa-yı Cedîd Medresesi, 26
Allâme Şeyhî Efendi, 27
Altay, 195
Altay Yaratılış Destanı, 195
Amasya, 15, 16, 35
Amasyalı Abdullah Efendi, 26
Amuderya, 196
Anadolu, 18, 20, 21, 23, 28, 33, 46,
52, 54, 55, 66, 68, 69, 70,
96, 303
Ankaravî Mehmed Efendi, 107
Arabzâde Efendi, 18
Arap İmamzâde Mustafa Efendi, 26
Asımî Efendi, 230, 352
Asımîzâde Ali Çelebi, 230
Aşağı Mahkeme, 126
Âşir Efendi, 84
Atıcılar, 164, 192, 193, 347
Atilla, 196
Atpazarı Mescidi, 209, 358
Ayasofya, 16, 46, 64, 80
Aydın, 23
Ayıalanı, 105, 148, 205
Aziz Ahmed Paşa, 23, 29, 149, 220
Baba Ivaz, 221
Baba Sultan Vakfı, 110, 128
Babalı Halil Beşe, 230, 385, 391
Babasultan, 107
Bahâeddin Efendi, 18
Bahâî Efendi, 28, 33, 51, 52, 53,
56, 57, 59, 61, 68, 69, 80,
303
Bahâî Mehmed Efendi, 21, 57, 312
Bahşi Bey, 115, 128, 341
Bahşi Bey Vakfı, 128
Bakırköy, 43
Bâkîzâde Abdurraman Efendi, 27
Baldırzâde Derviş Mehmed Efendi,
227, 367, 382
Baldırzâde Mehmed Efendi, 226,
227, 307
Balyos, 56, 58
Başçı İbrahim Camii, 209
Batı Hunları, 196
Bayezid Han, 15
Bayezid Paşa Medresesi, 228
Bayram Paşa, 35
Bedreddin Camii, 221
Bedreddin Mescidi, 209
Bektaş Ağa, 56, 64
Benî Nâdir, 94
Bergama, 98
Bezcizâde Abdullah Efendi, 229
Biga, 98
Boğdan, 80
Bolu, 109, 110, 377
Bozburun, 192, 194, 210, 347, 379
Bozburun Çeşmesi, 192, 210
Bozca Ada, 81
Bursa, 10, 14, 15, 16, 18, 19, 20,
23, 24, 25, 26, 27, 29, 33,
34, 35, 36, 39, 62, 68, 70,
71, 73, 74, 75, 79, 80, 96,
98, 100, 101, 102, 103,
105, 109, 110, 111, 112,
113, 114, 115, 118, 119,
121, 122, 124, 125, 126,
130, 134, 137, 139, 140,
143, 144, 145, 146, 147,
148, 149, 150, 154, 156,
157, 158, 160, 161, 162,
163, 165, 166, 169, 170,
174, 175, 176, 178, 180,
181, 182, 183, 185, 187,
188, 189, 191, 192, 193,

- 194, 196, 198, 199, 200,
201, 202, 203, 204, 205,
206, 210, 211, 213, 216,
217, 218, 219, 220, 222,
223, 224, 226, 227, 228,
230, 231, 232, 303, 305,
307, 308, 309, 310, 311,
312, 313, 314, 315, 316,
317, 318, 319
- Bursa Sultâniyesi, 26
Bursalı Mehmed Tahir, 15, 29, 88,
309
- Bükümcüzâde Hasan Efendi, 229
Büyük Cami, 108, 165, 166, 167,
168, 171, 173, 182
- Büyük Han, 112, 116
Câbir bin Abdullah, 95
Cafer Beg, 230, 385, 391
Carsten Niebuhr, 201, 307
Cevizabad Köyü, 18
Cevrî Çelebi, 54, 58
Cinci akçesi, 47
Cinci Hoca, 41, 46, 47, 109
Cinci Hüseyin, 46
Çaldıran Seferi, 69
Çamlıca, 36, 57, 164, 192, 193,
307, 347
Çanakkale Boğazı, 81
Çatalçeşme, 221
Çatalfırın, 105, 114, 125, 207, 209,
357
Çelebi Mehmed, 96
Çelebi Sultan Camii, 207
Çelebi Sultan Mehmed, 15, 184
Çendik Medresesi, 227
Çeşmi Efendi, 20
Çıkırkçıoğlu Mahallesi, 207, 357
Çınar Vak'ası, 81
Çivizâde Şeyh Mehmed Efendi, 21
Çukadâr Mehmed Beşe, 107
Çukur Mahalle, 208, 357
Dağkozları, 193
- Davut Paşa Mahkemesi, 56
Dâye Hâtûn Camii, 210
Dede Korkut, 196
Defterdar Ebulfazl Mehmed
Efendi, 125
Demirtaş, 29, 105, 207
Demirtaş Paşa Endüstri Meslek
Lisesi, 29, 207
Derviş Mustafa Efendi, 23
Deveciler, 29, 207, 209, 221, 305,
358
Dimetoka, 20, 41
Dökmecizâde, 18
Duçe Efendi, 34
Dülgerler Hamamı, 209
Ebû Bekir Paşa, 198
Ebu Eyyub el-Ensârî, 20
Ebû Hanife, 100, 350
Ebu İshak Camii, 209, 229
Ebû Sa'id Mehmed Efendi, 67
Ebulfazl Mahmud Efendi, 23
Edebey, 103, 115
Edirne, 15, 16, 17, 20, 21, 26, 27,
34, 81, 98, 108, 142, 166,
364
Efdalzâde, 15
el-Müntekâ fi Siyeri'n-Nebi el-
Müntekâ fi Mevlid-i
Mustafâ, 85
Emeviler, 95
Emir Buhârî Dergâhı, 16
Emir Sultan, 18, 137, 182, 188,
209, 229, 230, 310
Emir Sultan Camii, 188, 229
Emir Sultan Mahallesi, 188
Emir Sultan Vakfı, 137, 209
Eski Cami, 17
Eski Saray, 49
Eşbâh ve'n-Nezâir, 88
Eşrefiler Tekkesi, 208
Eşrefzâde Zaviyesi, 221

- Evliya Çelebi, 18, 20, 36, 180, 200, 201, 205, 206, 216, 224, 305
Eyyub Medresesi, 26
Fatih Camii, 20, 33, 34, 303
Fatih Camii Vak'ası, 33
Fatih Medresesi, 15
Fatih Sultan Mehmed, 9, 13, 96, 106
Fazlullah ibn İsmail, 229, 352, 367, 382
Fedek, 94
Fenârî Muhyiddîn Efendi, 16
Fenârîzâde Şeyhî Efendi, 26
Fetâvâ, 89, 237
Fevâiyih, 84, 85
Gâzi Hüdâvendigâr, 115, 128, 342
Gâzi Hüdâvendigâr Vakfı, 128
Gazzîzâde Abdüllatif Efendi, 23, 202, 220, 311, 315
Gelibolulu Mustafa Alî, 78
Gemlik Kazası, 103, 115
George Wheler, 201
Gökdere, 122, 193, 347
Gökderelizâde Şeyh Efendi, 229
Guzelhisarî Râ'îzâde Efendi, 23
Gülçiçek Hatun, 204
Güldeste-i Riyâz-i İrfan, 178
Gülşen-i Niyâz, 36, 39, 86
Gürcü Mehmed Paşa, 80
Hacı Baba Mescidi, 104, 164, 172
Hacı Ivaz Paşa, 137
Hacı İskender Mescidi, 104, 164, 172, 347
Hacı Mustafa oğlu Mehmed, 122, 223
Hacı Yûnus Mahallesi, 210
Hafız Efendi ibn Abdülhâfız, 229, 351
Haleb, 19
Hamdi Mehmed Efendi, 23
Hâmide Hâtûn, 111, 377
Hamidî Dervîş Efendi, 27
Hançeriye Medresesi, 228
Haremeyn, 130, 134, 135, 182, 184, 186, 311, 342
Hasan Can, 69
Hasan Efendi, 18, 208, 351, 357
Hasan Efendi Camii, 208
Hasan Paşa Medresesi, 29
Haseki Sultan Medresesi, 21
Hasırpûş Dede Türbesi, 209
Hasırpûşdede Çeşmesi, 192
Hasib Efendi, 23, 202, 318
Hasretî, 36
Hâşimîzâde, 56
Hatifi, 199, 214
Havuz Mahallesi, 210
Hayber, 94
Hayreddin Paşa Medresesi, 26
Hayyât Üstâd Veli, 208, 357
Hicrî Muhyiddin Mehmed Efendi, 13
Hidâye, 15
Hoca Sadeddin Efendi, 18, 22, 69, 78, 82
Hocazâde, 15, 22, 69, 70, 71, 312
Hocazâde Mehmed Efendi, 22, 69
Hocazâde Mes'ud Efendi, 70
Hulefâ-yı Râşidîn, 77, 95
Hüdavendigâr, 23, 109, 307
Hüdavendigâr Vakfı, 137
Hüdâvendigâr Vilayet Salnamesi, 223
Hüsameddin Efendi, 13, 15, 16, 19, 106, 107, 111, 112, 113, 143, 166, 169, 173, 223, 231, 364, 384
Hüsameddin Hüseyin, 13, 14, 16, 17, 19, 106
Hüsâmzâde Mustafa, 26
Hüseyin Efendi, 13, 41, 46, 47, 109, 111, 173, 316, 377

- Hüseyn Hüsamedddin Efendi, 24
Hüseyn Fî Hulâsati Ahbârî'l-
Hafikayn, 20, 82, 315
Hüsrev Efendi, 228, 351
Hz. Âdem (as), 76, 84
Hz. Muhammed (sav), 77, 84, 85,
177, 183
Hz. Osman (ra), 95, 197
Hz. Ömer (ra), 94
Hz. Peygamber (sav), 48, 84, 85,
94, 95, 98, 101, 110, 155,
173, 182, 183, 185, 197
I. Murad, 96, 203, 204
I. Murad Hüdavendigâr, 96
I. Mustafa, 26
II. Bayezid, 103
II. Mahmud', 218
II. Murad, 184
Isıkgöl, 196
IV. Mehmed, 28, 46, 48, 51, 53, 64,
67, 76, 77, 79, 80, 88, 109,
225, 303, 304
IV. Murad, 34, 40, 41, 51, 82, 83,
84, 85, 304
IV. Murâd, 27
İbn Nüceym, 88
İbrahim Efendi, 228, 229, 351, 352,
367, 382, 385, 390, 391
İhsan Uzer, 223
İmam Ali Çelebi, 208
İmam Muhammed, 100
İmam Yusuf, 100
İmameyn, 100
İmâm-ı A'zam, 100
İncirli, 105, 207
İncirlice Mahallesi, 221
İnegöl, 103, 115, 128, 192, 193,
210, 228, 305, 342, 344,
347, 351, 367, 379, 382
İnegöl Çeşmesi, 192, 210
İnegöl Medresesi, 228
İngiliz Krallığı, 56
İran, 83
İrtiş Irmağı, 196
İsa Efendi ibn Mustafa, 227, 351
İsazâde, 22, 31
İshâk Şâh Camii, 148, 211
İshak Şâh Mahallesi, 101, 157, 206
İshakpaşa Kızığı, 187
İskender Çelebi Bahçesi, 43
İsmail Belig, 14, 15, 16, 18, 19, 24,
27, 28, 34, 35, 41, 53, 77,
82, 84, 87, 178, 179, 203,
227, 228, 230, 312
İsmihân Sultan, 19
İstanbul, 13, 14, 15, 16, 18, 20, 21,
22, 23, 24, 25, 26, 27, 28,
33, 34, 35, 36, 40, 41, 46,
50, 51, 56, 57, 66, 67, 69,
70, 73, 75, 77, 78, 80, 83,
86, 93, 95, 97, 98, 101,
106, 107, 108, 109, 120,
122, 136, 137, 141, 142,
143, 144, 146, 148, 149,
150, 155, 157, 165, 166,
174, 180, 181, 183, 185,
187, 189, 196, 198, 199,
201, 203, 213, 215, 225,
231, 254, 303, 305, 307,
308, 309, 310, 311, 312,
313, 314, 315, 316, 317,
318, 319, 365, 366, 368,
378
İstavroz, 21
İvaz Şah oğlu İshak Şâh, 157
İzmir, 56, 198
İzmit, 23
İzmit, 95, 174
Jean Thevenot, 200
Kâbil-i Vücûd Efendi, 228, 351
Kadri Efendi Medresesi, 228
Kâfi, 28, 89
Kahire, 18, 19, 21
Kalenderhâne Medresesi, 26

- Kanuni Sultan Süleyman, 82, 96, 199
Kaplıca, 15
Kaptan Derviş Mehmed Paşa, 80
Kara Halil, 21
Kara Murad Ağa, 42
Kara Murad Paşa, 50, 53
Kara Mustafa Paşa, 42, 83
Kara Ya'kub Efendi, 16
Karaçelebi Camii, 223
Karaçelebizâde, 9, 15, 16, 19, 20, 23, 24, 33, 46, 47, 71, 76, 85, 150, 154, 177, 179, 185, 198, 204, 205, 206, 220, 223, 225, 227, 231
Karaçelebizâdeler, 13
Karagöz Bey, 187
Karamanî Mehmed Paşa, 13
Kasr-ı Şirin Antlaşması, 83
Kâtib Çelebi, 17, 77, 78, 84, 85, 86, 88, 314
Kaygan, 104, 105, 114, 123, 128, 164, 171, 207, 209, 221, 230, 232, 233, 352
Kaygan Camii, 104, 164, 171, 209, 221, 230, 352
Kâzeruni, 85
Kazzazoğlu, 114, 128, 207
Kazzazoğlu Mescidi, 207
Kazzazoğlu Vakfı, 128
Keçecizâde İzzet Molla, 36, 310
Kemâl Efendi, 229, 352, 367, 382
Kemal Paşazâde, 15, 16
Kemankeş Kara Mustafa Paşa, 42, 82, 83
Kenan Paşa, 55
Keşiş Dağı, 115, 341
Kethüda Osman Ağa, 198
Kıbrıs, 27, 34, 35, 36, 37, 38, 40, 41, 86, 198, 304
Kızık Çeşmesi, 192, 210
Kızıyakub Mahallesi, 207, 209
Kimekler, 196
Kiremidlik, 115
Kiremitçi, 105, 207, 209, 210
Kiremitçi Hân, 210
Kiremitçi Mahallesi, 207, 209
Kirmasti, 60
Koca Mustafa Paşa Medresesi, 21
Koca Naib Mahallesi, 187
Kozluören Köyü, 101, 103, 113, 115, 128, 143, 149, 166, 169
Köprülü Mehmed Paşa, 81
Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa, 198
Kösem Sultan, 28, 43, 48, 49, 50, 51, 57, 59, 65, 66, 304
Kudüs, 19, 57, 248
Kulu b. Mirza, 189
Kurşunlu Köyü, 103, 115
Kutbuddîn İznikî Mescidi, 104, 163, 171
Küçük Cami, 108, 165, 168, 169, 172
Küçük Han, 112
Küçük Nilüfer, 192
Küçük Sinan Bey, 187
Küçükhan, 116
Kütahya, 15, 16, 17, 228, 351
La'lizâde, 210, 358
Lâmiizâde Ahmed Çavuş, 230
Lehistan, 34, 83
Limni, 81
Limni Adası, 81
Mahmud Efendi, 21, 23, 25, 27, 47, 106, 107, 109, 223, 228, 231, 351
Makaszâde Mehmed, 112, 113, 229, 367, 382
Malik Aksel, 198
Malkaralı Mustafa Efendi, 107
Manisa, 16

- Meâlîzâde Seyyid Mustafa Çelebi, 230
Mecdî Mehmed Efendi, 14, 15, 16, 19, 315
Medine, 85, 94, 95, 110, 130, 155, 183, 184, 185, 191, 197, 208, 243, 248, 308, 314
Medine-i Münevvere, 185, 208
Mehmed Çavuş, 230, 352, 367, 382, 385, 391
Mehmed Efendi, 13, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 34, 35, 41, 46, 47, 53, 57, 68, 69, 75, 77, 84, 85, 87, 106, 107, 179, 228, 229, 231, 303, 317, 351, 352, 367, 382, 384, 390
Mehmed Efendi ibn el-Hâc Durmuş, 228, 351
Mehmed Halife, 229, 230, 352
Mehmed Hamdullah Çelebi, 35
Mehmed Paşa, 13, 14, 42, 50, 81, 106, 107, 108, 166, 167, 173, 317, 365, 366
Mehmed Süreyya, 13, 14, 16, 20, 22, 23, 27, 89, 205, 206, 220, 228, 315
Mehmed Tahir, 20, 27, 77, 84, 85, 87, 88, 89, 90, 227
Mekke, 21, 27, 85, 110, 130, 183, 184, 185, 191, 303, 308, 378
Melek Ahmed Paşa, 56, 57, 62, 64
Memekzâde Mustafa Efendi, 54
Menteşzâde Ahmed Efendi, 228
Menteşzâde Mehmed Çelebi, 228
Mere Hüseyin Paşa, 33, 34
Mesâbîh, 15
Mescid-i Aksâ, 155
Mescid-i Haram, 155
Mescid-i Nebvî, 155, 156
Mevlanâ Celaleddin Rûmi, 14
Mevlânâ Hacı Cafer, 187
Mevlânâ Vâcid, 15
Mevlid, 183, 312, 313
Meydancık, 207, 221, 357
Meydancık Camii, 207, 221
Mısır, 18, 21, 47, 77, 82
Miftâh, 19
Mihaliç, 28, 60
Mimar Sinan, 76, 78, 136, 199, 308, 318
Minkârî Ömer Efendi, 21
Miyâhiye, 202
Molla Arab Camii, 104, 171
Molla Hüsrev Medresesi, 26, 34
Molla Kâbil, 107
Mudanya, 29, 68, 71, 80, 192, 193, 209, 347, 357, 379
Mudanya Han, 209
Muhammediyye, 183
Muhtârî Mustafa Efendi, 228, 382, 385, 390
Mulakkab Mustafa Efendi, 28
Murad Ağa, 42, 50
Murad Efendi, 50
Murâdiye, 115, 126, 228, 233, 341, 351
Muradiye Medresesi, 16
Murat Alpalaca, 217, 218
Musahib Mustafa Paşa, 198
Musli Çelebi, 107
Muslihiddin Çelebi el-Yegani, 181
Muslihiddîn Mustafa, 16
Muslihuddin Ağa, 48
Mustafa Ağa Medresesi, 21
Mustafa Bey, 107
Mustafa Dayı, 217
Mustafa Halife Efendi, 229
Müeyyedzâde, 15
Müftî Ahmed Paşa, 181
Müftî Suyu, 105

- Mülakkab Muslihiddin Efendi, 23
Mümtaz Şükri, 162, 223
Münâca'ât, 87
Müstedâm Bey, 107
Mütevellizâde Efendi, 27
Naîmâ, 20, 23, 30, 31, 32, 33, 34,
35, 44, 45, 46, 47, 53, 54,
55, 57, 59, 66, 67, 68, 71,
78, 79, 82, 315
Namazgâh, 104, 157, 163, 171, 347
Nâzikî Abdullah Efendi, 203, 223,
227, 385, 390
Nedim, 23
Nevzat Kaya, 13, 27, 75, 80, 85
Niğdeli Kara Yakûb b. İdris b.
Abdullah, 15
Nişancızâde, 19
Nuh Efendi, 228, 351, 367, 382
Nûrullah Ağa, 111, 377
Orhan Gazi, 95, 96, 174
Orhan Medresesi, 228
Orhan Vakfı, 137
Orta Camii, 42
Osman Efendi, 22, 23
Osmanlı Devleti, 9, 13, 23, 27, 35,
52, 56, 69, 77, 95, 100,
117, 137, 157, 158, 174,
181, 183, 185, 186, 187,
198, 200, 215, 308, 311,
313
Papazoğlu Medresesi, 19
Perviz Efendi, 19, 187
Perviz Efendi Medresesi, 19
Pınarbaşı, 36, 122, 203, 222
Pîrî Paşa Medresesi, 26
Pirinç Han, 102, 114, 123, 207,
208, 340
Receb Efendi, 180, 229, 351, 367,
382
Receb Efendi b. İdris, 180
Recebzâde Ahmed Çelebi, 230
Recep Ağa, 42
Revan, 76, 82, 83, 318
Reyhan Paşa, 102, 114, 128, 232,
340
Reyhan Paşa Vakfı, 128
Rıfat Bey, 182
Risâle fî Mes'eleti'l-Velâ, 19
Risâle-i Kalemiyye, 88
Risâletün fî-Kavli'l-Beyzâvî ve li'l-
Mu'teber Tahsîs Hâze'l-
Hükm, 89
Rodos, 43
Rum Mehmed Paşa, 14, 21, 106,
107, 141, 165, 173, 311,
314, 364
Rum Mehmed Paşa Medresesi, 21
Rume kuyusu, 197
Rumeli, 9, 14, 18, 20, 21, 23, 28,
46, 48, 50, 51, 52, 53, 54,
57, 66, 76, 89, 107, 122,
231, 303
Sa'deddin Muhammed b. Mes'ûd
el-Kâzerûnî, 85
Safranbolu, 47, 109, 116, 128, 305,
307, 317
Sahn-ı Semân, 15, 18, 19, 21, 26,
34, 303
Sakız Kalesi, 108, 194
Samatya, 28, 41, 67
Sancak Beyi Çeşmesi, 192, 210
Sarı Abdullah Mahallesi, 187
Sarı Abdullah Mescidi, 208, 357
Sarrâc-ı Sultânî Ali, 140, 141, 142,
365, 377
Saruhan, 23, 184
Selçuk Hatun Mahallesi, 208, 209
Selime Hatun bint-i el-Hâc İbrahim
Ağa, 125
Selimiye Medresesi, 26
Selimzâde Câmii, 208
Semâniyye, 16
Semendirek, 81
Semerci Demir, 210, 358

- Semğ, 94
Setbaşı, 20, 105, 157, 179, 207,
208, 221, 223
Setbaşı Camii, 179, 207, 208, 223
Seyfîzâde Abdurrahman Efendi, 27
Seyfîzâde, 26
Seyyid Hüseyin Erzincânî, 114,
125, 128, 340
Seyyid Hüseyin Erzincânî Vakfı,
128
Seyyid Kemal Efendi, 229, 352
Seyyid Mehmed Efendi, 228, 230,
351, 367
Sıdkî Efendi, 26
Sıdkî Mehmed Efendi, 26
Sihhatnâme, 81
Silâhdâr Fayık, 140, 343
Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa,
82
Simeon, 199, 317
Simitçi Mescidi, 210
Sirderya, 196
Sitti Hâtun, 107
Siyavuş Paşa, 64, 65, 66
Siyer-i Kazeruni Tercümesi, 85
Sofu Mehmed Paşa, 42, 45, 48, 50,
80
Solak İsmail, 140, 142, 343
Sultan Bâyezid Han Medresesi, 16
Sultan İbrahim, 23, 31, 41, 42, 43,
44, 45, 46, 48, 49, 63, 77,
79, 80, 109, 303, 304
Sultan Medresesi, 207
Sultan Mehmed Mahallesi, 207
Sultan Süleyman, 62, 64, 82, 198
Sultâniyye Medresesi, 18
Sun'ullah Efendi, 26
Surre, 184, 185, 307, 308
Süleyman Halife ibn Ali, 229, 352
Süleymâniye, 18, 19, 21, 27, 34,
47, 84, 87, 89, 136, 237
Süleymannâme, 82, 317
Şâh Çelebi, 115, 128, 341
Şâh Çelebi Vakfı, 128
Şam, 16, 18, 19, 21, 85
Şehâbeddîn Paşa Mahallesi, 114,
125, 340
Şehzâde, 19, 43, 83, 137, 311
Şehzâde Mehmed, 43
Şengül Hamamı, 208, 357
Şerh-i Hidâye, 19
Şerif Efendi, 20
Şeyh Hasan Efendi, 229, 351, 367,
382
Şeyh İlâhi, 114, 125, 128, 340
Şeyh İlâhi Vakfı, 114, 128, 340
Şeyh Mehmed Efendi, 227, 229,
352, 367, 382, 385, 390
Şeyh Murad Yaylası, 203
Şeyh Ömer Efendi, 107
Şeyh Yakub Efendi, 229, 367, 382
Şeyhülislâm, 19, 21, 22, 26, 28, 30,
33, 45, 51, 52, 56, 59, 61,
65, 66, 69, 70, 80, 198,
205, 206, 214, 220, 225,
313, 314, 317, 364, 389
Şîpali, 192
Şüşteri Mahallesi, 208, 357
Taraklıborlu, 101, 103, 109, 110,
116, 127, 128, 130, 142,
145, 146, 148, 173, 193,
217, 377
Tarhuncu Ahmed Paşa, 80
Târihçe-i Feth-i Revân ve Bağdad,
82
Târih-i Naîmâ, 82
Târih-i Silahdâr, 82
Taşköprülüzâde, 16, 78
Taşköprülüzâde İsmüddîn Ahmed,
16
Taşlık Medresesi, 18
Tatarlar, 105, 115, 123, 193, 208,
233, 341, 357
Tatarlar Çarşısı, 208

- Tatarlar Köprüsü, 193
Tayyib Hoca Mahallesi, 208, 357
Tebriz, 69
Tepecik Köprüsü, 192
Tevfikîzâde Ahmed Efendi, 26
Ticaret Mahkemesi, 178
Timurtaş Camii, 207, 209
Timurtaş Mahallesi, 122, 222
Tiryâkî Solak Ahmed Ağa, 66
Toprakbaşı, 148, 207, 208, 209,
211, 356
Trabzon, 23
Tuncaarz, 108, 142, 144, 166, 364
Turhan Sultan, 65
Ulucami, 102, 103, 104, 105, 114,
115, 123, 128, 160, 161,
162, 163, 171, 175, 178,
180, 181, 187, 207, 208,
214, 223, 229, 230, 313,
315, 318
Ulucami Vakfı, 128
Uludağ, 105, 115, 134, 148, 157,
162, 174, 179, 183, 185,
191, 192, 194, 199, 200,
201, 202, 203, 204, 205,
211, 217, 218, 224, 305,
307, 309, 310, 312, 313,
317, 318, 319
Uludağ Dergisi, 217
Umur Bey, 98, 307
Umurbey Camii, 229
Urmiye Gölü, 196
Üsküdar, 14, 83, 106, 213
Vâlîde Sultan, 43, 48, 50, 51, 52,
53, 57, 64, 79, 80
Vâlîde Turhan Sultan, 28, 49, 65
Vefâ Medresesi, 26
Vekâyinâme, 82
Veli Çelebi b. Ali, 222
Veliyyüddin Medresesi, 228
Veliyyüddinzâde Medresesi, 229
Visal Köyü, 103, 115, 128
Yahudi odası, 114, 126
Yahya Efendi, 19, 33, 61
Yavuz Sultan Selim, 21, 62, 69
Yavuz Sultan Selim Medresesi, 21
Yeni Cami, 208
Yeniçeri Osman, 140, 141, 142,
343, 365
Yeniçeri Ömer Usta, 36
Yenisey, 196
Yenişehir, 21, 23, 27, 303
Yerkapu Mescidi, 104, 164, 347
Yer-Su, 196
Yeşil, 105, 137, 207
Yeşil Cami, 207
Yeşil İmareti Vakfı, 137
Yeşil Medresesi, 207
Yıldırım Bayezid, 15, 96, 160, 203,
204
Yoğurt Hanı, 209
Zafernâme, 82, 83
Zekeriya Efendi, 18
Zeyl-i Ravzatü'l-Ebrâr, 79, 87
Zeyneb Hâtûn, 102, 114, 128, 340
Zeyneb Hâtûn Vakfı, 128
Zeyniyye Zâviyesi, 229